Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie

Zborník príspevkov
zo 7. medzinárodnej vedeckej konferencie
konanej 23. – 24. 09. 2009 v Banskej Bystrici

Zborník venovaný Vladimírovi Patrášovi

Editorka: Jana Klincková

Banská Bystrica 2010

Recenzenti
Doc. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.
Prof. dr hab. Kazimierz Michalewski
Prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

Editorka:
doc. PhDr. Jana Klincková, PhD.

Redakčná rada
Prof. PhDr. et Dr.h.c. Ján Findra, DrSc., Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovensko
Doc. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc., Ústav pro jazyk český, Praha Česká republika
Prof. dr hab. Kazimierz Michalewski, Uniwersytet Lódzki, Łódź Poľsko
Prof. Dr. sc. Diana Stolac, Sveučilište u Rijeci, Rijeka Chorvátsko
Doc. PhDr. Kristína Krnová, CSc., prodekanka pre vedeckovýskumnú činnosť, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc., Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc., Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Doc. PhDr. Jana Klincková, PhD., Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – editorka zborníka
Doc. Jaromír Krško, PhD., Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
PhDr. Ivan Očenáš, PhD., vedúci Katedry slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

© všetci autori

Zborník *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie* dedikujú organizátori konferencie prof. PaedDr. Vladimírovi Patrášovi, CSc. pri príležitosti jeho životného jubilea

OBSAH

ÚVOD 9

LINGVISTICKÁ TEÓRIA A KOMUNIKÁCIA

FRAZÉMY V SLOVENSKÝCH
A ANGLICKÝCH POLITOLOGICKÝCH TEXTOCH
Martina Benčeková 13
SLABIKA V DETSKEJ REČI
Iveta Bónová 20
JAZYKOVÉ VARIANTY AKO REÁLNY VÝSTUP PRIRODZENEJ
KOMUNIKÁCIE
Ján Bosák 29
KOMUNIKAČNÁ SFÉRA A FUNKČNÝ JAZYKOVÝ ŠTÝL
Ján Findra 35
POSESÍVA V KOMUNIKÁCII
Alexandra Chomová 43
LINGVISTIKA PO „KOMUNIKAČNÍM OBRATU“
A JEJÍ SÉMIOTICKÉ REFLEXE
Jan Kořenský 63
PERCEPČNÉ DÔSLEDKY SLOVENSKO-POĽSKO-ČESKÝCH
FONETICKÝCH TRANSFEROV
Jaroslav Lipowski 72
NIEKOĽKO POZNÁMOK K SLOVOTVORNOMOTIVAČNÝM
VZŤAHOM KOMPOZÍT
Patrik Mitter 84
NĚKTERÉ AKTUÁLNÍ FRAZÉMY V RUSKÝCH A ČESKÝCH
EKONOMICKÝCH PERIODIKÁCH KOMENTUJÍCÍ REALITU
NOVÉ TRŽNÍ EKONOMIKY
Ljuba Mrověcová 91
STRACONE W PRZEKŁADZIE ...
Maria Magdalena Nowakowska 104
ONYMICKÝ MODEL TVORBY LADISLAVA BALLEKA
Pavol Odaloš 115
SÚČASNÁ JAZYKOVÁ SITUÁCIA A JAZYKOVÁ POLITIKA
NA SLOVENSKU
Slavomír Ondrejovič 123
HOVORENÁ PODOBA JAZYKA V MESTE AKO
METODOLOGICKÝ ODKAZ A VÝZVA
Vladimír Patráš 138

JAZYKOVÁ KOMUNIKÁCIA Z KOGNITÍVNEHO HĽADISKA
Katarína Pekaríková 151
KOMUNIKAČNÝ POTENCIÁL OPERÁTORA „ČO“
V SÚČASNEJ PÍSANEJ SLOVENČINE
Katarína Podhajecká 164
OD JAZYKOVÉ TEORIE KE KOMUNIKAČNÍ VÝCHOVĚ
Milan Polák 176
DISKURS, VLAST, IDEOLOGIJA
Paulina Pycia 186
ELIPSA IN ORGANIZIRANJE GOVORNEGA DISKURZA
Drago Unuk 195
KILKA UWAG O SŁOWEŃSKICH NEOLOGIZMACH
I OKAZJONALIZMACH
Maria Wtorkowska 202

SPROSTREDKOVANÁ KOMUNIKÁCIA

NORMA W KOMUNIKACJI MEDIALNEJ
Marian Bugajski 211
О АНАФОРСКОМ ПОНАВЉАЊУ УЗВИКА
Алма Чаркић 223
SOCIOPRAGMATICKÉ VÝZVY MEDIÁLNÍHO DIALOGU
Světla Čmejrková 237
OBRANNÉ A ÚNIKOVÉ TECHNIKY V MEDIÁLNÍM DIALOGU
Jana Hoffmannová 248
INFORMATÍVNOSŤ A INTERTEXTUALITA HLAVNÝCH SPRÁV
V SITUAČNOM KONTEXTE TÉMY VOLIEB DO EURÓPSKEHO
PARLAMENTU 2009 VO VEREJNOPRÁVNYCH OBRAZOVÝCH
ELEKTRONICKÝCH MÉDIÁCH
Katarina Chovancova – Marek Ľuptak 261
KONTAKTOVÉ PROSTŘEDKY V PSANÉ PUBLICISTICE
Bohumila Junková 279
JAZYKOVÁ KOMUNIKÁCIA A TOPONYMÁ
Jaromír Krško 291
O DYNAMIKE PRIAMEJ A NEPRIAMEJ KOMUNIKÁCIE
VO VYUČOVANÍ MATERINSKÉHO JAZYKA 299
Milan Ligoš
PREZÝVKOVÉ OBYVATEĽSKÉ MENÁ V KOMUNIKÁCII
Miroslava Ližbetinová 310

MULTIMODALNY KOMUNIKAT MEDIALNY
Kazimierz Michalewski 313
KE STYLOVÉ CHARAKTERISTICE
RANNÍHO RADIOŽURNÁLU ČESKÉHO ROZHLASU
Olga Müllerová 324
WPŁYW MEDIÓW ELEKTRONICZNYCH
NA JĘZYK MŁODZIEŻY SZKOLNEJ
Bernadeta Niesporek – Szamburska 334
LINGVISTICKÉ ZDROJE
V KOMUNIKAČNOM PROSTREDÍ INTERNETU
Ivan Očenáš 349
OBRAZ SŁOWACJI I SŁOWAKA W „GAZECIE WYBORCZEJ"
Gabriela Olchowa 367
KOMUNIKACE S DĚTMI JAKO ZVLÁŠTNÍ TYP
MEDIÁLNÍHO DIALOGU
Jindřiška Svobodová 378
KATEGORIA POTOCZNOŚCI W DYSKURSIE MEDIALNYM
Urszula Żydek – Bednarczuk 387

SOCIOLINGVISTICKÉ ŠTÚDIE

КОМУНИКАТИВНА ВРЕДНОСТ РИМЕ У ПОЕТСКИМ
СТРУКТУРАМА
Милосав Ж. Чаркић 403
ÚSKALIA LOKUČNÝCH A PERLOKUČNÝCH AKTOV
V BEŽNOM DOROZUMIEVANÍ
Eva Čulenová 422
ÚSTNY JAZYKOVY PREJAV RÓMSKYCH A NERÓMSKYCH
DETSKÝCH HOVORIACICH
Anna Gálisová 435
POUŽÍVANIE DEKLINAČNÉHO A KONJUGAČNÉHO SYSTÉMU
V HOVORENEJ PODOBE JAZYKA V MESTE VEĽKÝ KRTÍŠ
Ladislav György 444
SLOVENČINA AKO PROSTREDOK KOMUNIKÁCIE
V SLOVENSKÝCH NÁRODNOSTNÝCH ŠKOLÁCH
V MAĎARSKU 457
Horváthné Farkas Éva
SYNTAX HOVORENÝCH KOMUNIKÁTOV
Jana Klincková 467

KOMUNIKACE SLOVÁKŮ – VYSOKOŠKOLÁKŮ V ČR
(SOCIOLINGVISTICKÝ PRŮZKUM) 486
Květoslava Musilová
PROFESNÍ JAZYK TŘINECKÝCH ŽELEZÁREN
Irena Orszulik 499
SOCIÁLNA DEIXA V TRÉNERSKOM REGISTRI
Daniela Slančová – Terézia Slančová 510
DYSFEMIZMY W POLSKICH I SŁOWACKICH
KORPUSACH JĘZYKOVYCH
Sylwia Sojda 524
TERMINOLOŠKI IZAZOVI NOVIH TEHNOLOGIJA
Diana Stolac 534
TVARY REGIONÁLNÍCH ZEMĚPISNÝCH JMEN
NA -(OV)ICE V MLUVĚ SOUČASNÉ MLÁDEŽE
Jana Marie Tušková – Vendula Pekárková –
Martina Fridrichová 544
RODOVO CITLIVÁ SLOVENČINA – SÚČASNÝ STAV,
MOŽNOSTI JEJ TVORBY A VYUŽITIA
Lujza Urbancová 558
KOMUNIKACE ZPROSTŘEDKOVANÁ WWW,
SE ZAMĚŘENÍM NA WEBOVÉ STRÁNKY VÝZNAMNÝCH FIREM
V ČR – VÝZVA PRO SOUČASNOU ČESKOU LINGVISTIKU
Veronika Vydrová 570

ÚVOD

Stalo sa tradíciou, že slovakisti na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici každé tri roky v septembri organizujú konferenciu o komunikácii. Na tohtoročnej siedmej medzinárodnej vedeckej konferencii, ktorá bola programovo koncipovaná ako *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie*, sa účastníci sústredili na nové stimulujúce podnety súvisiace s jazykovou komunikáciou, pričom za retrospekciu pokladali relevantné závery rokovaní predchádzajúcich konferencií.

Organizátorov teší pretrvávajúci záujem o otázky komunikácie zo strany domácich a zahraničných vysokých škôl a vedeckých inštitúcií a pokladajú si za česť usporadúvať vedecké podujatie, ktoré má takúto európsku dimenziu. Kvantitatívne ukazovatele je síce možné interpretovať rôzne, ale konštatovanie, že na ostatnej konferencii so svojimi príspevkami vystúpilo 50 referujúcich, ktorí reprezentovali 18 univerzitných a 2 vedeckovýskumné pracoviská zo 7 krajín vrátane Slovenska, má celkom jednoznačnú informačnú hodnotu. Potvrdzuje sa tým zrejme názor, že problematika komunikácie je ešte vždy pre lingvistický výskum zaujímavá a – ako sa možno presvedčiť v predkladanom zborníku referátov z konferencie – aj inšpirujúca, aktuálna a potrebná.

Rokovania 7. konferencie prebiehalo v troch sekciách: 1. sekcia – *Lingvistická teória a komunikácia* – obsahuje tiež príspevky, ktoré odzneli počas plenárneho rokovania (8). Zásluhou prítomných osobností mal úvod do rokovania medzinárodný diskurzný rozmer. Témy v 1. sekcii sa orientovali sa na teoretické východiská komunikácie, aktuálne a axiomaticky poňaté lingvistické a filozofické teórie, podporené resumujúcimi faktami a argumentáciami.

2. sekcia – *Sprostredkovaná komunikácia* – sa podľa očakávania orientovala najmä na tematiku mediálneho diskurzu, hoci v niektorých vystúpeniach sa pojem sprostredkovanej komunikácie chápal trochu širšie. Práve táto sekcia mala za cieľ vytvoriť priestor na prezentáciu autentických dokladov z frekventovaných komunikačných situácií ako aj priestor na deskripciu a analýzu príčin,

ktoré ovplyvňujú úroveň komunikačnej kompetencie používateľov jazyka, často rozkolísavajú komunikačné normy alebo poukazujú na využívanie manipulačných či obranných nástrojov najmä v mediálnej komunikácii.

3. sekcia – *Sociolingvistické štúdie* – bola tematicky najpestrejšia. Tematický rozptyl je pri podobných rokovaniach celkom prirodzený, pretože súvisí jednak s voľbou viacerých teoreticko-metodologických koncepcií, jednak reflektuje isté tradície, pričom sa nevyhýba ani novým výskumným zámerom, nadväzujúc pritom na doterajšie relevantné výsledky. Čaro osobitosti sa výskume prezentuje aj vo voľbe výskumného materiálu a vo voľbe kritérií zvolených pri jeho interpretácii a analýze. Záujem o sociolingvisticky zamerané príspevky svedčí aj o tom, že vzťahy medzi normou a úzom, medzi stratifikáciou a bežným hovoreným jazykom ako rodiacou sa varietou slovenčiny sú výskumne zaujímavé a v predstavenej rozmanitosti sa s nimi stretávame aj v iných jazykoch.

Zborník materiálov z konferencie *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie* zrkadlí uvedené tematické zamerania a autorské komunikáty prináša spracované v abecednom zoradení.

Predkladaný zborník sa rozhodli organizátori konferencie venovať profesorovi Vladimírovi Patrášovi pri príležitosti jeho životného jubilea nielen preto, že bol jedným z prvých organizátorov, ktorí stáli pri zrode tradície konferencií o komunikácii v Banskej Bystrici, ale aj preto, že svojou vedeckovýskumnou aktivitou úspešne rozvíja východiská a program Banskobystrickej sociolingvistickej školy a dôstojne ju reprezentuje nielen v slovenskom, ale aj v zahraničnom lingvistickom prostredí.

doc. PhDr. Jana Klincková, PhD.
predsedníčka konferencie

Banská Bystrica 23. – 24. 09. 2009

LINGVISTICKÁ TEÓRIA A KOMUNIKÁCIA

FRAZÉMY V SLOVENSKÝCH A ANGLICKÝCH POLITOLOGICKÝCH TEXTOCH

Martina Benčeková

THE IDIOMS OF SLOVAK AND ENGLISH POLITOLOGICAL TEXTS
The main idea of the following paper is to analyse briefly the kinds and numerical strength of various idioms we can find in the politological texts of both, Slovak and English languages. The first part of a paper gives the first characteristics of the phraseological units in the Slovak texts, their division according to the variety, constructional part and their text realizations. The second part analyses the English idioms in a very similar way. The final part of a paper deals with the confrontation of Slovak phraseological units and English idioms, their variety and numerical position in both languages.
Key words: phraseology, phraseological unit, idiom, constructional variety, confrontation, politological texts.

Príspevok nemá za cieľ poskytnúť dokonalý prehľad typového a numerického výskytu frazém v politologických textoch oboch jazykov, pretože daná téma je predmetom celej dizertačnej práce. Našou snahou bude teoreticky analyzovať pravdepodobnosť druhového a numerického výskytu frazeologických jazykových jednotiek v jednotlivých druhoch textov.

Frazémy, frazeologizmus alebo frazeologická jednotka je jazyková jednotka, zohrávajúca významnú úlohu v ktoromkoľvek živom jazyku. Každodenne používaný jazyk je dynamická štruktúra, ktorá reflektuje meniace sa spoločenské podmienky. Fond frazém v užšom zmysle predstavuje výsledok duševnej tvorivosti danej spoločnosti, teda dosiahnutú úroveň poznania i kultivovanosti prejavu.

V rámci štylistickej klasifikácie frazém sa zameriavame na knižný typ frazém, ktorý predstavuje druhý základný typ frazém (popri hovorovej frazeológii). Knižné frazémy nevynikajú, na rozdiel od iných druhov frazém, expresívnosťou, ale ich základnou vlastnosťou je predovšetkým spätosť s istými kultúrnymi a spoločenskými danosťami a súvislosťami (dejinami, literatúrou,

vzdelaním atď.). Uplatňujú sa najmä v štýloch, realizovaných písomnou formou (odborná, publicistická, administratívna frazeológia).

Pri analýze výskytu frazém v slovenských a anglických politologických textoch sme vychádzali z teoretickej prípravy podľa viacerých autorov, zaoberajúcich sa slovenskou a anglickou frazeológiou. Zo slovenských frazeológov to boli predovšetkým Mlacek, Ďurčo, Dolník, Miko, Dobríková, Smiešková, Skladaná. Po analýze konštrukčných typov frazém sme prešli k spôsobom realizácie frazém v texte. Podobná príprava nasledovala pri anglickej frazeológii, kde sme vychádzali z prác frazeológov z viacerých krajín (USA, Veľká Británia, Nemecko, SR). Zo slovenských spomenieme predovšetkým prof. Kvetka. Pri vlastnom rozbore politologických textov v nasledujúcich štúdiách sa zameriame na výskyt frazém najprv v slovenských textoch, následne v anglických a posledná časť odborného jadra vedeckých štúdií bude venovaná kontrastívnemu rozboru anglickej a slovenskej frazeológie, predovšetkým typom systémových ekvivalentov. V záverečnej časti popisujeme frazeológiu ako jazykový obraz politickej kultúry a tradícií zvolených jazykových skupín, so zameraním na špecifiká jednotlivých krajín.

Výskumná činnosť v oboch jazykoch si vyžaduje rozdielny prístup, pretože anglická a slovenská frazeológia sa vyznačuje rozdielnou špecifikáciou tejto lingvistickej oblasti.

Pri analýze slovenských politologických textov je nutné vychádzať najprv z klasifikácie konštrukčných typov slovenských frazém v lexikálnej frazeológii (napr. frazémy so stavbou syntagmy alebo so stavbou vety, resp. súvetia, minimálne frazémy, subfrazémy, jednoslovné frazémy, ako aj frazeologizované konštrukcie, zaraďované do syntaktickej frazeológie). V tejto časti týkajúcej sa slovenskej frazeológie sa ďalej treba zamerať na spôsoby realizácie frazém v texte. V tomto prípadne sa dostaneme od dvoch základných realizačných podôb frazém, a teda petrifikovaných a variantných typov frazém (napr. morfologické varianty, syntaktické varianty), až po možné aktualizácie frazémy a všetky od nich odvodené nadstavbové realizácie. Predpokladáme, že v priebehu podrobného skúmania spomínaných odborných textov sa môže vyskytnúť prípad, že frazémy daného typu sa v nich vôbec

neobjavia, pretože ide o veľmi špecifickú slovnú zásobu. Vo výskume používame (ako zdroj príkladov dokumentujúcich jednotlivé typy frazém) nielen akademické odborné publikácie, ale aj štúdie, publikované v odborných časopisoch (publicistický štýl), takže predpokladáme zaujímavé kvantitatívne i kvalitatívne analýzy výskytu predovšetkým v rámci štylistických variantov frazém (menovite expresivizujúce – hovorové a knižné varianty). Vzhľadom na rozdielny podiel jednotlivých typov v hovorovej reči a v odbornom jazyku, v priebehu výskumu očakávame zaujímavé porovnanie výsledkov daného rozboru z hľadiska počtu i druhu. Samostatnú pozornosť budeme venovať frazeologickej derivácii a odvodzovaniu slov z frazeologickej jednotky (napr. povedať niekomu niečo po lopate – polopatizmus). Časť vedeckého skúmania bude venovaná problematike aktualizácií frazém (jedná sa o takú podobu frazém, pri ktorej sa aktuálne, subjektívne, individuálne, autorsky, teda neuzuálne zasahuje do zloženia frazémy), pretože vzhľadom na povahu skúmaných textov predpokladáme vysoký výskyt takýchto aktualizácií (aktualizácie vlastné, nadstavbové a založené na deštrukcii frazémy). Osobitnú pozornosť si zasluhujú aj termíny frazeologická norma a frazeologická chyba, teda analýza prípadných chybných, neopodstatnených, samoúčelných zásahov do petrifikovanej formy frazémy (napr. násilné prepojenie významových prvkov dvoch východiskových frazém).

V rámci štylistickej klasifikácie frazém môžeme v politologických textoch uvádzať predovšetkým knižné frazémy (napr. *labutia pieseň, Pyrrhovo víťazstvo, obetovať niečo na oltár vlasti*). Oslabením knižnosti (resp. hovorovosti) niektorých frazém sa vydeľuje tzv. medzištýlová frazeológia. Do knižnej frazeológie sa zaraďujú najmä frazémy cudzieho pôvodu (napr. citátové frazémy – *in medias res*), ale v politologických textoch nájdeme aj frazémy domáceho pôvodu (napr. *pracovať na roli národa dedičnej*). Jeden z druhov široko chápanej knižnej frazeológie je aj publicistická frazeológia. Vo výskume sa zaoberáme výhradne vedeckými štúdiami publikovanými v odborných časopisoch, v ktorých nachádzame menší počet frazém ako v populárnej publicistike. Jeden z príkladov publicistickej frazeológie môže byť napr. termín *modrá armáda, studená vojna, železná opona*.

Iná metodológia je nutná pri analýze anglických politologických textov. V anglosaskej odbornej literatúre sa frazeológia nevydeľuje ako samostatná vedná disciplína, ale najčastejšie sa vníma ako súčasť lexikológie. Termín „phraseology“ sa v anglickom jazyku používa v oveľa širšom kontexte, často sa týka aj výberu slov, alebo štýlu. Zatiaľ čo v slovenskej jazykovede sa ako základná jednotka ustálil termín frazéma, v anglickej literatúre je to najčastejšie pojem „idiom“, hoci toto slovo je viacvýznamové a zhoduje sa aj so slovenskými termínmi štýl, jazyk, idióm. Pri bližšom definovaní frazeologickej jednotky sa kladie dôraz na jej nepreložiteľnosť, ale aj na konštrukčnú, gramatickú a štylistickú špecifickosť ustálených jednotiek. Okrem termínu „idiom“ sa používajú aj iné výrazy, napr. „idiomatic expression“, „idiomatic phrase“ alebo aj „phraseological unit“. Podobne ako v slovenskej časti, aj v časti anglickej sa najprv zameriavame na konštrukčné typy frazém a následne na ich spôsoby realizácie v texte. Z hľadiska miery ustálenosti špecifikujeme frazeologické jednotky petrifikované (unchangeable, fixed idioms), ďalej frazeologické jednotky s paradigmatickými formami a frazeologické jednotky s variantmi (paradigmatický, gramatický, lexikálny, pravopisný, geografický, kombinovaný). Samostatnú kapitolu si opäť zasluhuje aktualizácia frazeologických jednotiek (useknutím, rozštiepením, skrížením, doplnením atď). Z hľadiska konštrukcie je v anglickej frazeológii nutná analýza frazeologických jednotiek s nevetnou a vetnou konštrukciou. Nevetné frazémy tvoria jadro frazeológie a môžu byť syntagmatické (t. j. slovesné a menné, teda substantívne, adjektívne, adverbiálne frazémy) alebo nesyntagmatické (t. j. minimálne frazémy a subfrazémy). Pod vetné frazémy (full sentence idioms) sa v anglickej literatúre zvyčajne zaraďujú príslovia a porekadlá. Vzhľadom na knižný a vysoko špecializovaný charakter skúmaných politologických textov sme pri doterajšom výskume nenarazili na použitie tohto druhu frazeologických jednotiek. V súvislosti s analýzou stavby frazeologických jednotiek treba spomenúť tzv. asyntaktické konštrukcie (asyntactic idioms), teda neobvyklé konštrukcie, nepravidelné väzby, slovosled atď. Zo sémantického hľadiska uvádzame frazeologické zrasty, frazeologické celky, frazeologické spojenia. Z hľadiska významu väčšina anglických

frazeologických jednotiek je monosémantická, niektoré sú však aj polysémantické.

Z hľadiska konštrukčného môžeme v anglických politologických textoch najčastejšie stretnúť nevetné frazémy, ktoré ďalej delíme na syntagmatické (napr. *black sheep, keep in the dark*) a nesyntagmatické (napr. *after all, as well as*). Zo sémantického hľadiska definujeme frazémy ako frazeologické zrasty (napr. *red tape, kick the bucket*), frazeologické celky (napr. *add fuel to the flames, be on one´s knees*) a frazeologické výrazy (napr*. there is no smoke without fire*).

Posledná časť analýzy politologických textov vybraných jazykových skupín je venovaná konfrontácii anglických a slovenských frazém. Komplikovanosť konfrontácie dvoch frazeologických fondov vyplýva predovšetkým zo základných vlastností frazeologických jednotiek ako sú ucelenosť a ustálenosť významu, ako aj rozčlenenosť formy a celková ustálenosť. K frazeológii dvoch jazykov môžeme pristupovať z dvoch hľadísk: prekladového a porovnávacieho. Vzhľadom na zameranie našej práce využijeme predovšetkým druhý, teda konfrontačný prístup s vyhľadávaním systémových ekvivalentov. Ekvivalent vo frazeológii môžeme definovať ako frazému (resp. slovné spojenie, slovo), ktorým v cieľovom jazyku možno nahradiť frazeologickú jednotku východiskového jazyka bez porušenia významu (štylistickej hodnoty). Konštrukčné, sémantické, ako aj štylistické vlastnosti ekvivalentu sa musia čo najviac priblížiť pôvodnej frazeologickej jednotke. Ekvivalenty delíme na absolútne a relatívne. Medzi absolútne ekvivalenty sa zaraďujú napr. europeizmy a internacionalizmy. Relatívne ekvivalenty naopak sú národne špecifické, teda sú ovplyvnené kultúrou, tradíciami, ale aj geografickými podmienkami krajiny. Cieľom nášho porovnávacieho prístupu bude nájsť paralelné frazeologické jednotky v oboch jazykoch a popísať ich zhodnosti a rozdielnosti, teda ich vzájomnú ekvivalenciu a jazykovú interferenciu. Vzhľadom na to, že väčšina slovenských a anglických frazeologických jednotiek sa po výrazovej stránke odlišuje, zameriame sa na obsahovú ekvivalenciu. Pokiaľ sa nedopracujeme k frazeologickému ekvivalentu, budeme hľadať nefrazeologický ekvivalent, a to buď slovo, alebo voľné slovné

spojenie. V tejto časti práce podrobíme analýze nielen vlastných anglických autorov (tzv. native speakers), ale aj slovenských autorov píšucich v angličtine. Z odborného hľadiska bude zaujímavé kvalitatívne i kvantitatívne zhodnotenie využitia frazeologických jednotiek takýmito autormi.

Na základe predbežného rozboru a konfrontácie oboch cieľových jazykových skupín môžeme predbežne špecifikovať dve skupiny frazeologických ekvivalentov, a to absolútne ekvivalenty (napr. black sheep – čierna ovca, from time to time – z času na čas, time is money – čas sú peniaze) a relatívne ekvivalenty (čiastočne odlišné, napr. the last straw – posledná kvapka, a odlišné, napr. get down to brass tacks – ísť na koreň veci).

Nepopierateľný obohacujúci význam frazeológie pre ľudskú reč, univerzálny ľudský zmysel frazém stelesňuje vlastne zmysel ľudského života, človeka a ľudstva. Knižné frazémy, ktoré sú cieľovým motívom nášho ďalšieho výskumu, síce neodrážajú dynamickosť frazeológie natoľko flexibilne ako hovorové varianty, stále však predstavujú odraz spoločenstva v jednotlivých krajinách, odraz politickej, vzdelanostnej a v neposlednom rade i osobnostnej kultúry. Následný podrobný výskum tejto problematiky v jednotlivých cieľových jazykových skupinách preto považujeme za nesmierne obohacujúcu analýzu obrazu politickej kultúry v slovenských i anglosaských reáliách.

Literatúra

MLACEK, Jozef. 2007. *Tvary a tváre frazém v slovenčine.* Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2007. ISBN 978-80-89236-21-3

MLACEK, Jozef. 1984. *Slovenská frazeológia.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. ISBN 67-231-84

KVETKO, Pavol. 2002. *English Phraseology.* Bratislava : Retaas, 2002. ISBN 80-968231-5-9

KVETKO, Pavol. 1999. *Anglická frazeológia v teórii a praxi.* Bratislava : Univerzita Komenského, 1999. ISBN 80-223-1396-3

FRONEK, Jozef, MOKRÁŇ, Pavel. 2006. *Slovensko-anglický frazeologický slovník.* Bratislava : Nová práca, 2006. ISBN 80-88929-45-8

MLACEK, Jozef, ĎURČO, Peter a kol. 1995. „On-line“ – Frazeologická terminológia. Bratislava, 1995.
ĎURČO, Peter. 1987. O niektorých aspektoch a metódach skúmania frazeologických jednotiek. In: *Slavica Slovaca,* 22, 1987, s. 281 – 292.
KUČEROVÁ, Elena. 1980. Frazeologická jednotka a jej štúdium v dvojjazyčnom pláne. In: *Slavica Slovaca,* 15, 1980, s. 65 – 68.

PhDr. Martina BENČEKOVÁ
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB
Katedra cudzích jazykov a medzinárodnej komunikácie
Kuzmányho 1
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
martinabencekova@umb.sk

SLABIKA V DETSKEJ REČI

Iveta Bónová

A SYLLABLE IN A CHILD´S SPEECH
During ontogenesis, an acoustic form of a langage sing changes and completes. Using longitunal observation of a child with an undisturbed communication ability, we identify an acoustic structure of syllables in a child´s words. We follow a sequence in the develpoment of articulary fixation of particular groups of consonants, the occurrence of which is fully reflected in a syllable structure of a child´s word, especially in its initial and final position.
Key words: acoustic structure of syllables, groups of consonants, syllable structure of a child´s word.

Vývin rečovej produkcie dieťaťa v ranom a mladšom predškolskom veku tieňuje celkový vývin ľudského jedinca. Schopnosť rečovo komunikovať patrí v rámci celkovej ontogenézy k schopnostiam s najakcelerujúcejším vývinom. Rozvíjanie reči, samozrejme, vrátane fonologického vývinu, je determinované viacerými faktormi, skupinou endogénnych (myslenie, motorika, zrakové, sluchové zmyslové vnímanie) a exogénnych činiteľov (sociálne prostredie). Schopnosť hovoriť si od intaktného jedinca vyžaduje koordináciu artikulačného aparátu (najmä jazyka, pier, sánky, mäkkého podnebia), ktorá sa dosiahne iba dlhodobým „tréningom“, podmieneným vyzretou inerváciou celého extermotorického neuroefektora (Lechta, 1990, s. 50). Ak je dieťa zdravé, s nenarušeným vývinom, malo by mať vytvorené všetky predpoklady na produkciu artikulovanej reči, z čoho logicky vyplýva, že východisková artikulačná báza na generovanie zvukov je u všetkých intaktných detí na svete rovnaká, aj keď inventár zvukov (ich počet a kvalita) je v jednotlivých fonologických systémoch diferencovaný.

Longitudinálne sledovanie fonologického vývinu, ktorému sa v našom výskume už dlhšie venujeme, potvrdzuje viaceré univerzálne črty. Vzhľadom na to, že neexistujú jazyky bez vokálov, ani jazyky bez

okluzívnych konsonantov, vo všetkých jazykoch je fonologický protiklad záverových a nezáverových foném, ako aj slabika so štruktúrou konsonant – vokál (bližšie pozri Sabol, 1988, s. 177). Fonologický systém dieťaťa, ako o tom píše J. Černý, sa rozvíja v určitej postupnosti a v súlade s určitou hierarchizáciou, ktorá nepochybne úzko súvisí aj s neskoršou štruktúrou fonologického systému vôbec. Okrem toho fakt, že dieťa pri zvládaní fonetického a fonologického systému materinského jazyka postupuje od jednoduchších javov k zložitejším, od veľmi výrazných rozdielov k subtílnejším, od jednoslabičných slov k viacslabičným a pod., ukazuje, že uňho nejde len o mechanické napodobňovanie počutých zvukov, ale o čosi viac, čo si vyžaduje tvorivý prístup a pomerne značné intelektuálne schopnosti, ako je diferencovanie, analýza, abstrakcia, často aj používanie kombinatórnych pravidiel, určitých modelov a pod. (1996, s. 357).

Rečový signál ako materiálny nosič informácie prenášanej v medziľudskej komunikácii je generovaný aj prijímaný človekom. Už v raných štádiách fonologického vývinu sa ukazuje, že najmenšou integrujúcou jednotkou súvislej reči je slabika, ktorej tvorba je podmienená fyziologicky (výdychovým tlakom a zaznením hlasu). Na jej pozadí sa odzrkadľujú ľudské danosti a možnosti pri kontinuálnej artikulácii nesonantických a sonantických fónických segmentov.

Slabika vo svojej univerzálnosti i komplexnosti „zasahuje všetky úseky komunikačného aktu – artikulačnú, akustickú i percepčnú zložku rečového signálu“ (Sabol, 1998, s. 27). Z artikulačného hľadiska pri generovaní slabiky ide o prechod artikulačných orgánov zo stavu zovretosti (striktúry) do stavu otvorenosti (apertúry), z akustického hľadiska ide o dôsledok zmeny kontinuálnej činnosti hlasiviek v nefonačnom a fonačnom čase (v tomto poradí), t. j. ide o prechod od neznenia hlasu až po jeho zaznenie. Z percepčného hľadiska slabiku vnímame tým lepšie, čím zreteľnejšie – foneticky presnejšie – je vykreslená striktúra slabiky (Hála, 1956, s. 50); teda čím je nižší stupeň zvučnosti prvku v striktúre slabiky, tým je väčší kontrast nesonanty a sonanty v jej štruktúre a tým jednoznačnejšia je zmyslová percepcia tejto jednotky.

Uvedený fonetický pohľad na slabiku z komplexného artikulačno--akusticko-percepčného hľadiska naznačuje, že optimálnou a zároveň najprirodzenejšou štruktúrou slabiky je zoskupenie: *konsonat + vokál*.

Vlastnosti týchto dvoch fónických prvkov s kontrastnými dištinktívnymi príznakmi: *konsonantnosť//nevokálnosť (resp. konsonantnosť/ vokálnosť) + nekonsonantnosť//vokálnosť* spôsobujú, že spoluhláska (nesonanta) so samohláskou (sonantou) v rámci slabiky tvoria pevný, nedeliteľný „väzobný celok" (Pauliny, 1979, s. 101; porov. Skaličková, 195[1]), ktorý komunikačne vyhovuje expedientovi aj percipientovi. Prirodzene, slabika CV je len základným slabičným vzorcom, ktorý sa môže obmieňať (alebo vo fonologickom vývine spresňovať) v rôznych modifikáciách:

V, CCV, CVC..., a to v závislosti od faktu, či je restriktúra/ kóda (záverečná fáza slabiky) vykreslená osobitnými foneticko--fonologickými nesonantickými prvkami (v tomto prípade ide o zatvorené slabiky), alebo je daná len znížením celkovej akustickej energie sonantického prvku (v tomto prípade ide o otvorené slabiky; porov. Sabol, 1997, s. 28).

V predkladanom príspevku na základe longitudinálneho sledovania rečovej produkcie detí [2] naznačujeme, ako možno v priebehu fonologického vývinu cez modifikáciu, dopĺňanie a

[1] Skaličková definuje slabiku ako najjednoduchšiu a najtesnejšiu možnú artikulačnú jednotu funkčných prvkov reči, ktorá akusticky vyhovuje dorozumievaniu (1954, s. 22). Správne predpokladá, že napr. v slove *sestra* je spojenie *[se]*tesnejšie ako spojenie *[es]*. Dodajme, že v spojení *[se]* sa realizuje prirodzená štruktúra slabiky, zatiaľ čo spojenie *[es]* „roztrháva" prirodzené štruktúrovanie fónických prvkov v prvej slabike tohto slova (s E. Paulinym by sme konštatovali, že kontrastnosť spojenia *[es]* je iba „formálna – 1979, s. 181). Slabičná segmentácia *[s-es-tra]*zároveň narúša homogenitu zvukových prvkov v prvých dvoch slabikách tohto slova, a to tým, že prvá slabika sa vlastne realizuje *[sə]*a druhá *['es]*, čím sa tento výraz deformuje na dvoch miestach vnášaním nových prvkov a zároveň tým, že z dvojslabičného slova vzniká trojslabičné slovo. A. Skaličková svoju fonotaktilnú definíciu slabiky neskôr dopĺňa o konštatovanie, že ide o „najtesnejšie možné spojenie jadier identifikácie daných hlások". V tomto spojení sa najintenzívnejšie realizuje prirodzenosť poradia hlások v slabike *nesonanta* + *sonanta* napĺňajúceho základnú typologickú charakteristiku tejto jednotky a jej ďalšie osobitosti, o i. aj fakty koartikulácie a transgresívnosti striktúrnych konsonantov.

[2] Výskumný materiál v tejto práci bol získaný v rokoch 2003 – 2009 rámci projektov VNJH Vzdelávacej nadácie Jana Husa Cursus Inovati 140 *Vytvorenie kurzu „Vývin detskej reči pre humanitné fakulty na Slovensku*, VEGA č. 01/2228/05 *Vývin reči slovensky hovoriacich detí* a APVV-0044-06 *Verbálne a neverbálne správanie slovensky hovoriacich detí v raných štádiách vývinu ako východisko vytvorenia skríningového testu vývinu komunikačného správania* (Mikulajová, Slančová, Kapalková, Bónová, Kesselová). Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV 0044-06.

spresňovanie zvukovej podoby slabiky dokázať prirodzenosť jej štruktúry. V raných štádiách ontogenézy reči, po ukončenom období pudového a napodobňovacieho džavotania, približne po dovŕšení 12 mesiacov sa deti pokúšajú o produkciu jedno-, max. dvojslabičných slov. Realizácia detských slov v porovnaní s cieľovými slovami je však odlišná, čo ilustrujeme na slovách z rečovej produkcie skúmaného dieťaťa, Terezky, vo veku od 16. po 21. mesiac, spolu so stupňom fonologického vývinu, ktorý v tabuľke odzrkadľuje číselná hodnota indexu zrozumiteľnosti (Iz). Vzhľadom na to, že kvantitatívne vyhodnocovanie fonologického vývinu nie je predmetom tohto príspevku, odkazujeme na literatúru, v ktorej je metodika exaktne vyjadrenej mierky odrážajúcej stupeň fonologického vývinu podrobne spracovaná (Bónová – Slančová, 2005; Bónová, 2008, s. 212 – 217). Pre potreby predkladanej problematiky uvádzame, že index zrozumiteľnosti (Iz) je číselná hodnota pohybujúca sa v intervale 0 – 1. Čím je uvedená hodnota vyššia, tým viac sa dieťa svojou rečovou produkciou približuje k dovŕšeniu fonologického vývinu.

Vek	16. – 18.	Slabičná štruktúra	19. – 21.	Slabičná štruktúra
Iz	0,6 – 0,62	cieľ. detské slovo	0,64 – 0,65	cieľ. detské slovo
	bábo *ba* mama *ma* myška *mi* papať *papu* papagáj *papu* jeleň *ňeňe* daj *ďa* guľku *ďuďu* Terezke *ďeďe* nos *ňono* **kr**ava *baba* **St**ano *ňano*	CVCV → *CV* CVCV → *CV* CVCCV → *CV* CVCVC → *CVCV* CVCVCVC → *CVCV* CVCVC → *CVCV* CVC → *CV* CVCCV → *CVCV* CVCVCCV → *CVCV* CVC → *CVCV* **CC**VCV → *CVCV* **CC**VCV → *CVCV*	maco *mano* písmeno *mimino* torta *doda* komín *momin* **kn**ižka *ňina* **dr**uhá *dua* **br**ata *ata* **sv**ieti *eťí* **šk**aredé *adidi* **tm**a *ma* **tr**eba *teba* **vr**áti *ati* **str**ana *tana* **str**akaté *ataté* **škr**abe *abe*	CVCV → *CVCV* CVCCVCV → *CVCVCV* CVCCV → *CVCV* CVCVC → *CVCVC* **CC**VCCV → *CVCV* **CC**VCV → *CVV* **CC**VCV → *VCV* **CC**VCV → *VCV* **CC**VCVCV → *VCVCV* **CC**V → *CV* **CC**VCV → *CVCV* **CC**VCV → *VCV* **CCC**VCV → *CVCV* **CCC**VCVCV → *VCVCV* **CCC**VCV → *VCV*

Slabičná štruktúra detských slov a slabičná stavba cieľových foriem sa z pochopiteľných dôvodov (nedostatočné artikulačno-fyziologické

predpoklady rečových orgánov) líši. Počet slabík, a teda aj počet sonantických jadier v detských a cieľových slovách nie je identický. Dieťa vo svojej rečovej produkcii (s nízkou hodnotou Iz 0,6 – 0,62) redukuje dvojslabičné slová na jednoslabičné: bábo *ba*, mama *ma*, myška *mi* alebo ich realizuje ako dvojslabičné, ale zväčša s reduplikovanou slabikou: jeleň *ňeňe*, guľku *ďuďu*, krava *baba*. Preukázateľne tak v reči realizuje základné zoskupenie foném s kontrastívnymi dištinktívnymi príznakmi: spojenie záverového konsonantu s vokálom, predstavujúce koartikulačne prepojený väzobný celok (pozri Pauliny, 1979).

V druhom skúmanom období (19. – 21. mesiac, Iz 0,64 – 0,65) sa dieťa pokúša o generovanie zložitejších, artikulačne náročnejších slov s dvoj- ojedinele aj s trojčlennou konsonantickou skupinou v striktúre prvej slabiky. Pri tvorení uvedených slov sa počty apertúrnych prvkov, a teda slabík, v cieľových a detských slovách prekrývajú. Už B. Hála (1975) zdôrazňuje, že slabika sa vníma a hodnotí aj sluchovo ako sonoritný útvar, zložený zo zvukov s diferencovaným stupňom zvučnosti, ktoré ho tvoria. V priebehu fonologického vývinu sa u dieťaťa prejavuje snaha zachovať počty slabík počutých v reči dospelých spolukomunikantov, aj keď zvukový obraz slabiky je zo začiatku napodobňovaný len v jeho hrubých kontúrach. Až neskôr, ako to dokazuje aj náš výskum, sa zvuková podoba slabík upravuje do finálnej podoby. V slovách, v ktorých pretúru slabiky tvorí dvoj-, prípadne trojčlenné zoskupenie, sa zloženie striktúrnych prvkov mení: buď (vzhľadom na artikulačnú náročnosť prvkov v slove) dvoj-, trojčlennú skupinu spoluhlások v striktúre nahrádza jeden artikulačne už zvládnutý konsonant: **dr**uhá *dua*, **tm**a *ma*, **tr**eba *teba*, **str**ana *tana*, alebo vynecháva sa celá striktúrna fáza slabiky, v cieľovom slove tvorená dvoj-, prípadne trojčlenným konsonantickým zoskupením: **vr**áti *ati*, **str**akaté *ataté*, **škr**abe *abe*. Na porovnanie uvádzame aj príklady z rečovej produkcie iného dieťaťa, Martina (18. mesiac, Iz 0, 65): **pr**ádlo *bajo*, **hv**iezda *eda*, **fľ**aša *fata,* **kr**ava *kava*, stavať *tava*, knihu *didu.* V obidvoch sledovaných obdobiach, aj v prípadoch, v ktorých cieľovú podobu slova tvoria nielen otvorené, ale aj zatvorené slabiky, je restriktúrna fáza slabík v detských slovách daná znížením akustickej energie, nie konkrétnym konsonantickým prvkom. Akoby sa dieťa pri generovaní prvých zvukových foriem potrebovalo artikulačne veľmi intenzívne „oprieť“ o striktúrny prvok slabiky či už na začiatku alebo

uprostred slova – zväčša vzhľadom na rané štádium fonologického vývinu – vytvorený len jedným artikulačne už zvládnutým konsonantom. Striktúra slabiky (predovšetkým vo vnútri slov) je tesne spojená s nasledujúcou fázou, s rozoznením hlasu. Predstavuje pre dieťa akýsi „odrazový mostík" pri vytváraní nasledujúceho slabičného impulzu v rámci slova.

Jednotlivé hlásky sa v prúde súvislej reči neartikulujú samostatne, ale v rámci väčších celkov (slabík), čo značí, že „zvukový signál reči je kontinuálne sa meniaci komplex zvukov" (Kráľ, 1989, s. 187). Inak povedané – to, čo sa na sonagramoch vníma ako formantový prechod (akustické preskupenie jedného zvuku do druhého), to sa artikulačne, resp. fyziologicky zdôvodňuje koartikuláciou.

Pri koartikulácii ide o vzájomné ovplyvňovanie susedných segmentov reči. Isté artikulačné a akustické črty prekrývajú najmenej trvanie slabiky tak, že pretrvávajú aj cez susedné hlásky. Z toho vyplýva, že ten istý segment môže niesť informáciu o dvoch susedných fonémach. Ak je striktúrna, resp. striktúrno-apertúrna zložka slabiky tvorená kontinuálnym pohybom všetkých aktívnych artikulačných ústrojov, tak ide o koartikulačný proces, čo znamená, že „artikulačné príkazy sa nevysielajú oddelene na realizáciu jednotlivých hlások, lež väčších jednotiek (Kráľ – Sabol, 1989, s. 146), predovšetkým slabík; artikulačné fázy jednotlivých vzájomne susediacich segmentov sa – na pozadí základnej slabičnej štruktúry – prekrývajú.

Prirodzenosť slabičnej štruktúry, vychádzajúc z longitudinálneho pozorovania fonologického vývinu, ilustrujeme aj na slovách so slabikotvorným konsonantom. Naše zistenia opierame o príklady z reči troch detí v uvedenom veku.

Terezka		**Martin**		**Nina**
Vek 26. – 33.	35. – 43.	28.	36.	28.
Iz 0,75 – 0,85	0,88 – 0,92	0,85	0,92	0,85
Prší *pisi* Hrnčeky *huncety* Srnka *sonta* Vlnky *vunty* Štvrtá *štvutá*	Prsty *plsty* Strčí *stlci* Omrvinky *omlvinty* Naplniť *naplnit*	Krhla *kuhua* Drží *duuzi* Chlpatý *chupatý*	Zrkadlo *zlkadlo*	Grcol *gucol* Neprší *nepeší*

Ako to naznačujú uvedené príklady, všetky 3 deti – na základe vyčíslenej hodnoty indexu zrozumiteľnosti – v Terezkinom prípade 33. mesiac, v Martinovom a Nininom prípade 28. mesiac – dosahujú rovnakú úroveň fonologickej akvizície (Iz 0,85). Slabikotvorné konsonanty v cieľových slovách zhodne nahrádzajú vokalickým sonantickým jadrom, domnievame sa, z viacerých dôvodov: 1. likvidy sú nielen v interkonsonantickej pozícii artikulačne náročné pre deti v uvedenom vývinovom štádiu a 2. substitúcia vokálu za slabikotvornú spoluhlásku vytvára slabičnú schému CV, ktorá je pre dieťa z artikulačného, akustického a percepčného hľadiska pri generovaní zvukových podôb najjednoduchšia a najprirodzenejšia. Mohli by sme vysloviť tézu, povedané terminológiou E. Paulinyho, že – čím je slabičný zvar medzi prvkami v slabike silnejší, tým je pre dieťa takýto model slabiky v slovách ľahšie vytvárateľný, čím väčší kontrast, tým ľahšia rečová produkcia. Až na vyššom stupni fonologického vývinu (Iz 0,88 – 0,92) je v rečovej produkcii detí apertúrna fáza slabiky tvorená sonantickým konsonantom, či už identickým s cieľovým slovom, alebo substituovaným.

Pri longitudinálnom sledovaní fonologického vývinu rečovej produkcie Terezky, konkrétne pri postupnom formovaní trojčlenných konsonantických zoskupení sme zistili, že ako prvé sa v reči skúmaného dieťaťa objavujú trojčlenné spoluhláskové skupiny v mediálnom postavení, až neskôr v iniciálovej pozícii. Zaujímavý je aj fakt, že prvým členom trojčlenného zoskupenia v intersonantickom postavení je sonórny konsonant.

vek: 31.	33.	35.	37.	40. – 43.
Iz: 0,88	0,85	0,88	0,88	0,9 – 0,92
-MKN- zamknutý *za**mtn**utý* -NSK- slovensky *slove**nsty*** -JTR- zajtra *za**jtl**a*	-STN- zlostná *zlo**stn**á*	STR- stratenom ***stl**atenom*	STL- stlačený ***stl**acený* ZVL- zvládla ***zvl**ádla* ŠKR- škrabe ***stl**abe*	FST- vstal ***fst**al* ZDR- zdravia ***zdl**avia*

Nazdávame sa, že dieťa zvláda takúto skupinu v lineárnom toku reči ako prvú aj z toho dôvodu, že uvedené konsonantické prvky sa rozkladajú do dvoch slabík: sonóra tvorí restriktúru prvej slabiky a dvojica konsonantov (na čele so šumovou spoluhláskou) tvorí pretúru nasledujúcej slabiky, ktorá je nevyhnutná pre ďalší slabičný impulz. Trojčlenné zoskupenia v zložení CCCs v iniciálovej pozícii, ktoré sa objavujú v reči dieťaťa neskôr, predstavujú ako celok striktúrnu fázu slabiky. V predchádzajúcich štádiách vývinu sú uvedené pretúrne prvky často redukované len na jeden konsonant, podľa nás, opäť nielen z dôvodu artikulačnej náročnosti, ale aj preto, že na artikulačné a percepčné naznačenie slabík v detských slovách postačuje jeden striktúrny prvok v spojení s vokálom.

Príklady a načrtnuté súvislosti, predovšetkým na úrovni fóny, sú len odrazovým mostíkom na ďalšie uvažovanie tak, ako je odrazovým mostíkom striktúrny prvok v spojení so zvukom s najvyšším stupňom sonority v rámci slabiky.

Literatúra

BÓNOVÁ, Iveta. 2008. Fonologický vývin v detskej reči. In: *Štúdie o detskej reči. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník 23 (AFPh UP 193/275)*. Ed. D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008, s. 212 – 250.

BÓNOVÁ, Iveta. 2007. Fonologický vývin v reči dieťaťa. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 6. – 7. 9. 2007 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.* Ed. O. Orgoňová. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007, s. 171 – 180.

BÓNOVÁ, Iveta – KAPALKOVÁ, Svetlana – MIKULAJOVÁ, Marína – SLANČOVÁ, Daniela. 2005. Vývin detskej reči v slovenčine (od tušenia k deskripcii). In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 24. a 25. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, s. 59 – 70.

BÓNOVÁ, Iveta – SLANČOVÁ, Dana. 2005. Meranie fonologického vývinu reči. In: *Logopaedica VIII. Zborník Slovenskej asociácie logopédov*. Editor: V. Lechta. Bratislava : Vyd. Liečreh Gúth, 2005, s. 6 – 13.

ČERNÝ, Jiří. 1996. *Dějiny lingvistiky*. Olomouv : Votobia, 1996. 517 s. ISBN 80-85885-96-4

HÁLA, Bohuslav. 1956. *Slabika její podstata a vývoj.* Praha : Nakladatelství ČSAV 1956. 107 s.
HÁLA, Bohuslav. 1975. *Fonetika v teórii a v praxi.* Praha : Státní pedagogické nakladatelství , 1975, s. 218 – 239.
KRÁĽ, Ábel – SABOL, Ján. 1989. *Fonetika a fonológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 389 s. ISBN 80-08-00036-8
LECHTA, Viktor. 1990. *Logopedické repetitórium.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990. 278 s. ISBN 80-08-00447-9
PAULINY, E. 1979. *Slovenská fonológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979. 213 s.
SABOL, Ján. 1989. *Syntetická fonologická teória*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied 1989. 253 s.
SABOL, Ján. 1988. *Kapitoly zo všeobecnej jazykovedy.* Prešov : FF UPJŠ, 1988. 182 s.
SABOL, Ján. 1997. K typologickej charakteristike slovenskej slabiky. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 45.* Red. P. Žigo et al. Bratislava : Univerzita Komenského 1997, s. 27 – 32.
SKALIČKOVÁ, Alena. 1954. K otázce podstaty slabiky. In: *Slovo a slovesnost*, 15, 1954, s. 19 – 24.
Štúdie o detskej reči. 2008. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník 23 (AFPh UP 193/275)*. Ed. D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008, 355 s. ISBN 978-80-8068-701-4

PhDr. Iveta BÓNOVÁ, PhD.
Filozofická fakulta UPJŠ
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Petzvalova 13
KOŠICE
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
Iveta.bonova@upjs.sk

JAZYKOVÉ VARIANTY AKO REÁLNY VÝSTUP PRIRODZENEJ KOMUNIKÁCIE

Ján Bosák

LANGUAGE VARIANTS AS REAL RESULT OF SPONTANEOUS COMMUNICATION

There is not possibility to include quickly all the reactions of the current language changes into codification grarmmar rules and dictionary. This is not because of objective reasons (principal changes of communicative situations after 1990 which could not be solved by application of traditional models and approaches), but there often exist subjective (traditional) attitudes of an approaches of individual codifiers. Prescriptive „regulation" of variances doesn´t ake into condideration those facts, that every language makes progress through its variants. It seems to be inevitable to pay more attention, besides systemic and stylistic rules, to an investigation of the rules of communications.

Key words: language variability, sociolinguistic and communicative-pragmatic approach, rule and codification, language users, communication rules.

Takmer dve desaťročia od usporiadania prvej konferencie o komunikácii v Banskej Bystrici potvrdili, že to bolo „slovo na čase" (dvojdielny zborník z tejto konferencie vyšiel pod názvom Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie r. 1991). Kým pred rokom 1990 komunikačný prístup v skúmaní jazykov predstavoval skôr jeden výskumný prúd, v súčasnej jazykovej situácii sa musí s touto problematikou vyrovnávať každá lingvistika – vzniká mnoho komunikačných situácií, ktoré sa nedajú adekvátne riešiť aplikovaním tradičných modelov a prístupov. Dynamika spisovného jazyka v meniacich sa komunikačných situáciách si vyžaduje dať ju do súladu s dynamikou poznávania nových jazykových javov: čo sa deje v jazyku, keď sa objavujú inovácie, ako sa šíria; aká je primeraná miera intervencie do tohto vývinu; ako sa vyrovnávať s uvádzaním variantov v jazykových príručkách; naozaj sú všetky

internacionalizmy iba „čisté“ anglicizmy? Hlavné činitele, ktoré masívne „vtrhli“ do spisovného dorozumievania a znižujú jeho prestížnosť a reprezentatívnosť – je o tom množstvo štúdií a príspevkov: (a) rozšírenie sociálnej bázy používateľov spisovného jazyka s rozličnými jazykovými kompetenciami (obyčajne nižšími, preto sa novšie navrhuje rozlišovať nositeľov spisovného jazyka a „len“ jeho používateľov); (b) rozširovanie spektra komunikačných sfér (prevažujúci podiel hovorených komunikátov, a teda spontánnosť, neoficiálnosť, resp. polooficiálnosť komunikačných aktov); (c) zmeny v komunikačných kanáloch a v registroch (kríženie verejnej a neverejnej komunikácie, uprednostňovanie polooficiálnej komunikácie); (d) dominancia inej komunikačnej sféry ako tradičnej (nie vždy príkladné masmediálne vzory, práve naopak, médiá sa prispôsobujú nižšej jazykovej a kultúrnej úrovni ich recipientov); (e) využívanie miliónových textových korpusov s počítačovou podporou – a ďalšie. Hlavný metodologický obrat oproti tradičným lingvistickým metódam priniesli najmä sociolingvistický a komunikačno-pragmatický prístup v skúmaní súčasných slovanských spisovných jazykov.

Takýto výskumný vejár sa roky vypracúval a prediskutúval na zasadnutiach Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky pri Medzinárodnom komitéte slavistov a s nimi spojených konferenciách v jednotlivých slovanských krajinách (podrobnejšie Bosák, 2008c). Hoci komisia má vo svojom názve kľúčové slovo spisovný jazyk, k novej teórii spisovného jazyka sa vďaka renomovaným jazykovedcom mohlo dopracovať aj preto, že od začiatku sa precizovali a prehlbovali základné výskumné pojmy. Komisia primárne vychádzala z analýzy národných jazykov a hlavnú pozornosť orientovala na hovorené (ústne) komunikáty. V zhode s aktuálnym svetovým výskumným kontextom sa skúmali komunikačné a sociálne podmienky dorozumievania, prechod od analýzy jazykových prostriedkov a štruktúr k skúmaniu všetkých variet (foriem) fungujúcich v komunikácii.

Na rozdiel od tzv. systémovej (tradičnej) lingvistiky sociolingvistika sa usiluje zachytiť jazykové javy v ich rozmanitosti, pestrosti a diferencovanosti, hľadajúc nielen ich systémovú interpretáciu (variantnosť ako dôsledok asymetrie jazykového znaku), ale zároveň aj sociálno-komunikačnú interpretáciu. Ako na

to poukázali viacerí bádatelia, jazyk *smeruje k systémovosti,* nie je však dôsledne systémový. Rozsiahle analýzy preukázateľne dokázali, že homogénnosť jazyka (reči) nemožno klásť proti reálne jestvujúcej heterogénnosti – spoločenskej diferencovanosti a z nej vyplývajúcej vývinovej, teritoriálnej a funkčnej variantnosti.

Pri nových metodologických prístupoch sa čoraz naliehavejšie vynára otázka, ako hodnotiť jazykové varianty, ktorými sa tradičná (normativistická) lingvistika v záujme „zachovania stability" a „ustálenosti" usiluje vyhýbať, resp. varianty preskripčne „vyrovnávať" preferovaním jedného variantu. Variantnosť v jazyku sa však zvyšuje, jazyk sa vyvíja práve prostredníctvom variácií, variabilita je prirodzený spôsob vývinu a fungovania jazyka. Variantnosť v nijakom prípade neznamená „úpadok" či destabilizáciu spisovného jazyka, naopak, je prejavom jeho dynamiky. Synchrónna dynamika je zacielená na skúmanie variantnosti jazykových prostriedkov, na zisťovanie funkčnej a štruktúrnej konkurencie navzájom koexistujúcich javov, niekedy konkurenčných, častejšie a prevažne však inovačných (Bosák, 2008b). Nastupujúci jav okamžite nenahrádza ustupujúci jav (prvok), ale obidva istý čas koexistujú v novom funkčnom prehodnocovaní. Východiskom takéhoto skúmania je preto komunikačná prax, jazykové prejavy realizované v rozličných komunikačných situáciách rozličnými skupinami komunikujúcich. Na rozdiel od predchádzajúcich rokov, keď sa zväčša postupovalo od útvaru (formy, variety) k jeho realizácii v prejavoch, teraz sa kladie dôraz na komunikačný aspekt.

Z chápania jazyka ako sociálno-komunikačného systému vyplýva aj nová interpretácia noriem: norma je nielen jazyková, ale (predovšetkým) sociálna kategória, a teda jazykovému systému môže zodpovedať niekoľko noriem, ktoré spolu varírujú. Okrem jazykových noriem sa začalo (čiastočne, menej výraznejšie) uvažovať aj so štýlovými normami, no zásadný obrat do analýz nastal po širšom skúmaní a uplatňovaní komunikačných noriem. Záujem jazykovedcov sa začal presúvať od skúmania systémovej povahy jazyka k jeho používaniu v komunikácii, čiže od predpokladov rečovej komunikácie (jazykového systému) k textom, k procesom a okolnostiam, ich produkovaniu a porozumeniu (porov. napr. Nebeská, 1996; Klincková, 2008).

Norma sa vyvíja stále a nepretržite, kodifikácia nemôže zachytávať jednotlivé zmeny (inovácie) inak než po etapách. Kodifikácia je statická (nájdeme to zafixované napríklad aj vo všetkých vysokoškolských príručkách), no viacerí autori akoby zabúdali na jej „odvrátenú stránku“, že rešpektovať a predvídať (prognózovať) pohyb v norme možno práve akceptovaním variantov: variantnosť neoslabuje normatívnu funkciu, práve naopak, uvádzaním variantov sa rešpektuje – a často aj predvída – pohyb v norme (Bosák, 2009). Viac ako pred polstoročím Eugen Pauliny (2000, s. 16) múdro napísal: „Žiadajú (mnohí používatelia spisovného jazyka), aby lingvisti odstránili zo spisovného jazyka všetku rozkolísanosť, aby zaviedli priamočiaru pravidelnosť vždy a všade. Tejto požiadavke, položenej takto stroho, nemôže vyhovieť ani jeden lingvista, *ak nechce zneuctiť seba ako odborníka* (zvýraznil J. B.). Nemožno odstrániť dvojtvary tam, kde je norma vo vývinovom pohybe. Tu môže lingvista určiť iba všeobecnú líniu. Môže dať radu. Striktná kodifikácia nie je možná...“

Vo vzťahu k variantným prostriedkom sa prejavuje vzťah používateľov jazyka k spisovnej norme. Postoje hovoriacich (komunikujúcich) k súčasnej norme sú dôležitým faktorom, ktorý priamo ovplyvňuje stabilitu a variantnosť normy, formuje jej synchrónnu dynamiku. Kým úzus dokáže pružne reagovať, čo je kodifikačne výhodné, kodifikácia tejto voľby nie je schopná, t. j. vyberať prostriedky podľa ich účelnosti – hovoriaci potrebuje pružne reagovať na nové skutočnosti, čo predpokladá variabilitu, ktorá je predpokladom akéhokoľvek jazykového vývinu (Cvrček, 2006). Práve úzus je tou bezprostrednou, empirickou danosťou, v ktorej sa „stransparentňuje“ sociálny status nositeľa jazyka, jeho jazykové vedomie a komunikačná kompetencia. Vnútrojazykový, štruktúrny prístup umožňuje odhaliť tendencie uplatňujúce sa v jazykovom systéme a skúmať ich prejavy v rámci jednotlivých jazykových rovín. Po istú hranicu takýto prístup umožňuje skúmať aj významovú, funkčnú a štylistickú distribúciu príslušných variantných prostriedkov. Nedáva však odpoveď na to, prečo sa komunikujúci rozhodne pre príslušný variant (Bosák, 1995).

A práve to je priestor pre komunikačný prístup a jeho širšie uplatňovanie aj v slovenskej jazykovede. Používateľov jazyka treba

viesť k tomu, že rozhodujúca je komunikačná úspešnosť, nie iba striktné dodržiavanie kodifikačných („bezvariantových“) poučiek.

Literatúra

BOSÁK, Ján. 2009. Kodifikácie verzus varianty. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej,* Ed. M. Šimková. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2009, s. 172 – 179. ISBN 978-80-224-1107-3.

BOSÁK, Ján. 2008 (a). Kodifikácie a reálny jazyk. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča.* Zborník štúdií z konferencie venovanej Slavomírovi Ondrejovičovi, ktorá sa konala v Kongresovom centre Slovenskej akadémie vied v Smoleniciach 26. – 27. apríla 2006. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2008, s. 240 – 244. ISBN 978-80-224-1026-7.

BOSÁK, Ján. 2008 (b). Variantnosť v jazyku a jej odraz v slovníku. In: *Współczesna komunikacja językowa. Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich.* Ed. Z. Rudnik-Karwatowa. Warszawa : Instytut slawistyki Polskeij Akademii Nauk, 2008, s. 31 – 38. ISBN 978-83-89191-76-2.

BOSÁK, Ján. 2008 (c). Metodologický prínos Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky. *Jazykovedný časopis,* 59, 2008, č. 1 – 2, s. 3 – 10.

BOSÁK, Ján. 1995. Systémový a komunikačný prístup v skúmaní slovenčiny z aspektu protirečivých vzťahov normy, úzu a kodifikácie. In: *Języki słowiańskie 1945 – 1995. Gramatyka – Leksyka – Odmiany.* Materiały międzynarodowej konferencji naukowej. Opole, 20–22.09.1995 r. Red. S. Gajda. Opole : Instytut Filologii Polskiej, 1995, s. 9 – 14. ISBN 83-86881-04-6.

CVRČEK, Václav: Kodifikační praxe. In: *Sociální apekty spisovných jazyků slovanských.* Sborník příspěvků ze zasedání Komise pro spisovné slovanské jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů v Praze 16. – 17. září 2005. Red. H. Gladkova – V. Cvrček. Praha : Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta, 2006, s. 16 – 35. ISBN 80-7308-155-5.

KLINCKOVÁ, Jana. 2008. *Verbálna komunikácia z pohľadu lingvist(i)ky.* 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici – Fakulta humanitných vied , 2008. 154 s. ISBN 978-80-8083-626-9.

NEBESKÁ, Iva. 1996. *Jazyk, norma, spisovnost.* 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1996. 160 s. ISBN 80-7184-144-7.

PAULINY, Eugen. 2000. *Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania.* Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Suplement 2. Rediguje S. Ondrejovič. Vydala Slovenská jazykovedná

spoločnosť pri SAV a Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2000. 38 s. ISBN 80-967574-9-0.
Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. 2 diely. 1991. Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. Zost. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta – Katedra slovenského jazyka a literatúry, 1991 338 s. ISBN 80-85162-30-x.

Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0007/08 – 3. etapa *Slovník súčasného slovenského jazyka (koncipovanie a redigovanie hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum).*

Doc. PhDr. Ján BOSÁK, CSc.
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26
813 64 BRATISLAVA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
janob@juls.savba.sk

KOMUNIKAČNÁ SFÉRA A FUNKČNÝ JAZYKOVÝ ŠTÝL

Ján Findra

THE COMMUNICATION SPHERE AND FUNCTIONAL LANGUAGE STYLE
The author of this paper further develops ideas on paradigmatic structuration of text models presented in his earlier studies. Special attention is paid to the demarcation of the relations between the communication sphere and the functional style of language, taking into account the communication sitution and the genre as an intersectional terminal text model. Within this theoretical and methodological background the author examines the nature of the process of communication. A systemic structuration of the speech act in a specific communication situation and within the space of a particular communication sphere is presented in the framework of a separate text model. This model space is the place in which all the vectors determining the path from a potential text to its actual realisation converge on the level of genree.
Key words: paradigm, syntagm, text model, deep organisation of the text, surface organisation of the text, langue, parole, speech act, communication situation, genre, communication process, communication sphere, functional style of language, potential text, actual text.

Vo svojom príspevku sa ponad dvadsaťročný oblúk vraciam k referátu, ktorý som predniesol na prvej banskobystrickej sociolingvistickej konferencii v roku 1991. V ňom som reagoval na pragmalingvistický obrat v našej jazykovede, ktorý od 70. rokov minulého storočia orientoval výskumný záujem jazykovedcov na aktuálny komunikačný proces a na využívanie prvkov všetkých foriem národného jazyka vo všetkých oblastiach spoločenského styku a dorozumievania. Pritom sa, pravdaže, osobitná pozornosť venovala tvorbe aktuálnych textov na priesečníku všetkých relevantných faktorov konkrétnej komunikačnej situácie. Dôležité bolo, že v tomto mojom referáte nešlo – ako sa hovorí – o nový začiatok. Už na rozhraní 70. – 80. rokov som totiž sedem svojich vedeckých ašpirantov orientoval, aby sa vo svojich dizertačných prácach zamerali na uplatňovanie všetkých foriem národného jazyka

v bežnej jazykovej praxi a v tej súvislosti aj na prienik prvkov nespisovných útvarov do hovorených komunikátov diferencovaných profesionálne, sociálne, územne. Metodologicky mal tento výskum jednoznačne sociolingvistický charakter, pretože rečová prax komunikantov sa sledovala a analyzovala s ohľadom na všetky determinanty, ktoré ich charakterizovali individuálne a sociálne.

Veľmi skoro sa však ukázalo – a potvrdzovali mi to aj prvé výsledky výskumu, ku ktorým sa postupne prepracúvali moji vedeckí ašpiranti –, že totiž aktuálny proces reči, ako aj proces produkcie a recepcie textu (*= aktuálne komunikačné akty*) je síce individuálny, no zároveň má aj sociálny rozmer. V konkrétnej komunikačnej sfére vznikajú v procese komunikačnej aktivity príslušníkov jazykového spoločenstva aktuálne texty, ktoré sú odstupňovane individualizované, charakterizujú ich viac alebo menej výrazné individuálne črty (= individuálny štýl hovoriaceho). A hoci aj sociálne (typologicky) sú tieto texty do istej miery diferencované, dôležité je, že sú zároveň modelovo príbuzné. V tomto zmysle je aktuálny text funkčný prienik variantu v priestore invariantu; v aktuálnom texte sa vo variantných modifikáciách odtláča sémantika a štylistika prvku.

Z uvedeného vyplýva, že orientácia na proces recepcie a percepcie textu v rámci rečovej aktivity komunikantov neznamená pólové rozhraničenie, predelenie languového a parolového priestoru. Langue a parole predstavujú rub a líce tej istej mince. Touto mincou je text a jazyk v texte. Vychádzajúc z pólovej odlišnosti medzi potenciálnym a aktuálnym textom, som v citovanom referáte sformuloval a v základných kontúrach aj konkrétne predstavil teoreticko-systémový a metodologický program paradigmatickej štrukturácie textových modelov, ktorý som potom v nasledujúcich rokoch rozpracoval vo viacerých teoreticky (systémovo) alebo analyticky zameraných prácach. Takto sa mi potvrdzovalo, že funkčné napätie medzi pólmi langue a parole sa manifestuje tak, že paradigmaticky vymedzené modely potenciálnych textov ako synchrónne invarianty majú ambície ideálne „vstúpiť" do aktuálnych textov. Práve v tomto zmysle je aktuálny text variácia invariantu. Zároveň sa takto potvrdzovalo aj to, že teoreticko-metodologickým podložím paradigmatickej klasifikácie textových modelov, ktorá je opretá o zdanlivo vzdialené póly – langue a parole –, je opodstatnene klasická idea, že totiž iba analýzou individuálneho

možno smerovať k sociálnemu, kolektívnemu. Funkčným základom tohto teoreticko-metodologického podložia je napätie konkrétne – modelové, individuálne – kolektívne, subjektívne – sociálne, variant – invariant, A to tak na synchrónnej, ako aj na diachrónnej osi. Práve na tom je založená tak dynamika v parolovom, ako aj v languovom priestore. Pravdaže, takto sa spresňovali a jednoznačne vymedzovali aj vzťahy podobnosti a odlišnosti medzi takými kategóriami, ako je štyléma, jazykový prejav, komunikát, aktuálny text, potenciálny text, model hĺbkovej organizácie textu, model povrchovej organizácie textu, žánrový model z jednej strany a komunikačná sféra, komunikačná situácia, funkčný jazykový štýl, slohový postup, slohový útvar zo strany druhej. Klasifikácia a charakteristika tohto pojmovo-terminologického aparátu štylistiky, vymedzenie jeho pojmovo-terminologického potenciálu, určenie jeho systémového zaradenia v rámci terminologického reťazca, ohraničenie jeho pojmovo-terminologického (sémantického) poľa takto programovo smerovalo aj k systémovej štrukturácii parolového prostredia. Systémovo-funkčným pozadím tohto programu boli, pravdaže, aj zistenia, ktoré ponúkali doterajšie systémové opisy rovín jazykového systému, ako aj klasifikácie funkčných jazykov, resp. funkčných jazykových štýlov.

Z viacerých problémov, ktoré bolo pri napĺňaní uvedeného programu treba riešiť, sa v tejto chvíli pristavím iba pri otázke klasifikácie funkčných jazykových štýlov. Keďže kategória funkčných jazykov, resp. štýlov sa spájala so spisovným jazykom a opierala sa o písané texty, dlhodobým problémom bolo začlenenie „pólových“ štýlov – hovorového a umeleckého – do systému štýlov spisovného jazyka; nanajvýš sa hovorilo o asymetrickej klasifikácii. Pritom sa tento problém dal vyriešiť veľmi jednoducho. Ak sa v jazykových prejavoch, ktoré vznikajú v odlišných sférach spoločenského styku a dorozumievania, vo funkčnom výbere uplatňujú výrazové prostriedky zo všetkých foriem národného jazyka, nejde o klasifikáciu štýlov spisovného jazyka, ale o klasifikáciu štýlov národného jazyka.

Metodologicky závažné bolo aj vymedzenie komunikačnej sféry vo vzťahu k funkčnému jazykovému štýlu, ako aj vo vzťahu k textu, komunikačnej situácii i k žánru. Komunikačná sféra je osobitná oblasť spoločenského styku a dorozumievania, v priestore ktorej vznikajú v procese komunikačnej aktivity príslušníkov jazykového spoločenstva

sociálne diferencované a odstupňovane individualizované texty, ktoré sú na úrovni žánrového modelu zároveň modelovo príbuzné. Na priesečníku neverbálnych vlastností rozlišujem štyri základné komunikačné sféry:

a) sféru bežného dorozumievacieho styku,
b) sféru celospoločenského styku,
c) interferenčnú sféru spätú so sférou bežného dorozumievacieho styku,
d) interferenčnú sféru spätú so sférou celospoločenského styku.

Každá z uvedených základných komunikačných sfér sa vzhľadom na konfiguráciu neverbálnych opozitných vlastností písomnosť – ústnosť, verejnosť – súkromnosť, oficiálnosť – neoficiálnosť, pripravenosť – nepripravenosť, monologickosť – dialogickosť na nižšej úrovni člení do dvoch skupín. Osobitne treba zdôrazniť, že vznik novej komunikačnej sféry nevedie ku konštituovaniu nového funkčného jazykového štýlu. Funkčný jazykový štýl ako reflex štýlovej normy predstavuje v rozmedzí žánrového modelu iba jeden aspekt textu. Je to model jeho povrchovej organizácie. Je to nadindividuálny textový model, ktorý je funkčným rámcom, invariantnou bázou jazykovo-kompozičnej stavby aktuálnych textov. Pravda, povrchová organizácia textu má k jeho hĺbkovej organizácii služobné postavenie.

Ozrejmime si túto situáciu na príklade náboženskej komunikačnej sféry.

Aj v tejto komunikačnej sfére vznikajú relatívne identické texty, ktoré majú niektoré príbuzné obsahové a formálne črty. Zrejme v dôsledku toho viacerí autori uvažovali a uvažujú o osobitnom náboženskom, prípadne sakrálnom, biblickom, kazateľskom alebo homiletickom funkčnom jazykovom štýle. V mojej koncepcii textových modelov sa oblasť náboženskej (cirkevnej) komunikácie ako osobitná komunikačná (sub)sféra konštituovala v rámci interferenčnej sféry celospoločenského styku. Na modelovej úrovni (potenciálne texty), ako aj na úrovni realizácie (aktuálne texty) ju charakterizuje vlastnosť verejnosti a oficiálnosti, východisková je aj vlastnosť písomnosti a pripravenosti, no texty niektorých žánrov sa k adresátovi dostávajú ústnou formou; dominantná je monologickosť, no texty niektorých žánrov, najmä ak sa prednášajú ústne, môžu byť štylizovane dialogizované. Všetky náboženské texty spája ich špecifická obsahovo-tematická podstata a ich jednoznačná orientácia na

duchovnú (náboženskú) oblasť života veriaceho človeka. Pritom v náboženskej komunikačnej sfére vznikajú obsahovo a formálne maximálne heterogénne texty, ktoré však možno bez ťažkostí klasifikovať na úrovni žánru. Žáner je prieniková a koncová modelová štruktúra, ktorá sa ako textový model vyabstrahovala na priesečníku textových modelov hĺbkovej organizácie textu (tradične sú to slohové postupy a slohové útvary) a povrchovej organizácie textu (tradične ide o funkčné jazykové štýly). Tieto textové modely sa teda v aktuálnom texte uplatňujú prostredníctvom žánru.

V naznačenom zmysle sa teraz pristavme pri žánri kázne ako koncovom a prienikovom textovom modeli. Aj žáner kázne je invariantný, nadindividuálny textový model, ktorý sa konštituoval na priesečníku všeobecnejších obsahových a formálnych textových modelov. Hĺbkový, obsahovo-tematický pôdorys kázne sa buduje na základe výkladového modelu, na nižšej (útvarovej) modelovej úrovni je to úvaha. Môžu sa však v nej uplatniť aj torzá opisného a rozprávacieho modelu. Na povrchovej úrovni sa kázeň ako žánrový model viaže na rečnícku modelovú štruktúru (rečnícky funkčný jazykový štýl). Preto sa aj v aktuálnej kázni konkrétneho kazateľa môžu uplatniť základné vlastnosti tohto textového modelu, ako je názornosť, zreteľnosť, ozdobnosť, sugestívnosť a popri objektívnosti aj subjektívnosť, na ktorú sa viaže presvedčivosť (persuázia). S tým súvisí potenciálna dialogickosť, štylizovaný kontakt s kolektívnym adresátom (oslovenie, apel, kinetika).

Podobne možno hovoriť o internetovej komunikačnej sfére. Treba súhlasiť s prof. V. Patrášom, ktorý v súvislosti s touto novou oblasťou spoločenského styku a dorozumievania hovorí síce o konštituovaní osobitnej komunikačnej sféry, no nespája s ňou vznik nového funkčného jazykového štýlu. V tomto komunikačnom priestore klasifikuje a charakterizuje žánrovo pestré komunikáty, no ich vymedzenie sleduje na pozadí najvšeobecnejších textových modelov, pravdaže, vrátane príslušného funkčného jazykového štýlu ako modelu povrchovej organizácie textu.

Ako vidieť, Ondrejovičovo „echo paradigmatickej zmeny“ aj v našom banskobystrickom prostredí prinieslo presun záujmu z oblasti systémového opisu zložiek a prvkov predovšetkým spisovného jazyka na reálnu existenciu národného jazyka a na uplatňovanie jeho prvkov v rečovej praxi, a teda na pohyb od jazyka

k reči. Neznamenalo však rezignáciu na hľadanie systémovej podstaty komunikačného procesu, ale naopak, inšpirovalo reálne uvažovať o jeho paradigmatickom vymedzení a v tej súvislosti o klasifikácii stavebných textových modelov a o systémovú štrukturáciu komunikačného aktu v rámci aktuálnej komunikačnej situácie:

Vysvetlivky:
L – langue
PT – potenciálny text
HOT – hĺbková organizácia textu
POT – povrchová organizácia textu
(FJŠ) – funkčný jazykový štýl
(SP/SÚ) – slohový postup a slohový útvar
(Š – ŠV) – štyléma, štýlová vrstva
(M – MR – SO) – motív, motivický reťazec, sujetová organizácia)
AT – aktuálny text
(JP – P – K – D) – jazykový prejav, prehovor, komunikát, diskurz
P – parole
KSit – komunikačná situácia

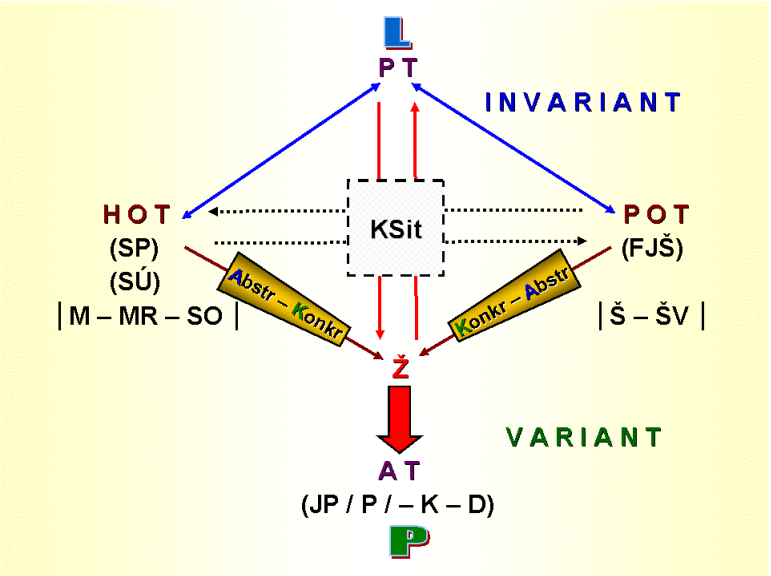

V predloženej schéme sa modeluje proces rečovej komunikácie, utváranie rečových aktov v rámci aktuálnej komunikačnej situácie a v priestore istej komunikačnej sféry. Naznačuje sa v ňom zároveň genetická spätosť medzi langue a parole a v tej súvislosti napätie medzi invariantom a variantom. V tomto modelovom poli sa odohráva aj zápas o konečnú podobu konkrétneho „výstupu" komunikačného procesu – aktuálneho textu. Všetky siločiary vyznačujúce cestu od potenciálneho textu k aktuálnemu sa stretávajú na úrovni žánru. Preto je aj v tomto modeli žáner prienikovou a koncovou modelovou štruktúrou. Zápas o konečnú podobu aktuálneho textu sa vlastne odohráva na jeho systémovo-funkčnom podloží. Cezeň sa v aktuálnom texte uplatňujú, realizujú požiadavky textových modelov na hĺbkovú organizáciu textu (slohový postup, slohový útvar), na jeho sujetovo-kompozičnú organizáciu. Na jeho úrovni prebieha aj proces výberu štylém zo štýlových vrstiev podľa požiadaviek textových modelov na povrchovú organizáciu textu (funkčný jazykový štýl). V rámci žánru sa funkčne prepojuje aj vzájomná podmienenosť medzi hĺbkovou a povrchovou organizáciou vytváraného textu. Žáner je takto hlavný systémový „hráč", je to modelový rámec, cez ktorý paradigmaticky vymedzené modely potenciálnych textov vstupujú do aktuálnych textov vo svojej synchrónne stabilnej invariantnej podobe a zároveň sa v nich odtláčajú vo variantných modifikáciách.

Ako vidieť, v predloženom modeli sa systémovo prezentuje známy fakt, že expedient si v čase prípravy na koncipovanie konkrétneho jazykového prejavu aktualizuje predovšetkým povedomie o žánrovej podobe svojho textu. Žáner je preňho aj modelovým rozmerom, v rámci ktorého sa funkčne uplatňujú požiadavky abstraktnejších textových modelov, na základe ktorých realizuje svoj komunikačný zámer a komunikačný plán. Aj percipient si pri prijímaní aktuálneho textu uvedomuje predovšetkým jeho žánrové určenie.

Z toho vyplýva, že komunikanti by mali mať povedomie o modelovej podstate rečového procesu intuitívne alebo uvedomene ukotvené vo svojej komunikačnej kompetencii. Iba tak bude ich aktuálny text hovoriť o funkčnom uplatnení jazykových, štýlových a komunikačných noriem, ako aj rešpektovaní noriem spoločenského správania. Táto požiadavka má svoj teoretický i praktický (didaktický) rozmer.

V predloženom modeli možno zároveň sledovať vzťahy medzi členmi pojmovo-terminologického aparátu štylistiky v rámci paradigmatickej štrukturácie zložiek a prvkov štylistickej systematiky, ako aj ich hierarchizáciu a pojmovo-terminologické vymedzenie. Keďže v pojmovo-terminologickom reťazci má istý termín definíciou presne vymedzené systémové miesto, nemožno ho ako identický zamieňať s iným termínom, ktorý má tiež definíciou vymedzený svoj terminologický (sémantický) potenciál. Táto pojmovo-terminologická paradigma je synchrónne konštantná. Preto sa domnievam, že je neprípustné, aby sme na označenie toho istého pojmového obsahu ako synonymné striedavo používali napríklad pomenovanie text – funkčný jazykový štýl – slohový postup – slohový útvar – ba občas aj potenciálny text – aktuálny text – jazykový prejav. Ide totiž o problém synonymie v náučných textoch. V tejto chvíli sa však týmto významovým a funkčným vzťahom nebudem zaoberať.

Literatúra

FINDRA, Ján: Individuálne a sociálne determinanty komunikátu. In: *Všeobecné a špeciálne otázky jazykovej komunikácie.* Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. 1. diel. Zostavil Pavol Odaloš, Vladimír Patráš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta 1991, s. 53 – 61.

Prof. PhDr. Ján FINDRA, DrSc.
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
findra@fhv.umb.sk

POSESÍVA V KOMUNIKÁCII

Alexandra Chomová

POSSESSIVNESS IN COMMUNICATION
The paper analyses categories of possessivity which expresses a relation among a possessor and a possessed entity. There is several semantic differences in connection with a relation of belonging – belonging in general, relations that are close to belonging in the meaning, owning (objects) and specific relations of belonging (a relation of a part and a complex, a relation of an organic components, social and family relations). On the basis of an interlingual comparison of possessivness in Slovak language there were delimited formal and grammatical, semantic and functional, pragmatic and communicational opposites in connection with this category – explicit and implicit expression of possessivity, an opposite of "clear" possession and expressing of other relations, neutral and expressive possessive constructions, facultative and obligate possessive component).
Key words: possessivity, possessor, possessum, possessive relation, possession, localization, implicit and explicit possession, expression individualization, expressive possessive constructions, facultative component, obligate component.

Poznatky o svete, ktoré nachádzajú svoje vyjadrenie v komunikácii, sú u každého nositeľa jazyka podstatne širšie ako znalosti, ktoré predkladajú základné jednotky jazyka. (Daneš – Hlavsa, 1981, s. 272) Z toho vyplýva aj viacdimenziálnosť využitia tzv. posesívnych konštrukcií. V jazyku sa často niektoré prostriedky pomenúvajú ako posesívne, hoci nie všetky vyjadrujú posesívnosť v úzkom význame, v zmysle predmetného vlastníctva (napr. posesívne zloženiny), príp. tento vzťah nevyjadrujú vôbec (napr. posesívna kopula vo frazeologizmoch typu *mať maslo na hlave*).

O posesivite sa zvyčajne uvažuje ako o jednom z možných významov pri opise jazykových jednotiek, predovšetkým v rámci slovných druhov (Morfológia slovenského jazyka, red. J.

Ružička, 1966). Prípadne sa diskutuje o existencii tohto významu ako špecifickom sémantickom príznaku (napr. pri datíve). Niektoré jazykové prostriedky sa hodnotia ako posesívne, alebo je pri nich posesívny vzťah jedným z možných sémantických odtienkov (posesívne predikáty, adjektíva, pronominá, genitív, datív, posesívne zloženiny a pod.). Posesívnosť ako kategóriu možno chápať v užšom i širšom zmysle. Jej sémantickým signálom je sloveso *MAŤ* so základným sémantickým modelom *posesor MÁ posesum*. Formálna realizácia jeho obsahovej roviny nemusí byť v jazyku vždy rovnaká.

Pri širšom chápaní posesivity sa v rámci špecifického subordinačného druhu relácie dvoch entít (posesor a posesum), kde jedna prislúcha druhej (porovnaj Bednaříková, 1998, s. 36), môžu vydeliť rozličné sémantické odtienky tohto vzťahu, ktoré súhrnne stoja v pozadí tejto v jadre sémantickej kategórie. Najčastejší typ vlastnenia je vlastnenie predmetné, ktoré sa primárne vzťahuje na človeka. Opakom je vlastnenie abstraktné, v pozadí ktorého stojí citlivosť na javy opakujúce sa a uvedomenie si tohto opakovania, čo umožňuje rozšírenie základného modelu vyjadrenia posesívnosti na ďalšie typy podobných, vlastníckych vzťahov. Zatiaľ čo v užšom chápaní posesivity sa tento vzťah viaže na vlastnenie a príslušnosť objektov z najbližšieho okolia jednotlivca, neskoršie už vlastnenie zasahuje aj abstraktné konštanty, ktoré sa viažu na psychiku, čas, sociálne danosti či na konštanty priestorové (miesto, geografický priestor). Rovnaká analógia sa objavuje pri vyjadrení vzťahov osoby k osobe, časti k celku alebo človeka k častiam svojho tela, ktoré je možné vzťahovať i k zvieratám.

Podľa P. Piťhu (1980, s. 194) sú vzťahy vyjadrované významom prináležitosti obsahovo rôznorodé (napr. vzťah celku a časti, vlastnosti a jej nositeľa). Pri určení týchto významov ako osobitých veľmi výrazne vystupuje do popredia závislosť od obsahovej interpretácie, kontextu či skúsenosti a samotnej interpretácie hovoriaceho. Nie je možné určiť presnú hranicu medzi rovinou skutočnosti prezentovanou komunikačným zmyslom výpovede, myšlienkovou rovinou (obsah) a rovinou jazyka (forma). Žiadnu z nich zároveň nemožno skúmať

izolovane. Sledovanie vzťahu posesívnosti sa viaže na vzťah medzi obsahom, jazykovým významom a jazykovou formou. Východisko pri sledovaní vzťahov významovej a formálnej roviny jazykového výrazu tvorí vyčlenenie dvoch dichotómií: obsah – forma, význam – zmysel. Obsah (obsahová rovina sa chápe ako predjazyková, predstavuje vytvorené obsahy v ľudskom vedomí) je prvotný, medzi ním a formou je subordinačný vzťah. Forma fixuje modifikácie obsahu a má naň spätný vplyv. Prostredníctvom jazykovej formy sa odraz skutočnosti vo vedomí, teda obsah, transformuje na jazykový význam. Význam je zároveň nerozlučne spätý s formou. Pri posudzovaní vzťahu medzi výrazom, významom a zmyslom v texte je nutné súčasne prihliadať na obsah a formu. Ako zmysel sa chápe komunikatívny význam. Z toho vyplýva, že pri skúmaní vzťahu medzi formálnou a sémantickou štruktúrou výpovede (poznávací obsah), je potrebné prihliadať aj ku komunikatívnemu významu (zmyslu).

Komunikatívny význam (zmysel) konštrukcie – posesívny vzťah – vyplýva z konštrukcie ako celku a zachováva sa v rôznych kontextoch. V súvislosti s tým sa potom mení, prispôsobuje jej gramatická forma (poriadok slov, lexikálne obsadenie gramatického vzorca, prípadne jeho modifikácia a pod.). Na základné myšlienkové modely sa môžu pri významovej výstavbe výpovede navrstviť ďalšie sémantické komponenty (napr. citovosť, zreteľ, prospech a pod.). Posesívny význam môže stáť len v pozadí, nemusí byť primárne vypovedanou skutočnosťou – v popredí výpovede je skôr objekt a jeho vlastnosti – čím sa váha výpovede presúva na kvalitatívne hodnotenie, resp. na okolnosti vlastnenia. Privlastňovacie výrazy (napr. posesívne adjektíva, zámená) vyjadrujú okrem privlastňovacieho významu aj iné významy, čím sa bázová štruktúra posesivity môže podávať aj ako „skrytá“, vyjadrená prostredníctvom slovotvorných prostriedkov (napr. v kompozitách – posesívne zloženiny), alebo je viazaná na špecifické, individuálne diferenciačné komponenty, ktoré identifikujú výraz ako osobitú lexikálnosémantickú jednotku (Dolník, 2003, s. 21 – 26).

Pri sledovaní vyjadrení posesívnosti je možné vydeliť niekoľko formálnych, sémantických i pragmatických protikladov. V našom príspevku sa v nadväznosti na komunikovaný význam zameriame na nasledujúce:

Protiklad: explicitné posesívne konštrukcie – implicitné posesívne konštrukcie

B. Bednaříková (1998) sledujúc vyjadrovanie posesívnosti v češtine, konštatuje, že posesivita sa zvyčajne nepreberá osobitne, pretože posesivita nie je gramatickou kategóriou, ktorá by sa ako významový prvok gramatickej stavby jazyka vyjadrovala ustálenými a záväznými formálnymi prostriedkami. Vzťahy vyjadrené jazykovými prostriedkami v texte možno rozdeliť na dve väčšie skupiny: formalizované alebo explicitné, neformalizované alebo implicitné (týkajúce sa zmyslu). Explicitné vyjadrenia posesívnosti popri lexémach, ktoré význam vlastníctva fixujú priamo vo svojej sémantike (napr. *mať*, *vlastniť*, *patriť komu*, *vlastníctvo*, *majetok*) chápeme ako tie, v ktorých je posesívny význam viazaný na istý (samostatný) sémantický, príp. morfematický prvok. Na prvom mieste je tu význam vyjadrený lexikálne, teda samostatne. Posesívny význam sa však môže transponovať i ako nesamostatný prvok. Takto sa vyjadrenie posesívneho vzťahu môže fixovať v odvodeninách, napr. prostredníctvom sufixu -ov/-in v posesívnych adjektívach. Táto morféma vyjadruje v adjektívach vzťahovú zložku viažucu sa na pomenovanie vlastníka, ktorý je vyjadrený v adjektívnom základe a následne sa tento vzťah vyjadruje aj vzhľadom na nadradené substantívum (pomenúvajúce vlastnenú entitu).

Na druhej strane tohto protikladu stoja konštrukcie, vo význame ktorých je posesívny významový komponent prítomný implicitne, nie je teda fixovaný morfematicky ani sémanticky. Vzťah vlastníctva, príslušnosti je tu prítomný ako inherentný obsahový prvok. Z konštrukcie sa dá vyrozumieť, je jeho komunikačným zmyslom a opiera sa o širší kontext. Implicitnosť sa spája i s pojmom presupozícia ako súčasťou sémantiky lexikálnej jednotky, ktorá je dôležitá pri komunikačnom uplatnení konkrétnej lexémy. Presuponovaný implicitný význam sa objaví pri rozklade jeho sém (pozri Dolník, 2003).

Explicitné pomenovanie súvisí so skutočnosťou, že posesívny obsah (vzťah príslušnosti) sa vo výpovedi realizuje priamo prostredníctvom vyčlenenia istej zložky, ktorá na seba tento viaže vlastníctva. Túto zložku reprezentuje osobitné slovo. Patrí sem:

a) Predikácia s riadiacim verbom *mať*, *vlastniť*, *patriť komu* vyjadrujúcim vzťah vlastníctva, resp. príslušnosti prostredníctvom priamej explikácie (spojenie posesora a posesa), napr. *Mal nádherný palác.*; *... Záturčie vlastnil zemiansky rod Zátureckých.*; *Auto patrilo môjmu otcovi.*;

b) Posesívne *adjektíva* sa chápu ako sémantické a formálne vyhranené slovotvorné typy adjektív. Vyjadrujú individuálne privlastnenie životnému vlastníkovi (osobe, zvieraťu, v ich rámci jednotlivcom mužského alebo ženského rodu). Podľa J. Dolníka (2003, s. 140) syntagmy typu *susedov dom* sú založené na nepriamej explikácii (nepriamy designátor vyjadrený posesívnym adjektívom sa spája s priamym designátorom). Takéto spojenia sú postavené na vzťahu vec – vec. Privlastňovanou entitou nemusí byť len neživotná entita. Posesívne adjektívum charakterizuje vec poukazom na jej majiteľa, nositeľa, pôvodcu, čo sa môže hodnotiť ako explicitné vyjadrenie vzťahu príslušnosti, napr. *Patrí Adamovmu bratovi.* (pozn.: hlas);

c) Posesívne *zámená* vyjadrujú posesívnosť prostredníctvom explicitného poukázania alebo ukázania na posesora, napr. *Povedzte, kde je moja dcéra...?*; *Kto to kedy videl. Naše majetky!*;

d) Adjektívum *vlastný* nesie implicitne význam zámena *svoj* a môže sa intenzifikovať pridaním posesívneho zámena, napr. *Musel kričať, aby počul vlastný hlas.*;

e) *Genitív* sa z hľadiska explikácie hodnotí ako nepriame vyjadrenie významu príslušnosti. Je to forma, v ktorej sa vlastnícky vzťah (vzťah dvoch entít) vyjadruje sprostredkovane. Explikovaný príznak vlastníctva sa tu realizuje prostredníctvom tvaru súvzťažných slov (priamy alebo nepriamy pád). Nie je teda vyjadrený osobitným slovom. Genitív sa však chápe ako najvlastnejší spôsob vyjadrenia príslušnosti dvoch entít (porovnaj Miko, 1962, s. 164). V rámci genitívu sa k posesívnemu vzťahu viaže predovšetkým genitív vlastníka, napr. *... zastavili sa na*

zákrute, ktorá viedla popod dom Štefana Labudu...; *Počuli len, že čosi strašne zaprašťalo a kôň Pavla Hrona žalostne zaryčal.*

Priama explikácia posesívneho vzťahu sa zvýrazní, ak je v pozícii nadradeného substantíva pomenovanie *vlastník, majiteľ* v úlohe posesora, príp. *majetok, imanie* v úlohe posesa.

Medzi implicitné vyjadrenie posesívnosti radíme štruktúry, ktoré vyjadrujú posesívnosť na základe (slovotvornej) substitúcie alebo na základe možnosti transformácie na konštrukciu s explicitným posesívnym významom. Napriek tomu, že sa tu posesívny význam explicitne nevyjadruje, je tento prvok v konštrukcii potenciálne prítomný (v rámci logicko-sémantickej štruktúry, jeho prítomnosť sa predpokladá):

a) posesívny datív, napr. *ukradli mu auto*; *Stisol stôl, až mu prsty obeleli.*; *Pec mu hriala chrbát.*;

b) predložkové pády – inštrumentál, napr. *dievča s ľanovými vlasmi*; *pes s odseknutým chvostom*; *dom s nízkou strechou*; a lokál, napr. *drak o dvanástich hlavách*; *človek o dvoch rukách*; *stolec o štyroch nohách*; *domy o niekoľkých poschodiach*; *Šaty po Anne* (predložka *po* s lokálom vyjadruje bývalého majiteľa);

c) bezpredložkový akuzatív (prvotne pri vyjadrení psychických a fyzických stavov, ale aj pri odkaze na časť tela), napr. *Tu ho brucho bolelo, tu mu do členka čosi vošlo.*;

d) posesívne zloženiny – tu sa vychádza zo základnej sémantickej črty týchto lexém, ktorú možno vyjadriť transformáciou „X majúci vlastnosť vyjadrenú v základe zloženiny"; lexémy tohto typu môžu mať formu adjektíva, napr. *jemnosrstý*, *čiernovlasý*, resp. substantíva, napr. *osemveslica*, *trojuholník*, *šesťvalec*, *zlatovláska*, *modroočka*;

e) vybrané prípady, v ktorých je tiež implicitne prítomná príslušnosť obsiahnutá v komponentoch nemajúcich priame lexikálne vyjadrenie: *vek* – typ *Pätnásťročného Pajera sa bál...*; *výrazný vonkajší* (identifikujúci, kvalifikujúci) *znak* – typ *bradáč*, *fúzač*, *nosáň*, *hrbáč*, *blondína*; *Nie nadarmo ju okaňou volajú.*;

f) implicitne prítomná príslušnosť v zámene *svoj* je pri vyjadrení príbuzenských a iných spoločenských vzťahov, pri ktorých sa nepociťuje potreba explicitného vyjadrenia takého vzťahu (ak si to nevyžaduje kontext alebo expresivizácia výrazu alebo okamžitá potreba vyjadrenia príbuzenského vzťahu), napr.

Neodoprie dávnemu priateľovi, keď sa pekne vyštafíruje a príde ho požiadať o ruku jeho dcéry.; *Jeden zo spolupracovníkov kývol hlavou...*

Protiklad: vyjadrenie „čistej" posesívnej relácie – vyjadrenie posesívnosti a ďalších (na ňu sa navrstvujúcich) sémantických príznakov

Východiskom pre vyčlenenie tohto protikladu je široké chápanie posesívnosti ako komplexného pojmu, ako kategórie skladajúcej sa z niekoľkých subkategórií. Zároveň aj myšlienka, že posesívnosť nevyjadruje len čistý vlastnícky vzťah medzi posesorom a posesom, ale i spätosť s vyjadrením aj iných významov (porovnaj Buzássyová, 1980, s. 261). Toto vyčlenenie sa tiež opiera o skutočnosť, že vzťah príslušnosti vyjadrený rôznymi výrazovými štruktúrami je sémanticky diferencovaný. To dokazuje i verbum *mať* (členiace sa samo o sebe na niekoľko parciálnych lexií). Sémantické odtienky vyplývajú zo spôsobu vyjadrenia sledovaného vzťahu, z konkrétneho obsadenia posesívnej konštrukcie (významu jednotlivých lexikálnych jednotiek a vzťahov medzi nimi). V rámci tejto skupiny stojí znova ako centrálny prvok verbum *mať*, ktoré v skupine predikátov vyjadrujúcich príslušnosť vystupuje ako vysoko polyfunkčný relátor. Niektoré významy vyplývajú priamo z vyjadrenia príslušnosti ako všeobecného pojmu (napr. vyjadrenie príbuzenských vzťahov, mentálneho vlastníctva, vzťah autorstva, vzťah časť – celok). Ďalšie významy koexistujú popri posesívnom význame (resp. sa tu chápu ako dominantné) alebo sa na posesívny význam navrstvujú (napr. okolnostné, lokalizácia, prospechovosť – neprospechovosť). Pri posesívnych konštrukciách možno popri základom vzťahu vlastníctva sledovať nasledovné významové odtienky: ***disponovať*** – disponovanie sa chápe ako variant posesívneho vzťahu. Je to časovo obmedzený vzťah, pričom disponentom môže byť iba osoba. Vec, ktorou sa disponuje, je výhradne konkrétna. Disponovanie sa vyjadruje slovesom *mať*, napr. *... vláda nemá peniaze na vyplácanie odškodného...*; ***„vlastniť na istý čas"*** s relevantným príznakom účelu vyjadrenom vo význame „vlastniť s istým cieľom"; účel má vždy povahu propozičnú, základným

prostriedkom jeho realizácie je účelová vedľajšia veta s podraďovacou spojkou *aby*; základná konštrukcia vyjadrujúca tento vzťah obsahuje predikát *mať*, napr. *mať v zásobe*, *mať na predaj*; *mať cukrík pre dieťa*; ***vlastniť ako rezultát predchádzajúcej činnosti*** („získať do vlastníctva", „zmocniť sa niekoho, niečoho") – tieto konštrukcie vyjadrujú výsledný stav, ktorý vyplýva z nejakého minulého deja; v pozadí tohto významu sa rozumie zmena predmetného vlastníctva, ktorej predchádza dej, pri ktorom objekt prechádza do stavu prináležitosti nejakému (novému) vlastníkovi, napr. *Koščová už má dva tituly.*; ***držať*** („v ruke"), ***prechovávať***, ***nosiť*** s významom „mať oblečené, mať na sebe" – uvedený význam je jedným z významov slovesa *mať* (*mať retiazku na krku*); vyjadruje ho i predložkový inštrumentál; tieto konštrukcie nesú sémantický príznak lokalizovanosti, napr. *Kto mal zase v pazúroch môj rúž?*; *Malo bodkovanú sukňu s oddrapeným lemom a hodvábnu blúzku.*; *Prišiel pre ňu mládenec v texaskách...*; ***byť v príbuzenskom pomere*** – konštrukcie so slovesom *mať* typu *má otca* vyjadrujú stav a zároveň posesívnosť, napr. *Majú jedno dieťa...*; príbuzenské vzťahy vyjadruje i genitív, napr. *... bola povďačná žene Albína Kupca.*; posesívne adjektívum, napr. *Adamovi rodičia mali ešte aj sluhu.*; *... Matildina matka mala úzke pery...*; posesívne zámeno, pričom to môže stáť v uvedenom označení i samostatne, napr. *Jeho i moji starí rodičia mali spoločných predkov...*; posesívny datív, napr. *... kým nepovie, kde mi brata podela.*; verbum *byť* v spojení s posesívnym výrazom, napr. *I dobrý syn ti je, chce sa ti odmieňať, tak čo?*; príbuzenský vzťah nemusí byť vyjadrený explicitne, napr. *Snívalo sa mi o manželke.*; *... pohladkal hlávku synáčka*; ***byť v spoločenskom pomere*** (priateľskom, susedskom, zamestnaneckom, úradnom a pod.); tento vzťah býva vyjadrený slovesom *mať*, posesívnym zámenom alebo posesívnym datívom, napr. *Známych ešte nemá a iste bude sama.*; *Šetri sa trochu, oddýchni si; na čo by sme mali paholka.*; *Jej sused (...) má cukrovku...*; ***obsahovať*** (ako príslušenstvo, súčasť) – táto relácia korešponduje so vzťahom celku a jeho časti (*šaty majú vrecká*); v tejto konštrukcii sa objavuje číselný výraz, napr. *byt má tri izby*, *Kupola má dve gallerie...*;

pravidelne dostávať – táto konštrukcia vyjadruje habituálnosť vzniknutej relácie; reflektuje sa pri slovese *mať*, napr. *Ja mám plat*.

V rámci vzťahu príslušnosti možno ďalej vyjadriť: ***samotnú príslušnosť***, napr. ***k druhu***, ***inštitúcii*** – tento význam je obsiahnutý v slovese *patriť* ako sekundárny význam „zaraďovať sa k niekomu/niečomu, niekam", „byť členom, súčasťou niečoho" – napr. *člen strany* (význam spomíname vzhľadom na komplexnosť vydelených lexií významu predikátu *mať*). Opiera sa o vzťah inklúzie, ktorá signalizuje zaradenie objektu do istej triedy rovnorodých objektov (*delfíny patria medzi cicavcov*); ***príslušnosť/prináležitosť*** k posesorovi, ktorým je zviera, príp. personalizovaný predmet, napr. *Pes má štyri nohy*; *Mačka má jantárové oči*; tzv. ***abstraktné a mentálne vlastníctvo***, napr. *... dávno mala svoju mienku*; *Mám lepšiu myšlienku.*; *... nerozumel materinmu hlasu*; ***vzťah časť – celok*** – tento vzťah vyjadruje predovšetkým genitív, inštrumentál, možno ho sledovať aj v konštrukciách so slovesom *mať*, napr. *... a všetko je to krásne ako hladina rybníka...*; *Na dvoch klíčiacich listoch javora sa objavili farebné odtiene.*; *Prišla mu na um stolička s kolieskami a mýlilo ho dcérino rozhodnutie...*; ***organickú súčasť*** (časť tela), ktorá sa záväzne vyjadruje len vo vzťahu k živému posesorovi (osobe, zvieraťu); uvedený význam vyjadruje genitív, posesívne adjektívum a posesívny datív, inštrumentál, lokál s predložkou *o*, pri ktorom je záväzne číslovka, sloveso *patriť* či adjektívum *vlastný*, napr. *... díval som sa potom ukradomky po tvárach okoloidúcich...*; *Malé prsty Magdičky a jej sestričky...*; *Ospravedlňuje sa nevoľná deva, ktorej oči zaiskrili sa leskom bôľnych sĺz...*; *... do rebier sa mu zaprel ťažký vzdych*; *Dobrej Miluške krutý bôľ zovrel srdce...*; *Pohýbal nohami*; *Mišo iba plecom uhol*; *drak o troch hlavách*; *Nie je ani zvedavý, komu patria.* (pozn.: nohy); ***stav*** vyjadruje sloveso *mať*, posesívny datív, príp. posesívne pronominum, napr. *Vieš, že Ján mal slabé srdce?*; *Mala som štrnásť rokov...*; *Dvíha sa mi žalúdok.*; *Marte celým telom prebehol podivný chlad...*; *... jej zúrivosť dosiahla vrchol...*; ***kvalifikáciu*** (akosť, vlastnosť, resp. jej nositeľ, miera, kvantita) – v týchto konštrukciách je váha výpovede presunutá práve na výraz vyjadrujúci kvalifikáciu; tento význam rovnako

vyjadruje sloveso *mať*, genitiv vlastnosti, posesívne zloženiny, napr. *Má hnedé vlasy...*; *Mal on dievča krásnej tváre*; *... obrátil k nej tvár černovlasý otec...*; príp. výrazy vyjadrujúce inherentnú posesívnosť vyrozumievanú na základe substitúcie s konštrukciou vyjadrujúcou posesívny vzťah, napr. *... v pozadí (...) kolmo na zem postavený štvorhran...*; *... dva metre vysoké dvere pod hlavným oltárom...*; *... stredná časť stratovulkánu s rozmermi 18 x 22 kilometrov.*; *drak o troch hlavách*; *Fúzatý sa k nej otočil...*; ***pôvodcu, tvorcu*** (artefaktu) – tento význam je postavený na špecifickom vzťahu posesora k privlastňovanej entite, stojí pri substantívach označujúcich produkty ľudského intelektu, artefakt; vyjadrený býva genitívom, napr. *... občas cituje slová Martina Hubu...*, posesívnym adjektívom, napr. *... nakŕmil ho množstvom Puškinových básní.*; *Shakespearov typ verša mi konvenuje.*; posesívnym zámenom, konštrukciou s verbom *byť*, napr. *... úryvok (...) z básne Verš júlový, ktorej autorom je Pavol Horov.*; ***bývalého majiteľa*** – tento význam vyjadruje predložkový lokál (s predložkou *po*), napr. *Patranovský mal tu v kúpeľnom mestečku neveľkú vilu po matke...*; ***chýbanie, neprítomnosť*** je významom zviazaným s negáciou posesívneho vzťahu. Popiera sa jeho existencia, príslušnosť či obsahovanie entity. Význam negatívnej posesívnosti sa kumuluje vo význame zložených adjektív utvorených predponou *bez-*, prípadne sa vyjadruje paralelnou genitívnou konštrukciou s predložkou *bez*, napr. *Mren (...) má takže bezzubé čeľuste...*; ***partitívnosť*** ako špecifický význam pri vyjadrení záporu, napr. *Nemám, ňaňa, nemám peňazí...*; *Však Tóna nemá ani izby.*; ***lokalizáciu/určenie miesta*** – konštrukcie tohto typu predmet vo vlastníctve subjektu priestorovo lokalizujú. Je to teda vzťah, ktorý vznikol konjukciou dvoch jednoduchých konštrukcií: posesívny vzťah + lokúcia. Lokalizačné doplnenie je v niektorých prípadoch prvkom významovo dôležitým. Posesívnosť i lokalizovanie sa spája i v komplexnej forme vyjadrujúcej význam „nachádzať sa“, „vyskytovať sa“, napr. *Ruky mal vo vreckách.*; subjekt môže vyjadrovať lokalizáciu i v akuzatíve, tu sa lokalizuje prežívanie stavu v konkrétnej časti tela subjektu, napr. *Podošvy ma bolia*; *Hlava mi hučí...*; ***prospech, resp. neprospech*** – tento význam

sa výrazne vyčleňuje pri datíve, ale môže ho vyjadriť i akuzatív (s obmedzením na duševné a telesné stavy), napr. *Dýcha si na prsty...*; *... dieťa mi umiera...*; *bolí ho hlava;* ***emfázu, pozitívny***, resp. ***negatívny vzťah***, ***rešpekt***, ***úctu***, ***ironizáciu*** – uvedené významy sa realizujú v rámci konštrukcií s posesívnym zámenom, napr. *Deň môj sa skláňa...*; ***habituálnosť***, ***všednosť***, ***opakujúci sa dej*** sa objavuje, ak sa posesívne vyjadrenie viaže na označenie pravidelne používaných predmetov, opakovanie vykonávanej činnosti, či opakovaný výskyt nejakého stavu, napr. *Dáva si svoju (zvyčajnú) kávu*; *Už zase ma (ten môj) zub bolí*; ***dôraz, intenzifikáciu***, napr. *Dom, jeho dom, zdedený po otcovi, má novú strechu...*; ***zreteľ***, napr. *Patranovský sa ľahučko usmial, akoby dobrá chvíľa dcérina i na neho prechádzala.*; *Zatvorila som oblok, vzala svoju studenú kávu a chlieb...*; *Keby som ja bola na vašom mieste (...) hanbila by som sa...*

Protiklad: vyjadrenie posesívneho vzťahu – nevyjadrenie posesívneho vzťahu (homonymné posesívne konštrukcie)

Posesívny vzťah sa môže fixovať na konkrétny výraz, prípadne sa z konštrukcie vyrozumieva. Význam príslušnosti sa však v niektorých prípadoch zastiera, vznikajú homonymné konštrukcie s rôznymi sémantickými posunmi. V uvedenej opozícii sú príznakové práve konštrukcie, ktoré pri využívaní posesívnych foriem vyjadrujú iné (neposesívne) významy. Zrejme najvýraznejším predstaviteľom homonymnej konštrukcie je posesívna kopula, ktorá tvorí základ frazeologických jednotiek. Ich jadro tvorí verbum *mať*, ktoré v spojení s ďalšou jednotkou (príp. ďalšími jednotkami) vyjadrujú istý ustálený význam, napr. *mať veľa na rováši*; *mať maslo na hlave*. Možno ich teda z hľadiska posesívnosti považovať za sémanticky vyprázdnené. Väzba akuzatívu pri slovese *mať* má rozmanitý frazeologický zmysel. Podľa F. Miku (1962, s. 135) tu sloveso *mať* má neposesívny význam, napr. *mať priateľa*, *dobrého učiteľa*, *brata v meste*; *dieťa choré*; *mať niekoho za blázna*; *mať niekoho v úcte/hrsti*, *niekoho rád*; *mať zmysel pre niečo*, *trpezlivosť s niekým*, *mať narodeniny/svadbu*; *mať úspech/šťastie/ťažkosti*; *mať prácu*, *mať dobrú povahu*; *mať napísaný list*, *krvou podliate oči*, *dostavaný dom*. Posesívne

adjektíva môžu vystupovať vo funkcii aktualizátorov frazeologickej jednotky, napr. *... Marta je otcova túlavá krv.*; *Povestný čertov človek, ktorý v šelmovských očiach pod hustými obrvami utajoval čarovnú silu.* (pozn: Turoň). K tvarom, keď použitá posesívna forma – posesívne zámená – nevyjadruje vzťah vlastníctva treba priradiť i prípady typu *tá tvoja šatka sa mi hodí* (= šatka od teba/ktorú si mi dal/a, ktorú som od teba dostal/a), *Chutia mi tvoje koláče*. (= koláče, ktoré si piekla), *Tu si sadni na môj kameň.* (pozn.: kameň, na ktorom som doteraz sedel), *Mám tvoju fotku* (spojenie okrem vlastníctva môže vyjadrovať mám fotku od teba/ktorú si mi dal/daroval; mám fotku, na ktorej si zobrazený; mám fotku, ktorú si urobil).

Ak hovoríme o nevyjadrovaní posesívneho významu ako príznakovom člene zo sledovanej protikladnej dvojice, potom netreba opomenúť ani tie lexémy, ktorých forma vznikla na pozadí pociťovania vzťahu príslušnosti či vlastníctva. Ide o propriálnu lexiku. Posesívnymi sufixami *-ov/a/o, -in/a/o* ako príponami pôvodne menných adjektívnych tvarov sa tvorí celý rad geografických mien. Najstaršie doklady na tieto sufixy nájdeme v historických menách, napr. *Kubín*, *Unín*, *Žilina*, *Pribylina*, *Beňadiková* a pod. Formu zložených adjektív si zachovali miestne názvy ako *Radvaň*, *Ždaňa*, *Semiteš*, *Ľubča*, *Zbudza* a pod. Na základe vývinu samotného pomenovania objektu a na pozadí vonkajších mimojazykových okolností pomenúvania (napríklad zmeny majiteľa), ale aj na základe vývinu samotného jazyka sa postupne stráca významová priezračnosť týchto pomenovaní spôsobená najmä irelevantnosťou pôvodného lexikálneho významu (zánik posesívneho vzťahu medzi pôvodným vlastníkom a vlastneným objektom).

Niektoré pomenovania využívajú formu spojenia posesívneho adjektíva a apelatíva, pričom posesívne adjektívum nie je vo väčšine prípadov odvodené od osobného mena, trojčlenného pomenovania, prípadne substantivizovaného tvaru. Odkaz na posesívny vzťah (vlastníctvo) tu nie je vždy relevantný, napr. *Katova studňa*, *Kňazova jama*, *Macova dolina*, *Horárova dolina* (pomenovanie deputátu horára), *Rechtorovo* (školský pozemok, pole patriace správcovi školy). Adjektívny tvar posesívneho

charakteru tu nadobúdajú skôr vzťahový význam, sú prostriedkom identifikácie v množine podobných objektov (názvy z monografie J. Kršku, 1991). Tento stav má súvis so zvláštnym prípadom motivácie, ktorá súvisí s osobitým statusom proprií a s osobitosťou ich významu. V procese komunikácie tu do popredia vystupuje najmä identifikačná funkcia vlastného mena. S historickým posunom významu lexém, petrifikáciou morfém je spojený aj privlastňovací typ priezviska *Benedikovič* (z Benedikt). Obdobne v priezvisku *Pavlov* už prípona *-ov* neoznačuje privlastňovanie (príp. v pôvodnom význame syna dotyčného). Tento tvar priezviska podľahol substantivizácii a pôvodný posesívny význam, či význam označujúci príbuzenský vzťah sa zastrel. Rovnaký posun možno badať i pri sufixe *-ský* (s významom patriaci, prislúchajúci), ktorá historicky vyjadruje privlastňovanie osobám.

Osobné mená sú často súčasťou frazeologických výrazov. Posesívne adjektíva utvorené od vlastných mien tu spravidla nadobúdajú akostný alebo vzťahový význam. Sú prostriedkom kvalifikácie, ktorá je najčastejšie postavená na metafore alebo prirovnaní. Vo frazémach sa prevažne objavujú mená, ktoré je možné vnímať ako spoločný majetok európskej kultúry. Sú to mená biblické (*Jóbova zvesť*), náboženské či mytologické (*Achillova päta*). Z biblických mien možno uviesť, napr. meno *Adam*, ktoré sa vo frazémach využíva vo význame človek, muž a stáva sa symbolom, napr. neoblečeného človeka (*v Adamovom rúchu*) alebo praotca (*Adamovo pokolenie*). Vo význame neoblečenej bytosti sa používa aj meno ženského náprotivku *Evy*, napr. *... Zuna sa hnala vedľa mňa už iba v Evinom rúchu...* Frazémy typu *Nad hlavou mu visí Damoklov meč*; *Pyrrhovo víťazstvo* tu nevyjadrujú posesívnosť (Damoklov meč je synonymom trvalo hroziaceho nebezpečenstva, ohrozenia, proti ktorému je človek v danej chvíli zdanlivo alebo naozaj bezmocný; Pyrrhovo víťazstvo zasa vyjadruje víťazstvo dosiahnuté s veľkými stratami, príp. dosiahnuté veľmi ťažko, s mnohými obeťami), ale slúžia na vyjadrenie rôznych skutočností. Vlastné mená v nich prispievajú k plastickejšej intenzifikácii predstavy o vypovedanej skutočnosti, čo umožňuje ich široké komunikačné uplatnenie. Nevyjadrenie posesívnych

vzťahov v prípade spojení posesívneho adjektíva a nadradeného substantíva má za následok, že posesívne formy sa tu už nechápu ako vyjadrenie individualizovaného privlastňovania, ale vyjadruje sa už význam vzťahový (*Milkin prípad* – prípad súvisiaci s Milkou), akostný (*Jóbova zvesť* – zlá, *Pyrrhovo víťazstvo* – ťažké), prípadne sa vlastný lexikálny význam adjektív môže úplne oslabiť (*Achillova päta, Evino rúcho*) (porovnaj tiež Oravec – Bajzíková – Furdík, 1984, s. 81 – 82).

Formálne posesívne výrazy nevyjadrujúce posesívne vzťahy obsahujúce tvary posesívnych adjektív tvorených od základu vlastných mien sa objavujú aj vo vedeckej nomenklatúre. Predovšetkým sú to pomenovania na počesť nálezcu alebo odborníka na danú problematiku či skupinu objektov, napr. *pečiarka Langeova*, *hríb Quéletov*, *muchotrávka Vittadiniho* (termíny z mykológie), *vstavačovec Fuchsov Soóovov*, *stokráska Micheliho* (termíny z botaniky); *Ohmov zákon*, *Pytagorova veta*, *Havlíkovo pravidlo*. Botanické a zoologické názvy sa tvoria na základe podobnosti (*kozia noha*, *myší chvostík*, *okáň*, *roháč*), napr. so zvieratami, časťami tela, vecami. Príznak, ktorý je priamym podnetom na utvorenie ich pomenovania, teda nie je vyjadrením posesívneho vzťahu (pozri Horecký, 1982). K zvláštnym využitiam individuálnych posesívnych adjektív patrí aj tvorenie zemepisných názvov, uličného názvoslovia či v pomenovaní cien, pamätných dní a pod. (*Thurstonov polostrov*, *Rázusovo nábrežie*, *Masarykova univerzita*). Posesívne tvary adjektív tu vystupujú ako kvalifikujúce členy. Napriek zhodnej podobe s individuálnymi posesívnymi adjektívami je význam týchto adjektív dedikačný.

Nevyjadrenie posesívnosti napriek použitej posesívnej konštrukcii môže vyplývať i zo širšieho kontextu, napr. *Tóna nemá tváre, nemá bedier, nemá rúk, ani nôh...* (pozn.: v zmysle je taká nenápadná, pre iných bezcenná, bezvýznamná).

Protiklad: posesívny člen je fakultatívny – posesívny člen je obligatórny

Fakultatívnosť a obligatórnosť sa zvyčajne spája s pojmom sloveso a vzťahuje sa na intenciu. Formálne sa intencia slovesa prejavuje ako valencia, teda schopnosť slovesa viazať na seba

isté doplnenie (istý počet syntaktických pozícií). Intencia sa však nemusí nevyhnutne viazať len na verbum. Uvažuje sa o nej aj v súvislosti s inými slovnými druhmi, napr. intencia substantíva, adjektíva. „Intencia" adjektív nemá kategoriálnu platnosť a má ju len malá časť adjektív sémanticky a slovotvorne súvisiacich s verbom (napr. *závislý od*, *dlžný/podobný komu* – porovnaj Oravec – Furdík – Bajzíková, 1984, s. 77). O intencii substantíva hovorí napr. F. Miko (1962, s. 143). Ani jedna z intencií (vo vzťahu k adjektívam alebo substantívam) sa neuplatňuje v takej miere, ako je to pri slovesách.

Vo všeobecnosti sa za obligatórne rozvíjajúce členy považujú tie, ktoré zaujímajú v konštrukcii pozície implikované nadradeným členom a ich realizácia na formálno-syntaktickej rovine je nevyhnutná na vytvorenie sémanticky úplnej a gramaticky správnej konštrukcie. Riadiace výrazy týchto útvarov implikujú obsadenie pozícií participantov sledovaného vzťahu a ich realizácia je záväzná. Za fakultatívne rozvíjajúce členy sú považované tie, ktorých nerealizácia (tzv. nulová realizácia) nespôsobuje, že konštrukcia je používateľmi jazyka považovaná za neúplnú či nesprávnu. Aj pre tieto členy sú vo vete vytvorené valenčné pozície, nemusia však byť nutne obsadené (napr. pri použití, resp. nepoužití posesívneho zámena pri vyjadrení príbuzenských vzťahov). To súvisí aj so skutočnosťou, že pri výstavbe výpovede sa zvyčajne (kvôli úspornosti výrazu) vynechávajú všetky komunikatívne redundantné prvky.

Naše chápanie protikladu fakultatívnosti – obligatórnosti zúžime na nutnosť vyjadrenia, resp. nevyjadrenie posesívneho vzťahu a na obsadenie pozícií participantov relácie príslušnosti. Vo vzťahu k riadiacemu slovu je v našom chápaní **obligatórnym členom** povinne prítomný posesívny člen (nutnosť vyjadrenia posesívneho vzťahu) a **fakultatívnym členom** nie nutne prítomný posesívny člen (konštrukcie, v ktorých vyjadrenie posesívnosti nie je nevyhnutné).

Obligatórne doplnenia sa viažu predovšetkým na predikatívne vyjadrenie posesívnosti. Súvisí to so zviazanosťou pojmu intencia so slovesom ako riadiacim členom takejto konštrukcie. Pri slovese *mať* musia byť vyjadrení oba

participanty posesívneho vzťahu (posesor môže byť prítomný v nevyjadrenom podmete), napr. *Máš novú košeľu...*; *Patranovský mal tu v kúpeľnom mestečku neveľkú vilu po matke...* Obligatórne sa realizuje pozícia doplnenia pri slovese *patriť komu* (meno v bezpredložkovom datíve). V spojení so slovesom *mať* sa objavujú substantíva, ktoré na základe svojej sémantiky vyžadujú v istom lexikálnom okolí doplnenie zhodným alebo nezhodným prívlastkom (porovnaj *Budova má tvar – Budova má obdĺžnikový tvar*; *Dievčatko má oči – Dievčatko má belasé oči*; *je pyšná na vlasy – je pyšná na svoje vlasy*). Tieto doplnenia sa stávajú záväznými zložkami.

Existujú aj ďalšie konštrukcie, pri ktorých je vyjadrenie posesívneho člena povinné. Obligatórnym doplnením v nich je posesívne zámeno. Sú to predovšetkým konštrukcie, ktoré obsahujú rovnorodé členy označujúce rovnakú entitu, príp. pri ktorých by nepoužitie posesívneho člena znamenalo komunikačnú neúplnosť, nepochopenie, príp. nejednoznačnosť výpovede, napr. *Hovoril som s vaším priateľom.* (v protiklade k *Hovoril som s priateľom.*)*; ochutnal koláče od mojej tety* (proti *ochutnal koláče od tety*); *dám to jeho priateľom* (v protiklade k *dám to priateľom*); *včera som videl tvojho brata* (v protiklade k *včera som videl brata*). Použitie posesívneho zámena sa viaže aj na zdôraznenie alebo na postavenie do kontrastu, napr. *Váš syn má 18 rokov, náš (syn) je o čosi mladší*; *Holub preletel z jeho ruky na moju ruku.*; alebo v prípade, ak by pri nepoužití posesívneho zámena došlo k posunu významu, porovnaj *Ba čo ti nechal z tvojho vlastného?* – oproti *čo ti nechal z vlastného*.

Obligatórne sa vyjadruje posesívny člen pri (reflexívnom nebo nereflexívnom) datíve a akuzatíve, napr. *Triasol sa mu hlas.*; *Roztrhla si sukňu.*; *Bolí ho chrbát.*; *Poškriabal sa na ruke.* Pri substantíve sa ako obligatórne doplnenie hodnotí voľné doplnenie genitívom iného substantíva alebo posesívnym adjektívom, napr. pri vyjadrovaní príbuzenských vzťahov, autorstva alebo označení nositeľa nejakej (fyzikálnej, charakterovej a inej) vlastnosti (vyjadrenej riadiacim slovom), napr. *básně V. Nezvala*; *autorova úprimnosť*.

Obligatórnosť doplnenia substantíva iným substantívom v genitíve uvedená v predchádzajúcom prípade je v protiklade

k chápaniu u F. Miku (1962). Ten spája s chápaním intencie vo vzťahu k substantívam pojem fakultatívnosti (Miko, 1962, s. 143, podobne Morfológia slovenského jazyka, 1966). „Adnominálny genitív je gramaticky charakterizovaný jediným príznakom: postavením pri inom mene, ktoré mu je nadradené a ktoré si ho žiada ako fakultatívne doplnenie“ (Miko, 1962, s. 143). Ukazuje sa, že pri genitíve je možné fakultatívnosť/obligatórnosť doplnenia chápať dvojako. Vo vzťahu k nadradenému substantívu je forma genitívu záväzná (teda obligatórna), vzhľadom na sémantiku je doplnenie substantíva fakultatívne. To dokazuje genitív s významom vlastníka, napr. *... ten mladík, čo takú nemilú pesničku zaspieval pánom v dome Kobzaych*.; *... zastavili sa na zákrute, ktorá viedla popod dom Štefana Labudu...*; *Bol dýchavičný, a kým dobehol k domu Petra Štelinu, oči mal vyvalené a pot sa lial z neho cícerkom.* Spojenie genitív vlastníka nie je významovo motivované. Tieto väzby vyjadrujú spoločenský vzťah vlastníctva, ktorý nie je vecne nevyhnutný. Podľa F. Miku (1962, s. 149) „práve vlastnícke vzťahy ako vzťahy voľné nemusia byť vždy zrejmé“. Preto sa tu ako pravidlo uplatňuje možnosť, resp. nemožnosť previesť konštrukciu s genitívom na predikáciu pravidlom.

Možnosť nevyjadriť posesívny člen sa uplatňuje predovšetkým pri označení príbuzenského či iného spoločenského vzťahu. Tieto relácie vyjadrujú sociálne vzťahové príznaky ako manželstvo, otcovstvo, materstvo, súrodenectvo, priateľstvo, susedstvo a pod. Substantíva pomenúvajúce napr. členov rodiny vyjadrujú významy podmienené relačne, pretože „odrážajú vzťahovo určené objekty z vymedzeného výseku skutočnosti“ (Dolník, 2003, s. 139), napr. *Písala sestre...* V niektorých prípadoch je možné použiť pri mene odkazujúcom na príslušného člena rodiny aj posesivum (porovnaj *To je môj brat.*). Použitie explicitného vyjadrenia príbuzenského vzťahu závisí od kontextu, príp. od subjektívneho pocitu nutnosti či potreby aktuálneho zdôraznenia uvedeného vzťahu, príp. upriamenia pozornosti na konkrétneho člena rodiny, napr. *Rodičia neboli veriaci? – Moja babka a teta boli hlboko veriace*. Obdobná je situácia pri pomenovaní širších spoločenských

vzťahov, napr. *Vážený pán minister, pán predsedajúci, kolegyne, kolegovia, dovoľte mi v krátkosti sa vyjadriť k pozmeňujúcemu návrhu, ktorý predložil môj kolega pán poslanec Berényi* (internet).

Uvedené dokazuje, že jazykom sa v komunikácii popri „čistej" informácii sprostredkúvajú, prenášajú aj informácie „sprievodné". Priestorové a časové indície, paralingvistické (emocionálne). V procese komunikácie sa nevníma reč izolovane, ale v nadväznosti na kontext. Prijímaná informácia má pre jednotlivca konkrétny význam, pomáha mu zorientovať sa, získať nové poznatky, prípadne správne reagovať na situáciu. V príspevku sme sa zamerali na problematiku posesívnosti v komunikácii, pričom v zornom poli bol protiklad, pri ktorom sa symetria či asymetria (posesívnej) formy a významu prejavuje najvýraznejšie, ďalej sme sledovali významy navrstvujúce sa na základný význam vlastnenia a nutnosť explicitného vyjadrenia posesívneho vzťahu.

Zoznam bibliografických odkazov

BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj – ORAVEC, Ján. 1984. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 227 s.

BAJZÍKOVÁ, Eugénia – ORAVEC, Ján. 1986. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax.* 2. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. 272 s.

BEDNAŘÍKOVÁ, Božena. 1998. *Kapitoly o posesivite.* (Rigorózna práca). Olomouc : Univerzita Palackého, 1998.

BUZÁSSYOVÁ, Klára. 1980. Posesívny datív v slovenčine a ekvivalentné maďarské konštrukcie. In: *Slavica Slovaca*, roč. 15, 1980, č. 3, s. 261 – 280.

DANEŠ, František – HAUSENBLAS, Karel. 1962. Přivlastňovací zájmena osobní a zvratná ve spisovné češtině. In: *Slavica Pragensia*. 4. (Acta Universitatis Carolinae 1962. Philologica.) Věnováno akademiku Bohuslavu Havránkovi k sedmdesátým narozeninám. Red. V. Barnet et al. Praha : Universita Karlova, 1962, s. 191 – 202.

DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk a kol. 1981. *Větné vzorce v češtině*. 1. vyd. Praha : Academia, 1981. 272 s.
DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk – KOŘENSKÝ, Ján a kol. 1973. *Práce o sémantické struktuře věty.* Přehled a kritický rozbor. Praha : Ústav pro jazyk český ČSAV, 1973. 204 s.
DOLNÍK, Juraj. 2003. *Lexikológia.* 1. vyd. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003. 263 s. ISBN 80-223-1733-0
GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr. 1983. *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty.* 1. vyd. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1983. 102 s.
HORÁK, Emil. 1970. K datívu posesívnemu v spisovnej slovenčine a srbochorvátčine. In: *Slavica Slovaca*, roč. 5, 1970, č. 3., s. 281 – 289.
HORECKÝ, Ján. 1976. Posesívne zloženiny. In: *Slavica Slovaca*, roč. 11, 1976, č. 3, s. 260 – 262.
HORECKÝ, Ján. 1982. Pomenovania motivované podobnosťou. In: *Studia Academica Slovaca 11*. Prednášky XVIII. letného seminára slovenský jazyk a literatúra. Red. J. Mistrík. Bratislava : ALFA, 1982. s. 197 – 205.
IVANOVÁ, Martina. 2006. *Valencia statických slovies.* 1. vyd. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2006. 273 s. ISBN 80-8068-529-01
KAČALA, Ján. 1989. *Sloveso a sémantická štruktúra vety.* 1. vyd. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1989. 252 s. ISBN 80-224-0048-3
Kategorija posessivnosti v slavianskich i balkanskich jazykach. Otvet. red. Vjač. V. Ivanov. Moskva : Nauka, 1989. 261 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Tretie, doplnené a prepracované vydanie. Bratislava : Veda, 1997. 944 s. ISBN 80-224-0464-0
KRŠKO, Jaromír. 1997. Mikrotoponymá Revúcej v historických cirkevných dokumentoch. In: *Varia И*, Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1997, s. 138 – 144.
KRŠKO, Jaromír. 2001. *Terénne názvy z Muránskej oblasti.* Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2001. 232 s. ISBN 80-8055-577-X
MIKO, František. 1962. Ešte k prívlastkovému genitívu. *Slovenská reč*, roč. 27, 1962, č. 2, s. 100 – 107.
MIKO, František. 1962. *Rod, číslo a pád podstatných mien.* 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962. 256 s.
Morfológia slovenského jazyka. 1966. Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966. 896 s.

PIŤHA, Petr. 1971. Existuje datív posesivní? In: *Slovo a slovesnost*, roč. 32, 1971, č. 2, s. 301 – 311.
PIŤHA, Petr. 1980. K syntakticko-sémantické analýze slovesa patřit. In: *Slovo a slovesnost*, roč. XLI, 1980, č. 3, s. 192 – 197.
ŠTĚPAN, Josef. 1985. Ke kategorii posesivity a jejímu stvárnění v jazycích. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 46, 1985, č. 1, s. 20 – 27.

Mgr. Alexandra CHOMOVÁ, PhD.
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
chomova.alexandra@fhv.umb.sk

LINGVISTIKA PO „KOMUNIKAČNÍM OBRATU“ A JEJÍ SÉMIOTICKÉ REFLEXE

Jan Kořenský

LINGUISTICS AFTER THE “COMMUNICATION TURN” AND ITS SEMIOTIC REFLEXION

The author of the study reconstructs what happened in scientific thinking during the 2nd half of the 20th century concerning the way how man reflects himself and his own world being bound in given natural reality as well as in reality created by him. The author defines six features that are characteristic for the development of noetic processes. He also points out which traces of the six movement features of general methodological orientation in scientific thinking can be found in linguistics, mainly in the 2nd half of the 20th century, as well as he shows the semiotic reactions of scientifically methodological development of this period.

Mým cílem je:

A. Schematicky rekonstruovat to, co se dělo v 2. polovině 20. stol. v celku myšlení o způsobech, jakými člověk reflektuje sebe a svůj svět vázaný bytím v přírodních danostech i v danostech, které sám vytváří.

B. Ukázat, k jakým proměnám na bázi A. docházelo v lingvistice a ve vědecké reflexi řeči a verbální komunikace vůbec.

C. Pokusit se o sémiotickou interpretaci B. na bázi A., přesněji řečeno postihnout procesy a proměny, které se v důsledku A. a B. uskutečnily v sémiotice. Zřetel k sémiotice je v kontextu současného stavu vědních metodologií významný, neboť právě sémiotika je onou „metodologickou univerzálií“, která je vedle obecné teorie systémů v podobě věd o komplexitě s to integrovat jednotlivé vědy, porovnávat jejich metodologické prostředky a představovat „etalon“ jejich vzájemných vztahů. Třebaže sémiotika není plně konzistentním systémem

způsobilým jednotně a soustavně interpretovat noetické prostředky jednotlivých věd a vědních disciplin, přesto je možné dynamiku věd a disciplin z tohoto zorného úhlu zaznamenat a zároveň vnímat dynamiku vědních metodologií jako zdroj implicitních proměn v sémiotice samotné.

a. Jaké jsou základní projevy ve smyslu A. ?

1. Klíčovou roli v tomto směru měla nepochybně obecná teorie informace a jí podmíněné způsoby technického myšlení. Došlo však i ke kybernetizaci přírodovědného a humanitního myšlení vůbec. Mám tu na mysli pronikavé proměny klasických přírodovědných oborů v čele s kyberneticky orientovanou genetikou, ale i proměny fyziky, chemie. Nikoli na posledním místě je třeba uvést i takto motivovaný vznik nových vědních disciplin v oblasti sociologie, psychologie, jazykovědy.

2. Proces kybernetizace se uplatnil jako stimul k interdisciplinarizaci, lze snad dokonce mluvit o cestě k nové podobě carnapovského ideálu univerzality vědního myšlení. Tato nová univerzalita uplatňovala vedle logicko-matematické formální inspirace vznik obecných teorií strukturního a systémového myšlení, především v ruském a německém prostředí. Třetím zdrojem přinášejícím zejména tendence k dynamizaci, procesualizaci a interaktivizaci systémově-strukturního myšlení byly původní holistické, bertalanffyovské základy.

3. Samostatnou, ale nesmírně významnou metodologickou stimulací humanitních věd se jeví podněty ze strany teoretické fyziky a fyzikální chemie s explicitní „sebekritickou“ metodologickou reflexí, která – po mém soudu – vrcholila „prigoginovskou skepsí“. Fyzika a vůbec přírodní vědy ve svém metodologickém směřování k teoriím deterministického chaosu jako výsledku kritiky newtonovských axiomat domnívám se na půdě racionalismu, řeší řadu kritických připomínek ne-racionálního postmodernismu a představují tak perspektivní východisko pro racionalitu nového typu.

4. Ze spekulativně filozofických východisek vychází postmoderní filozofií reprezentovaná negace modernistického racionalismu. Je to negace prakticky všech axiomat „modernistického racionalismu“, motivuje zejména v metodologii humanitních věd avšak s významným přesahem do věd přírodních (viz dále) antiracionalistické tendence.

5. V souvislosti s předchozím odstavcem se otevírají přírodní vědy obraznému, hernímu, ne-racionálnímu myšlení humanitních věd. – Lze to dobře ilustrovat proměnami původně bertalanffyovských, popř. holistických biologických teorií.

b. Jaké stopy výše uvedených šesti znaků pohybu univerzální metodologické orientace vědního myšlení lze nalézt v jazykovědě a vědách o řeči a verbální komunikaci zejména druhé poloviny 20. stol.? – Jaká může být jejich sémiotická interpretace?

(1) Zejména v 60. letech se začala rozvíjet matematická, algebraická lingvistika a především aplikace obecné teorie informace. Dá se říci, že později docházelo k přesunu těchto disciplin do matematiky. Rezultátem logicko-matematických inspirací je také vývoj od klasického generativismu a transformacionismu až k teoriím současného minimalismu, což je proud v některých národních jazykovědách dominantní. – Tento vývoj v lingvistice nejprve upevnil klasické pojetí sémiotiky především v podobě saussurovské a morrisovské teorie znaku spočívající v představách založených na diskrécii, bilateralismu, v představě soustavy atomárních, elementárních, komplexních znaků s konkatenativním pojetím znakové komplexity, s lišením diadických a triadických strukturací znaku, s pojetím reference ve smyslu duality (denotace – designace, význam – smysl, extenze – intenze,...), s dominací slova v teorii významu, s konkatenativním pojetím syntaxe a pragmatikou limitovanou triadickou teorií znaku.

(2) Projevem tendencí k interdisciplinarismu byl zejména vznik „nových“ disciplin, jako je psycholingvistika, sociolingvistika, analýzy diskurzu, dialogu, konverzační analýzy, různé teorie textu, teorie verbální komunikace. – Tyto faktory nepochybně uvolňují vazbu sémiotického myšlení na jeho klasickou podobu. Jestliže v klasickém období sémiotiky je dominantní dimenze syntaktická, teorie výrazové složky znakového vztahu a budování základů sémantiky, ovšem především se zřetelem k atomárním a elementárním formám výrazu, pak v těchto souvislostech počíná dominovat dimenze pragmatická. Dominantní je vývoj od novopozitivistické sémiotiky k sémiotice založené na mluvních aktech.

(3) Charakter jakýchsi lingvistických analogií 3. mají v jazykovědě spíše stále jen minoritní kritiky langue-parolového instrumentalistického myšlení. Mám na mysli procesuální a emergentní gramatiky (viz soubor mých statí z let 1987 – 2003, publikovaných převážně v Slově a slovesnosti). V případě procesuálních gramatik jde o aparáty, které usilují o diferencovanou, vyváženou, teoreticky jednotnou pozornost celku řečové činnosti. Jejich vlastností má být teoretická činnost zaměřená důsledně na interaktivitu, „hernost“, na diferenciaci široce a interdisciplinárně chápaných předpokladů produktivní a receptivní činnosti. Pokud konstruují předpoklady řečové činnosti, pak jedině jako velmi dynamické interaktivní sítě, mající charakter proměnlivého sedimentu aktuálních řečových procesů. (O emergentních gramatikách, srov. Hopper, T., Thompson, S. A., u nás – srov. též R. Čech). – V polemice s langue-parolovou dualitou se ukazuje nutným položit otázku, zda explicitní saussurovská proklamace této duality není v klasickém období provázena jejím implicitním respektováním i v logických sémiotikách. Odpověď na tuto otázku je patrně kladná, což znamená, že typologie znaků představují repertoáry languových potencialit (v unilaterálním nebo bilaterálním smyslu) s více nebo méně explicitně formulovanými teoriemi „užívání“ znaků s narůstajícím zřetelem ke konkretizaci uživatele (význam – smysl), postupně i v kontextu s dominací zřetele k pragmatické dimenzi. Charakteristický je tu vývoj

Wittgensteinův. Herní interpretace semioze klade nebývalé nároky na reinterpretaci sémiotiky v její klasické podobě, „smrt“ znaku provází akt „zrození“ interakce značení, semioze jako procesu monisticky zahrnujícího původní znak a jeho instrumentální realizaci.

(4) V souvislosti s 4. se v jazykovědě objevují a výrazně prosazují komunikačně interpretativní tendence nově – po epoše klasického pražského strukturalismu – sbližující literárně vědní a lingvistické myšlení. Lze mluvit o jakési fenomenologizaci lingvistiky s tendencí široce kulturně-sémantických interpretací. Také v rámci kognitivních věd, které představují samy o sobě široké spektrum metodologických postojů od „zpětné aplikace“ teorií programování na výklad lidské mysli, řeči a komunikace, přes tzv. procedurální gramatiky (např. Montegue), přes sémantické myšlení dnešní analytické filozofie až k jakýmsi neosapirovským, neowhorfovským, popř. neoweisgerberovským způsobům myšlení, dochází k procesům v 4. charakterizovaným. – Sémiotika se stává z abstraktně racionální disciplinou široce a nekonturovaně kulturologickou, původní vztah znak – „objekt světa“ se mění na vztah znak – znak v sémantickém, nikoli syntaktickém smyslu, semioze se uskutečňuje ve světě znaků s oslabovaným zřetelem k produkci a původnímu principu (po)užívání, s narůstajicím zřetelem k nikdy nekončící, kontextuální interpretaci semioze recipientem, jenž je tvůrcem významů. Viz U. Eco A theory of semiotics. Po epizodě heideggerovské transformace kódu jako instrumentu na subjekt, přičemž původní subjekt se stává instrumentem (Unterwegs zur Sprache), jde o jakousi postmoderní fenomenologizaci sémiotiky (Derridovy kritiky strukturalistické sémiotiky, ...), kde otázka vztahu tohoto procesu k vnitřnímu vývoji Husserlovu je otázkou otevřenou a spíše než interpretovanou desinterpretovanou. Pokud jde o neformální kognitivní lingvistiky, setrvávají na tradiční neformální sémiotice s dominací tradiční lexikální sémantiky.

(5) Hledání racionální inspirace humanitních věd v přírodních vědách naráží na jejich ne-racionalistickou „vstřícnost“ (viz výše 5). Lze říci, že zatímco interdisciplinárně a přírodovědně naladění lingvisté žádají od přírodovědců, aby jim pomohli aplikovat neklasické deterministické myšlení, oni namnoze hledají inspiraci ve fenomenologizované teorii komunikace. – Tyto tendence způsobují, že podněty „fenomenologizované“ sémiotiky přijímá lingvistika z přírodních věd paradoxně tedy ze svého tradičního zdroje formálnosti a explicitnosti.

c. Pokusím se na závěr zformulovat základní signifikantní trajektorie vývoje sémiotiky, jak je ovlivněna metodologickým vývojem věd o řeči a verbální komunikaci.

1. Znak jako diskrétní entita, jako kódem vázaný instrumentální potenciál s vágní teorií používání v determinaci a limitě dané právě kódem pozbývá v sémiotice svého primárního postavení.
2. Primárního postavení nabývá samotná semióze jako proces značení, znakového chování. V „extrémních“ případech je semioze deinstrumentalizována, znakové chování je spíše produkce než užívání, je to produkce v podmínkách a limitách konvencí s důrazem na interaktivitu tohoto procesu.
3. Ve smyslu 2. pojatý „původní“ znak působí v rámci kontextuálních sítí (textů), které představují původní syntax, přičemž základní „syntaktické jednotky“ jsou teoreticky interpretovány v sémantickém a pragmatickém smyslu, nikoli pouze pravdivostně (původní pravdivostní hodnoty – pravdivostní podmínky).
4. Dimenze sémiotiky představují celek, jenž může být teoreticky nazírán a modelován směrem z kterékoli z nich – postupně nabývá na významu zřetel pragmatický těsně spjatý s dimenzí sémantickou. Osamostatňování jednotlivých dimenzí, zejména pragmatiky do podoby izolovaných lingvistických disciplin představuje opouštění „půdy“ sémiotiky.
5. Herní interpretace semioze, třebaže poměrně široce přijímaná představuje z vědně racionálního hlediska spíše úkol než propracovaný rezultát. Konceptualizace herního přístupu by

znamenala návrat k formální korektnosti, která byla vlastní klasické novopozitivistické sémiotice.
6. Racionální herní interpretace semióze je antipodem esejizující konfúzní kulturalizace sémiotiky, ať již v podobě neformální kognitivní lingvistiky nebo v podobě uměnovědných analýz a teorií.
7 Je žádoucí konstruktivně opouštět subjekto-instrumento-objektové, representansové sémiotiky řeči (a nejen řeči), uskutečňovat primárně monizaci těchto původně kauzálně-lineárních relací ve prospěch sekundární důsledně interaktivní duality jako přechod k demetaforizovanému hernímu pojetí těchto procesuálních jevů.
8 Racionální konceptualizace hernosti je takto krok před zrcadlo postmoderny směrem k vysoce komplikovaným, dynamickým, autoregulativním představám komplexního charakteru bez redukcionistických tendencí např. člověka, společnosti, atd. na „pouhou“ transtextualitu diskurzů.

Literatura

BALES, R. F. 1950. *Interaktion process analysis. Reading.* Addison-Wesley Press, 1950.
BALES, R. F. 1970. *Personality and interpersonal behavior.* New York : Holt, Reinhart and Winston, 1970.
BYBEE, J. L. – PARDO, E. 1981. Morphological and lexical conditioning of rules: experimental evidence from Spanish. In: *Linguistics,*1981, 19, s. 937 – 968.
ČECH, R. 2005. Komunikace versus systém, nebo komunikace versus model? In: *Slovo a slovesnost 66, 2005, s. 176 – 179.*
DANĚK, T. – MARKOŠ, A. 2005. *Život čmelákův. Koláž o pobývání v různých světech.* Červený Kostelec, 2005.
HEIDEGGER, M. 1985. *Unterwegs zur Sprache.* Gesamte Aufg. Bd. 12, Frankfurt am Main, 1985.
HOPPER, P. – THOMPSON, S. A. 1980. Transitivity in grammar and discourse. In: *Language,* 1980, 56, s. 251 – 299.
HOPPER, P. – THOMPSON, S. A. 1984. The discourse basis for lexical categories in universal grammar. In: *Language,* 1984, 60, s. 703 – 752.

HOPPER, P. 1987. Emergent Grammar. In: *Proceedings of the thirteenth annual meeting of the Berkeley Linguistics Society.* Berkeley : 1987. s. 139 – 157.
HUSSERL, E. 1936. *Die Krisis der europeischen Wissenschaften und die transzendentale Phenomenologie.*
JANOUŠEK, J. 2007. *Verbální komunikace a lidská psychika.* Praha : Grada, 2007.
KOŘENSKÝ, J. 1984. K*onstrukce gramatiky ze sémantické báze.* Praha : Academia, 1984.
KOŘENSKÝ, J. 1986. Ke vztahu obecné a speciální teorie systémů z hlediska lingvistiky. In: *Teoretické otázky jazykovědy, Linguistica 16*, Praha : Ústav pro jazyk český, 1986.
KOŘENSKÝ, J. 1994. Morfologické kategorie a procesuálně-komunikační přístup k řeči a jazyku. In: *Slovo a slovesnost, 1994, 55, s. 81 – 89*.
KOŘENSKÝ, J. 1996. Pád pádu aneb kam s pádem v komunikativně orientované gramatice. In: *Slovo a slovesnost,* 1996, 57, s. 212 – 217.
KOŘENSKÝ, J. 1998. K vzájemným vztahům Pražské školy. In: *Proměny myšlení o řeči.* Praha : Filozofická fakulta univerzity Karlovy, 1998. s.273 – 283.
KOŘENSKÝ, J. 2003. Procesuální gramatika v kontextu současných tendencí lingvistického myšlení. In: *Slovo a slovesnost*, 64, 2003, s. 1 – 7.
KOŘENSKÝ, J. 2004. *Člověk – řeč – poznání*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2004.
MARKOŠ, A. 2003. *Tajemství hladiny.* Praha : Dokořán, 2003.
LAMSER, V. 1969. *Komunikace a společnost.* Praha : Academia, 1969.
MARTIN, J. R. – ROSE, D. 2003. *Working with discourse. Meaning beyond the clause.* London : Kontinuum, 2003.
MEAD, G. H. 1967. *Mind, self, and society from the standpoint of social behaviorist*. Chicago : Chicago University Press, 1967.
MONTEGUE, R. 1970. English as a Formal Language. *Linguaggi nella societa nella technica,* Milano, 1970. s.189 - 233
PRIGOGIN, I. – STENGERS, I. 1983. *Dialog mit der Natur.* München – Zürich, 1983.
PROUZOVÁ, R. 1999. Derrida a de Saussure. In: *Slovo a slovesnost,* 1999, s. 59 – 66.
RUSSEL, B. 1905. Logical Atomism. In: *Contemporary British Philosophy: personal Statements. First Series,*1905, s. 356 – 383.
SCHEIBMAN, J. 2002. *Point of View and Grammar.* Amsterdam, 2002.

VOPĚNKA, P. 2001. *Meditace o základech vědy.* Praha : Práh, 2001.
WITTGENSTEIN, L. 1971. *Tractatus Logico-Philosophicus.* London, 1971.
WITGGENSTEIN, L. 1953. *Philosophische Untersuchungen. Philosophical investigations,* Oxford, 1953.

Prof. PhDr. Jan KOŘENSKÝ, DrSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
OLOMOUC
ČESKÁ REPUBLIKA
korenskyj@ujc.cas.cz

PERCEPČNÉ DÔSLEDKY SLOVENSKO-POĽSKO-ČESKÝCH FONETICKÝCH TRANSFEROV

Jaroslav Lipowski

PERCEPTION CONSEQUENCES OF SLOVAK-POLISH-CZECH PHONETIC TRANSFERS
In the production of communication between closely related languages as Slovak-Polish and Czech-Polish there may occur some problems. There are two types of problems with perception of speech signals: in the first case the foreign sound can be interpreted in the mother (primary) phonetic system as other sound (sounds) and therefore the semantic replacement can be realized (e.g. Slovak *páči sa*, Polish *patrzy się*). In the other case other sound perceived. The large similarity of the lexis of these languages causes the auditory assimilation of the perceived sound (phoneme) to the recipient's language (communication addressee) and usage of this sound (phoneme) in the word known from the mother tongue (e.g. Polish *ładnie* – Czech *vadně*).
Key words: contrastive linguistics, phonetic, phonology, Polish, Czech, Slovak, verbal communication, interference (language), passive bilingualism.

Komunikácia je proces sprostredkúvania informácií, pričom za informáciu pokladáme to, čo „zmenšuje našu neistotu o veciach a javoch nášho prostredia a umožňuje nám účelnejšie sa správať" (Kráľ – Sabol, 1989, s. 34). Táto teoréma platí pochopiteľne v prípade, ak produktor aj recipient používajú ten istý jazykový kód. V prípade blízko príbuzných jazykov ako je čeština, poľština a slovenčina však dochádza k situáciám, keď hovoriaci aj bez znalosti blízkeho jazyka medzi sebou verbálne komunikujú. Komunikačný „škripot", ktorý pri takomto odovzdávaní informácií vzniká, je dôsledkom toho, že adresát interpretuje niektoré elementy výpovede odlišne, t. j. pripisuje

jazykovým jednotkám iný význam ako ten, ktorý majú v aplikovanom jazykovom kóde.

Problematika medzijazykovej komunikácie bola už spracúvaná s využitím materiálu kodifikovaných jazykov v bilingválnom prostredí (Weinreich, 1968), ako aj v diglosnom prostredí a prostredí kontaktu dialektov (Trudgill, 1986). Bádatelia skúmali najmä fónický, gramatický a lexikálny plán kontaktujúcich sa jazykov a nárečí, pričom spravidla zdôrazňovali nápadné kontaktné javy z oblasti slovnej zásoby, v ktorej sa komunikačný škripot vyplývajúci z formálnej totožnosti alebo vysokej podobnosti lexémov pri ich sémantickej odlišnosti prejavuje najzreteľnejšie. Zradné slová, ktoré sú materiálom takéhoto bádania, sú navyše predmetom záujmu širšej verejnosti, preto sú často aplikované aj do populárno-vedeckej sféry (napr. Lotko, 1992, 2009).

Interferencie v pláne fónickom, na ktoré chceme v príspevku upozorniť, už nie sú tak jednoznačne definovateľné ako v pláne lexikálnom. Príčinu možno vidieť vo variabilite zvukovej realizácie jazyka, ktorá sa opiera o znalosti produkovania reči hovoridlami a percipovania sluchovými orgánmi jednotlivých hlások. Zvukové interferencie, teda vzájomné ovplyvňovanie výslovnosti fonetickou štruktúrou druhého jazyka, treba pokladať za negatívne fonetické transfery.

Východiskom pre náš výskum sú niektoré poznatky obsiahnuté v publikácii Uriela Weinreicha *Languages in contact. Finding and Problems*, v ktorej autor okrem iného skúma využitie fónických segmentov rétorománčiny a švajčiarskej nemčiny (*Schwyzertütsch*) pri vzájomnej komunikácii členov týchto jazykových spoločenstiev, keď niektoré fónické prvky sekundárneho jazykového kódu môžu byť vykladané fónickými prvkami primárneho jazykového kódu (Weinreich, 1968, s. 15). Za užitočné pre náš výskum pokladáme takisto výsledky bádania Artura Tworka, ktorý skúma kontakt nemčiny s poľštinou a s češtinou [Tworek, v tlači]. Poľsko-nemecké a česko-nemecké negatívne zvukové transfery zaraďuje do niekoľkých skupín podľa toho, či zasahujú (a v akej miere) aj do fonologického plánu jazyka, alebo ostávajú iba problémom

fonetickým a javom sociálnym; prípadne vyvolávajú zmenu významovej stránky lexémy, napr. slovesný tvar [ge:bə] vyslovovaný poľsky alebo česky [gɛ:bɛ] – (por. s výslovnosťou tvaru *gäbe*), alebo sa dostáva mimo oblasť fonologicky motivovanej fonetiky a opisuje iba „odtiene" výslovnosti bez dištinktívnych vlastností, napr. využitie troch druhov nemeckého *r*: apikálne, [ra:t] uvulárne [ʀa:t] alebo velárne [ʁa:t].

Pokúsme sa aplikovať tieto metódy na výskum fonetických transferov medzi slovenčinou, češtinou a poľštinou. Vychádzame z predpokladu, že ťažisko problémov bude v transformácii výslovnostných javov týchto troch jazykov, budeme sa teda pohybovať na fonetickej úrovni a skúmať ich fonologické dôsledky. Fonetické systémy západoslovanských jazykov nie sú síce od seba tak odlišné ako napr. fonetické systémy germánskych jazykov od slovanských všeobecne, ale aj v rámci blízko príbuzných západoslovanských jazykov sa môžu vyskytnúť komunikačné problémy, vyplývajúce z určitých rozdielov v kvalite vokálov a konsonantov, ktoré vyvolajú zmenu fonému a následne aj zmenu sémantického obsahu lexému. Treba pritom vziať do úvahy jeden dôležitý aspekt: správnemu odhadnutiu významu veľmi napomáha aj vysoká miera podobnosti troch predmetných jazykov. V prípade slovenčiny a češtiny je percento podobných výrazov také veľké, že svoju úlohu pri rozpoznávaní lexikálnych jednotiek druhého jazyka hrá navyše aj pasívny bilingvizmus, či dokonca *dvojjazykovosť* používateľov češtiny a slovenčiny, t. j. pasívna znalosť druhého jazyka iba na základe poznania vlastného materinského jazyka (Budovičová, 1974, s. 180; Horecký, 1989, s. 51; Lipowski, 2005, s. 142n; Uher, 1987, s. 250n). Je preto potrebné venovať sa fonetickým problémom v komunikácii slovensko-poľskej a česko-poľskej.

Príspevok nevyčerpá všetky aspekty skúmaného problému a jeho cieľom nie je ani vymenovať všetky fónické segmenty, ktoré sú predmetom nášho záujmu. Analyzujeme medzijazykové fungovanie iba niektorých fonetických segmentov, ktoré

pokladáme za najnápadnejšie. Predmetný problém sa dotýka vokálov aj konsonantov.

Na úrovni samohláskových systémov chceme upozorniť na problém spojený s výslovnosťou a percepciou vysokého predného [i] a jeho rôznych kvalitatívnych a kvantitatívnych variantov. Podstatou tohto problému je skutočnosť, že poľský používateľ jazyka má vo svojom fonetickom systéme dve fóny – [i] a [ɨ] (v písme označovanom ako *i* a *y*). Krátky vokál [ɪ], ktorý tvorí fonetický segment komunikátu českého produktora, stotožňuje poľský adresát s vysokou strednou hláskou [ɨ], ktorá má v poľštine fonologickú hodnotu – tvorí protiklad k vysokému prednému [i].

Na vysvetlenie použijeme zopár príkladov, ktoré nižšie uvádzame v prehľadnej tabuľke. Substantívum *bit* v zmysle ‘jednotka informácie‘ sa skladá z vokálu, ktoré artikuluje český hovoriaci tvrdo: [bɪt]. Vokál [ɪ] poľský hovoriaci percepčne stotožňuje s kvalitou hlásky [ɨ], teda fonémy /y/, ktorá je, ako sme povedali, súčasťou fonologického systému poľštiny. V dôsledku takého sluchového hodnotenia tejto českej fóny môže dôjsť k narušeniu komunikácie tým, že nastane nesúlad medzi významovým rozsahom lexému, ktorý percipuje príjemca, a významovým rozsahom lexému, ktorý vytvoril a emitoval produktor. V našom príklade identifikuje poľský adresát substantívum *byt* [bɨt] – nestotožňuje ho s *bitom*, t. j. jednotkou informácie, ale s konotátom označujúcim abstraktné substantívum – denotát ‘bytie’.

Naopak v češtine existujú dve vokalické jednotky, ktoré sú pri percepcii adresáta „dosadzované” na miesta, kde by v poľštine malo byť [i] alebo [ɨ]. V češtine sa vyslovujú dve hlásky, ktoré vyjadrujú fonému /í/ alebo /i/.[1] Neodpovedajú však pomeru poľských vokálov – foném /i/ : /y/. V češtine určuje ich fonetickú hodnotu kvantita[2].

---

[1] Pomer [ɪ] : [iː] v slovenčine nie je celkom taký istý ako v češtine.

[2] Dlhé *í* je viac napäté, je vyššie prednejšie, krátke *i* je menej napäté, nižšie a zadnejšie.

Vo vyššie uvedenom príklade, v substantíve *bít*, je vokál [ɪ], ako sme uviedli, sluchovo identifikovaný poľským hovorcom ako [ɨ] (v poľskom pravopise označované grafémom *y*). K takejto asociácii dochádza v prípade, keď je predmetná samohláska vyslovená v češtine ako krátka, pričom česká výslovnosť neinformuje o historickom pôvode fonémy /i/. České substantívum *byt* [bɪt] by poľský recipient sluchovo hodnotil ako [bɨt] a indentifikoval poľský lexém, takisto vo význame ´bytie´, ´existencia´.

Na druhej strane dlhé české vokály vo výrazoch *bít*, ´biť´ *být* ´byť´ identifikuje poľský poslucháč ako „mäkké" [i], známe z materinského jazyka. Z toho vylýva, že kvalita českých predných vokálov označovaných grafémami *í, y* alebo *í, ý* záleží iba od ich kvantitatívnej hodnoty: ak je vokál dlhý, vyslovuje sa napäté [i:], ak je vokál krátky, vyslovuje sa uvoľnené [ɪ]. Túto teóriu overil autor tohto príspevku na niekoľkých adresátoch českého komunikátu – poľských respondentoch neovládajúcich češtinu alebo slovenčinu ani prakticky, ani teoreticky. Uveďme niekoľko príkladov:

Dvojice slov s rovnakou výslovnosťou v češtine	Česká výslovnosť	Poľská percepcia	Význam v poľštine
bít = být	[bi:t]	[bit][3]	*bit* 'biť', (jednotka informácie)
výr = vír	[vi:r]	[vir]	*wir* 'vír', 'krútňava'
sýra = síra	[si:ra]	[sira]	(chýba)
bit = byt	[bɪt]	[bɨt]	*byt* 'bytie'
živý = živí	[ʑɪvi:]	[ʑɨvi] alebo [ʒɨvi][4]	*żywi* 'živí'
pil = pyl	[pɪl]	[pɨl] [5]	(chýba)

[3] Poľská percepcia dlhých samohlások môže byť narušená z dôvodu chýbajúcej funkčnej platnosti dlhých a krátkych vokálov v poľštine.

[4] Je podstatné, či poľský recipient považuje za primárny „tvrdý" zvuk vokálu [ɨ] alebo „mäkký" zvuk konsonantu [ʑ].

[5] Tvrdé dentály [d], [t], [n], majú mäkké protiklady [ɟ] [c], [ɲ], preto také dvojice ako *obecný – obecní, dík – dýk* sú rozlíšiteľné: [obɛtsni:] x [[obɛtsɲi:], [ɟi:k] x [di:k].

Ak komunikát smeruje opačne – od poľského produktora k českému (alebo slovenskému) príjemcovi, vtedy z dvoch foneticky odlišných zvukov, t. j. [i] a [ɨ] môže recipient reprodukovať iba jeden z nich, a to je poľské (tvrdé) [ɨ]. Tento poľský fonetický segment percipuje český (alebo slovenský) adresát ako krátky vokál [ɪ]. Naproti tomu poľské foneticky krátke mäkké [i] „odhaľuje" vďaka rovnakej distibúcii takisto ako krátku samohlásku [ɪ], známu z podobných výrazov v materinskom jazyku.

Poľské výrazy	Poľská výslovnosť	Percepcia českého adresáta
bit	[bit]	Foneticky cudzie [i] český adresát rozpoznáva vďaka jeho distribúcii
vir	[vir]	
żywi	[ʒɨvi]	

Diferencie v percepcii fónických segmentov nachádzame aj pri transferoch konsonantov, ktoré by sme mohli rozdeliť do dvoch skupín (prípadov): v prvom prípade sa na produkcii a percepcii účastní ten istý konsonant. Fyzickú podstatu spoluhlásky vníma odosielateľ a prijímateľ rovnako, ale odlišne hodnotí jej funkciu vo výraze. V druhom prípade odosielateľ komunikátu vyprodukuje a vyemituje určitú fonémickú jednotku, príjemca však percipuje inú fonémickú jednotku. V obidvoch prípadoch sa mení sémantický obsah výrazu (výpovede). V tabuľke uvádzame podstatu tohto rozdelenia:

Prvý prípad:

Slovenský slovný obrat	Slovenská výslovnosť	Percepcia poľského adresáta	Význam v poľštine
nech sa páči	[ɲɛx sa pa:tʃɪ]	[ɲɛx ɕɛ patʃɨ]	nech sa pozerá

Druhý prípad:

Poľský výraz	Poľská výslovnosť	Percepcia českého a slovenského adresáta	Význam v češtine/slovenčine
paluszki	[palʊʃki]	[malʊɕkɪ]; [malʊʃkɪ]	(potenciálne:) ‘niečo malé’
ładnie	[wadɲɛ]	[vadɲɛ]	vadne ‘chybne’

Frekventovaný slovenský obrat *nech sa páči* vyslovený ústami rodeného hovorcu je identifikovaný poľským užívateľom jazyka neovládajúcim slovenčinu ako *niech się patrzy* (slovensky znamená ‘nech sa pozerá’). Poľský hovorca tak na základe sluchovej impresie takmer bezchybne napodobní tento slovenský obrat, no percepčne vníma iný obsah.

Problém, na ktorý v tomto príklade chceme poukázať, je realizácia semiokluzívy [tʃ] vo výraze [pa: tʃɪ]. Poľský používateľ jazyka počuje zvuk, v ktorom percipuje dve fonologické jednotky: prvou je plozíva [t], druhou je frikatíva [ʃ]. Na základe poznania svojho materinského jazyka sa mu ihneď vybaví poľský lexém *patrzy* [patʃɨ], ktorého zvuková kvalita je veľmi podobná kvalite slovenského výrazu [pa:tʃɪ]. Zvuk za sebou nasledujúcich fón – okluzívy [t] + frikatívy [ʃ] – je takmer rovnaký ako zvuk vytváraný pri výslovnosti afrikáty [tʃ] v poľskom jazyku[6], preto poľský hovorca neovládajúci slovenský jazyk priraďuje známemu zvuku sémantický obsah denotátu, ktorý pozná. Treba tu však poznamenať, že takáto percepcia je možná len v prípade, keď produktor realizuje výslovnosť slovenskej afrikáty [tʃ] iba jedným z dvoch možných spôsobov; takým, v ktorom prekážku (úžinu) vytvára apikálna časť jazyka priblížená k alveolám.[7]

---

[6] Poľština niekedy využíva zámenu okluzívy + frikatívy za afrikátu alebo opačne v jazykových hrách. Napríklad titul českého filmu J. Hřebejka *Nestyda* je preložený ako *Do Czech razy stuka* (fonetické pretvorenie poľského frazeologizmu „do trzech razy sztuka“).

[7] Druhý možný spôsob slovenskej výslovnosti je taký, že úžinu s alveolami tvorí predorzálna časť jazyka (apex je pritom „schovaný“ za dolnými zubami). Obidva

K takejto poruche v komunikácii teda nedochádza v dôsledku chybne produktovaného rečového signálu, ale v konsekvencii nesprávnej sluchovej percepcie, pri ktorej dochádza k transformácii jedného fonetického dvojsegmentu (semiokluzívy) na dva fonetické segmenty (okluzívu a konstriktívu).

Takéto prípady sluchového rozpoznania cudzieho slova identifikovaného (foneticky) ako slovo domáce, aj keď s iným významom, môžu byť v prípade predmetných blízkych jazykov početnejšie. V príspevku však nejde o analyzovanie jednotlivých lexém spôsobujúcich medzijazykovú homonymiu, ale o prezentáciu najvýraznejších fonetických javov medzi blízkymi jazykmi, ktoré túto homonymiu spôsobujú. Treba tu zároveň podčiarknuť, že predmetný jav sa môže uskutočniť iba v prípade, že recipient nepozná blízky jazyk. V opačnom prípade by došlo k tomu, že poľský hovoriaci, ktorý ovláda jazykový kód, v ktorom prijíma rečový signál, rozpoznáva na základe svojich znalostí v tomto signáli jednotlivé lexikálne jednotky, čiže prispôsobuje sa podmienkam a pravidlám tohto jazykového kódu. Naproti tomu používateľ jazyka, ktorý nepozná jazykový kód odosialateľa výpovede, bude nachádzať v rečovom signáli, ktorý tento recipient nepozná, fragmenty lineárneho rečového prúdu, ktoré uzná za nositeľa informácie: rečový signál v inom jazykovom kóde dešifruje pomocou materinského jazykového kódu (por. Weinreich, 1968, s. 15). K takejto asociácii u príjemcu verbálneho komunikátu môže dôjsť iba v prípade, keď je tento príjemca presvedčený o podobnosti cudzieho jazyka, ale zároveň tento cudzí jazyk nepozná prakticky aktívne, ani pasívne.

Sluchová percepcia bez znalosti pravopisu môže spätne pôsobiť na „vylepšenie“ artikulácie cudzieho jazyka, t. j. prijatie do fonetického systému percipienta neznámej fóny. Poľský výraz *znicz* [zɲitʃ] tvorí semiokluzíva [tʃ], vysloviteľná bezchybne slovenským hovoriacim (pravda, ak na vytvorenie úžiny použije

spôsoby uvedenej výslovnosti sú v slovenčine kodifikované ako zhodné s ortoepickou normou (Kráľ, 1996).

apikálnu časť, a nie strednú časť jazyka.). Naproti tomu český hovoriaci, ktorý vo svojom fonetickom systéme nemá polozáverovú hlásku tvorenú pomocou apikálnej časti jazyka priblíženého k alveolám, nahradí túto hlásku inou, akusticky najbližšou českou fónou – alveopalatálou afrikátou [tɕ]. Empiricky sme zistili, že neznelá postalveolárna afrikáta [tʃ], akú pozná poľský a slovenský fonetický systém, býva vyslovená aj českými hovorcami, ak sú splnené dve podmienky: tento hovorca nepozná ortografický zápis predmetného výrazu a nespojuje lexém, v ktorom sa uvedený segment vyskytuje, so žiadnym mu známym lexémom.[8]

V druhom prípade dochádza pri percepcii zvukových jednotiek k transformácii fóny: recipient prijíma od produktora rečový signál, pričom niektorý zo segmentov (fón) mení. Na vysvetlenie slúži nasledujúci príklad prevzatý z dialógu poľského zákazníka, ktorý dáva otázku českej predavačke: *Ma pani paluszki?* Jej odpoveď: *Máme malušky, máme.* V tomto prípade z konsituácie percipient pozná, o aký designát ide, no nepozná jazykový znak, ktorý je tomuto designátu v cudzom jazykovom kóde pripísaný, resp. na základe podobnosti jazyka predpokladá, že pozná označovaný designát. V našom prípade to znamená, že na základe fonetických, ale aj morfologických čŕt účastník komunikačného procesu vedome alebo nevedome vytvára nový výraz označujúci ceruzkové batérie: *malušky* (teda ʼniečo malé') Takáto pohotová reakcia recipienta (predavačky) je potvrdením pochopenia informácie (otázky) produktora. Pre recipienta to znamená akýsi pocit zadosťučinenia, keď vie na báze svojho materinského jazyka vytvoriť potenciálny poľský výraz, ktorý má označovať známy designát.

Pri snahe o vyslovovaní hlások, ktoré sú súčasťou fonetického systému cudzieho jazyka, ak sú tieto hlásky odlišné od jazyka materinského, hľadáme najbližší zvuk v tomto svojom

[8] Toto zistenie potvrdzuje tézu o potrebe učenia blízkeho jazyka v prvej etape bez písomného textu. Je veľmi dôležité, aby poslucháč na samom začiatku výučby, kým sa zoznámi so základnými informáciami, mechanicky opakoval zvuky cudzieho jazyka, ktoré ešte nevie rozpoznať a indentifikovať ako lexikálne jednotky.

materinskom jazyku (por. tiež Machač, 2004, s. 432). V uvedenom prípade u českého hovoriaceho (predavačky) zvíťazila modifikovaná (adaptovaná) forma výrazu, ktorá bola vytvorená na základe významovej konotácie, nad akceptáciou presnej zvukovej podoby slova.

Podobným spôsobom dochádza k percepčnému hodnoteniu poľského adjektíva *ładnie* [wadɲɛ], keď poľský produktor adresuje verbálnu informáciu novej slovenskej spolupracovníčke vo forme *Pani bardzo ładnie pachnie*.[9] Poľské *ł* [w] je v dnešnom výslovnostnom úze takmer výlučne bilabiálne, pričom jazyk nehrá pri jeho výslovnosti aktívnu úlohu (je posunutý mierne dozadu). Slovenská adresátka identifikovala (s pomocou kontextu) poľské bilabiálne [w] ako slovenské labiodentálne frikatívne [v], na základe čoho sa jej pri percepcii ponúkol foneticky veľmi podobný výraz: [vadɲɛ]. Slovenská príjemkyňa komunikátu teda intrepretovala lichôtku autora poľského prehovoru ako vulgárnu pripomienku: *Pani veľmi vadne smrdí* („veľmi vadne smrdíte“).

Treba poznamenať, že takúto interlingválnu percepciu rečového signálu nachádzame najmä v slovensko-poľských a česko-poľských jazykových kontaktoch. Naproti tomu v kontakte slovensko-českom sme sa na základe sondážneho výskumu nestretli s možným komunikačným nedorozumením na základe nesprávnej percepcie niektorých zvukových segmentov. To, že nedochádza ku komunikačnému škripotu medzi Slovákmi a Čechmi, ktoré by mohli vyplynúť z prípadne nesprávnej percepcie zvukového signálu, vyplýva pochopiteľne z vysokej podobnosti týchto dvoch jazykových kódov a zo skutočnosti, že Česi a Slováci sú vo veľkej väčšine pasívne bilingvistickí.

Z príspevku vyplýva jasný záver. S ohľadom na odlišný fonetický systém slovenčiny, poľštiny a češtiny dochádza k situáciám, keď určitá hláska ortofonicky vyslovená rodeným hovorcom (produktorom) je recipientom – používateľom druhého blízko príbuzného jazyka rozpoznateľná ako izolovaný

[9] Táto udalosť bola zaznamenaná v Banskej Bystrici.

segment. Keďže na percepciu cudzieho rečového signálu recipient využíva primárny fonetický systém, teda systém svojho materinského jazyka, môže dochádzať k zmene významovej stránky komunikátu. Recipient sluchovo prijíma cudzí zvukový signál a na základe znalostí svojho (materinského) jazykového kódu tento signál fragmentarizuje a vybrané časti identifikuje s domácimi lexikálnymi jednotkami.

Cieľom tejto krátkej sondy je iniciovať podrobnejší výskum kontaktu zvukových plánov blízko príbuzných jazykov. V príspevku sme upozornili na možnosti bádania negatívnych fonetických transferov slovenčiny, poľštiny a češtiny s tým, že je účelné venovať osobitnú pozornosť sluchovej percepcii prijímateľa komunikačného signálu.

Literatúra

BUDOVIČOVÁ, Viera. 1974. Spisovné jazyky v kontakte. Sociolingvistický pohľad na dnešný vzťah slovenčiny a češtiny. *Slovo a slovesnost* 35, 1974, č. 3, s. 171 – 181. ISSN 0037-7031.

HORECKÝ, Ján. 1989. Vzťahy medzi slovenčinou a češtinou. In: *Slavica Pragensia, XXX, 1987 (Acta Universitas Carolinae, Philologica 4 – 5).* Ed. V. Budovičová. Praha : Universita Karlova,1989, s. 49 – 53.

KRÁĽ, Ábel. 1996. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1996. 626 s. ISBN 80-08-00305-7.

KRÁĽ, Ábel; SABOL, Ján. 1989. *Fonetika a fonológia*. 3. vydanie. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 388 s. ISBN 80-08-00036-8.

LIPOWSKI, Jaroslav. 2005. *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005. 200 s. ISBN 83-229-2598-0.

LOTKO, Edvard. 1992, *Zrádná slova v polštině a češtině*. Olomouc : Votobia, 1992. 183 s.

LOTKO, Edvard. 2009, *Srovnávací a bohemistické studie*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2009. 312 s. ISBN 978-80-244-2201-5.

MACHAČ, Pavel, 2004, Stabilita zvukových charakteristik fonémů ve spontánních mluvených projevech. In: *Čeština – univerzália a specifika 5*. Ed. Z. Hladká, P. Karlík, Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 427 – 435, ISBN 80-7106-659-1.

TRUDGILL, Peter. 1986. *Dialects in Contact.* Oxford : Blackwell, 1986. 174 s. ISBN 06-31-12691-0
UHER, František, *Rozvíjení česko-slovenského pasivního bilingvismu, zvláště v předmětu český jazyk a literatura*. In: *Slavica Pragensia, XXX, 1987 (Acta Universitas Carolinae, Philologica 4 – 5)*. Ed. V. Budovičová. Praha : Universita Karlova,1989, s. 249 – 260.
Universitas Carolinae, Philologica 4 – 5). Ed. V. Budovičová. Praha : Universita Karlova, 1989, s. 49 – 53.
WEINREICH, Uriel. 1968. 6. vydanie. The Hague : Mouton, 1968. 148 s. ISBN 90-27-92689-1.

Prof. dr hab. Jaroslav LIPOWSKI
Ústav slovanskej filológie
Filologická fakulta Vroclavskej univerzity
ul. Pocztowa 9
53-213 WROCŁAW
POĽSKÁ REPUBLIKA
lipowski@uni.wroc.pl

NIEKOĽKO POZNÁMOK K SLOVOTVORNOMOTIVAČNÝM VZŤAHOM KOMPOZÍT

Patrik Mitter

THE REFLECTION ON WORD-FORMATION-MOTIVATIONAL RELATIONS OF COMPOSITE WORDS
In the first part of this work we deal with the position of composite words in word-formational groups. We limited our research to the domestic and hybrid compounds. These compounds (with exceptions) turn out to be at the end of appropriate word-formational lines. In the second part we deal with particular cases of word-formation-motivational realtions of composite words. Some langue word-formational relations can be influenced by parole, but with most compounds their motivational relation to their motivant or motivate is definite. The opportunity of parallel motivation apears with compounds including an action noun in a position of the last component.
Key words: composite word, composition, motivation, word-formational-motivational relations.

Pri synchrónnom opise slovnej zásoby sa bežne pracuje s protikladom motivovanosti a nemotivovanosti jazykového znaku. V rámci lexiky sa odlišujú slová značkové (nemotivované) a popisné (motivované). Zatiaľ čo pri značkových slovách nie je na synchrónnej báze možné vysvetliť kauzálnu súvislosť medzi zvukovou formou slova a jeho významom, opisné slová svojou formálnou štruktúrou naznačujú svoj význam, resp. aspoň jeho niektoré prvky.

Všeobecne sa vymedzujú tri druhy motivácie lexikálnych jednotiek. Zvuková (invitatívna), ktorá spočíva v napodobovaní mimojazykových zvukov spätých s označovaným predmetom alebo javom (napr. *mňoukat, kdákat*). Sémantická (transpozičná) motivácia je založená na metaforickom alebo

metonymickom prenášaní významu (napr. oko „zrakový orgán“, ďalej, „sľučka“ „krúžok z rôznych materiálov“, „vec/predmet, ktorý pripomína oko“).

Nás bude ďalej zaujímať predovšetkým motivácia slovotvorná, ktorá je z hľadiska systému v slovnej zásobe najvýznamnejším typom motivácie. Táto motivácia sa zakladá na morfematicko-slovotvornej korešpondencii slov (napr. *ryba-rybář, lovit-lovec, učit-učitel*). Slovotvorná motivácia umožňuje, aby sa slovo prostredníctvom svojich morfematických zložiek začlenilo do väčších (viacej či menej) uzavretých, systémovo usporiadaných skupín, t. j. slovotvorných hniezd, slovotvorných typov a podtypov.[1]

V tejto štúdii sa budeme ďalej zaoberať slovotvornou motiváciou slov zložených. Budeme sa usilovať uplatniť doterajšie vyskúmané aspekty slovotvornej motivácie derivátov priamo na slová zložené.[2] Vzhľadom na to, že sa primárne venujeme bohemistickej jazykovede, budeme svoje úvahy prezentovať na báze českého lexikálneho materiálu.

Slovotvorná motivácia je jedným zo základných slovotvorných vzťahov. Paralelným vzťahom k nej je fundácia. Medzi dvoma pomenovaniami je vzťah motivovanosti (motivácie) vtedy, ak sa pomenovanie B (motivované) objasňuje, ozrejmuje pomocou pomenovania A (motivujúceho) alebo naopak, a to po stránke výrazovej (formálnej) a významovej (sémantickej). Vzťah fundácie existuje medzi pomenovaním A i B, ak predpokladá pomenovanie A pomenovanie B (alebo naopak), alebo ak sa javí (a pociťuje) pomenovanie A ako základ (ide teda o pomenovanie základové, fundujúce pre pomenovanie B) pre pomenovanie B (ide teda o pomenovanie založené na pomenovaní A), resp. naopak (a to po stránke formálnej a sémantickej).

---

[1] Pozri Furdík, J. 1993. *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča : Modrý Peter, 1993, s. 19 – 20.

[2] V slovotvornej literatúre je problematika slovotvorných vzťahov zväčša ilustrovaná na príkladoch slov derivovaných.

Pri synchrónnom opise slovotvorných vzťahov je možné konštatovať, že pojmy fundácia a motivácia sú dvomi rôznymi aspektami toho istého reálneho vzťahu. V prípade fundácie ide o to, ktorým iným výrazom alebo ktorými výrazmi je daný výraz fundovaný, v prípade motivácie o to, ktorým iným výrazom je daný výraz motivovaný. Vzťah fundácie sa uplatňuje predovšetkým z pohľadu produktora reči, vzťah motivácie predovšetkým z pohľadu poslucháča, pri interpretácii slov. Preto sa tiež v praxi často uvažuje o jedinom vzťahu motivácie.[3] Nám ide ďalej o pohľad z hľadiska poslucháča, o interpretáciu slov. Z tohto dôvodu používame ďalej v texte termín motivácia.

Motivačné vzťahy dané povahou slovotvorného systému môžu byť modifikované niektorými činiteľmi frekvenčnými či štylistickými. Čím nižšia je frekvencia a čím menšia je možnosť uplatnenia daného výrazu v komunikácii (vzhľadom na frekvenciu a štýlovú oblasť motivovaného slova), tým slabšie sa príslušný motivačný vzťah pociťuje. Napr. substantívum *sebepochopení* treba z hľadiska slovotvorného systému považovať za derivát od slovesa *sebepochopit se*. Toto sloveso však nemusí byť vôbec v slovnej zásobe jazyka doložené, alebo je jeho výskyt v nej ojedinelý. Z tohto dôvodu môžeme považovať substantívum *sebepochopení* za slovotvorne nemotivované slovesom *sebepochopit se*, ale naopak za motivant pre toto prípadne vzniknuté (pokiaľ ešte nie je v slovnej zásobe doložené) sloveso.

Synchrónna motivácia nemusí reflektovať diachrónnu motiváciu slova, t. j. jeho genézu (aj keď slovo tak pôvodne bolo, resp. mohlo byť utvorené). Rozdiel teda môže existovať medzi motiváciou primárnou (t. j. v našom prípade genetickou) a motiváciou sekundárnou, ktorá je výsledkom prehodnotenia pôvodného motivačného vzťahu. Napr. zloženina *veršotvorství* sa mohla pri svojom vzniku opierať o substantíva *verš(e)* a *tvorství* (zastaraný výraz). Zo synchrónneho hľadiska sa ale táto zloženina opiera o substantívum *verš(e)* a sloveso *tvořit*, pretože

[3] Pozri aj *Mluvnice češtiny* (1). Praha : Academia 1986, s. 206 – 208.

substantívum *tvorství* sa v súčasnej češtine nevyskytuje. Z tohto hľadiska je možné hodnotiť spôsob utvorenia uvedeného kompozita ako kompozično-sufixálny, teda *verš- + -o- + -tvořit* → *verš- + -o- + -tvor + -ství* → *veršotvorství* (za účasti alternácie *ř/r*).

Z podstaty kompozít domácich a hybridných vyplýva, že z hľadiska domáceho slovotvorného systému ide vždy o výrazy slovotvorne motivované. Kompozitá obsahujúce len cudzie slovotvorné základy môžu z tohto pohľadu patriť k výrazom slovotvorne motivovaným i nemotivovaným. Prvý prípad nastáva, ak je také kompozitum zložené iba z cudzích slovotvorných základov, ktoré v slovnej zásobe domáceho (v našom prípade českého) jazyka už existujú, napr. *mini- + -katalog* → *minikatalog*. V takom prípade však nie je jasné, či kompozitum bolo v tejto podobe do preberajúceho jazyka prevzaté, alebo či sa utvorilo až v ňom. Druhý prípad nastáva, pokiaľ je takéto kompozitum zložené z cudzích slovotvorných základov, ktoré ešte neboli do daného domáceho jazyka prevzaté, a to ani ako samostatné lexikálne jednotky.

Niektoré motivačné vzťahy derivátov môžu byť chápané obojsmerne, t. j. motivujúce slovo je vlastne týmto motivovaným slovom motivované. Na rozdiel od takýchto prípadov derivátov je však kompozitum vždy motivované syntagmou a v takom vzťahu nie je možné zamieňať motivant za motivát.

Nie celkom jednoznačné vzťahy môžu existovať pri takých kompozitách, pri ktorých pri ich tvorení nie je ako motivant zastúpený systémovo predpokladaný člen. Ide o výrazy s koncovými komponentami *-log, -fil, -holik, -man, -fob, -mil*, ktoré sa tradične považujú za deriváty utvorené transflexiou, resp. desufixáciou od slov s koncovými komponentami *-logie, -filie, -holie, -manie|-mánie, -fobie, -milie*. Niekedy však môžu výrazy typu *jablkoholik, učomil* vzniknúť priamo kompozíciou a nie deriváciou od predpokladaného motivujúceho slova (napr. v uvedených prípadoch slová *jablkoholie, učomilie*). Tento slovotvorný medzičlánok môže buď úplne chýbať, alebo môže vzniknúť dodatočne k už utvorenému substantívu na *-holik, -mil*. Následne je tento „parolový“ slovotvorný vzťah prehodnotený na

vzťah „languový“, takže zo vzťahu *učomil* → *učomilie* je vzťah *učomilie* → *učomil*. Existenciu slovotvorného medzičlánku typu *učomilie* je však niekedy možné predpokladať, pokiaľ ju nemožno vo fáze tvorenia príslušných výrazov typu *učomil* doložiť. Takéto pomenovania patria medzi potenciálne, t. j. pokiaľ v slovnej zásobe zatiaľ neexistujú, môžu byť ľahko utvorené. Táto skutočnosť je daná vysokou produktivitou niektorých komponentov (napr. práve komponentov *-logie|-log, -filie|-fil, -holie|-holik, -fobie|-fob, -manie|-mánie|-man, fobie|-fob, -milie|-mil* a pod.), ktorá je daná vysokým stupňom spájateľnosti týchto komponentov s inými.

Veľký počet kompozít preberajú jazyky už v podobe hotových pomenovaní. V niektorých prípadoch sa jednotlivé komponenty zložených pomenovaní v cieľovom jazyku vyprofilujú ako produktívne slovotvorné prostriedky pre tvorenie ďalších zložení, napr. na základe prevzatého slova *workholik* (a podľa tohto modelu) sa utvorili výrazy *jablkoholik, čajoholik, čokoládoholik*, *estetoholik* atď. Na vznik uvedených pomenovaní pôsobí ako dynamický faktor tendencia k analogickému tvoreniu slov. Analogické tvorenie slov sa ale nedá zaradiť do nejakých presných pravidiel. Toto „kopírovanie“ už existujúcich pomenovaní je dokladom toho, že sa v novej lexike uplatňuje predovšetkým motivačná sila paradigmatických vzťahov a princípu analógie. Analogické tvorenie slov do istej miery ovplyvňuje aj slovotvornú potenciálnosť niektorých prvých alebo druhých komponentov. Táto potenciálnosť sa v novej lexike prejavuje ich možnou spájateľnosťou s väčším počtom domácich slovotvorných základov. Následne realizované lexikálne jednotky s týmito komponentami tak zvyšujú počet hybridných slov a vytvárajú slovotvorné rady, pričom ich konečnosť nie je v mnohých prípadoch možné stanoviť (Rangelova, 1999, s. 36).

Okazionalitu odlišujeme v súlade s *Encyklopedickým slovníkom češtiny* (2002, s. 292 – 293) od slovotvornej potenciálnosti, pretože okazionálne jednotky sú pevnejšie viazané na daný kontext ako tie, ktoré vznikajú ako realizácie slovotvornej potenciálnosti niektorého slovotvorného prostriedku. Následne uplatnenie okazionálnych

jednotiek mimo daný kontext nie je zväčša možné, a to z dôvodu ich nefunkčnosti mimo taký kontext.

Pokiaľ vyššie uvedený slovotvorný medzičlánok vo fáze tvorenia substantív na *-mil, -holik* a i. nie je doložený, môže byť (v tomto prípade) kompozitum jediným motivantom derivovaného vzťahového adjektíva, napr. *jablkoholik jablkoholický*. Po prípadnom utvorení slovotvorného medzičlánku, môže byť toto derivované vzťahové adjektívum dodatočne vztiahnuté k tomuto medzičlánku ako ku svojmu motivantu. V našom prípade by išlo o vzťah *jablkoholie jablkoholický*. Vzťahové adjektívum môže byť následne chápané ako motivant oboch výrazov, t. j. *jablkoholie a jablkoholik*, napr. teda *jablkoholie → jablkoholický* a *jablkoholik → jablkoholický*. Súčasne dochádza k prehodnoteniu vzťahu *jablkoholik jablkoholie* na vzťah opačný, t. j. *jablkoholie jablkoholik*. Podobné prehodnotenie slovotvorných vzťahov sa týka dvojíc *znovuvýstavba* a *znovuvystavět, znovuotevření* a *znovuotevřít, znovupostavený* a *znovupostavit*. Pokiaľ by pri tvorení substantív a adjektív uvedených v predchádzajúcej vete nebolo príslušné sloveso ich motivantom, mohlo by byť k týmto menám utvorené dodatočne. Následne môže byť pôvodný motivačný vzťah substantívum (príp. adjektívum) → sloveso prehodnotený na vzťah sloveso → substantívum (príp. adjektívum).

U väčšiny kompozít je však ich motivačný vzťah ku svojmu motivantu jednoznačný, jednosmerný, bez možnosti paralelnej motivácie.

Záver

Štúdiu sme zamerali na konkrétne prípady slovotvorno-motivačných vzťahov kompozít. Niektoré languovo podmienené slovotvorné vzťahy môžu byť pod vplyvom parole prehodnotené, zväčša je u kompozít ich vzťah ku svojmu príslušnému motivantu či motivátu plne v súlade so slovotvorným systémom češtiny. Možnosť paralelnej slovotvornej motivácie sa objavuje u kompozít s dejovým substantívnym alebo adjektívnym slovotvorným základom vo funkcii druhého komponentu.

Literatúra

BOZDĚCHOVÁ, Ivana. 1995. *Tvoření slov skládáním*. Praha : ISV, 1995.
DOKULIL, Miloš. 1962. *Tvoření slov v češtině 1*. Praha : Academia, 1962.
Encyklopedický slovník češtiny. Praha : Lidové noviny, 2002.
FURDÍK, Juraj. 2004. *Slovenská slovotvorba* (*teória, opis, cvičenia*). Prešov : Náuka, 2004.
FURDÍK, Juraj. 1993. *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča : Modrý Peter, 1993.
Mluvnice češtiny (*1*). Praha : Academia,1986.
RANGELOVA, Albena. 1999. *K dvěma česko-bulharským paralelám*. In: *Konfrontační studium inovačních procesů ve slovanských jazycích*. Praha : ÚJČ AV Č, 1999, s. 33 – 36.
REJZEK, Jiří. 2001. *Český etymologický slovník*. Praha : Leda, 2001.
Slovník spisovné češtiny (*pro školu a veřejnost*). 1., 2. a 3. vyd. Praha : Academia, 1978, 1994, 2003.
Slovník spisovného jazyka českého. 2. vyd. (obsahuje i 1. vyd.). Praha : Academia, 1989.

Táto štúdia vznikla ako súčasť projektu Grantovej agentúry Českej republiky č. 405/06/P094 s názvom *Hybridní složeniny v současné češtině*.

Mgr. Patrik MITTER, Ph.D.
Pedagogická fakulta UJEP
Katedra bohemistiky
České mládeže 8,
400 96 ÚSTÍ NAD LABEM
ČESKÁ REPUBLIKA
patrik.mitter@seznam.cz

NĚKTERÉ AKTUÁLNÍ FRAZÉMY V RUSKÝCH A ČESKÝCH EKONOMICKÝCH PERIODIKÁCH KOMENTUJÍCÍ REALITU NOVÉ TRŽNÍ EKONOMIKY

Ljuba Mrověcová

SOME OF CURRENT IDIOMS IN RUSSIAN AND CZECH ECONOMICAL MAGAZINES THAT COMMENT ON THE REALITY OF A NEW MARKET ECONOMY

New political and economical situation in Russia and the Czech republic brought a new style of life and a lot of new realities. One of them is new type of the economic periodics. The paper turns attention to the some idioms and expressions which are used in contemporary Russian and Czech economic periodics for ilustration of the present problems in the business sphere.

Key words: neologisms, journalese, the leading Russian and Czech economic newspapers, the neutral and emotional words, new expressions, phrases, terminologization, determinologization, expressivization, occasionals.

Publicistický styl v každé době nejrychleji reflektuje dynamiku transformačních procesů probíhajících ve společnosti. Za poslední dvě desetiletí prodělal publicistický styl ve všech postsocialistických zemích výraznou proměnu. Došlo k celkovému posílení obsahové stránky komunikace, k posílení analytičnosti projevů, k celkovému rozšíření věcného a jazykového rozsahu publicistických textů, k uvolňování jazykových norem, k řečové expresivitě, aktivizaci užívání cizojazyčných slov, principu jazykové hry apod. V nových podmínkách tržní ekonomiky stoupl výrazně počet a rozšířilo se spektrum odborných periodik. V odborných ekonomických periodikách probíhají velmi výrazné aktivní procesy obecně jazykové adaptace významné části kdysi úzce terminologického lexika a speciálních slovních spojení. Vedle celostátních odborných ekonomických recenzovaných periodik, která analyzují v celé šíři domácí i zahraniční aktuální problematiku

rozmanitých ekonomických sektorů, vychází velký počet titulů tzv. podnikatelských a komerčních periodik, která se věnují otázkám a potřebám nové sociální skupiny podnikatelů a podnikatelskému prostředí, a to jak v rovině celostátní tak regionální. Oblast podnikání je oborově velmi pestrá, proto slovní zásoba této nové formující se funkční jazykové subvariety je mnohovrstevná. Základní složku tvoří termíny všeobecně ekonomického obsahu, tj. základních oborů ekonomiky, jako jsou makroekonomika, mikroekonomika, finance a bankovnictví; specifikující složku pak termíny úzce specializované užívané v dílčích oborech podnikání a v komerci. Texty v ekonomických i podnikatelských periodikách jsou žánrově, obsahově a strukturálně rozmanité, čistě odborné a populárně odborné (informativní, analyzující, polemické apod.). Tato skutečnost se odráží v jazyce v nich užívaném. Spisovný jazyk jako základní prostředek komunikace je v současných ruských i českých odborných ekonomických i podnikatelských periodikách zcela netradičně, ale velmi často doplňován prostředky hovorového, profesního jazyka, cizojazyčnými přejímkami (anglicizmy), frazeologizmy a dokonce slangovými výrazy.

Poměrně častý výskyt frazeologizmů v současných ruských ekonomických a podnikatelských periodikách, s nimiž pracujeme v e-learningových kurzech „Ruský jazyk ve sféře podnikání a obchodu“ na OPF SU v Karviné, nás motivoval k jejich excerpci a po té k jejich klasifikaci, sémantické a strukturálně gramatické analýze (včetně analýzy terminologických ustálených spojení – ekonomických neologizmů). Současná ruská i česká ekonomická periodika se ve srovnání s těmi, která vycházela před rokem 1989, významně změnila. Pro rovinu samotného procesu komunikace je pro ně příznačná široká názorová pluralita, individualizace projevu, otevřenost negativnímu hodnocení reality, převaha informativně-analytických, dialogických žánrů, především interview. Normativní, regulovaný, totalitní jazyk (v ruské lingvistice označovaný jako tzv. „novojaz“) socialistické éry byl nahrazen uzuálním a neformálním vyjadřováním. Nezanedbatelný je rovněž početní nárůst ekonomických periodik (v RF vychází

okolo 40 titulů, v ČR okolo 10). K nejpopulárnějším centrálním odborným periodikům v RF dnes patří "Коммерсантъ деньги", "Экономика и жизнь", "Эксперт", "Вопросы экономики", "Ведомости" ad. a k podnikatelským např. "Бизнес-журнал","Бизнес-класс","Московские торги" apod. V ČR jsou nejčtenější tři týdeníky – Ekonom, Euro a Profit a deník Hospodářské noviny.

Materiál pro analýzu frazeologizmů, které se objevují v současném ruském a českém ekonomickém tisku, byl excerpován z některých centrálně vydávaných periodik. Shromáždili, analyzovali a srovnávali jsme z aspektu struktury a sémantiky okolo 120 frazémů:

1. Frazeologizmy ve formě nominálních a verbonominálních slovních spojeních:

adjektivum+substantivum,
substantivum+substantivum,
verbum+substantivum.

2. Frazémy, které vznikly metaforizací celého slovního spojení.
3. Frazeologické obrazné ustálené jednotky větné s komunikativní funkcí jsou zmíněny jen okrajově.

Frazémy, idiomy, frazeologické jednotky, okřídlená slova, perifráze ad. se v současných ruských i českých ekonomických a podnikatelských periodikách objevují poměrně v hojné míře především v titulcích, ale také v ostatních publicistických žánrech – v komentářích, úvahách, glosách, analytických článcích, publicistických rozhovorech a reklamních inzerátech.

V lingvistické literatuře zabývající se teoretickými otázkami frazeologie, vymezením základních pojmových jednotek a jejich klasifikací panuje jak na ruské straně, tak na české straně názorová nejednotnost. Za základní frazeologické jednotky se nejčastěji uvádějí frazémy a idiomy, ale typologie frazémů se různí. Frazém i idiom jsou definovány v *Akademickém slovníku cizích slov* (1995) jako ustálená spojení slovních tvarů, v nichž alespoň jeden tvar má jedinečnou funkci a význam spojení není

přímo odvoditelný z významů tvarů. F. Čermák (1983) označuje frazém za specifický typ ustáleného slovního spojení, vyznačující se expresivitou a obrazností, jehož složky se úplně nebo alespoň částečně desémantizovaly, idiom pak jako pojmenování pro ustálené, obrazné a expresivní slovní spojení. J. V. Bečka (1982) pracuje s pojmem frazeologizmus (frazeologický obrat), který chápe jako ustálené pojmenování složené ze dvou i více slov. Jeho vymezení frazeologizmu je blízké definicím, které se nejčastěji uvádějí v ruských publikacích a vyhovuje nejlépe pro náš cíl. V ruské lingvistice jsou kritéria pro začlenění jazykových jednotek do kategorie frazémů širší než v češtině. Za frazeologický obrat se považuje: «воспроизводимая в готовом виде языковая единица, состоящая из двух или более ударных компонентов словного характера, фиксированная (т.е. постоянная) по своему значению, составу и структуре» (Н. М. Шанский, 1996). Většina lingvistů uvádí jako typický znak frazeologizmu nezávislost jeho celkového významu na významu jednotlivých komponentů, z nichž vznikl, dále pak jeho ustálenost a uzavřenost. Někteří lingvisté považují také za jeho typický znak metaforičnost, jiní ji však popírají.

Frazeologizmy se nejčastěji studují z hlediska sémantického a strukturálně gramatického. Sémantická a strukturálně gramatická rozmanitost frazeologizmů se odráží v rozdílných klasifikacích. Klasifikace frazeologizmů se různí nejen u jednotlivých frazeologů, ale také ve výkladových slovnících (D. N. Ušakov, S. I. Ožegov, V. V. Vinogradov ad.).

J. V. Bečka (1982), jehož klasifikaci jsme zohlednili při analýze našeho materiálového korpusu, rozlišuje tři základní typy frazeologických obratů (FO):

a) FO intenzifikační

V odborném a publicistickém stylu se často vyjadřuje intenzita pomocí rozměrových adjektiv a adverbií nejčastěji ve spojeních s abstrakty. Bečka označuje taková spojení za nefrazeologická, volná a zautomatizovaná. Jako nejčastější strukturální model v obou jmenovaných stylech uvádí spojení adjektivum+

substantivum. Tento model jsme shledali jako velmi produktivní také v současných ruských i českých ekonomických a podnikatelských periodikách: *mravenčí píle jim přinesla* ***rychlý*** *zisk,* ***široké*** *možnosti využití fondů,* ***úzké*** *zájmy podnikatelů,* ***slepě*** *důvěřovat se nevyplácí, «**длинные** деньги» /* ***dlouhé*** *peníze, «короткие деньги» /* ***krátké*** *peníze, «быстрые деньги» /* ***rychlé*** *peníze, «свежие деньги» /* ***volné*** *peníze, «живые деньги» /* ***volné*** *peníze* ad.

b) FO verbalizační

V ustáleném spojení substantiva se slovesem, které ho uvádí do dějového vztahu často ve významu přeneseném neboli obrazném. Jedno substantivum může vytvářet celou řadu tzv. verbalizačních frazeologizmů a sloveso vstupuje do většího počtu takových řad. Také tento model FO jsme našli v hojné míře v ekonomickém a podnikatelském tisku: ***být*** *v bilanci /* ***находиться*** *на балансе,* ***být*** *v evidenci / состоять на учёте,* ***být*** *v jednání /* ***находиться*** *на рассмотрении,* ***vyvíjet*** *tlak / оказывать давление,* ***vyvíjet*** *činnost / развивать деятельность,* ***mít*** *výhrady / делать оговорки,* ***mít*** *zajištění / иметь обеспечение.*

c) FO konkretizační neboli **rčení**

Frazeologický obrat blíže specifikuje skutečnost, bývá expresivně zabarven. Objevuje se ve dvou formách: jako rčení a jako frazeologické slovní spojení. Rčení označují skutečnost složeným pojmenováním nepřímým – metaforickým, metonymickým nebo synekdochickým. Nejtypičtější jsou rčení slovesná, která se nejvíce objevují v titulcích např.: *Musíme táhnout za jeden provaz. Viděli všechno jen v černých barvách. Peníze jsou dnes hybnou pákou* apod., ale také slovní obraty v textu: *держать все деньги на одном месте /* ***držet všechny peníze na jednom místě,*** *вывести из слабых середнячков в лидеры /* ***udělat ze slabých „středňáků“ lídry,*** *рынок покинули «карлики» /* ***trh opustili „trpaslíci“ (slabí),*** *«лишние» деньги убежали из страны /* ***„zbytečné“ peníze utekly ze země*** apod.,

Slovenský lingvista J. Mlacek (1995, s. 214) dělí frazeologizmy do lexikálně gramatických skupin podle analogických syntaktických funkcí ve větě na: slovesné, substantivní, adverbiální, adjektivní, citoslovečné, modální a spojkové.

V rámci frazeologie je stále aktuální otázka zařazení ustálených terminologických víceslovných spojení (např. dvouslovných či víceslovných pojmenování různých druhů výrobků a procesů v oblasti obchodu) mezi frazémy. V české frazeologii převládá názor, že se tento typ formálně i způsobem vzniku odlišuje od frazeologizmů, a proto musí tvořit zvláštní část slovní zásoby jazyka. J. V. Bečka (1982) je označuje za sousloví a za frazeologizmy je nepovažuje. M. Vavrečka (1989) považuje za frazeologizmus jen takové slovní spojení, pro které je příznačná kontextuální ustálenost, idiomatičnost a obraznost (metaforizace) a z aspektu stupně motivovanosti rozlišuje dva druhy frazeologizmů: frazeologické celky (*сесть на мель*) tzv. frazeologické srostlice (*попасть впросак*). Z aspektu lexikálně-gramatického se jeho klasifikace frazeologizmů shoduje s obecně přijímanou (viz výše J. Mlacek). Naopak v ruské frazeologii se terminologická slovní spojení do kategorie frazeologizmů zahrnují častěji.

Obecně platí fakt, že o míře tzv. frazeologičnosti jednotlivých lexémů rozhoduje stupeň formální a sémantické anomálie. Toto kritérium bylo pro nás při výběru a shromažďování frazeologizmů určující. Přikláníme se k širšímu chápání frazeologie a za frazeologizmy vedle typických frazémů a idiomů považujeme také:

1. ustálené víceslovné termíny (*фьючерский рынок*),
2. ustálené víceslovné výrazy kontextuálně stabilní (*иностранная валюта / cizí měna*),
3. ustálené obraty, v nichž je sloveso nositelem gramatického významu a substantivum lexikálního významu, a to z důvodu jejich ustálenosti a uzavřenosti *(dívat se na něco černě, vyřešit něco definitivně)*.

Zajímavou skupinu z hlediska sémantiky tvoří v současné době velmi frekventované frazémy reflektující nové jevy (často negativní) v ruské a české společnosti spojené s přechodem k tržní ekonomice. Pro novou funkční jazykovou subvarietu jazyka sféry podnikání je tento typ frazémů specifický, velmi frekventovaný a vyznačuje se rozdílnou mírou expresivity. S ohledem na velkou míru frekvence, aktuálnost tohoto typu frazémů a téma často diskutované mezi studenty jsme analyzovali tři frazeosémantická pole:

1. Frazeosémantické pole pojmenování neutrálních a expresivně zabarvených finančních transakcí typických pro současnou ruskou i českou tržní ekonomickou realitu;
2. Frazeosémantické pole pojmenování podnikatelských kruhů;
3. Frazeosémantické pole nových termínů v tržní ekonomice.

1. Frazeosémantické pole pojmenování neutrálních a expresivně zabarvených finančních transakcí typických pro současnou ruskou i českou tržní ekonomickou realitu

Výsledky analýzy materiálu v této tématické skupině ukázaly, že početně nejsilnější, nejaktuálnější, s různou mírou exprese jsou ustálená spojení, v nichž jsou klíčovými slovy slova: *peníze, peněžní prostředky, valuta, burza, trh, akcie* ad. / *деньги*, *денежные средства*, *валюта*, *биржа*, *рынок*, *акция* и др. V ruských ekonomických a podnikatelských periodikách se objevují ve větší míře než v českých také lidová rčení s klíčovým slovem *peníze / деньги*:

a) neutrální termíny (někdy ve významu přeneseném):

иностранная валюта	cizí valuta
конвертируемая валюта	konvertibilní valuta
контрольный пакет	kontrolní balík akcií
«плавающий курс»	pohyblivý (flexibilní) kurs
«твердая» валюта»	„tvrdá valuta“ (angl. hard currency)
«серый» капитал	šedý kapitál

b) expresivně zabarvená:

«грязные деньги»	špinavé peníze
«грязная валюта»	špinavá valuta
«грязные средства»	špinavé prostředky
«черные деньги»	černé peníze, kalk black money
«горячие деньги»	horké peníze, kalk – hot money,
«деревянные деньги»	dřevěné peníze iron. ruských penězích
«моющая машина»	pračka nezákonných (špinavých) peněz
«отмывание грязных денег»	praní špinavých peněz, kalk laundering of money
«корзина валют»	koš měn
«ножницы цен»	cenové nůžky

c) lidová rčení:

«поставить на деньги»	vsadit na peníze
«влететь в звонкую копеечку»	přijít si na těžké peníze
«сидеть на деньгах»	sedět na penězích, mít hodně peněz

Jinou skupinu tvoří řady frazeologizmů se stejným adjektivem nebo substantivem např. ***финасовая*** *блокада (отказ в финансировании, предоставлении займов, кредитов),* ***финасовый*** *кризис (расстройство финансовой системы, проявляющееся в дефиците бюджета и инфляции),* ***финасовый лизинг*** *(долгосрочная аренда как форма кредитования товаров длительного пользования),* ***финасовая*** *пирамида (финансовая структура, привлекающая вкладчиков быстрым оборотом и высокой ликвидностью акций и использующая поступающие средства в своих личных целях до момента самоликвидации),* ***финасовый пресс*** *(система финансовых ограничений),* ***финансовый*** *поток,* ***финансовые реки****;* ***ценовая*** *пауза,* ***ценовая*** *динамика.*

«теневой ***рынок****» форвардный* ***рынок****, фьючерский* ***рынок****, потребительский* ***рынок****, валютный* ***рынок****, денежный* ***рынок****,*

рынок *заимствований, торговый* ***бизнес****, финансовый* ***бизнес****, «теневой»* ***бизнес****.*

V menším počtu jsou zastoupeny frazeologizmy se stejnou strukturou, ale s větší mírou exprese: *бросовые цены, чудовищные налоги, денежные суррогаты, массированные опросы.*

2. Frazeosémantické pole pojmenování podnikatelských kruhů:

V této tématické skupině jsme našli v ruském ekonomickém tisku mnohem větší počet frazeologických spojení pro pojmenování podnikatelských aktivit. Z hlediska míry exprese jsme vymezili tři skupiny:

a) bez expresivního zabarvení (někdy s anglicizmy): *категория бизнесменов (селфмейдмэн), предпринимательский слой, слои менеджеров, партнеры по бизнесу, независымый трейдер (посредник), финансово-промышленные группы, эффективный собстенник, частный инвестор.*

b) s menší mírou expresivity: *команды менеджеров, обанкротившие олигархи, нефтяные круги.*

c) s větší mírou expresivity: *«деловая элита», «финансовая элита», «новое дворянство», «новорусские магнаты», «команды управленцев», «империя олигархов», «дутые корпорации и олигархи», «нефтянные генералы», «финансово-силовые группы», «белые» дилеры, «серые» импортеры, «коллеги» из «налоговых гаваней».*

Tato pojmenování jsou někdy součástí celku tvořeného z více komponentů upřesňujících jejich činnost: *дни «бобров» будут сочтены, появление на рынке «бобров», смена старой гвардии, «административный рэкет» (вымогательство и поборы*

(взятки) со стороны представителей власти («госрэкетиры»), в отношении к бизнесменам.

V českém EK tisku se objevují ustálená slovní pojmenování podnikatelských činitelů s menším expresivním nábojem např. *dynamický klient, konzervativní klient, forexoví spekulanti, devizoví spekulanti, padlí makléři, finanční paraziti* (používají shodné jméno s názvem renomované firmy).

3. Frazeosémantické pole nových termínů v tržní ekonomice

V tomto frazeosémantickém poli převažují frazeologická spojení terminologická s typickou strukturou:

a) adjektivum+substantivum:
bez expresivního zabarvení: *частный сектор, нулевой рост*;
expresivně zabarvená: *коррупционные акции, «экономическое чудо»*.

Někdy je jedno klíčové substantivum rozvíjeno různými adjektivy a vzniká tak nominální frazeologická řada buď zcela neutrální, anebo s malou mírou expresivity:
акционерный ***капитал***, *стартовый* ***капитал***, *уставный/ой* ***капитал***, *частный* ***капитал,*** *мертвый* ***капитал***.

V českých EK periodikách se objevují ustálená slovní spojení s jinými klíčovými slovy aktuálními pro naši ekonomickou realitu:
hedge ***fondy***, *garanční* ***fondy***, *zahraniční* ***fondy***, *dluhopisné* ***fondy***, *penzijní* ***fondy***, *akciové* ***fondy***, *podílové* ***fondy***, *smíšené* ***fondy***; *medvědí* ***trhy***, *akciové* ***trhy***.

потребительская *корзина,* ***потребительский*** *бюджет.*
spotřební koš, spotřební rozpočet

оффшорные *компании,* ***оффшорные*** *трейдинговые компании,*
оффшорный *бизнес,* ***оффшорные*** *зоны.*

offshore *společnosti,* ***offshore*** *obchodní společnosti offshore poradenství, „off-shore podnikání“* ad.

b) substantivum+substantivum (často ve významu přeneseném) *«эффект бумеранга», «локомотив экономики», «рюмка помощи», «латание экономических «дыр», политика «дешевых денег»* ad.

c) verbum+ nomen (verbonominální typ frazeologizmů)
Frazeologizmy tohoto typu vyjadřují dynamický proces, proto je velmi často významným komponentem pohybové sloveso: *«**ломить** цены», **«перекачивать** валюту», «лишние» деньги **убежали** из страны, **пойти** на попятную, пойти в гору на деньгах КППС**, выскакивать** из финансовых пирамид, **перейти** под патронаж, **идет** война нервов, фирма сейчас «буксует», центр **«сел в лужу»**, **раздувать** горнило инфляции, **вздувать** цены.*

V posledních pěti letech roste počet frazeologizmů s přejímkou (anglicizmem) v sémantickém posunu např: *идеи **тайм аута**, вовремя взятый **таймаут**, поставка «от двери до двери» (kalk door – to door).*

Z metaforických frazémů se objevuje intenzifikační typ, např.: *тучные стада «мерседесов», поток сэконд-хенда, финансовая система как «колоссальный пылесос», «бархатный» сезон,* ad.

Z frazeologizmů se strukturou větných celků se často v ruském ekonomickém a podnikatelském tisku vyskytují transformovaná pořekadla: *Воруй, да знай меру. Налоги платят только дураки. Законы существуют для того, чтобы их нарушать. Не ворует тот, кому украсть нечего. Рубль снова одеревенел. «Деньги – воздух – деньги/штрих».*

V českém EK tisku zejména v titulcích jsme našli podobný typ frazeologizmů: *Peníze až na prvním místě. Peníze nebo*

život. Peníze na dálkové ovládání. Volné peníze nepatří pod slamník. Jak dostat peníze přes hranice? Dejte si peníze pod polštář – vyděláte. Bez peněz do hospody nelez? ...to už dávno neplatí! Více peněz – více starostí.

Poměrně hojná přítomnost frazelogizmů v současných ekonomických a podnikatelských periodikách, s početní převahou a s vyšším stupněm exprese v ruském tisku, je důkazem toho, že proces demokratizace jazyka zasáhl významně i odborný jazyk.

Literatura

BOZDĚCHOVÁ, Ivana. 1996. *Tvoření slov skládáním.* Praha : Institut sociálních vztahů, 1996.

ČECHOVÁ, Marie – CHLOUPEK, Jan – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva. 1997. *Stylistika současné češtiny.* Praha : ISV – nakladatelství, 1997.

GAZDA, Jiří. 2002. *Dynamika a internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny.* Brno : Masarykova univerzita, 2002.

MARTINCOVÁ, Olga. 1983. *Problematika neologismů v současné spisovné češtině.* Praha : Univerzita Karlova, 1983.

ŠVARCOVÁ, Jena. 1999. *Ekonomie: stručný přehled: teorie a praxe aktuálně a v souvislostech.* Zlín : CEED,1999.

ШМЕЛЕВ, Д. Н. 2003. *Современный русский язык. Лексика.* Москва : УРСС, 2003.

DVOŘÁČEK, Petr. 1999. *Česko-ruský slovník nové a problémové ruštiny.* Praha : Linde, 1999.

KOROSTENSKI, Jiří – VÁGNEROVÁ, Marta. 2000. *Česko-ruský slovník pro obchodní sféru.* České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2000.

КОТЕЛОВА, Н. З. 1973. *Новые слова и значения: словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов.* Советская энциклопедия, Москва, 1973.

MARTINCOVÁ, Olga a kol. 2004. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2.* Praha : Academia, 2004.

SAVICKÝ, Nikolaj – ŠIŠKOVÁ, Růžena – ŠLAUFOVÁ, Eva. 1999. *Rusko-český a česko-ruský slovník neologizmů.* Praha : Academia, 1999.

MROVĚCOVÁ, Ljuba. 2004. Analýza a komparace aktuálních produktivních kvazikompozit v současném ruském a českém ekonomicko-komerčním tisku. In: *Lingua et communicatio in sphaera*

mercature: Rossica Ostraviensia. Ostrava : Ostravská univerzita, 2004, s. 93.
ОЖЕГОВ, С. И. – ШВЕДОВА, Н. Ю. 2003. *Толковый словарь русского языка*. Москва : ИТИ Технологии, 2003.
ŽAŽA, Stanislav. 2002. *Интернационализация лексики и ее отражение в разных языках*. In: *Lingua et communicatio in sphaera mercature: Rossica Ostraviensia*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2002, s. 137.

Internetové zdroje

http://finance.rambler.ru
http://politekonom.ru
http://slovari.gramota.ru
http://www.business-magazine.ru
http://www.businessvoc.ru
http://www.euro.cz
http://www.ruseconomy.ru
http://finance.yandex.ru

Periodika

Эксперт (2008)
Коммерсант (2008)
Деловой Петербург (2008)
Hospodářské noviny (2008)
Ekonom (2008)
Euro (2008)

PhDr. Ljuba MROVĚCOVÁ, PhD.
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská univerzita v Opavě
Univerzitní náměstí
Katedra cizích jazyků a komunikace
Žižkova
741 KARVINÁ
ČESKÁ REPUBLIKA
mrovecova@opf.slu.cz

STRACONE W PRZEKŁADZIE ...

Maria Magdalena Nowakowska

STRATENÉ V PREKLADE ...
V článku sa autorka zaoberá problematikou prekladu do iného jazyka. V úvode stručne načrtáva problémy s prekladmi známych diel zo svetovej literatúry a filmov pre deti do poľského, českého a slovenského jazyka. Podrobnejšie sa venuje prekladu detskej knihy Dášenka od českého spisovateľa Karola Čapka. Pri porovnávaní poľského a dvoch slovenských prekladov s originálom, sa zamýšľa nad tým, čo je príčinou toho, že niektorý z nich je lepší, prípadne adekvátnejší. Zameriava sa aj na prispôsobenie jazyka prekladu adresátovi, ktorým je v tomto prípade detský čitateľ.
Kľúčové slová: prekladanie, preklad, jazyk prekladu, prekladanie vlastných mien, jazyková interferencia (jazykový transfer).

„Sztuka przekładu to w istocie sztuka pisania, sztuka stylu, umiejętność wynajdywania czy układania takich sformułowań, które są naturalne, 'organiczne' i... urodziwe w mowie, na którą się tłumaczy, nie zalatują zaś czymś obcym, choćby było to arcywierne".

Antoni Libera

Jak trudna jest sztuka przekładu wie każdy, kto choć raz próbował podjąć się tego, niekiedy karkołomnego zadania. Trudność ta dotyczy przekładów zarówno artystycznych (literackich), jak i wszystkich pozostałych. Zwykły czytelnik najczęściej nie zwraca uwagi na nazwisko tłumacza (którego w tłumaczonych tekstach użytkowych, choć nie tylko, najczęściej się pomija), który – było nie było – jest przecież pośrednikiem w przekazie tekstu oryginalnego i właściwie, chcąc nie chcąc, narzuca mu swoją interpretację tłumaczonego przez siebie komunikatu językowego. Oczywiście są i tak wybitni tłumacze, którzy albo już weszli do historii literatury, np. Tadeusz Żeleński-

Boy, nazwisko którego znane jest każdemu Polakowi, albo pewnie do niej wejdą, np. Antoni Libera, wybitny tłumacz literatury angielskiej, specjalista od Becketa, który nazwał go swoim „ambasadorem w Europie Wschodniej". Niekiedy los jest dla tłumacza często niełaskaw (podobnie jak i dla pisarza). Bywa bowiem, że zmienia się stosunek odbiorców do jego przekładów. Taki los spotkał m.in. Macieja Słomczyńskiego, który jako jedyny na świecie przetłumaczył wszystkie dzieła Shakespeare'a, wydane w latach 70. nakładem Wydawnictwa Literackiego. Przekłady te, wcześniej witane jako nowatorskie, później poddawane były jednak krytyce za brak zrozumiałości, wierności czy jakichkolwiek wartości literackich. Ostrej krytyce przekłady te poddała np. Anna Staniewska przez ręce której przeszły ponoć wszystkie polskie przekłady dramatów szekspirowskich (Staniewska, 1983). Nie spodobały się one też Stanisławowi Barańczakowi (Barańczak, 2007), który podjął się przekładu m.in. „Hamleta", albowiem i pozostałych osiemnaście przekładów tej tragedii Shakespeare'a – tłumaczenie Barańczaka jest dwudziestym z rzędu polskim przekładem – nie było doskonałych. Shakespeare to chyba najczęściej tłumaczony na polski twórca. Jego „Makbeta", oprócz wymienionych już – Macieja Słomczyńskiego i Stanisława Barańczaka – tłumaczył też m.in. wspomniany już Antoni Libera, który podczas swojej wizyty na Słowacji, na spotkaniu z czytelnikami w Instytucie Polskim, o tłumaczeniach Shakespeare'a powiedział: „Biedni Anglicy! Mają tylko jednego Shakespeare'a". Ale czy ktoś ze „zwykłych" odbiorców (np. uczniów, czytających „Hamleta" czy „Makbeta" jako obowiązkową lekturę szkolną) zastanawia się nad tym w czyim tłumaczeniu czyta ww. dzieła? Okazać się może potem, że wcześniej zapamiętane cytaty z któregoś przekładu brzmią zupełnie inaczej w innym, np. znany polskiemu czytelnikowi (a przynajmniej ten zapamiętany przeze mnie) cytat z „Hamleta" w przekładzie Józefa Paszkowskiego, brzmiący: „Ktoś śpi, żeby spać mógł ktoś..." (*For some must watch, while some must sleep...*), to w innym tłumaczeniu np. „Gdy ty zasypiasz, czuwam ja..." (Roman Brandstaetter), „Ktoś śpi, a komuś spać

wzbronili..." (Władysław Tarnawski), „Bo jednych los czuwanie, drugich sen..." (Witold Chwalewik) itd., a to znaczy, że skoro istnieje 20 polskich przekładów „Hamleta", to istnieje też 20 wersji tego samego cytatu, ale inaczej oddanego przez tłumacza.

Bywa też tak, że każdy inny, nowy przekład jest, mimo jego ewidentnych zalet, odrzucany przez odbiorców. Tak stało się m.in. z drugim i na razie ostatnim tłumaczeniem książek dla dzieci *Winnie-the-Pooh* (oryginalne wydanie w 1926 r.) i *The House at Pooh Corner* (oryginalne wydanie w 1928 r.) autorstwa Alana Alexandra Milne'a. Pierwszego tłumaczenia tych utworów dokonała Irena Tuwim w 1938 roku. To ona przetłumaczyła, a może raczej wymyśliła imię głównego bohatera wymienionych wyżej książeczek dla dzieci, którego nazwała Kubusiem Puchatkiem. Książeczki owe w nowym tłumaczeniu wydało w 1986 r. Wydawnictwo Lublin. Tłumaczka tegoż wydania Monika Adamczyk-Grabowska swego bohatera nazwała Fredzią Phi-Phi, co jest ponoć zgodne z intencją autora, który misiowi nadał imię żeńskie, pozostawiając go mężczyzną. Jednak nie od żeńskiego imienia londyńskiego Winfreda pochodzi imię Winnie, ale od imienia niedźwiedzicy z ZOO Winnipeg, stąd chyba słuszny zarzut, iż miś nie powinien być nazwany Fredzią, czyli zdrobnieniem od Winfredy. Jednak gramatyczny rodzaj żeński imienia w tym polskim przekładzie jest jak najbardziej uzasadniony. Tłumaczka stosuje konsekwentnie żeńskie imię bohatera w połączeniu z męskimi formami gramatycznymi.

Nowe polskie tłumaczenie Winnie-the-Pooh ma swoich zwolenników, albowiem jest wierne oryginałowi, ale długoletnia tradycja przekładu Ireny Tuwim sprawiła, że rzadko kto, oprócz osób zajmujących się przekładem, wie, kim jest Fredzia Phi-Phi, za to wszyscy wiedzą, kto to taki Kubuś Puchatek. Dodam tylko, że nie nawiązujące do oryginały imię uzyskał Wiennie-the-Phoo także w języku duńskim – „Peter Plys", czy norweskim – „Ole Brumm".

Ten sam bohater A. A. Milne'a w literaturze czeskiej istnieje jako *Medvídek Pú*. Pierwsze czeskie wydanie Kubusia (bo

jednak tak będę nazywać bohatera) ukazało się w 1938 r. (podobnie jak pierwsze polskie wydanie). Na język czeski książki o nim przełożyła Hana Skoumalová. Jak do tej pory jest to jedyny czeski przekład, ale wydany już dwanaście razy – ostatni pojawił się na rynku w roku 2008. Warto zwrócić uwagę, iż Czesi, wspominając o Kubusiu, często opuszczają element „Medvídek" i używają tylko imienia właściwego „Pú", podobnie jak robił to sam autor, używając najczęściej nazywa misia po prostu „Pooh", a rzadziej połączenia „Winnie the Pooh". Czesi imię „Pú" doskonale dopasowali do swojego systemu fleksyjnego i nie mają problemu z jego odmianą, np. „V roce 1966 Walt Disney začíná realizovat mnoho příběhů o *Púovi* a ostatních postavách", „v dobrodružstvích bude zdůrazňovat nová postava: šestiletá Darby, a ostatní postavy z *Púa* s občasným objevováním se Kryštůfka Robina", „*Púovy* knihy doprovázely spory o jeho vlastnictví" itp.

Problem z imieniem angielskiego misia mają chyba Słowacy. Słowacki przekład książki A. A. Milne'a z 2002 r. nosi tytuł „Medvedík Pú", a dokonał go Stanislav Dančiak ml. Tenże przekład zyskał nagrodę „Najčítanejšia detská kniha". Ale słowacki „Kubuś" funkcjonuje wśród Słowaków także jako *Macko Pú* (mający najdłuższą tradycję)*, Maco Pú, Macko Puf* (np. pod takim tytułem w 2008 r. w Bratysławie i Koszycach odbyło się amerykańskie przedstawienie Disney Live) lub też *Macko Pooh*. I jakoś trudno ustalić, która wersja jest najlepsza, najczęściej używana. Najrzadziej chyba i najkrócej używana jest nazwa *Macko Pooh,* zawierająca przeniesienie z języka oryginału. Skąd ona w słowackim? Być może stąd, że dość często nazwy własne, choćby znaczące, zwłaszcza w tłumaczonej literaturze dla dzieci, są w przekładach zachowane, ze względu na umiędzynarodowienie bohatera (przecież Harry Potter we wszystkich przekładach występuje właśnie jako Harry Potter, a nie np. jako „Henio Garncarz" – ang. *potter* = pl. *garncarz*) i skojarzenie choćby z ekwiwalentem filmowym. Przecież czy to w Polsce, czy w Czechach, czy też na Słowacji Kubuś Puchatek – Medvídek Pú – Macko Pú/Macko Puf/Macko Pooh/ Medvedík Pú (podobnie jak Harry Potter) żyje już

własnym życiem w oderwaniu od książki i jej tłumaczenia. Jego podobiznę można spotkać w zasadzie na wszystkich artykułach dziecięcych (np. artykuły szkolne, pościel, tapety...).

Próby spolszczenia imienia bohaterki książeczek dla dzieci autorstwa szwedzkiej pisarki Astrid Lindgren Pipi Långstrump dokonała Irena Szuch-Wyszkomirska, która nazwała ją Fizią Pończoszanką. Drugi człon imienia nawiązuje do oryginału (szwedzkie *Långstrump* to nic innego tylko 'długa pończocha'), ale skąd się wzięła „Fizia"? Pierwsze wydanie polskiego tłumaczenia, zatytułowane właśnie „Fizia Pończoszanka" wyszło w 1961 r. Potem w polskiej telewizji pokazano filmy o małej dziewczynce o marchewkowych włosach, która jednak nazywała się Pipi Långstrump, co zapewne spowodowało, że w roku 1992, już po śmierci tłumaczki (zmarła w 1986 r.), powrócono częściowo do oryginalnej wersji imienia młodocianej szwedzkiej bohaterki, nazywając ją Pipi Pończoszanką.

W literackich przekładach czeskich występuje ona jako „Pipi Dlouhá punčochá" (w przekładzie najpierw Jany Fürstovej, czyli Josefa Vohryzka, z 1976 r. a potem Dagmar Hartlovej i Josefa Vohryzka – do tej pory 7 wydań), zaś w filmowej wersji z 1997 r. jako „Pipi Punčochatá".

Dla Słowaków to „Pipi Dlhá pančucha", której przygody przełożyła Jarmila Cihová.

Do znanych bohaterów dziecięcych, znanych z książeczek lub kreskówek zarówno w Polsce, jak i w Czechach czy na Słowacji należą też bohaterowie rodzimi, czyli np. polski Miś Uszatek (czeski i słowacki Macko Uško), który został tak nazwany, bo, jak śpiewa w piosence „klapnięte uszko mam", co w słowackiej wersji brzmi: „smiešne uško mám", a co nie jest dokładnym tłumaczeniem, ale chyba adekwatnym.

Z bohaterów czeskich kreskówek na czoło wysuwa się „Krecik", czyli w oryginale oraz po słowacku to „Krtek" (często też nazywany zdrobnieniem „Krteček"). Filmów z Krecikiem powstało od 1957 r. prawie 50 (ostatni w 2002 r.). Ich tytuły w tłumaczeniu na język polski nie zawierają żadnych większych nieścisłości. Są bowiem bardzo proste i budowane najczęściej wg schematu „Krtek a...", np. „Krtek a myška" = „Krecik i

myszka", „Krtek a houby" = „Krecik i grzyby", „Krtek a pramen" = „Krecik i źródło" itp. Dyskusyjny wydał mi się tylko polski tytuł filmu o Kreciku z 1997 r., który w oryginale brzmi „Krtek a metro". Jego polska wersja to „Krecik i kolejka" (?). „Kolejka" a „metro" to jednak nie to samo, a polskie dzieci potrafią rozróżnić (w 1997 r. także) jedno od drugiego. W innym tytule zmieniono rzeczownik konkretny na abstrakcyjny – jeden z filmików z 1985 r. nosi tytuł „Krtek a kamarádi", co na polski przetłumaczono jako: „Krecik i przyjaźń". Problem w tłumaczeniu sprawił też tytuł „Krtek a víkend" (film z 1997 r.), którego polski odpowiednik to „Krecik kończy tydzień". Na efekt tłumaczenia w tym przypadku wpłynęło chyba poprawnościowe kryterium językowe o charakterze narodowym, bowiem „weekend" w polszczyźnie nadal zachowuje oryginalną angielską formę pisaną. I nic w tym nie byłoby złego, gdyby nie fakt, że ten językowy nacjonalizm spowodował wyłom w schemacie tytułów poszczególnych filmików.

Popularnością wśród dzieci polskich, słowackich i oczywiście czeskich cieszyły się też czeskie „Pohádky z mechu a kapradí" z 1970 r., co na polski słusznie przetłumaczono jako „Bajki z mchu i paproci", których dwaj bohaterowie noszą w oryginale imiona – Křemilek i Vochomůrka, zaś po polsku ich imiona brzmią: Żwirek i Muchomorek, co już takie adekwatne nie jest, albowiem oryginalne czeskie imiona mają charakter dialektalny, czego ich polskim odpowiednikom brak. Słowackie imiona czeskich bohaterów to Kremienok i Chocholúšik. Pierwsze to zdrobnienie, podobnie jak w polskim nawiązujące do minerału – słow. *kremeň* to 'krzemień', zaś drugie to deminutivum od słow. *chochol*, czyli 'czubek, pióropusz'. W języku słowackim istnieje też nazwa ptaka „chocholuš" pol. 'dzierlatka, śmieciuszka' (łac. *galerida cristata*), ale to chyba nie od niej utworzono imię bohatera kreskówki. Należy zatem przyjąć, że słowacki przekład imienia Vochomůrka jest raczej wymysłem tłumacza.

Takich problemów nie stworzył przekład imienia bohaterki książeczki dla dzieci czeskiego autora Karela Čapka. Chodzi mi oczywiście o psiaka, który zdobył sobie serca dzieci czeskich,

polskich i słowackich, a któremu autor nadał imię Dášeňka, co po do w jednym przekładzie słowackim wygląda „Dášenka", zaś w drugim tak samo jak po czesku, czyli „Dášeňka", a w przekładzie polskim – „Daszeńka". Książeczka „Dášeňka, čili život štěněte", wydana po raz pierwszy w 1933 roku, zyskała taką popularność, że w 1979 r. doczekała się ekranizacji – na jej podstawie powstał animowany serial Břetislava Pojara. Na język polski „Daszeńkę" przetłumaczyła Jadwiga Bułakowska, a wydana została w 1989 r. Tytuł polskiego wydania brzmi: „Daszeńka, czyli Żywot szczeniaka". Na słowacki książeczkę tę w 1997 r. przełożyła Mária Števková, dając jej tytuł „Dášenka, alebo Život šteniatka". Istnieje też inny słowacki przekład „Daszeńki", wydany w 1999 r., zatytułowany „Dášeňka, čižet Život šteniatka". Niestety, to wydanie (Nakladatelství a vydavatelství „Cesty") zawiera informacje o autorze strony graficznej książki, korekty językowej, ale brak w nim jakichkolwiek informacji o autorze tłumaczenia, którego jak dotychczas nie udało mi się ustalić. Czyżby był aż tak nieważny? A przecież jego tłumaczenie jest zupełnie dobre, choć moim zdaniem przekład Števkovej jest lepszy. Jednak który przekład naprawdę jest lepsze, ocenić mogą tylko rodowici Słowacy, znający czeski.

A co z przekładem polskim? Zastrzeżenia budzi już sam tytuł, gdyż i owszem czes. *štěně* to pol. ‘szczenię, szczeniak‘, ale czy małą sympatyczną foksterierkę trzeba było nazwać właśnie „szczeniakiem“, który to wyraz w polszczyźnie ma różne znaczenia – to przecież nie tylko młody pies, tak się też mówi „z niechęcią, lekceważąco o niedorosłym, niedojrzałym chłopcu" (taką definicję podaje „Multimedialny słownik języka polskiego" – Dunaj 2007), co niesie za sobą raczej negatywne skojarzenia. Oczywiście można by było użyć tu wyrazu „szczenię", z którego odmianą Polacy mają ogromne problemy (podobnie jak z odmianą innych rzeczowników rodzaju nijakiego, nazywających istoty młode, np. *kocię, kurczę, prosię*) i dlatego poprzez dodanie sufiksu – ak do ich nierozszerzonego tematu przenoszą do kategorii rodzaju męskiego, czego efektem jest m.in. *szczeniak*, ale efekt byłby zwłaszcza dla młodego odbiorcy

(a przecież do takiego książka jest adresowana przede wszystkim) trochę nienaturalny, bowiem ta kategoria nazw w polszczyźnie jest przestarzała. Może zatem należało w tytule wykorzystać zwykłe deminutivum „szczeniaczek", nie budzące złych skojarzeń, a wzbudzające sympatię do bohaterki?

Więcej też jest leksemów, które, moim zdaniem, w tej książce nie powinny się znaleźć, albowiem mają negatywne konotacje. Przekład polski, podobnie jak i oryginał, zawiera przepiękne, proste ilustracje i zdjęcia, wykonane przez samego autora. Seria rysunków, obrazujących Daszeńkę, uczącą się jeść, w tłumaczeniu Bułakowskiej zatytułowana jest „Żarcie". Przecież to wyraz o zabarwieniu negatywnym! Oczywiście, wspomniany już słownik multimedialny w definicji tego leksemu podaje i takie znaczenie: ‘pokarm dla świń lub innych zwierząt; także: niewybredne jedzenie dla ludzi', a Daszeńka zwierzęciem jest, tylko że jest też boahterką książeczki dla dzieci, miłą i sympatyczną, a ponadto żaden „psiarz" takiego sformułowania by nie użył, opowiadając o swoim pupilu, że nie wspomnę, iż w czeskim oryginale rysunki te podpisano inaczej: „Učí se žrát (celkový pohled)" – w pierwszym przekładzie słowackim Števkovej jest: „Učí sa jesť (celkový pohľad)", ale w drugim: „Učí sa žrať (celkový pohľad)". Sam Čapek użył czasownika „žrát", bo używa się go wg słownika w stosunku do zwierząt, ale trzeba przypomnieć, że książka o Daszeńce wydana została w 1933 r., polskie tłumaczenie pojawiło się na rynku w 1997 r., a w tym czasie ogólny stosunek ludzi do zwierząt bardzo się zmienił, a co za tym idzie i słownictwo z tego zakresu. Nieścisłości leksykalnych jest więcej. U Čapka w bajce dla Daszeńki „O ludziach" czytamy: „Kdyby byl člověk zlý a necitelný, vy pejskové byste se k nim *nepřidali...*", co w wersji polskiej brzmi: „Gdyby człowiek był zły, wy – psy – nigdy byście się z nim *nie stowarzyszyły*...". To „niestowarzyszenie się" psa z człowiekiem może szokować – być może jest jakąś kalką z czeskiego (od spřátelit se ‘zaprzyjaźnić się’?), a przecież wystarczyłoby zajrzeć do słownika, aby znaleźć odpowiedni ekwiwalent, np. „przyłączyć się". W polskim przekładzie Daszeńka uwielbia „psie walki francuskie... z zakresu ciężkiej

atletyki" (s. 28), ale w oryginale lubi „řecko-římsko-psí zapas... cvik těžké atletiky", czyli raczej „psie zapasy klasyczne". Istnieją oczywiście też zapasy francuskie, ale to trochę inny rodzaj tego sportu, zmodyfikowanego przez Francuzów. Istnieje też w polszczyźnie termin „ciężka atletyka", ale dziś używany niezwykle rzadko w odniesieniu do dwóch dyscyplin – zapasów i podnoszenia ciężarów (niekiedy dodaje się do nich boks). W polskim środowisku sportowym termin ten uważany jest jednak za przestarzały, w czeskim („těžká atletika") nadal jest używany, zaś w słowackim („ťažká atletika") zdecydowanie rzadziej. Problem tłumaczeniowy tego terminu ładnie rozwiązano w słowackim przekładzie (tym bez autora): „Grécko-rímsko-psie zápasenie je ďaľšie, ale Dašenkino azda najobľúbenejšie cvičenie vo dvojici, ktorým zmeriava sily" (s. 24).

Podobnych interferencji polsko-czeskich w polskim przekładzie można znaleźć więcej. W „Bajce o psich obyczajach" (s. 43) narrator zwraca się do szczeniaczka: „Przypuszczam, że chcesz wyrosnąć na *wykształconego* psiaka i że będziesz wobec tego słuchała uważnie" (czes. „Doufám, že chceš, aby byl z tebe *vzdělaný* pejsek, a že budeš dávat pozor") – nikt chyba po polsku nie powie o psie, że jest „wykształcony", no chyba że mięśniowo.

W zakończeniu wspomnianej powyżej bajki Čapek pisze: „Tak, a teď bež a *hoň se* po louce", co w polskim przekładzie brzmi: „No, tak! A teraz uciekaj i *goń* po łące". To „goń" chyba nie jest na miejscu, bowiem w języku polskim można gonić kogoś, za czymś, ale nie po czymś, chyba że „po czymś" i równocześnie „za czymś". Zatem powodem tejże nieścisłości jest podobieństwo formalne leksemów, tylko w oryginale czasownik „honit" występuje z zaimkiem „se", który modyfikuje jego znaczenie i w odniesieniu do dzieci i zwierząt znaczy tyle co „biegać".

W bajce „O ludziach" u Čapka czytamy: „Když budeš dělat dobrotu, neublíží Ti ani za mák, naopak tě *podrbou* za uchem", co polska tłumaczka przetłumaczyła następująco: „Jeśli będziesz się zachowywała przyzwoicie, *poskrobią* cię czasem za uchem". Oryginał czeski zawiera czasownik „podrbat", czyli

'drapać'. Skąd zatem w polskiej wersji jest „poskrobać"? Czy w ogóle psa można „poskrobać" i to w nagrodę? Być może to „skrobanie" wzięło się od innego czeskiego czasownika, oznaczającego też drapać', ale i 'skrobać' - „škrabat"?

Na s. 9 polskiego wydania czytamy: „A teraz lewa tylna naprzód! – *napominał* głos natury". Ale w oryginale ten głos natury „napovídal", czyli raczej 'podpowiadał'.

Podobne przykłady można mnożyć.

Moim celem nie jest jednak udowodnienie, że polski przekład przygód Daszeńki jest bezwartościowy, bo tak z pewnością nie jest, choć wiele w nim ewidentnych błędów. Każdy przekład jest jednak dialogiem między tekstem oryginalnym a nowym tekstem – tekstem przekładu (Pieńkoś, 1993, s. 6), dlatego na tłumaczu spoczywa olbrzymia odpowiedzialność przewodniczenia i pośredniczenia w poznawaniu świata, opisywanego innym językiem. I jeśli odbiorcy ten świat się nie spodoba, to nie zawsze wina leży po stronie samego autora – niekiedy dzieje się tak za sprawą jego pośrednika, czyli tłumacza, który smak tekstu tamtego może zupełnie zepsuć lub, co też się zdarza, poprawić. Ważne jest też, a może najważniejsze, to, jak powiedział A. Libera, aby tłumacz znalazł w swoim języku (bo tylko tłumaczenie na język ojczysty daje gwarancje poprawności) ekwiwalenty „organiczne" i „urodziwe", nie zalatujące obcością, bo w sztuce przekładu tę obcość, nawet jeśli dotyczy języków bliskich, jak polski, słowacki i czeski, wyczuwa się w sposób naturalny.

Literatura

BARAŃCZAK, Stanisław. 2007. *Ocalone w tłumaczeniu. Szkice o warsztacie tłumacza poezji z dodatkiem Małej antologii przekładów-problemów*. Kraków, a5, 2007. 520 s. ISBN 83-85568-85-8.

ČAPEK, Karel. 2003. *Dášeňka, čili život štěněte*. Bratislava : Agentura Cesty, 2003. ISBN 80-968793-5-9.

ČAPEK, Karel. 1999. *Dášeňka*, *čiže Život šteniatka*. Praha : Ottovo nakladatelstvi, 1999. ISBN 80-7181-336-2.

ČAPEK, Karel. 2005. *Dášeňka*, *alebo Život šteniatka.* Przekład: Mária Števková. Bratislava : BUVIK, 2005. ISBN 80-89028-58-6.

ČAPEK, Karel. 1997. Daszeńka, czyli żywot szczeniaka. Przekład: Jadwiga Bułakowska. Warszawa : Grafag, 1997. ISBN 83-86716-22-3.
DUNAJ, Bogusław. [red.]. 2007. *Multimedialny słownik języka polskiego*. Langenscheidt Polska, wersja 1.0
LIBERA, Antoni. *Samobójstwo kultury. Rozmowa z Antonim Liberą*. http://www.teatry.art.pl/!Rozmowy/saku.htm
PIEŃKOŚ, Jerzy. 1993. *Przekład i tłumacz we współczesnym świecie.* Warszawa.
STANIEWSKA, Anna. 1983. *Maciej Słomczyński vs. William Shakespeare* http://www.serwistlumacza.com/content/view/25/32/

Dr Maria Magdalena NOWAKOWSKA
Filozofska fakulteta UL
Katedra za poljski jezik in književnost
Aškerčeva 2
1000 LJUBLJANA
SLOVENIJA
majkanowakowska@gmail.com

ONYMICKÝ MODEL TVORBY LADISLAVA BALLEKA

Pavol Odaloš

ONYMIC MODEL OF TEXTS BY LADISLAV BALLEK
The aim of the paper is to present possibilities of onymic system in texts by Ladislav Ballek. There are more onymic models: quantitative summation system, qualitative summation system and socio-onomastic system, that helps to characterize onymics used in the texts by Ladislav Ballek.
Key words: Ladislav Ballek – onymic model of texts – possibilities of onymic system.

Ladislav Ballek začal svoju prozaickú tvorbu rozvíjať v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, postupne napísal 9 prozaických prác a 2 knihy reflexií. Prvá kniha vyšla v roku 1967 a posledná v roku 2000.

Počas rokov 2002 až 2009 sme postupne z onymického uhla pohľadu napísali o všetkých prácach L. Balleka jednotlivo a tiež o troch obdobiach jeho tvorby predpalánskom (farebnom), palánskom a postpalánskom (reflexívnom), resp. sme predstavili novú koncepciu chápania literárnej onomastiky.

Naším zámerom je preto predstaviť rôzne možnosti konštruovania onymického systému celej tvorby spisovateľa. Onymický system chápeme ako model funkčnej realizácie proprií.

Možnosti konštruovania onymického systému tvorby L. Balleka sú:

Prvá možnosť konštruovania onymického systému tvorby L. Balleka:

Najpresnejšie a najpodrobnejšie skonštruovanie onymického systému tvorby L. Balleka znamená prepojenie onymických

systémov jednotlivých diel L. Balleka. **Súčtový kvantitatívny systém** onymického diela L. Balleka prostredníctvom prepojenia onymických systémov jednotlivých diel vyjadril menšiu mieru zovšeobecnenia uplatnenia literároným v tvorbe L. Balleka prostredníctvom ich uplatnenia v jednotlivých 11 prozaických a reflexívnych dielach (Odaloš, 2003 a, b, 2005, 2006 a, b, 2007 a, b, c).

Druhá možnosť konštruovania onymického systému tvorby L. Balleka:

Okrem súčtového kvantitatívneho systému onymického diela L. Balleka možno vyprofilovať aj **súčtový kvalitatívny systém** onymického diela L. Balleka. Súčtový kvalitatívny systém chápeme ako spojenie onymických systémov jednotlivých období tvorby L. Balleka (Odaloš, 2003 a, b, 2005, 2006 a, b, 2007 a, b, c).

Nominačný systém predpalánskeho obdobia môžeme charakterizovať ako lineárny onymický systém, pretože predstavené jeho čiastkové charakteristiky boli len vymenované a nehľadali sa medzi nimi vzťahy a súvislosti. Lineárny onymický systém nebol preto ani osovo štruktúrovaný, uplatnil sa v jednom onymickom rozmere, v jednej onymickej dimenzii.

Nominačný systém predpalánskeho obdobia tvorili preto tieto charakteristiky:

1. Pochopenie nominačného systému predpokladalo dekódovania fabuly, sujetu a motivačnej línie, pretože literáronymá plnili onymické funkcie paralelné k základným funkciám jazyka: ku kognitívnej a komunikatívnej funkcii.
2. Využívanie literárnych bioným (antroponým a zooným) a literárnych geoným (anojkoným a urboným), absencia literárnych chrématoným.
3. Lokalizácia osôb prebiehala vo filozoficko-lyrickom, nie v historickom priestore a čase bez vzťahu ku konkrétnym spoločenským štruktúram.
4. Identifikácia názvov osôb sa realizovala v rámci zaužívanej dvojmennej antroponymickej sústavy, okrajové fungovanie jednomennej antroponymickej sústavy.

5. Štrukturáciu pomenovaní sprehľadňovalo využívanie princípu binárnosti, pretože pri označovaní postáv zohrávali dôležitú úlohu okrem proprií aj apelatíva, ktoré postavy identifikovali menne alebo zámenne.
6. Enumerácia literároným sa realizovala v sémantickom nominačnom propriálnom poli v literárnom čase od detstva po dospelosť (starobu).
7. Vyvrcholenie nominačného systému 1. obdobia sa profilovalo pri kreovaní systému onymického kríža.

Nominačný systém palánskeho obdobia môžeme charakterizovať ako plošný onymický systém. Plošný onymický systém rámcoval literáronymá v historickom čase a priestore, hierarchizoval ich a hľadal vzťahy a súvislosti medzi nimi. Plošný onymický systém mal vertikálno-horizontálnu podobu, pričom vertikálna os onymického systému sa viazala s časom a s antroponymami a horizontálna os onymického systému s priestorom (spoločnosťou) a s geonymami a chrématonymami. Nominačný systém palánskeho obdobia tvorili preto tieto charakteristiky.

Vertikálna os onymického systému palánskeho obdobia bola nasýtená literárnymi antroponymami a vyjadrovala časové kvality, životné a nominačné premeny persón v spoločnosti. Dominantu vertikálnej osi vytvárali hlavné postavy jednotlivých príbehov z palánskeho prostredia a z jeho okolia s presahom až do ostatných kútov Slovenska. Subdominanty tvorili exponované postavy vzťahujúce sa k dominantám vertikálnej osi niekedy štruktúrované vo vzťahu k dominante v pracovnom prostredí i v rodinnom prostredí.

Horizontálna os onymického systému palánskeho obdobia bola napĺňaná literárnymi geonymami a chrématonymami a signalizovala miestne zemské a spoločenské súvislosti. Geonymické a chrématonymické dominanty súviseli s antroponymickými dominantmi. Geonymické a chrématonymické subdominanty sa viazali na antroponymické subdominanty.

Nominačný systém postpalánskeho obdobia

V prvých dvoch obdobiach sme onymický systém profilovali na príbehu. V prvom období príbeh prebiehal v neurčitom čase a priestore. V druhom období sa príbeh realizoval v určitom čase a priestore.

V treťom období jeden dominantný príbeh ako v predchádzajúcich obdobiach, neexistoval. Reflexie vytvárali pestrú mozaiku autorových kultúrno-spoločenských úvah a krátkych príbehov z autorovho života a zo súčasnosti. Keďže model nemožno postaviť na jednom „veľkom" príbehu, ale ani na súčte viacerých „malých" príbehov, je potrebné hľadať iné kritérium na zostavenie modelu. Za uvedené kritérium považujeme tematické a vzťahové prepojenie proprií.

Kritérium tematického a vzťahového prepojenia proprií predstavíme prostredníctvom prepájania vertikálnej a horizontálnej osi.

Prepojenie vertikálnej osi v časovom parametri personálnych oným s horizontálnou osou vidíme práve vo vzťahovom aspekte prepojenia ako vo vzťahoch k iným personálnym propriám v čase a priestore. Vzťahový aspekt je onymicky napĺňaný antroponymami.

Prepojenie horizontálnej osi v priestorovom parametre spoločenských a prírodných oným s vertikálnou osou vidíme práve v tematickom aspekte prepojenia: v rozvíjaní tém súvisiacich s európskou integráciou a miestom Slovenska v nej, tém súvisiacich s česko-slovenskými otázkami, tém súvisiacich so životom a prácou L. Balleka a pod.

Centrom vertikálnej osi bol autor reflexií Ladislav Ballek, ktorý vystupoval buď sám ako osoba alebo ako súčasť širšieho kolektívu. Subdominantné personálne onymá sa profilovali v širšej mozaike proprií národných a inonárodných, súčasných a minulých, známych a menej známych.

Centrum horizontálnej osi sa profilovalo pri geonymickom a chrématonymickom napĺňaní diády Európa – Slovensko v synchrónnom, príp. diachrónnom aspekte s prípadným funkčným presahom do (ešte) vzdialenejšej toponymie.

Prepojenie však chápeme aj ako kontinuum profilujúce sa na samostatnosti, súčinnosti a súvislosti. Prepojenie ako kontinuum

samostatnosti, súčinnosti a súvislosti budeme tiež špecifikovať v rámci vertikálno-horizontálneho modelu.

Samostatnosť sa realizovala v mapovaní realít, pretože vertikálna os zaznamenávala časovo-personálne kvality a horizontálna os priestorovo-prírodno-spoločenské kvality.

Súčinnosť sa vyjadrovala v spolupráci dominánt a subdominant. Dominanty a subdominanty vertikálnej osi spolu s dominantami a subdominantami horizontálnej osi vytvárali onymický systém románu.

Súvislosť sa prejavovala vo vyjadrení časovo-personálnych kvalít vertikálnej osi v priestorovo-prírodno-spoločenských kvalitách horizontálnej osi a priestorovo-prírodno-spoločenské kvality horizontálnej osi v časovo-personálnych kvalitách vertikálnej osi, čiže onymický čas sa vyjadroval v onymickom priestore a onymický priestor v onymickom čase.

Tretia možnosť konštruovania onymického systému tvorby L. Balleka

Doteraz dva spomínané teoretické onymické systémy literároným čerpali zo zhody a nezhody literárneho času a priestoru. Obidva vymenované systémy lineárny a plošný spájal časopriestor ako základná dimenzia ľudskej civilizácie.

Časopriestor prepájal aj vymedzené systémy literároným v tvorbe L. Balleka súčtový kvantitatívny systém literároným a súčtový kvalitatívny systém literároným. Obidva modely relatívne presne – súčtový kvantitatívny model presnejšie opisne a súčtový kvalitatívny model menej deskripčnejšie presne, no zovšeobecnenejšie – charakterizovali literáronymický systém tvorby L. Balleka.

Zovšeobecnenie je však možné posúvať ďalej zachovávajúc časovo-priestorový a vertikálno-horizontálny prístup zdôrazňujúc profesijné a sociálne charakteristiky protagonistov. Uvedený prístup preto považujeme za sociolingvistický a tretí možný systém na zachytenie literároným v tvorbe L. Balleka nazveme ako **socioonomatický systém literároným**.

Dominantu vertikálnej osi socioonomastického systému literároným vytvárali literáronymá intelektuálov začínajúc Tarom

Vulkánom baníckym inžinierom, Rasťom Rodanom stredoškolským profesorom, pokračujúc Jánom Domanickým colníkom, Pavlom Jurkovičom colníkom, Alexandrom Vargom lekárom, Eugenom Filadelfim lekárnikom a končiac generáciou synov intelektuálov Pavlom Jurkovičom redaktorom, Jánom Domanickým Martonom dôstojníkom a Stanislavom Markom architektom. L. Ballek bol fixovaný v dejinách slovenskej literatúry – vďaka socialistickej dobovej literárnej kritike – ako tvorca postáv mäsiarov majstra Štefana Riečana a pomocníka Volenta Lančariča, protagonistov, ktorí sa odlišným spôsobom zhostili možnosti podnikania po 2. svetovej vojne. Prínos L. Balleka pre slovenskú literatúru však vidíme najmä vo vytvorení, priblížení a psychologickom vykreslení slovenských intelektuálov druhej polovice 20. storočia. Subdominantu vertikálnej osi vytvárali ostatné literáronymá neintelektuálov.

Dominantu horizontálnej osi vytvárala palánska geonymia a chrématonymia presahom do onymie Slovenska viažuca sa na literárne vlastné mená intelektuálov. Subdominantu horizontálnej osi tvorila neslovenská geonymia a chrématonymia súvisiaca s literáronymami intelektuálov.

Záver

Predstavené možnosti konštruovania onymického systému tvorby L. Balleka kvantitatívny súčtový systém, kvalitatívny súčtový systém a socioonomastický systém umožnili z hľadiska rozličných prístupv a z hľadiska rôznych uhlov pohľadu charakterizovať komplexne onymiu, ktorá bola použitá v tvorbe L. Balleka.

Literatúra

ODALOŠ, Pavol. 2003a. Literáronymá v Ballekovej próze 60. rokov. In: *Literárne tradície Banskej Bystrice I. (60 roky 20. storočia). Zborník z vedeckej konferencie. Banská Bystrica 20. marca 2002.* Edit. P. Odaloš – J. Lomenčík. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2003. s. 43 – 57.

ODALOŠ, Pavol. 2003b. Ballekova onymia. In: *Literárne dielo Ladislava Balleka. Zborník z literárnovednej konferencie uskutočnenej 23. októbra 2002.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2003, s. 78 – 87.
ODALOŠ, Pavol. 2003c. Literáronymá v Ballekovej próze Biely vrabec. In: *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Zborník referátov.* Zost. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2003, s. 307 – 314.
ODALOŠ, Pavol. 2005. Literáronymá Ballekovho Denníka lekárnika Eugena Filadelfiho. In: *Západoslovanské jazyky v 21. století.* 2. Editorky J. Svobodová – D. Svobodová – E. Höflerová. Ostrava : Pedagogická fakulta Ostravskej univerzity, 2005, s. 103 – 110.
ODALOŠ, Pavol. 2006a. Literáronymá v Ballekovom Lesnom divadle. In: *Acta onomastica. Věnováno 70. narozeninám PhDr. Miloslavy Knappovej, CSc.* Ročník XLVII. Praha : Ústav pro jazyk český, 2006, s. 358 – 365.
ODALOŠ, Pavol. 2006b. Literáronymá v Ballekovom Pomocníkovi. In: *Literárne tradície Banskej Bystrice II. (70. roky 20. storočia). Regionálna kultúra v školskej praxi z aspekt literárnovedného a literárnodidaktického, lingvistického a lingvodidaktického, so zameraním na slovesnú tvorbu druhej polovice 20. storočia autorov žijúcich v regióne B. Bystrice*. Ed. P. Odaloš – J. Lomenčík. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2006, s. 38 – 45.
ODALOŠ, Pavol. 2007a. Literáronymá v Ballekových reflexiách „Letiace roky“. In: *Nowe nazvy własne, nowe tendencie badawcze.* Zost. A. Cieślikowa – B. Czopek-Kopciuch – K. Skowronek. Kraków : Pandit, 2007, s. 611 – 616.
ODALOŠ, Pavol. 2007b. Ballekova publicistika versus vlastné meno. In: *Co všechno slovo znamená. Sborník příspěvků věnovaných profesorce PhDr. Marii Čechové, DrSc.* Red. D. Moldanová – M. Balowski. Ústí nad Labem : Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelistu Purkyně, 2007, s. 251 – 256.
ODALOŠ, Pavol. 2007c. Literáronymá Ballekovho palánskeho obdobia. In: *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie*. Zost. M. Považuj – P. Žigo. Bratislava : Veda, 2007, s. 252 – 258
ODALOŠ, Pavol. 2008a. Literárne vlastné mená v prozaickom diele Pavla Kondača. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov*

v Maďarsku. Békešská Čaba, 17. – 18. októbra 2007. Red. A. Uhrinová – A. J. Tóth. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, s. 297 – 302.
ODALOŠ, Pavol. 2008b. Status, funkcie a systémy literárnych vlastných mien. In: *Onomastika a škola 8. Sborník z Celostátního onomastického semináře s mezinárodní účastí Onomastika a škola 8 konaného v Hradci Králové 23. – 24. ledna 2008.* Hradec Králové : Gaudeamus, 2008, s. 29 – 36.
ODALOŠ, Pavol. 2009a. Spoločenská determinácia literároným v slovenskom literárnom vývine. In: *Studia Slovakistika 9. Onomastika. Antroponomastika*. Užhorod : Užhorodská národná univerzita, 2009, s. 303 – 310.
ODALOŠ, Pavol. 2009b. Literáronymá v diele Maxima E. Matkina Polnočný denník. In: *Ty, já a oni v jazyce a v literatuře. Sborník z mezinárodní konference pořádané katedrou bohemistiky PF UJEP v Ústí nad Labem ve dnech 2. – 4. září 2008.* 1. díl – část jazykovědná. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelistu Purkyně, 2009, s. 293 – 296.

Prof. PaedDr. Pavol ODALOŠ, CSc.
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
odalos.pavol@fhv.umb.sk

SÚČASNÁ JAZYKOVÁ SITUÁCIA A JAZYKOVÁ POLITIKA NA SLOVENSKU

Slavomír Ondrejovič

CONTEMPORARY LANGUAGE SITUATION AND LANGUAGE POLITICS IN SLOVAKIA

Contemporary language situation and language policy. Slovakia belongs ethnically to the most heterogeneous countries of the Middle Europe; on its territory lives 13,1 % or, according to some other appraisals, even 19 % minority inhabitants, that create the minorities of autochthonous (traditional) type. The Slovak Republic embraced the most UNO and European Council documents oriented on the protection of minorities, so, it belongs to the standard democracies. Turbulences among mentioned relations occurred mainly after announcement of the intention of the Ministry of Culture of SR to amend the Law of the State Language of the Slovak Republic and to complete it with appropriate sanctions. Although the original reason represented the fact, that the level of language communication was unsatisfactory, the recent language law topic in Slovakia introduces, first of all, political, or political-legal problem, which gained an international character.

Key words: language policy and language legislation, the Law of the State Language of the Slovak Republic, codified form of the state language, majority versus minority languages, codification, Hungarian-Slovak language relations.

O Slovensku sa niekedy konštatuje, že je etnicky najheterogénnejšou krajinou strednej Európy. Na území Slovenska žije podľa sčítania v r. 2001 5 379 455 obyvateľov, z ktorých 85,8 % (4 614 854) tvorí slovenská majorita. Spomedzi národnostných menšín tradičného (autochtónneho) typu je na Slovensku najpočetnejšia, ako je známe, maďarská minorita (9,7 % obyvateľstva), po ktorej s odstupom nasleduje rómska menšina (podľa oficiálneho sčítania 1,7 %). K minoritám s oficiálnym statusom patrí v Slovenskej republike ešte česká,

rusínska, ukrajinská, nemecká, poľská, moravská, chorvátska, bulharská a židovská menšina. Všetky tieto minority na Slovensku vytvárajú spolu – oficiálne – 13,1 % podiel populácie Slovenskej republiky (704 315 osôb), no odhaduje sa, že menšinové obyvateľstvo môže mať na Slovensku 17 – 19 % zastúpenie. Tieto odchýlky súvisia predovšetkým s rómskou menšinou: na Slovensku sa k rómskej národnosti hlási 80 000 Rómov, ale napr. Nadácia Milana Šimečku štatisticky pracuje s rozpätím 350 – 450 000 príslušníkov tejto národnosti (8,4 %). Inokedy sú odhadované čísla o rómskej menšine ešte vyššie. Pripomeňme, že všetky minoritné jazyky, ktoré sa používajú na území Slovenska, sú dnes už kodifikované, vrátane tých, ktoré nemajú svoj materský štát: rusínsky jazyk bol na Slovensku štandardizovaný v r. 1995 a rómsky v r. 2008, keď už v r. 1975 došlo k jeho čiastočnej kodifikácii.

Žiaľ, neexistujú systematickejšie výskumy, ktoré by zisťovali, ako tieto jazyky v zmiešaných oblastiach vedľa seba žijú, ako sa ovplyvňujú, konkurujú si či „spolupracujú“, a neskúmalo sa ani to, ako dnes po jazykovolegislatívnej zmene vnímajú „svoju“ jazykovú situáciu bežní minoritní (a rovnako aj majoritní) obyvatelia na týchto územiach. Do tejto problematiky existujú (s výnimkou výskumov Grammy) skôr len sondy, v dôsledku čoho na tomto poli vedú prím politici. Tí bez odkazu na akékoľvek prieskumy hovoria: *na zmiešaných územiach mizne slovenčina* alebo *na zmiešaných územiach mizne maďarčina*. V jazykovedných kruhoch sa už dávnejšie pociťuje absencia takéhoto prieskumu, ale najmä udalosti spojené s novelizáciou jazykového zákona zreteľne ukázali, že potreba takéhoto výskumu je veľmi naliehavá, akútna. A o takýto výskum sa chceme pokúsiť v projekte *Jazyková situácia a jazyková politika v medzinárodnom kontexte,* ktorý pripravujeme v rámci Výzvy na podporu centier exceletnosti pre operačný program Výskum a vývoj (zverejnenej 30. 7. 2009).

Slovenská republika ratifikovala, ako je známe, väčšinu relevantných dokumentov OSN už v prvých obdobiach svojej existencie a súčasťou právneho systému SR sa stala aj väčšia časť dokumentov Rady Európy, vrátane Deklarácie OSN

o právach osôb patriacich k národnostným menšinám alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám, Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, Rámcového dohovoru Rady Európy na ochranu národnostných menšín, Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov a ďalších, čo ju zaraďuje v legislatívnej oblasti do kategórie štandardnej európskej demokracie. Vytvorili sa tým dobré predpoklady na to, aby sa spoločenský život na Slovensku mohol rozvíjať v duchu rešpektovania európskych hodnôt tolerancie, multikulturalizmu i multilingvizmu. Je to tak na Slovensku, alebo nie?

V uvedených oblastiach spoločenského života sa vyskytli problémy a „trecie plochy" aj v predchádzajúcich obdobiach. Ani v čase predošlých vlád Slovenskej republiky nechýbali diskusie a polemiky, „ping-pongy" jazykovo-politického charakteru (spomeňme len kauzu dvojjazyčných vysvedčení a pod.)[1], slovensko-maďarské vzťahy neboli dobré, aby sme citovali R. Chmela z jedného televízneho rozhovoru, ani vtedy, keď boli „dobré", ale odohrávalo sa to stále v istom – aspoň z dnešného pohľadu – v rešpektovateľnom rámci. Najväčšie turbulencie nastali po ohlásení zámeru Ministerstva kultúry pripraviť novelu Zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky so znovuzavedením pokút za porušovanie zákona. Predkladatelia zákona museli rátať s oponentúrou zo strany verejnosti (najmä minoritnej) a médií, ale akoby nerátali s takou vlnou odporu zo strany domácej i zahraničnej (najmä maďarskej) verejnosti, aká sa následne zdvihla. Kým pôvodne sa pri príprave zákona (jeho novely) vychádzalo z predstavy, že spisovná slovenčina je v dezolátnom stave a treba to napraviť, v súčasnosti celý tento príbeh zakryli politické hmly: kauza sa stala prioritne politickým, resp. politicko-právnym problémom do

[1] Všeobecne rešpektovaný posudok Knuta Vollebaeka z 22. júla 2009 však už aj zákon o štátnom jazyku SR, ktorý prijal parlament v r. 1995, hodnotí ako jeden „z najreštriktívnejších legislatívnych aktov v Európe na ochranu a podporu národného jazyka", ktorý „vyvolal aj obavy týkajúce sa rešpektovania jazykových práv osôb patriacich k národnostným menšinám".

tej miery, že sa v ňom už iba s veľkou námahou dá objaviť niečo „čisto lingvistické“.

Polemika politikov o novele jazykového zákona sa stále viac sústreďovala najmä na také aspekty zákona, či sú novelou dotknuté alebo nedotknuté práva menšín, ale jazykovedcov znepokojovali v tejto súvislosti skôr iné otázky. Od začiatku upozorňovali na to, že novela zákona zasahuje do jazykovej kultúry priamymi jazykovopolitickými opatreniami, hoci jej úlohou je, ako hovorí J. Dolník (2009), skôr vytvárať „optimálne podmienky na normálne fungovanie nášho jazyka a jeho výskum“. Neprijateľné je, že o kodifikovanej norme sa rozhoduje z pozície politickej moci, lebo tá cez tento zákon určuje, kde sa má uplatňovať „kodifikovaná podoba štátneho jazyka“ a ktoré majú byť jej vzory (ktoré sú oficiálne kodifikačné diela). Podľa dôvodovej správy ide o Pravidlá slovenského pravopisu z r. 2000, 4. vydanie Krátkeho slovníka slovenského jazyka z r. 2003, Morfológiu slovenského jazyka z r. 1966 a o najnovšie Pravidlá slovenskej výslovnosti Á. Kráľa z r. 2009. No jazykové normy opisujú aj iné diela, ktoré sú takto vylúčené spomedzi kodifikačných diel (predovšetkým Slovník súčasného slovenského jazyka, zatiaľ vyšiel 1. zväzok). Ak sa o spomínaných štyroch dielach hovorí, že sú kodifikačné a zároveň záväzné, dá sa to prijať iba s veľkými výhradami. Všetky sú už istým spôsobom prekonané vývinom jazyka i vývinom v poznávaní nášho jazyka. Preto by bolo vhodnejšie hovoriť iba o orientačnej či odporúčacej funkcii kodifikácie, ako je to bežné napr. v Českej republike (Nekvapil, 2007).

Aj Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV sa dostal (hoci len na vlastnú žiadosť) medzi inštitúcie, čo oponovali navrhovanú novelizáciu Zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Vedenie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV malo k tomuto návrhu niekoľko pripomienok. Žiadalo napr., aby sa z textu zákona vypustila veta „Akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitosťami je neprípustný“ pre jej iracionalitu a nezmyselnosť z lingvistického pohľadu. Z pripomienok JÚĽŠ SAV sa neprijalo nič, ale uvedená veta v jednej z verzií zákona najprv „potichu“ zmizla, aby sa

najnovšie v zákone zasa objavila. Navrhovalo sa ďalej, aby sa vypustila časť ustanovenia, že „pri výkone dohľadu ministerstvo kultúry prihliada aj na kodifikovanú podobu štátneho jazyka vyhlásenú podľa paragrafu 2 ods. 3“, lebo ide o veľmi vágnu formuláciu (v akej miere prihliada?). Takisto tu bola snaha do ustanovenia z paragrafu 2 „vpašovať“ vsuvku, aby výsledné ustanovenie malo znenie: „Kodifikovanú podobu štátneho jazyka, ktorá má orientačnú funkciu a odporúčaciu povahu, vyhlasuje Ministerstvo kultúry“. Vsuvku sa presadiť nepodarilo a v súčasnom zákone je napokon formulácia „Kodifikovanú podobu štátneho jazyka schvaľuje a zverejňuje Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky na svojej internetovej stránke“.

Tento paragraf predstavuje pre jazykovedcov značný problém. Dá sa povedať, že kým kodifikáciu predtým politický orgán v podstate iba vyhlasoval, ináč sa schvaľovanie nechalo na samých expertov (tí mohli byť v minulosti do schvaľovacej komisie menovaní politickým orgánom, ale boli to obvykle najvýznamnejší jazykovedci z akademických a slovakistických kruhov, hoci sa aj tam mohli zamiešať i čisto politické kádre)[2],

2 Napr. známe Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 zostavila Komisia pre vypracovanie nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu, vymenovaná Sborom povereníkov v zložení Štefan Peciar, Gejza Horák, Ján Horecký, Eugen Jóna, Eugen Pauliny a Jozef Ružička (teda odborná komisia – S. O.) a schválila ich Komisia pre záverečnú úpravu Pravidiel slovenského pravopisu, menovaná Sborom povereníkov, v zložení: Ondrej Pavlík, predseda Slovenskej akadémie vied, Ondrej Klokoč, poverenik kultúry, František Trávniček, Bohuslav Havránek, Miloš Marko, redaktor, Matej Lúčan, kultúrnopolitický pracovník, Zora Jesenská, spisovateľka, Viliam Záborský, člen Národného divadla, laureát štátnej ceny, Ján Béder, profesor gymnázia, Josef Moser, korektor, Anton Opavský, sadzač, a všetci členovia pre vypracovanie nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu (skôr teda politická komisia). Dnes by sme sa mohli pýtať: načo tam boli kultúrnopolitickí pracovníci, načo tam boli českí jazykovedci? Intuitívne chápeme, že v 50. rokoch to asi ťažko mohlo byť ináč, ale v každom prípade opierať sa pri odôvodňovaní súčasných politických schvaľovaní kodifikačných príručiek na túto tradíciu je dnes pochybné. Ľudovít Novák vo svojich Glosách (1935) zaujíma procesu schvaľovania iné stanovisko: „Okolnosť, že sa Pravidlá podávajú na schválenie ministerstvu školstva a národnej osvety, vyplýva jedine zo zvyklosti, že všetko, čo zasahuje akokoľvek do škôl alebo do kultúrnej stránky štátnych inštitúcií vôbec, musí prejsť cez úradné

dnes podľa nového znenia zákona kodifikáciu Ministerstvo schvaľuje i zverejňuje na internete. Čiže ak sa napríklad pravopisná alebo ortoepická komisia s celoslovenskou pôsobnosťou dohodne na kodifikačných zmenách, zrejme to ešte nestačí. Návrh musí prísť pred Ústrednú jazykovú radu, ktorá o tom asi definitívne rozhodne[3]. Celkom čerstvým potvrdením takéhoto postupu je nové vydanie Pravidiel slovenskej výslovnosti Á. Kráľa (2009), ktoré podľa informácie na frontospise zobrala na vedomie Ústredná jazyková rada a ministerstvo kultúry ju vyhlásilo za jednu zo základných kodifikačných príručiek. Problém je, že rukopis tejto príručky Á. Kráľa pred celoslovenským odborným (stavovským) orgánom nepochodil, traja zo štyroch posudzovateľov ju neodporúčali na vydanie (podrobnú analýzu tohto kodifikačného diela porov.

placet ministerstva školstva a národnej osvety.... No je podstatný rozdiel, povedzme, medzi takým schvaľovaním učebníc na jednej strane a schvaľovaním pravopisných Pravidiel na strane druhej. Kým pri učebniciach odborní recenzenti ... podajú vyjadrenie o tom, či je učebnica súca alebo nie, či treba v nej vykonať zmeny, vyžadované vecnými alebo didaktickými ohľadmi a pod., pri takom schválení pravopisných Pravidiel ide len a len o číru formalitu, ktorá nemôže znamenať nijaké vecné zmeny v norme“ (s. 293 – 294).

[3] Zacitujme v tejto súvislosti ešte raz akademika Ľ. Nováka, tentoraz zo zborníka Kultúra spisovnej slovenčiny (1967, s. 73 – 74), kde táto fundátorská autorita hovorí: „Ešte šťastie, že bez bojov (pretože Matica slovenská ako ústredná vedecká organizácia zanikla) sme zgazdovali túto jazykovo normatívnu vysokú právomoc pre Slovenskú akadémiu vied. Keby Matica slovenská vo svojej pôvodnej štruktúre nebola bývala zanikla, boli by sa vliekli tieto boje na inej interinštitučnej platforme. Bola by bývala jedna skupina za Maticu, druhá skupina za Akadémiu. Takto sme po zániku vedeckých odborov Matice slovenskej hladko prešli podľa analógie iných akadémií na svete s jazykovou normotvornou právomocou z Matice do Akadémie. Dnes teda túto právomoc má jedine Slovenská akadémia vied prostredníctvom svojho Ústavu slovenského jazyka, od 1. januára budúceho roku prostredníctvom svojho Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra, v ňom potom prostredníctvom komisií, najmä komisie pravopisnej a ortoepickej, pravda, popri komisii slovníkovej. Nech sa teda táto výhradná právomoc používa v Akadémii i naďalej na ustavičné dvíhanie úrovne jazykovej kultúry spisovnej slovenčiny“. Žiaľ, táto dvojkoľajnosť sa dnes navracia cez nové kompetencie, ktoré zákon pririekol ministerstvu kultúry (Ústrednej jazykovej rade).

u Ondrejoviča, 2009). Príručky sa, ako vidieť, kodifikačnými nestávajú vždy len na základe svojich odborných kvalít.

Vysvetlenie Ministerstva kultúry SR, prečo kompetencia schvaľovať kodifikáciu, resp. kodifikačné zmeny, prešla naň, nepovažujeme za uspokojivé. Na námietku, že Ministerstvo kultúry SR má v procese kodifikácie štátneho jazyka mocenské postavenie, hoci táto otázka prináleží skôr jazykovedcom, reagoval hovorca ministerstva kultúry J. Bednár vyhlásením, že akademické a jazykovedné pracoviská môžu mať na otázky podoby kodifikovaného štátneho jazyka rôzne názory a dokonca, že sa môže stať, že „takéto pracovisko nepodá návrh na zmenu kodifikácie štátneho jazyka", a vtedy to musí urobiť ministerstvo, lebo ono má za to zodpovednosť. 11. septembra sa k tejto veci v Pravde vyjadrila E. Kačalová, riaditeľka odboru štátneho jazyka MK SR, kde síce potvrdila, že kodifikovanú podobu jazyka vždy pripravovali a aj budú pripravovať odborné slovakistické pracoviská, že tam vznikajú slovníky, návrhy na zmeny kodifikovanej podoby, zároveň však dodala, že je potrebné, aby orgán, ktorý má príslušnú kompetenciu, *vyhlásil* (použila tento pojem S. O.) kodifikovanú podobu, ktorá je v tom čase platná: „Zakaždým, keď dôjde k nejakej závažnej zmene, štátny orgán ju potvrdí. Vždy je totiž potrebný zjednocovací prvok". Ale prečo má mať túto zjednocujúcu úlohu ministerské úradníctvo? Nemôže sa to naozaj nechať na odborníkoch?

V dôvodovej správe sa okrem iného hovorí, že „tento zákon nevylučuje používanie nespisovných jazykových prostriedkov, ak ide o ich funkčné využitie, najmä v umeleckej tvorbe a v publicistike", ale funkčné prekračovanie normy v diferencovaných komunikačných situáciách je nesporne oveľa rozmanitejšie, ako naznačuje tento výrok.

Viackrát (najmä v rozhovoroch v tlači a elektronických médiách pracovníci JÚĽŠ (J. Dolník, S. Ondrejovič, K. Buzássyová, S. Mislovičová) vyjadrili názor, že jazyk (jeho používanie) by sa nemal spájať s trestom, že vzťah jazykovedcov z JÚĽŠ SAV k pokutám za porušenie jazykového zákona nie je nijako obdivný, že pomocou pokút sa sotva dá vybudovať pozitívny vzťah k jazyku. Proti tomu stojí najčastejšie argument,

že zákon, ktorý nemá sankcie, je bezzubý, je len zdrapom papiera a je nevymožiteľný. Ale je otázka, či jazykové zákony naozaj sa musia pohybovať iba v oblasti tzv. „hardzákonodarstva". Situácia v krajinách Európy a sveta nenaznačuje, že to nemusí byť nevyhnutné (v Európskej únii má sankčné zákony iba sedem krajín). Prečo sa v tejto veci neopierať skôr na „osvietenejšie" krajiny? Prirodzený jazyk vyjadruje náš vzťah k svetu a zasahovanie doň takýmto spôsobom je veľmi problematické, k čomu sa pred časom vyslovil aj V. Mináč, podľa ktorého jazyk sa „v mezaliancii s mocou znečisťuje", keďže „takéto umocnenie jazyka má iba číro politické pozadie a prináša iba číro politický efekt, pre vnútornú mohutnosť je to opatrenie neutrálne. Jazyk sa prikrčuje alebo rozrastá, čistí alebo vstupuje do mezaliancií podľa iných, nie mocenských zákonov" (Mináč – Podracká, 1998, s. 43). Teda nie iba sociolingvisti a pragmalingvisti to vnímajú takto: aj viacerí iní elitní komunikanti.

Sankcie sa navyše pri zákone o štátnom jazyku SR nezavádzajú po prvý raz. Tvorili už súčasť zákona prijatého Národnom radou SR v r. 1995. Po skúsenostiach s činnosťou príslušných poradcov („inšpektorov") však možno konštatovať, že zavedenie pokút a dohľadu sa už raz neosvedčilo.

2. Problém jazykového zákona prekročil v súčasnosti nielen slovensko-maďarské hranice, ale dostal aj medzinárodný rozmer. V uvedenej kauze sa veľmi aktívne angažovala najmä Maďarská republika, ako aj politickí zástupcovia maďarskej menšiny na Slovensku, ktorých snahou bolo získať čo najväčšiu podporu medzinárodných kruhov a európskych inštitúcií. Hovorilo sa o ňom v Rade OSN pre ľudské práva a radu Európy, na pôde OBSE a v Európskom parlamente, chystalo sa dokonca jeho „vyvezenie" do Bieleho domu, kam ho preniesla Únia zahraničných Maďarov. Slovenský zákon neušiel takisto pozornosti viacerých akcií, ktoré sa v tomto čase konali v Európe, napr. 94. svetovému kongresu esperantistov, ktorý sa uskutočnil v júli 2009 pri príležitosti 150. výročia narodenia L. Zamenhofa v poľskom Bjałystoku.

Vyjadrovali sa k nemu viacerí domáci i zahraniční europoslanci. Zo slovenských členov europarlamentu to bola europoslankyňa za KDH A. Záborská (Jazykový zákon je zlomyseľný, 20. 7. 2009) a jej kolega M. Mikulášik, ktorý zákon pripodobnil k „Slotovým nejapným rečiam"[4]. Zo zahraničných europoslancov sa ozval podpredseda zahraničného výboru europarlamentu M. Gahler z Nemecka, podľa ktorého Slovensko „jazykový zákon dostane do izolácie" (Hospodárske noviny, 17. júla 2009) a J. Buzek s tým, že „tento zákon škodí nielen Maďarom, ale aj duchu európskej integrácie a principiálnym ideám demokracie". Rozsiahla diskusia o slovenskom jazykovom zákone sa strhla aj v časopise The Economist a Financial Times. Médiá informovali, že zákon sa zdá v poriadku britskému europoslancovi Ch. Tannockovi (20 %-tný prah pre používanie menšinových jazykov), aj keď podľa vlastných slov „detaily zákona nepozná". Zákon podporili aj členovia Svetového združenia Slovákov v zahraničí (SZSZ), ktoré jeho prijatie vníma ako „podporu národného povedomia a kultúrnej identity Slovákov žijúcich v zahraničí". Hoci združenie vo vyhlásení píše, že plne chápe potreby a situáciu národnostných menšín a etník žijúcich na Slovensku, podľa nich „o tom, či sa všade na Slovensku budeme môcť dohovoriť po slovensky, by nemal rozhodovať nikto iný ako slovenský národ prostredníctvom svojich zákonodarných orgánov". Zrejme áno. Ale naozaj by nebolo dobré v tomto prípade prebrať problém spoločne aj s menšinami? To je otázka.

Pre naše kruhy je zaujímavá predovšetkým petícia „zavesená" na internete Výskumným centrom pre jazyky MAV, ktorú podpísalo niekoľko sto respondentov medzinárodnej vedeckej a kultúrnej verejnosti, vrátane známych (ba najznámejších) lingvistov z univerzít západnej Európy, USA,

[4] Pozoruhodné je, že v diskusii k článku sa mnohé príspevky krútili okolo výrazu „nejapný", ktorý sa hodnotil ako bohemizmus. Návrhy na vhodný ekvivalent však neprišiel (sú v tomto prípade výrazy nemiestny alebo hlúpy adekvátnymi ekvivalentmi?). Upozornime, že nejapné reči, nejapné vtipy a nejapné otázky používal Tajovský, Šoltésová a Gráf a iní.

Japonska, ale aj iných kútov sveta. Pripomeňme, že ju podpísali takí známi a uznávaní lingvisti ako je N. Chomsky, P. Trudgill, M. Bierwisch, W. Dressler, G. Stickel. Podpísala sa podeň aj A. Hornoková, riaditeľka Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku.

Ako si to vysvetliť, ako sa to mohlo stať, že taký veľký počet osobností poskytlo svoj podpis pod túto petíciu? Svoju úlohu tu zohralo zrejme viacero momentov. Po prvé, Maďarská republika je odjakživa známa úspešnou diplomaciou a chýrnym lobingom, vie veľmi umne a elegantne presúvať akcenty aj na nacionálne témy, aj keď sa zdá, že to v tomto prípade trochu preexponovala. Maďari mali v tejto veci aj istý „predlobing", lebo „studená vojna" proti zákonu o štátnom jazyku SR sa začala už skôr než prepukli tieto boje a emócie v plnej sile (porov. najmä články M. Kontru, ktoré sa pomerne pravidelne objavovali v medzinárodných periodikách, 1995/6, 1998 a i.). Druhou dôležitou okolnosťou je, že predstavenie (reprodukovanie) znenia novely zákona, voči ktorému signatári protestovali, bolo v anglickom preklade nepresné, na niektorých miestach dokonca posunuté, a teda nekorektné a zavádzajúce (na niektorých miestach, kde zákon pripúšťa dvojjazyčnosť, sa tvrdí, že vyžaduje iba používanie štátneho jazyka). A posledným dôvodom, prečo sa „chytilo" toľko vedcov, je sama povaha jazykového zákona, ktorý podľa nášho názoru nebol urobený dosť citlivo a s dostatočnou empatiou, čo sa naznačuje aj v podtexte posudku K. Vollebaeka a čo s miernou hyperbolou vyjadril spisovateľ P. Juščák vo svojom zamyslení v šarištine nazvanom Take male pojednaňe o jazyku: „Našo panove vimišleli, že zratuju spisovni jazyk. Ňe ďiaľekty, co svedča o našej tišičročnej kulture običajneho človeka. Ňe, tota kultura co vimira s každu generaciu, ba každi dzeň, toto ich ňetrapi. Jich jazikovi zakon je jak zos druheho šveta. Ket ho človek čita a vidzi z jaku zloscu bul napisany, keľo represije okolo takej citlivej veci, jak je jazyk, ta človeku muši rozum stac" (Sme, 13. 8. 2009, s. 7).

Z pohľadu nedávnych i súčasných polemík doma i v zahraničí sa zdá, akoby novelizovaný zákon o štátnom jazyku z r. 2009 predstavoval najreštriktívnejší zákon prinajmenšom

v Európe, ktorý najviac porušuje individuálne občianske a ľudské práva. Popri Slovensku však v Európskej únii existuje ešte šesť štátov, kde aktuálne platí jazykový zákon, ktorého súčasťou sú sankcie a pokuty. Sú to baltské štáty (Lotyšsko, Litva, Estónsko), Slovinsko, Poľsko a Francúzsko. Iné krajiny v Európskej únii majú jazykové zákony bez sankcií alebo takéto zákony nemajú vôbec.

Ak ide o sankcie, je dosť nepochopiteľné, prečo si väčšiu kritiku než Slovensko nevyslúžili vo svojom čase (pri prijímaní svojich jazykových zákonov) baltské krajiny, kde dochádza k tomu (napr. v Lotyšsku), že ak sa občan nepreukáže znalosťou domáceho úradného jazyka a nesplní niektoré ďalšie podmienky, ktorými preukáže lojálnosť k štátu, stráca občianske práva (fakticky prestáva byť občanom príslušnej krajiny). Ak aj nejde o menšiny porovnateľné so slovenskými, lebo rusky hovoriace menšiny boli sem z veľkej časti importované umelo počas sovietskej éry (nejde teda o menšiny v tradičnom zmysle), opatrenia zákona sú značne diskriminačné. Európska únia sa tieto diskriminačné opatrenia pokúšala zmierniť aspoň tak, že zo zákona vylúčila dosah na súkromný sektor, podnikateľov a zamestnancov.

No nejde len o znenie jazykových zákonov, ale aj o ich implementáciu. V Slovinsku sa napr. podľa novšieho prieskumu prijatý zákon porušuje, s udeľovaním pokút sa však váha. Iné správy však prichádzajú z Francúzska. Známy je prípad americkej skupiny General Electric Medical Systems, ktorá v dokumentácii týkajúcej sa školenia zamestnancov, hygieny a bezpečnosti nepreložila 76 strán do francúzštiny, za čo dostala pokutu 580 000 eur, čo potvrdili aj všetky francúzske súdy. V tomto prípade došlo k mimosúdnej dohode, ale i tak by nám Francúzi nemali byť v tejto veci vzorom. Môžu nám byť vo všeličom možnom, ale nie v tom, aké práva poskytovať skupinám, ktoré nie sú pri moci.

Aj v mnohých ďalších krajinách Európy a sveta boli prijaté jazykové zákony, no nie každý z nich je sankčný, nie každý je podobný nášmu a nie každý je zameraný na posilnenie „čistoty“ a rozšírenie príležitostí na uplatnenie väčšinového jazyka. Napríklad poľský je sankčný, ale je tam aj klauzula, že tí, čo

majú chrániť jazyk, sa majú starať o šírenie nárečí a nárečových výrazov.

Na druhej strane treba dodať, že oprávnené nároky sa najlepšie vznášajú v takej pozícii, keď aj žiadajúca („žalujúca") strana si plní svoje (morálne) záväzky voči *svojím* spoločenstvám, ktoré zase u ich nie sú pri moci. Situácia menšín v Maďarsku je aj dnes podľa slov bývalého ombudsmana pre menšiny Jenőa Kaltenbacha – „skľučujúca" (Sme, 23. 7. 2009, s. 15). Jestvuje tu síce zároveň absolútne liberálny zákon o menšinách, ktorý nijako neobmedzuje používanie menšinových a regionálnych jazykov, ale keďže menšiny v Maďarsku boli podľa ombudsmanových vlastných slov „ponechané od 19. storočia na chradnutie" a „bez výnimky sa dostali na okraj straty identity", ide skôr o papierový zákon.

Winston Churchil kedysi dávno vyslovil názor, že civilizovanosť každého národa sa najlepšie pozná podľa toho, ako sa správa k svojim menšinám. Správanie uhorskej reprezentácie najmä po roku 1830, keď sa začala programová násilná maďarizácia v Uhorsku, nebolo v tomto zmysle civilizované. Bolo by však nešťastné, keby sme sa chceli správať podobne my dnes, keby sme chceli uplatňovať čosi ako Apponyiho zákony – iba v opačnom garde. Jeden z novinárov ČTK (Ľ. Smatana, Sme 16. 9. 2009) upozornil na nebezpečnú blízkosť argumentácie Apponyiho zákonov k argumentáciám terajšieho ministerstva kultúry.

3. A napokon je tu v tomto kontexte veľmi dôležitý dokument – posudok novely zákona o štátnom jazyku SR z dielne vysokého komisára OBSE pre otázky národnostných menšín Knuta Vollebaeka (2009). Práve on zohral úlohu prirodzeného mediátora, ktorého názor sa zaviazali rešpektovať a do značnej miery rešpektujú obe sporiace sa strany. Naozaj ide o vzácne vyvážený posudok, hoci obe strany ho interpretujú odlišne. Závažné je v ňom konštatovanie, že novela zákona o štátnom jazyku „sleduje legitímny cieľ a celkove je v súlade s medzinárodnými štandardmi". To je zásadná formulácia, z ktorej treba vychádzať pri posudzovaní celkovej situácie, hoci ju trocha relativizuje už následné konštatovanie: „aj keď novela

vo všeobecnosti nie je sporná, je potrebné starostlivo zvážiť všetky jej dôsledky". Ak sa podľa K. Vollebaeka prijal zákon na ochranu a podporu štátneho jazyka, treba ho vyvážiť reformou zákona o jazykoch menšín a zabezpečením toho, aby sa menšiny na Slovensku „cítili skutočne ako doma". Na viacerých miestach posudku sa poukazuje na potrebu zachovať rovnováhu medzi podporou štátneho jazyka a ochranou jazykových práv menšín, na ich nevyhnutnú interakciu, na ich proporcionálny vzťah a pod. V posudku sa upozorňuje aj na to, že terminológia používaná v zákone nie je úplne jasná, ani konzistentná, že ju treba zjednotiť s prihliadnutím na práva osôb patriacim k národnostným menšinám. A správa sa dotýka aj skutočnosti, že v súčasnej podobe zákon dáva právomoc kodifikovať štátny jazyk Ministerstvu kultúry, a nie nezávislej inštitúcii.

Správa uznáva, že postihy za porušovanie ustanovení o používaní štátneho jazyka, sú legitímne, ale „ak sa k nim pristúpi, orgány by mali pristupovať s mimoriadnou opatrnosťou. Postihy by mali byť výnimočné, jasne definované a pravidelne monitorované z hľadiska ich účinku." Jazyk je, ako to formuloval nemecký ústavný súd, „základnou slobodou, preto by mal spravidla podliehať najnižšiemu možnému stupňu normatívnej regulácie". Hrozba pokutami je napokon v príkrom rozpore, ako uvádza J. Dolník (2009), s proklamáciou v dôvodovej správe, že novelizáciou sa má (okrem iného) „prehlbovať pozitívny vzťah občanov slovenskej národnosti aj príslušníkov národnostných menšín k slovenskému jazyku." Napokon to potvrdzuje aj K. Vollebaek, ktorý ustanovenie o pokutách hodnotí v posudku ako „negatívny vývoj". Mala by to byť posledná možnosť, ich ukladanie by sa malo skôr sťažiť ako uľahčiť, najmä ak v súčasnosti majú pokuty veľmi široké rozpätie (100 do 5000 eur), pričom sa nenaznačujú nijaké kritériá, na základe ktorých sa výška stanovuje. Treba väčšiu jasnosť, lebo je tu riziko zneužívania. Zatiaľ sa pokuty „odložili" na rok 2010.

Ministerstvo v jednom vysvetlení zákona píše: „Ochrana štátneho jazyka zakladá štátu povinnosť zabezpečiť svojim občanom právo na dorozumenie v tomto jazyku v súkromnej i verejnej sfére". Netreba spochybňovať právo na dorozumenie sa v štátnom jazyku v súkromnom i verejnom styku na celom

území Slovenska. No neovládanie slovenčiny (nemusí ísť o kodifikovanú podobu štátneho jazyka, ale o slovenčinu vôbec) na Slovensku je hendikepom predovšetkým pre obyvateľov minoritných národností.

Je ešte mnoho ďalších všeobecnejších i detailnejších otázok, ktoré prináša novela zákona (nie je definovaný verejný styk, nie je jasné, čo sa rozumie pod zásahom do kodifikovanej podoby štátneho jazyka, čo je funkčnosť v danom kontexte atď.), vyslovme však už len záverečnú vetu: v našom chápaní zákon o štátnom jazyku SR je podľa všetkého *právne* čistý, zodpovedá obvyklým štandardom, a nie sú teda oprávnené výčitky najmä zo strany Maďarskej republiky, že Slovensko porušuje európske či medzinárodné normy. Ale zároveň sa domnievame, že tento zákon nebol pripravený dostatočne citlivo a v potrebnej kooperácii s menšinami. Z nášho pohľadu obsahuje aj niektoré sporné veci z jazykovedného hľadiska, navyše keď Ministerstvo kultúry preberá na seba kompetencie, ktoré by podľa nášho presvedčenia mali ostať v odbornej sfére. Preto s veľkou netrpezlivosťou očakávame metodické pokyny, ktoré k zákonu pripravuje Ministerstvo kultúry SR. Je to nádejné, lebo pomoc pri nich prisľúbil aj Knut Vollebaek.

Literatúra

DOLNÍK, Juraj. 2009. Jazyk sa nedá znásilňovať. In: *Pravda*, 22. apríla 2009, s. 37.

KONTRA, Miklós. 1995/1996. English only s cousin: Slovak only. In: *Acta Linguistica Hungarica*, 43, 1995/1996, No. 3 – 4, s. 345 – 372.

KONTRA, Miklós. 1998. Language rights arguments in Central Europe and the USA: how similar are they? In: *Language Legislation and Linguistic Rights*. Ed. D. Kibee. Philadephia, Benjamins 1998, s. 142 – 178.

KRÁĽ. Ábel. 2009. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. 2. vyd. Martin : Matica slovenská, 2009.

MINÁČ, Vladimír – PODRACKÁ, Dana. 1998. *Paradiso*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 1998. ISBN-80-88735-69-6.

NEKVAPIL, Jiří. 2007. Kultivace (standardního) jazyka. In: *Slovo a slovesnost*, 2007, č. 4, s. 287 – 301.
NOVÁK, Ľudovít. 1935. *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1935.
NOVÁK, Ľudovít. 1967. Ešte raz o jazykovej normotvornej právomoci na Slovensku. In: *Kultúra spisovnej slovenčiny.* Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 71 – 74.
ONDREJOVIČ, Slavomír. 2009. Slovenská výslovnosť a jej kodifikácia. In: *Slovenská reč*, 74, 2009, č. 4 (v tlači).
VOLLEBAECK, Knut. 2009. Opinion of the OSCE High Commissioner on National Minorities on amendments to the "Law on the State Language of the Slovak Republic". The Hague 22th July 2009.

Prof. PhDr. Slavomír ONDREJOVIČ, DrSc.
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26
813 64 BRATISLAVA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
slavoo@juls.savba.sk

HOVORENÁ PODOBA JAZYKA V MESTE AKO METODOLOGICKÝ ODKAZ A VÝZVA

Vladimír Patráš

THE SPOKEN FORM OF AN URBAN LANGUAGE AS A METHODOLOGICAL BEQUEST AND CHALLENGE

The research of spoken urban communication in 1961 – 65 has, after some break, developed again in the last decades of the 20th century. The observation of utterances in selected communication spheres and situations has been sporadically done in some urban localities relying on the verified research methods from the 1960s, gradually being enhanced with a sociolinguistic dimension. The research was not continued systematically at the turn of the centuries. A group of Banska Bystrica Sociolinguistic School members have developed specified research in Central Slovakia within a grant research project (project coordinator J. Findra; 2007 – 2009). Concluding the phase of the field research seems to be a good time for the first comparison of the 1980s and today`s findings.

Key words: language, linguistics, speech communication, communication sphere, town, sociolinguistics, Banska Bystrica Sociolinguistic School, national language, spoken form of urban Slovak, grant project.

Leitmotív, zámery a inšpirácie týchto úvah podmieňuje niekoľko okolností. Čelnú pozíciu zaberá prepojenie s ústrednou tematikou medzinárodného vedeckého podujatia. V jednotlivých pokračovaniach seriálu banskobystrických konferencií o komunikácii je téma tradične aktualizovaná ako výzva na sledovanie bipolárnych, dynamicky prepojených kategórií. Vlastným predmetom štúdie sa v tomto zmysle stáva kontrastívny metodologický pohľad na bezprostredné ústne jazykové prejavy, uplatňujúce sa v mestských a priľahlých vidieckych sociokomunikačných podmienkach. V jadre sa teda nachádza stratifikovaný komunikačný útvar, ktorý sa popri odraze osobitostí svojho prostredia (Banská Bystrica na

prelome 80. a 90. rokov 20. storočia) netajil ambíciami zovšeobecňovať jazykovo-komunikačné podmienky spontánnych komunikačných aktov.

V naznačených súvislostiach popri modeli komunikačného útvaru svojho času zaujalo pozornosť i jeho pomenovanie *hovorená podoba slovenčiny v meste* (HPSM; Patráš, 1990). Dostalo sa aj do pojmového inštrumentária príbuzných, súbežných či nadväzujúcich prác. V odbornom kontexte sa aspoň synonymicky uplatňuje dodnes (pozri napr. Kralčák, 2008; Urbancová, 2007; Luptáková, 2009). Jeho silnými stránkami popri priamej nadväznosti na združené pomenovanie zo 60. rokov *hovorená podoba spisovnej slovenčiny* sú styčné body so stratifikačnými modelmi národného jazyka. V neposlednom rade totiž poukazuje na vždy osobité usporiadanie a využitie participujúcich variet, závisiacich od mimoverbálnych dorozumievacích podmienok. Sprievodnou pohnútkou je preto po odstupe dvoch desaťročí zvážiť, príp. prehodnotiť výpovednú silu modelu s pomenovaním a využitie ich metodologického potenciálu pri ďalších výskumoch svojho druhu.

V 80. rokoch pod vplyvom „parolizácie" jazykovedy a vzrastu interdisciplinárne koncipovaných bádaní sa uskutočnili ďalšie výskumy hovorenej/ústnej podoby komunikácie. Hoci nešlo o inštitucionálne vystúpenia, dosiahli sa presvedčivé, vedecky zaujímavé výsledky. Nateraz ostatné reflexie na uvádzanú etapu a jej význam nájdeme v jubilejnom zborníku na počesť S. Ondrejoviča *Jazyk a jazykoveda v pohybe* (2008).

Na plodné výskumné obdobia a neustále pútavú problematiku sa v roku 2006 rozhodla koncepčne nadviazať časť príslušníkov Banskobystrickej sociolingvistickej školy.[1] Programová platforma interdisciplinárne osnovaného projektu bola predstavená na prahu výskumného obdobia (Findra,

[1] Projekt Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied VEGA č. 1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny*. Zodp. riešiteľ J. Findra. Riešiteľské obdobie január 2007 – december 2009.

2007). Z hľadiska nadväznosti a možnosti porovnávať výsledky pozorovaní na diachrónnej osi je dôležité, že jednou z rešpektovaných metodických zásad pri aktuálnych výskumoch hovorenej komunikácie je rozčlenenie výskumného areálu na tzv. územné výskumné body. Vo vybraných mestách centrálnej časti Slovenska sa završuje terénny výskum. V spolupráci s respondentmi sú okrem živých komunikátov súbežne získavané aj výpovedne cenné dotazníkové podklady. Jedným z výskumných bodov sa opätovne stala aj Banská Bystrica.

Súhrnne povedané: poslaním štúdie sa stáva kontrastívne poukázanie na stav, úroveň a vývinové zmeny bežnej hovorenej komunikácie (na príklade Banskej Bystrice) v časovom rozpätí dvoch desaťročí. Obraz zjednocuje tieto okolnosti: metodologické zdroje doterajších bádaní svojho druhu, teoretické premisy vedeckého grantového projektu a vyústenie oboch faktorov do niekoľkých námetov na analýzy, interpretácie a zovšeobecnenia. Účel rámujú sociálno-priestorovo podmienené súradnice *spoločenské/všeobecné – individuálne/špecifické* a časovo načrtnutá dvojica *návraty – perspektívy*. Zámer sa mieni naplniť v predstavení ďalších možností na moderné, exaktné, najmä však reálne spoznanie dynamiky ústneho dorozumievania vo vymedzenej komunikačnej sfére. Súhru uvedených okolností možno znázorniť v **schéme č. 1**:

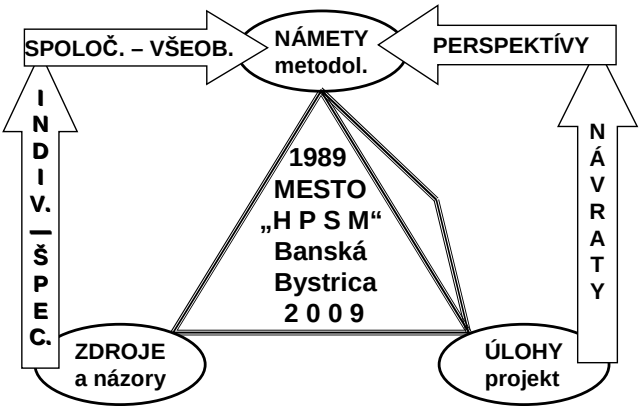

Pri sledovaní cieľa vychádzajme z prvej okolnosti. Zo všeobecno-metodologického hľadiska sa výskumy zo 60. rokov kontinuálne opierali o languové štruktúrno-systémové jazykové charakteristiky. Základnou úlohou výskumného programu bolo sledovať napätie medzi spisovnou a nárečovou dorozumievacou formou (útvarom) v tzv. mestskej reči. Na zhodnom metodologickom pozadí sa uskutočňovali výskumy jazyka mesta/„městské mluvy", príp. „běžně mluveného jazyka" v českých podmienkach v 70. rokoch a na počiatku ďalšieho desaťročia.

V súvislosti so stratifikačným modelom slovenčiny s oporou o termín-pojem *národný jazyk* podľa J. Horeckého z konca 70. rokov, s rozvojom parolovej lingvistiky a interdisciplinárnych prístupov, sémantizáciou a pragmatizáciou jazykovedy sa vo výskumnom dotyku s tzv. jazykom mesta ocitol text (*komunikát*, *diskurz*, o*bsahovo-pragmatická jednotka* – pomenovanie a pojem pozri Kořenský a kol., 1999). Metodologický posun sa objavil aj v pozorovaniach ústnej komunikácie v slovenských podmienkach. „Stratifikačné skúsenosti" sa obohacovali o pokusy viacrozmernejšie analyzovať a interpretovať živé komunikáty ako vzťah medzi výrazovou stránkou bežnej spontánnej komunikácie a sociodemografickými črtami jej nositeľov či používateľov. Presvedčivou základňou dynamického interpretačného prístupu sa stala reč, ponímaná ako proces s jej sociálnym kontextom, a to v komplexnosti a zároveň nehotovosti (aplikáciu medziodborových analytických procedúr pozri Kořenský a kol., 1999). Účinný posun a prínos tak badáme v neodčleňovaní klasických dichotómií *langue – parole*, ale v ich „kriticky tvorivom" prepojení.

K rozhraniu 80. a 90. rokov, t. j. z čias akcelerujúcich interdisciplinárnych bádaní, sa hlási aj výskum hovorenej podoby slovenčiny v Banskej Bystrici (Patráš, 1990). Výstupným počinom sa stala už spomínaná dizertačná práca. Nikdy nebola publikovaná tlačou, na jej platforme však boli najmä v rokoch 1990 – 2000 spracované viaceré vedecké štúdie, predstavené

doma a v zahraničí[2]. Na všetky počiny jestvuje niekoľko desiatok zaregistrovaných ohlasov.

Hoci nie je obvyklé navracať sa po rokoch k juveníliám, naviac k vlastným raným prácam, ba „návrat k prvému autorskému obdobiu“ (1987 – 90) sa môže ponímať ako nepríliš kritické sebaprezentovanie, exkurzy tohto druhu nesledujú podobný cieľ ani v štúdii. Mienia sa stať solídnym východiskom na kontrastívne naznačenie stavu bežnej hovorenej komunikácie v zhodnom výskumnom objekte (Banská Bystrica) po generačnom odstupe dvoch desaťročí. Autorovi sa takýto koncept priam ponúka. Ako člen výskumnej zostavy, venujúcej opätovnú pozornosť tzv. jazyku mesta/mestskej reči, pri uzatváraní fázy terénnych výskumov v rámci rozpracovaného vedeckého projektu má naň veľmi vhodnú príležitosť.

Porovnávanie jazykovej situácie v relatívne totožnom výskumnom bode sa ukazuje byť výhodným z viacerých hľadísk. Okrem spoznania aktuálneho stavu v dorozumievaní kontúruje potrebný vedecký pôdorys, vyhovujúci či priam zodpovedajúci požiadavkám moderných interdisciplinárnych bádaní so sociolingvistickou orientáciou.

Metodologickým základom prístupu k analýzam v prvom období bolo uvedomenie si dynamiky medzi pólmi konštantných (modelovosť – gnómickosť) a premenných (spontánnosť – aktualizovanosť) determinantov v rečovej komunikácii obyvateľov mestskej aglomerácie. V uvedených limitách sa stupňovito radia a aktivizujú dynamizujúce potencie jednotlivých jazykových rovín. V komunikátoch obyvateľov mesta – príslušníkov rozmanitých vekovo, vzdelanostne, sociálne, profesne a i. vydelených skupín – sa uplatňujú prirodzene protirečivé spôsoby prirodzeného dorozumievania. Segmentačno-diferenciačné trendy posilňujú stupeň (povedomie) normovanosti v reči; nivelizačno-integračné trendy zasa podporujú variačný potenciál v jazyku (**schéma č. 2**; Patráš, 1990, s. 256):

---

[2] http://www.juls.savba.sk/slovenski_jazykovedci/1986-995/Patras,%20Vladimir.html (14-10-2009)
http://www.juls.savba.sk/slovenski_jazykovedci/1996-000/Patras,%20Vladimir.html (14-10-2009)

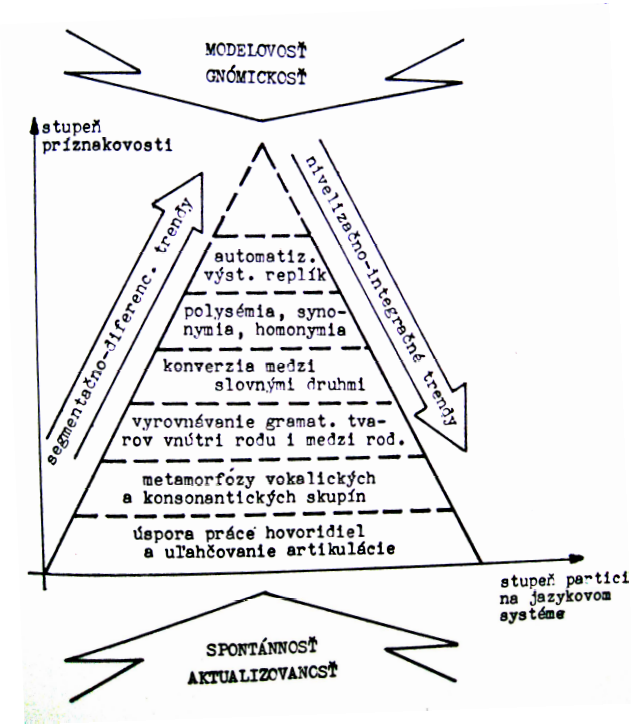

V operatívnom, nikdy nie hotovom vyvažovaní oboch línií sa nachádza jeden z hĺbkových zdrojov vnútornej dynamiky hovorenej podoby slovenčiny v meste, ústiaci do reálneho povedomia o jestvovaní prinajmenšom jej troch komunikačných noriem. Normy sa dominantne aktivizujú na základe generačnej príslušnosti hovoriacich (v sociálnom, nie fyzicko-individuálnom ponímaní; Patráš, 1991). Pravdaže, v prvom výskume sa síce rešpektovali, ale dôkladne nespresňovali vzťahové siete medzi výrazom (výberom, usporiadaním a využitím súčastí rečového inventára *ad hoc*) a sociodemografickými charakteristikami komunikantov. Výsledky úsilia sa zaradili do výskumnej línie, ktorá sa ďalej sledovala ešte do polovice 90. rokov. V slovenskom kontexte podobne postupovali napr. Slančová – Sokolová, 1994; v českých podmienkach boli podobne ladené programy predstavené v zborníkoch *K diferenciaci současného mluveného jazyka*, 1994; a Bogoczová et al., 2000. Vďačný

a prístupný predmet vedeckej pozornosti vo víre čias postupne prevrstvili iné, občas aj atraktívnejšie záujmy. Výskumy bežnej komunikácie tak napriek vypracovanej metodike, priaznivému metodologickému ovzdušiu a zdôrazňovaniu ich potrebnosti utíchli.

K stavu v 80./90. rokoch – od 60. rokov a *pars pro toto* cez priezor dizertácie (Patráš, 1990) – možno kondenzovane uviesť niekoľko hodnotiacich poznámok. Výskumy stavali svoj úspech na precíznosti, metodologickej čistote a nosnosti opozitných kategórií *štruktúra – systém, centrum – periféria, konštanta – premenná*, *invariant – variant, norma – narúšanie normy*, na interpretačnom ukotvení v jazykových rovinách a na značnej jednoodborovosti s oporou v lingvistike. Na základe reálnej komunikačnej praxe bol hodnoverne zistený a predstavený miestny/regionálny úzus. Organizované vybudovanie spoľahlivých textových súborov (audiozáznamov) a ich minuciózny opis sa potvrdili v role presvedčivej argumentačnej základne. Opis pritom ťažil z kontrastu najvýraznejších variet ako odrazu rozdielov medzi mestom a vidiekom. Výsledky avizujú konštituovanie uvoľnenejšieho ústneho dorozumievacieho variantu, obvykle s výraznejším regionálnym diferencovaním – „hovorovej slovenčiny“, resp. štandardnej variety slovenčiny. Vcelku utvárajú priestor na porovnávanie starších a novších bádaní s predpokladom opakovane sa výskumne navracať do už prebádaných lokalít.

Konštatácie sa stali aj ideou a koncepciou na prípravu, uskutočnenie a vyhodnocovanie prebiehajúcich výskumov (k projektu VEGA pozri Findra, 2007; potenciálny referenčný rámec na výskumy Patráš, 2008). Na jednom z hlavných miest aktuálnych pracovných úsilí nespočíva ani tak samotné pomenovanie dorozumievacieho útvaru. Skôr ide o zreteľné identifikovanie jeho súčastí v synchrónnej dynamike a lokalizovanie ich mimoverbálnych zdrojov.

Pri porovnávaní končiacich výskumov so staršími úsiliami vyvstávajú determinanty dvojakého druhu. K vlastným jazykovým (vnútrosystémovým a komunikačným) okolnostiam sa priraďuje vzrastajúca „hovorová“ príznakovosť fonickej a morfologickej roviny, registrovanie a viacúrovňové hodnotenie variantov v ústnom dorozumievaní, rešpektovanie „tlaku“ neverbálnych podmienok a ich

schopnosti ovplyvňovať úzus/normu v príslušnej komunikačnej sfére s oporou o sociodemografické mapy respondentov. Všetky znaky pôsobia v dynamických väzbách s rozmanitými konkurenčnými ambíciami, hierarchickým usporiadaním a najmä ambíciami primerane, bezporuchovo napĺňať komunikačné zámery a ciele hovoriacich. K vonkajším okolnostiam sa radia technologické podmienky. Oproti minulosti sa získavajú výhradne digitalizované audiozáznamy spontánnych komunikátov s transkribovaním reprezentatívnych súčastí podľa dohodnutej kódovej sústavy. Dôležitá je možnosť ich exaktného spracovania v počítačovom prostredí[3] vrátane spolupráce s oddelením Slovenského jazykového korpusu JÚĽŠ SAV v Bratislave, budujúcim Slovenský hovorený korpus[4], a súbežné porovnávanie a overovanie analytických konštatácií s anketovými podkladmi. Na priesečníku uvedených okolností sa ako hlavný, cenný, nie nedosiahnuteľný cieľ ukazuje poznanie synchrónneho stavu a úrovne bežnej komunikácie vo vymedzených prostrediach a lokalitách s jej dynamickým stratifikačným potenciálom.

Navráťme sa prostredníctvom **schémy č. 3** (Patráš, 1990, s. 32) ku konglomerátnemu modelu hovorenej podoby slovenčiny v meste a do času jeho vytvorenia. Na potvrdenie zmyslu a poslania štúdie je potrebné porovnať hlavné sociokomunikačné črty a trendy, ktoré sa v komunikačnej sfére každodenného života obyvateľov konkrétneho mesta ukazujú ako synchrónne príznakové.

---

[3] Voľne prístupné webové programy, napr. *Speech Filing System* – http://www.phon.ucl.ac.uk/resource/sfs alebo *Praat: Doing Phonetics by Computer* – http://www.fon.hum.uva.nl/praat (oba 17-10-2009)

[4] http://korpus.juls.savba.sk; https://data.juls.savba.sk/oral (24-10-2009)

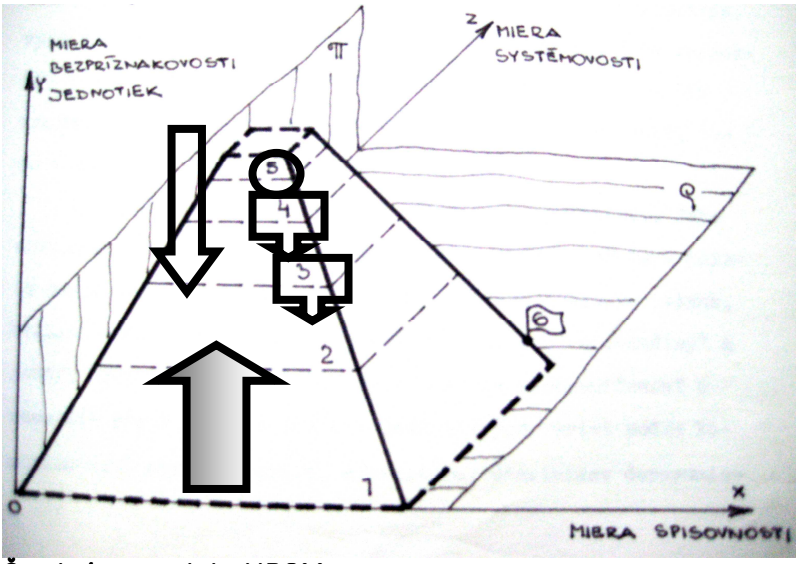

Štruktúra modelu HPSM:

1 ústna podoba spisovnej (kodifikovanej) slovenčiny
2 hovorená podoba spisovnej slovenčiny (formujúca sa „hovorová slovenčina“)
3 dialekty (polodialekt, regionálny dialekt, interdialekt) a sociolekty
4 čeština a zložky iných jazykových systémov (maďarčina, nemčina, ruština, angličtina, ..., jidiš, rómsky jazyk)
5 idiolekty
6 hovorená podoba slovenčiny v meste (HPSM)

Po vstupných analýzach[5] sa ukazuje, že oproti stavu v 80. – 90. rokoch sa po 20 rokoch v hovorenej komunikácii v Banskej Bystrici funkčne posilňuje ústna prestížna spisovná varieta národného jazyka (úroveň 1, tzv. školská slovenčina, a 2). Tento poznatok je výraznejší v spoločenstvách strednej a staršej

[5] Predmetom na prvotné zistenia sa stal súbor digitalizovaných audiozáznamov s celkovým rozsahom (bez vyfiltrovania nepoužiteľných pasáží) 300 minút a 81 vyplnených anketových zostáv. Výskumné podklady pochádzajú z obdobia september 2008 – júl 2009.

generácie hovoriacich, teda komunikantov nad 41 rokov, a to už bez priveľkých rozdielov vo vzdelanostnom zázemí. Vzrast miery dôležitosti a zástoja spisovnosti v HPSM na obmedzenej ploche tejto štúdie nateraz kondenzovane odôvodníme v prieniku niektorých vonkajších (extralingválnych) okolností.

Na hlavnej pozícii sa ocitajú reflexy solídnej úrovne vzdelávania v slovenčine ako materinskom jazyku v časoch, keď jeho nositelia/používatelia z „mestotvornej" skupiny podliehali pravidelnej školskej dochádzke na základnom a strednom stupni.

Ako druhý iniciátor expanzie pásma spisovnosti (hovorenosti, hovorovosti) sa ukazuje rozmach mediálnej komunikačnej sféry s jej trendmi a ráznym vrastaním do verejného i osobného života prostredníctvom tzv. nových médií. V dôsledku toho sa priam pred našimi očami a s naším pričinením reprofilujú hranice ústnosti (bližšie pozri Patráš, 2009). Uvedená sociodemografická skupina komunikantov spravidla pozná a využíva aj miestny komunikačný úzus vrátane tradičného nárečia. Uvedomuje si však vzťah medzi pólmi oficiálnosť – polo-/neoficiálnosť komunikačnej situácie a podľa komunikačných potrieb účelne prechádza do zodpovedajúcej variety. Mieša, resp. strieda kódy podľa aktuálnych neverbálnych podmienok a požiadaviek.

Markantnejšie „mestské" javy sa obmedzujú na segmentálnu a intonačnú rovinu. Prirodzene, presahujú do niektorých syntaktických štruktúr, najmä do súvetí a súvetných komplexov. Slovná zásoba sa popri znižovaní zástoja tradičných nárečí stále viac nasycuje sociolektmi, najmä profesionalizmami a slangizmami vrátane makaronizovaných inojazykových komponentov.

Trend zosubjektívňovania, verbálneho expresivizovania, „zhovorňovania" komunikácie smerom k mladším vekovým skupinám sa zrýchľuje. Časť tzv. školskej generácie (15 – 21-roční komunikanti) už nezriedka nerozlišuje (nevie – nemôže – nemieni – odmieta vnímať?) vertikálne, t. j. sociokomunikačné úrovne medzi účastníkmi komunikačných aktov. Aj v interakciách mimo pásma neoficiálnosti sa pokúša uplatňovať uvoľnený, žoviálny, pritom generačne unifikovaný spôsob výstavby komunikátov. Tu je namieste ako podporný argument inšpiratívna, postojovo motivovaná myšlienka, ktorá sa viaže

k uvoľnenosti prejavu. Ak hovoriaci nekomunikujú v súlade s kodifikáciou, nemusí to ešte nevyhnutne znamenať, že nevedia, ako hovoria. Môžu používať kód, ktorý považujú za spisovný; norma ich vyjadrovania sa teda môže líšiť od kodifikovanej normy (Chromý, 2009, s. 254).

Ukazuje sa, že pričinením synergických efektov sa po generačnom posune upravujú aj podiely jednotlivých vrstiev v mestskom komunikačnom konglomeráte. Ostatne, koncept z 90. rokov s týmto trendom počítal (pozri schému č. 2). Dnes však už nie je celkom namieste uvažovať o expanzívnych idiolektoch (úroveň 5). Zmenšuje sa totiž ich akčný rádius, zapríčinený posilňovaním iných úrovní. Idiolekty sa aj pôsobením médií krátkodobo aktivizovali v časoch spoločenských zmien na pomedzí 80. a 90. rokov; dnes už ide o okrajové záležitosti. Ako reálnejšia sa ukazuje byť aj zmena horizontálnej orientácie inojazykových komponentov (úroveň 4) na vertikálnu, prierezovú rovinu, zasahujúcu všetky zúčastnené úrovne. Do konglomerátneho modelu na vyprázdňované miesta by hypoteticky mohla vstúpiť ďalšia varieta; pracovne ju nazvime „e-slovenčina“.

Pravdaže, analýzy a argumentácie sa postupne spresňujú, a tak si nárokujú na zvyšovanie svojej výpovednej hodnoty. Skromnou ambíciou (nielen, ale aj) tohto príspevku je na konkrétnom príklade potvrdiť náhľad o potrebe hľadať a nachádzať princípy procedurálne poňatej, komplexnej teórie predpokladov rečovej činnosti na základe stále platných teorém klasickej štruktúrnej lingvistiky, všeobecnej teórie systémov, kybernetiky, logicko-matematických aparátov a filozofie (Kořenský, 1998, 2008). Doplňme, že takto môže obhájiť svoje výsadné postavenie v systéme vied aj samotná jazykoveda. V posilňovaní či vystužovaní nadobudnutých poznatkov interdisciplinárnymi a explanačnými prístupmi spočíva metodologický odkaz minulých a výzva dnešných a budúcich výskumov bežnej hovorenej komunikácie.

Literatúra

BOGOCZOVÁ, Irena et al. 2000. *Tváře češtiny.* Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity. 132/2000. 256 s. ISBN 80-7042-566-0

FINDRA, Ján. 2007. Program výskumu rečovej praxe v ústnej verbálnej komunikácii. *Slovenská reč*, 72, 2007, s. 257 – 269.
CHROMÝ, Jan. 2009. Postoje k jazyku, technika spojitých masek a čeština. *Naše řeč,* 92, 2009, č. 5, s. 252 – 262.
Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. 2008. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2008. 572 s. ISBN 978-80-224-1026-7
K diferenciaci současného mluveného jazyka. 1994. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference (Ostrava, září 1994). Ved. red. D. Davidová. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1994. 219 s. ISBN 80-7042-438-9.
KOŘENSKÝ, Jan. 1998. Okolnosti, předpoklady a zásady zkoumání řeči z hlediska komunikativního. In: *Proměny myšlení o řeči.* Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998, s. 108 – 114. ISBN 80-85599-38-8
KOŘENSKÝ, Jan. 2008. Proměny myšlení o řeči na rozhraní tisíciletí. In: *Člověk – jazyk – text.* Sborník z mezinárodní lingvistické konference konané u příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Jana Kořenského, DrSc. České Budějovice 18. – 22. září 2007. Ed. A. Jaklová. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2008, s. 15 – 19.
KOŘENSKÝ, Jan a kol. 1999. *Komplexní analýza komunikačního projevu a textu.* 3. vyd. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 1999. 150 s. ISBN 80-7040-363-2
KRALČÁK, Ľubomír. 2008. Sociálno-komunikačné aspekty hovorenej podoby slovenčiny v médiách. In: *Hovorená podoba jazyka v médiách*. Ed. Ľ. Kralčák. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta v Nitre, 2008, s. 23 – 35.
LUPTÁKOVÁ, Viera. 2009. *Interdisciplinárny výskum hovorenej komunikácie v strednej generácii obyvateľov Liptovského Mikuláša.* [Autoreferát dizertačnej práce.] Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 2009. 23 s.
PATRÁŠ, Vladimír. 1990. *Hovorená podoba slovenčiny v Banskej Bystrici.* [Rkp. dizertačnej práce.] Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1990. 274 s.
PATRÁŠ, Vladimír. 1991. Exponovanie komunikačných noriem v hovorenej podobe slovenčiny v meste. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie.* Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. 2. diel. Ved. red. J. Findra. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991, s. 198 – 204.
PATRÁŠ, Vladimír. 2008. Echo paradigmatickej zmeny a ďalšie výskumy bežnej komunikácie. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na*

počesť Slavomíra Ondrejoviča. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, 2008, s. 83 – 90.
PATRÁŠ, Vladimír. 2009. *Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienenej komunikácie / Sociolinguistic aspects of electronically determined communication.* Studia Oeconomica. Vědecké monografie / Scientific monographs. Karviná : Slezská univerzita v Opavě – Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, 2009. 149 / 155 s. ISBN 978-80-7248-522-2
SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava. 1994. Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca.* 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 1994, s. 225 – 240.
URBANCOVÁ, Lujza. 2007. Fónická rovina mestskej reči Zvolena. In: *Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie.* Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela – Pedagogická fakulta, Fakulta humanitných vied, 2007, s. 492 – 498.

Prof. PaedDr. Vladimír PATRÁŠ, CSc.
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
patras@fhv.umb.sk
http://www.fhv.umb.sk/app/user.php?user=patras
www.osobnosti.sk

JAZYKOVÁ KOMUNIKÁCIA Z KOGNITÍVNEHO HĽADISKA

Katarína Pekaríková

LANGUAGE COMMUNICATION FROM THE COGNITIVE PERSPECTIVE
In the article the author deals with the cognitive essence of the language. It has its core basis in the search for the balance between interpersonal and intrapersonal communication of some language phenomenons (e. g. lexical motivation, etymology, phraseology, metaphor). The measure of the communication dynamics is man and his recognition of the sense of the language and its elements.
Key words: communication, cognitive linguistic, language motivation, etymology, phraseology, language conception of the world, metaphory.

„Nie je dobre človeku samému“ (Gn 2, 18)

Sme schopní „oživiť“ javy skutočnosti, získať nad nimi moc. Tým, že ich prostredníctvom jazyka pomenujeme, začínajú v istom zmysle pre nás existovať, pomáhajú nám stať sa samými sebou. Toto privlastňovanie sa samému sebe[1] implikuje „fundamentálny antropologický problém“ (Ján Pavol II., 2006, s. 41), človek je sám. Nemôže nájsť svoju identitu a poznať seba ako celostnú osobu cez jemu odlišný viditeľný svet, ale prostredníctvom niekoho, kto je mu bytostne podobný, prostredníctvom iného človeka. Úplne sa teda definuje až v komunikácii, ktorá čerpá z vnútorného dialógu, a zároveň

[1] V zmysle základnej pravdy vyrytej na architráve chrámu v Delfách „Poznaj sám seba“.

navonok smeruje k druhému, zveruje sa jeho poznaniu, opiera sa o jeho skúsenosť.

Individuálne poznanie sa napĺňa, ak je neoddeliteľne späté s vytváraním vzťahu s niekým iným jemu podobným v komunikácii. Vzájomný súlad osobného poznávania v medziosobnej komunikácii smeruje k stále hlbšiemu chápaniu zmyslu ľudskej existencie, ktorý je de facto nevysloviteľný, ba dokonca presahuje vysvetľujúcu kapacitu našich mentálnych schopností (Schwarzová, 2009, s. 37). Hoci zmysel, táto „skutočnosti nadradená neskutočnosť (mlčanie)", „vymedzuje územie jazyka" (Flusser, 2005, s. 106) a predznamenáva jeho mantinely (nevysloviteľné sa javí ako jazykom nesprostredkovateľné), je zásadným vnútorným impulzom, vďaka ktorému sa rozširuje významový a výrazový aparát jazyka (jazyk prekonáva sám seba)[2]. Komunikácia sa nám takto ukazuje ako hlavný predpoklad poznávania, a to v troch základných smeroch:

1. Smerovanie k sebe, ktoré je založené na intrapersonálnej komunikácii (vnútornom dialógu/monológu) a prejavuje sa ako individuálne poznávanie.
2. Smerovanie k druhému, ktoré vytvára interpersonálnu komunikáciu a prejavuje sa ako kultúrne poznávanie.
3. Smerovanie k nevysloviteľnému zmyslu ľudskej existencie, ktorý je prítomný v obidvoch spôsoboch komunikácie a prejavuje sa ako stimulácia vysloviteľného, teda neustále rozširovanie možností jazyka, poznávanie jazykom.

[2] Podľa Flussera (Flusser, 2005) ide o autentické „sebapresahovanie" jazyka, ktoré sa realizuje v rozhovore, poézii a nakoniec v modlitbe. V rozhovore tvoria na základe pravidiel daného jazyka stále nové vety, čím vznikajú stále nové a nové informácie. Intelekt tieto informácie odovzdáva inému intelektu, a tak sa tieto informácie pretvárajú, ale stále sa nedotýkajú neskutočného. V poézii jazyková štruktúra nadobúda takú hutnosť, koncentráciu a kondenzáciu, že sa postupne stáva pre intelekt nepreniknuteľnou. Leží pred neskutočnosťou v nemom úžase, v nádeji, že bude inšpirovaná. Aktívny vzťah so zmyslom vzniká vtedy, ak sa človek rozhodne osloviť skutočnosti nadradenú neskutočnosť. Táto modlitba (adorácii) je vyústením jazyka, v ktorom sa oslovuje nevysloviteľné.

Tento pohľad na tri rozmery komunikácie nám napomáha pochopiť jemný prechod medzi tým, čo sa v Saussurovej terminológii zvykne označovať v pojmoch parole a language. Vďaka trojjedinosti komunikácie sa jazyk nechápe len ako nástroj určený výlučne na výmenu informácií, pragmatické používanie. Človek jazyk prežíva (Daneš, 1993, s. 135), tvorí ho na svoj obraz (Furdík, 2008, s. 28). Jazyk je prepojený s celou jeho existenciou, t. j. s telesnou, emocionálnou a intelektuálnou časťou jeho kognitívnej kapacity, a aktivizuje sa v individuálnom, kultúrnom a jazykovom poznávaní. Z tohto hľadiska každý rozmer komunikácie vnáša do jazyka špecifický článok poznávania.

Východisko a cieľ komunikácie (smerovanie k nevysloviteľnému)

Tretí rozmer komunikácie je bázou ľudského poznávania, ktoré vyplýva z niečoho rudimentárneho, prirodzeného v človeku a zároveň ho „objíma" ako celok. Inými slovami, smerovanie k nevysloviteľnému je viac alebo menej vedomé či intuitívne hľadanie zdôvodnenia existencie sveta/jazyka a funkcie od seba neizolovaných jazykových jednotiek. Ontologicky sa to prejavuje napríklad tak, že dieťa sa pri prvom zmyslovom kontakte s javom X, ktorý bol dovtedy preň neznámy, opýta „Prečo sa X volá tak?". Chce poznať **motiváciu** pomenovaného, príčinný vzťah medzi označujúcim a označovaným. Tento onomaziologický prístup k používaniu jazyka predstavuje prirodzený spôsob poznávania, pretože kauzálne vyplýva z konkrétneho zmyslového vnímania, poznávania určitého výseku skutočnosti. Neprejavuje sa to len na úrovni lexiky jednotlivých jazykov, ale aj v oblasti gramatiky.

Kognitívna lingvistka Laura Janda (2002) uskutočnila v niektorých slovanských jazykoch a v angličtine výskum vyjadrenia času prostredníctvom dvoch gramatických javov: vidového systému a označenia bodu v čase (hodiny dňa, dni v týždni), keď sa časový údaj vyjadruje akuzatívom s predložkou *v* (*v piatok / v pjatnicu | on Friday* alebo *v sem´ časov / at seven o´clock*). Zistila, že tieto dva fenomény sú motivované

spôsobom, akým Slovania chápu čas. Všetci ľudia abstraktnému pojmu času (cieľovej doméne) lepšie porozumejú priblížením cez fyzickú skúsenosť priestoru (východiskovú doménu)[3] v slovách *línia, cesta, bod*, *objekt*, ale nie všetci rovnakým spôsobom. Kým v angličtine ekvivalentom časového výrazu je lokalizácia *on Friday*, vo väčšine slovanských jazykoch označuje použitie akuzatívu pohyb k cieľu. Predložka *v*[4] + akuzatív vo východiskovej doméne priestoru označuje bod, kde sa objekt dostal v priestore; v cieľovej doméne času vyjadruje bod, kde sa udalosť uskutočnila v časovej línii. Aj vďaka vidu sú v slovanských jazykoch slovesné činnosti nejako lokalizované na časovej osi, sú objektmi, v angličtine to však neplatí.

Ako akcentuje kognitívna lingvistika, zdôvodnenie života každého jazyka má antropologickú povahu, tzn. kľúčovým faktorom spoznávania jazykom je prirodzená perspektíva človeka, vyplývajúca z našej telesnosti a zakorenenosti v priestore. Ak napríklad o niekom povieme, že je „mladý“, hovoríme to z pohľadu vlastného veku (ja sa vo vzťahu k tomu druhému považujeme za starého). Tento spôsob poznávania sa prejavuje aj v iných oblastiach života, napr. domov – cudzina, vlastný – cudzí, blízko – ďaleko, centrum – periféria a pod. Teda otázka dieťaťa presnejšie znie: „Prečo sa X volá X, a nie Y?“. Jednoduchá odpoveď má charakter dištinkcie danej vzťahom: X je X preto, lebo nie je Y. Z tohto hľadiska má v jazyku všetko svoju príčinu, pretože motivácia sa nikdy neprejavuje pri izolovanej jazykovej jednotke, ale na základe diferenciácie minimálne dvoch prostriedkov. Pre človeka je teda samozrejmé poznávať svet v súvislostiach, v kontextových vzťahoch. Ak zohľadníme zásadu neizolovanosti a prirodzený (nevedecký) postup od obsahu k forme, zistíme, že jazykové jednotky nie sú arbitrárne (Furdík, 2008, s. 30 – 32).

---

[3] Podobne ako abstraktnú entitu *myšlienka* lepšie pochopíme, keď si ju priblížime cez konkrétny fyzický úkon: *klásť myšlienku (na papier), uchopiť myšlienku* a pod.

[4] Predložky v indoeurópskych jazykoch mali pôvodne telesný význam, ktorý nebol ešte v niektorých prípadoch označujúcich priestorové pojmy úplne zastretý: *v čele, po boku* (Vaňková a kol., 2005, s. 49).

Motivácia ako prameň vyslovovania zásadným spôsobom odkrýva tvorivý vývinový potenciál jazyka, jeho neustálu reaktivizáciu v komunikácii, tendenciu prekračovať svoje hranice. Spoločne s motivatológom J. Furdíkom môžeme povedať: *„... Boh stvoril človeka na svoj obraz, analogicky je možné povedať, že človek stvoril jazyk na svoj obraz."* (Furdík, 2008, s. 28) Na základe telesnej i emocionálnej skúsenosti, kategorizácie i diferenciácie si človek prostredníctvom jazyka osvojuje predtým nepochopené, nevyslovené. Preto vývin a premeny štruktúry a/alebo významu jazykovej jednotky sú ovplyvnené stavom poznania a následným mentálnym dotváraním pôvodného významu javu u používateľa. Je to spoločné kognitívne východisko synchrónneho i diachrónneho lingvistického výskumu, kde prvotná štruktúra a význam naznačuje cestu k hlbšiemu objasneniu obsahu v súčasnosti bežne používaného výrazu.

Pre označenie niečoho „divného, podivného, čudného, zvláštneho a jedinečného" nachádzame v latinčine slovo *mīrus* (Špaňár – Hrabovský, 1969, s. 398), ktoré je nápadne zvukovo podobné s litovským *mir* (s koreňom *mi-*) „pokoj, svet, vesmír". Tento koreň sa nachádza aj v latinskom *mitis* „jemný, mierny", v starej indičtine „veselý, občerstvený" a cymrištine „milosrdný" a i. (Stanislav, 1950, s. 66). Významy akoby odrážali špecifické modusy, akými sa jednotlivé kultúry snažili cez jazyk pochopiť niečo, čo bolo pre nich nepochopiteľné. Zároveň vzhľadom na meniace sa podmienky a stav poznania implikovali spomínané slová ďalšie derivácie, ako to ukazujú vzájomne súvisiace staroslovienske výrazy *miłъ, milostivъ, milostъ, milosrъdъ, pomilovati*. Komponent *miłъ* (*miłъ mi jestъ narodъ*), ktorý znamenal v staroslovienčine „mám útrpnosť (s ľudom)", „mám ľútosť (nad ľudom)", sa spájal v kompozite *milosr d* (pôvodnejší tvar je *milostivъ*; dnes *milostivý*) so *-srъdъ-*.

Použitím tohto druhého prvku, označujúceho telesný orgán, stred človeka, srdce, sa tu objavuje tendencia zmyslovo konkretizovať ťažko pochopiteľné, a predsa v živote centrálne ľudské aktivity spojené so súcitom s druhým, prežívaním, dušou. Napriek tomu v ďalšom vývine jazyka zmysel slova zostal

neuspokojivo mentálne uchopený, je tu potreba naďalej v komunikácii tvorivo rozširovať jeho výrazový a významový aparát. Dôkazom je pomerne veľký počet ďalších slovotvorných derivácií koreňa *-mil-* (Slovník koreňových morfém slovenčiny (2007, s. 280 – 281) uvádza počet 94), ktorý akoby vo väčšej miere poukazoval na sémantický posun od činnosti pre druhého (*milosrdný*) k činnosti zameranej na seba: napr. *roztomilý, milenec, zamilovanosť, ľudomil, milovníčka, suchomilný, hudbymilovný, bohumilý, milostný, milkovať* a i..

Motivácia a minulá skúsenosť odkrývajú východisko a cieľ každej zmysluplnej komunikácie[5], a to zameranej na poznanie pre seba (poznávacie myslenie), ale rovnako aj pre iných (komunikatívne myslenie) (Horecký, 1982, s. 22). Intrapersonálnu (v prvom prípade) a interpersonálnu (v druhom prípade) komunikáciu nemožno od seba oddeľovať, pretože exponovanie jednej na úkor druhej môže spôsobiť stratu zmyslu.

Smerovanie k druhému (interpersonálna komunikácia) a k sebe (intrapersonálna komunikácia)

Na jednej strane človek nanovo spochybňuje vlastným rozumom a pôsobením osobnej kritickej myšlienky všetko jestvujúce, teda pomenované, aby očistil svoje poznanie od schematizmu, negatívnych stereotypov, mýtizovania a pod. Zároveň nie je schopný sám skontrolovať veľký počet každodenných informácií a výsledkov vedeckého uvažovania, o ktoré sa veľakrát opiera. Nedokáže presne zopakovať nespočetné myšlienkové prechody a skúsenosti, ktorými jeho národ či celé ľudstvo dospelo k duchovným pokladom. Často

[5] Dokonca, ak by sa podľa Žigu (2007, s. 51 – 56) minulá skúsenosť v synchrónnom pohľade nedostatočne uvedomovala na celospoločenskej úrovni, alebo by sa prerušila jej kontinuita, mohlo by v jazykovom systéme dôjsť k chaosu, nepredvídateľnosti správania daného javu a k zmene jeho kvality. Možno to napríklad vidieť pri nejednoznačnom určovaní tvarotvorných morfém *-a/-u* v genitíve singuláru neživotných maskulín (2007, s. 51 – 56).

sa v zásadných životných momentoch potrebuje spoľahnúť na to, s čím bol už od narodenia spätý, čo tvorilo jeho počiatok a kultúrnu formáciu. Táto dôvera iným osobám neustále podnecuje jeho schopnosť nadväzovať stálejší a dôvernejší vzťah (napriek krízam a neistým vývinovým fázam), čo ho môže ľudsky obohatiť a urobiť celostnejším (Ján Pavol II., 1998, s. 51 – 52).

V tomto zmysle predstavuje vzácne kultúrne dedičstvo **frazeológia** každého národa, ktorá obsahuje „zakonzervovanú" životnú múdrosť, niekoľkogeneračnou skúsenosťou potvrdené poznanie. Dnes sa k nemu s dôverou vraciame, pretože nás obohacuje spôsobom, aký v procese vlastného individuálneho poznávania nachádzame len veľmi ťažko. Je relevantným jazykovým zdrojom (spolu s bohato diferencovanou slovnou zásobou a ďalšími rovinami organizácie daného jazyka), z ktorého možno rozpoznať špecifický obraz, aký si o svete vytvárali od nepamäti príslušníci istého národa, kultúrneho spoločenstva. Tento jazykový obraz sveta odráža sémantickú interpretáciu skutočnosti z pohľadu bežného používateľa, vyjadruje jeho mentalitu, zodpovedá jeho poznávacím potrebám, vyberá to, čo je pre jeho každodenný život dôležité. Na pozadí historických zmien odkrýva univerzálne a zároveň špecificky kultúrne elementy: 1. videnia seba (autostereotypy) a 2. iných (heterostereotypy), 3. konceptualizácie priestoru vo svete, 4. času, v ktorom žijeme, 5. kánonu hodnôt, 6. štýlovo-žánrových vzorov vyjadrovania (Bartmiński, 2007, s. 19 – 21).

Napríklad slovenská frazéma *vziať nohy na plecia* s významom „utiecť", „dať sa na útek", „rýchlo sa vzdialiť" sa v Poľsku povie *vziať nohy za pás* (*ktoś bierze nogy za pas*), Francúzi používajú *vziať nohy za krk* (*prendre sees jambes à son cou*), v Nemecku sa zaužívala frazéma *vziať nohy do ruky* (*die Beine in die Hand nehmen*), podľa Angličanov je to *vziať do piat* (*to take to one´s heels*) (Lewicki – Pajdzińska, 2001, s. 329). Zmena komponentu určujúceho miesto, časť tela, na ktorú sa v danom jazyku vzťahuje útek, vypovedá niečo o povahe vzdialenia sa od niečoho nechceného. Môže ísť o priamy, vonkajší pohyb (*vziať nohy na plecia*); nepriamy, vnútorný pohyb, t. j. rozširovanie, zužovanie pásu spojené

s dostatkom alebo nedostatkom blahobytu (*vziať nohy za pás*); útek pred aktivitou spojenou s výkonom, produktom, t. j. ruky pracujú, niečo vytvárajú (*vziať nohy do ruky*); skrytú, tajnú, na prvý pohľad neviditeľnú činnosť (*vziať do piať*), alebo má spoločenský charakter, t. j. krk je miestom hovorenia a jedenia (*vziať nohy za krk*).

Univerzálny jav „vzdialenia sa od niečoho nechceného" je v každej kultúre prostredníctvom frazémy s meniacim sa konkrétnym substantívom s predložkou ináč opísaný. Takéto somatické komponenty označuje Ema Krošláková (1998) ako *životné univerzálie* (v slovenskom jazyku majú najvyššiu frekvenciu komponenty *oko* a *hlava*) (Krošláková, 1998, s. 119 – 132). *Univerzálnosť sa zakladá na fakte, že vlastné ľudské telo je pre človeka kardinálne dôležité, je pre neho akýmsi mikrosvetom, ktorý dokonale pozná a ktorý mu poskytuje najvnútornejšie, najintímnejšie zážitky a skúsenosti. A tento mikrokozmos je často hodnotovou mierou vzťahov, východiskom chápania všetkého diania v okolitom svete, hodnotovým vektorom vecí a podstatou zmyslového hodnotenia a duchovného myslenia* (Krošláková, 1998, s. 119). Z toho vyplýva zvláštny paradox: hoci sa frazeológia často v medzigeneračnej komunikácii vníma ako zdroj spoločensko-kultúrneho poznania, nestráca pečať niečoho výsostne jedinečného a konkrétneho, ktoré je typickým kritériom vlastného autentického poznávania.

V opačnom smere to isté platí pre **metaforu a metonymiu**, ktoré sa považujú za prostriedky autorskej originality, poetického, umeleckého jazyka, a preto v oblasti hovorovej interpersonálnej komunikácie neboli dosiaľ predmetom hlbšej pozornosti. Tento zaužívaný postoj vyplýva z faktu, že najmä básnická metafora má špecifickú komunikačnú funkciu, v rámci ktorej sa o zvláštnostiach jedného javu (cieľovej oblasti) hovorí prostredníctvom iného východiskového javu (zdrojovej oblasti). Vďaka svojej dvojtematickej stavbe metafora umožňuje autorovi nájsť nové a originálne jazykové zobrazenia metaforizovaného elementu (Tokarski, 2001, s. 355). Ide o taký (cieľový) fenomén skutočnosti, ktorý v prežívaní tvorcu nadobúda natoľko komplexnú, syntetickú, abstraktnú, ba až nepochopiteľnú

povahu, že metafora sa stáva jedinou možnosťou, ako túto skutočnosť mentálne uchopiť. Na základe prirodzenej skúsenosti a tvorivej invencie siaha po vždy novom a novom dekorovaní jazyka, po slovnej virtuozite, ktorú spája s mnohými subjektívnymi konotáciami označovaného javu.

Neustále sa obnovujúca novosť metafory, požiadavka originálnosti, smerujúca k individuálnemu poznávaniu, kladie na príjemcu veľké interpretačné nároky; napriek tomu sa konotácie autora a adresáta môžu v istých momentoch stretnúť. Vtedy dochádza k interpersonálnej komunikácii, k porozumeniu metafory a celého umeleckého textu. Zdroje spoločných a kultúrne podmienených konotácií (nie individualizovaných asociácií) s istým stupňom objektívnosti nachádzame v kognitívne orientovanom výskume, v ktorom sa zdôrazňuje myšlienková motivácia vzniku metafory[6] v každodennej hovorovej, administratívnej, alebo odbornej komunikácii (*počítačový vírus, Bermudský trojuholník, čierna diera, prenos informácií, komunikačný kanál, roviny jazyka, vychádzať z predpokladu, plodiť problémy, vzplanúť hnevom, stúpnuť v očiach niekoho* a i.). Základným jazykovým materiálom sú krátke významovo ustálené texty: okrem frazeológie sem patria texty všeobecne známych hitov, reklám, úryvkov z literatúry, filmov, tradovaných textov, historicko-kultúrnych reálií. Miera ustálenosti istej sémy, vyjadrenej prostredníctvom metafory, je daná jej frekvenciou (kolokáciami) v rôznych kontextoch, etymológiou a motiváciou pomenovaného predmetu, vedľajšími slovníkovými význammi, existenciou vo frazémach (Vaňková a kol., 2005, s. 88 – 89).

Pomocou týchto faktorov budú s najväčšou pravdepodobnosťou spoločnými konotáciami v metafore *zvonovým srdcom som* (Fábry, 1965, s. 18) „sila“, „zvučnosť“, „zdravie“ (na základe prirovnaní *hlas ako zvon*, *srdce ako zvon*, alebo prostredníctvom etymológie z praslovanského zvněti (Machek, 1957), t. j. „zvuk“) či slovníkový význam (KSSJ): „kovový nástroj, ktorý vydáva zvuk pri nárazoch

[6] U nás sa v lexikológii zaužíval termín lexikalizovaná metafora pre spôsob rozširovania pomenovania z pôvodného denotátu na druhotné, nepriame denotáty v textoch so základnou dorozumievacou funkciou (Ondruš – Sabol, 1980, s. 232)

srdca na jeho steny". Slovenský národný korpus však uvádza aj kolokácie s významom „zvony vyprevádzajú človeka na druhý svet", ale aj pre „človeka, ktorý nič neudržal v tajnosti", príp. privolávaní ľudí do kostola. Spojenie so „srdcom" poukazuje na to, že aj metaforické poznávanie skutočnosti je motivované telesnou skúsenosťou, teda sila, zdravie sídlia v srdci a odtiaľ vychádzajú von k druhému.

Básnická metafora spolu s kognitívnou metaforou majú spoločné konceptuálne východisko v spôsobe ľudského poznávania, v potrebe vytvoriť pomenovanie pre nejaký nový fragment mimojazykovej skutočnosti. Rozdiel medzi nimi je však v tom, že kým básnická metafora novátorským spôsobom jav odkrýva (má funkciu predikatívnu), kognitívna (slovníková) metafora predmet, jav nazýva (má identifikačnú funkciu). Týmto sa metafora stáva jedným z prostriedkov, ktorý dopĺňa a rozširuje systém názvov označujúcich dovtedy nepoznané javy skutočnosti. Ďalšími možnosťami tvorenia pomenovaní je vznik **neologizmov, neosémantizmov** či **preberanie cudzích slov** (Tokarski, 2001, s. 356), ktoré sú motivované v jazyku už existujúcimi gramatickými a sémantickými pravidlami.

Poznávacie možnosti spomínaných jazykových fenoménov, ktoré obzvlášť akcentuje kognitívna lingvistika (ide predovšetkým o frazeologizmy a ďalšie v istom kultúrnom spoločenstve ustálené výrazy, alebo metafory a iné prostriedky slovotvorného rozširovania jazykového systému), spočívajú v tom, že ich vznik, život a dotváranie prebieha v „zdravej" dynamike či oscilácii medzi interpersonálnou a intrapersonálnou komunikáciou. Neúmerné zosilňovanie racionálneho poznávania v intrapersonálnej komunikácii, vytváranie nových pomenovaní a neustále rozširovanie výrazových možností jazyka na úkor poznávania pre druhých, sprostredkovania svojho poznania a zároveň dôvery ich poznaniu môže ohroziť interpersonálnu komunikáciu, vzťah medzi komunikantmi, vzájomné informačné porozumenie. Dodnes sa uvádza v tomto smere príklad Hviezdoslavovej recepčne náročnej poetiky [*zrieť nechtiac zúrny v zemi boj* (Hviezdoslav, 1996, s. 49)*, tento svet je rozdrmaný* (s. 52), *pochytáte rukami sa stromstva* (s. 53), *plstvinný chlp škumatín oplzlých* (s. 53), *zahrň si vlasy, brach ľúby* (s. 57), *žaháš voz krivdou*

ovŕšený (s. 68), *rozodúva ohňa vetrilá* (s. 82), *šepot k mukyni v tej chvíli* (s. 212)], alebo je známe tvorenie neologizmov v Matičnom období bez ohľadu na systémové zákonitosti slovenskej slovotvorby (napr. nevydarené pokusy o tvorenie názvov z oblasti polície: *čihora* (polícia), *čihan, čihorník* (policajt), *čihorňa* (policajná strážnica) (Furdík, 2005, s. 200). Na druhej strane interpersonálna komunikácia, v ktorej je výrazne oslabený záujem individuálne poznávať, vedie k negatívnym jazykovým stereotypom, myšlienkovým schémam.

Ako sa ukazuje, kognitívna podstata jazyka má svoju principiálnu bázu v hľadaní rovnováhy medzi intrapersonálnou a interpersonálnou komunikovateľnosťou jednotlivých jazykových javov. Mierou tejto komunikačnej dynamiky je človek a jeho hľadanie zmyslu, v čom spočíva antropologický zreteľ kognitívne zameraného výskumu.

Literatúra

BARTMIŃKSKI, Jerzy. 2007. *Językowe podstawy obrazu świata.* Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. 328 s. ISBN 978-83-227-2685-3.

DANEŠ, František. 1993. O intuici v jazyce a jazykovědě. In: *Intuice ve vědě a filozofii*. Ed. J. Stachová – J. Nosek. Praha : Filozofický ústav AVČR, 1993, s. 134 – 144.

FLUSSER, Vilém. 2005. *Jazyk a skutečnost*. Prel. Karel Palek. Praha : Triáda, 2005. 198 s. ISBN 80-86138-542.

FÁBRY, Rudolf. 1965. *Ja je niekto iný.* Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1965. 74 s.

FURDÍK, Juraj. 2008. *Teória motivácie v lexikálnej zásobe.* Ed. M. Ološtiak. Košice : Vydavateľstvo LG, 2008. 95 s. ISBN 978-80-969760-7-2.

FURDÍK, Juraj. 2005. *Život so slovotvorbou a lexikológiou.* Ed. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice : Vydavateľstvo LG, 2005. 471 s. ISBN 80-969447-5-4.

HORECKÝ, Ján. 1982. *Spoločnosť a jazyk.* Bratislava : VEDA, 1982. 107 s.

HOLUB, Jozef – KOPEČNÝ, František. 1952. *Etymologický slovník jazyka českého.* Praha : Státní nakladatelství učebnic v Praze, 1952. 575 s.

HVIEZDOSLAV, Pavol Országh. 1996. *Dielo I.* Bratislava : Tatran, 1996. 705 s. ISBN 80-222-0457-9.
JÁN PAVOL II. 2006. *Fides et ratio.* Bratislava : Don Bosco, 2006. 147 s. ISBN 80-88933-06-4.
JANDA, Laura. 2002. The conceptualization of events and their relationship to time in Rusian. In: *The Slavistic and East European Language Resource Center*, 2002, č. 2, s. 1 – 10.
http://seelre.org/glossos
Krátky slovník slovenského jazyka. 2003. Red.: J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava : Veda, 2003. 988s. ISBN 80–224-0750-X
KROŠLÁKOVÁ, Ema. 1998. Slovanské frazémy so somatickým komponentom v slovanskom kontexte. Ed. J. Doruľa. In: *XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov.* Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 119 – 132.
LEWICKI, Andrzej–Maria – PAJDZIŃSKA, Anna. 2001. Frazeologia. In: *Współczesny język polski.* Ed. J. Bartmiński. Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2001, s. 315 – 333.
MACHEK, Václav. 1971. *Etymologický slovník jazyka českého.* 3. vydanie. Red. V. Vážny. Praha : Academia, 1971, 866 s.
ONDRUŠ, Ján – SABOL, Ján. 1980. *Úvod do štúdia jazykov.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980, 339 s.
Slovník koreňových morfém slovenčiny. 2007. Ed. M. Sokolová – M. Ološtiak – M. Ivanová a kol. 2. vydanie. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. 586 s. ISBN 80-8068-549-5.
ŠPAŇÁR, Július – HRABOVSKÝ, Jozef. 1969. *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969. 1316 s.
SCHWARZOVÁ, Monika. 2009. *Úvod do kognitivní lingvistiky.* Praha : Dauphin 2009. 203 s. ISBN 978-80-7272-155-9.
STANISLAV, Ján. 1950. *Zo života slov a našich predkov.* Bratislava : Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 1950. 95 s.
TOKARSKI, Ryszard. 2001. Słownictwo jako interpretacja świata. In: *Współczesny język polski.* Ed. J. Bartmiński. Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2001, s. 343 – 369.
VAŇKOVÁ, Irena – Nebeská, Iva – Saicová Římalová, Lucie – Šlédrová, Jasňa. 2005. *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky.* Praha : Karolinum, 2005. 343 s. ISBN 80-246-0919-3.
ŽIGO, Pavol. 2007. Morfologická prirodzenosť v retrospektíve. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach.* Ed. O. Orgoňová. Bratislava : Univerzita Komenského Bratislava, 2007, s. 51 – 57.

Mgr. Katarína PEKARÍKOVÁ, PhD.
Filozofická fakulta UKF v Nitre
Katedra slovenského jazyka
Štefánikova 67
949 01 Nitra
kpekarikova@ukf.sk

KOMUNIKAČNÝ POTENCIÁL OPERÁTORA „ČO“ V SÚČASNEJ PÍSANEJ SLOVENČINE

Katarína Podhajecká

THE COMMUNICATION POTENTIAL OF AN OPERATOR „ČO“ IN A CURRENT WRITTEN SLOVAK LANGUAGE
The operators are means of language with connecting function and this article deals with pronoun „čo“ as a mean of conjunction. It doesn't observe only its grammatical reference, but it observes, how it operates in sentences, too. This article is interested in a contextual neighbourhood of the pronoun „čo“ and in a communication functions, which this word subserves.
Key words: pronoun „čo“, operators, communication functions, the Slovak National Corpus, contextual neighbourhood, mean of conjunction.

Tento príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu *VEGA 1/0169/09 Operátory na rozširovanie a rozvíjanie výpovede* a z hľadiska metodológie ho zaraďujeme medzi korpusové výskumy[1]. Za operátory považujeme „*jazykové prostriedky so spájacou funkciou, ktoré z jazykových jednotiek nižšieho rádu (vetné členy a vety) vytvárajú vyššie výpovedné a textové celky*“ (Kesselová, 2008, s. 23). K *spojkám* – ako k slovnému druhu s primárnou spájacou funkciou – sa do skupiny operátorov pridružujú aj *relatíva*, *korelatíva* a *spojkové výrazy*. Okrem spájacej funkcie sa operátory podieľajú aj na spoluutváraní či modifikácii komunikačnej funkcie výpovede (ďalej KF). Podľa vzťahu, ktorý operátory medzi výpovednými obsahmi utvárajú, rozlišujeme operátory na: rozširovanie výpovede a na rozvíjanie výpovede (Kesselová, 2007).

[1] Operátor „čo“ sme skúmali na materiáli Slovenského národného korpusu (ďalej SNK), pričom sme vychádzali z verzie prim-4.0-vyv, tzv. vyváženého korpusu, v ktorom majú publicistické, umelecké a náučné texty rovnomerné, teda 33,3 %-né zastúpenie.

Operátor *čo* patrí medzi relatíva, teda jeho spájacia funkcia sa realizuje ako sekundárna, no nie je nedôležitá. Patrí medzi hypotaktické spojky a pripája vedľajšiu vetu predmetovú, podmetovú, prísudkovú, doplnkovú, prípustkovú, časovú, zreteľovú, príčinnú, účelovú – teda funguje ako operátor na rozvíjanie výpovede. Okrem toho sa realizuje aj ako zlučovací či odporovací spájací jazykový prostriedok v nepravých podraďovacích súvetiach. Vzťažné zámeno *čo* plní spájaciu funkciu nielen osamote, ale vstupuje do vzťahov s ukazovacími zámenami a spojkami, čím vytvára viac či menej ustálené kombinácie spájacích výrazov. V tomto príspevku na operátor *čo* nenazeráme hlavne z komunikačno-pragmatického hľadiska. V databáze SNK sa operátor *čo* vyskytoval 463 828-krát, z toho v umeleckých textoch 243 922-krát, v publicistických 112 541-krát a v náučných textoch 107 365-krát. Z uvedeného vidieť, že približne polovičné zastúpenie v korpuse má operátor v umeleckých textoch. Z našich pozorovaní však vyplýva, že kým umelecké a niektoré publicistické texty podliehajú prísnej jazykovej korektúre, v niektorých publicistických, ale hlavne v náučných textoch, ktoré sú súčasťou SNK, je množstvo ortografických nepresností (najmä pokiaľ ide o vyčleňovanie syntaktických konštrukcií čiarkou). V tejto verzii korpusu sme našli značné zastúpenie zámena *čo* v spájacej funkcii bez čiarky napriek tomu, že si to daná syntaktická konštrukcia žiada, napr. *Mám rád* ***čo*** *povedal Einstein, E = mc², pretože je to tak jednoduché*. Navyše v umeleckých textoch je veľké množstvo komplikovaných súvetí, zložených niekedy až z desiatich a viacerých viet, v ktorých síce zámeno čo nasleduje po čiarke, ale jeho funkcia nie je spájacia, ale opytovacia, resp. enumeračná.

Kolokácie

Ak zisťujeme, na utváraní resp. modifikovaní akých komunikačných funkcií sa operátor *čo* podieľa, sústredíme pozornosť na kontextové okolie operátora, teda na jeho kolokácie.

Ľavostranné kolokácie

Najčastejšie vstupuje operátor *čo* do ľavostranných kolokácií so slovesami a so zámenami, pretože pripája vedľajšiu vetu vyjadrujúcu predmet slovesa nadradenej vety a zároveň mnohé z nadradených viet obsahujú odkazovací výraz, podľa ktorého určujeme, o aký typ vedľajšej vety ide.

Zo **slovies** vytvára *čo* v podradenej vete najčastejšie kolokácie s nadradenými vetami, ktoré obsahujú slovesá týchto šiestich sémantických skupín.

a) ***Vedieť*** (*rozumieť, chápať, poznať, spoznať, rozumieť, tušiť, pochopiť, ...*).

Pri tomto type slovies pripája operátor vedľajšiu vetu (ďalej VV) predmetovú, ktorá najčastejšie vyjadruje informovanosť niekoho alebo niečoho, čo sa deje, robí, znamená, hovorí, ... Istota vedomosti v nadradenej vete má širokú škálu od úplného presvedčenia, cez tušenie až po úplnú nevedomosť, resp. neinformovanosť. Najčastejšie komunikačné funkcie, ktoré výpovede plnia sú: tvrdenie, konštatovanie, pochybnosti, domnienky, ale aj výzva na odpoveď, napr. *Ako naivista som si pomyslel, no čo, náhodou práve idú opačným smerom, ale Joaquín vedel, čo robí. Iba tušíme, čo je za tým. Podľa roztrúsených prvkov nemožno poznať, čo je v jazyku najvyššie a najušľachtilejšie; dá sa to postihnúť a zachytiť iba v súvislej reči,(...)*.

b) ***zisťovať*** (*pýtať sa, opýtať sa, vypytovať sa, rozmýšľať, premýšľať, domyslieť, uvažovať, skúmať, pozorovať, sledovať, zaujímať sa, hádať, odhadnúť, uvedomiť si, ...*).

Pri slovesách s týmto významom pripája operátor *čo* VV predmetovú, ktorá najčastejšie vyjadruje hľadanie informácie o tom, čo niekto alebo niečo robí, čo si myslí, čo sa deje. Už z performatívneho slovesa pýtať sa vyplýva, že výpovede plnia KF výzvy na odpoveď, resp. zisťovanie odpovede na základe vlastnej činnosti, napr. *Avšak my sa zameriame na použitie panelu, aby ste zistili, čo tam je*.

c) ***vidieť, počuť*** (*uvidieť, pozrieť, pozerať, pozerať sa, pozerať si, pozrieť si, zbadať , počúvať, vypočuť si, cítiť, vnímať, ...*).

Operátor *čo* pripája VV predmetovú, ktorá najčastejšie vyjadruje zmyslové vnímanie toho, čo sa deje, čo existuje alebo čo sa hovorí. Výpovede zväčša plnia KF konštatovania, oznamu alebo domnienky, napr. *Všetci traja sme sa prisunuli, aby sme lepšie videli, čo sa bude diať. Ale aj keď sa nedalo počuť, čo ten človek vlastne hovorí, vo všeobecnosti sa vôbec nedalo pochybovať o charaktere jeho výpovede*.

d) ***povedať*** (*rozpovedať, hovoriť, rozprávať, vyrozprávať, porozprávať, vravieť, vysvetliť, vysvetľovať, oznámiť, prezradiť, vyjadriť, definovať, opísať, ...*).

VV predmetová vo výpovediach s týmto typom slovies vyjadruje, čo niekto povedal a plní najmä KF tvrdenia, oznamu, konštatovania, vysvetľovania, výzvy, nezáväznej výzvy (rady), napr. *Tak nám povedz, čo máme robiť. Ak sa nevyznáte v projektovej dokumentácii, nechajte si vysvetliť, čo znamenajú všetky pavučiny čiar*.

e) ***robiť*** (*urobiť, spraviť, vykonať, splniť, ...*).

Operátor *čo* pripája VV predmetovú, ktorá najčastejšie vyjadruje, či niekto urobil to, čo chcel, mohol, musel, mal alebo čo povedal. Keďže v takýchto typoch výpovedí sa hovorí o niečích činoch, komunikačným zámerom expedienta je podať to bez citového postoja ako konštatovanie, tvrdenie alebo s citovým postojom ako námietku, výčitku, pokarhanie, či pochvalu, napr. *Ako hovoria čarodejnice*: *„Nerob, čo chceš, rob, čo ti hovorím!“ Možno som nikdy nebol najlepší otec, ale ty si aj tak vždy urobíš, čo chceš, (...)*. V niektorých prípadoch operátor *čo* nebol len spájacím prostriedkom, ale aj prostriedkom na vyjadrenie maximálnej miery, napr. *Chlapi vieme, že ste urobili, čo sa dalo*.

f) ***byť*** (*diať, stať sa*).

Pri tomto type slovies sa stretávame s už takmer frazeologizovanými vyjadreniami o tom, že sa deje, čo sa deje, čo sa chce, resp. čo sa má. Napriek tomu, že ide o veľmi nízky počet kombinácií týchto slovies, v celom korpuse sa vyskytovali veľmi často. Už úvodná žiadacia častica nech nám naznačuje,

že výpovede budú plniť najmä KF želania, a to s vôľovou aj citovou zložkou. V takýchto prípadoch často vystupuje operátor *čo* vo funkcii neurčitého zámena, napr. *A nesmiete si pustiť ruky, nech sa deje, čo chce*.

Okrem VV predmetovej pripája *čo* aj nepravú vetu vzťažnú odporovacieho typu s KF konštatovania, KF vyjadrenia citov. Čo *by sa* ešte *mohlo stať, čo sa nestalo*.

Medzi slová, s ktorými operátor *čo* do kolokácií vstupuje najčastejšie, patria aj **zámená**. V týchto výpovediach plní funkciu operátora na rozvíjanie výpovede, pretože zámená stoja na konci nadradenej vety a odkazujú na vedľajšiu vetu.

Ukazovacie zámená, resp. odkazovacie výrazy *ten* a *tá*[2] odkazujú na substancie maskulín a feminín a na vlastnosti, ktoré sa bližšie konkretizujú vo vedľajšej vete. Operátor *čo*, pripájajúci vedľajšie vety, viažuce sa na tieto odkazovacie prostriedky, nahrádza operátory *kto, ktorý, ktorá*. Pripája vedľajšiu vetu podmetovú, prívlastkovú, prísudkovú a doplnkovú. Pri VV podmetovej, keď nahrádzame zámeno operátor *kto* operátorom *čo* platí, že ak je podmet v hlavnej vete naznačený len ukazovacím zámenom a ani v predchádzajúcej vete nie je substancia, na ktorú sa toto ukazovacie zámeno vzťahuje, obsah vedľajšej vety neplatí len pre jednu konkrétnu osobu, ale má axiomatický charakter. Ukazuje sa to aj pri zámene tá, napr. *Kto je vinný? Ten, kto zakazuje, alebo ten, čo zákaz poruší? Ten, kto vydáva zákony, alebo ten, čo ich porušuje. Ten, kto dáva slobodu, alebo ten, čo to využíva?* Výpovede, v ktorých nahrádzame operátor *kto* operátorom *čo*, nadobúdajú príznak hovorovosti. Pri zámene *tá* sa neurčitosť vo vedľajšej vete nekonkretizuje len opisom nejakej vlastnosti, ale aj osobným zámenom, napr. *Bolí ma ruka, ktorú nemám, — povedal tovariš, — tá, čo mi ju odťali*.

Pri zámenách *taký, taká, také* operátor *čo* sa buď nedá zameniť za iný operátor alebo nahrádza synonymné operátory *kto* a *ktorý* v snahe vyhnúť sa opakovaniu alebo hromadeniu spoluhláskových

[2] Ukazovaciemu zámenu *to*, vzhľadom na šírku problematiky vzťahu to – čo, budeme venovať pozornosť v ďalšej našej práci a v tomto príspevku sa ním nebudeme zapodievať.

skupín kt a tk. Odkazujú na VV prísudkovú, doplnkovú a prívlastkovú a prevažujú v umeleckých a publicistických textoch, ktoré majú esejistický ráz. Zámeno *také* sa v niektorých typoch viet môže vynechať, jeho zakomponovaním nadobúda veta punc výnimočnosti, špeciálnosti, napr. *V národnej kuchyni tejto krajiny síce nájdete niekoľko chutných jedál, avšak nič také, čo by sa dalo exportovať do sveta*.

Ukazovacie zámená *odvtedy, vtedy* majú časový význam a pripájajú VV časovú. V databáze SNK sa veľmi často vyskytuje podoba slova odvtedy písaná osobitne. Vo všetkých týchto prípadoch nadobúda operátor *čo* významy *odkedy, ako, keď* a nahrádza tieto operátory, napr. *Len pár týždňov ubehlo od vtedy, čo prebehla prezentácia LEP obrazovky veľkosti mobilného telefónu (6x3 centimetre) (...)*.

Vymedzovacie zámeno *ten istý* odkazuje na operátor *čo*, pripájajúci VV prísudkovú, doplnkovú a prívlastkovú a preberá významy operátorov *ktorý, aký, ako*. V spojení so vzťažným zámenom *čo* sa posilňuje ukazovacia funkcia, citovosť výrazu, zdôrazňuje sa istota o pravdivosti výpovede, napr. *A potom otec vystúpil spoza vertikálnej hrady, tej istej, čo mu kedysi dávno rozmliaždila ľavú nohu*.

Kvalitatívne vymedzovacie zámeno *iný* odkazuje na VV prísudkovú a doplnkovú, v ktorých operátor *čo* má funkciu slov *ktorý*, *kto*. Spoločne s operátorom *čo* neplní len odkazovaciu, ale aj ukazovaciu funkciu, napr. *Namiesto prakticky neexistujúcej slovenskej kinematografie sa našli iní, čo tento film nakrútili*.

Spomedzi kvantitatívnych vymedzovacích zámen, ako odkazovacích jazykových prostriedkov na operátor *čo*, sa najčastejšie vyskytovali kvantitatívne *nikto* a *každý*. Operátor pripája VV podmetovú, predmetovú a prívlastkovú. Rozvinutím výpovede o vedľajšiu vetu sa k vymedzovacej sémantike pripája aj sémantika ukazovacia. *Kniha je výzvou, ktorú pochopí každý, čo myslí pluralisticky. Zdá sa to úplne logické a iste sa nenájde nik, čo by tvrdil opak*.

Neurčité zámená *niekto, niečo* a *čosi* v interakcii s operátorom *čo* svoju neurčitosť buď posilňujú alebo oslabujú. Zámeno *niekto* odkazuje na VV podmetovú, a teda *čo* supluje

operátor *kto*, čím výpoveď nadobúda hovorovejší charakter. Dvojica *niekto – čo* je najprízačnejšia pre umelecké texty. Napriek neurčitosti významu slov *niečo* a *čosi* zámeno *čo* pomáha rozvíjať sémantiku predmetu alebo javu, čím sa vo výpovediach neraz podčiarkne citová zaangažovanosť autora. Práve preto tieto jazykové prostriedky nachádzame najmä v umeleckých a publicistických textoch, ktoré svojím rozsahom a výberom jazykových prostriedkov pripomínajú esejistické texty, napr. *Aj zúrivosť by sme mali chápať ako čosi, čo má svoj sakrálny rozmer*.

Pravostranné kolokácie – slovesá

Zatiaľ čo pri ľavostranných kolokáciách operátora *čo* so slovesami platilo, že takmer výlučne pripája VV predmetovú, teda operátor *čo* slúžil na rozvíjanie výpovede, pri pravostranných kolokáciách sa ukazuje, že sa tento operátor podieľa zväčša na rozširovaní výpovede a pripája nepravé vety najmä zlučovacieho typu. Týka sa to najmä slovies dvoch sémantických okruhov: predstavovať a spôsobovať, ktoré tvorili najčastejšie pravostranné kolokácie operátora *čo*.

K prvému typu ***predstavovať*** zaraďujeme slovesá, ktoré vysvetľujú resp. „tlmočia“ javy a okolnosti predchádzajúcej vety. Sú to: *predstavovať, znamenať, činiť, zodpovedať niečomu, značiť, ...* Operátor *čo* v takýchto výpovediach pripája najmä nepravú vzťažnú vetu zlučovaciu. Kým pri slovese *predstavovať* je spravidla „spoluautorom štatistických prepočtov“, teda sa podieľa na kvantitatívnom vysvetľovaní, pri slovese *znamenať* sa zväčša podieľa na kvalitatívnych vysvetleniach. Ak s operátorom uvádza vetu štatistického rázu, môžeme ho zameniť za sloveso predstavovať. Sloveso predstavovať dominuje odborným a publicistickým textom, znamenať zase umeleckým a publicistickým, napr. *Zaostal za Le Penom o 0,7 percenta, čo predstavuje v 60-miliónovom Francúzsku o málo viac ako 200000 hlasov. Na Slovensku dosahuje spotreba hydinového mäsa ročne až osemnásť kilogramov na obyvateľa , čo znamená ročný chov asi 30 miliónov brojlerových kurčiat. Všetky tvoje slová som si hneď, ako odzneli, prekladala do svojho jazyka, čo*

znamenalo, že som im pripisovala permanentné negatívne znamienko, (...).

Okrem nepravých viet pripája operátor *čo* so slovesami tohto typu aj VV predmetovú a prívlastkovú.

K sémantickému typu ***spôsobovať*** zaraďujeme slovesá, vyjadrujúce súvislosti a vzťahy medzi javmi. Patria tu: *spôsobovať, zapríčiniť, týkať sa, súvisieť, vyplývať,...* Najrozšírenejšími slovesami v rámci SNK po operátore *čo* sú *zapríčiniť* a *súvisieť*. V spolupráci s operátorom pripájajú najmä nepravé vety vzťažné zlučovacieho typu a VV predmetovú. Pri slovese *zapríčiniť* prevažujú publicistické texty (ekonomické a politické analýzy) a odborné texty, v ktorých slúži na vysvetlenie príčin existencie a fungovania zložitých javov, napr. *Takto stiahnutý objem z bankového trhu pravdepodobne nestačil, čo zapríčinilo prepad cien najkratších korunových depozitov ešte pár dní pred koncom prvej októbrovej periódy*.

Pri slovese *súvisieť* je miera viazanosti príčiny – dôsledku nižšia, a preto kým operátor *čo* sa so slovesom zapríčiniť podieľa skôr na utváraní KF tvrdenia, so slovesom súvisieť sa podieľa na KF oznamu, konštatovania, miestami až domnienky, napr. *Odborná úroveň, prípadne významnosť slovenských návštevníkov je však na Invexe vyššia, čo súvisí s vyššou odbornou úrovňou Invexu. Podiel cash – flow na výnosoch mierne klesá, čo súvisí s rýchlejším tempom rastu výnosov oproti čistému zisku*.

Operátor *čo* ako súčasť viacslovných spojok

Slovo čo plní spájaciu funkciu nielen osamote, ale vytvára vzťahy aj s inými slovami, čím je inventár druhov pripojených viet a komunikačných funkcií, na modifikácii ktorých sa podieľa značne rozšírený.

Operátor *čo* vstupuje do vzťahov so slovami, ktoré majú **časový význam**, čím ho nadobúda aj on. Synonymné operátory ***len čo*** a ***hneď čo*** spájajú vety, v ktorých deje nasledujú tesne po sebe a pripájajú vedľajšiu vetu časovú, napr. *Verím, že len čo bude mať naša tlačová agentúra za sebou prvý rok činnosti a dobudovaný tím, vytvorí sa podstatne väčší priestor na*

spoluprácu. Služby sú v poriadku, trápi ma množstvo ôs, ktoré, hneď čo vyjdete z vody, otravujú.

Operátory ***zatiaľ čo*** a ***kým čo*** spájajú vety, v ktorých dej alebo okolnosť vedľajšej vety trvá počas alebo po dej nadradenej vety. Pripájajú VV časovú a nepravú časovú odporovacieho typu. Často vyjadrujú minimálnu podmienku na to, aby mohla existovať okolnosť nadradenej vety a sú často nositeľom citovej zaangažovanosti hovoriaceho, napr. *Základná filozofia dopravnej politiky v Groningene je uprednostnenie cyklistov, chodcov a verejnej dopravy, zatiaľ čo automobilovú dopravu prísne obmedzujú. A kým čo len jeden z nás to bude robiť, zostane pravdou, že ľudstvo (národ) existuje.*

Nepravú a pravú vetu časovú pripája operátor ***medzitým čo***. Vo výpovedi sú obsiahnuté deje, prerušené iným dejom, resp. situáciou, napr. *Britská admiralita oznamuje, že od 18. februára bolo sedem britských lodí potopených nemeckými podmorskými člnmi, medzitým čo 708 parníkov každej národnosti prišlo do britských vôd.*

Časový význam má aj operátor ***pričom***, ktorý môžeme nahradiť operátormi *a zároveň* – vtedy pripája nepravú vetu zlučovacieho typu, *kým* – vtedy pripája nepravú vetu časovú odporovaciu. Nahradiť ho môžeme aj operátorom *keďže*, kedy má príčinný význam a pripája vetu, v ktorej vysvetľuje dej predchádzajúcej vety, napr. *Plánované stretnutie predsedov oboch národných strán Anny Malíkovej a Jána Slotu na najvyššej úrovni sa minulý týždeň neuskutočnilo, pričom vraj príčinou malo byť, že Slota ochorel.*

Medzi operátory, vyjadrujúce **príčinné vzťahy**, ktoré sú tvorené operátorom čo, zaraďujeme operátor ***načo***. Je základnou účelovou spojkou a v databáze SNK sa často objavuje podoba písaná osobitne, ktorá okrem funkcie predmetu, plní aj funkciu spojky.

Okrem účelu (*Ukázali mi, ktorým klávesom na klávesnici sa beží dopredu, načo slúži ľavé a pravé tlačidlo myši a potom ešte kopec klávesových skratiek pre rôzne „bojové finty“.*) vyjadruje aj príčinu, napr. *Nikto na tomto mieste veľkú kreativitu samozrejme očakávať nemôže, veď načo aj, chcelo by to voči zákazníkovi opäť trochu úcty a logiky.*

Dôsledok, príčinu, dôvod vyjadruje operátor ***začo*** a pripája vzťažnú vetu príčinnú, napr. *Pravidelne sa mu v zamestnaní podarí zaspať alebo niečo pokaziť, začo ho občas prepustia, aby sa do svojej polkruhovej miestnosti najneskôr na konci dielu vrátil.*

Gradačný odtienok majú operátory ***čo aj*** a ***čo i***. *Čo aj* má význam čo zároveň, čo súčasne, čo navyše a sémantiku maximalizuje [*Avšak takúto štruktúru je možné vytvoriť pomocou matice (čo aj v skutočnosti \ cases robí)*], kým *čo i* má význam hoci, minimálne a sémantiku povedaného minimalizuje (*Požívanie alkoholu musíte mať zásadne pod kontrolou, aby sa vám napríklad nestalo, že vaša hlavná konkurencia sa čo i nechtiac dozvie firemné tajomstvo, alebo že vaša nepríjemná klientka sa dozvie, čo si o nej skutočne myslíte*). Pripájajú nepravé vety vzťažné zlučovacieho typu, ale bývajú často súčasťou eliptických konštrukcií – najmä čo i.

Operátor *čo* tvorí s ukazovacím zámenom ustálenú dvojicu ***čo – to***. Býva často súčasťou komunikačne zosilnených tvrdení vo forme elipsy, pripomínajúcich frazeologické jednotky. Operátor *čo* býva najčastejšie vo význame každý, aký, napr. *A doba, kým bude u nás platiť heslo – čo domácnosť, to internet – je ešte v nedohľadne. Na bluesovej harmonike platí „čo huba, to názor“*.

Ďalšou dvojicou je operátor ***čím – tým***, ktoré sa spájajú s komparatívom adjektív a vyjadrujú aj priamu aj nepriamu úmernosť. Tiež spája eliptické konštrukcie, čím sa posilňuje vážnosť tvrdenia, napr. *Viem, že čím ľahšia otázka, tým viac odpovedí príde*.

V databáze SNK sme zaznamenali dva štylisticky príznakové operátory. Prvým je nespisovný variant operátora *čo* ***čož***, ktorý pripája nepravú vzťažnú vetu zlučovacieho typu s citovým odtienkom, napr. *Ten druhý deň musia ušliapať vlastne 24 kilometrov a prekonať prevýšenie až 1900 metrov, čož teda nie je málo*.

Druhým, veľmi rozšíreným, operátorom je kombinácia zámena *čo* a predložky *do* – ***čo do***, ktorý pripája vedľajšiu vetu zreteľovú, napr. *Podobné jablku, čo do tvarov, je granátové jablko. Žiadostí od právnických osôb bolo síce menej, ale čo*

do objemu investovaných prostriedkov a počtu postavených bytov, sú tieto hodnoty približne rovnaké v oboch kategóriách.

Záver

Súhrnne možno konštatovať, že operátor čo plní funkciu operátora na rozvíjanie výpovede aj operátora na rozširovanie výpovede. Najčastejšie kolokácie tvorí so slovesami, či už sprava alebo zľava, a so zámenami, ktoré odkazujú na rozvíjanie výpovedí. Vo vedľajších vetách zastupuje najmä operátory *kto, ktorý, aký, ako, keď, vtedy,...* Okrem utvárania komunikačnej funkcie výpovedí sa často operátor aj podieľa na jej modifikovaní, pričom škálu KF tento operátor rozširuje vstupovaním do vzťahov s inými slovami, čím zároveň vytvára ďalšie operátory.

Literatúra

KESSELOVÁ, Jana. 2007. Áno, ale... (o komunikačnom potenciáli adverzatívnych operátorov). In: *Slovo o slove*. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Prešov 13. Ed. Ľ. Sičáková. Prešov : Pedagogická fakulta, 2007, s. 127 – 134.

KESSELOVÁ, Jana. 2008. Operátory príčinného vzťahu v súčasnej písanej slovenčine. In: *Slovo o slove*. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Prešov 14. Ed. Ľ. Sičáková. Prešov : Pedagogická fakulta, 2008, s. 23 – 30.

NIŽNÍKOVÁ, Jolana. 2001. *Vetné modely v slovenčine*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2001. 134 s.

ORAVEC, Ján. 1954. Používanie slova „čo“ v spisovnej slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 8, 1954, č. 4, s. 216 – 233.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia. 1982. *Súčasný slovenský spisovný jazyk – Syntax*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1982. 255 s.

Morfológia slovenského jazyka. 1966. Ed. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. s. 233 – 313, 676 – 745.

Slovenský národný korpus – prim-4.0-vyv. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2009. http://korpus.juls.savba.sk

Mgr. Katarína PODHAJECKÁ
Filozofická fakulta PU v Prešove
Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií
Ul. 17. novembra č. 1
080 01 PREŠOV
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
podhajecka@gmail.com

OD JAZYKOVÉ TEORIE KE KOMUNIKAČNÍ VÝCHOVĚ

Milan Polák

FROM LANGUAGE THEORY TO COMMUNICATION EDUCATION
Author focuses their attention on different language theories that significantly influenced opinions concerning language teaching in past. On particular examples describes situation in the Czech Republic and shifts of opinions in this area after 1989. On the basis of analysis of contemporary educational materials for secondary schools (especially secondary education framework) looks for connections and defines tendencies within communication education.
Key words: language theory, grammatical system, agrammatism, psychological aspect, secondary education framework, educational areas, sectional topics, integration, constructivism, critical thinking, communication competencies, communication education.

Cílem našeho pojednání je ukázat vývoj názorů na jazykové vyučování v historickém kontextu a především na situaci po r. 1989 doložit, jak souvisí právě probíhající reforma školství v České republice s tematikou komunikace a komunikační výchovy. Chceme-li tuto problematiku ukázat v širších souvislostech, musíme vyjít z několika předpokladů:

1. Protože oblast jazykového vyučování je značně široká, zaměřili jsme se především v prvé části příspěvku na jazykovou složku předmětu český jazyk (mluvnici) a názory na její vyučování v minulosti.
2. Jednotlivé koncepce teorie vyučování jazyka v sobě zahrnují také poznatky z jiných vědních oborů (lingvistiky, sociologie apod.), ale také názory a filozofické postoje tvůrců jednotlivých teorií.
3. V neposlední řadě bylo a je vyučování ovlivňováno také celkovou politickou situací v regionu, v našem případě ve střední Evropě. Proto se zásadní změny v této oblasti promítají také do pojetí vyučování, nové názorové proudy

často negují předchozí koncepce,[1] popřípadě se po čase objevují znovu v poněkud upravené podobě.
4. Také z tohoto důvodu se mnohé tendence souběžně objevují ve více zemích, a proto můžeme předpokládat, že problémy spojené s teorií vyučování jazyka a komunikační výchovou jsou podobné v České a Slovenské republice.

Své vystoupení jsem proto rozdělil do tří částí:
1. Jazykové teorie 19. století a jejich praktické aplikace do roku 1989.
2. Vyučování českého jazyka po roce 1989.
3. Vyučování českého jazyka a komunikační výchova v nových edukačních dokumentech.

Jazykové teorie 19. století a jejich praktické aplikace do r. 1989

Z hlediska jazykového vyučování a v souvislosti s historickým vývojem na území dnešní České republiky se nejvíce promítla do školního vyučování tereziánská školská reforma v r. 1774. Z této doby pochází také publikace J. I. Felbigera, hlavního realizátora reformy, Methodenbuch (1775). Tato příručka se stala po svém překladu do českého jazyka (Kniha metodní, 1777, druhé, rozšířené vydání 1824) první a na dlouhou dobu také jedinou metodikou pro učitele zejména na školách triviálních, kde se vyučovalo českému jazyku. Na přelomu 18. a 19. století vznikají česky psané mluvnické příručky (Tomsa, Dobrovský, Hanka), jež měly sloužit především k výuce pravopisu.

Názory na jazykové vyučování a úlohu mluvnice v něm ovlivňovali v tomto období zejména němečtí lingvisté a pedagogové, kteří v souvislosti s vyučováním gramatiky zejména

[1] „Každá koncepce vyučování je historicky podmíněná; společenské změny se odrážejí i ve změnách principů vyučování, vyučovacích cílů a úkolů a s nimi je spojena i změna obsahu a popř. metod. Na vypracování koncepce má samozřejmě vliv úroveň věd, jež tvoří základ obecné teorie vyučování, i speciální teorie vyučování češtině“ (M. Čechová, 1998, s. 20).

na nižších stupních škol prosazovali dvě opačné tendence. Uvedeme si proto několik příkladů.

Jako protiklad tzv. *formálně gramatického pojetí* (žáci se učili gramatice pamětně, bez hlubšího porozumění) prosazoval **Ch. G. Salzmann** (1744 – 1811) tzv. *přirozenou metodu* Naturmethode), jež byla založena především na imitaci a na praktických cvičeních. **Karl Ferdinand Becker** (1775 – 1849) přichází s logicko-gramatickým pojetím, jež jednostranně zdůrazňuje význam gramatiky pro rozvoj myšlení (formativní stránku jazyka).

Ve druhé polovině 19. století výrazně ovlivnil názory na vyučování jazyka rozvoj psychologie a pedagogiky, také proto je kladen větší zřetel na osobnost žáka (tzv. pedocentrismus).[2] V jazykovém vyučování hovoříme o ***agramatismu*** – jedním z jeho stoupenců byl Jakob Grimm (1785 – 1863), jenž podrobil kritice Beckerovu teorii a **prosazoval** zejména na nižším stupni škol jazykové **vyučování bez gramatiky**.

Za zakladatele vědeckého pojetí vyučování jazyka je považován G. A. Lindner (1828 – 1877), který provedl analýzu předchozích pojetí (formálně-gramatického, logicko-gramatického i agramatického). Vychází z potřeb žáka a **vymezuje tři cíle vyučování jazyka**: **– praktický** (rozumět projevům a vyjadřovat se),
– formální (prostřednictvím jazyka myslet),
– materiální (prostřednictvím jazyka sdělovat vědomosti).[3]

V posledních dvou desetiletích 19. století se prosazuje agramatické pojetí ve vyučování českého jazyka i u nás a vznikají teoretické práce stoupenců tohoto hnutí. K nim patří především **Jan Mrazík** (1848 – 1923) a jeho pojednání *O vyučování jazyku mateřskému na školách obecných* (1885) a

---

[2] V oblasti slohu se objevuje pojetí označované jako *sloh volný*. Jde o reakci na dřívější pojetí, tzv. sloh vázaný (řízený). Příznivci nového pojetí (patřil mezi ně například L. N. Tolstoj) v duchu pedocentrismu zdůrazňují osobnost a individualitu každého dítěte. Sloh je chápán jako umění, tvůrčí činnost, pro kterou musí učitel vytvořit vhodné podmínky.

[3] Tyto cíle vlastně odpovídají dnešnímu pojetí jazykového vyučování.

Antonín Janů (1852 – 1899), autor publikace *Jazyk mateřský a škola obecná* (1897). Jak vyplývá z názvů děl, jejich autorům šlo o pojetí blízké naturelu žáků především na obecné škole, dnešním prvém stupni základní školy.

Mezi čelní propagátory tohoto pojetí a slohu volného patřil **Josef Müller** (1870 – 1940). Pro jeho publikace jsou příznačné texty snažící se žáky zaujmout již svým obsahem, spisovný jazyk je v nich osvojován na základě imitace – k tomu slouží praktická mluvní a písemná cvičení.

S kritikou agramatismu vystoupili ve dvacátých letech 20. století někteří pedagogové a jazykovědci (např. Otokar Chlup, František Trávníček), kteří byli přesvědčeni, že žák mluvnickou teorii a jazykové znalosti pro ovládnutí jazyka potřebuje.

Spor o jazykové vyučování se postupně rozšířil i na střední školu a ovlivnili jej také členové Pražského lingvistického kroužku a I. sjezd slovanských filologů v Praze. Vyučování českého jazyka bylo prakticky realizováno v nových učebnicích Bohuslava Havránka (vyšly v letech 1933 – 1936), v nichž je kladen důraz na didaktickou koncepci „mluvnické“ metody a na induktivní postup. V této době však s kritikou soustavného vyučování mluvnici vystoupil **Václav Příhoda,** který **vycházel z ontogeneze řeči dětí, navrhoval „přirozené“ vyučování** a uplatňoval zejména psychologický zřetel při vyučování.

Ve čtyřicátých letech 20. století je zakotvena jazyková terminologie užívaná bez výrazných změn na našich školách dodnes (na její tvorbě se rozhodující měrou podíleli B. Havránek a V. Šmilauer) a prosazuje se gramatické pojetí výuky českého jazyka.[4] I v tomto období se ovšem objevují připomínky k jazykovému vyučování (např. O. Chlup kritizuje pojmově-logistické pojetí a navrhuje pojetí představově psychologické).

V 70. letech dochází k pokusu o nové pojetí vyučování na našich základních školách, hovoří se o tzv. nové koncepci. Na začátku osmdesátých let **je tak základní devítiletá škola**

[4] České normalizované jednotné školské názvosloví mluvnické, 1941 (upraveno 1945). Základní pojmy mluvnické při vyučování českému jazyku, 1947.

vystřídána školou osmiletou, vznikají nové řady učebnic pro všechny předměty.

Český jazyk je nadále vyučován na základě gramatického systému. Dochází ovšem k redukci hodinové dotace pro český jazyk, následkem toho jsou některé ročníky (zejména 5. a 7.) **jazykovým učivem předimenzovány** (podrobněji Polák, 2002). I v této době se ovšem objevovaly kritické připomínky k jazykovému vyučování. Šlo například o stať J. Průchy *Můžeme být spokojeni se vzděláváním v mateřském jazyce?*[5], v níž autor vychází ze svých dřívějších analýz systému jazykového vzdělávání u nás i v zahraničí.[6]

Zásadní chybu ovšem autor nevidí v práci učitelů, ale v samotném pojetí jazykového vyučování (nabízí se srovnání s dále uvedenými názory jiných jazykovědců po r. 1989). Můžeme konstatovat, že J. Průcha pojmenoval řadu problémů, s nimiž se potýkala zejména didaktika českého jazyka také po r. 1989 a jež jsou v mnohém aktuální dodnes.

Vyučování českého jazyka po roce 1989

Je samozřejmé, že změněná politická situace se po r. 1989 promítá také do oblasti vzdělávání. Nejprve dochází k zbavení školy jejího ideologického zaměření, vzápětí se objevují připomínky k pojetí vyučování na českých školách a logicky také k pojetí jazykového vyučování. K výměnám názorů dochází především na stránkách časopisů i na společných setkáních jazykovědců a didaktiků. V následující části příspěvku jsme se pokusili rekapitulovat a komentovat alespoň některé z nich.

S první výraznou kritikou dosavadního pojetí výuky českého jazyka vystupuje O. Hausenblas. Ve své publikaci *Vrátíme smysl hodinám češtiny?* (1991) **klade jako základní cíl výuky v českém jazyce komunikační dovednosti a schopnosti žáka**,

---

[5] *Český jazyk a literatura*, 1977, r. 28, č. 3, s. 121 – 129.

[6] Jde zejména o práce *Systém vzdělání a výchovy v českém jazyce – Analýza vývoje a současného stavu*. Praha : PÚ ČSAV, 1974 a *Jazykové vzdělávání. Analýza a prognóza systému*. Praha : Academia, 1978.

ty jsou rozvíjeny pod vedením učitele v komunikačních situacích – **zvládnutí gramatického systému je až druhotné a není cílem pro všechny žáky. Opět se tedy objevuje názor, jenž zpochybňuje nezastupitelnou úlohu gramatického učiva při plnění cílů výuky mateřského jazyka**. Jinak tuto problematiku samozřejmě vidí tvůrci koncepce, jež je na vyučování mluvnice založena: „Ve vyučování českého jazyka se musí odrážet zřetel ke komunikačním potřebám. Žáci se mají umět vyjádřit spisovným jazykem v různých situacích k různému účelu. K tomu má sloužit především slohové vyučování. **Osvojení spisovného jazyka se může založit jen na mluvnici. Komunikační zřetel je jí podřízen, není určující**“ (Hauser, P. a kol., 1994, s. 10). **Objevují se také snahy o integraci komunikační a systémové jazykové výuky** (Čechová, 1993), tatáž autorka později ve svém díle *Čeština a její vyučování* (1998) říká: „**Cíl kognitivní** – ovládnutí jazykového systému – **je ve vztahu k cíli komunikačnímu cílem podřízeným**, avšak podmiňuje jeho splnění v tom smyslu, že **poznání stavby jazyka je do jisté míry podmínkou úspěšného spisovného funkčního komunikování**“ (s. 10).

Později se tyto rozdílné názory projevily například v diskusi na stránkách časopisu *Čeština doma a ve světě* (č. 1, r. 1994). Téma tohoto čísla znělo: *Vyučovat mluvnici – nebo učit komunikovat?* S rozdílnými názory zde vystoupili zejména **O. Hausenblas** (*Češtináři bez gramatiky?*) a **O. Uličný**; ten vidí hlavní nedostatky jazykového vyučování nikoliv v koncepci, ale například ve špatné metodické přípravě učitelů. K další polemice těchto dvou osobností došlo při práci na *Vzdělávacím programu Obecná škola*, který vznikl. v roce 1993).

Novou diskusi nad pojetím vyučování českého jazyka vyvolal příspěvek **A. Měchurové** *Čeština nuda?* (UN č. 10/1996, r. 99, s. 13) a zejména kritická stať **Věry Puchmertlové** *Proč čeští žáci nemilují češtinu* (UN č. 7, r. 101/1998, s. 22). Po r. 2000 se pravidelně objevují kritické výtky směřující k pojetí vyučování českého jazyka, a to zejména ve spojitosti s výsledky výzkumů zaměřených na čtenářskou gramotnost (PISA, souhrnně Straková a kol. 2002).

Z našeho přehledu je patrné, že názory na vyučování českého jazyka a zejména na úlohu gramatiky při jeho osvojování se dají rozdělit do dvou skupin.

Zastánci gramatického pojetí zdůrazňují při jazykovém vyučování především cíl formální (kognitivní) a materiální, často ovšem opomíjí zejména zásady přiměřenosti a učení se pro život. V rozporu s vyučovacími podmínkami (jde například o snížení časové dotace pro předmět český jazyk) navíc zařazovali někteří autoři ve snaze respektovat zásadu vědeckosti do některých edukačních materiálů pro základní školu nové gramatické učivo, často ovšem užívali nejednotnou terminologii.

Pro stoupence odlišného pojetí výuky českého jazyka je typický důraz na komunikační zřetel ve vyučování (cíl praktický) a zejména psychologický aspekt ve vztahu k žákovi. Ten se má mimo jiné projevit také v prezentaci gramatického učiva, jež má být prostředkem, nikoliv cílem vyučování. Komunikační výchova je chápána zastánci tohoto pojetí mnohem šířeji – má být realizována ve všech předmětech při uplatnění mezipředmětových vztahů a nových „učebních strategií".

Z posledně jmenovaných aspektů vychází také pokus o praktické řešení naznačených problémů v nových edukačních materiálech pro základní a střední školy.

Vyučování českého jazyka a komunikační výchova v nových edukačních dokumentech

V roce 1999 byl přijat Národní program rozvoje vzdělávání (tzv. Bílá kniha), z něhož vychází tzv. rámcové vzdělávací programy a také Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (dále jen RVP ZV). Prvá, pracovní verze tohoto dokumentu (2000) obsahovala také tzv. podpůrné prostředky, kritické myšlení a dramatickou výchovu, jež měly inovovat vyučování a pomoci rozvíjet předpokládané a požadované kompetence žáků.

Výsledky analýz tohoto dokumentu (například Polák, 2008) můžeme shrnout do několika bodů:

Ústřední myšlenkou RVP ZV se stává integrace jednotlivých předmětů, místo nich se hovoří o *vzdělávacích oblastech*. Například oblast ***Jazyk a jazyková komunikace*** v sobě zahrnuje *Český jazyk a literaturu* a *Cizí jazyk,* mediální výchovu najdeme v oblasti ***Informační a komunikační technologie***.

Dalším principem RVP ZV je právě komunikační výchova v nejširším slova smyslu:

– mezi priority projektu jsou zařazeny **dovednosti komunikace a kooperace žáků**,

– obecné kompetence žáků jsou zaměřeny na učení, řešení problémů, **komunikaci** a pracovní činnosti a spolupráci,

– **komplexnímu pohledu na komunikaci odpovídá také důraz nejen na produkční činnosti (mluvení a psaní), ale také na činnosti recepční** (naslouchání a čtení),

– rozvoji komunikační výchovy napomáhají tzv. ***průřezová témata***, ta **jsou realizována ve všech předmětech** (například výchova osobnostní a sociální, **mediální výchova** aj.),

– za rozvoj komunikačních kompetencí jsou tak zodpovědni všichni učitelé.

Učitelům jsou dávány k dispozici různé formy integrování obsahu vyučování, při němž mohou využívat alternativních metod výuky a informačních technologií, metod kooperativního učení, problémového a projektového vyučování, kritického myšlení apod.

Do didaktiky českého jazyka se tyto tendence promítají zejména v posledních pěti letech hned v několika oblastech:

1. Snaha o sjednocení jazykové terminologie vedla k sestavení tzv. hesláře obsahujícího termíny, jež mají užívat zejména autoři učebnic českého jazyka pro základní a střední školy. Tento seznam pojmů (Školská jazykovědná terminologie) je k dispozici na stránkách MŠMT ČR.
2. V této době vznikají díla, jež shrnují poznatky o komunikační výchově a dospívají ke komplexnímu pohledu na komunikaci. Jde zejména o publikaci K. Šebesty *Od jazyka ke komunikaci* (2005).
3. Z výše uvedených metod výuky se prosazují zejména prvky kritického myšlení, jež je založeno na konstruktivismu –

vychází z třífázového modelu učení, pracuje s tzv. prékoncepty a mimo jiné klade důraz na práci s textem a informacemi.

V souvislosti s těmito inovacemi v oblasti vzdělávání se ovšem nabízí řada otázek, jež se týkají například vzdělávání budoucích učitelů nebo zajištění odpovídajících pracovních podmínek na školách nutných pro zdárnou realizaci reformy a jejich cílů. Toto již ale není cílem našeho pojednání.

Literatura

ČECHOVÁ, Marie. 1993. O potřebě integrace komunikační a systémové jazykové výuky. *Český jazyk a literatura,* 1993, roč. 44, č. 7 – 8, s. 158 – 162.

ČECHOVÁ, Marie a kol. 1998. *Čeština a její vyučování. Metodika českého jazyka.* Praha : SPN,1998. 264 s. ISBN 80-85937-47-6

HAUSENBLAS, Ondřej. 1992. *Vrátíme smysl hodinám češtiny?* 1. vyd. Zbuzany, 1992. 58 s.

HAUSENBLAS, Ondřej. 1994. Češtináři bez gramatiky? *Čeština doma a ve světě*, 1994, č. 1, s. 4 – 9.

HAUSER, Přemysl a kol. 1994. *Didaktika českého jazyka, díl I. Část obecná*. 1. vyd. Brno : Vydavatelství MU, 1994. 50 s. ISBN 80-210-1035-5

HAUSER, Přemysl. 1996. Čeština = nuda? *Učitelské noviny*, 1996, r. 99, č. 28, s. 21.

JELÍNEK, J. 1972. *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774 – 1918.* Praha : SPN, 1972. 224 s.

MĚCHUROVÁ, Albína. 1996. Čeština = nuda? *Učitelské noviny*, 1996, r. 99, č. 10, s. 13.

MĚCHUROVÁ, Albína. 1996. Čeština – nuda. *Učitelské noviny*, 1996, r. 99, č. 15, s. 21.

POLÁK, Milan. 2008. Integrace a komunikační výchova jako základní principy kurikulární reformy v České republice, úskalí a perspektivy. In: *Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie Inovácia vo vyučování jazyka a literatúry.* Prešov : 2008, s. 271 – 278. ISBN 978-80-8068-795-3

POLÁK, Milan. 2002. *Učitel českého jazyka a současná základní škola.* Olomouc : VUP, 2002. 188 s. ISBN 80-244-0585-7

PRŮCHA, Jan. Můžeme být spokojeni se vzděláním v mateřském jazyce? *Český jazyk a literatura,* 1977, r. 28, č. 3, s. 121 – 129.

PRŮCHA, Jan. 1978. *Jazykové vzdělávání. Analýza a prognóza systému.* 1. vyd. Praha : Academia, 1978. 204 s.
PUCHMERTLOVÁ, Věra. 1998. Proč čeští žáci nemilují češtinu. *Učitelské noviny*, 1998, r. 101, č. 7, s. 22 – 23.
STRAKOVÁ, Jana a kol. 2002. *Vědomosti a dovednosti pro život. Čtenářská, matematická a přírodovědná gramotnost patnáctiletých žáků v zeních OECD*. Praha : ÚIVV, 2002.
ŠEBESTA, Karel. 2005. *Od jazyka ke komunikaci. Didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. UK Praha 2005, 166 s. ISBN 80-246-0948-7
ULIČNÝ, Oldřich. 1994. K článku Ondřeje Hausenblase Češtináři bez gramatiky? *Čeština doma a ve světě*, 1994, č. 1, s. 9 – 11.

Dokumenty

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha : VÚP, 2005. http://www.msmt.cz/vzdelavani/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani-verze-2007

Školská jazykovědná terminologie. Praha : MŠMT ČR
http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolska-jazykovedna-terminologie-1

Mgr. Milan POLÁK, Ph.D.
Pedagogická fakulta UP
Katedra českého jazyka a literatury
Žižkovo n. 5
771 40 OLOMOUC
ČESKÁ REPUBLIKA
polinm@seznam.cz

DISKURS, VLAST, IDEOLOGIJA

Paulina Pycia

DISCOURSE, AUTHORITY, IDEOLOGY
Discourse is an autonomous system based on culture, tradicion and history. Political discourse (debates, speeches, interviews etc.) is created by authorities, ideologies and various political strategies. It means that it depends on every political and ideological hegemony, although it always uses the similar methods. In political discourse the different functions: information, verification, expression and persuasion are perceptible. This article presents the Croatian politicians' discourse, its aims and methods.
Key words: discourse, authority, ideology, Croatian.

Za svaku državu i svako društvo u određenom vremenskom razdoblju karakteristična je dominantna ideologija vezana uz javni diskurs. No, politička ideologija je skup nazora i ideja te sredstvo kroz koje se doživljava i stvara smisao o stvarnosti.

Predmet tog istraživanja je vlast riječi i infrastruktura tekstova koje omogućuju postojanje nekih diskursivnih praktika i njihovih značenja. Svaki diskurs koji je kulturno, društveno i politički uvjetovan ovisi o mediju i o mehanizmima percepcije. Medij je uvijek upisan u određeni kulturno-društveni prostor, međutim percepcja je vezana uz suvremenu definicju komunikacije koja uključuje interpretaciju. Ova je interpretacija ovisna i o kulturno-društvenom prostoru. Hans-Georg Gadamer (Gadamer, 2007) je rekao da su predrasude istinitije od ljudskih sudova jer uvjetuju razumijevanje i konstituiraju ljudsko postojanje. Budući da je čovjek kulturno i društveno zbrinut u razne tradicije, nije tabula rasa, pa uvijek ima neko (pred)znanje koje ga uvjetuje.

U diskursu vlasti razmijenjuju se određene informacije koje djeluju na viđenje politike, npr. priče koje predstavljaju politiku i njezinu ideologiju u drugom (boljem ili lošem) svijetlu:

(1) *Taj vizionarski program koji smo ponudili prije parlamentarnih izbora 2007. godine, pokazao se kao jedini*

program koji je mogao ovu našu državu spasiti od nasukavanja na morske hridi i potonuća (...). Međutim, nije teško zaključiti da sadašnji politički akteri kako u poziciji tako i opoziciji neće moći izvršiti nužne društvene promjene, jer su njihovi ljudi duboko inkorporirani "umočeni do grla" u sve slabosti i negativnosti koje su ovo društvo dovele pred katastrofu[1].

(2) *Izglasavanje je pokazalo kako HDZ sa svojim satelitima nastavlja guranje Hrvatske u provaliju, a sve u korist trošarina za birokraciju i uraštenu monopolsku mrežu u koju su čvrsto ukopčani INA, HEP, državna ministarstva i povlašteni uvoznici energenata*[2].

Lako se može zapaziti da je uvijek popularno kritizirati vlast (i sadašnju i bivšu), dok je nije popularno reklamirati. Uvjet toga je jasan: *politika* [još] *nije sredstvo za postizanje različitih ciljeva pojedinca, stranke, ustanove, države* (Granić, 1999, s. 208), politika je cilj sam po sebi. Na taj način funkcioniraju i političke stranke i javne osobe koje pomoću medija serviraju društvu samo neke informacije, dok druge informacije stavljaju u drugi plan ili čak prešute.

Izjave vezane uz političku ideologiju imaju različite funkcije: informativnu (referencijalnu) i verifikacijsku (koje su usmjerene na predmet), pa emotivnu (koja zrcali ekspresivnost govornika) i konativnu (usmjerenu na sugovornika/primatelja poruke, nagovaranje). Te su funkcije prisutne u svim porukama, različita je samo njihova hierarhija.

Informativna funkcija karakteristična je za opise u kojim je modalnost[3] neutralna, iako i one ponekad nisu lišene

---

[1] Nastupni govor predsjedničkog kandidata Demokratske stranke žena Zahira Kurbašića (Demokratska stranka žena – DSŽ), Zagreb, 14. listopada 2009.

[2] Priopćenje za javnost Vlaste Toth, supredsjednice Zelene liste, povodom izglasavanja Energetske strategije RH u Hrvatskom saboru, Zagreb, 20 listopada 2009.

[3] Modalnost jezičnog iskaza definira se u ovom članku kao odnos govornika prema tome o čemu govori. Konvencijski se prihvaća da ako mišljenje o tome o čemu se govori nije verbalizirano, pažnja sugovornika ili primatelja upućena je na sadržaj teksta.

interpretacije ili aluzije[4]. Opis je rezultat promatranja stvarnosti, što znači da se u opisu prezentiraju jedino činjenice. Takve se izjave mogu temeljiti na: izravnom promatranju, drugim izjavama za koje se može dokazati da su istinite, općim istinama, zdravorazumnoj logici i sl.:

(3) *Nakon više od pedeset godina izolacije iza željezne zavjese naše ekonomije i naša društva bila su oslabljena s onim što poljski nobelovac Czeslav Milosz naziva „zarobljeni um" komunizma*[5].

(4) *U Hrvatskoj je protuzakonito ugovoriti javne radove bez osiguranih sredstava, dakle HAC je radove ugovorio protuzakonito i zbog toga netko mora odgovarati jer to nema nikakve veze s recesijom, već s izravnim kršenjem zakona*[6].

Valja zapaziti da su dominantne ideologije često predstavljane kao zdravorazumna logika. Informaciju izražavaju indikativ (izjavan način), potvrdni gramatički oblici, a ponekad i niječni gramatički oblici. U opisnim rečenicama nalaze se podatci o broju i mjestu, nazivi, imena i prezimena, citati[7] te informacije o izvoru tih podataka, tj. sve što se može lako provjeriti. Neutralna modalnost opisa bazira se na manjku informacija koje se tiču mišljenja govornika o opisivanoj stvarnosti te određivanju vrijednosti. U diskursu vlasti opisi tog tipa su najrjeđi jer jako često govornik pokazuje i svoj stav prema opisivanoj stvarnosti – uspoređuje, kritizira, analzira:

(5) *U Hrvatskim autocestama posljednjih je godina došlo do eksplozije nerada, korupcije u zapošljavanju, nesposobnosti i politikantstva, a to sve plaćamo mi građani Hrvatske*[8].

---

[4] Interpretacija nije ipak u izjavama tog tipa primarna.

[5] Govor predsjednika Vlade dr.sc. Ive Sanadera (Hrvatska demokratska zajednica – HDZ) na Plenarnoj sjednici Croatia Summit 2006. u Dubrovniku.

[6] Govor predsjednika Hrvatske narodne stranke (HNS) Radimira Čačića, Zagreb, 21 listopada 2009.

[7] Jerzy Bralczyk i Katarzyna Mosiołek-Kłosińska kod citata izdvajaju tzv. *dvostupnjevit metajezik* (Bralczyk, Mosiołek-Kłosińska, 2001, s. 116)

[8] Govor predsjednika Hrvatske narodne stranke (HNS) Radimira Čačića, Zagreb, 21 listopada 2009.

(6) *I slušam gotovo nevjerojatne priče, kažu neki dužnosnici naše najjače partnerske stranke: „nije dopustivo da političke stranke odlučuju o određenim poslovima koji su u nadležnosti Vlade“*[9].

Drugu skupinu govornih činova čine pitanja, modalni govorni činovi i niječni gramatički oblici koji vrše verifikacijsku funkciju. Upitni oblik rečenice ima za cilj dopunjavanje ili dobivanje informacija. Pitanje zahtijeva potvrdu ili negiranje, ali često navodi sugovornika ili primatelja na objašnjenje i argumentaciju:

(7) *Zar predsjednik nema savjetnika koji bi provjerio odakle i kako svakoga dana dolazi 700 kubika pitke vode za igralište? I koliko je energije i amortizacijskih troškova skriveno u pripremi tih količina koje, prema ugovoru golfera s Istarskim vodovodom, mogu doseći i 3500 kubika na dan?*[10]

(8) *Legalizacija lakih droga. Neću ništa reći, nego one koji se zauzimaju za to, pitat ću javno, „Zašto činite to svojoj djeci?“. Ništa više neću reći* (...). *Postoji silna želja, pa i nekih naših partnera u koaliciji, da pitanje homoseksualnih brakova i njihova legalizacija uđu u obiteljski zakon. Ma molim vas, pa da li znaju što govore?*[11]

(9) *Nismo bili dovoljno brzi, čitav niz poteza radili smo previše sporo i u Saboru i u Vladi. Oni su nekad bili spori radi toga što nije bilo ideja, a i radi toga što nismo znali naći rješenja za međusobne različite partikularne interese. Nije bilo dovoljno partnerskog povjerenja*[12].

Uz govorne činove tog tipa vezane su i konverzacijske implikature i presupozicije, a ponekad rečenice imaju i izrazito vrijednosni karakter. Njihovu čestu upotrebu u javnom

---

[9] Izvješće predsjednika stranke Zlatka Tomčića na Glavnoj izbornoj skupštini (Hrvatska seljačka stranka – HSS), Zagreb, 14. prosinca, 2002.

[10] Priopćenje za javnost Vlaste Toth i Mila Sokolića supredsjednika Zelene liste, Zagreb, 5. rujna 2009.

[11] Izvješće predsjednika stranke Zlatka Tomčića na Glavnoj izbornoj skupštini (Hrvatska seljačka stranka – HSS), Zagreb, 14. prosinca, 2002.

[12] Izvješće predsjednika stranke Zlatka Tomčića na Glavnoj izbornoj skupštini (Hrvatske seljačke stranke – HSS), Zagreb, 14. prosinca, 2002.

političkom diskursu uvjetuje činjenica da se zbog takve izjave nikoga ne može pozvati na odgovornost. Vrjednovanje se odnosi na neke kriterije kvalitete i važnosti te je usmjereno na određeni leksik, na primjer pridjeve tipa *važan, bitan, osnovan* (te njihove komparativne i superlativne oblike), *primaran, ključan* i sl.

Kod modalnih govornih činova govornik uvijek uzima u obzir neku normu, konvenciju, tradiciju i sl., ali imaju i one svoje eksponente u tekstu. Gramatički eksponenti su leksički: fraze tipa *nema sumnje, uvjeren sam, sigurno, vjerojatno, nije moguće, pretpostavljam, čini se, možda, imam dojam* i morfološki: određena gramatička vremena, npr. upotreba futura I. kao prognoza, upotreba kondicionala I. kao hipoteza:

(10) *Ako bi htio sintetizirati, što zapravo transformacija društvenog i državnog vlasništva znači, onda bih rekao ovako: „nakon ratne agresije, najveće hrvatsko zlo.“*[13]

(11) *Ako su ovo bila sporna pitanja, dakle govorim samo na razini primjera, onda dozvolite da i na razini primjera kažem što bi bilo moguće sporno pitanje i u koaliciji i u Saboru i u ovoj državi. To bi mogao biti odnos RH, Hrvatskog zakonodavstva, Hrvatske izvršne vlasti prema genetski modificiranim organizmima*[14].

(12) *Vjerujem da će Ministarstvo shvatiti koliku štetu čini i odustati od besmislenog progona Zelene akcije*[15]

Na modalnost utječu također semantika rabljenog leksika, kontekst i komunikacijska situacija (u tome i karakteristika primatelja poruke). Emotivna funkcija izjave odnosi se najčešće na te govorme činove koje izražavaju nadu, brigu, bojazan. Međutim, neke izjave mogu biti i ekpresivnije jer je emotivnost

[13] Izvješće predsjednika stranke Zlatka Tomčića na Glavnoj izbornoj skupštini (Hrvatska seljačka stranka – HSS), Zagreb, 14. prosinca, 2002.

[14] Izvješće predsjednika stranke Zlatka Tomčića na Glavnoj izbornoj skupštini (Hrvatska seljačka stranka – HSS), Zagreb, 14. prosinca, 2002.

[15] Govor predsjedničkog kandidata Socijaldemokratske partije Hrvatske (SDP) dr. Iva Josipovića povodom podizanja prekršajne prijave Ministarstva zaštite okoliša protiv Zelene akcija, Zagreb, 1. listopada 2009.

uvijek vezana s pozitivnom ili negativnom percepcijom. Stupanj ekspresivnosti odlučuju verbalni i neverbalni čimbenici, npr. prozodija, rabljeni leksik, jezična etiketa i poštovanje sugovornika (primatelja), pravila koje se odnose na funkcionalne jezične stilove itd.:

(13) *Stanje u našem društvu u matrijalnom i duhovnom pogledu je dramatično, shvatili smo: I nama treba Obama !!! Naš Obama, rođen je 13.05.1955. godine, u Doboju BiH (...). Od svoje petnaeste godine živi i radi u Hrvatskoj (...). Hrvatski branitelj, s puškom u ruci, bez ikakvi povlastica*[16].

(14) *Kad vam trebaju, i mrtvi izlaze iz groba, a sada nisu dovoljno dobri*[17].

(15) *U toj zaplotnjačkoj raboti koja nas zbog nečijih interesa i nekakvih mutnih pogodovanja zaustavlja na pragu nove energetske ere koja zapljuskuje cijeli svijet – potpuno su prešućene realne mogućnosti domaće industrije i stvarne pogodnosti našeg geografskog položaja*[18].

Jezična stredstva koja su tipična za izražavanje emocija su među ostalim stilski obilježeni oblici (subjektivni leksemi i sintaktički oblici), sredstva koja se odnose na vrjednovanje i frazemi.

Javni politički diskurs traži i određene jezične rituale koje najčešće izražavaju poštovanje i pokazuju društvenu hierarhiju, što se može tumačiti kao jednu vrstu vrjednovanja. Osobe o kojim se u tom slučaju govori su istovremeno i primatelji poruke:

---

[16] Govor predsjednice Demokratske stranke žena Marije Jelinčić (DSŽ), Zagreb, 14. listopada 2009.

[17] Govor predsjedničke kandidatkinje Hrvatske narodne stranke (HNS) Vesne Pusić, Zagreb, 14. listopada 2009.

[18] Priopćenje za javnost Vlaste Toth, supredsjednice Zelene liste, povodom izglasavanja Energetske strategije RH u Hrvatskom saboru, Zagreb, 20 listopada 2009.

(16) *Poštovani gospodine predsjedniče Republike Hrvatske, predsjedniče Vlade Hrvatske, Vaše ekscelencije visoki uzvanici, gospođe i gospodo*[19]
(17) *Poštovana gospodo predsjednici i premijeri, Uvaženi ministri i predstavnici međunarodnih organizacija, Gospođe i gospodo, sudionici ovog skupa*[20]
(18) *Poštovane dame i gospodo ministri unutarnjih poslova i pravosuđa, Poštovani Potpredsjedniče Europske komisije, Poštovani veleposlanici, Dame i gospodo*[21]

Emotivna funkcija kod nekih izjava ponekad slijedi funkciju nagovaranja, iako nije ona primarna. Najčešće takvu ulogu imaju izjave za koje je karakteristična periferna aksiološka persvazija i agitacija, izjave koje izazivaju solidarnost i podršku:
(19) *Važno je da liberalne stranke u Hrvatskoj, ali i regiji surađuju*[22].
(20) *Uključivanje mladih u politiku znači i preuzimanje odgovornosti za društvo u kakvom želimo živjeti. Od vas, mladih socijaldemokratkinja i od vaših kolega, očekujem spremnost za sudjelovanje u promjenama i pozivam vas da mi se pridružite*[23].

U tom radu persvaziju se razmatra s određene točke gledišta – promatrača, svjedoka. Cilj je persvazije iniciranje aktivnosti, promjenu stavova, sugeriranje ocijene, ipak nije on uvijek direktno izražen. Molba, apel, prijedlog su najfrekventniji nagovrajući govorni činovi. Jezična sredstva koje se u njima koristi su formule: *molim, apeliram, pozivam, predlažem, tražim,*

---

[19] Govor predsjednika Hrvatskoga sabora Vladimira Šeksa (HDZ) na Međunarodnoj konferenciji Croatia Summit, Dubrovnik, 10. srpnja 2006.

[20] Govor predsjenika Republike Hrvatske Stjepana Mesića na otvaranju Croatia Summita, Dubrovnik, 10. srpnja 2006.

[21] Govor predsjednika Vlade Ive Sanadera (HDZ) na konferenciji ministara pravosuđa i unutarnjih poslova zemalja članica SEECP, Zagreb, 13. travnja 2007.

[22] Govor na predsjednice Hrvatske socijalno-liberalne stranke (HSLS) Đurđe Adlešič sastanku LibSEEN-a, Zagreb, 20. listopada 2009.

[23] Govor predsjedničkog kandidata Socijaldemokratske partije Hrvatske (SDP) dr. Iva Josipovića na radionici za mlade i politički aktivne socijaldemokratkinje (23. – 25. listopada 2009.), Zagreb, 25. listopada 2009.

molio bih, htio bih da i sl. te imperativ. Većina formula tog tipa pojavljuje se i u 2. licu množine jer pošiljatelj poruke nastupa u ime grupe s kojom se identificira.

(21) *Zbog toga tražim da se na sjednici Saborskog odbora sastane i utvrdi zašto je pomoćnik predsjednika išao na razgovor, tko je kome što nudio, amnestiju od čega?*[24]

(22) *Molimo vas stoga da iskoristite sve svoje ovlasti i dopustite kandidiranje i tim državljanima Republike Hrvatske, te ih izjednačite u pravima s ostalima*[25].

(23) *Kako se na otvaranju južnog kraka Ipsilona očekuje dolazak državnih dužnosnika, ovim putem apeliramo na predstavnike županijske i gradske vlasti da pred Vladu izađu s ultimativnim zahtjevom za realizacijom optimalnog rješenja za prometno čvorište u Šijani 2.*[26]

Uspjeh ili poraz persvazije proizvod je društvenih interakcija između pošiljatelja, primatelja i konteksta (koji utječe na koji način se tekst interpretira).

Dominantno značenje izjave utječe na društvene odnose. Političari su kao glumci koji govore jedan specifičan jezik (Walczak, 1994, s. 15 – 20), društvo je njihova publika. Do ljudi dopiru dakle informacije koje su vezane uz različite ideologije, iako neke od njih ne odgovaraju njihovom svjetonazoru (tj. njihovoj percepciji stvarnosti). Politički diskurs karakterizira jezik krajnje kategorizacije i polarizacije, sheme i etikete. Očita je podjela na: *mi i oni*, *dobri i zli* koja je nepromjenjiva i neovisna o vremenu i ideologiji.

Bibliografija

BUGAJSKI, Marian. 1988. Znak językowy w tekstach oficjalnej propagandy. In: *Język a kultura, tom I. Podstawowe pojęcia i*

[24] Izjava Vesne Škare Ožbolt predsjednice Demokratskog centra (DC), Zagreb. 12. srpanj 2007.

[25] Pritužba zbog uskraćivanja pasivnoga biračkoga prava pojedinim državljanima RH – Hrvatska stranka mladih (HSM), Zagreb 26. listopada 2007.

[26] Izjava Petra Lovrića predsjednika pulskog ogranka Demokratskog centra (DC) na konferenciji za novinare, Pula, 19. kolovoza 2006.

problemy. Ed. J. Anusiewicz – J. Bartmiński. Wrocław : Wiedza o Kulturze, 1988, s. 231 –239.
BUGARSKI, Ranko. 2002. *Lica jezika. Sociolingvističke teme.* Beograd : Biblioteka XX vek, 2002. 246 s.
BRALCZYK, Jerzy – MOSIOŁEK-KŁOSIŃSKA, Katarzyna. 2001. Zwyczaje nominacyjne w polityce – autoidentyfikacja i stygmatyzacja. In: *Zmiany w publicznych zwyczajach językowych.* Ed. J. Bralczyk – K. Mosiołek-Kłosińska. Warszawa : PAN, 2001, s. 113 – 118.
GADAMER, Hans-Georg. 2007. *Prawda i metoda.* Warszawa : PWN, 2007. 778 s. ISBN 8301142308.
GRANIĆ, Jagoda. 1999. Jezik i politike. In: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike.* Ed. L. Badurina – N. Ivanetić – B. Pritchard – D. Stolac. Zagreb; Rijeka : Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 1999, s. 279 – 284.
Język a kultura, tom 11. Język polityki a współczesna kultura polityczna. 1994. Ed. J. Anusiewicz – B. Siciński. Wrocław : Wiedza o Kulturze, 1994. 326 s. ISBN 83-7091-012-2.
KATNIĆ-BAKARŠIĆ, Marina. 2007. *Stilistika*. Sarajevo : Naučna i univerzitetska knjiga, 2007. 390 s. ISBN 9958-22-082-2.
KOVAČEVIĆ, Marina – BADURINA, Lada. 2001. *Raslojavanje jezične stvarnosti.* Rijeka : Izdavački Centar Rijeka, 2001. 230 s. ISBN 953-6066-94-7.
SKARŻYŃSKA, Krystyna. 2001. Jak porozumiewają się politycy: język ostrych kategoryzacji; psychologiczne przyczyny i ich konsekwencje. In: *Zmiany w publicznych zwyczajach językowych.* Ed. J. Bralczyk – K. Mosiołek-Kłosińska. Warszawa : PAN, 2001, s. 119 – 128.
WALCZAK, Bogdan. 1994. Co to jest język polityki? In: *Język a kultura, tom 11. Język polityki a współczesna kultura polityczna*. 1994. Ed. J. Anusiewicz – B. Siciński. Wrocław : Wiedza o Kulturze, 1994, s. 15 – 20.

Dr. sc. Paulina PYCIA, PhD.
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Śląski
ul. Grota Roweckiego 5
41-205 SOSNOWIEC
POLSKA
paulina.pycia@us.edu.pl

ELIPSA IN ORGANIZIRANJE GOVORNEGA DISKURZA

Drago Unuk

ELLIPSIS AND ORGANIZATION OF SPOKEN DISCOURSE
The ellipsis as phenomenom of reduction in the organization of discourse shows structure of discourse in which verbal means are omitted and unexspressed. The silent string in omission (the ellipsis) can be reconstructed from previous pronounced text or from situation context. In foreground is question of organization forms in discourse: between information structure and discours (syntax, semantics, levels of textual structure, information organization of ellipsis). The ellipsis makes signals to information structure in organization of spoken discourse.
Key words: ellipsis, organization of discourse, information structure, textual structure, spoken discourse.

Videti je, kot da moramo za analiziranje elipse storiti dvoje: 1. nekako se vrnemo nazaj po izrečenem in nadomestimo/zapolnimo pogrešano besedo ali zvezo, zato je elipsa videti, kot da je leksikalno-gramatičnega izvora; 2. analiziramo, kaj se nanaša na prejšnji stavek, odstavek ali referenco, ki lahko zajema daljše enote ali samo poved, stavek, besedo ali sámo komunikacijsko dejanje. Ko želimo razčleniti le manjšo enoto, se to nanaša na kontekst, ko pa želimo razčleniti več različnih stvari, torej »druge člane iste vrste«, se to nanaša na elipso. Ugotovimo, da ima elipsa krajšo strukturo kot reference in kontekst: *– Greš na pijačo? – Nimam časa. – Vzemi si ga.*

Pojavi elipse imajo podobne značilnosti: nastopajo v usklajenih strukturah, ko je v drugem sestavniku v razmerju strukturna vrzel in je tak ø-sestavnik torej interpretiran kot »eliptični stavek oziroma izraz« ali kot izpust jezikovnih sredstev. Najzanimiveje pri elipsi je, kako razumemo nekaj, česar v izreku ni. Znotraj slovničnih teorij imamo dve prevladujoči raziskovalni paradigmi: prvo, ki t. i. strukturni izbris zagovarja, in drugo, ki

izbrisa ne zagovarja (Johnson, 2001). Vsako od teh stališč ima različen odnos do treh temeljnih vprašanj o elipsi: kako je elipsa predstavljena oz. podana, kako je interpretirana in kako informacijska organiziranost prispeva k interpretaciji elipse. Njena osrednja značilnost je v tem, da v besedilu nekaj oz. kaj izpustimo, izbrišemo ali pa česa preprosto ne izrečemo:
Kruh se je v petek _ (pekel)*, meso pa v soboto zjutraj* _ (peklo)*. Tako je to*_ (bilo). *Mene ne boli noga, njega pa boli*_ (noga)*. Bogdaj! Hvala! Ne.*

Termin elipsa se v sodobnejših jezikovnih obravnavah najpogosteje nanaša na izpuščanje jezikovnih struktur in glasov. V nekaterih teorijah je bila elipsa razumljena kot posebna oblika anafore, saj je zamolčana vez v eliptičnem stavku interpretirana kot »nekaj drugega« tj. v kontekstu, kot je to anaforični izraz (Hardt 2003). Izpustna struktura je navadno sestavljena iz nečesa, kar dopolnimo, stavčnega ogrodja izpusta in govornega (diskurzivnega) ogrodja izpuščenega.

Sintaktično-semantična strukturiranost informacije

V sklopu generativne teorije je razlaganje o izpustu oz. elipsi podano v fonetičnem oz. fonološkem smislu kot fonološka razlaga in je utemeljeno sintaktično. Govori o brisanju reduntatnosti jezikovnih sredstev tako, da ta niso uresničena ne fonetično ne fonološko, za kar poskrbi slovnica. Izbrisano je tako natančna pretvorba mesta pojavitve in je anaforične narave (Rooth 1992, Chomsky 1995, Merchant 2001) tipa

*Mojca gleda televizijo, Jure pa ne*_ (~~gleda televizije~~).

Drugačna je razlaga o nebrisanju: neizražena sredstva imajo skladenjsko izrazitev (Merchant, 2001), neizražene informacije pa prikličemo spominsko iz sobesedila, jih pripišemo k ustreznemu kontekstu in s tem analiziramo izpustno zgradbo. To, kar manjka, je na tak način realizirano kot stavčna struktura, ni pa fonološko (Williams 1977). Ko se interpretiranju elipse doda še razsežnost stavčnih omejitev in diskurzivnih omejitev, obravnavanje elipse preseže skladenjko in pomensko zamejenost pojava (Williams 1977, Hardt 2003) ter pritegne tako skladenjski kot diskurzivni pogled (npr. Smolej 2007: o

metabesedilnih vlogah eliptičnih struktur). Pojmovanje, kaj je elipsa, se razrešuje na ozadju pojmovanja, kaj je izpustnost.

Od vseh tipov izpustnosti oz. eliptičnih izrazov sta največkrat preučevana t. i. vrzeljenje (angl. *gapping*) in t. i. glagolska elipsa (VPE).

Če je v kaki strukturi zaporedje, kot npr. NP V NP in NP V NP (NP je imenska zveza, V glagol), glagol identičen, potem ga lahko pri drugem pojavljanju izpustimo. Tako nastane vrzel, zato govorimo o vrzeljenju. Kot je to prva opazila Gleitman (1965), takšne elipse ne moremo opisati s pomočjo preproste redukcije priredja (izpustnosti v priredju):

Mojca je šla v kino in Jure _ (je šel) *v gledališče*.

Izraz vrzeljenje se ne uporablja povsem enotno: v temeljni rabi vselej vključuje glagol, vendar omejitev ni brezpogojna, tako odkrijemo še stopnjevano vrzeljenje (angl. *stripping*), ko manjka več kot samo glagol, še posebej takrat, ko preostane en sam sestavnik:

Mojca je šla v kino in Jure _ (je šel v kino) *tudi*.

V tem gre še za reorganiziranje (*je tudi šel v kino; tudi Jure je šel v kino*). Priredje tipa *in* zahteva še podporno prvino, zvečine je to členek, kot je *tudi*.

Reči je mogoče, da vrzeljenje vidimo kot obliko splošnejšega reduciranja priredja, torej izpustnosti, pri katerem glagol izpustimo, ali kot reduciranje priredja v vrzeljenju, ko sta oba sestavnika priredja enaka (Chao 1988). Nejasnost je tudi takrat, ko glagol ne stoji v središču, temveč desnoperiferno ali levoperiferno: ali gre pri tem za vrzeljenje ali izpustnost kot reduciranje priredja?

Jure je poklical Mirkovo ženo in Danilo _ *brata* (je poklical Mirkovega).

Jure je poklical Mirkovo ženo in _ *brata* (Jure je poklical Mirkovega).

V prvem primeru, ki je vrzeljenje, *Mirkovo* ne moremo izpustiti, kar pa lahko naredimo v drugem primeru, ko gre za levoperiferno redukcijo priredja, ko ne gre za elipso oz. vrzeljenje, temveč je to besednozvezno vezje (Klein 1993).

Posebnost je zaporedje vprašanje – odgovor, kjer je težko razmejiti reduciranje priredja in vrzeljenje:

Mojca bere knjigo in Jure _ (bere) *časopis*.
(Ali) Jure bere knjigo? Ne, _ (Jure bere) *časopis*.
Mojca je prebrala knjigo in _ (Mojca) *bere časopis*.
(Ali) Jure bere knjigo? Ne, _ (Jure) *bere časopis*.

Glagolska elipsa oz. glagolskofrazna elipsa/eliptični frazni glagol (VPE) se kaže kot vrsta anafore, v kateri je manjkajoči predikat sposoben poiskati antecedens iz okolice (Johnson 2001). Glagolska elipsa tudi ne zahteva priredja (Klein 1993).

Nekateri so se bali, da bo dogovarjanje zamrlo, in večina drugih je upala, da bo _ (dogovarjanje zamrlo).

Razločevanje med glagolsko elipso in vrzeljenjem je mogoče povzeti v določila.

1. Cilj VPE je izpuščeni glagolski izraz, vrzeljenje pa ni nujno izraz, lahko je tudi stavek.
2. VPE se lahko pojavi v podrednem stavku, vrzeljenje ne.
3. VPE ni osebek, vrzeljenje je lahko.
4. VPE se lahko nanaša na antecedens zunaj stavka, vrzeljenje pa mora poiskati antecedens znotraj prvega sestavnika (Johnson 2001).

Pri vrzeljenju gre običajno poleg reduciranja tudi za povezanost s pararelizmom členov.

Primerjanje – VPE (a), vrzeljenje (b):

(a) *Videti je bilo, da večina poslancev ne bo podprla sporazuma, a izkazalo se je, da je* _ (podprla sporazum).
(b) *Videti je bilo, da večina poslancev ne bo podprla sporazuma, a izkazalo se je, da se je potrudila za to* _ (da je podprla sporazum).
(a) *Razjedal ga je dvom, ali je bilo vse okrog sporazuma res potrebno. Rad bi ga bil prikril pred drugimi. Tudi dogodki, ki so sledili, so vzbujali dvome o poštenosti prizadevanja za to. Vedel je, da bodo* _ (vzbujali dvome o poštenosti prizadevanja za to).
(b) *Razjedal ga je dvom, ali je bilo vse okrog sporazuma res potrebno. Rad bi ga bil prikril pred drugimi. Vedel je, da ga ne bo* _ (prikril pred drugimi).

Izbrisi v teh primerih so videti skladenjske narave.

Za izpustne izjave lahko predvidimo lastna skladenjska pravila; potrebno je upoštevati še druga stavčna pravila in

ohraniti pravilen pomen, ki se sporoča. Omejitve so lahko formalne (skladenjske ali intonacijske) ali pomenske narave, navezujejo pa se lahko na izpuščene ali preostale dele. Pomembnejše skladenjske omejitve so: izpuščeni del je omejen na glavno sestavino (ta je jezikovna enota, del večje celote); deli, ki so ostali, so lahko sestavljeni iz največ dveh jezikovnih enot; izbris zajema samo cele stavčne člene (Klein 1993). Pomenske omejitve se navezujejo na vrsto istovetnosti med enakima deloma, eden od njiju pa je izpuščen. Poleg skladenjskih in pomenskih omejitev obstajajo tudi take, ki imajo opraviti s funkcionalnostjo jezika: rezultat izpusta ne sme biti strukturna večpomenskost. Pri tem je pomembno tudi razmerje homonimije sporočanega med sporočevalcem in prejemnikom sporočila.

Do sedaj za vse oblike elips še niso podana pravila. Večina konkretnih predlogov se nanaša na t. i. koordinacijsko reduciranje in vrzeljenje (Klein 1993, Halliday 1994). Izpustne izjave so tvorjene z lastnimi zakonitostmi in morajo biti primerno vpete v kontekst. Ta postopek je bolj gospodaren, ker ne potrebuje dodatnih skladenjskih pravil za nepopolne izjave

Organizacija diskurza

Videti je, da elipsa in drugi postopki izpustnosti potrebujejo določeno podobnost ali paralelizem med reduciranim členom in nekim antecedensom v diskurzu (Hardt, 2003). Gre za utemeljitev, da mora biti ta pogoj ujemanja elipse uporabljen v skladu s strukturo diskurza: ujemajoči členi morajo sodelovati tudi v diskurzivni relaciji, le-te določajo pravilno izbiro antecedensa (sklicevanje na poprejšnje v govorjenju). Problem elipse je obrnjen k strukturi diskurza; mnogi avtorji ugotovijo, da so elipsa in drugi procesi izpustnosti v reduciranju povezani tudi s paralelizmom v skrajšanem izreku in povedih, ki nakazujejo na prej povedano, tj. v diskurzu. Bistvo elipse pa je videti v njenem antecedensu – pomena se dopolnjujeta: imamo eliptično frazo in frazo, ki se nanaša na že povedano v diskurzu. Na tak način lahko doumemo pomen elipse, saj je že povedano identično z izpuščenim. Tako pravzaprav dopolnjujemo dva izreka – elipsa mora biti vsebovana v izreku, kjer se pojavi antecedens (sklic na

prejšnje) oz. mesto dopolnitve (izrek in antecedens). Zlasti v glagolskih zvezah je to pogosteje.

Takrat ni bilo avtov, to smo vsi peš _ (bili). (Ni izpuščeno *hodili*.)

Brez pogoja, da v diskurzu nekaj dodajamo, elipsa ne more obstajati. V obeh primerih je to, kar je že povedano, najpomembnejše. Ugotovimo lahko, da je sestavni del vsakega diskurza dodajanje izpuščenega pomena.

Določanje elipse z referentom in izbira referenčne oblike je na eni strani determinirana z diskurzivno zgradbo, na drugi strani z informacijsko organiziranostjo, oboje pa se kaže kot strukturiranje informacije skozi besedilo. Del tega procesa je tudi elipsa. Rešitev tega, kako označiti, opredeliti in razvrstiti elipso, se kaže kot vidik kompleksnosti delovanja skladenjsko-pomenske strukturiranosti informacije in organiziranja informacijske strukture v diskurzu.

Literatura

CHAO, W. 1988. *On ellipsis*. New York; London : Garland, 1988.

CHOMSKY, N. 1995. *The minimalist program*. Cambridge, MA : MIT press, 1995.

DALRYMPLE, M. – SHIEBER, S. M. – PEREIRA, F. C. N. 1991. Ellipsis and higher-order unification. In: *Linguistics and philosophy: a journal of natural language syntax, semantics, logic, pragmatics and processing,* 14, 1991, s. 399 – 452.

GLEITMAN, L. 1965. Coordinating conjunctions in English. In: *Language,* 41, 1965, s. 260 – 293.

HALLIDAY, M. A. K. 1994. *An introduction to Functional Grammar*. Oxford : Oxford University press, 1994.

HARDT, D. 2003. Ellipsis and the structure of discourse. In: *The Interfaces: deriving and interpreting omitted structures*. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 2003, s. 251 – 252.

JOHNSON, K. 2001. What VP Ellipsis Can Do, and What it Can't, but not Why. In: *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory.* Ur. Baltin, Mark, Collins, Chris. Malden, MA : Blackwell, 2001, s. 439 – 479.

KLEIN, W. 1993. Ellipse. In: *Syntax: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Vol. I. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1993, s. 763 – 799.

KOTSCHI, T. 1996. Textkonstitutionsstruktur und Informationsstruktur. In: *Ebenen der Textstruktur.* Tübingen : Niemeyer, 1996, s. 241 – 271.
LAMBRECHT, K. 1994. *Information structure and sentence form: A theory of topic, focus, and the mental representation of discourse referents*. Cambridge : Cambridge University press, 1994.
LEVELT, W. 1989. *Speaking. from intention to articulation.* Cambridge : MIT press, 1989.
MERCHANT, J. 2001. *The syntax of scilence: sluicing, islands and the theory of ellipsis.* Oxford : Oxford University press, 2001.
NAPOLI, D. J. 1985. Verb phrase deletion in English: a base-generated analysis. In: *Journal of Linguistics,* 21, 1985, s. 281 – 319.
PRINCE, E. F. 1981. Toward a taxonomy of given new information. In: *Radical pragmatics*. New York : Academic press, 1981, s. 223 – 255.
ROOTH, M. E. 1992. A theory of focus interpretation. In: *Natural Language Semantics,* 1, s. *75* – 116.
SMOLEJ, M. 2007. Eliptične strukture in njihove metabesedilne vloge. In: *JiS*, 52, 2007*,* s. 65 – 78.
WILLIAMS, E. 1977. Discourse and logical form. In: *Linguistic Inquiry,* 8, 1977, s. 101 – 139.

Doc. Dr.sc. Drago UNUK
Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovanske jezike in književnosti
Koroška cesta 160
2000 MARIBOR
SLOVENIJA
unukdrago@yahoo.com

KILKA UWAG O SŁOWEŃSKICH NEOLOGIZMACH I OKAZJONALIZMACH

Maria Wtorkowska

NIEKOĽKO POZNÁMOK K SLOVINSKÝM NEOLOGIZMOM A OKAZIONALIZMOM
Referát približuje genézu a význam niekoľkých novovytvorených slovinských tvarov, ktoré sú odvodené od zložených motivujúcich základov, napríklad *mortadelko* ← sendvič z mortadelo 'sendvič s mortadelou', *suhko* ← sendvič s suho salamo 'sendvič so salámou', *vzajem´c* ← vzajemni sklad 'investičný fond' alebo *slonja žabarica* ← +slon + žaba + veverica 'kríženec slona, žaby a veveričky'. Takéto neologizmy nevznikajú iba preto, že je nevyhnutné pomenovať nové designáty, ale aj preto, aby tým, že „zaskočia adresátov", pritiahli ich pozornosť.
Kľúčové slová: univerbizácia, podstatné meno, slovotvorba, sufixácia, neologizmus, okazionalizmus.

Kilkuletni pobyt w Słowenii w roli lektora języka polskiego w Instytucie Slawistyki na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Lublanie oraz w Instytucie Języków i Literatur Słowiańskich na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Mariborze, a zatem możliwość obcowania z żywym językiem słoweńskim i obserwowania procesów w nim zachodzących skłoniły mnie do napisania kilku uwag na temat rozwoju tego języka. W ostatnim czasie zaczęłam zauważać pojawianie się w słoweńszczyźnie nowego słownictwa, częściej w wersji mówionej niż pisanej. Ponieważ albo nie rozumiałam znaczenia tych słów, albo też się go tylko domyślałam, zaczęłam zbierać tego typu wyrazy i sprawdzać ich znaczenie oraz funkcjonowanie głównie wśród słoweńskich studentów, przyjaciół i znajomych. Okazało się, że większości pytanych osób te wyrazy również nie były znane, często też zdarzało się, że mieli trudności z ich definiowaniem. To utwierdziło mnie w przekonaniu, że warto przyjrzeć się

dokładniej tym wyrazom, gdyż mamy do czynienia z żywym procesem tworzenia nowych formacji językowych.

Celem referatu jest pokazanie na wybranych przykładach procesów językowych, w których wyniku powstały te skondensowane formacje oraz wyjaśnienie ich znaczenia. Zebrane przykłady to rzeczownikowe konstrukcje skondensowane, przypadkowo zasłyszane lub zaobserwowane w wersji pisanej, najczęściej w reklamach telewizyjnych, elektronicznych czy drukowanych. Ich stabilizację w systemie sprawdzam w *Słowniku słoweńskiego języka literackiego* (*Slovar slovenskega knjižnega jezika* – w skrócie SSKJ), jego uzupełnieniu *Słownictwie języka słoweńskiego z informacjami fleksyjnymi* (*Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki* – w skrócie BSJ), *Ortografii słoweńskiej* (*Slovenski pravopis* – w skrócie SP) oraz językowym korpusie *Nowe słowo* (*Nova beseda* – w skrócie NB) opracowanym przez Instytut Języka Słoweńskiego im. Frana Ramovša przy Słoweńskiej Akademii Nauk w Lublanie. Brak skrótu obok wyrazu informuje o tym, że nie jest on odnotowany w wymienionych słownikach i korpusie – ta sytuacja dotyczy nowopowstałych wyrazów, często potocyzmów, czy wyrazów nacechowanych emocjonalnie.

Zebrany materiał to głównie słoweńskie neologizmy czy okazjonalizmy. Toporišič definiuje okazjonalizm (słow. **priložnostna beseda**) jako od czasu do czasu pojawiający się wyraz, który się niejako sam narzuca z określonej pozycji w mowie lub piśmie – „*beseda, ki se sem ter tja pojavi, ni pa podružbljena, ker se nekako sama poda iz določenega govornega ali besedilnega položaja*" (Toporišič, 1992, s. 222). Jako przykład podaje występujące u Škrabca werbum *pobomkati* w znaczeniu 'dyskutować o użyciu czasu przyszłego czasownika posiłkowego *być* w czasownikowych formach złożonych', neologizm zaś (słow. **neologizem**) jako nowopowstały albo na nowo użyty stary wyraz lub wyrażenie, które tak długo uważane jest za neologizm, dopóki jego użytkownicy nie przyzwyczają się do niego i tym samym zatracą poczucie językowe, iż jest to niedawno utworzony bądź przejęty wyraz – „*na novo napravljena ali na novo rabljena stara beseda ali besedna zveza*". (Toporišič, 1992, s. 135) Jako przykłady

podaje między innymi wyrazy: *inačica* – različica, drugačica 'wariant', *faktor* – dejavnik 'czynnik', *tinejdžer* – najstnik 'nastolatek'. Jeśli neologizm jest często używany, z czasem przestaje być neologizmem i przechodzi do słownictwa ogólnego. Rzadko używany neologizm jest okazjonalizmem, który przeważnie z czasem ulega zapomnieniu (Toporišič, 2000. s. 130). Należy zaznaczyć, że to, czy mamy do czynienia tylko z okazjonalizmem, a więc indywidualnym użyciem, czy z neologizmem, pokaże dopiero czas. Mechanizm powstawania jest taki sam i dopiero uzus pokaże czy dany wyraz stał się akceptowany w społeczeństwie, czy też nie, por. np. rzadko używany wyraz *zgoščenka* ← zgoščena plošča na określenie 'płyty CD', czy propozycję określenia 'bułki ciachanej; bułki z przedziałkiem' mianem *razpočnica* ← žemlja z razpoko. Już w terminologii znajdziemy przykład nowego wyrazu, którego używa się na określenie słoweńskiego okazjonalizmu. Obok wyrażenia *priložnostna beseda* spotyka się czasem formację zuniwerbizowaną *priložnostnica*, która powstała od przymiotnikowej podstawy wyrażenia motywującego za pomocą przyrostka -ica. Odnotowuje ją *Słownictwo języka słoweńskiego z informacjami fleksyjnymi* (BSJ, s. 662). Warto w tym miejscu dodać, że słoweński język naukowy często używa w terminologii lingwistycznej leksemów zuniwerbizowanych, por. *dovršnik* obok dovršni glagol (SSKJ 165) 'czasownik dokonany', *nedovršnik* obok nedovršni glagol (SSKJ 643) 'czasownik niedokonany', *odvisnik* obok odvisni stavek (SSKJ 750) 'zdanie podrzędne', *pomožnik* obok pomožni glagol (SSKJ 914) 'czasownik posiłkowy', *preteklik* to skondensowane określenie na pretekli čas (SSKJ 1026) 'czas przeszły', *prihodnjik* obok prihodnji čas (SSKJ 1045) 'czas przyszły', *sedanjik* obok sedanji čas (SSKJ 1202) 'czas teraźniejszy', *pogojnik* obok pogojni naklon (SSKJ 883) 'tryb warunkowy/przypuszczający', *velelnik* obok velelni naklon (SSKJ 1499) 'tryb rozkazujący'.

Wśród zgromadzonego materiału są między innymi nazwy książek dla dzieci: *odkrivanka*, czyli knjiga s prikritimi elementi, ki jih otrok mora odkriti – 'książka z zasłoniętymi elementami, które dziecko musi odsłonić', *postavljanka*, czyli knjiga, katere deli po odprtju stojijo pokonci – 'książka ze stojącymi

elementami strony', *vstavljanka*, czyli knjiga, v katero lahko vstavljamo figure – 'książka, w której strony możemy wstawić figury w odpowiednie do tego wgłębienia', czy *premičnica* to knjiga za otroke s premičnimi elementi 'książka dla dzieci z elementami do przesuwania' – w języku polskim pojawiła się w tym miejscu też nowa formacja z sufiksem -anka: *przesuwanka*. Formacje te to derywaty odczasownikowe, które powstały za pomocą dodania sufiksu -anka lub -nica.

Mamy tu również coraz częściej słyszane słowo związane z akcjami segregowania odpadów – *kosov'c* występujące w dwu znaczeniach, po pierwsze 1. mesto, kjer se odlaga kosovni odpadki 'miejsce, gdzie się gromadzi odpady: niepotrzebne rzeczy, zwykle stare meble' (*Hoditi po kosovcih*. – *Najti kaj na kosovcu*.) lub po drugie 2. odvoz kosovnega materiala 'akcja zbierania i odwozu większych odpadów' (*Jutri je kosov'c na Prulah*.). Warto dodać, że **-e-** w formancie **-ec** to tzw. polglasnik [ə], a więc samogłoska, która w wymowie ulega częściowej lub zupełnej redukcji, co czasem zaznaczone jest też w piśmie przez apostrof, np. *Kaj je vzajem'c s popustom?* lub znak półgłoski, np. *Kaj je vzajem c?* Inne nazwy pojawiają się w reklamach, np. funduszów inwestycyjnych – *vzajemni skladi*: *Kaj je vzajem'c s popustom?*, *Portfelji vzajemcev*, *Vzajemci.com*, czy nowego bezpłatnego dziennika *„Žurnal24"* – *brezplačnik*: *Brezplačnik lahko vzamete s seboj.* Nazwy te powstały od przymiotnika z nazwy motywującej przez dodanie sufiksu -ec – *kosov'c* ← kosovni odpad, *vzajem'c* ← vzajemni sklad i -ik – *brezplačnik* ← brezplačni dnevnik. Są to nazwy skondensowane, które powstały w miejsce istniejących już nazw wielowyrazowych, a więc mamy tu do czynienia z procesem uniwerbizacji (słow. **poenobesedenje**), który w języku słoweńskim rozumiany jest dwojako, po pierwsze jako powstanie jednego wyrazu z dwu lub więcej podstaw, czyli tworzenie wyrazów złożonych, po drugie jako zamiana dwu- lub wielowyrazowej nazwy na jeden wyraz, np. *nedovršni glagol* → *nedovršnik*, *cesta za avte* → *avtocesta*, *drugi/nižji predsednik* → *podpredsednik* (Toporišič, 1992, s. 187). W języku polskim tego ostatniego typu, a więc *podchorąży*, *podporucznik* nie

traktuje się jako uniwerbizacji, ale prefiksację. W uniwerbizacji muszą być co najmniej dwa wyrazy autosemantyczne, a przyimek takim wyrazem nie jest.

W języku słoweńskim znajdziemy też neologizmy – nazwy kanapek serwowanych w lublańskiej kawiarni „*Tromostovje*", np. *mortadelko* ← sendvič z mortadelo 'kanapka z mortadelą', *pršutko* ← sendvič s pršutom 'kanapka z szynką suszoną na słońcu i wietrze', *puranko* ← sednvič s puranom 'kanapka z indykiem', *suhko* ← sendvič s suho salamo 'kanapka z salami', *šunko* ← sendvič s šunko 'kanapka z szynką', *tunko* ← sendvič s tuno 'kanapka z tuńczykiem', *zelenjavko* ← sendvič z zelenjavo 'kanapka z warzywami'. Większość tych formacji to derywaty odrzeczownikowe, z wyjątkiem *suhka*, który pochodzi od przymiotnika i derywatu *šunko*, gdzie człon utożsamiający ulega elipsie, natomiast człon wyróżniający przechodzi do innego wzoru odmiany w ramach tej samej części mowy (zmiana paradygmatu żeńskiego na męski), funkcję formantu przejmuje końcówka fleksyjna, a właściwie cały paradygmat reprezentowany przez tę końcówkę. Zmienia się wzór odmiany derywatu w stosunku do podstawy z nazwy motywującej. Pozostałe formacje powstały w drodze sufiksacji, za pomocą dodania do podstawy przyrostka -ko, który zazwyczaj tworzy nieliczną grupę derywatów rodzaju męskiego od podstaw rzeczownikowych bądź przymiotnikowych, nacechowanych emocjonalnie, por. ekspresywnie: *dečko* (SSKJ 118), *sinko* (SSKJ 1221), *črnko* na określenie Murzyna (SSKJ 108), żartobliwie *debelko* (SSKJ 117), *debelinko* (SSKJ 117), *srečko* (SSKJ 1297), *pleško* (zasł.), pieszczotliwie *stričko* (SSKJ 1324), *črnko* w znaczeniu 'koń czarnej pasmy' (SSKJ 108), *jabolčko* (SSKJ 353). W karcie wymienionej kawiarni znajduje się ← również kanapka firmowa określona mianem *tromostovček* sendvič kawiarni „*Tromostovje*", która powstała za pomocą dodania sufiksu -ček.

Ciekawymi słowotwórczo wyrazami są też okazjonalizmy złożone użyte w reklamach agencji turystycznej „*Sonček*". W reklamie tej zapewniają nas, że korzystający z ich usług doznają niewiarygodnych przeżyć, a mianowicie w czasie podróży

właśnie z tą agencją mogą spotkać następujące zwierzęta: *pasji tukanojež* ← pes + tukan + jež, a więc krzyżówkę psa, tukana i jeża oraz *slonja žabarica* ← slon + žaba + veverica, a więc krzyżówkę słonia, żaby i wiewiórki. Mamy tu do czynienia z utworzeniem nazw dwuwyrazowych z trzech podstaw stanowiących wyrażenie motywujące. Pierwszy człon wyrażeń stanowią dzierżawcze przymiotniki odrzeczownikowe *pasji*, *slonja*, drugi człon to scalenie dwóch wyrazów w jeden. W pierwszym przykładzie proces scalenia dokonuje się za pomocą interfiksu -o-, w drugim zaś mamy do czynienia z kontaminacją z węzłem zerowym, tj. žaba + (veve)rica.

Coraz częściej też można usłyszeć w języku potocznym neologizm *slikalnik* na określenie cyfrowego aparatu fotograficznego lub określenia *fotko*, czy *fotič*. Wyraz *slikalnik* powstał od czasownika *slikati* 'delati slike' przez dodanie sufiksu -alnik. Sufiksy -ko i -ič w *fotko* i *fotič*, nadają tym formacjom wydźwięk pieszczotliwy, żartobliwy; formant -ič najczęściej tworzy męskie formacje zdrobniałe, por. fantič, gradič, črvič, golobič, grmič, wskazując też często na mały rozmiar nazywanych desygnatów, w tym przypadku aparatu cyfrowego. Ponieważ derywaty te nie nazywają nowych desygnatów, chodzi więc tu tylko o wyrażenie ekspresji. Nowe jest również określenie kawiarni internetowej – *internetnica* ← internetna kavarna; kavarna z internetom, powstałej przez dodanie przyrostka -(n)ica, typowego między innymi dla tworzenia nazw miejsc, por. *čajnica, blagovnica, delavnica, kadilnica, klavnica, pralnica, spalnica, sušilnica, učilnica*, które w większości powstały od przymiotnikowych, czasownikowych lub rzeczownikowych podstaw – spalna soba/prostor, kjer se spi (za spanje), učilna soba/prostor, kjer se uči (za učenje), delavna soba/prostor, kjer se dela (za delanje/za delo), klavni prostor/prostor, kjer se kolje (za klanje), blagovni prostor/prostor z blagom, kadilni prostor/prostor, kjer se kadi (za kadenje), prostor, kjer se pere (za pranje), prostor, kjer se suši (za sušenje), čajna hiša/prostor, kjer se pije čaj.

Fakt, iż omówionych powyżej wyrazów nie odnotowuje żaden słoweński słownik, czy korpus językowy oraz ich jeszcze

ograniczony zasięg użycia i rozpoznawalności świadczy o tym, że mamy do czynienia z nowymi formacjami oraz o tym, jak żywym tworem jest język słoweński. Zebrany materiał to wyrazy powstałe głównie w wyniku uniwerbizacji, a więc zastępowania połączeń wielowyrazowych jednym wyrazem, co jest żywym zjawiskiem nie tylko w języku słoweńskim, ale także i w innych językach słowiańskich.

Literatura

Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki, 1998. Ljubljana. Državna založba Slovenije.
DUBISZ, Stanisław. 2006. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa. Wydawnictwo Naukowe PWN.
Korpus slovenskega jezika *Nova beseda* – http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html
Slovar slovenskega knjižnega jezika. 1994. Ljubljana. Državna založba Slovenije.
Slovenski pravopis, 1: Pravila, 2: Slovar. 2001. Ljubljana. Založba ZRC, ZRC SAZU.
TOPOROŠIČ, Jože. 1992. *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana. Cankarjeva založba v Ljubljani.
TOPOROŠIČ, Jože. 2000. *Slovenska slovnica*. Ljubljana. Založba Obzorja Maribor.
WTORKOWSKA, Maria. 2009. *Uniwerbizacja w języku słoweńskim*, „Riječ" rocznik 15, z. 2, Rijeka 2009, s. 151 – 161.

doc. dr Maria WTORKOWSKA
Wydział Filozoficzny
Uniwersytet w Lublanie
Instytut Slawistyki
Aškerčeva 2
1000 LJUBLJANA
SŁOWENIJA
mwtorkowska@yahoo.com

SPROSTREDKOVANÁ KOMUNIKÁCIA

NORMA W KOMUNIKACJI MEDIALNEJ

Marian Bugajski

NORMS OF MEDIA
Największy wpływ na zachowania komunikacyjne ma dziś medialna odmiana języka. Norma komunikacyjna jest to granica swobodnego i skutecznego komunikowania. Jest ona ogólnie przyjęta i zaakceptowana społecznie. Artykuł traktuje o odstępstwach od normy komunikacyjnej w polskich mediach oraz o ich przyczynach i skutkach.
Key words: language, communication, norm, media.

W dziedzinie komunikowania (szczególnie masowego) obserwujemy w Polsce od dwudziestu lat procesy gwałtownych przemian, których sporą część ocenia się raczej negatywnie. O brutalizacji zachowań komunikacyjnych, agresji językowej, wulgaryzacji języka, rozchwianiu normy i o innych negatywnych zjawiskach w interesującej nas dziedzinie mówi się dzisiaj powszechnie i na procesy te zwracają uwagę nie tylko językoznawcy, medioznawcy, pedagodzy czy teoretycy komunikowania, ale także przedstawiciele nadawców medialnych, którzy zdają sobie sprawę z tego, że wiele przekazów sytuuje się poniżej normy. W tym stanie rzeczy istnieje wyraźna społeczna potrzeba normy w komunikacji medialnej, o czym świadczy dyskusja, która się toczy na łamach polskich mediów w ostatnim czasie. Niektóre wypowiedzi z tej dyskusji wykorzystuję w niniejszym artykule będącym kontynuacją moich wcześniejszych rozważań. Jego celem jest zwrócenie uwagi na niektóre, najważniejsze moim zdaniem, przyczyny obniżania się poziomu debaty publicznej.

Norma językowa to według mnie granica swobodnego posługiwania się środkami językowymi (Bugajski, 1993, s. 92). Uważam, że nic nie stoi na przeszkodzie, by podobnie – jako granicę swobodnego i skutecznego komunikowania – traktować normę komunikacyjną.

W obiegowym, słownikowym znaczeniu norma to ogólnie przyjęta, zaakceptowana społecznie zasada postępowania i jako taka ma źródło społeczne. Wszelkie zatem postępowanie w różnych dziedzinach życia społecznego w tym także, w dziedzinie społecznego komunikowania regulowane jest przez normę albo, inaczej mówiąc, wymaga społecznej akceptacji.

Nie trzeba specjalnie uzasadniać, że norma jest zmienna w czasie, ale jej zmiany nader często są postrzegane jako zmiany na gorsze. Mówimy więc np. o upadku języka czy obyczajów i do dziś w polszczyźnie funkcjonuje Cycerońskie powiedzenie *O tempora! o mores!*

Uważam, że niemożliwe jest ustalenie obiektywnych i wystarczających kryteriów zachowania, w tym także zachowania językowego, między innymi także dlatego, że granica, o której wspominałem, jest zmienna, a o jej zmienności decyduje zbyt wiele czynników. To wcale nie znaczy, że nie wiemy, kiedy ta granica jest przekraczana. Liczne procesy o naruszenie dóbr osobistych świadczą o tym, że istnieje (nie tylko w sensie subiektywnym) poczucie normy komunikacyjnej. Kryteria, o których mowa, próbują ustalać różne grupy społeczne i zawodowe, czego przykładem są liczne kodeksy zachowań i kodeksy etyczne, zachowania komunikacyjne podlegają bowiem wartościowaniu. Stąd takie pojęcia, jak stosowność i skuteczność komunikacji. Pierwsze z nich odnosi się do takich zachowań komunikacyjnych, które odpowiadają oczekiwaniom wspólnoty, drugie zaś do tych, które pozwalają na osiągnięcie zamierzonych celów (Morreale, Spitzberg, Barge, 2007, s. 30). Warto tutaj zauważyć, że między wymienionymi pojęciami istnieje czasami konflikt. Nie wszystko, co stosowne, bywa skuteczne i nie wszystko, co skuteczne, jest stosowne.

Zmiany społeczne, które obserwujemy od przeszło dwudziestu lat, znajdują swoje odzwierciedlenie również w zachowaniach komunikacyjnojęzykowych, gdzie daje się zauważyć wyraźne rozluźnienie normy.

Psychologowie twierdzą, że zjawiska negatywne bardziej stymulują odbiorców niż pozytywne. Negatywne przekazy bardziej przyciągają uwagę, wobec czego odbiorca właśnie na nich się koncentruje (Reeves, Nass, 2005, s. 133 – 168).

Wykorzystują to nadawcy medialni, którzy są zależni od uwagi odbiorców, która z kolei kształtuje popyt na usługi reklamowe. Nieustanne zabieganie o względy (głównie masowego) odbiorcy powoduje, że w przekazach uaktywnia się funkcja fatyczna i emocjonalna i nader często nadawca przestaje emocje (chyba głównie negatywne) kontrolować, przekraczając przy tym granicę stosowności. Czytamy więc w poważnym czasopiśmie „Newsweek" (32/2009), że

„...chciałoby się zobaczyć wywalone z orbit błękitne oczy Miedwiediewa i usłyszeć klekoczącą o kremlowskie parkiety szczękę Putina po tym, jak podsekretarz stanu USA Philip Gordon zadeklarował w izbie reprezentantów, że administracja Obamy rozważy możliwość przyznania Rosji członkostwa w NATO".

Właściwie trudno komentować przytoczone sformułowania. Niechęć do prezydenta i premiera Rosji może być zrozumiała, ale jej wyrażanie nie powinno w poważnym piśmie przekraczać granicy stosowności.

W tym samym numerze tygodnika czytamy:

„Ideolodzy lewicy i prawicy, zwracam się do was z uprzejmą prośbą – odpieprzcie się od powstania" i *„Okrągłe rocznice wybuchu powstania warszawskiego to istne orgie patriotyzmu"*.

Znowu powstaje pytanie, czy *odpieprzyć się* to właściwy leksem nawet w felietonie i czy wypada mówić o orgiach patriotyzmu w związku z rocznicą wybuch powstania warszawskiego.

Z felietonu w czasopiśmie „Wprost" (34/35 2009) dowiadujemy się, że

„Wilgotne miejsca" Charlotte Roche, „Siomga" Sofii Andruchowycz czy „Terapia narodu za pomocą seksu grupowego" polskiej autorki kryjącej się pod pseudonim Arundati to ostatnie przeboje tzw. literatury kobiecej. Już od samych tytułów rosną włosy łonowe na mózgu...".

Nie zamierzam tu dyskutować o wartościach literackich wymienionych powieści ani o języku tych utworów, ale przytoczone sformułowanie znowu przekracza granice normy. Według tego samego pisma rynek jest *wściekle konkurencyjny*. Na portalu „Interia" (17 VIII 2009) opis sytuacji na drogach

został nazwany *koszmarną rzezią*, a według portalu „Wirtualna Polska" (29 VII 2009) *Krew poleje się na przystanku Woodstock.* Tak zatytułowano informację, że w czasie trwania imprezy chętni będą mogli oddawać krew.

O niemieckim polityku Karlu-Theodorze von Guttenbergu „Polityka" (33, 2009) pisze, *„...że to oryginał w stadzie egzotycznych impotentów, którzy zaludnili niemiecką politykę"*.

Naruszenie granicy normy komunikacyjnej nie musi być jednak aż tak widoczne. Zdarza się, że bez szczegółowych dociekań trudno wręcz powiedzieć, czy została ona naruszona. W 34 numerze „Newsweeka" opublikowano artykuł „Femme fatale prezydenta". Jego treścią jest kariera zawodowa i polityczna kobiety mającej w kancelarii polskiego prezydenta stanowisko sekretarza stanu. Francuskie określenie *femme fatale* ma dzisiaj raczej charakter książkowy, nie jest powszechnie używane, ale w związku z tym wyraziste, i jako takie użyte w tytule podnosi jego atrakcyjność. Jego polskim odpowiednikiem jest *kobieta fatalna*, znaczy zaś tyle, co 'kobieta tajemnicza, piękna i wyrachowana, przynosząca zgubę zakochanym w niej mężczyznom' (Bańko 2005); 'kobieta przynosząca zgubę, sprowadzająca nieszczęście, łamiąca serce, karierę, życie mężczyzny' Kopaliński); 'osoba lub postać literacka będąca kobietą piękną, ponętną, budzącą pożądanie mężczyzn, a przy tym prowadzącą do zguby swoich partnerów, łamiącą ich serca i kariery'(Zgółkowa 1997).

Powstaje zatem pytanie, jak interpretować zarówno sam tytuł, jak i intencje jego autora. Lokucyjny aspekt wypowiedzenia, oprócz tego, że użyto w nim obcego (być może nie dla wszystkich zrozumiałego) sformułowania jest dość wyraźny. Trudniej już mówić o illokucji tytułu, ale możemy przyjąć, że zamierzoną intencją autora było przyciągnięcie uwagi czytelników i że ze względu na atrakcyjny obcy frazeologizm jest to zabieg fortunny, skuteczny, bo w połączeniu ze zdjęciem przedstawiającym prezydenta RP i rzeczoną *femme fatale* zapowiada atrakcyjną treść. Zauważmy jednak, że znaczeniowa interpretacja omawianego związku obejmuje zakochanego, pożądającego mężczyznę, wobec czego efektem perlokucyjnym komunikatu zawartego w tytule

jest wyraźna supozycja, którą wzmacnia podpis pod zdjęciem przedstawiającym prezydenta i panią sekretarz stanu: *„Lech Kaczyński coraz częściej patrzy na świat oczami Małgorzaty Bochenek. Co ich naprawdę łączy"?* W ten sposób sformułowane pytanie zawiera presupozycję: istnieje związek między prezydentem a panią minister. Czytelnik powinien się domyślić, co to za związek, a te domysły ułatwia mu redaktor tekstu, wytłuszczając takie fragmenty: *„O ich relacjach krążą legendy"; „Szybko uzależniła go od siebie"*.

Przytoczone wcześniej pytanie pojawia się jeszcze raz w kontekście innych pytań:
„Co naprawdę ich łączy? Dlaczego tak siebie potrzebują? Czemu tak strzegą swego zamkniętego świata? A strzegą tak bardzo, że ich relacje budzą coraz większy opór Pierwszej Damy..."

zawierających oprócz wcześniej wskazanej następne presupozycje: 1. prezydent i pani minister potrzebują siebie i 2. strzegą swego zamkniętego świata. Ostatnie wypowiedzenie zaraz zresztą traci charakter presupozycji, znajdując potwierdzenie w zdaniu: *„A strzegą tak bardzo, że ich relacje budzą coraz większy opór Pierwszej Damy..."*.

W końcowej części artykułu raz jeszcze znajdujemy omawiane wcześniej stwierdzenie w następującym kontekście *„Bliskie relacje między prezydentem a Małgorzatą Bochenek budzą coraz większy opór Marii Kaczyńskiej. I są przyczyną niesnasek prezydenckiej pary. Pierwsza dama próbuje ograniczać kontakty męża z ambitną panią minister. Zazwyczaj bezskutecznie".* Określenie *bliskie relacje* w odniesieniu do relacji miedzy kobietą a mężczyzną znowu zawiera supozycję, że mogą to być związki nie tylko służbowe.

Autor podsumowuje swój tekst stwierdzeniem, że jeśli urzędujący prezydent przegra wybory, *„...będzie w tym duża zasługa Małgorzaty Bochenek, najbliższej mu kobiety w pałacu"*. Rzeczownik *pałac* (prezydencki) pod względem znaczeniowym możemy interpretować co najmniej dwojako. Jest to bądź siedziba urzędu prezydenta, bądź jego rezydencja, miejsce zamieszkania, dom. Z kontekstu nie wynika, o które z tych znaczeń chodzi.

Przymiotnik *bliski* z kolei w jednym ze swoich znaczeń to 'ściśle złączony uczuciami, poglądami; serdeczny, zażyły' (Słownik języka polskiego PWN, wyd. cyfrowe, Warszawa 2002), użyty w stopniu najwyższym w odniesieniu do kobiety może się także odnosić do osobistych relacji. Najbliższa komuś kobieta to osoba, z którą łączą kogoś związki uczuciowe. Jak już wspomniałem, omawiany artykuł traktuje o karierze zawodowej i politycznej osoby pełniącej w kancelarii polskiego prezydenta funkcję sekretarza stanu. Nie jest to jednak obiektywna relacja z istniejącego stanu rzeczy. Autor redaguje tekst w taki sposób, że nosi on znamiona manipulacji. Nad celem tej manipulacji nie ma potrzeby się zastanawiać, wypada jednak stwierdzić, że nieudokumentowana sugestia, że prezydenta RP z jego urzędniczką łączą stosunki pozasłużbowe narusza normę komunikacyjną.

Przedstawiony tutaj przykład świadczy o tym, że przekroczenie normy komunikacyjnej niekoniecznie musi się odbywać poprzez wulgaryzację czy brutalizację środków językowych, które jednak są najbardziej widoczne i budzą najwięcej sprzeciwów.

Dyskusja, o której wspomniałem na wstępie artykułu, dotyczy głównie niewłaściwych zachowań komunikacyjnych w internecie. Poszczególne jej wątki autorzy tytułują na przykład tak: *J@k wykończyć kobietę*; *Wirtualny lincz* (Newsweek 32/2009); *Ch@m w internecie*, (Polityka 31, 2009)*; Chamstwo hula w internecie* (Gazeta Wyborcza 10 VIII 2009); *Chamstwu stop!* (Gazeta Wyborcza 18 VIII 2009)*; Sieć to ostra jazda* (Gazeta Wyborcza 18 VIII 2009); *Rzecznik praw obywatelskich przeciw chamstwu w Internecie* (Gazeta Wyborcza 24 VIII 2009); *Większość przeciw chamstwu* (Gazeta Wyborcza 17 VIII 2009). *Cenzura nie łagodzi obyczajów w internecie* (Gazeta Wyborcza 10 VIII 2009); *Sieć to nie mordownia* (Gazeta Wyborcza, 21 VIII 2009).

W przytoczonych przykładach autorzy posługują się między innymi takimi leksemami, jak *cham, wykończyć, mordownia,* (*ostra*) *jazda*. Pierwszy z nich kwalifikowany jest przez słowniki języka polskiego jako obelżywy, drugi, trzeci i czwarty zaś to leksemy potoczne. Pojawia się zatem pytanie o ich miejsce w

różnych odmianach języka polskiego w tym także w języku medialnym. Jest to jednocześnie pytanie o granice normy komunikacyjnej. Specyfika języka medialnego polega miedzy innymi na stosowaniu w nim elementów stylu potocznego, trudno więc w tym wypadku mówić o naruszeniu normy. Jednak normę naruszają leksemy obraźliwe moim zdaniem nawet wtedy, gdy nazywają rzeczy i zjawiska negatywne.

Narusza normę także lid artykułu *Wirtualny lincz*:

„W sieci nie liczy się to, co robisz, kim jesteś i co osiągnąłeś. Nikogo to nie obchodzi. W sieci jesteś kurwą, szmatą, chamem, chujem, Żydem, Ruskiem, Szwabem zdrajcą i pedofilem”,

w którym pojawia się cały szereg leksemów wulgarnych. Co prawda zostały one tu użyte na zasadzie cytatu, należałoby się jednak zastanowić, jaki jest cel przytaczania wypowiedzi wulgarnych. Można przypuszczać, że mocne słowa mają zwiększać wyrazistość wypowiedzi, a więc przyciągnąć uwagę czytelnika, cytat przestaje wobec tego pełnić funkcje cytatu, włącza natomiast tekst mający z założenia krytykować negatywne zjawiska komunikacyjne w ten sam nurt, do którego się odnosi krytyka. Nadawcy medialni zdają sobie sprawę z tego, że nader często przekraczane są granice stosowności, ale w swoich przekazach od takich działań nie stronią, co więcej pośrednio do nich zachęcają. Dążenie do rozszerzenia obwodu komunikowania staje się dążeniem za wszelką cenę, bowiem decyduje o finansowym powodzeniu przedsięwzięć medialnych. Stałe naruszanie normy bądź balansowanie na jej krawędzi powoduje, że wiele leksemów, sformułowań i zachowań komunikacyjnych uważanych do niedawna za niestosowne w komunikowaniu publicznym zaczyna sobie tam zdobywać miejsce i powoli zaczynamy je akceptować.

W dyskusji, o której mowa, autorzy poszczególnych wypowiedzi także przekraczają granicę stosowności. Czytamy na przykład w „Gazecie Wyborczej” (http://wyborcza.pl/1,75515,6910142,Chamstwo_hula_w_internecie.html), że

„...polski internet chory na agresję i chamstwo jest tylko częścią większego polskiego problemu (...). Dziennikarze bez wstydu uciekają od meritum w plotki (...). Media zamiast na

problemach skupiają się na osobach. Beztreściowa agresja zajmuje miejsce ważenia argumentów. To się dzieje w prasie, radiu i telewizji".

Wypada się z tym sądem zgodzić, jednak trzeba zauważyć, że w dalszym ciągu artykułu pojawia się wyeksponowany fragment, będący bezpośrednią ilustracją tego zjawiska, w którym autor świadomie przekracza granicę normy, pisząc:

„... w internecie ta polska choroba osiągnęła skalę, której z niczym nie da się porównać. Bo internetową debatą na tematy społeczne, gospodarcze, polityczne i obyczajowe zawładnęła nieliczna, ale bardzo aktywna grupa chamów, debili, idiotów, nieuków i pospolitych nieokrzesanych głupków".

Z kolei z innej wypowiedzi dowiadujemy się, że autor cytowanego wcześniej tekstu „...w swojej szlachetnej krucjacie, jaką prowadzi z wirtualnymi chamami, zdążył się dowiedzieć z lektury forum pod swoim tekstem, że jest 'pacanem, piernikiem, dupkiem, kretynem, komuchem, lewakiem'. Spodziewam się zresztą, że wymienił w swoim poniedziałkowym felietonie w „Gazecie" jedynie te epitety pod swoim adresem, których nie trzeba wykropkowywać". (http://wyborcza.pl/1,99494,6947519, Forum_nienawistnikow.html).

Krucjata pewnie jest szlachetna, a dyskusja w obecnej sytuacji bardzo potrzebna, ale werbalne zachowania dyskutantów nasycone są inwektywami i moim zdaniem, nawet jeśli inwektywy są tylko cytowane, to też naruszają granicę normy i sprzyjają rozprzestrzenianiu zjawiska, o którym mowa.

Dyskutanci, mówiąc o niekorzystnych zjawiskach w debacie internetowej, zdają się nie zauważać, że ich wypowiedzi stanowią jedną z przyczyn tych zjawisk, których nasilenie w internecie wynika z powszechnej możliwości bycia nadawcą. Już (dane z lipca 2009 r.) 56 % gospodarstw domowych ma dostęp do internetu. Z tej liczby 48 % badanych korzysta z sieci przynajmniej raz w tygodniu. Szacuje się, że to stanowi 16 mln. potencjalnych publikacji internetowych. Przedstawiciele grupy Onet.pl twierdzą, że dziennie na ich forach pojawia się od 80 do 100 tys., miesięcznie zaś ok. 2,5 miliona. Forum Gazety odnotowuje codziennie od 30 do 70 tys. wpisów (Polityka 31/2009). Masowy nawet bierny udział w komunikowaniu

internetowym prowadzi do rozprzestrzeniania się negatywnych zjawisk komunikacyjnych.

„Ponieważ różnorodne media coraz zacieklej walczą o określoną ilość uwagi, można się spodziewać, że w mediach pojawi się więcej negatywnych treści. Skoro zjawiska negatywne sprawiają, że ludzie chętniej oglądają wiadomości oraz filmy, ta sama zasada powinna się sprawdzić także w World Wide Web. Chodzi głównie o to, że prezentowanie zjawisk negatywnych jest wciągające. Fakt ten obecnie stanowi wytyczną dla profesjonalistów w dziedzinie redagowania wiadomości, w polityce oraz reklamie i należy się spodziewać, że w przyszłości będzie wykorzystywany jeszcze szerzej" (Reeves, Nass, 2000, s. 156).

Trudno powiedzieć, w jakim zakresie prezentowanie negatywnych treści jest naganne. Żeby się zastanawiać nad tym problemem, musielibyśmy wkroczyć w dziedzinę etyki, gdyż zasady komunikowania w wielu wypadkach łączą się zasadami etycznymi – pojęcia normy komunikacyjnej i normy etycznej do pewnego stopnia się pokrywają, ale też wykazują cechy odrębne. Wchodzą one w logiczny stosunek krzyżowania, co wynika z analizowanego wcześniej artykułu *„Femme fatale prezydenta"*.

W dyskusji, której fragmenty cytowałem, pojawiają się wypowiedzi, których autorzy zastanawiają się nad możliwościami ingerencji w teksty nadawców medialnych – szczególnie internetowych.

„Kiedy domagamy się przestrzegania na internetowych forach standardów cywilizowanej debaty, słyszymy zwykle, że to jest niemożliwe. Po pierwsze dlatego, że internet jest podobno z natury wolną od cenzury krainą spontaniczności. Po drugie dlatego, że podobno nie da się technicznie kontrolować bezliku spontanicznych wpisów. Po trzecie dlatego, że podobno eliminacja chamstwa i prostactwa zniechęciłaby chamów i prostaków do korzystania z portali czy stron przestrzegających zasad kulturalnej rozmowy i naraziłaby właścicieli na straty. Żaden z tych argumentów mnie nie przekonuje" – pisze publicysta Jacek Żakowski (http://wyborcza.pl/1,75515,6910142,Chamstwo_hula_w_internecie.html#ixzz0Q3vpo4kX).

Nie ulega wątpliwości, że dyskusja nad normą komunikacyjną w internecie jest potrzebna. Uważam, że taka dyskusja powinna objąć także pozostałe media, ponieważ internet jest medium najmłodszym i w dużym stopniu znajdują tam odzwierciedlenie wzorce czerpane z tradycyjnych środków komunikacji, w tym chyba głównie z prasy, bowiem większość publikacji internetowych to publikacje pisane, których twórcy w jakimś stopniu teksty prasowe naśladują.

Medialna odmiana języka, ma dziś największy wpływ na zasady i sposoby komunikowania i to ona kształtuje debatę publiczną (Bugajski, 2007, s. 475 – 483). Na marginesie warto zauważyć, że i w internecie, i w pozostałych mediach obowiązuje skodyfikowana norma prawna oraz norma kształtowana przez samych internautów – tzw. netykieta publikowana w wielu miejscach w sieci. Jednocześnie fora internetowe podlegają moderacji, do której poszczególne portale zatrudniają po kilkadziesiąt osób, głownie studentów, decydujących o usuwaniu informacji przekraczających normę komunikacyjną. Jest to swoisty rodzaj cenzury, koniecznej ze względu na odpowiedzialność wydawcy za treści pojawiające się w internecie.

„...oficjalnie właściciel portalu internetowego nie jest wydawcą, dostarcza jedynie technologię, narzędzie do prowadzenia publicznej debaty. Zaś za to, aby treść komentarzy była zgodna z prawem, odpowiadają już sami ich autorzy, czytelnicy portalu (każdy komentarz został przecież nadesłany z konkretnego komputera, którego numer IP może ustalić policja). Jeżeli ktokolwiek uzna, że dana wypowiedź narusza jego prawa, może zgłosić to moderatorom i oni ją szybko usuną. W praktyce moderatorzy na bieżąco filtrują wypowiedzi internautów, odsiewają część tekstów prawnie niepewnych. Choć znacznie mądrzej się do tego po prostu nie przyznawać (Polityka 31/2009)".

Jak widać, zagadnienia normy w mediach mają aspekty nie tylko komunikacyjne, lecz także etyczne, prawne i pewnie jeszcze kilka innych. Jest to problem szerszy, wykraczający poza media i wiąże się z ogólna kulturą w tym szczególnie z kulturą umysłową, o której Witold Doroszewski pisał, że

„najbardziej określoną konkretną formą pracy nad tym, co nazywamy kulturą umysłową, jest praca nad językiem właśnie, nad sposobami wysłowienia" (Doroszewski, 1967, s. 26).

Ta kultura oraz związana z nią norma komunikacyjna w ostatnich czasach uległa wyraźnemu rozchwianiu i próby jej regulacji nader często spotykają się ze sprzeciwem mającym swoje źródło w tzw. ponowoczesności. Zachowania językowe i komunikacyjne coraz częściej są motywowane niczym nieograniczoną wolnością jednostki (Ożóg, 2006, s. 98 – 109) i w związku z tym nieograniczoną swobodą form i środków komunikowania, co czasami jest łączone ze zmianami politycznymi po roku 1989.

Na zakończenie pozwolę sobie jeszcze raz przypomnieć, że normę komunikacyjną w polskich warunkach kształtują przede wszystkim media, w których wyraźnie się uwidocznia konflikt między skutecznością a stosownością, przy czym w niektórych wypadkach jest to dążenie do skuteczności za wszelka cenę. Jednocześnie, na co zwracają uwagę nie tylko językoznawcy i teoretycy komunikowania, media mają decydujące znaczenie w kształtowaniu wszelkiego rodzaju zachowań społecznych. Norma jest zmienna w czasie, zmiany zaś, jakie się dokonują współcześnie, powodują, że uczestnicy wielowymiarowych procesów komunikacyjnych często tracą orientację co do wspomnianych zachowań; brak autorytetów każe im poszukiwać wzorców postępowania w mediach. W ten sposób otrzymujemy rodzaj błędnego koła, a granica, o której mowa coraz bardziej traci na wyrazistości.

Literatura

BAŃKO, Mirosław. 2005. *Wielki słownik wyrazów obcych PWN.* Warszawa : PWN, 2005. 1348 s. ISBN 83-01-14455-6.

BUGAJSKI, Marian. 1993. *Językoznawstwo normatywne.* Warszawa : PWN, 1993. 213 s. ISBN 83-01-11083-X.

BUGAJSKI, Marian. 2007. *Język w komunikowaniu.* Warszawa : PWN, 2007. 537 s. ISBN978-83-01-14807-2.

DOROSZEWSKI, Witold. 1967. Językoznawstwo a kultura umysłowa społeczeństwa. *Poradnik Językowy,* 1, 1967, s. 1 – 5.

MORREALE, Sherwyn P. – SPITZBERG, Brian H. – BARGE J. Kevin. 2007. *Komunikacja między ludźmi.* Warszawa : PWN, 2007. 744 s. ISBN 978-83-01-14939-0.
OŻÓG, Kazimierz. 2006. Współczesna polszczyzna a postmodernizm. In: *Przemiany języka na tle przemian współczesnej kultury.* Ed: K. Ożóg, E. Ordonowicz-Kida. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006, s. 98 – 109.
REEVES, Byron – NASS, Cliffort. 2005. *Media i ludzie.* Warszawa : PIW, 2005. 336 s. ISBN 83-06-02801-5.
ZGÓŁKOWA, Halina. 1997. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny,* t. 11. Poznań : Wydawnictwo Kurpisz, 1977. 461 s. ISBN 83-86600-78-0.

Prof. dr. hab. Marian BUGAJSKI
Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Zielonogórskiego
Zakład Komunikacji Językowej
al. Wojska Polskiego 71
65-762 ZIELONA GÓRA
POLSKA
marian.bugajski@neostrada.pl

О АНАФОРСКОМ ПОНАВЉАЊУ УЗВИКА

Алма Чаркић

ABOUT ANAPHORIC REPETITIONS OF THE INTERJECTIONS
In our work we were occupied by the anaphoric repetitions which have been reaching high level of the communication in literary works by conveying the esthetic information. According to that we were researching anaphoric repetitions of the interjections in bosnian, croatian, serbian and polish romantic poetry. So we have been giving next statements according to their performed positions and functions in the text. Finally, we noticed that interjections could be situated in different positions (in neighbouring poems or at distance) making powerfull emotional and expressive purposes.

У савременој лингвистици постоје различита одређења језика која се углавном односе на његове основне функције или се тичу његових темељних особина. У вези с тим језик се посматра као динамички систем, један од видова људског дјеловања који се темељи на друштвеном договору и претпоставља креативност[1]. Из тога произилази да је језик инструмент комуникације који је и друштвено условљен и друштвено релевантан (Гловацки-Бернарди 2004: 5). Међутим, истицањем комуникацијске функције језика запоставља се његова когнитивна функција, тако да се још увијек јавља дилема колико језик детерминише његова когнитивна, а колико комуникацијска функција. У вези с тим навешћемо став Б. Малиновскога, који појашњава двије језичке функције: комуникацијску и фатичку. Прва функција се према овом аутору односи на то да језик условљава, прати

[1] У вези са комуникативном функцијом језика намеће се и појам креативности. М. И. Састри дефинише креативност као темељни елеменат језичке дјелатности, као способност говорника да са ограниченим инвентаром језичких средстава реагује на нове ситуације и да сваки пут новим конституисањем текста ствара нове смисаоне синтезе (Sastri 1973: 100).

понашање и дјеловање усмјерено према комуникацијском партнеру, док фатичка функција успоставља однос међу судионицима комуникацијског процеса (Malinowski 1949: 56). К. Билер је међутим уочио три основне функције језика: емотивну или експресивну, конативну или импресивну и референцијалну или предметну. Међутим, узимајући то у обзир Р. Јакобсон је истакао да овај систем не исцрпљује све аспекте језика.Он сматра да у сваком чину језичког општења учествују још три фактора који језичком изразу придају три нове функције: фатичку, метајезичку и поетску.[2]

У вези с тим Р. Јакобсон истиче да «Поетска функција није једина функција вербалне умјетности, већ само њена доминантна, одређујућа функција. У свим другим вербалним дјелатностима она, насупрот овоме, дјелује као споредна, узгредна конституента» (Jakobson 1966: 294). М. Чаркић затим истиче да референцијална и поетска функција заузимају крајње позиције, док емотивна, конативна, фатичка и метајезичка условно речено, попуњавају простор између ових двију функција. На то према овом аутору указује и усмјереност референцијалне и поетске функције. Док референцијална функција представља усмјереност језичког израза на предмет, што је у служби чистог саопштења, изражавања мисли, мишљења и интелекта, дотле поетска функција представља усмјерење на сам израз, форму и структуру вербалног, језичког исказа. Према М. Чаркићу ниједна од шест функција језика се не јавља у чистом облику, све оне чине функционални комплекс у којем, зависно од начина употребе природног језика долази до истицања једне у односу на све друге функције. Због тога овај аутор сматра потпуно разумљивим да за проучавање поетске функције језика треба прећи границе поезије и обухватити све области језичких активности, јер поетска функција није само одлика пјесничког говора, пјесничког начина казивања[3] (Чаркић

[2] У вези с тим М. Чаркић истиче да сваку од ових шест функција може имати обичан вербални исказ, као и књижевноумјетнички прозни и стиховни израз (Чаркић 2006: 19).

[3] Појам поетски или пјеснички језик потиче из времена кад се књижевност називала поезијом или пјесничком умјетношћу. Тај појам

2006: 20). У вези с тим М. Чаркић истиче да «Ако је природни језик средство за споразумијевање међу људима и ако је његова основна функција комуникативна, онда је песнички језик средство за уметничко споразумевање које, поред комуникативне, добија и уметничку функцију» (Чаркић 2006: 26). Пјесници и књижевници креирају пјеснички језик тако што природни језик богате новим значењима, преобликују говорне низове, водећи рачуна о његовим унутрашњим законитостима, тако да свако пјесничко дјело, као естетска продукција, не предаје једноставну, него естетску информацију, и не значи једноставну већ естетску комуникацију.[4] У вези с тим М. Чаркић истиче да се природни језик не може сматрати комуникативнијим од пјесничког језика, јер се комуникативност огледа у избору и начину енкодирања расположивих језичких средстава. «Заправо комуникативност зависи од ефекта језичке реализације, од облика и смисла значењских конструкција као јединица комуникације, а такође и од способности адресанта да уђе у код адресата, односно од тога колико је читалац способан да из спољних датости извуче информацију о структури

није обухватао само употребу природног језика у стиху и поезији, него употребу језика у свим врстама књижевних текстова. Данас се поетски језик доживљава као посебна организација говорног низа који се сматра умјетничким обликовањем језичког градива (Чаркић 2006: 19). Такво формулисање поетског језика подразумијева накнадну сегментацију и преуређивање вербалног низа, варирање синтаксичког поретка, густо ткање језичких јединица, повезивање разноврсних семантичких категорија, чешћу употребу тропа и фигура, коришћење одређеног броја граматичких облика, ријечи и говорних обрта, кршење језичких норми на свим нивоима (Петковић 1995: 112).

[4] «Као посебно питање јавља се проблем суштине и природе уметничке (поетске) комуникације. Ако се обична комуникација, где се користе вербални знакови природног језика, може означити (или окарактерисати) као комуникација која је усмерена на преношење обичне (чисто семантичке) информације, онда се поетска комуникација може означити као комуникација која носи у себи необичну (не само семантичку) информацију» (Чаркић 2006: 27).

језичког израза»[5] (Чаркић 2006: 31). Висок степен засићености пјесничког језика информацијом или информацијама произилази из његове структуре, која посједује велики број понављања која могу бити: понављања гласова и гласовних секвенци, римованих сагласја, акцентованих и неакцентованих слогова, композиционих елемената, елемената вербалне структуре, тропа, синтаксичких конструкција, стихова, понављања строфа – која се користе као устаљене комуникативно-релевантне јединице у разним комбинацијама перцептивног система. У вези с тим треба истаћи да је понављање у лирској пјесми[6] једна од типичних композицијских појава: оно, с једне стране, омогућује њену органску цјеловитост, с друге – служи као средство рашчлањивања, а с треће – може служити као средство интензификације (Ejzenštejn 1964: 205). Према Лотману је у основи пјесничког понављања начело враћања.[7] „Umjetnička struktura gradi se kao rasprostrta u prostoru

[5] У вези с тим З. Гловацки-Бернарди истиче да предмет стилске анализе није сам текст, већ илузија коју текст ствара у читаочевом духу. Та илузија, наравно, није ни фантазија ни чиста предоџба, већ нешто што је одређено структурама текста и социјалним статусом читаоца» (Glovacki-Bernardi 2004: 33).

[6] У вези са тим М. Чаркић истиче сљедеће: «То значи да стих као строго организован језички сегмент сасвим јасно истиче своју унутарњу квантитативну конфигурацију и кореспонденцију (број слогова, број акцената). Овим се у стиху успоставља мера која понављањем постаје основни принцип његове организације. Када је у питању стих, треба имати у виду да постоје две врсте стихова: везани стих и слободни стих, који се по својој унутрашњој структури и спољашњем облику веома разликују. Везани стих своја кохезиона (везивна) средства остварује путем трију конструктивних граница (почетак стиха, место цезуре, крај стиха), строгом метричком организацијом, изосилабичношћу, изотоничношћу, римом. Док код слободног стиха (римованог и неримованог) одсуствују сви ови елементи, тако да он своја кохезиона (везивна) средства, између осталих, остварује путем лексичких, синтаксичких, стиховних и строфних понављања» (Чаркић 2006: 42 – 43).

[7] Поредећи епске и лирске структуре, Т. Силман сматра да је основно начело епског приповиједања: „Naprijed, dalje, prema novim činjenicama,

– ona zahtijeva stalno vraćanje na tekst koji je, reklo bi se, već ispunio svoju informacijsku ulogu, njegovo supostavljanje s daljim tekstom. Pri tom se u procesu takvoga supostavljanja i stari tekst pokazuje na nov način, otkrivajući ranije skriven semantički sadržaj. Univerzalno strukturno načelo pjesničkog djela jest načelo vraćanja. Ono jeziku, organiziranom kao umjetnički tekst, daje prostornu protegnutost koja mu obično nije svojstvena i čini osnovu upravo umjetničke strukture" (Lotman 1964: 65 – 66). У вези с тим Ј. Ужаревић истиче да се управо тај феномен враћања надовезује на вертикално-хоризонталну структуру лирског текста. „Zvukovna ponavljanja, ritam, rima, stih, tropi – sve su to, s jedne strane, rezultati oblikovnih mogućnosti načela ponavljanja odnosno vraćanja, a s druge – oni su „građa" za viši sintetski oblik – pjesmu"[8] (Užarević 1991: 64).

Када су у питању понављања навешћемо сљедеће. Елементи односно конституенте текст[9], које се повезују или са елементима који им претходе или са елементима који стоје иза њих, ступају

---

prema novim događajima!" Dok osnovno načelo lirike može biti formulisano ovako: „Još, još jednom o istome!" (Sil'man 1977: 139 – 140).

[8]У вези с тим треба истаћи да Л. Зима гласовне фигуре дефинише као фигуре које се заснивају на подударању гласова с приказаним стварима и на међусобном подударању једнаких слова (гласова), словака (слогова), ријечи и израза, и дијели их у сљедеће групе: а) фигуре у којима се гласови подударају са приказаним стварима: интерјекција, ономатопеја (у ужем смислу); б) фигуре у којима се подударају једнака слова, гласови: алитерација, асонанција; ц) фигуре у којима се подударају слогови: омеоарктон, омеотелеутон, слик (рима); д) фигуре у којима се подударају једнаке и сличне ријечи, које су уједно различите по значењу или облику: антанакласа, полиптотон, парегменон, етимологизирање, парономасија, анаграм; е) фигуре у којима се подударају једнаке ријечи и изреке, намјештене различитим начином: анафора, епифора, симплока, епизеукса, градација, окруживање, антиметабола, регресија, строфа (Zima: 1988: 263 – 320).

[9] У овоме случају се бавимо пјесничким текстом. Међутим, као текст се може одредити и означити све оно што настаје језичким дјеловањем, што језичка креативност говорника, одашиљаоца претвара у уобличени језик или другим ријечима, језик се и не појављује никада у другом облику него као текст (Glovacki-Bernardi 2004: 19).

у односе који се називају форичким. Анафоричким се односом повезује уназад, односно елементи или конституенте се надовезују на елементе који им претходе и управо овим односима ћемо се бавити у пјесничком тексту.[10]

Најприје ћемо навести неколико дефиниција које детерминишу ову језичку појаву. Анафора[11] је термин античке реторике за одређене фигуре понављања: синонимију, паралелизам, епанафору, епихизу, интерацију, репетицију, епидолу. У ширем, данас застарјелом значењу, она је исто што и паралелизам; у ужем значењу, она као лексичка анафора представља понављање исте ријечи, односно групе ријечи на почетку више стихова или строфа у поезији или више реченица или реченичких дијелова у прози (Чаркић 2006: 46). У Српском електронском рјечнику под појмом анафора (грч. anaphora) подразумијева се понављање исте ријечи на почетку узастопних стихова, реченица или дијелова реченице (Српски електронски речник 2006.). М. Солар под појмом анафора подразумијева

[10] Комуникацијски чин претпоставља одашиљаоца поруке, примаоца и поруку. Међутим, уколико је порука писани текст, он се разликује од говорне реализације текста у коме егзистира и језичко и просторно јединство одашиљаоца и примаоца поруке. У случају писаног текста не постоји директни контакт између одашиљаоца и примаоца, тако да је просторна и временска раздвојеност битан фактор те врсте језичког комуницирања. Временска индиферентност је основна одлика управо фикционалних текстова. У вези с тим треба истаћи да «Постигнути праг информације и комуникације у песничком делу не зависи само од система информационих и комуникационих конвенција којима се служи аутор (пошиљалац) да би саопштио своје мисли, жеље и свој однос према свету, него и од сфере знања реципијента (примаоца), од његовог система психолошких очекивања, духовних ставова, стеченог искуства, моралних начела, културе, а посебно од његове способности да декодира енкодирану поруку по правилима поетског кода. Тако у конкретном случају степен информативности и комуникативности песничког језика (песничког дела) зависи од конкретног аутора, конкретног кода и конкретног реципијента» (Чаркић 2006: 32).

[11] Л. Зима под анафором подразумијева позиционо више различитих случајева: на почетку, у средини и на крају два и више стихова, као и на почетку и на крају двију и више строфа (Zima, 1988: 289 – 291).

понављање ријечи на почетку стихова (Solar 1980: 68). У нашем случају се под појмом анафора подразумијева понављање узвика на почетку двају или више стихова. У дефинисању узвика примијенити ћемо прагматички критериј, па ћемо их посматрати као показатеље ставова говорника и комуникативних циљева који су везани контекстом.[12] С обзиром да смо прихватили

[12] Б. Крик је у својој књизи компарирала пољске и енглеске узвике и доказала да њихова форма може имати "context-determined functions". Ова ауторка је вршила компарацију најпопуларније пољске партикуле *no* која у већини случајева кореспондира са енглеском партикулом *well***.** Ова ауторка је доказала да ова партикула може имати и друге функције које су детерминисане контекстом. Сљедећи примјери то потврђују:

”(11) *No*, ale powiedz mi coś o szczeniakach.
‘*Well*, but tell me something about the puppies.

(12) Jak nie było 14 ludzi, *no* to nie było połowy.
‘If there were 14 people, *well*, that was all there were.’

(13) Chodzi o analizę języka mówionego, *no*!
‘They mean the analysis of spoken language, that s it!’
(...)

(14) A: Ja jestem wręcz przeciwnego zdania, a ty?
B: *No*
‘A: I m just the oposite opinion. What about you?
B: *Yes* (so am I).’

(15) A: Ona jest kochana, nie?
B: *No*.
‘A: She is lovely, isn’t she?
B: *Exactly/sure*.’

(16) *No*, co ty, śpisz?
‘*Come on*, are you asleep?’
(...)

(22) A: Informacja jest cała w ogóle ważna i dziękuję ci za nią.
B: *No*...
‘A: The information is kind of important, thanks for it.
B: *Youre welcome/Sure*...’

подјелу узвика на примарне и секундарне, коју је предложио Ф. Амека у даљем раду ћемо се бавити само примарним узвицима.[13] Дакле, навести ћемо неколико карактеристичних примјера из бошњачке, хрватске, српске и пољске романтичарске поезије у којима се појављују анафорска понављања узвика.

(1) *Ala* imaš!...
Ala imaš čarne oči,

(…)

Тако да поменута ауторка закључује сљедеће о овој категорији ријечи. “As follows from the present analysis, Schourup (1985) is right in claiming that although interjections have a specifiable meaning, part of it will always depend on context. The thesis has been corroborated by this contrastive study, (...)” (Kryk 2006: 203 – 206).

“Areas of commonality were found to exist between the interjections of both languages: they are short, mostly monosyllabic utterances which present in sentence initial position; their orthography is not always fixed; they can be borrowed from other languages. Of all the interjections surveyed, those expressing negative emotions or experiences significantly outnumber those connected with positive emotions or experiences significantly outnumber those connected with positive emotions or experiences.

Interjections, more often than not having many meanings, are delivered an explicit meaning via intonation and context. An interjection must often be uttered in order for the intended meaning to be accurately communicated. The English oh!, depending on how and where it is spoken, can have at least twenty different meanings, the appropriate Polish equivalents (*a!*, *ach!*, *aj!*, *au!*, *ha!*, *i!*, *och*!, as well as several others) being equally varied” (Sieradzka, Hrycyna 1996: 208).

Тако да поменута ауторка закључује сљедеће о овој категорији ријечи. “As follows from the present analysis, Schourup (1985) is right in claiming that although interjections have a specifiable meaning, part of it will always depend on context. The thesis has been corroborated by this contrastive study, (...)” (Kryk 1992: 203 – 206).

[13] Примарни узвици су они који имају само узвичку функцију и не припадају другим врстама ријечи. Ови узвици се називају још и правим узвицима.

Čarne oči atešlije!
Blago onom, ko na njinom
Ognjenom se plamu grije!

Ala imaš alt'n čelo,
Alt'n čelo, varak lice!
Blago onom, kome sviće
Zora s' tvoje jagodice!

Ala imaš medne usne,
Medne usne šećerlije!
Oj, srećan je onaj junak,
Komu pružaš šeftelije!

Ala imaš stasa vita,
Ko košuta iz planine!
Blago momku, kojemu se
U naručje toplo vine!

Ala imaš svilne vlasi,
Zul-zolufe ibrišima!
Blago momku, kojemu se
Miješaju s' brkovima!

Sve što imaš sve te resi!
– Urnekom te Allah stvori! –
Al najljepše likuje ti
Krmzi-jelek, sličan zori,
I pod njijem, aman, aman,
Dva goluba, dertu derman!
(ОЂСД, 163).

У примјеру (1) се узвик *ала* заједно са лексемом *имаш* понавља у наслову пјесме и на иницијалним позицијама у првом стиху свих пет катрена. Овим анафорским понављањем узвика се лирски јунак стално враћа на опис дјевојке и открива нам нове детаље у вези с њом. Он јој се удвара истичући љепоту њених очију, затим чела, медних усана, па витког стаса и свилених власи. Његово дивљење, задовољство, радост и чођење њеном љепотом интензивира се управо узвиком *ала* који се понавља на иницијалним позицијама у свим наведеним стиховима.

(2) Кроз поноћ...
Кроз поноћ нему и густо грање
Види се звезда тихо трептање,
Чује се срца силно куцање; –
О, лакше само кроз густо грање!

Ту близу поток даљину пара,
Ту се на цвећу цвеће одмара,
Ту мене чека ашиковање; –
О лакше само кроз густо грање!

Пашћу, умрећу, душа ми горе,
Растопиће ме до беле зоре,
Ко груду снега врело сунчање; –
О лакше, лакше кроз густо грање!
(ЂЈП 42)

У примјеру (2) се узвик *о* анафорски понавља на иницијалним позицијама у посљедњим десетерцима у сва три катрена. Висок степен комуникативности остварује се управо сталним понављањем узвика *о* у рефрену (*О лакше само кроз густо грање!)*, којим лирски субјекат као да опомиње и себе и читаоца да обуздају страст и ишчекивање пред оним што треба да се деси. Та порука је нарочито интензивирана понављањем лексеме *лакше* у рефрену посљедње строфе.

(3) Sihirbaz đevojka
Oj, đevojko*, oj* šejtane,
Tri godine mene varaš,
Sihirom mi oči čaraš,
Oj, đevojko*, oj,* šejtane!

Oj, đevojko, *oj* šejtane,
Tri godine, – teške rane!
Dolazih ti u bostane.
U samoći, svake noći,
Ljubih tvoje crne oči,
Oj, đevojko, *oj,* šejtane!

Oj, đevojko, *oj,* šejtane,

Tri godine tepaš meni:
Alkat-mere moj mileni!
Oj, đevojko, *oj,* šejtane!

Oj, đevojko, *oj,* šejtane,
Ja sam tebi vjerovao –
Sevdisao, uzdisao,
A nijesam jadnik znao, –
Da trojicu jošte varaš,
Sihirom im oči čaraš,
Oj, đevojko, *oj,* šejtane!
(ОЂСД, 173).

U primjeru (3) се узвик *oj* два пута јавља у свим рефренима који се налазе у првом и задњем стиху сваке строфе. Понављањем овог узвика уз лексеме у градацији *Oj*, đevojko, *oj*, šejtane! интензивира се разочарење лирског субјекта због невјерства драге, тако да се овај узвик први пута јавља као беспомоћни вапај «*Oj*, đevojko», а други пута је то блага клетва упућена невјерној дјевојци коју назива шејтаном «*oj*, šejtane».

(4) *О*, зумбуле, зумбуле!
О, ти зоро сјајна,
О, пролеће, пролеће,
О, љубави тајна!
(ЈЈЗП, 55).

У примјеру (4) се узвик *о* налази у посљедњем катрену у пјесми. Висок степен комуникативности остварује се анафорским понављањем узвика *о* на иницијалним позицијама у свим стиховима, тако да овај узвик уз лексеме у градацији (зумбул, зора сјајна, прољеће, тајна љубав) интензивира одушевљење, дивљење лирског субјекта због тајне љубави која је га је обузела.

(5) Виногради, збогом умиљати!
Збогом грожђе, нећу те ја брати!
Ао, бербо, тебе жалим клету,
Та шта лепше од тебе на свету?!
Ко тебека никад не видео,
Шта је јоште сиротан видео?
Ао, браџо, амо у то доба,

Дођи, види, чуј, па хаје у гроба!
(БРР, 122).

У примјеру (5) узвик *ао* се понавља на иницијалним позицијама у трећем и седмом стиху у октави. Анафорским понављањем узвика *ао* се интензивира туга и жалост лирског субјекта због тужне судбине. Он управо овим узвицима остварује комуникацију са свим животним радостима које мора оставити, бербом и грожђем, а уједно нариче и над самим собом.

(6) *Aj* usta, *aj* usta,
vi ruže mog ljeta!
Aj oči, *aj* oči,
Vi sunca mog svijeta!
(СВП, 67).

У примјеру (6) узвик *aj* се анафорски понавља на почетку двају стихова у дистиху. Узвик *aj* истиче сваку од лексема у првим полустиховима «*Aj* usta, *aj* usta» і «*Aj* oči, *aj* oči». Анафорским понављањем узвика *aj* појачава се чођење и одушевљење лирског јунака љепотом драге. У првом полустиху се диви њеним устима, које дозива «*Aj* usta, *aj* usta,», док се у првом полустиху другог стиха диви љепоти њених очију, које такође дозива «*Aj* oči, *aj* oči,».

(7) *Hej*, dalej w pląs,
Pokręcaj wąs,
Tak nasi mawiali przodkowie.
Poczciwie bij,
A tęgo pij,
Hej, pijmy za ich zdrowie!
(АМД, 140)

У примјеру (7) се узвик *хеј* анафорски понавља на иницијалним позицијама првог и посљедњег стиха у строфи. Употријебљеним узвиком се подстиче добро расположење и позива на пијење.

И на крају ћемо изнијети нека запажања до којих смо дошли у току ове наше анализе. Свако пјесничко дјело преноси естетску информацију која постиже висок степен комуникативности управо анафорским понављањем узвика. Они

се повезују са узвицима из претходних стихова, бивају сроднији с њима те појачавају емоционални и експресивни набој у пјесми. Овако употријебљеним узвицима се интензивирају позитивне односно негативне емоције у зависности од контекста у коме се налазе. У свим анализираним примјерима из бошњачке, хрватске, српске и пољске романтичарске поезије узвици се јављају на сљедећим позицијама: на иницијалним позицијама у првом стиху сваке строфе, на иницијалним позицијама у посљедњем стиху сваке строфе, на иницијалним позицијама у првом и задњем стиху сваке строфе, на иницијалним позицијама у свим стиховима у строфи, на иницијалним позицијама два сусједна стиха у строфи, на иницијалним позицијама у стиховима између којих се налази размак од четири и више стихова, тако да у вези с тим можемо извести и један генерални закључак. Узвици се у истраживаној романтичарској поезији јављају у виду анафорских понављања у сусједним стиховима или на извјесном одстојању, те интензивирају позитивна односно негативна значења у зависности од контекста.

Скраћенице и извори

АМД = **Mickiewicz Adam**, Wiersze, Krakow, 1948.
БРР = **Радичевић Бранко**, Руковет, Нови Сад – Београд, 1971.
ЂЈП = **Јакшић Ђура**, Песме, *Јелисавета, Проза*, Нови Сад – Београд, 1970.
ЈЈЗП = **Јовановић Јова Змај**, Песме, Нови Сад – Београд, 1970.
ОЂСД = **Đikić Osman**, *Sabrana djela*, Sarajevo, 1971.
СВП = **Vraz Stanko, Preradović Petar**, *Pjesme i članci, Pjesme, Prvi ljudi, zapisi*, Zagreb, 1965.

Цитирана литература

BÜHLER, K. 1934. *Sprachtheorie*. Stuttgart, 1934.
ЧАРКИЋ, М. 2006. *Стилистика стиха*. Београд, 2006.
EJZENŠTEJN, S. 1964. *Izbrannye proizvedenija v šesti tomah*, t 2, Moskva : Iskusstvo, 1964.
GLOVACKI – BERNARDI, Z. 2004. *O tekstu*. Zagreb, 2004.
GRAUR, E. 2006. *The Communicative Role of Interjections, Proceedings of the 2nd International Conference on British and American Studies Suceava University*. Suceava, 2006, p. 483 – 489.
JAKOBSON, R. 1966. *Lingvistika i poetika*. Beograd, 1966.

KRYK, B. 1992. *The pragmatics of interjections: The case of Polish no*. Journal of Pragmatics 18. North Holland, 1992.
LOTMAN, J. M. 2001. *Struktura umjetničkog teksta*. Zagreb, 2001.
MALINOWSKI, B. 1949. *The Problem of the Meaning in Primitive Languages.* London, 1949.
ПЕТКОВИЋ, Н. 1995. *Елементи књижевне семиотике*. Београд, 1995.
SIERADZKA, B. – HRYCYNA, W. 1996. *O semantyce polskich i angielskich wykrzykników właściwych i wyrażających emocje*. Krakow, 1996, p. 198 – 208.
СИМИЋ, М. 2005. *Електронски речник српског језика*. Београд, 2005.
SOLAR, M. 1980. *Teorija kwiževnost*. Zagreb, 1980.
UŽAREVIĆ, J. 1991. *Kompozicija lirske pjesme.* Zagreb, 1991.
ZIMA, L. 1988. *Figure u našem narodnom pjesništvu*. Zagreb, 1988.

Alma Čarkić
Filozofická fakulta Univerzity v Tuzle
Bosnia and Hercegovina

SOCIOPRAGMATICKÉ VÝZVY MEDIÁLNÍHO DIALOGU

Světla Čmejrková

SOCIOPRAGMATIC CHALLENGES OF MEDIA DIALOGUE
V mediálních dialozích jakožto typu institucionálních dialogů založených na asymetrickém vztahu účastníků je Griceův princip kooperace kontextualizován vzhledem k institucionálním rolím moderátorů a hostů a vzhledem k variabilní struktuře mediálních dialogů, od politických interview po zábavné talk-show. Diskursivní praktiky užívané v těchto formátech podléhají požadavkům žánru a tyto požadavky zároveň vstupují do interakce s identitami mluvčích. Zaměřuji se na manipulace s maximami kvantity, kvality, relevance a způsobu v žánru talk-show, při níž moderátor a hosté sledují své individuální cíle, často konfliktní, a vyjednávají své role, pozice a identity.
Key words: Institutional interviews, talk-shows, principle of cooperation, communicative challenges, positioning, identity.

1. Úvodem

Referát jsem nazvala *Sociopragmatické výzvy mediálního dialogu* hned z několika důvodů. Obecný důvod je ten, že výraz *výzva* se objevuje v názvu konference věnované *Odkazům a výzvám moderní komunikace*. Slovo *výzva* se v současné češtině a nepochybně i slovenštině užívá pod vlivem angličtiny často, a to ve významu odpovídajícím anglickému výrazu *challenge*. Slýcháme je našim uším poněkud nezvykle znějícím spojení *je to pro mne výzva* (*it´s a challenge for me*): *challenge* v tomto smyslu je provokace, nikoli samoúčelná, nýbrž mobilizující. Přijala jsem tedy *výzvu* a pokusím se objasnit, co tímto výrazem – v souvislosti s mediálními dialogy – míním. O mediálních dialozích se v literatuře věnované jejich analýze uvádí, že *mají vysoký potenciál vyzývavosti* (*a great challenge potential*) (Weizman, 1998, 2009). Co to znamená? Mediální dialogy, např. televizní debaty, mají ve svém půdorysu přirozené dialogy, jsou však jejich institucionalizovanou formou. Dnes již

klasické práce o mediálních dialozích (Heritage, 1985, 1991, Clayman – Heritage, 2002) vycházejí z toho, že mechanismus střídání mluvčích (tzv. *turntaking*), který v běžném dialogu funguje přirozeně, je v institucionálním dialogu regulován: slovo uděluje moderátor a jeho hosté čekají, až jim bude uděleno. Hosté jsou ve svých přirozených právech omezeni také tím, že otázky klade jen moderátor, zatímco oni jen odpovídají. A navíc moderátor určuje, jak stručně nebo rozvinutě budou hosté odpovídat, neboť může slovo odebírat; hodnotí rovněž, zda odpovídají jednoznačně, srozumitelně, zda se neuchylují k vyhýbavosti, mlhavosti, přílišné specializovanosti apod. Moderátor může hosty kárat, ironizovat a jinak omezovat, používat vůči nim různé druhy verbálního násilí, zatímco hosté si totéž vůči němu zpravidla dovolit nemohou. Moderátor svými diskursními praktikami konstruuje pro hosty pozice, v nichž je chce mít, a buduje jejich identity i způsoby, jež jim mohou být proti mysli. Právě tato asymetrie nutí účastníky mediálního dialogu bojovat – nejen o slovo, ale také o zachování tváře, případně o navrácení pošramocené důstojnosti. Ve hře je totiž publikum, před nímž host nechce přijít o svůj image, ztratit kredit nebo nebýt přesvědčivý. Platí to o politických rozhovorech i o zábavných talkshow, které mají předem danou, ritualizovanou strukturu (Montgomery, 2000, Tolson, 1991, 2006, Lauerbach, 2007). Moderátor je zpravidla předurčen k roli rétorického vítěze, host k roli oběti.

Ukázky, v nichž využívám materiál z korpusu Dialog (korpus nahrávek a přepisů televizních dialogů, srov. Čmejrková – Jílková – Kaderka, 2004), pocházejí z televizní talkshow Jana Krause *Uvolněte se prosím*, která má na Slovensku svou paralelu. Dramaturgie pořadu je taková, že do studia přicházejí na červenou pohovku postupně tři hosté, z nichž první bývá známá osobnost vzbuzující sympatie nebo alespoň respekt, umělec a někdy též politik, druhá osobnost bývá volena z řad celebrit z oblasti showbusinessu, třetí host bývá člověk vynikající nějakou mimořádnou, ale často paradoxní schopností nebo zabývající se bizarním koníčkem vyvolávajícím úsměv, údiv či šok. Je tedy přirozené, že Jan Kraus, třebaže si buduje pozici nezávislého moderátora, jehož konverzační postupy jsou

založeny především na ironizující břitkosti (srov. Čmejrková, 2007), přece jen přistupuje ke svým hostům individualizovaně a ne všechny podrobuje stejně nemilosrdným hrátkám s identitou a ne vždy postupuje stejně provokativně a nesmlouvavě v uplatnění konverzačních praktik ohrožujících hostovu tvář. Jakou pozici (k pojmu positioning viz např. Harré – van Langenhove, 1999) si pozvaný host v průběhu interview vybuduje, to záleží často na jeho nepoddajnosti a konverzační pohotovosti. Občas se totiž stane i to, že host rezignuje na jakoukoli odvetu a smíří se s pozicí oběti, s níž si moderátor už jen pohrává jako se snadnou kořistí.

2. Příklad rezignace hosta a přijetí konstruované identity

V rozhovoru s mladou seriálovou herečkou, která o sobě prozradí, že studuje soukromou školu a že dělala zkoušku z politologie, klade moderátor soustavně otázky typu *co se tam učíte, co máte třeba v politologii, co je to takovej základ politologie tam, mně zajímá co je v druháku takovej základ politologie tam*, na něž herečka odpovídá bezradně *takový ty různý teorie, já se vo tom nechci bavit, já sem taková ta co se to nadrtí a pak to zahodí, ale hlavně teď sem nervózní, sem přesně věděla že se tady projevim.* To motivuje moderátora k dalším otázkám téhož typu jako *řekněte mi co ste se naposled drtila z politologie, víte vůbec něco z politologie, takle řekněte mi oblast kde se můžu zeptat, v poslední době nevodpovídáte na nic.* Herečka už zcela odevzdaně odpovídá *vy ste mně úplně rozhodil, já to věděla, že se tady předvedu, voni mě vyhoděj, já pudu pryč, uděláme to znova,* což moderátora motivuje k dalšímu nátlaku *vo čem byste chtěla mluvit, protože je vo strach teďko se vás na něco ptát, je nějaká oblast, kde se cítíte dobře*. To dovádí herečku k závěrečným *mami to je trapas, jste zlej, vidíte že ste mě rozhodil a pořád do toho rejete, tohle se nepovedlo,* což uzavírá moderátor výmluvnými slovy *to nechte na divákovi co se povedlo hele*. Toto martýrium – samozřejmě za vydatného povzbuzování publika, potlesku a smíchu – je smyslem některých rozhovorů v Krausově pořadu. Nelze říct, že podíl na takto kontroverzním průběhu má jen

moderátor, neboť je patrné, jak jej některé výroky hosta (hostky) k stupňování tlaku vybízejí.
NS: **vy ste mě úplně rozhodil**
JK: já,
NS: jo
JK: **no vy ste se rozhodila**,
NS: ne ( )
JK: ( ) támhle ( ) politologie já říkám dobře tak co politologie **a vono bumho tam je černá díra**,
NS: je ( )
JK: **co tam máte ještě za předměty**,
((smích a potlesk publika))
JK: **si nemůžete vzpomenout jo**,
NS: ne
JK: [dyť jste to před chvílí]
NS: [( ) **nemůžu vzpomenout**]
JK: **právo ste řikala právo že jo ste řikala**
NS: no,
JK: **no a z práva ste měli co:,**
NS: **ee z práva sme měli různý věci**
JK: **různý věci ((tlesknutí)) tak to jsem rá:d, (.) čili to máme z krku, (.) právo byly různý věci, politologie zatim přestávka a:, (.) co je eště,**
NS: ee
JK: **to je soukromá škola jo**,
NS: no jo:
((smích publika))
JK: **co stojí**,
NS: stojí
JK: **<no kolik> stojí jako ročně,**
NS: **(a tak) to nemusim ňák to ne:**, ( )
JK: **ne: tak zhruba mě zajímá za kolik se tohle dá pořídit**
((smích))
((smích publika))

Ze závěru rozhovoru *to nechte na divákovi co se povedlo* je patrné, že smyslem konverzace v talkshow je sdělit divákovi – skrze interakci s hostem – nějakou zprávu o hostu, o jeho

identitě, kompetentnosti a často i nekompetentnosti. Talkshow je hra se sociálními normami, včetně zdvořilostních, a akty ohrožující tvář hosta jsou nejen povoleny, ale obecenstvem žádány a stvrzovány; ukazuje se, že neskrývaná bezbrannost oběti je vhodný hybatel takové sociální hry, jejímž smyslem je pobavit publikum. Třebaže se na budování pozice a identity hosta podílí především moderátor, může se dostatečně odbojný host pokusit nevýhodné pozici čelit a bránit se verbálním útokům podobnou břitkostí.

2. Příklad čelení konstruované identitě a hledání symetrické komunikační pozice

V následující ukázce se host pokouší chovat rovnocenně, tj. pokouší se v nesymetrickém půdorysu talkshow o určitou symetrii. Zpochybňuje moderátorovu interakční roli, jeho znalost a chápavost, což obecenstvo oceňuje, takže tentokrát aplauduje rovněž hostu. Moderátorovi určitá vyzývavost konverzační partnerky vyhovuje a dovede ji dále rozvinout:

DK: vy vy ten důvod nevíte?
JK: **nevim to přesně**
DK: **jo vy to nevíte přesně**
((smích publika))
DK: no: důvod byl ten že jaksi sem e **mě úplně přesně nenapadá jak bych to řekla jako tak abyste to pochopil?**
((smích publika))
JK: jo takle?
((smích publika, potlesk))
DH: ((smích))
JK: tak to je pěkný
DK: ((smích))
((smích publika))
DH: [to byla skvělá ( )]
JK: **[zkuste já vám] když to pochopím mávnu [že jako]**
DH:
[((smích))]
((smích publika))
DK: ((smích))
JK: **že zabírám jako**

Skrze zpochybnění komunikační kompetence lze napadnout i moderátorovu sociální identitu:
JK: **ne mě zaujalo že máte jenom fotbalisty a hokejisty a proto se na to ptám?**
DK: **a kolik vy ste měl hereček? ve svým životě?**
JK: **já jenom herečky?**
DK: **no tak**
((smích publika))
DK: **a to je taky trošku nějaký divný ne?**
JK: no ale herečky a hokejisti to je nebe a dudy
((smích publika, potlesk))
JK: Diana Kobzanová
((potlesk))

3. Kontextualizace Griceova principu kooperace

Mediální dialogy představují výzvu nejen pro své účastníky, ale rovněž pro teoretiky diskursu (Weigand, 1999, Weizman, 1998, 2009, Čmejrková, 2003, 2007). Vzniká otázka, zda lze pro analýzu využít metodologický arsenál, který se užívá při analýze dialogů přirozených. Jedna z výzev se týká platnosti Griceova principu kooperace (1975), který Grice mínil jako princip univerzální pragmatiky. Otázka, zda je daný princip na mediální rozhovory aplikovatelný, je nastolována v pracích, které studují nesymetrické rozhovory, jejichž účastníci nekooperují v obvyklém slova smyslu, neboť se jejich individuální cíle rozcházejí (Holdcroft, 1979, Harris, 1995). Nejde jen o mediální rozhovory, ale i o další typy institucionálních rozhovorů, jako je výslech, zkoušení, zpověď nebo ve sféře politiky interpelace; angličtina má pak pro interviewování politika ještě takové výrazy jako *grill* a *pump* a ty se postupně ujímají rovněž v našich médiích. Analýza rozhovorů probíhajících v prostředích, jimž dominuje nerovnost, autorita a moc, ukazuje, že asymetrické dialogické žánry jsou v naplnění kooperačního principu deficitní: maximy musejí být vzhledem k požadavkům daného žánru modifikovány a porušení maxim vzhledem k těmto požadavkům kontextualizováno. Ve vyjednávání principu kooperace ("*Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction*

of the talk exchange in which you are engaged"), tj. ve vyjednávání toho, co bude považováno za cíl a směr dané interakce, má totiž hlavní slovo, svěřené mu institucionálně, moderátor, zatímco host se může o vyjednávání jen pokoušet. Je to ale moderátor, kdo rozhoduje, jak bude naplněna maxima kvantity, kvality, relevance a způsobu a jak bude porušení maxim sankcionováno.

Pro úplnost a v poznámce budiž řečeno, že ne všechny talkshow mají tento charakter. Jsou i talkshow mající starosvětský charakter přátelského popovídání si v útulné atmosféře u krbu nebo alespoň v pohodlných křeslech, v nichž je hostu dopřáno, aby se rozpovídal o tématech, která jsou mu blízká, a je to naopak host, kdo do značné míry určuje, co bude vyprávět, co bude považováno za relevantní, kolik toho poví a jak. Takový charakter má např. laskavá Ebenova talkshow *Na plovárně*, jejíž moderátor usměrňuje své hosty jen neznatelně a dopřává jim prostor, aby sami konstruovali svoji identitu. Marek Eben (2007, s. 150 – 151) vystihuje svoji metodu taktního vedení rozhovoru v interview s Alicí Tejkalovou takto:

AT: Připravujete si konkrétní otázky, nebo pouze okruhy, o kterých chcete hovořit, a otázky formulujete až při rozhovoru samotném?

ME: Obojí. Mám samozřejmě připravené otázky, ale často se stane, že se dostaneme na nějaké téma, kde je mému hostu vysloveně dobře, a to pak stojí za to se chvilku zdržet.

AT: Měl jste někdy zábrany se na nějaké téma ptát?

ME: Velmi často a pak se většinou neptám. Asi je to na škodu věci, ale já ze své kůže nevylezu, a tak nechám některá témata prostě být, pokud bych měl pocit, že by to mému protějšku bylo opravdu nepříjemné. Z novinářského hlediska to asi v pořádku nebude, ale já nejsem novinář, tak mě to netrápí.

Jan Kraus rovněž není novinář, je herec, ale na rozdíl od vlídného a důstojného Ebena vede dialog agresivní a zároveň klaunský. Svévolné manipulování maximami kvantity, kvality, relevance a způsobu, jejichž naplnění nemá host šanci vyjednávat, se projevuje nečekanými tematickými zvraty, často pro hosta nevýhodnými, provokativními otázkami na hranici vkusu, ironizacemi odpovědí, znejišťováním partnera, vyzývavým

opakováním jeho slov, jejich břitkými reformulacemi apod. Na rozdíl od novináře, který by měl být objektivní a nestranný, neusiluje Jan Kraus o věcnost a korektnost: šaškovská póza mu naopak dovoluje klást otázky, které nesouvisejí s tématy, jimiž by se host rád profiloval, a zavádět řeč tam, kde se host rozhodně necítí silný v kramflecích. Může klást otázky manipulativní a podpásové, jako je tomu v rozhovoru s Jiřím Paroubkem krátce po jmenování premiérem v r. 2005:
JK: **zaujalo mě, vy jste byl na vojně prej provianťák**
((smích publika))
JP: **to je pravda, tam jsem se naučil vařit**
JK: a co ještě jste se tam naučil?
JP: **naučil jsem se spoustu zajímavejch věcí**
JK: =**já sem čet, že ste tam krad salámy**
((smích publika))
JP: no, tak tomu určitě nevěříte, <pane Krausi>
JK: no ne:? ale že ste je krad jako pro mužstvo, rozumíte?
JP: a že jsem je pak rozdával, že jsem byl takový jako (.) dobrák?
JK: no, že ste to tak jako konfiskoval, trošku, takovej emmm Nikola Šuhaj Paroubek malinko?
((smích publika))

Hosté zvaní do studia pro své roztodivné koníčky si mohou být alespoň jisti tím, o jakém tématu budou vlastně v pořadu hovořit. Všimněme si však, jak rytmická přerušování hosta a opakování jeho odpovědí zvyšují komický potenciál takového rozhovoru:
JK: pan Petr Mičánek sběratel pexes (.) e **jinak děláte co prosím?**
PM: **no pracuji v tep-**
JK:=**tak to je překvapení**
((smích publika))
PM: no
JK: **ne ale jako pracujete kde?**
PM: **v teplárně**
JK: **v teplárně**
PM: no

JK: a sbíráte pexesa **kolik jich máte?**
PM: **šest set osmdesát osm**
JK: **šest set osmdesát osm** jako (..) jako kompletních pexes,
PM: kompletních **no půlka nepostříhaných ale**
JK: **půlka nepostříhaných?**
PM: nepostříhaných
JK: **a proč to nemáte postříhaný?**
PM: **na to nemám čas toho je moc a se to nedá stíhat**
JK: **to je nemoc ale kdy vás to jako chytlo** nebo jak ste na to přišel že byste to moh sbírat,
PM: **vod dětství no to**
JK: **vod dětství**

V jiných případech mívají moderátorova opakování spojená s modifikacemi a parafrázemi dodávajícími slovům hosta ironizující rozměr daleko vyzývavější charakter. Moderátor výroky hostů reformuluje
LD: to bychom se vra- mohli vrátit rovnou na stromy
JK: no mohli ((smích publika))
LD: **a to já nechci**
JK: **to se vám nechce**
JK: tak **proč to měníte** hele? ((smích publika)) co?
DK: no **protože prostě po nějaký době je potřeba výměna** no
JK: **střídačka**
DK: ((smích)) ((smích publika, potlesk))

nebo hostovy odpovědi paroduje tázavou intonací, jako např. v rozhovoru s Jiřím Paroubkem:
JK: **všim ste si tý drobnosti, jak si zvedli platy a říkali, že nedopatřením, že si je pak zase snížej, a teď se na to ňák zapomnělo?**
JP: **no, tak, já se budu snažit to připomenout, pane Krausi.**
JK: **kdy, kdypak byste jim to zhruba připomněl?**
((smích publika))
JP: **<až se to bude hodit? určitě >**
JK: =**<až se to bude hodit,> jo?**
((potlesk a smích publika))

4. Závěrem

Je tedy patrné, že princip kooperace je v zábavné talkshow naplňován zcela svérázným způsobem, jak pokud jde o maximu kvality a kvantity, tak relevance a způsobu. Aby moderátor pobavil publikum, čeká na příležitost, kdy bude moci zavést řeč na témata, v nichž vynikne jeho rétorická rutina, zaskakuje hosta, manipuluje jeho výpověďmi, skáče mu do řeči, chytá jej za slova, reinterpretuje je a mění jejich intenci. Host se tomuto rituálu vlastně jen přizpůsobuje, někdy vynalézavěji, jindy bezradněji, a přijímá pozice, které pro něj moderátor konstruuje. Právě proto ale analýza takových asymetrických rozhovorů vede k rozvíjení sociálněpragmatických teorií komunikace: ukazuje se, že teorie počítající s tím, že mluvčí vstupuje do komunikace s určitým záměrem a ten se snaží s využitím principu kooperace naplnit, pro vysvětlení komunikačních setkání nemusí poskytovat vhodné nástroje. Vhodnější nástroje poskytuje koncept diskurzivního utváření identity a vzájemného konstruování a vyjednávání pozic dialogických partnerů.

Reference

CLAYMAN, Stephen, E. – HERITAGE, John. 2002. *The News Interview. Journalists and Public Figures on the Air*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.

ČMEJRKOVÁ, Světla. 2003. Mediální rozhovor jako žánr veřejného projevu. In: *Jazyk, média, politika*. Ed. S. Čmejrková – J. Hoffmannová. Praha : Academia, 2003, s. 80 – 115.

ČMEJRKOVÁ, Světla – JÍLKOVÁ, Lucie – KADERKA, Petr. 2004. Mluvená čeština v televizních debatách: korpus DIALOG. In: *Slovo a slovesnost* 65, 2004, s. 243 – 269.

ČMEJRKOVÁ, Světla. 2007. Od partnerského rozhovoru k talk-show. In: *Přednášky z 50. běhu LŠSS*. Praha : FF UK, 2007, s. 48 – 60.

EBEN, Marek. 2007. Dostat se pod povrch. In: *Rozhovory o interview*. Ed. B. Osvaldová – R. Kopáč. Praha : Karolinum, 2007, s. 149 – 152.

GRICE, Paul, H. 1975. Logic and Conversation. In: *Syntax and Semantics 3: Speech acts*. Ed. P. Cole – J. L. Morgan. New York : Academic Press, 1975, s. 41 – 58.

HARRIS, Sandra. 1995. Pragmatics and Power. *Journal of Pragmatics* 23, 1995, s. 117 – 135.
HARRÉ, Rom – van LANGENHOVE, Luk. Ed. 1999. *Positioning Theory: Moral Contexts of International Action*. Oxford : Blackwell, 1999.
HERITAGE, John. 1985. Analyzing News Interviews: Aspects of the Production of Talk for an 'Overhearing' Audience. In: *Handbook of Discourse Analysis 3*. Ed. T. A. van Dijk. London : Academic Press, 1985.
HERITAGE, John – GREATBATCH, David. 1991. On the Institutional Character of Institutional Talk: the Case of News Interviews. In: *Talk and Social Structure*. Ed. D. Boden – D. H. Zimmermann. Berkeley : University of California Press, 1991, s. 93 – 137.
HOLDCROFT, David. 1979. Speech Acts and Conversation I. *The Philosophical Quarterly* 29, 1979, s. 125 –141.
LAUERBACH, Gerta. 2007. Argumentation in Political Talk Show Interviews. In: *Journal of Pragmatics* 39 (8), 2007.
MONTGOMERY, Martin. 2000. Televised Talk: Face Work, Politeness and Laughter in The Mrs Merton Show. In: *Dialogue Analysis: Working with* D*ialogue*. Ed. M. Coulthard – R. Cotteril. Tübingen : Niemeyer, 2000, s. 121 – 137.
TOLSON, Andrew. 1991. Televised Chat and the Synthetic Personality. In: *Broadcast Talk*. Ed. P. Scannell. London : Sage, 1991, s. 179 – 187.
TOLSON, Andrew. 2006. *Media Talk. Spoken Discourse on TV*. Edinburgh : Edinburgh University Pres, 2006.
WEIGAND, Edda. 1999. Dialogue in the Grip of the Media. In: *Dialogue Analysis and the Mass Media.* Ed. B. Naumann. Tübingen : Niemeyer, 1999, s. 35 – 54.
WEIZMAN, Elda. 1998. Individual Intentions and Collective Purpose: The Case of News Interviews. In: *Dialogue Analysis VI*, vol. 2. Ed. S. Čmejrková – J. Hoffmannová – O. Müllerová – J. Světlá. Tübingen : Niemeyer, 1998, s. 269 – 280.
WEIZMAN, Elda. 2009. *Positioning in Media Dialogue: The Case of News Interviews on Israeli Television*. Amsterdam – Philadelphia : Benjamins, 2009.

PhDr. Světla Čmejrková, DrSc.
Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 4
118 51 PRAHA 1
ČESKÁ REPUBLIKA
cmejrkova@ujc.cas.cz

OBRANNÉ A ÚNIKOVÉ TECHNIKY V MEDIÁLNÍM DIALOGU

Jana Hoffmannová

DEFENSE AND ESCAPE TECHNIQUES IN MEDIA DIALOGUE
Various types of media dialogues often involve the use of defense and escape reactions represented by the following expressions:
- *to jsem nikdy neřekl (I never said that)* (= I said something and YOU are distorting it, putting words in my mouth)
- *takhle bych to já nikdy neřekl (I would never say it like that)* (=YOU used an expression that I am criticizing, rejecting, not accepting)
This paper examines both types of reactions from the perspectives of their use in mutual *positioning* and constant *re-positioning*, the relationship between question and answer, and the violation of Grice's maxim of relevance. Attention is also devoted to intertextuality, citing and paraphrasing, various types of reformulations, the reproduction of speech; and additionally to the use of defense and escape techniques in political discussions and in the talk show genre.
Key words: political news interview, talk show, positioning, re-positioning, relevance, reformulation, question, answer, response; defense and escape reactions.

Výzkumný projekt řešený v současné době na našem pracovišti[1] je zaměřen na různé žánry mediálních dialogů a jejich odlišné styly. Příspěvek se týká dialogů televizních a některých typů obranných a únikových reakcí, které u účastníků těchto dialogů můžeme často pozorovat. Z frekventovaných televizních dialogických žánrů nechám zde stranou to, co S. Čmejrková (2006, 2007) označuje jako *partnerský rozhovor*, O. Müllerová (2003) ho řadí „na pomezí interview a přátelského popovídání". V současném českém televizním vysílání reprezentují tento typ hlavně pořady Na plovárně (s moderátorem M. Ebenem) a Krásný ztráty (s M. Prokopem).

[1] Projekt podporovaný Grantovou agenturou České republiky pod č. 405/09/2028.

Jsou to dialogy harmonické, symetricky vyrovnané, kultivované, kde moderátor vychází hostovi vstříc, projevuje mu uznání a porozumění a otvírá mu maximální prostor pro jeho sebeprezentaci. Při tomto charakteru rozhovoru se samozřejmě potřeba obranných a únikových reakcí snižuje na minimum. Budu se věnovat především televizním *(politickým) debatám a diskusím* (viz např. Bartošek, 1997; Slezáková, 1998; Patráš, 2000; Čmejrková, 1999; aj.), pro něž se v pracích anglických a amerických badatelů používá např. označení *public debate* (Hutchby, 1997), ale i *(political) news interview* (srov. Clayman, 1991; Clayman – Heritage, 2002; Greatbatch, 1998; Harris, 1991; Heritage, 1985 aj.). Kromě toho však vhodný materiál pro výzkum únikových a obranných reakcí poskytují i televizní *talk show*; v těchto dialogických pořadech se nezřídka prosazuje asymetrie (i když s jinou profilací než v politických debatách a diskusích), vzniká tu napětí, nad zdvořilým kooperativním stylem může převážit útočný, agresivní – a to vede k obranným a únikovým reakcím. (Srov. k tomuto žánru podrobně Ptaszek, 2007.)

Široký repertoár obranných a únikových strategií, s nimiž se v těchto typech mediálních dialogů setkáváme, tu omezím především na dvě vybrané techniky, pro které zjednodušeně použiji zástupná spojení

– *to jsem nikdy neřekl* (= JÁ jsem něco řekl a VY to zkreslujete, vytrhujete z kontextu, podsouváte mi něco jiného)

– *takhle bych to já nikdy neřekl* (= VY jste použil určitý výraz, který JÁ kritizuji, odmítám, nepřijímám).

U obou technik uvedu ještě některé další varianty (zejména co do subjektového obsazení) a pokusím se je sledovat na pozadí

– vztahu mezi otázkou a odpovědí, definovaného mj. konverzačně analytickým principem *conditional relevance*

– porušování Griceových maxim (především maximy relevance)

– využití těchto technik ke vzájemnému *positioning* a neustálému *re-positioning* (srov. např. Harré – van Langenhove, 1999)

– poziční a ilokuční koherence, textové koheze

– intertextových vztahů, způsobu reprodukce řeči a reformulace

– využití metakomunikace a sloves dicendi.

(1) VK *já sem zděšen nepřetržitě / a nemám sílu nepřetržitě to popírat /* ***podsouvat mně že já jsem řekl*** *že o peníze jde až v první řadě / nebo něco takového*

MŠ *to bylo známé heslo*

VK *ale* ***já sem ho nikdy nevyslovil*** */ to je heslo které* ***je mi prostě připisováno***

(2) MŠ *takže pořád trváte na tomto požadavku / aby to bylo součástí naší smlouvy s Evropskou unií?*

VK ***já jsem neřekl nikdy*** */ že to musí být součástí smlouvy*

MŠ *já tady mám přesnou citaci*

V ukázce (1) i (2) je výrazně prezentována reakce typu „to jsem nikdy neřekl". Je to reakce obranná – účastník debaty, host pořadu se brání proti tomu, co o něm zveřejnili novináři (v nedávné či vzdálenější minulosti), co se mu „připisuje", podsouvá. Varianty tohoto vyjádření mohou být odlišně orientovány v čase: ohrazení „to jsem neřekl" (= teď, před chvílí) se může týkat i samého dialogu, který právě probíhá; v takovém případě je obviňován ze zkreslení buď moderátor diskuse, nebo jiný host, který se debaty účastní. Rozdíl mezi oběma ukázkami je hlavně v reakci moderátora. V případě (1) přijímá obrannou reakci svého hosta s pochopením, oponuje mu jen velmi mírně, nepřímo; nechce „ohrozit jeho tvář" tím, že ho obviní ze lži. Naproti tomu v případě (2) trvá na svém a nabízí pro své tvrzení intertextovou oporu – tj. „přesnou citaci" toho, co host řekl; zde se aktualizuje konfliktní potenciál obranné reakce, moderátor – na rozdíl od (1) – staví hosta do pozice někoho, kdo při nejmenším neargumentuje korektně, a snaží se naopak obhájit pozici solidnosti a korektnosti pro sebe, potažmo pro ostatní novináře. S tím je spojeno v případě (2) i odlišné hodnocení relevance odpovědi hosta na otázku moderátora: nejde o „odpověď" (*answer*), ale prostě o reakci (*response*; srov. např. rozlišení Harrisové, 1991, a dalších). Host ji považuje ze svého hlediska vzhledem k položené otázce

za relevantní, zatímco moderátor nikoli – tomu se odpovědi na otázku nedostalo. Záměrem, ilokucí hostovy „response“ také není odpovědět na otázku, nýbrž proti ní protestovat; vzorná textová koheze obou replik, založená na téměř doslovném opakování (*aby to bylo součástí smlouvy – že to musí být součástí smlouvy*), tedy nic nemění na jejich rozchodu, nekoherentnosti z hlediska pozičního a ilokučního. Je ovšem obtížné v těchto případech rozlišit, kdy je motivací mluvčího racionální korektnost a umanutá pravdomluvnost (snaha za každou cenu všechno vysvětlit, uvést na pravou míru) a kdy spíše ješitný egocentrismus.

(3) IM *slyšeli sme že jakákoli iniciativa má smysl pouze tehdy je-li spojena s politickými stranami*
VK ***nikdo nic takového předpokládám nikdy neřekl***
RF *doktor Macek jo*
VK *co řekl?*
RF *mnohokrát*
VK ***namouduši nic takového nemohl říct / to by se musel zbláznit***
IM *já sem myslel že ste to říkal vy*
VK *nene / čtěte poslouchejte co opravdu říkáme*

Výměna mezi třemi hosty jedné politické debaty, plná disharmonií a neporozumění: *řekl, říkal, říkáme, neřekl, nemohl říct*... Dva z účastníků (IM, RF) zastávají stejný názor – jsou přesvědčeni, že „Macek to řekl“. Přesto vzájemná distribuce pozic probíhá tak, že třetí účastník VK tyto dva (aspoň zdánlivě, pro tu chvíli) přesvědčí, nebo aspoň uvede v nejistotu („kdo to vlastně řekl?“) a udělí jim závěrečné poučení. Jde o velmi zkušeného debatéra, který dokáže dát svým argumentům v případě potřeby mimořádně důraznou, třeba i expresivní formu (*namouduši... to by se musel zbláznit*). Mnohokrát bylo konstatováno, že tento český politik dovede vždy prosadit svou dominanci, ovládnout pole a dostat debatu pod svou kontrolu. Tato dovednost v přerozdělování pozic (*re-positioning*) a v utvrzování vlastní neochvějné pozice je zřejmě základem jeho úspěchu. Přitom si povšimněme, že v tomto případě se

odvažuje převzít garanci za to, co řekl/neřekl někdo jiný, nikoli on sám; a můžeme snad někdy se stoprocentní jistotou tvrdit, že náš kolega „nic takového nemohl říct“?

(4) RP *váš pan místopředseda Ivan Langer prosazuje radikálnější reformu ústavního pořádku / zrušit senát zavést přímou volbu prezidenta*
VK ***já myslím*** *že* ***on takové silácké věty*** */ jak se najednou objevily v nadpisech novin /* ***nikdy neřekl***

I v tomto případě si politik dovoluje převzít garanci za svého kolegu, který nic takového „nikdy neřekl“ a novináři mu to nepochybně svými nadpisy zkreslili. Předeslaný prostředek „hedging“ nebo „mitigation“ *já myslím* na vehemenci jeho obrany mnoho nemění.

(5) VK *všichni vaši kolegové se mě ptali na tiskové konferenci / co znamenala moje vážná* ***výhrůžka*** */ nebo můj* ***apel*** *v závěru dnešního projevu / kdy* ***sem říkal*** *chceme vyhrát a sem připraven ODS dovést k vítězství ve volbách*
MŠ *a pokud neuspějeme znamená to že odstoupím / nebo lépe řečeno*
VK ***to sem neřek*** *že odstoupím / ale to právě sem vás nechal hádat a dohadovat se / ale* ***já sem řekl*** *větu kterou tady před sebou nemám*
MŠ *přebíráte /* ***vy ste řekl*** *že přebíráte zodpovědnost za výsledky strany ve volbách*
VK *zodpovědnost a že z toho vyvodím osobní důsledky*
MŠ *a co to znamená jiného než že byste odstoupil*
VK *no tak* ***kdybych chtěl říct*** *že odstoupím /* ***tak bych řek*** *že odstoupím*

Tentokrát pouze rozhovor dvou účastníků, moderátora s hostem; v tomto případě před sebou nemají „přesnou citaci“, a proto dávají klopotně dohromady, co host VK ve svém projevu vlastně řekl. Takže opět spousta „reprodukcí“ (více či méně přesných) toho, co bylo řečeno: *říkal sem, já sem řekl, to sem*

neřek, vy ste řekl; kdybych chtěl říct..., tak bych řek... Zde vstupují do hry rozdílné interpretace, resp. reinterpretace inkriminované pasáže z projevu na obou stranách. Není to poprvé, co se to v české politice a v českých médiích přetřásá: znamená „převzít zodpovědnost" a „vyvodit osobní důsledky" nutně „odstoupit z funkce"? Novináři (zastoupení zde moderátorem MŠ) se kloní k tomu, že ano, zatímco politik to zpochybňuje. Opět tentýž suverénní debatér a opět jeho dominance, úspěšné prosazování vlastní pozice; hraje si s moderátorem jako kočka s myší, užívá si toho, že jeho výrok lze interpretovat různými způsoby. Jen on ví, jak to vlastně myslel, a to mu umožňuje zaujmout svrchovanou pozici, nabýt v debatě vrch. Na interpretačním lavírování se podílí i pochybná ilokuce příslušného řečového aktu (byla to výhrůžka? nebo apel? nebo něco úplně jiného?). Za zmínku možná stojí i vztah mezi pozicí čelného politika v momentálním politickém diskurzu – a pozicí jeho strany v českém politickém prostoru.

(6) M *vy ste ve svém projevu také řekl že ste v tuto chvíli připraveni převzít moc v zemi po volbách*

VK *já zdůrazňuji že* ***slovo moc bych nikdy neřekl*** */ já zdůrazňuji slovo vládu a považuji to za veliký rozdíl / já se strašně bráním vždycky tomu slovu moc protože u nás to má špatné konotace (...) slovo moc má u nás pejorativní nádech já bych moc prosil abychom ho radši nepoužívali*

Ačkoli přechod mezi oběma typy strategií, resp. technik není vždy právě ostrý a leckdy se oba typy překrývají, soudím, že s příkladem (6) jsme přešli od reakcí obranných k reakcím únikovým. Místo aby odpovídal, mluvčí soustředí pozornost (obvykle nadměrnou, nenáležitou) na určité slovo (*moc)* či spojení slov, které zaznělo v replice moderátora nebo dalšího účastníka dialogu. Ve vztahu k otázce rozhodně nejde o odpověď (ve smyslu *answer*), Griceova maxima relevance je frapantně porušena. Mluvčí svými metajazykovými a metařečovými úvahami naruší rytmus otázek a odpovědí, získá kontrolu nad dialogem a nadřazenou pozici vůči moderátorovi,

kterého pokárá nebo přinejmenším poučí; a zároveň se tak vyhne odpovědi na otázku, která mu třeba v dané chvíli není právě po chuti.

(7) MŠ *co říkáte na slova Vladimíra Špidly (...) říká že se za vaší vlády stala zlodějna národohospodářským faktorem*

VK ***slovo zlodějna a podobné já bych ze svých úst nikdy nevypustil*** *(...) velmi mě mrzí že se k tomu předseda významné politické strany uchyluje / myslel sem že to není jeho nátura / že by mu slušela slova trochu jemnější a vážnější / analytická*

(8) M *takže to nebyla od vaší strany politická objednávka?*

VK *já bych si skoro přál aby to* ***slovo objednávka vůbec nebylo vysloveno*** *(...) to je slovo šílené a jímá člověka děs a hrůza že by něco takového mohlo být pravdou (...) čili prosím ne / a toto slovo vůbec nepouštějme do světa*

V případě (7) replika hosta opět začíná „chytáním za slovo" a komentářem k výrazu, který ovšem tentokrát nepoužil moderátor, nýbrž jiný politik v jiné situaci. I ten je na dálku kárán a poučován, i zde tato ilokuce nahradí případný úmysl odpovědět, relevance a koherence ustupuje do pozadí. Na rozdíl od předchozího případu je však komentář k problematickému výrazu (*zlodějna*) stručný (omezuje se na ono *Takhle bych to já neřekl*), protože poslouží jako start, odrazový můstek ke kritice politického soupeře, k vymezení (*positioning*) vůči němu. A v ukázce (8) je expresivita metařečového komentáře a emocionální nasazení mluvčího tak vysoké, že mu dokonce uvěříme, že mu nevadí otázka, ale že ho komentované slovo („objednávka") v daném kontextu naplňuje nesnesitelným odporem a rozhořčením.

(9) JK *... jak ste mluvil o tý původní tiskový mluvčí, co už je za horama teďko, jak se vás ptal v rádiu, jestli s ní máte poměr, vy ste řek, že ne, ale kdyby chtěla, byl*

bych rád, ste řek?
((smích a potlesk publika))
JP ***to takhle, pane Krausi, nebylo**, ale, ale víte*
JK *a jak to bylo, [jako vy ste to řek jinak?]*
JP ***[no, bylo to trošku jinak?] bylo to jinak** ale-*

V rozsáhlé reproduktivní pasáži moderátor JK mísí různé mody reprodukce, přechází od řeči nepřímé k přímé, k „reprodukci" v 1. osobě: *...vy ste řek, že ne, ale kdyby chtěla, byl bych rád, ste řek?*. Je velmi pravděpodobné, že výroky hosta z předchozího rozhovoru pro rozhlasovou stanici necituje přesně, proto se host ohrazuje. Jeho pozice je ovšem slabá, suverénním moderátorem je zahnán do úzkých. Čelí tomu reakcí zároveň obrannou i únikovou, ale v podstatě pro něj není úniku: moderátor už si ho „vychutnal" a předhodil ho publiku, u nějž vzbudil smích a potlesk; a opatrné, neurčité, nevýrazné „bylo to trošku jinak..." na tom nemůže nic změnit.

(10) JK *... von vodjel do Finska a hned tam řek vopak, než co si myslí česká vláda? ... tam řek, že ústava je mrtvá, že jo?*
((smích a potlesk publika))
JP *mě se na to zrovna dneska ptali ... **určitě to tak nebylo,***
K *=jo takhle to budete dělat?*
P *protože když byl ve Varšavě, víte, tak a když jsem se ho ptal, jak to bylo, co říkal, tak on říkal, že **to bylo úplně jinak***
K *=úplně jinak ... čili vy to budete takhle dělat, vždycky řeknete to bylo úplně jinak*
((smích publika))

V příkladu (10) se uchyluje k intertextové opoře pro změnu host (nikoli moderátor), který reprodukuje svůj dřívější dialog s prezidentem republiky (*když jsem se ho ptal... co říkal... tak on říkal...*). Příliš si tím však nepomůže; pokouší se sice čelit dotěrným otázkám moderátora JK typickými úhybnými manévry (*...určitě to tak nebylo... to bylo úplně jinak*), tím mu však ještě

„nahraje na smeč“, „naběhne si“. Moderátor si podrží kontrolu nad průběhem dialogu, hostovy únikové strategie zesměšní a předhodí ho za to lvům, resp. posměchu publika.

(11) JK *... vy ste jako řek, že když jako nebude v podstatě vystupovat v rámci eem zahraniční politiky vlády České republiky nebo oficiální zahraniční politiky, že nebude moct nikam jezdit?*
JP ***no, to tak úplně nebylo?*** *ale bylo to zábavný, jak to, jak to (.) média interpretovala.*

(12) VM *vy ste několikrát řekl že ste proti umístění základny*
JP ***tak já sem to neřekl několikrát / já sem to řekl myslím jednou nebo dvakrát když to ze mě někdo vymámil***
VM *proč ste nedržel jazyk za zuby když to z vás někdo vymámil?*
JP *pane redaktore to je jako kdybych tady s vámi držel jazyk za zuby / minimálně jednu nebo dvě věci už ste ze mne také vymámil*

Jak ukazují příklady (11) a (12), i hosté – takoví ti „měkčí“, kteří se nesnaží za každou cenu rozhovoru dominovat a moderátora nebo ostatní hosty kárat, poučovat nebo zesměšňovat – dokážou někdy své obranné a únikové strategie odlehčit a doprovodit své obligátní „tak to nebylo“, „to jsem neřekl“ třeba i vtipným, shovívavým a chápavým komentářem na adresu novinářů a jejich počínání.

Pohyb mezi reakcemi obrannými a únikovými ukážeme ještě na jednom příkladu. V následujícím úseku rozhovoru je moderátor JK rozhodnut trvat nemilosrdně na tom, že obdrží od hosta JP odpověď na svou otázku: *... byl byste ochoten po volbách udělat velkou koalici čéesesdé s ódées?* Sekvence sestává především z opakovaného nátlaku moderátora (*no bylo by to pro vás přijatelný?... já vám to zopakuju...*) a z uhýbavých, neurčitých vytáček hosta: *to tady teď nemůžu vyzrazovat...*; *to bysme o tom museli uvažovat...*; *záleželo by na podmínkách...*;

já bych ještě ten rok počkal...; *já bych to nechal svému vývoji...* Hostovy převažující únikové techniky však posléze přecházejí v zaujetí pozice obranné:

(13) JP *... ne, to odpověď ze mě na tohleto nedostanete?*
JK *myslíte?*
((smích publika))
JP *pokud nepřistoupíte k nějaké tortu:ře, tedy*

Obávaný moderátor je znám svým hostům i televizním divákům tím, že vždy sveřepě trvá na své otázce, klade ji opakovaně až do úmoru a nakonec z každého hosta dostane odpověď. JP zde dává najevo, že to ví a že tomu hodlá čelit. Moderátorovo „self-positioning", podporované publikem (zpochybňující *myslíte?*), jen potvrzuje tuto pozici hosta, jeho odhodlání ubránit se a vyhnout se odpovědi na otázku.

(14) RP *podle volebních analytiků / k získání jediného mandátu v jednom z volebních obvodů budou strany potřebovat aspoň patnáct procent hlasů / nebo se analytici mýlí?*
VK *nevim tuhle úvahu jsme nikdo neslyšeli / mohl byste říct který analytik to byl?*
RP *shodují se na tom / shodují se na tom*

Hodně jsme se tu pohybovali na půdě intertextuality, reprodukcí už dříve vyřčených výroků, citací, parafrází, reformulací, metajazykových a metařečových komentářů. Připomeňme tu ještě, že novináři a moderátoři s oblibou používají i citáty/parafráze bez konkrétního uvedení zdroje: *říká se... mluví se o... často se uvádí...všichni říkají... zaznívají tady názory... někde sem čet...že prej...* Proti takovému postupu moderátora se však někdy bouří jeho hosté a dožadují se přesného uvedení zdroje, srov. (14) – pokud moderátor chce od nich pravdivé a úplné informace, vyjadřují přesvědčení, že také oni mají nárok na totéž. I takový nekorektní postup moderátora může být vítaným podnětem k zapojení únikových

technik na straně hostů: mohou odmítnout odpověď na tak nedostatečně podloženou otázku.

Pokusila jsem se tu naznačit některé hlavní typy obranných a únikových reakcí v mediálním dialogu, asi však nelze aspirovat na jejich přesné rozlišení. Obranné i únikové techniky se totiž nezřídka spojují, slouží společnému účelu, navrstvují se na sebe a vzájemně se do sebe zauzlují – ať už patří k typu „to jsem neřekl", „to on nemohl říct", „takhle bych to já nikdy neřekl", „to vám neřeknu", nebo spíš k neosobnímu „tak to nebylo", „to bylo úplně/trochu jinak..." Dalšího sledování si však zasluhuje zastoupení těchto typů reakcí v jednotlivých žánrech mediálních dialogů. Vždycky je samozřejmě důležitá individualita a komunikační kompetence mluvčího: zda je u něj na prvním místě bezohledná pravdomluvnost, či zachování pravidel zdvořilosti a taktního chování; zda si úzkostlivě chrání své soukromí, nebo je pro naprostou otevřenost. Přesto však lze aspoň v náznaku pozorovat určité tendence spojené s jednotlivými žánry: politická debata zřejmě vyžaduje ostřejší, vyhraněné reakce obranné i únikové (*agenda shifting*), zatímco živá a za každou cenu zábavná talk show umožňuje i vyjádření neurčitá, žertovná aj. Zdrženlivostí a vytáčkami však si někdy účastníci „vykoledují" živou interakci s moderátorem a to, že je před publikem odhalí a krutě zesměšní; v tom může (v rámci „zábavnosti" tohoto žánru) zajít mnohem dále než moderátor politického diskusního pořadu. A úplnou náhodou asi není ani to, že v politické debatě dominoval v našich ukázkách host (politik), zatímco v talk show moderátor; tento žánr totiž vyžaduje mimořádně výrazné moderátorské osobnosti, možná i manipulátory.

Literatura

BARTOŠEK, Jaroslav. 1997. K televizním politickým debatám. In: *Tvar*, 11, 1997, s. 11.

CLAYMAN, Steven E. 1991. News interview openings: Aspects of sequential organization. In: *Broadcast Talk*. Ed. P. Scannell. London : Sage Publications, 1991, s. 48 – 75.

CLAYMAN, Steven E. – HERITAGE, John: *The News Interview. Journalists and Public Figures on the Air.* Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 372 s. ISBN 0-521-01191-4.
ČMEJRKOVÁ, Světla. 1999. Televizní interview a jiné duely. Mediální dialog jako žánr veřejného projevu. In: *Slovo a slovesnost*, 60, 1999, s. 247 – 268.
ČMEJRKOVÁ, Světla. 2006. Čeština mediální, mluvená a psaná. In: *Přednášky z 49. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha : FF UK, 2006, s. 47 – 63.
ČMEJRKOVÁ, Světla. 2007. Od partnerského rozhovoru k talk-show. In: *Přednášky z 50. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha : FF UK, 2007, s. 48 – 60.
GREATBATCH, David. 1998. Conversation analysis: Neutralism in British news interviews. In: *Approaches to Media Discourse*. Ed. A. Bell. – P. Garrett. Oxford : Blackwell, 1998, s. 163 – 185.
Positioning Theory: Moral Contexts of Intentional Action. 1999. Ed. R. Harré – L. van Langenhove. Oxford : Blackwell, 1999. 220 s. ISBN 0-631-21139-X.
HARRIS, Sandra. 1991. Evasive action: How politicians respond to questions in political interviews. In: *Broadcast Talk*. Ed. P. Scannell. London : Sage Publications, 1991, s. 76 – 99.
HERITAGE, John. 1985. Analysing news interviews: Aspects of the production of talk for overhearing audience. In: *Handbook of Discourse Analysis*, vol. 3. Ed. T. A. van Dijk. London : Academic Press, 1985.
HUTCHBY, Ian. 1997. Building alignments in public debate: A case study from British TV. In: *Text*, 17, 1997, No. 2, s. 161 – 179.
MÜLLEROVÁ, Olga. 2003. Rozhovor s hostem: žánr rozhlasového vysílání na pomezí interview a přátelského popovídání. In: *Jazyk, média, politika*. Ed. S. Čmejrková – J. Hoffmannová. Praha : Academia, 2003, s. 116 – 156.
PATRÁŠ, Vladimír. 2000. Komunikačné úlohy humoru v televíznej politickej diskusii. In: *Świat humoru*. Ed. S. Gajda – D. Brzozowska. Opole : Uniwersytet Opolski, 2000, s. 243 – 253.
PTASZEK, Grzegorz. 2007. *Talk show. Szczerość na ekranie?* Warszawa : Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2007. 240 s. ISBN 978-83-60501-91-7.
SLEZÁKOVÁ, Markéta. 1998. *Jazyková analýza televizního diskusního pořadu Respektování*. Diplomová práce. Praha : FF UK, 1998.

Doc. PhDr. Jana HOFFMANNOVÁ, DrSc.
Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 4
118 51 PRAHA 1
ČESKÁ REPUBLIKA
hoffmannova@ujc.cas.cz

INFORMATÍVNOSŤ A INTERTEXTUALITA HLAVNÝCH SPRÁV V SITUAČNOM KONTEXTE TÉMY VOLIEB DO EURÓPSKEHO PARLAMENTU 2009 VO VEREJNOPRÁVNYCH OBRAZOVÝCH ELEKTRONICKÝCH MÉDIÁCH

Katarína Chovancová – Marek Ľupták

INFORMATIVITY AND INTERTEXTUALITY OF MAIN NEWS IN THE SITUATIONAL CONTEXT OF EUROPEAN PARLIAMENT ELECTIONS 2009 IN PUBLIC VISUAL ELECTRONIC MEDIA

The paper is a pilot article introducing the grant university project analyzing the discourse produced by the EU institutions and presented by public television channels. Authors ask how the French, German and Slovak citizens are informed about this discourse by the main news in the public TV. Features of spoken news discourse such as intertextuality and informativity are examined in the situational context of the European Parliament Elections in June 2009. These phenomena appear in collected speech sequences. Some examples of intertextuality and informativity can be observed in the transcripts. However, only a long-term research will allow to describe communication patterns based on the empirical analysis of the collected transcripts in order to answer the question of the discourse impact on the citizens and their knowledge of European institutions functioning.

Key words: EU – European Political Discourse – Public TV Media – Intertextuality and Informativity – Analysis of Spoken Discourse – Transcripts of Speech Sequences – Textuality and Pragmalinguistics.

Prečo táto téma?

V čase prípravy tejto štúdie[1] odvysielali viaceré slovenské médiá správu, ktorá sa odvolávala na štatistický prieskum Eurobarometer, že občania Slovenskej republiky, napriek

[1] 21. septembra 2009.

najnižšej volebnej účasti spomedzi všetkých členských krajín EÚ, najviac dôverujú jej inštitúciám. Prečo je to tak? Vedia Slováci, ako tieto inštitúcie pracujú a aké majú vôbec právomoci? Koľko takýchto informácií sa slovenský divák dozvie z hlavného spravodajského formátu verejnoprávnej Slovenskej televízie v porovnaní s francúzskym, či nemeckým divákom?

Napriek tomu, že Slovensko má za sebou prvú legislatívnu periódu v Európskom parlamente, prevláda pocit, že občania SR nemajú vždy jasno v otázkach európskej politiky a kompetencií jednotlivých inštitúcií EÚ. Zaujímavé bude pozorovať, či podobný fenomén existuje aj v zakladajúcich krajinách EÚ (Nemecko, Francúzsko). Aj napriek tomu v súčasnosti ešte stále chýbajú hlbšie analytické štúdie o tom, ako jednotlivci vnímajú európske štruktúry a ich fungovanie, aj o tom aký dopad a hodnotu má na radového občana diskurz, ktorý tieto inštitúcie produkujú. Tento diskurz sa niekedy vníma ako vzdialený, nezrozumiteľný alebo málo účinný. Ponúka sa možnosť aplikovať už rozpracované všeobecné teórie z oblasti textovej lingvistiky, štylistiky, pragmalingvistiky, sociolingvistiky, analýzy diskurzu a mediálnej analýzy na špecifickú povahu komunikátov, ktoré vznikajú v prostredí európskych inštitúcií a následne ich spravodajské médiá sprostredkujú koncovému prijímateľovi.

Voľby zástupcov členských krajín do EP 2009 a ich výsledky

Ťažiskom tohto príspevku je téma volieb do Európskeho parlamentu v dňoch 4. až 7. júna 2009. Otázky o spôsobe informovanosti televízie o dôležitých politických udalostiach akou sú demokratické voľby do národných parlamentov alebo do Európskeho parlamentu sú citlivou otázkou a odborníci ich musia monitorovať, aby informovanosť a využívanie televízneho mediálneho priestoru prebiehali v zmysle pravidiel „fair play“.[2]

[2] Aj Faulstich (2008, s. 27 – 28) formuluje v kapitole o televíznej politike a politike v televízii otázky, na ktoré odpovedajú analýzy o prezentácii politikov v televízii. Tiež formuluje otázku o význame televízie pre politické voľby: „Welche Bedeutung hat das Fernsehen für politische Wahlen – von den Spots der Parteien über das

Cieľ pilotnej štúdie a metodika

Pri príprave štúdie sme postupovali nasledovným spôsobom: urobili sme transkripciu spravodajských relácií ARD, TF, STV1 deň pred voľbami, v deň volieb a deň po voľbách. V analýze sme sa sústredili predovšetkým na deň volieb. Vytýčené fenomény, ako sú informatívnosť a intertextualita, sme pozorovali komplexne, vo verbálnej aj vizuálnej rovine, keďže predmetom nášho výskumu je televízne médium.

V transkripte sme sledovali nasledovné kategórie: minutáž, informatívnosť a intertextualitu, ktorých príklady v texte dokladáme.

Cieľom tejto sondy do problematiky bolo overiť si opodstatnenosť zvolenej témy pre spracovanie v širšie koncipovanom projekte.

Transkripcia – nosný pilier pre analýzu hovorených komunikátov

Transkripčný systém nemá komunikatívny cieľ, ale slúži na analýzu a interpretáciu komunikátov.[3] Je to technika spracovania komunikátov v rámci empirického výskumu komunikácie. „Mittels einer Transkription wird die Flüchtigkeit des Gesprochenen überwunden, die mündliche Kommunikation verdauert und so einer sorgfältigen Betrachtung zugänglich gemacht.“ (Redder, 2001, s. 1038) Z tohto dôvodu je dôležité dôsledne prepísať komunikáty na ďalšiu interpretačnú analýzu. Aby nestratil tento diskurz črty ústnosti, je potrebné ho zachytiť

„Fernsehduell“ der großen Kontrahenten bis zu den Hochrechnungen in der Wahlnacht?“ Otázka štatistických odhadov o predbežných výsledkoch volieb zohráva zvlášť dôležitú úlohu vo voľbách do EP, keďže sa týchto volieb zúčastňujú voliči všetkých členských štátov EÚ v rôznych termínoch. Vo volebnom roku 2009 prebiehali voľby do EP od 4. do 7. júna.

[3] Porovnaj Redder (2001, s. 1038).

vo forme transkriptu v danom situačnom kontexte so všetkými jeho atribútmi hovoreného komunikátu.

Mediálna komunikácia – médium ako predmet výskumu

Televízia ako médium zaujíma popredné postavenie v spoločnosti. Úzko prepojená je z hospodárskeho hľadiska s trhom ako aj s politikou. Zvláštne postavenie majú verejno-právne televízie, ktorým vyplýva povinnosť informovať spoločnosť zo zákona.

Faulstich (2008, s. 7) rozlišuje nasledovné analýzy televízneho média:

a) televízna analýza ako analýza média:
   1. produkcia – autori, producenti, proces výroby,
   2. distribúcia – napr. tlač s programom televízií, televízna kritika, ktorá spĺňa okrem receptívnej predovšetkým distributívnu funkciu, televízne ceny a ocenenia a ankety[4], reklama pre vlastné programy ako trailer, teaser, appetizer,
   3. recepcia, ktorej analýza ovplyvňuje aj programovú skladbu televízie – takáto analýza odpovedá predovšetkým na otázku: „Wer sieht was und wann im Fernsehen?“ (Faulstich, 2008, s. 18). Recepčná analýza je v podstate divácka analýza, ktorá sa zameriava predovšetkým na kvantitatívne ukazovatele ako napr. skutočnosť, koľko ľudí sledovalo dané televízne vysielanie.[5]

[4] Napríklad na Slovensku anketa OTO, ktorej akronym znamená Osobnosť televíznej obrazovky. Účastníci ankety volia svoje obľúbené osobnosti všetkých slovenských televízií na základe internetového a esemeskového hlasovania.

[5] V nemčine sa používa pre tento ukazovateľ pojem *Einschaltquote,* ktorá ovplyvňuje aj cenu reklamných produktov, z ktorých sa súkromné televízie financujú. Samozrejme, že existuje aj kvalitatívny výskum ako ohlasy divákov vo forme listov, telefonátov, elektronickej pošty a pod. Porovnaj Faulstich (2008, s. 19).

b) televízna analýza ako komunikačná analýza:
patrí do oblasti publicistického výskumu a výskumu vied o komunikácii, teda aj lingvistiky. Televízie fungujú ako spoločenské inštitúcie, v ktorých sa komunikuje. Predmetom analýz môže byť štruktúra televízie, ale aj vzťahy politicko-právno-hospodárskeho charakteru alebo komunikácia s konkurenčnými inštitúciami, ktoré zápasia nielen o postavenie na trhu a o diváka, ale aj o spolupracovníkov, ktorí spoluvytvárajú imidž televíznej inštitúcie. Nie menej podstatný je konkurenčný boj o programové projekty a produkty, k čomu sa pridružuje snaha držať krok s vývojom televíznej techniky.

c) televízna analýza ako analýza relácie[6]:
Sledujú sa tu kritériá zábavnosti, seriálovosti aj z aspektu schematickej štruktúry, časovej opakovanosti so spoznávacím efektom danej relácie. Predmetom výskumu môže byť samostatný žáner alebo relácia vo vzťahu k celkovej programovej skladbe. Faulstich (2008, s. 35) všeobecne rozlišuje programy zábavného vysielania (napr. kvíz alebo talkshow), spravodajského vysielania (správy, magazíny, dokumenty) a program s fiktívnym obsahom (okrem iného filmové spracovania literárnych diel, divadelné alebo operné prenosy a pod.). Predmetom týchto analýz môžu byť dominujúce témy, dej, obsah, štruktúra, formát, hodnoty, normy a pod.

O podstate a definícii televízie ako média nechceme viesť na tomto mieste diskusiu.

[6] Samozrejme, že počas existencie televízie podliehalo televízne vysielanie dobovým trendom a napokon aj ideologickým koncepciám. Článok nemá ambíciu zaoberať sa touto problematikou bližšie.

Televízne spravodajstvo[7] ako televízny formát[8]

Televízia je predovšetkým vďaka spravodajstvu vedúcim médiom s politickým významom (Faulstich, 2008, s. 27).[9] Význam spravodajstva po spoločensko-politických zmenách v strednej Európe sa musel nanovo definovať a učiť sa opatrne zaobchádzať s demokratickým privilégiom môcť a musieť informovať v zmysle slobody politických názorov a informácií. Prezentácia politiky a politikov je teda doménou spravodajstva, ktorého forma a hodnoty do vysokej miery ovplyvňujú spôsob, akým si občania vytvárajú mienku. Do popredia vstupujú otázky z aspektu recepcie: čo nám spravodajské vydania televízií ponúkajú ako najdôležitejšie politické, spoločenské, ekonomické a iné témy? Prečo je pre jednu televíziu niektorá téma dôležitá a pre inú nie? Koľko času sa jednotlivým témam venuje? Čo ovplyvňuje poradie správ? To sú otázky, ktoré každého občana ako aj jazykovedca so záujmom o spoločenské dianie a princípy komunikácie zaujímajú.

Aspekty analýzy:

1. Vzťah jedného vydania formátu k iným vydaniam (intertextualita, odvolávanie sa na predchádzajúce vydania typu *ako sme včera odvysielali...*)[10]
2. Zvláštne monotematické vydanie (napr. aj k voľbám).
3. Témy a obsah správ z pohľadu aktuálnosti a spoločenského významu.

---

[7] Televízne spravodajstvo má silné pozície na poli informovanosti spoločnosti. Potvrdzuje to aj Faulstich (2008, s. 21), keď píše: „Das Fernsehen ist derzeit in Deutschland immer noch das wichtigste gesellschaftliche Leitmedium für den größten Teil der Bevölkerung."

[8] Stvárnenie a dramaturgia formy jednotlivého *formátu* je určená ekonomickým hľadiskom. Porovnaj Faulstich (2008, s. 33).

[9] Viď Faulstich (2008, s. 27): „Das betrifft speziell die Einflüsse der Politiker in Form von Medienpolitik / Fernsehpolitik und ihr Bemühen, das Fernsehen als Plattform für Politik und Selbstinszenierung zu nutzen."

[10] Napr. ranné, obedňajšie, večerné alebo nočné vydanie formátu.

4. Štruktúra a poradie správ: politika z domova (prezident, vláda, parlament) a zahraničia, hospodárstvo a financie, sociálna politika, doprava, životné prostredie, kultúra, šport, počasie.[11] Čím viac udalosť spĺňa kritérium vizualizácie v médiu, čím je negatívnejšia, čím viac sa spája s nejakou osobou, čím kontroverznejšie sa o udalosti diskutuje, čím výnimočnejšia je, čím viac súvisí so životom prominentov, čím bezprostrednejšie sú dôsledky udalostí na divákov, tým je pravdepodobnejšie, že sa udalosť podľa Faulsticha (2008, s. 82) dostane do spravodajského vydania.
5. Životnosť správy.
6. Roly v spravodajskej prezentácii: moderátori správ[12] (jednotlivec alebo dvojica), reportéri, korešpondenti.
7. Účinkujúce postavy v správach.
8. Správa, žánre textu, dramaturgia správy. Hovorený, statický v. dynamický graficky znázornený text a obraz.
9. Textovo-lingvistická povaha správy: lexika, syntax, jazykové varianty, jazyková norma, koherencia a kohézia, štýl.
10. Celková prezentácia formátu, grafika, štúdio.

[11] Pre zaradenie správy do vydania a jej timing je dôležitá odpoveď na otázku: „Wann wird etwas für wert befunden, in die Fernsehnachrichten zu kommen?“ (Faulstich, 2008, s. 81).

[12] V nemčine funguje pre túto pozíciu pojem *Nachrichtensprecher/-in*, ktorý možno chápať vo význame *hlásateľ*.

Nemecké televízne médium ARD[13]

Minutáž

V nemeckej televízii ARD sme sledovali a analyzovali spravodajský formát Tagesschau. Pozornosť sme venovali predovšetkým časovému aspektu a textovým fenoménom ako sú informatívnosť a intertextualita. Vysielanie Tagesschau začína každý deň o 20.00 h. V hlavnom spravodajskom formáte dominujú ako moderátori muži.

Počas prvého dňa boli voľbám do EP venované len tri sekvencie v rozsahu 04 min. 48 s (2 min. 04 s + 00 min. 57 s + 01 min. 48 s) z celkového času 15 min. 47 s, pričom tretia sekvencia sa niesla v znamení škandálu okolo talianskeho ministerského predsedu Silvia Berlusconiho v súvislosti s fotodokumentáciou o využívaní vládnych letov na súkromné účely. V deň volieb v Nemecku boli venované voľbám 4 sekvencie zo 14 sekvencií v časovom rozsahu 10 min. 21 s, pričom celkový čas bol 18 min. 02 s. Na konci spravodajského vysielania poukázal moderátor na nočný formát Tagesthemen ako zvláštne vydanie k voľbám, čo možno považovať za intertextuálny odkaz na spravodajskú reláciu. V deň po voľbách sa venujú 3 sekvencie zo 7 tém voľbám v rozsahu 7 min. 55 s z celkového času 14 min. 36 s a príspevky sa nesú v kontexte reakcií politikov domácej politickej scény na výsledky volieb.

Počas sledovaných troch dní sa venovalo v spravodajskom formáte Tagesschau téme volieb do EP 22 min. 24 s z celkového času 48 min. 25 s, čo predstavuje najvyššie číslo, ak odhliadneme od faktu, že francúzska televízia vysielala 7. 6. 2009 hodinovú diskusiu v obvyklom čase spravodajského formátu. Zaujímavý moment je, že spomedzi troch skúmaných

[13] Vysielanie spravodajskej relácie Tagesschau začalo v decembri 1952 vo forme akéhosi kinožurnálu, keď dnešná televízia NDR začala s televíznym vysielaním. Relácia Tagesschau sa až v roku 1960 stala v pravom slova zmysle spravodajským formátom s habituálnym časom vysielania o 20.00 h., ktorý zostal dodnes, aj keď v roku 1963 vznikol konkurenčný formát „heute“ v televízii ZDF a v 80. rokoch sa k nim pridali spravodajské formáty súkromných televíznych staníc ako napr. „RTL-Aktuell“. Až v roku 1992 začína vysielať spravodajský kanál „n-tv“ a od roku 2000 kanál „N24“ (Faulstich, 2008, s. 79 – 80).

formátov je nemecký formát najkratší. Celkový prehľad v tabuľke:

Dátum	**Tagesschau um 20.00 Uhr**	
	Celková dĺžka	***SN k téme volieb do EP***
6. 6. 2009	15 min. 47 s	04 min. 48 s
7. 6. 2009	18 min. 02 s	10 min. 21 s
8. 6. 2009	14 min. 36 s	07 min. 55 s

Informatívnosť

V transkriptoch sme hľadali prehovory, ktoré dokladajú charakteristické črty televízneho spravodajského diskurzu ako sú informatívnosť a intertextualita s inštitucionálnym kontextom EÚ. Uvádzame niekoľko z nich[14].

Prehovor 1

M. B.[15]: *In den vergangenen vier Tagen haben die Bürger der EU ein neues Parlament gewählt.* (7. 6. 2009)

V prehovore sa divák dozvedá, že voľby trvajú štyri dni.

Prehovor 11

Ulrich Adrian: *30 Millionen Wahlberechtigte bestimmen 50 Europa-Abgeordnete.* (7. 6. 2009)

Z daného prehovoru sa recipient dozvedá, že Poľsko má v EP 50 svojich volených zástupcov.

Prehovor 14

Rolf-Dieter Krause: *Dann nämlich werden die nationalen Delegationen entscheiden, welchen Fraktionen sie sich zusammenschließen wollen.* (7. 6. 2009)

[14] Číslo prehovoru zodpovedá číslu v zhromaždenom súbore materiálu.

[15] Moderátor televízie ARD Marc Bathor.

Národní zástupcovia v EP sú organizovaní v politických frakciách.

Nasledovné prehovory dokladajú intertextualitu.

Prehovor 16
J. S.: *Die Prognose von Infratest dimap für die Wahlbeteiligung lautet auf 43%.* (7. 6. 2009)
Obraz: graf
V prehovore sa reportér odvoláva na volebný odhad agentúry.

Prehovor 17
M. B.: *Alles rund um die Europawahl und die Zahlen zum Nachlesen finden Sie auch im Internet unter tagesschau de e.* (7. 6. 2009)
Moderátor odkazuje na internetovú stránku spravodajského formátu Tagesschau.

Prehovor 18
M. B.: *Wir melden uns wieder um 21 Uhr 45 mit mit einer Extra-Ausgabe der Tagesthemen zur Europawahl. Darin historisches Tief für die SPD. Fragen von Tom Buhrow an den Parteivorsitzenden Franz Müntefering.* (7. 6. 2009)
Moderátor odkazuje upútavkou na zvláštne vysielanie správ a na témy, ktoré v nich budú nosné.

Prehovor 19
T. S.: *Weitere Informationen etwa über die Europawahl-Ergebnisse in den EU-Staaten finden Sie im Internet unter tagesschau de e.* (8. 6. 2009)
Prehovor odkazuje na synchrónnu prezentáciu volieb do EP na internetovej stránke televízie ARD.

Francúzske televízne médium TF1[16]

Podobne ako pri ARD sme pozorovali ako je téma volieb do Európskeho parlamentu spracovaná v relácii Journal télévisé (JT). Prvý kanál francúzskej televízie ponúka dve vydania televíznych novín za deň. Vysielajú sa o 13.00 a 20.00 h.

Minutáž a spôsob prezentácie

Správ, ktoré súviseli s témou európskych volieb, bolo 10. Jedna odznela deň pred voľbami, ďalšia v deň volieb, zostávajúcich osem deň po voľbách. Tu máme na mysli kratšie správy, ktoré boli zaradené do spravodajských relácií. Večerná spravodajská relácia v samotný deň volieb mala inú podobu. Trvala 1h 16min 2s (to zodpovedá dvojnásobku obvyklého času), začala o niečo skôr ako obyčajne začína hlavné večerné spravodajstvo a bola takmer celá venovaná voľbám. Zaujímavé je, že išlo o akýsi kontaminovaný formát, v ktorom sa miešali prvky diskusie vo forme okrúhleho stola a „klasickej" spravodajskej relácie. V tomto zvláštnom vydaní boli najprv oznámené výsledky volieb a následne prezentované stanoviská zástupcov jednotlivých politických strán. Títo boli pozvaní priamo do štúdia. V závere relácie však bolo zaradených niekoľko správ, ktoré tradičným spôsobom prečítala moderátorka.

Dátum	**JT o 13.00 h**		**JT o 20.00 h**	
	Celková dĺžka	***K téme volieb do EP***	***Celková dĺžka***	***K téme volieb do EP***
6. 6. 2009	40 min. 11 s	–	30 min. 41 s	2 min. 07 s
7. 6. 2009	14 min. 29 s	2 min. 25 s	1 hod 16 min 02 s	–
8. 6. 2009	41 min. 45 s	13 min. 33 s	34 min. 03 s	6 min. 42 s

[16] Z dôvodu prístupnosti archivovaného materiálu je predmetom výskumu televízne médium TF1.

Správy TF1 striedavo moderujú traja moderátori: dve ženy a jeden muž. Každú reláciu však uvádza iba jeden z nich.

Informatívnosť

Francúzske správy prinášajú celú sériu informácií o priebehu volieb, menej už o fungovaní samotných európskych inštitúcií. Neskôr budeme môcť konštatovať, že informačná štruktúra programov TF1 a STV1 je v mnohom podobná.

Obidva televízne kanály uplatňujú rovnaké informačné schémy. Pred voľbami sa hovorí najmä o technickej stránke hlasovania: typ volieb, počet poslancov, ktorí majú byť zvolení, volebný časopriestor, teda čas trvania volieb, počet volebných obvodov, kandidátov, strán, zoznamov celkovo a podľa jednotlivých regiónov. Toto všetko spolu tvorí akýsi „návod na použitie", ktorého sa má volič pridržiavať.

Počas volieb televízia divákovi ponúka obraz voliacich politikov, ale aj radových občanov, ktorí zdôvodňujú svoje rozhodnutie voliť alebo nevoliť. Ozývajú sa posledné výzvy ísť voliť, na rozdiel od STV ich však už vyslovujú iba samotní moderátori spravodajstva. Politici už nedostávajú priestor na vyjadrenia takéhoto typu. V samotný deň volieb napokon odznejú aj priebežné odhady volebnej účasti.

Informácie prezentované po voľbách majú tiež svoju presnú štruktúru: oznámenie výsledkov v percentách a podľa počtu získaných kresiel v EP, určenie víťazov a porazených, komentár k výsledkom volieb v ostatných európskych krajinách, predstavenie novozvolených poslancov. Tieto informácie dopĺňajú „priame svedectvá" o priebehu volieb. Sú to reportáže z volebných miestností vo vybraných obciach.

Intertextualita

Podľa klasikov textovej lingvistiky intertextualita v zásade znamená, že texty sú rôznymi spôsobom prepojené s inými textami. V rámci tejto najširšej definície intertextuality si všimneme dva druhy javov. Najprv prepojenia medzi jednotlivými vydaniami spravodajstva, potom odkazy na zdroje informácií z európskeho politického diskurzu, externé vo vzťahu k redakcii.

V televíznom spravodajstve počujeme hovoriť moderátorov, reportérov, komentátorov a analytikov, politikov a napokon aj „ľudí z ulice". Informačné zdroje, ktoré redakcia využíva, sa vyznačujú ešte vyššou mierou rôznorodosti. Rozlíšime zdroje európskeho politického diskurzu (európske inštitúcie, osoby pôsobiace v rôznych funkciách v EÚ, prípadne základné dokumenty EÚ) a domáce (francúzske, slovenské, nemecké) zdroje informácií. Takýmto domácim zdrojom je v analyzovanom materiáli napríklad francúzske Ministerstvo vnútra, ktoré oznamuje výsledky volieb.

Medzi intertextovými odkazmi na iné vydania spravodajskej relácie nachádzame, podobne ako v nemeckom formáte, odkaz na nasledujúce vydanie spravodajstva.

Prehovor 1:

VN[17]: *Pour connaître estimations, résultats, analyses et réactions, émission spéciale Européennes 2009 sur TF1 dimanche à partir de 19h 45. Sur notre plateau Xavier Bertrand, Benoît Hamon, Marielle de Cernaise, José Bové, Philippe de Villiers, Olivier Besancenot et Marie-Georges Buffet, notamment.*

CC[18]: *Voilà et le rendez-vous est donc pris pour demain soir pour cette édition spéciale du journal de 20h que j'animerai avec François Bachy.* (6. 6. 2009)

V prehovore reportérky Valérie Natafovej nájdeme kataforický odkaz na zvláštne vydanie televíznych novín, ktoré sa bude vysielať 7. júna večer. Nájdeme tu však tiež mená osôb, ktoré budú hosťami v štúdiu, a sú do určitej miery tvorcami európskeho politického diskurzu. V bezprostredne nadväzujúcom prehovore moderátorky Claire Chazalovej sa opakuje výzva sledovať okrúhly stôl.

[17] VN = Valérie Natafová (reportérka).

[18] CC = Claire Chazalová (moderátorka).

Medzi odkazmi na zdroje európskeho politického diskurzu nachádzame taký, v ktorom slovo dostal jeden z vtedajších francúzskych poslancov v Európskom parlamente Harlem Désir. Hovorí:

Prehovor 5:
Il faut que le Parti socialiste change si... s'il ne veut pas mourir. (7. 6. 2009)

Vyskytnú sa tiež odkazy na verejne prednesené stanoviská úspešných či neúspešných kandidátov. Spravodajstvo sa k nim opakovane vracia v rôznych po sebe nasledujúcich vydaniach. Ako príklad Martine Aubryová, predstaviteľka francúzskych socialistov.

Prehovor 8:
Je prends, surtout ce soir, toute la mesure de la responsabilité du Parti socialiste dans le score qui est le sien. (7. 6. 2009)

Slovenské televízne médium STV1

Správy STV majú pravidelný začiatok o 19.30 hod. Doba trvania je približne 20 až 21 min a majú pevnú štruktúru (správy z domova, zo zahraničia, z ekonomiky, zo životného prostredia, z regiónov, z kultúry). Uvádza ich moderátorská dvojica, žena a muž.

Minutáž

Správy 5., 6. a 7. 6. 2009, v celkovej dĺžke 64 min. 55 s uvádzali Jarmila Hargašová a Ľubomír Bajaník. Slováci volili svojich europoslancov 6. 6. 2009. V troch sledovaných reláciách odznelo 16 príspevkov súvisiacich s európskymi voľbami:

Dátum	**Správy STV**	
	Celková dĺžka	***K téme volieb do EP***
5. 6. 2009	23 min. 54 s	6 min. 24 s
6. 6. 2009	20 min. 32 s	15 min. 03 s
7. 6. 2009	20 min. 19 s	6 min. 38 s

V sledovaných reláciách moderátori prechádzajú od volieb v domácom kontexte k volebnej téme v kontexte európskom. Dôležité miesto má Ústredná volebná komisia ako inštitúcia, ktorá sleduje priebeh volieb. S takouto inštitúciou sa vo francúzskych ani nemeckých správach nestretávame. V popredí slovenského spravodajského formátu je technická stránka volieb: prístup do volebných miestností, problém s volebnými preukazmi, ako volia nevidiaci občania, dôchodcovia, študenti, a pod. Otázka technického zabezpečenia volieb sa – podľa nášho názoru aj z časového hľadiska – v správach ARD ani TF1 nenastoľuje. Priebeh sa približuje prostredníctvom priamych reportáží z jednotlivých obcí vo vybraných regiónoch. Ide o dve najmenšie obce na východnom Slovensku, Šarbov a Príkra (okres Svidník)[19] a obec Bodíky (Dunajská Streda)[20]. V slovenských správach sú okrem toho zaradené aj rôzne kuriózne reportáže, ako napríklad „Prvorodička voličkou" alebo storočná volička vo Valaskej. Ani tento pohľad v nemeckom či vo francúzskom formáte nenachádzame.

Informatívnosť

Pokiaľ ide o informatívnosť, hľadali sme informácie o fungovaní inštitúcií Únie a o európskej politickej agende. Z prvého slovenského príkladu, ktorý uvádzame, je divákovi napríklad zrejmé, že Slovensko disponuje 13 kreslami v Európskom parlamente.

[19] Ako zaujímavosť reportér uvádza počet oprávnených voličov v obciach: 12 a 11 osôb.

[20] Podobne TF1 uvádza reportáž z obce Barsac.

Prehovor 1:
M[21]: *O 13 kresiel v Europarlamente sa uchádzajú takmer dve stovky kandidátov zo 16 subjektov. Hlasovať môžeme až do 22. hodiny.* (6. 6. 2009)

Informácia o tom, že môžeme hlasovať do 22. hodiny, je regionálneho charakteru a nesúvisí s politikou EÚ v širšom kontexte.
Prehovor č. 7 priamo nastoľuje otázku informatívnosti, ktorá je predmetom výskumu:

Prehovor 7:
R. Fico: *Ja si myslím, že sme málo povedali slovenskej verejnosti o tom, čo vlastne Európsky parlament robí.* (6. 6. 2009)

Nie je možné ukázať analyzovaný materiál v jeho celistvosti, zdá sa nám však, že informatívnosť správ nedosahuje až takú úroveň, aby si občan mohol utvoriť komplexnejšiu predstavu o fungovaní Európskej únie. Divák sa napríklad nedozvedá o práci jednotlivých frakcií v EP a pod.

Zaujímavosťou je, že v slovenských správach sa často porovnávajú európske voľby s predchádzajúcimi, prezidentskými voľbami a v nemeckých správach sa voľby do EP v roku 2009 často porovnávajú s nadchádzajúcimi parlamentnými voľbami v Nemecku. Na základe volieb do EP sa v nemeckom formáte robia často prognózy pre parlamentné voľby. Vo francúzskych správach takisto nachádzame porovnanie s prezidentskými voľbami.

Intertextualita

Intertextové odkazy v správach STV 1 boli ojedinelé. Vzhľadom na daný výskumný úsek sa teda intertextualita nejaví ako frekventovaný fenomén slovenského spravodajského formátu. Predpokladáme však, že daný jav môže byť markantnejší pri pozorovaní v dlhšom časovom horizonte.

[21] M = moderátorka.

Z hľadiska intertextuality sa nám zdajú najzaujímavejšie vstupy bruselskej redaktorky STV Sone Mihálikovej.

Prehovor 18:
SM[22]: *hoci sa eurovoľby konajú až 4 dni, väčšina krajín sa rozhodla pre zajtrajší deň. Je to až 19 z 27, napríklad Francúzsko, Maďarsko či Poľsko. Ja len doplním, že voliť môžu aj Slováci, ktorí žijú v inej krajine Európskej únie, ak majú trvalý pobyt a zaregistrovali sa. Háčik je v tom, že si môžu voliť len kandidátov tej krajiny, v ktorej žijú, čiže napríklad v prípade Belgicka ide o belgických kandidátov. Tu v Belgicku sa takto k voľbám zaregistrovalo 135 Slovákov.* (6. 6. 2009).

Záver

Fenomény, ktoré sú predmetom projektového výskumu, sa v danom súbore transkriptov vyskytujú, otázkou je do akej miery približujú fungovanie európskych inštitúcií bežnému občanovi. Konštatujeme, že až na základe obsiahlejšieho projektu je možné priniesť analýzu intertextových odkazov na prvky európskeho politického diskurzu v spravodajských formátoch ako aj klasifikáciu informácií objasňujúcich fungovanie inštitúcií Únie. Tento text je vstupnou reflexiou o tom ako uchopiť danú špecifickú problematiku a spracovať ju v širšom kontexte.

Zoznam bibliografických odkazov

FAULSTICH, Werner. 2008. *Grundkurs Fernsehanalyse*. Paderborn : W. Fink UTB, 2008. 237 s. ISBN 978-3-7705-4683-1.

JANICH, Nina. 2008. Intertextualität und Text(sorten)vernetzung. In: *Textlinguistik : 15 Einführungen*. Ed. N. Janich. Tübingen : Narr, 2008, s. 177 – 196. ISBN 978-3-8233-6432-0.

REDDER, Angelika. 2001. Aufbau und Gestaltung von Transkriptionssytemen. In: *Text-und Gesprächslinguistik. Ein*

[22] SM = Soňa Miháliková.

internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Ed. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S. F. Sager. 2. Halbband. Berlin; New York : Walter de Gruyter, 2001, s. 1038 – 1059. ISBN 9783110169188.
TRAVERSO, Véronique. 1999. *Analyse des conversations*. Paris : Nathan, 1999. 128 s. ISBN 2-09-191048-1.

Predkladaný text je pilotnou štúdiou univerzitného grantového projektu (UGA) s názvom *Aktuálne otázky politického diskurzu európskych inštitúcií a ich prezentácia vo verejnoprávnych obrazových elektronických médiách vybraných krajín z pragmalingvistického hľadiska.* Nosnými riešiteľmi sú pracoviská Katedra germanistiky a Katedra romanistiky Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela.

Mgr. Katarína Chovancová
Katedra románskych jazykov
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tajovského 40
Banská Bystrica
chovancova@fhv.umb.sk

Mgr. Marek Ľupták
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tajovského 40
Banská Bystrica
Luptak@fhv.umb.sk

KONTAKTOVÉ PROSTŘEDKY V PSANÉ PUBLICISTICE

Bohumila Junková

INTERACTIONAL MARKERS IN WRITTEN JOURNALISM
The use of interactional markers, i.e. expressions referring to contact of communicators, is a characteristic feature of a number of functional styles. They convey various kinds of relationship between participants in communication resulting from their respective communicative roles. Although primarily present in spoken discourse, they may often be found in written texts. In written discourse, owing to the absence of feedback, which is so typical of spoken communication, the relationship is only implied. The present paper aims to explore interactional markers employed in written journalism.
Key words: journalistic style, interactional markers, stylised language, persuasion.

Užívání kontaktových prostředků je běžné v mluvených textech všech funkčních stylů. Vyjadřují různé podoby vztahů mezi komunikanty vyplývající z jejich komunikačních rolí. Lze říci, že čím důvěrnější je vztah mezi komunikanty, tím více kontaktových prostředků se v textech uplatní.

Kontaktové prostředky jsou však užívány i v textech psaných. Jde vždy o stylizaci vztahu. Zcela chybí zpětná vazba, typická pro přímý kontakt v komunikaci mluvené. Volba vhodných prostředků je obtížnější, protože adresátem je široký okruh čtenářů. V našem příspěvku chceme upozornit na některé kontaktové prostředky užívané v textech psané publicistiky. Jazykový materiál jsme čerpali z deníků Mladá fronta DNES (MfD), Právo (P), Lidové noviny (LN) od ledna do září 2009.

Nejfrekventovanějším kontaktovým prostředkem v textech psané publicistiky je **oslovení**. Jeho funkce může být různá. Slouží k navázání kontaktu, k jeho udržení či obnovení. Může být umístěno nejen na začátku textu, ale i na kterémkoli jiném místě. Prostřednictvím volby typu oslovení má publicista

možnost signalizovat své emoce: sympatie, důvěrnost, zdvořilost, nadřazenost, odstup nebo pohrdání. S oslovením je spojeno tykání či vykání. Třebaže bychom předpokládali, že tykání bude čtenáři signalizovat pozitivní charakteristiky, v českých denících tomu tak obvykle není. Oslovení bývá často užíváno v kombinaci s dalšími kontaktovými prostředky, často silně expresivními.

Početnou skupinu tvoří **oslovení mediálně známých osobností**. Místo jména jsou v některých případech oslovováni svou funkcí.

Tak poslyšte, pane prezidente, jste bezpochyby skvělý řečník a v Praze jste své rétorické schopnosti znovu předvedl. Umíte okouzlovat davy a vlévat zejména mladým lidem znechuceným politikou krev do žil. Ale tohle dvojznačné poselství si strčte za klobouk. (MfD 6. 4. 09)

Tak tohle je podle mne „nehumánní", pane hejtmane. (MfD 16. 4. 09)

V některých případech se uplatňuje **zdvořilá forma** oslovení, třebaže se s názory publicista vždy neztotožňuje.

Milý pane Fischere, ukázat zdvořilé redaktorce barevného life-stylového časopisu ženu a děti (všechny oblečené) nebo koupelnu a ložnici (prázdnou a ustlanou) je pro vás možná za hranicí dobrého vkusu (pro mě ne), ale zcela určitě to není softporno. (MfD 1. 6. 09) (Pozn. jde o redaktora HN Petra Fischera)

V některých případech je oslovením pouze **rodné jméno**. Připojit příjmení není nutné, buď je čtenář zná, nebo bylo uvedeno v textu již dříve.

Cha, cha, cha, Cyrile, zahřměl by potměšile (Kalousek)*, tak co, bývalý bratře?* (P 18. 6. 09)

Fajn, Susan, díky, že tohle všechno vydržíte, i já mám pro vás slabost, snad kvůli tomu věku nebo proč. (MfD 25. 4. osti, a jsou spojena s humornou nadsázkou.

Občas, když už by toho mělo být moc, chytí se politik jakoby za nos. Ty ty ty, kluku hubatá rathovská, musíš se ukáznit, káže Jiří Paroubek svému spojenci. (MfD 4. 7. 09)

Oslovení může být spojeno i s **vulgárními výrazy**. Je expresivní, má zesílenou hodnotící funkci. Připomíná záporné vlastnosti, nepopulární rozhodnutí, nevhodné chování, jednání nebo činy známé osobnosti, obvykle některého z kontroverzních politiků. Tato forma není užívána pouze v denících bulvárních, náš příklad je z Práva, třebaže tam byl autorem komentáře „ochotně" převzat ze Strakonického deníku. Záměr je zřejmý: oslovenou osobu urazit.

Strakonický deník 23. května z euforie nad úrodou čtivých událostí vysázel titulek: Paroubku, ty tlustý prase, táhni! (P 28. 5. 09)

Ve snaze vytvořit důvěrný kontakt oslovuje publicista **fiktivního adresáta** – čtenáře. Tento model byl častý ve starší literatuře, kdy se autoři literárních děl obraceli na čtenáře jako na partnera v komunikaci. V současných publicistických textech jde o prostředek se vzrůstající frekvencí.

Připadá ti, vážený čtenáři, tento názor provokativní? Pak jsi ještě nikdy neseděl na stranické schůzi a nikdy jsi nenavštívil Sněmovnu. (P 29. 7. 09)

Podobně působivé je oslovení neznámé osoby prostřednictvím **neutrálního výrazu** nebo **fiktivním jménem**, které označuje skupinu lidí. Publicista nemá zájem dodržovat vůči adresátovi běžné komunikační normy. Často vznikají specifické komunikační situace. Oslovení mívá formu singuláru.

Cizinče – do fronty a čekej! (tit) (P 28. 7. 08)

Takže díky, strýčku Same, ale na řadu přicházejí daleko, daleko důležitější otázky. (MfD 18. 10. 08)

Běžné je **kolektivní oslovení** neznámé skupiny prostřednictvím neutrálního pojmenování v plurálu. K nejfrekventovanějším patří oslovení *lidé*, *pánové*, *občané, přátelé*, výjimečně dnes příznakové *soudruzi*.

Tedy pánové, vás bych chtěl mít za kamarády! (MfD 22. 11. 08)

Je mi jasné, že můj hlas do nebes partajních sekretariátů nedojde, přesto se však odvažuji vyslat k nim střelmou modlitbičku: Přátelé, občané, bratři, soudruzi a jak se navzájem oslovujete, přestaňte už do sebe bušit historickými příměry, když o tom víte málo či skoro nic. (P 12. 6. 09)

Kolektivní oslovení může také informovat o příslušnosti ke skupině se společnými zájmy, názory nebo o příslušnosti k určitému místu.

Páni poslanci, páni senátoři a pane prezidente. Novým zákonem, který kvůli vašemu přispění začíná platit, jste Česko dostali někam, kam jste možná ani nechtěli. Měli byste proto okamžitě začít chystat změnu tohoto klenotu mezi českými zákony. Jinak riskujete, že až vás opravdu unesou nebo jinak poškodí, nebude se to vědět. Anebo snad rovnou počítáte, že nikomu chybět nebudete? (MfD 1. 4. 09)

Pražáci, dejte nám naše peníze! (MfD 11. 10. 09)

Občas se užívá nelichotivých expresivních pojmenování, která vyjadřují záporné vlastnosti členů skupiny, jak se s tím setkáváme v běžné komunikaci.

Primitivové, nelezte nám laskavě na hokej! (tit.) (MfD 17. 3. 09)

Někdy publicista užije ve funkci oslovení **generalizované pojmenování**. Podle M. Jelínka (1995) stupeň obecnosti zvoleného pojmenování závisí jednak na požadavcích textu, jednak na rozhodnutí autora. I když v psané publicistice se generalizovaná pojmenování užívají běžně, ve funkci oslovení jsou méně častá.

Milý státe, milá policie, buďte dál tím drábem. Alespoň co se pití za volantem týče. (MfD 30. 5. 09)

Státe, jednej! (P 4. 7. 09)

Křičí (vrcholní politici) *do Washingtonu: Ameriko, vrať se k nám! Už tě tady nemají mnozí rádi! Za bukem čeká Rusko, a ty místo toho, abys vztyčila radar v Brdech, k němu jezdíš na námluvy!* (P 18. 7. 09)

Zcela výjimečně najdeme v publicistických textech ve funkci oslovení substantiva **neživotná a abstraktní**. Jde o prostředek primárně užívaný v textech uměleckého stylu.

Léto, vítej – a promiň, že i ty ses stalo součástí předvolebního boje. (P 3. 7. 09)

Funkci kontaktových prostředků mohou mít **deminutiva**. Obvykle jde o výzvy, otázky či nabídky, nezřídka jsou spojeny s ironií či nadsázkou.

Takový osmitisícový penzista zaplatí za byt, energii, televizi, rozhlas a za dopravu a za bůhvíco ještě šest tisíc a za zbytek začne bendit: tuzemáček, vínko, pivíčko, cigárka, zvrhlíci mezi nimi snad i whističku a že by i kaviárek?... To by bylo, aby dědeček a babička nám dále ujídali ze zdravotnického chlebíčka! Poplatky na ně! (P 24. 1. 09)
Připojí se (TOP 09) *k průvodu do nicoty, kam zmizela ODA, Unie svobody, Zelení a jiné mikrostraničky?* (P 11. 7. 09)

Pro psanou publicistiku jsou charakteristické **řečnické otázky**. Autor textu se obrací na čtenáře a klade fiktivní otázky, nad nimiž by se měl čtenář zamyslet. Mají podobu tázacích vět, časté jsou otázky presumptivní užívané často i v mluvené komunikaci. Jejich kumulace je běžným jevem. I v tomto případě jde o formu kontaktu, třebaže, jako ovšem v psaných textech vždy, bez očekávané odezvy.
Kdo je vlastně kuřák-hazardér? Ten, kdo kouří pět denně a víc? Co ti, kteří si dají tři? Co kuřáci sváteční? A proč jen kuřáci? Kdo ztrestá tlouštíky, kteří se dobrovolně přežírají, případně nechají přežírat a vysedávat u počítačů své otylé děti? Budeme kasírovat feťáky (chtělo by se, ale je to iluzorní představa) i ty, kteří si na mejdanu zahulí trávu? Lajdáky, kteří si nečistí zuby (to není banalita, vliv špatné hygieny na srdce je už také prokázán)? Sebevrahy – motorkáře? Nevěrníky, kteří chytnou pohlavní chorobu? Směle do toho, ale jak chceme všechny ty hříšníky najít a označkovat? A pro které vzorné Mirky Dušíny tu pak zbude solidární zdravotní pojištění? Existují vůbec? (MfD 20. 6. 09)

Dojem spoluúčasti může u adresáta vyvolat **změna slovesné osoby**. V psané publicistice vnímáme jako nepříznakovou 3. os. sg. nebo pl. Děj se v tomto případě nevztahuje ke konkrétní osobě, ale k předmětu komunikace. Publicista někdy mění osoby nejen v rámci textu, ale i v průběhu jedné výpovědi. Změna osoby patří k méně nápadným kontaktovým prostředkům. Běžně se autor ztotožňuje s adresátem prostřednictvím **1. os. pl**. Nejde o plurál skromnosti, ale o jeden

ze způsobů, jak vyjádřit partnerství v komunikaci (já a vy), tzn. stylizovanou formou aktivní účast na ní (publicista – čtenář) prostřednictvím shodného názoru.

Krásným příkladem je to naše hrdinné vzpouzení se proti podpisu Lisabonské smlouvy. Nepodepíšeme! Nezradíme! Republiku nedáme! (MfD 12. 6. 09)

Je dost možné, že po této smršti se tu žádného šéfa Bílého domu třeba i na několik desetiletí nedočkáme. (MfD 6. 4. 09)

Ale my, co děláme náš stát, budeme už dlužit přes bilion. (MfD 13. 12. 08)

Přesto někdy může forma 1. os. pl. vymezit roli aktivního komunikanta – autora ve vztahu k adresátovi – čtenáři. Nahrazuje tak formu 2. os. pl. v případech, kdy autor nechce ve vztahu ke čtenáři působit nadřazeně. Jeho aktivita v komunikaci se oslabí.

Ale abychom si dobře rozuměli. (MfD 6. 4. 09)

Kombinace příznakových tvarů **1. os. pl.** s nepříznakovou **3. os. pl.** (my – oni) je v psané publicistice běžná. Často vyjadřuje kontrast nebo konfrontaci.

Ano, řemeslníci jsou u nás lemplové, řekneme si, pokud by byla předchozí věta vytržena z posudku stavebního dozoru na výkon firmy Beton při stavbě verandy u domu zbohatlíkova. (MfD 5. 11. 08)

My se tu honíme za desetikorunami a politici jsou kvůli nim ochotni jít až za hranici zákona. (MfD 16. 4. 09)

Vypadá to logicky a spravedlivě: Kuřáci si svým dobrovolným rozhodnutím ničí zdraví, proč bychom jim my ostatní měli přispívat na léčbu? (MfD 20. 6. 09)

Střídáním **3. os. pl. s 2. os. pl**. se autor ocitá v situaci pozorovatele, zprostředkovatele informace, někdy nabízí adresátovi radu nebo řešení.

Lidé hodně lžou a kradou a málo myslí. Z toho má cenu dělat hlubokou úvahu jen tehdy, když na to dostanete grant, jinak je to ztráta času. (MfD 9. 4. 09)

Střídání slovesných osob je v textech psané publicistiky běžným jevem, ve většině případů jde, jak už bylo řečeno, o

posílení či oslabení pozice autora nebo o stylizovanou konfrontaci jeho názorů se čtenářem.

Dalším z frekventovaných kontaktových prostředků je **imperativ**. V psané publicistice volí publicista formu imperativu z různých důvodů, např. chce-li v**ysvětlit** nebo doplnit **informaci**.

Jeho (= Lubomíra Zaorálka) *přirovnání britské Konzervativní strany k hnědým, rozuměj nacistům, je hodno Nobelovy ceny, kdyby se dávala za pitomost.* (MfD 13. 6. 09)

Už měsíc, den co den, zveřejňujeme na čtvrté stránce těchto novin dvojici fotografií: Česko, respektive Československo, tehdy – rozuměj před rokem 1989 – a dnes. (MfD 13. 6. 09)

V některých případech slovesa ve formě imperativu ztrácejí svůj lexikální význam a tím i významovou funkci. Jejich funkce je pouze kontaktová. Nabývají povahu částic, mohou mít i formu frazémů.

No, podívejte se na toho Žida, on se ještě snad brání a kope. Neslýchané! (P 28. 5. 09)

Čerta se ptej, proč něco nechtějí stále titíž lidé. (MfD 24. 3. 09)

Imperativ je nejen vhodným prostředkem kontaktovým, ale současně podporuje persvazivní funkci komunikátu. Může to být **výzva k nějaké činnosti**.

Schvalme tu zatracenou smlouvu! (MfD 13. 12. 08)

Žalujte doktory, budeme vyspělejší! (tit) MfD 26. 5. 09)

Založ, Tlustý, stranu, vyhraj volby a prosaď dvanáctiprocentní daň. (MfD 24. 3. 09)

Často se čtenáři dostane **rady či doporučení**.

Važme si nižších daní, už budou jen stoupat. (MfD 15. 12. 09)

Nezřídka je čtenář **uklidňován**.

Ale nezoufejme, zákon o pravdě nás může brzy čekat. (MfD 20. 6. 09)

Nám ostatním budiž úlevou, že už nemusíme žít v tak stupidním režimu. (MfD 13. 6. 09)

Běžné je **varování** před unáhleným jednáním, někdy publicista současně odkazuje na čtenářovy předchozí zkušenosti.

Hlavně těm politikům na ty jejich řeči neskočte! Na řeči o tom, že jim jde o to, aby se nová maturita ještě doladila, vysvětlila, zajistila a podobně. (LN 16. 6. 09)
Nezapomeňme, kdo podrazil předsednictví (tit) MfD 20. 6. 09)
Pomiňme, že český fotbal ublížil sám sobě. (MfD 9. 4. 09)
Jen si vzpomeňme: jak dlouho vydržela sláva Vlasty Horvátha, kterého národ protlačil do čela pěvecké soutěže u nás? (MfD 25. 4. 09)
Napiš petici proti prezidentovi, proti vládě, sbírej po ulicích podpisy – a nic. (MfD 23. 6. 09)

V posledních dvaceti letech nacházejí na stránkách novin široké uplatnění nepřímá **obrazná pojmenování**. Třebaže jejich repertoár je velmi rozmanitý, v našem příspěvku bychom chtěli připomenout pouze některé z nejnápadnějších. Frekventované jsou různé typy **frazémů**, ať již ve své základní podobě nebo autorem aktuálně modifikované.
Komu však není shůry dáno, v apatyce nekoupí a Paroubkovi poradci jsou zřejmě na baterky. (P 27. 5. 09)
Obávám se, že právě tady je jádro pudla. (P 15. 6. 09)
Sytý vlk a celá koza (tit.) (P 12. 9. 09)
Jen profesor Švejnar, dej mu pámbu Hrad, nesmlčel, že je asi třeba fiskálních stimulů na úrovni Evropy a nejlépe světa. (P 8. 6. 09)

V českých denících nacházíme množství různých typů metaforických či metonymických prostředků, v nichž může publicista uplatňovat svou fantazii. K nejpůsobivějším a současně nejfrekventovanějším patří přirovnání.
Není lehké porozumět českým politickým stranám a jejich lídrům. Dovedou zapomínat jako sklerotik, vykrucovat se jako při verbuňku a podlézat náladám veřejnosti jako fakír třiceticentimetrovou laťku. (P 13. 6. 09)

Kontakt mohou zprostředkovat, udržet či posílit rovněž **aluze**, odkazy na známé texty, nejčastěji umělecké. Pro správné pochopení publicistova záměru je znalost pretextu nezbytná. Proto se využívají texty známé široké populaci. Obvykle jde o

díla českých klasiků, s nimiž jsme se všichni setkali v čítankách. Přesto většinou publicista dílo nebo autora pro jistotu v textu připomene. K nejoblíbenějším autorům řadíme díla Jaroslava Haška a Karla Hynka Máchy.
Neboť, jak by řekl Švejk, mocnářství vovinula mračna možného vítězství sociální demokracie v říjnových volbách, a to by českou společnost prý vrátilo do předlistopadových poměrů. (P 20. 6. 09)

Najdeme i celé pasáže založené na aluzi. Někdy mohou mít podobu krátkého samostatného příběhu, v němž jsou zastoupeny i další kontaktové prostředky.
Paní kněžna Kateřina Brožová (tit) *Jen si vzpomeňte na klasiku, Babičku od Boženy Němcové. Sotva dala paní kněžna najevo, že cítí s lidem, byla jeho. Dokonce i ti Kudrnovi, co mívali k obědu veverky, vzdychli: „Ona je taková krásná, voňavá, má výstřih až na pupek, hahaha, ale vůbec není pyšná a zlá. Dá na radu babičky a pomůže nám. Tak hezky se usmála i tady na Pepíčka a mohla by říct: Vždyť je to debil slintavá...“ Když se potom Kudrnovi vrátí od holdu, tedy od voleb, v němž se kořili voňavé, krásné a hodné paní, zjistí, že dušené veverky vystydly a není to k žrádlu. Nicméně je hotovo. Kdepak, vůbec není naivní trouba, ten Jiří Paroubek. Zná své Kudrnovi.* (MfD 2. 5. 09)

Aby se publicista mohl se čtenářem – byť nepřímo – zkontaktovat, volí způsob vyjadřování, který je čtenáři blízký. Jsou to různé typy mluvenostních prostředků nejen lexikálních, ale i morfologických a syntaktických. **Stylizace mluvené komunikace** patří k velmi působivým prostředkům. Publicista se obrací ke čtenáři (nebo k jiné osobě) s informací, vysvětlením, názorem nebo doplněním, popř. omluvou.
Z tohoto hlediska se tedy hlásím, Jiří Paroubek nechť laskavě promine, k provládním novinářům. (P 13. 6. 09)
Ty třicetikoruny se řetězily do stokorun, takže člověk, potřebující ošetření a léky pro sebe či své děti, musel si připadat, dámy dovolí, jako „serpenízek“. (P 24. 6. 09)

Jó, V Čechách se žilo vždycky dobře, ať tu vládl Němec nebo Rus. V obchodech sice semtam něco nebylo, ale aspoň bylo jasno, kdo za to může. Samozřejmě, že vždycky „oni". My jsme zatím popíjeli skvělé pivečko a utvrzovali se, že kdyby nás tehdá Francouzi nenechali na holičkách a onehdá Dubček nepodepsal, svět by věděl, jací jsme pašáci. Teď tedy Evropská unie. Konečně se o nás zase někdo postará. Navenek je vše v nejlepším pořádku: bránili jsme se, co jsme mohli. A už za pár let si v hospodě budeme moci povzdechnout: „Jo, kdyby nám to tehdá Irové v tom druhým referendu nepohnojili, tak Klaus by to nikdy nepodepsal..." My totiž nikdy nekapitulujeme – v hospodě. (MfD 12. 6. 09)

Občas přebírají publicisté kontaktové výrazy užívané v běžné mluvě, např. *bacha, aby bylo jasno, hele, poslyš, panečku* apod.
Bacha, jde citlivá Kateřina (tit) (MfD 30. 5. 09)
Aby bylo jasno – neříkám, že situace je růžová. (MfD 27. 2. 09)
Aby bylo jasno, politici mají brát slušné platy. (MfD 11. 6. 09)
To podivín Fischer si namluvil ženu o dva roky starší. Hle, zase něco nového! (MfD 12. 5. 09)
Těžko říct, proč tahle epidemie postihuje zrovna Česko. (MfD 9. 5. 09)

Na stránkách českých deníků najdeme i méně obvyklé kontaktové prostředky, které souvisí s kompozicí publicistického textu. Publicista se snaží vytvořit iluzi neformální komunikace a dává čtenáři **hádanky** nebo vypravuje **vtipy**. Protože se ale nechce spoléhat na případné neporozumění, pointu raději čtenáři sdělí.
Je to malé, žluté a dělá to první krůčky. Krčí se zatím na předposledním místě stranických preferencí a politici se na to dívají dílem s nedůvěrou, dílem s podezřením a dílem s obavami. Řeč je o Schwarzenbergově-Kalouskově nové straně TOP 09. (P 11. 7. 09)
To co Zaorálek by nevymyslela žádná blondýna na světě. Jeho zahraniční politika evokuje pěkný vtip o blondýnách: Ptá se muž manželky blondýny, můžeš mi říct, proč jsi tak blbá, když jsi tak krásná? Manželka odpovídá: Krásná jsem proto, abych se ti

líbila, a blbá jsem proto, aby ses líbil ty mně. Na Zaorálka to sedí. (MfD 13. 6. 09)

Kontaktovou funkci má rovněž užití dativu. V běžné komunikaci je častý **dativ emocionální**, vtažení adresáta do děje slouží **dativ zainteresovávání**. K našemu překvapení jsme zjistili, že jde v textech psané publicistiky o prostředek okrajový.
Když se nám úsporná žárovka nedejbože rozbije, vypustí do vzduchu lahůdkové jedy. (P 29. 8. 09)
My, voliči, si právě prožíváme několik málo týdnů své slávy a důležitosti. (P 29. 8. 09)

Závěr

Kontaktové prostředky jsou v současných českých denících běžným jevem především v textech analytických. Slouží k vyjádření citové subjektivity. Umožňují vyjádřit vztahy, názory, upozornění, doporučení, varování apod. a nenásilným způsobem navodit (stylizovaný) vztah publicisty k adresátovi. Jejich prostřednictvím se zmenšuje odstup mezi virtuálními komunikanty, komunikace vyznívá přirozeněji, vztah nabývá srdečné podoby a adresát může nabýt dojmu, že jeho role není pouze pasivní. Cílem našeho příspěvku není podat vyčerpávající přehled kontaktových prostředků, ale pouze upozornit na ty nejnápadnější.

Literatura

BARTOŠEK, Jaroslav. 2002. Tlak profese – specifický faktor ovlivňující jazyk žurnalistiky. In: *NŘ, 85*, 2002, s. 68 – 78.
ČECHOVÁ, Marie – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva. 2008. *Současná stylistika*. Praha : NLN, 2008. 381 s. ISBN 978-80-7106-961-4
Jazyk, média, politika. 2003. Ed. S. Čmejrková – J. Hoffmannová. 1. vyd. Praha : Academia, 2003. 258 s. ISBN 80-200-1034-3
JELÍNEK, Milan. 1995. Stylistika. In: *Příruční mluvnice češtiny.* Praha : NLN, 1995, s. 699 – 707. ISBN 80-7106-134-4

JUNKOVÁ, Bohumila. 2002. Obrazná pojmenování metaforická a jejich funkce v psaných publicistických textech. In: *Stylistyka XI*. Ed. S. Gajda. Opole : 2002, s. 383 – 396.
JUNKOVÁ, Bohumila. 2004. K obraznosti a expresivitě v současné publicistice. In: *Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století*. Ed. Balowski, M., Svoboda, J. Walbrzych – Ostrava : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa – OU, 2004, s. 129 – 138.
Mluvnice češtiny 2 Tvarosloví. 1986. Ed. J. Petr. Praha : Academia, 1986, 536 s.
Mluvnice češtiny 3 Skladba. 1987. Ed. J. Petr. Praha : Academia, 1987, 746 s.
MINÁŘOVÁ, Eva. 2005. Parémie a frazémy v publicistice, jejich proměny a funkce se zaměřením na církevní publicistiku. In: *Parémie národů slovanských II.* Ostrava : FF OU, 2005, s. 64 – 71.
SRPOVÁ, Hana. 2005. Manipulace a persvaze – janusovské dilema. In: *Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích.* Ed. H. Srpová. Ostrava : FF OU, 2005, s. 200 – 208.

Tato studie vznikla jako součást projektu Grantové agentury České republiky č. 405/07/0090 s názvem *Jazyková dynamika současné publicistiky*.

doc. PaedDr. Bohumila JUNKOVÁ, CSc.
Filozofická fakulta JU
Ústav bohemistiky
Na Mlýnské stoce 35
370 01 ČESKÉ BUDĚJOVICE
ČESKÁ REPUBLIKA
junkova@ff.jcu.cz

JAZYKOVÁ KOMUNIKÁCIA A TOPONYMÁ

Jaromír Krško

VERBAL COMMUNICATION AND TOPONYMS
Author pays his attention to toponyms in common communication. There are two levels of toponyms usage. There is an official level where we can use standard names and there is a colloquial level where we can use dialect names. There are shown sources of tension between dialect form of a word and codified form of it in the paper as well as there are underlined evident dialect suffixes. In the end of the paper the author claims, that expressive toponyms have not been codified yet, but they work in a colloquial language.
Key words: Communication, toponyms, dialect suffix, official level of communication.

Označenie a pomenovanie objektov sociálneho priestoru jedinca alebo skupiny je prejavom najdetailnejšieho vnímania objektívnej reality a sociálnych vzťahov. Pomenovanie (onymický model) geomorfologického objektu, teda toponymum, môžeme rozložiť na tri základné zložky, ktoré sa navzájom podmieňujú a tvoria neoddeliteľnú jednotu. M. Majtán (1994) člení onymický model na slovotvorný model a toponymický model. Toponymický model tvoria motivačné príznaky na jednej strane a obsahovo-sémantické príznaky na strane druhej. Motivačné príznaky znamenajú fázu vzniku toponyma a obsahovo-sémantické príznaky znamenajú jeho fungovanie v spoločenskej komunikácii, v určitej jazykovej situácii, ktorá závisí od rozličných komunikačných činiteľov. Do komunikačnej schémy už pred myšlienkovým spracovaním odrazov druhového jedinca a ich jazykovým stvárnením sa „vydelili apelatívne onymické objekty komunikácie a v jazykovom kóde sa aj pri ustavičných vzájomných vzťahoch polarizovala apelatívna a onymická sféra jazyka. Propriálna nominácia ako pomenúvanie na druhotnom jazykovom pláne sa uskutočňuje v rámci daného jazykového systému a na pozadí príslušnej onymickej sústavy.“ (Blanár,

2000, s. 212 – 213). V spoločenskom fungovaní rozlišuje V. Blanár fungovanie vlastného mena v propriálnom a apelatívnom kontexte, v rámci ktorých sa realizuje úradná a neúradná menná sústava.

Fungovanie vlastného mena v komunikácii označuje V. Blanár termínom onymický kontext propria (Blanár, 1996). J. Pleskalová (1980) pripomína dôležitý fakt, že toponymá miestneho charakteru (má na mysli predovšetkým terénne názvy jednotlivých obcí) majú bližšie k nárečiu, ako ku spisovnému jazyku. Táto tendencia je priamo úmerná spoločenskej dôležitosti propria a jeho akčného rádia, t. j. známosti označeného onymického bodu a známosti samotného toponyma. Na tomto princípe je založené vnímanie toponým prostredníctvom sociálnych skupín – ide o tzv. sociálne toponymá, prípadne sa sféra sociálneho vnímania rozširuje aj na antroponymiu (sociálne antroponymá), globálne sa takéto vlastné mená označujú termínom sociálne onymá (k tomu Krško, 1998 a 2003). Na podobu toponým teda výrazne vplýva miestna nárečová forma a onymický kontext. Kým nárečová forma tvorí slovotvornú časť onymického modelu, teda vonkajšiu, formálnu stránku toponyma, jeho onymický kontext vytvára sieť pomenovacích modelov a vzťahov. Pomocou onymického kontextu môžeme určiť relatívnu polohu objektu, vlastnícke vzťahy a pod. Ak je totiž v názve predložka *za*, objekt nemôže ležať *pred* relačným objektom, apelatívny člen názvu informuje o aký druh propria ide – napr. apelatívum *potok* radí vlastné meno do sústavy hydroným, apelatívum *hrb* poukazuje na vyvýšeninu, *dolina* charakterizuje priestor medzi horskými chrbtami atď.

Toponymá viazané na sociálnu skupinu dediny, teda terénne názvy chotára obce, sú v priamej komunikácii domáceho obyvateľstva spojené predovšetkým s miestnym nárečím. Vyplýva to najmä z toho, že toponymá fungujú predovšetkým v hovorenej (a nie písomnej) podobe komunikácie. V. Blanár (2003, s. 10) v súvislosti s fungovaním vlastného mena v komunikácii rozoznáva (podobne ako v apelatívnej lexike) jazykový znak v jazykovom systéme (v rovine langue) a komunikačný znak v hovorenom alebo písanom prejave

komunikujúcich (v rovine parole). Obidva druhy znakov sú abstraktné pojmy, pričom onymický komunikačný znak má (na rozdiel od apelatívneho komunikačného znaku) svoje špecifické postavenie. Spoločnou vlastnosťou apelatívneho a onymického komunikačného znaku je, že musí existovať spojenie medzi designátorom a denotátom, t. j. apelatívum alebo proprium vieme spojiť s objektom pomenovania, resp. nositeľom mena. Hovorená podoba komunikácie je na rozdiel od písanej komunikácie zložitejšia v tom, že percipient nemá signál na oddelenie apelatíva od propria. Vlastné mená môžu vstupovať do prehovoru v apelatívnom i propriálnom kontexte (pozri o tom vyššie). Identifikáciu pomenovaného objektu raz ako druhového objektu (apelatívny komunikačný kontext), inokedy ako druhového jedinca (propriálny komunikačný kontext) umožňujú jazykové kompetencie komunikujúcich a „vedenie o onymickom objekte" (Blanár, 2003). Nevyhnutnou podmienkou vedenia o onymickom objekte je poznať onymickú triedu proprií, do ktorej daný názov možno zaradiť a identifikovať názov s príslušným objektom. Do komunikačnej propriálnej schémy vstupuje teda na začiatku zaradenie názvu do onymickej triedy, v druhej fáze percipient stotožňuje pomenovanie s objektom na základe jeho vlastností, charakteristických znakov a povahy. Prirodzene, percipient musí vedieť o týchto príznakoch objektu.

Znalosť proprií v chotári obce je nevyhnutným predpokladom úspešnej komunikácie danej society a často je obmedzená na miestne nárečie. Pri narušení komunikačnej schémy nositeľ nárečia – nositeľ nárečia dochádza k využívaniu spisovných variet názvov – napr. pri terénnom výskume môže informátor vnímať exploatátora ako človeka neovládajúceho nárečie, preto sa snaží komunikovať spisovne, prípadne sa pohybuje v rovine subštandardnej variety jazyka s využívaním čo najmenšieho počtu nárečových prvkov. Počas výskumov terénnych názvov v obciach Muráň, Muránska Dlhá Lúka, Revúca a ďalších sme sa v počiatočných fázach výskumu stretli s podobami názvov ako *Čisťina, Čierťazeň, Ľiptáčka, Úbočky, Žobráčka*..., len miestami sme zaznamenali nárečové varianty toponým – napr. *Hvarka, Hrkotáš*. Záznamy spontánnych reakcií a rozhovorov medzi domácimi nositeľmi nárečia o prácach na poli, v hore,

teda tematicky spojené s miestami, kde potrebovali presne lokalizovať a pomenovať nami skúmané objekty, však využívali čisto nárečové podoby – *Šisťina, Šerťazeň, Ľiptáška, Úboški, Žobráška*... Postupným výskumom a častejšími návštevami miestnych informátorov došlo k zblíženiu a preklenutiu „oficiálnej" komunikačnej bariéry a informátori bežne a spontánne komunikovali v nárečí, resp. v subštandardnej podobe jazyka s využívaním nárečových prvkov.

Pôvodné nárečové podoby toponým postupne prešli procesom štandardizácie do spisovnej formy. Štandardizované toponymá sú zapísané predovšetkým v mapách a v štandardizovaných geografických príručkách (napr. *Geografické názvy okresu*..., ktoré vydáva Geografický a kartografický ústav v Bratislave) a používajú sa v oficiálnej komunikačnej situácii. V procese štandardizácie dochádza k napätiu medzi úzom a normou, teda k napätiu medzi nárečovou a spisovnou podobou názvu. Jednotlivé teritoriálne nárečia napr. využívajú odlišné podoby prípon posesívneho typu toponým – v oblasti Považia má toponymum *Kašeje lúka* podobu *Kašech lúka*, v severnej polovici Turca má podoby *Kašé lúka*, v južnej časti Turca však korešponduje nárečová podoba so spisovnou. Tlak na kodifikovanú podobu vyvolávajú aj hláskové zmeny v miestnom nárečí – tomu zodpovedajú napr. toponymá v hornoipeľkom prostredí, ktoré obsahujú klesavý diftong *ei* oproti spisovnému stúpavému diftongu *ia* alebo vokálu *y* – *Medzi Žeire, Pod Lazei, Pot košarei, Sviňeirka* (príklady sú z chotára Málinca), proti spisovným podobám *Medzi Žiare, Pod Lazy, Pod košary* (> *Pod košiare*), *Sviniarka* (Krško, 2009, s. 26 – 29). Pre gemerské dialekty sú typické hláskoslovné zmeny *č > š, ie > ia*, z tvaroslovných zmien sú to prípony *-ó* v tvaroch G. pl. maskulín a l. sg. feminín... Preto sme v spontánnych prehovoroch autochtónnych obyvateľov zaznamenali toponymá (vyššie spomenuté) *Šisťina, Šerťazeň, Ľiptáška, Úboški, Žobráška, Prialoch, Blatňia doľinki, Krížňia cesťi, Pod Maksinó, Pred Hiencovó, Za Jaminó, Nad Viňiškó*...

Výrazný nárečový prvok, ktorý spôsobuje napätie medzi nárečovým úzom a normou je prípona *-ok* (resp. *-čok*) v nárečiach juhovýchodnej strednej slovenčiny, ktorá sa

vyskytuje v toponymách utvorených z deminutívnych apelatívnych základov typu *domčok, stromčok, jarčok, zámčok*... V hydronymii povodia Hrona sme napríklad zaznamenali názvy *Zazančok* (štandardizovaný názov je v súčasnosti *Bečovský potok*) – názov vznikol z predložkovej konštrukcie *za zámčok*[1]; *Dolný Hančok, Horný Hančok, Prostredný Hančok, Harmančok* (názovy sú v tejto podobe štandardizované); *Hliníčok* (oficiálna podoba *Hliník*), *Hrončok* (oficiálne *Hronček*), *Járčok* (oficiálne *Chlmský potok*), *Podzámčok* (štandardizovaný v podobe *Potôčik*) – motivantom je ojkonymum *Podzámčok*, ktoré bolo kodifikované s južnostredoslovenskou nárečovou príponou *-čok*.

Názvy s pôvodnými nárečovými znakmi sa dostali do štandardizovanej podoby (a teda aj do máp) najmä v sémanticky nejasných názvoch, teda tých, pri ktorých došlo k desémantizácii a nebolo možné spoľahlivo určiť motivujúce apelatívum. Mnoho názvov bolo deformovaných českými geodetmi, ktorí prišli na Slovensko v období prvej ČSR. Títo geodeti získavali miestne terénne názvy od domáceho obyvateľstva (prirodzene v nárečovej podobe) a pri nejasne znejúcom názve zapísali toponymum nesprávne. Takto sa do súčasnej (teda kodifikovanej) turistickej mapy (M 1 : 50 000) dostal názov v Revúcej – *Nad Viničkom* (správne by mal znieť *Nad Viničkou* – v nárečí *Nad Viňiškó*) – ku chybe došlo pod tlakom gemerského nárečového tvaru l. sg. feminín *-ó* oproti spisovnej prípone *-ou*.

Medzi štandardizované názvy sa nedostali expresívne toponymá, ktoré však fungujú v hovorenej podobe a v miestnom úze. V štúdii venovanej vyjadreniu kvantitatívno-kvalitatívnym vzťahom v toponymii pomocou expresivity a metafory sme konštatovali, že expresívna lexika je „indikátorom intimity komunikačného prostredia“ (pri použití expresívnych slov sa v komunikačnej situácii ocitajú len najbližší, teda „naši“ a nie „tí druhí“). Expresivita v komunikácii zároveň pôsobí lascívne. Počas dialektologických výskumov sme sa stretli s takýmto využitím lexiky najmä vtedy, keď informátori nepokladajú

[1] Zámčekom označovali kaštieľ z 2. pol. 16. stor. v Dolnej Mičinej.

exploatátora za rušivý element, ale komunikujú spontánne a prirodzene. V lascívnosti sa dá vybadať aj ďalšia dôležitá funkcia expresívnej lexiky – ozvláštniť ťažký pracovný úkon, teda do určitej miery „spríjemniť," zľahčiť náročnú a namáhavú prácu. Expresívna lexika obsiahnutá v nárečiach (možno hovoriť o bežnej komunikácii) je obsiahnutá aj v pomenovaní okolitých geomorfologických objektov, s ktorými ľudia prišli alebo prichádzajú do styku." (Krško, 2006, s. 63). Expresívne motivované toponymá často vyjadrujú veľkú vzdialenosť objektu od osady, nekvalitnú pôdu, náročnosť terénu a podobne. Takto vznikli toponymá *V riti* (podobne v českej toponymii existujú názvy *V prdeli, V řiti* – Šindelářová, 2005, s. 82), *Usrance, Chajlúky, Sráč, Zasraná medza, Kakajka, Prdlička, Riť, Serava, Zasraná, Cicmoška* (presnú motiváciu pozri Krško, 2006).

Na základe spomenutých príkladov je zrejmé, že toponymá (alebo propriá vo všeobecnosti) majú v komunikácii svoje špecifické postavenie a špecificky vstupujú do komunikačného reťazca. Poznanie zákonitostí komunikačného hľadiska proprií môže prispieť k lepšiemu pochopenie komunikácie vo všeobecnosti.

Literatúra

BLANÁR, Vincent. 1996. *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. 1. vyd. Bratislava : VEDA, 1996. 250 s. ISBN 80-224-0490-X.

BLANÁR, Vincent. 2000. Motivačný model v onomastike. In: *Selecta linguistica et onomastica : Vincent Blanár zum 80. Geburstag zugeeignet*. Ernst Eichler (Hg.) – Limitierter Vorabdr. Leipzig : Leipziger Univ.-Ver., 2000 (Namenkundliche Informationen : Beiheft ; 21), s. 208 – 215. ISBN 3-935693-05-2.

BLANÁR, Vincent. 2003. Vlastné meno v komunikácii (teoretické východiská). In: *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia : Zborník referátov z 15. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Bratislave, 6. – 7. septembra 2002*. Zost. P. Žigo a M. Majtán. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV; Bratislava : Filozofická fakulta UK v Bratislave, 2003, s. 9 – 18. ISBN 80-224-0791-7.

HLADKÝ, Juraj. 2003. Názvy vodných objektov v spoločenskej komunikácii. In: *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská*

onomastická konferencia : Zborník referátov z 15. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Bratislave, 6. – 7. septembra 2002. Zost. P. Žigo a M. Majtán. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV; Bratislava : Filozofická fakulta UK v Bratislave, 2003, s. 229 – 237. ISBN 80-224-0791-7.

KRŠKO, Jaromír. 1998. Mikrosociálne toponymá. In: *13. Slovenská onomastická konferencia : Zborník referátov z 13. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Modre-Piesku, 2. – 4. 10. 1997*. Bratislava : Filozofická fakulta UK v Bratislave; Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1998, s. 115 – 119. ISBN 80-85586-11-8.

KRŠKO, Jaromír. 2001. *Terénne názvy z Muránskej doliny*. 1. vyd. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica, 2001. 232 s. ISBN 80-8055-577-X.

KRŠKO, Jaromír. 2003. Sociálny priestor v onymii (Vznik onymických subsystémov – sociálnych toponým). In: *Metodologia badań onomastycznych*. Olsztyn : Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2003, s. 61 – 70. ISBN 83-87643-73-4.

KRŠKO, Jaromír. 2006. Vyjadrenie kvalitatívno-kvantitatívnych vzťahov v toponymii pomocou expresivity a metafory. In: Slavica Slovaca, roč. 46, 2006, č. 1, s. 61 – 68

KRŠKO, Jaromír. 2009. Chotárne názvy Málinca. In: *Málinec. Regionálna monografia*. Málinec : Obecný úrad Málinec, 2009. s. 26 – 29. ISBN 978-80-89183-57-9.

MAJTÁN, Milan. 1980. Spoločenské fungovanie toponyma. In: *Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. (Zemplínska Šírava 20. – 24. septembra 1976.) Zborník materiálov*. Red. M. Majtán. Bratislava : Veda, 1980, s. 43 – 49.

MAJTÁN, Milan. 1994. Motivácia a lexikálna sémantika. In: In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien : Zborník referátov z XI. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Nitre 19. – 20. mája 1994*. E. Krošláková (ed.), Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV; Nitra : Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1994, s. 15 – 19. ISBN 80-88738-68-7.

MALENÍNSKÁ, Jitka. 2003. K proměně pomístních jmen v neoficiální komunikaci. In: *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia : Zborník referátov z 15. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Bratislave, 6. – 7. septembra 2002*. Zost. P. Žigo a M. Majtán. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV; Bratislava : Filozofická fakulta UK v Bratislave, 2003, s. 177 – 181. ISBN 80-224-0791-7.

PLESKALOVÁ, Jana. 1980. Pomístní jména v jazykové komunikaci. In: *Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. (Zemplínska Šírava 20. – 24. septembra 1976.) Zborník materiálov*. Red. M. Majtán. Bratislava : Veda, 1980, s. 81 – 84.
ŠINDELÁŘOVÁ, Jaromíra. 2005. *Modelová analýza anoikonym na Lounsku*. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2005. 166 s. ISBN 80-7044-700-1.

doc. Mgr. Jaromír KRŠKO, PhD.
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
krsko@fhv.umb.sk

O DYNAMIKE PRIAMEJ A NEPRIAMEJ KOMUNIKÁCIE VO VYUČOVANÍ MATERINSKÉHO JAZYKA

Milan Ligoš

THE DYNAMICS OF DIRECT AND INDIRECT COMMUNICATION IN TEACHING MOTHER TONGUE
In addition to communication face to face and through the media, the author examines the dynamics of direct and indirect communication in teaching the language of open possibilities and means of communication rules (principles) against the background of the new school reform in Slovakia.
Key words: communication, teaching the mother tongue, direct and indirect communication complexity.

1 **Úvod.** Školská komunikácia predstavuje špecifický druh riadenej sociálnej komunikácie, ktorá by mala rozvíjať **žiaka komplexne ako integrovanú originálnu bytosť**. Pre profilový učebný predmet materinský jazyk a literatúra (ďalej MJL) v rámci základnej vzdelávacej oblasti jazyk a komunikácia je veľmi dôležité, aby sme v interpersonálnej komunikácii, osobitne verbálnej komunikácie žiakov, akceptovali a rozvíjali prinajmenšom **obsahový, výrazový, apelový a sebareprezentačný aspekt**, ako ich predstavuje teória výpovedných komunikačných aktov (Austin, Searle, Horecký a i.). Je to v súlade s moderným chápaním textu ako jednoty jeho výrazovej, referenčnej, ilokučnej a perlokučnej zložky na pozadí rozmanitých komunikačných situácií, intencií a kontextov.

Pri verbálnej komunikácii používame prirodzený jazyk ako univerzálny komunikačný kód a základné médium. Vo svojej podstate jazyk má digitálnu povahu a existuje v dvoch základných formách, a to **v ústnej a písomnej**. Z toho vychádza, že ľudská reč je uspôsobená na existenciu v hlasovo-sluchovej a graficko-vizuálnej podobe. V tejto súvislosti pri

verbálnej komunikácii je relevantný aspekt **vnútornej a vonkajšej reči**, taktiež **intrapersonálnej a interpersonálnej reči** človeka. Vo vyučovaní do popredia vystupuje predovšetkým vonkajšia verbálna medziľudská komunikácia. Okrem toho môžeme ešte vyzdvihnúť **egocentrickú a sociocentrickú reč učiteľa a žiakov**. Dá sa povedať, že reč žiaka má skôr podobu egocentrickej reči, reč učiteľa by zasa mala mať parametre sociocentricky orientovanej komunikácie. Podľa nášho názoru „kognitívne, emocionálne, vôľové alebo postojové, vôbec mentálne informácie prenášame tak verbálnymi ako aj neverbálnymi výrazovými prostriedkami, a to v komplexnej, integrovanej podobe obidvoch základných výrazových či znakových sústav. Mentálne reprezentácie alebo svoje „mentálne štartovacie bloky" používame prevažne neuvedomene" (Ligoš, 2009, s. 29).

Okrem vyššie spomenutých druhov komunikácie pre vyučovanie MJL z hľadiska témy nášho príspevku je zaujímavá a relevantná jednak **reč oficiálna**, teda vyučovacia, verejná, ktorá sa zo strany učiteľov vyznačuje úsilím používať spisovný jazyk, jednak **reč** voľnejšia, teda **doplnková, polooficiálna alebo konverzačná**. V tomto prípade učiteľ v komunikácii so žiakmi viac preferuje emocionálne podfarbenie, v pokynoch sa výraznejšie prejavuje empatia, ale aj netrpezlivosť, nespokojnosť s tempom práce, tiež vyjadrenie spokojnosti, záujmu, kladného afektívneho hodnotenia a pod. (pozri J. Svobodová, 2000, s. 54).

2.1 Podľa základných výrazových prostriedkov a ich uplatnenia rozlišujeme vo vyučovaní MJL **tieto kľúčové druhy komunikácie:** verbálna a neverbálna, ústna a písomná, komunikácia a metakomunikácia, tiež oficiálna a polooficiálna, resp. konverzačná komunikácia. Na pozadí základných sfér a dimenzií človeka je užitočné, aby sme vo vyučovaní MJL pracovali s týmito ťažiskovými **modalitami interpersonálnej komunikácie:** vecná verzus emocionálna a estetická komunikácia, efektívna verzus neefektívna, pozitívna a negatívna, priama a nepriama komunikácia. V dávnej minulosti vo vyučovaní prevažovala priama komunikácia, t. j. z tváre do

tváre alebo F2F. Nepriama komunikácia začala s používaním písma, učebných pomôcok a moderných technológií. **Pri priamej komunikácii** sú učiteľ a žiaci v bezprostrednom či priamom kontakte. „V tomto prípade sú účastníci komunikácie prítomní na istom mieste (prostredie školskej učebne, na vychádzke a i.) a nastáva okamžitá spätná väzba. Priama komunikácia sa v podstate uskutočňuje v hovorenej, ústnej podobe. Okrem učiteľa MJL môže so žiakmi vo vyučovaní priamo hovoriť aj spisovateľ, pozvaná osobnosť z verejného života, riaditeľ školy, triedny učiteľ, učiteľ iného predmetu, žiak z inej školy, pracovník knižnice, múzea, okoloidúci na vychádzke a i. (beseda, diskusia, rozhovor, interview a pod.)“ (Ligoš, 2009, s. 94 – 95). Z hľadiska priamej a nepriamej komunikácie vo vyučovaní klasická didaktika vymedzovala aj metódy a postupy expozície nového učiva. Tradične sú známe metódy tzv. priameho prenosu poznatkov a metódy sprostredkovaného prenosu informácií, resp. učiva. Pri priamom prenose ide v podstate o odovzdávanie alebo transmisiu učiva od učiteľa k žiakom verbálnymi metódami, ako napr. vysvetľovaním, školským dialógom a pod. Prirodzene, myslíme tým na klasické poňatie metód v zmysle verbálneho odovzdávania učebného obsahu a taktiež na moderný tvorivý postup uplatnením metód verbálneho charakteru, napr. na sokratovskú metódu, problémový rozhovor, heuristiky a i.

„**O nepriamej medziľudskej komunikácii** hovoríme vtedy, ak medzi komunikujúcimi je nejaký sprostredkujúci prostriedok (technika, médium, nosič, organizačná forma), ktorý informáciu alebo význam prenáša. Nie je to teda komunikácia z tváre do tváre, účastníci komunikácie nemusia byť prítomní, nenastáva okamžitá spätná väzba. Dá sa povedať, že aj písomný záznam, napr. list, text učebnice či literárne dielo (tiež napr. film, výtvarné umenie, divadlo, reklama a pod.) je sekundárnou komunikáciou, lebo čitateľ, recipient nekomunikuje priamo s autorom, ale číta (vníma) s istým odstupom času jeho text. Takto sa vo vyučovaní MJL často stretávame s nepriamou komunikáciou, keď žiak pracuje s učebnicou, cvičebnicou, so

slovníkmi, príručkami, čítankou, literárnym textom, s knihami, časopismi, taktiež s modernými nosičmi, na ktorých sú záznamy textov alebo programov (gramofónová platňa, magnetofónová páska, CD-ROM, videonahrávka a i.). Sprostredkovaná komunikácia sa potom uskutočňuje najmä v súvislosti s používaním moderných médií a informačných technológií, napr. rozhlas, televízia, film, mobilná, internetová, masmediálna komunikácia, tlačoviny atď. V ostatnom čase moderné médiá, ako rozhlas, televízia, internet, ponúkajú aj vzdelávacie programy, a tak doplňujú riadne, resp. prezenčné vzdelávanie v školských triedach, v ktorých sa realizuje priamy kontakt učiteľa a študenta, t. j. nastáva priama komunikácia. V prípade dištančnej formy prostredníctvom moderných informačných technológií, teda spôsobom nepriamej komunikácie, hovoríme o e-learningových programoch a kurzoch. S problematikou virtuálnej reality a komunikácie sa na tomto mieste nebudeme zaoberať. Z hľadiska vyučovania MJL je určite zaujímavou otázkou naznačený problém oficiálnej, polooficiálnej a neoficiálnej (verejnej a neverejnej) komunikácie, ako o tom píše J. Svobodová" (Ligoš, 2009, s. 95).

Ako vidieť, dynamiku priamej a nepriamej komunikácie vo vyučovaní MJL možno vidieť na pozadí heterogénnosti a variabilnosti komunikácie medzi učiteľom a žiakmi, resp. aj medzi žiakmi navzájom na jednej strane a využívaním pomôcok, médií a rôznorodých učebných textov či zdrojov (prameňov) informácií pre žiakov alebo učiteľa. Variabilita a dynamika týchto modalít komunikácie vyznieva o to výraznejšie, že už aj akýkoľvek písomný text má charakter nepriamej komunikácie. To znamená, že aj poznámky na klasickú či interakčnú tabuľu, demonštrácia rôznych obrazov má sprostredkujúcu podobu. Ak učiteľ číta a opravuje písomný prejav žiaka, tak taktiež ide o nepriamu komunikáciu, lebo v tomto prípade nosičom je napr. zošit žiaka. V našom príspevku však chceme aspoň naznačiť ďalšie polohy a aspekty priamej a nepriamej komunikácie, ktoré vychádzajú zo samotnej podstaty a náplne vyučovania MJL. Vyššie spomínané pohľady totiž sa môžu analogicky prejavovať aj v iných učebných predmetoch školského vzdelávania.

2.2 Podľa nášho názoru problematika dynamiky priamej a nepriamej komunikácie vo vyučovaní MJL sa špecificky prejavuje prinajmenšom ešte **v troch základných polohách**: 1. z hľadiska preberaných či používaných jazykových prostriedkov 2. z hľadiska komunikačných noriem a pravidiel 3. z hľadiska inkorporácie tejto problematiky v nových vzdelávacích programoch. Pozrime sa v stručnosti, o čo ide v jednotlivých aspektoch.

2.2.1 Dorozumievanie ľudskou rečou sa vyznačuje o. i. používaním **jazykových prostriedkov** s rôznou mierou priamočiarosti. Je rozdiel, ak napr. chcem vedieť, koľko je hodín a obrátiť sa na niekoho s výpoveďou: *Koľko je hodín?* alebo *Prosím ťa, máš hodinky? Nie je už pokročilý čas, lebo sliepky idú spať?* V rozhovoroch bežnej komunikácie už základné frázy majú povahu priameho alebo nepriameho vyjadrenia, napr. *Ďakujem.* vz *Niet za čo. Rado sa stalo.* (porov. v nemčine frázu: *Keine Ursache a i.*). Je známe, že stereotypné jazykové prostriedky využívame aj pri želaniach, výzvach alebo apeloch, a to formou otázky, napr. *Mohol by si prísť sem? Nie je tu teplo a sparno? Mohol by som otvoriť okno?* a pod. Aspoň v enumeratívnej podobe tu spomenieme niektoré ďalšie postupy a prostriedky. Priamu výpoveď alebo oslabenie istého konfliktu medzi ľuďmi v komunikácii možno dosiahnuť napr. používaním neosobných tvarov, pasívnych výrazov, ďalej modálnymi slovesami, slovesným spôsobom, partikulami a taktiež plurálom namiesto singuláru, vykaním a tykaním alebo rôznymi frázami, formulami v rámci rečovej etikety v mnohotvárnom kontexte medziľudskej komunikácie. Iné možnosti sú v oblasti používania priamej a nepriamej, ale aj polopriamej, nevlastnej a vnútornej reči, a to osobitne v umeleckom a obraznom vyjadrovaní. Do tohto okruhu patrí aj lexika napr. s používaním expresív ako eufemizmov, disfemizmov a pod. (*unaviť sa, baran)*, taktiež pri aktuálnej aj ustálenej obraznosti. V tomto zmysle má umelecké dielo iba náznakový a polysémický, otvorený charakter, a to jednak cez rôzne príznakové prostriedky literárneho textu (trópy, štylistické

figúry), jednak cez pôsobenie literárneho diela ako celku. Už zo samotnej podstaty trópu (z *gréc. tropos = obrat)* vychádza, že ide o nepriame obrazné pomenovanie (metafora, prirovnanie, alegória, epiteton, personifikácia, synekdocha, metonymia a i.). Tu patrí aj symbol, irónia, humor, sarkazmus, satira a iné prostriedky. Z príznakových štylistických prostriedkov tu spomenieme napr. špecificky frazeologizmy ako osobitnú skupinu výrazových prostriedkov, ktoré smerujú k oslabovaniu priameho pomenovania, lebo sa vyznačujú obraznosťou, ustálenosťou a najmä druhotným významom použitých lexikálnych jednotiek. Z uvedených relácií nám vychodí, že dynamika jazykových prostriedkov priameho a nepriameho vyjadrenia sa vyskytuje najmä v oblasti subjektivizácie, emocionalizácie, zážitkovosti a umeleckého zobrazovania. Tento aspekt si všímame predovšetkým v bežnej komunikácii hovorového štýlu, ale aj v prejavoch rečníckeho štýlu, ďalej v publicistike a v umeleckých dielach. Administratívny a náučný štýl sa zasa vyznačuje vecnosťou, jednoznačnosťou a relatívnou uzavretosťou. V tejto sfére komunikácie sa teda jazykové prostriedky nepriameho vyjadrenia vyskytujú v minimálnej či obmedzenej miere. Podobné tendencie bude mať aj oficiálna komunikácia učiteľa so žiakmi vo vyučovaní MJL, polooficiálna, konverzačná a súkromná či individuálna môžu mať zasa rozmer nepriamych prostriedkov posilnený (napr. prirovnaním, expresívami, nepriamou rečou, humorom, príslovím a pod.). Uvedený rozmer však nemusí platiť, ak je zasa učiteľ príliš vzdialený od žiakov a pôsobí na nich ako výrazne dominantný. Prichodí nám tu ešte aspoň pripomenúť, že v tejto súvislosti používanie priameho alebo nepriameho vyjadrenia má rôzne dimenzie pozitívnej aj negatívnej komunikácie, čo sa úzko prestupuje s daným socio-kultúrnym prostredím a s používaním komunikačných noriem a pravidiel.

2.2.2 Otázku priamej a nepriamej komunikácie vo vyučovaní MJL môžeme vidieť i na pozadí daného sociálno-kultúrneho a širšieho **kultúrneho či rodového kontextu**. V tomto zmysle platia pre správanie a komunikáciu v školských podmienkach isté **normy a pravidlá** podobne ako v iných verejných inštitúciách. Podľa P. Gavoru (2005, s. 33) komunikačné

pravidlá v školskej triede vymedzujú, ktoré rečové činnosti sú žiaduce, primerané, resp. nežiaduce a neprimerané. Ich dodržiavanie jednotlivými aktérmi vyučovania zásadne prispieva k efektívnosti v komunikácii. Ako tento autor uvádza, možno rozlíšiť jednak všeobecné (bázové), kodifikované alebo konvenčné komunikačné pravidlá, jednak nepísané pravidlá, tzv. skryté kurikulum triedy a školy. Je dôležité, aby v komunikácii mal dominantné postavenie učiteľ, resp. aby sa stal „moderátorom", ktorý túto konkrétnu komunikáciu vedie. Slovami cit. P. Gavoru: „Jestliže o tuto pravomoc pedagog přijde (jestliže je submisivní, nezkušený), komunikace selhává, selhává také učení žáků" (Gavora, 2005, s. 35). Prirodzene, závažným je tiež fakt, akým spôsobom sú tieto pravidlá prijaté, uvedené do života triedy a či majú direktívny alebo demokratický charakter. Ako vieme, „demokratické komunikačné pravidlá rešpektujú žiaka, jeho iniciatívu, aktivitu a participáciu na komunikačnej činnosti v triede, zakladajú sa teda na báze dôvery, interakcie a kooperácie" (Ligoš, 2009, s. 90). Vzhľadom na špecifiká vyučovania MJL odporúčame, aby sa učiteľ so žiakmi demokratickým prístupom vzájomne dohodli, aké komunikačné pravidlá budú dodržiavať v učebnom predmete, resp. aj v jeho jednotlivých zložkách. Tieto pravidlá by mali nadväzovať na vnútorný a organizačný poriadok školy, ktorý vychádza z legislatívnych dokumentov MŠ SR o danom type a stupni školy (vyhlášky, smernice) a tiež z medzinárodných noriem o právach dieťaťa a povolaní učiteľa.

Ak sme vyššie spomenuli aj rodový prístup a kontext rôznych kultúr, tak sme mali na mysli napr. to, že ženy sa skôr vyjadrujú zdvorilejšie, taktnejšie, expresívnejšie a nepriamejšie, muži zasa priamejšie a skôr vecne ako obrazne alebo emocionálne. Okrem toho poznáme oblasti sveta, národy a kultúry, ktoré skôr uprednostňujú priamu ako nepriamu, skôr sú orientované individualisticky alebo kolektivisticky. Napr. mnohé ázijské a latinskoamerické kultúry kladú dôraz na nepriamu komunikáciu, v Európe a USA sa do popredia dostáva priamočiare vyjadrovanie, zdôrazňuje sa individualita, príslušníci týchto

kultúr sú vychovávaní menej k spolupráci, ale zasa viac k súťaživosti, úspechu a k zodpovednosti v prvom rade sami za seba (porov. DeVito, 2001, s. 100 – 105). Slovensko patrí do „zóny" individualistickej kultúry, ľuďom z nižších sociálnych vrstiev sa tendenčne páči, ak niekto z verejných činiteľov oficiálne, napr. v politike hovorí priamo, otvorene alebo nebojácne. Frekventované sú potom konštatácie v rámci spätnej väzby: *Ale im povedal! Ten vie povedať! Ale im zaťal! Povie, čo si myslí! Ale im dal! To je chlap!* a pod. Z tohto kontextu nám vychodí, že aj v škole vo vyučovaní najmä v jej oficiálnej podobe je primárna priama komunikácia. V rámci uvedených noriem možno sledovať isté zásady a princípy, ktoré otvárajú priestor aj na rôznu mieru uplatnenia priamej alebo nepriamej komunikácie. Zo známych princípov G. N. Lecha a H. P. Gricea (pozri Slančová, 1994, s. 68 – 101) s priamou komunikáciou viac súvisí kooperačný princíp, taktiež princíp postupnosti, prehľadnosti či ekonómie (zásada kvality, kvantity, vzťahu, spôsobu), s nepriamou komunikáciou potom najmä princíp zdvorilosti, irónie a expresivity. Napr. v rámci zdvorilostného princípu pri zásade taktu sa hovorí aj o škále dobrovoľnosti a nepriamosti. Pri výpovedných komunikačných aktoch škála dobrovoľnosti dáva istú možnosť výberu reakcie adresátovi (*Vypracuj si túto úlohu! Skúsiš si vypracovať niektorú z týchto úloh?* Na opačnom póle stojí napr. nepriama imperatívna podoba, ak povie učiteľ žiakovi: *Ja na tvojom mieste by som si vybral niektorú z týchto úloh.* Alebo z inej oblasti: Učiteľka vníma, že žiak má nádchu a kýcha, preto sa spýta: *Vierka, nie si nachladnutá?* Milena Švehlová (1996, s. 112) uvádza, že zdvorilostný princíp sa do jazyka premieta „především indirektními implikacemi a realizacemi komunikativních funkcí – včetne nejrůznějších sociostylistických konotací – a spočívá v rozdílu mezi tím, co je řečeno, a tím, co je jen implikováno, co nemůže být přímo řečeno vzhledem k sociálním vztahům partnerů." Pritom podľa tejto autorky komunikačné kategórie ako zdvorilosť, takt a ohľaduplnosť sa v reči vyjadrujú formálnym mikrosystémom, ktorý poznáme pod označením *rečová etiketa*. Práve frázy alebo formuly rečovej etikety patria do základného učiva MJL podľa nových vzdelávacích programov.

Ďalej si ešte aspoň pripomenieme, že aj humor, irónia a expresivita poskytujú veľký priestor na uplatnenie nepriamej komunikácie, v niektorých prípadoch ide o taktný, kultivovaný, príjemný, ale aj sofistikovaný a rafinovaný spôsob zobrazenia, kritiky alebo spoločensky prijateľnej miery nezdvorilosti k príjemcovi. Podľa našich záverov (Ligoš, 2009, s. 90) „vo vyučovaní MJL pôjde o efektívnu komunikáciu vtedy, ak budú zámerne a kompetentne uplatňované tieto princípy: *princíp zrozumiteľnosti, jasnosti, jednoduchosti, živosti, prirodzenosti, stručnosti, zdvorilosti, kooperácie, irónie.*“ Sme presvedčení, že aj na pozadí týchto princípov a zásad, taktiež na pozadí kodifikovaných aj skrytých pravidiel komunikácie vo vyučovaní MJL sa prejavuje dynamika uplatnenia priamej a nepriamej komunikácie.

2.2.3 Podľa **novej školskej reformy** (*Zákon č. 245/2008 Z. z.* a z neho vychádzajúcich základných pedagogických dokumentov; pozri http://www.statpedu.sk, *Vzdelávacie programy*) učebný predmet *slovenský jazyk a literatúra* (SJL) patrí do vzdelávacej oblasti *jazyk a komunikácia*. V novej koncepcii sa upustilo od jednostrannej tendencie obsiahnuť „školskú podobu“ jazykovedy a literárnej vedy a určujúcimi sa stali najmä ciele rozvíjania kognitívno-komunikačných zručností a kompetencií žiakov smerujúcich k ich jazykovej a literárnej kultúre. V tomto zmysle „zmena v sústave vzdelávacích cieľov úzko súvisí s novou štrukturáciou všeobecných cieľov vzdelávania, ktoré sa orientujú na kompetenčno-pojmový model výchovy a vzdelávania“ (Kol., 2007, s. 49). Do popredia sa teda dostávajú komunikačné/rečové, kognitívne a čitateľské činnosti, zručnosti, spôsobilosti a kompetencie žiaka, jazykovedné a literárnovedné termíny a pojmy majú iba oporné alebo sekundárne postavenie. Pre nás je relevantný fakt, že ťažiskom novej koncepcie sa stávajú komunikačné jazykové kompetencie, t. j. najmä čítanie s porozumením, písanie a hovorenie, pričom počúvanie je integrálnou súčasťou hovorenia. Na tejto báze potom treba vidieť aj problematiku komunikačnej a mediálnej výchovy vo vyučovaní MJL (pozri

podrobnejšie Ligoš, 2009, viaceré kapitoly). Možno teda konštatovať, že z hľadiska uplatňovania rôznych druhov a modalít komunikácie sú v nových pedagogických dokumentoch vytvorené priaznivé, ba dalo by sa povedať, že optimálne podmienky aj na rozvíjanie prirodzenej mnohotvárnosti priamej a nepriamej komunikácie.

3 Záver. Ukazuje sa, že človek 21. storočia v súvislosti s používaním moderných informačných technológií a médií sa každodenne stretáva s otvorenými možnosťami priamej a nepriamej medziľudskej komunikácie, na čo by škola a osobitne vyučovanie MJL mali adekvátne reagovať. V príspevku sme charakterizovali výchovno-vzdelávací proces v škole ako špecifický druh riadenej sociálnej komunikácie, pričom sme poukázali na jej komplexný, heterogénny a integrálny charakter. Na pozadí rôznych druhov a modalít komunikácie vo vyučovaní MJL sme otvorili problematiku priamej a nepriamej komunikácie z hľadiska jazykových prostriedkov, komunikačných noriem a pravidiel, napokon aj v kontexte nových školských dokumentov a vzdelávacích programov.

Literatúra

DeVITO, Joseph A. 2001. *Základy mezilidské komunikace*. Praha : Grada Publishing, s. r. o., 2001. ISBN 80-7169-988-8

DVOŘÁK, Karel. 2009. O čitateľskom porozumení v maturitných súvislostiach. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 55, 2008/09, č. 3 – 4, s. 65 – 78. ISSN 1335-2040

GAVORA, Peter. 2005. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno : Paido, 2005. ISBN 80-7315-104-9

JANOUŠEK, Jaromír. 2007. *Verbální komunikace a lidská psychika*. Praha : Grada Publishing, a. s., 2007. ISBN 978-80-247-1594-0

Kol. 2007. *Návrh kurikulárnej transformácie predmetu slovenský jazyk a literatúra*. Bratislava : ŠPÚ, 2007. ISBN 978-80-89225-29-3

LIGOŠ, Milan. 2009. *Základy jazykového a literárneho vzdelávania II. Úvod do didaktiky materinského jazyka a literatúry*. Ružomberok : FF KU, 2009. ISBN 978-80-80-84-430-1

SLANČOVÁ, Dana. 1994. *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact, 1994. ISBN 80-901417-3-0

SVOBODOVÁ, Jana. 2000. *Jazyková specifika školské komunikace a výuka mateřštiny. Spisy ostravské univerzity*. Ostrava : PdF Ou, 2000. ISBN 80-7042-175-4
ŠEBESTA, Karel. 2005. *Od jazyka ke komunikaci. Didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. Praha : UK Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0948-7
ŠVEHLOVÁ, Milena. 1996. K problematice zdvořilosti a rečové etikety z hlediska psychosociálního. In: *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykové komunikace. 1 diel*. Zost. V. Patráš. Banská Bystrica : UMB, 1996, s. 109 – 116. ISBN 80-88825-42-3
VYBÍRAL, Zbyněk. 2005. *Psychologie komunikace*. Praha : Portál, 2005. ISBN 80-7178-998-4
Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie Banská Bystrica, 13. – 15. septembra 2006. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica: UMB, 2007. ISBN 978-80-8083-456-2
http://www.statpedu.sk, *Vzdelávacie programy* (15-9-2009)

doc. PaedDr. Milan LIGOŠ, CSc.
Filozofická fakulta KU
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Hrabovská 1
O34 01 Ružomberok
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
Milan.Ligos@ff.ku.sk

PREZÝVKOVÉ OBYVATEĽSKÉ MENÁ V KOMUNIKÁCII

Miroslava Ližbetinová

NICKNAME RESIDENT NAMES IN THE COMMUNICATION
In this report the author deals with the nickname residents name – how it works in different communication situations and in various spheres of language; how the nickname residents name function in certain social groups. Author notes what is the ability of cognition and retention of the nickname residents name. In the report the author deals with the communication barriers that have occurred in communication.
Key words: name residents name, nickname, communication.

„Komunikácia je dorozumievanie sa o niečom s niekým. Pôvodne sa dorozumievanie realizovalo iba ústne, ústnou formou reči, ktorá je najvlastnejším prostriedkom priamej komunikácie. Civilizačným rozvojom ľudskej spoločnosti sa dospelo k prevodu ústnej reči do písanej podoby a neskorší vývoj technických prostriedkov umožnil jej prenos na ľubovoľnú vzdialenosť" (Masár, 2004, s. 151).

V komunikácii sa vyskytuje veľa informácií, veľa slov, ktoré sa účastník komunikácie snaží dekódovať – rozlúštiť. Mnoho slov je nejasných, nepresných a prijímateľ ich nedokáže alebo nevie dekódovať, preto dochádza ku komunikačným nejasnostiam.

Ku komunikačným nejasnostiam sme sa dostali aj v rámci výskumu prezývkových obyvateľských mien (Ližbetinová, 2008, s. 48). Prezývkové obyvateľské mená sme skúmali priamo v teréne – medzi samotnými obyvateľmi rôznych miest a obcí (Šrámek, 1977, s. 31). Komunikačné nejasnosti vyplývali najmä z používania mnohoznačných a nejasných symbolov, zo zamieňania elementov, z chýb z nezrozumiteľnosti (nejasnosti) jazyka, resp. z hovorenej variety jazyka, v ktorej sa využívajú prvky miestneho nárečia.

Pre prezývkové obyvateľské mená je dôležitá motivácia, ktorá nám približuje dôvod vzniku prezývkového obyvateľského mena. Práve v motivácii prezývkových obyvateľských mien obyvatelia vo svojich odpovediach používali mnohoznačné a nejasné symboly a zamieňali elementy. Príkladom je obec Záhorce, ktorá je označená prezývkovým obyvateľským menom „Mačkoši". Motivácia uvedeného prezývkového obyvateľského mena spočíva v tom, že Záhorčania išli predávať mačky na trh[1].

Chyby z nezrozumiteľnosti (nejasnosti) jazyka nastali zvlášť v oblastiach, kde dochádzalo k prelínaniu hraníc nárečových oblastí, resp. v regiónoch, kde sa už používal aj jazyk maďarský. Slová, ktoré boli potrebné k bližšiemu vysvetleniu prezývkového obyvateľského mena a ktoré sa zároveň vyskytovali aj v motivácii, samotní informátori nevedeli konkrétnejšie vysvetliť. Slová doslovne prekladali z maďarského jazyka a nevedeli nájsť správny slovenský ekvivalent. V niektorých prípadoch nastala aj komunikačná nejasnosť z neznalosti niektorých nárečových výrazov, slov, slovných spojení.

Pri výskume sme prechádzali od oficiálnej komunikácii k neoficiálnej komunikácii, od verejného prostredia k súkromnému prostrediu. Tento prechod bol podmienený vonkajšími podmienkami, tzv. objektívnymi štýlotvornými činiteľmi, predovšetkým: oficiálnosťou – neoficiálnosťou a verejnosťou – súkromnosťou (Findra, 2004, s. 174).

Výskum bol realizovaný priamo v teréne – v obciach, kde obyvatelia bývajú, žijú, pracujú. Nadviazanie komunikácie smerovalo od oficiálnosti (pozdrav, oslovenie, zdôvodnenie oslovenia) k neoficiálnosti. V ústnych jazykových prejavoch je medzi nimi široký prechodný pás polooficiálnych prejavov. V polooficiálnom prejave expedient (informátor) „vo svojom" prostredí uplatnil výber výrazu voľnejší, menej starostlivý,

[1] Nejasnosť nastala vtedy, keď sme oslovili troch informátorov a každý informátor nám poskytol iné informácie – iný motivačný príbeh. Prvý informátor tvrdil, že mačky nikto nepredával, ale ukradol; druhý informátor uviedol, že sa pri predaji nenachádzali len dve mačky, ale aj jeden kocúr a tretí informátor povedal, že sa mačky rozutekali po trhu a vôbec sa nepredali, ani neukradli.

presadila sa citová zložka vyjadrovania, prejav sa expresivizoval (Findra, 2004, s. 174).

Súkromnosť umožnila v komunikačnom akte použiť nespisovné slová i slová s citovým zafarbením. (Slová, ktoré sú typické pre prezývkové obyvateľské mená a ich motivácie.)

Prezývkové obyvateľské mená sa vyskytujú v polooficiálnej až neoficiálnej komunikácii súkromného charakteru.

Literatúra

BLANÁR, Vincent. 1996. *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1996. 249 s. ISBN 80-224-0490-X

FINDRA, Ján. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2004. 232 s. ISBN 80-8063-142-5

LIŽBETINOVÁ, Miroslava. 2008. Z problematiky prezývkových obyvateľských mien. In: *Zborník z V. medzinárodnej konferencie študentov a doktorandov*. Trnava 22. – 23. apríl 2008. Ed. P. Gregorík. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2008, s. 45 – 52.

MASÁR, Ivan. 2004. Pohľadnica ako špecifický komunikát. In: *Kultúra slova*, 38, 2004, č. 3, s. 150 – 157.

ŠRÁMEK, Rudolf. 1977. Problematika studia přezdívek obcí (na materiálu z Moravy a Slezska). In: *Národopisné aktuality*, XIV, 1977, č. 1, s. 29 – 52.

Mgr. Miroslava LIŽBETINOVÁ
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
lizbetinova.m@azet.sk

MULTIMODALNY KOMUNIKAT MEDIALNY

Kazimierz Michalewski

MULTIMODALE MEDIENBOTSCHAFT
Die audiovisuellen Medien haben zur Bedeutungsminderung der verbalen Mittel beigetragen. Der Text bildet schon keinen obligatorischen Bestandteil der Film-, Fernseh- oder Internetbotschaft. Niemals ist es einziges Element solcher. Seine Wert hängt von den in der Botschaft eingesetzten akustischen und visuellen außersprachlichen Mitteln (paralinguistisch und extralinguistisch) ab. Es passiert, dass der Autor der multimodalen Botschaft die Bedeutung der verbalen Mittel, die der ursprüngliche Autor angewendet hat, modifiziert. Der Aufsatz betrifft der Modifikation der Mustertexten durch Medien (der Werken, die den Bestandteil des Liedes bilden, der Präsidentenansprache, die mit Hilfe Musikhintergrund, Filmfragmente, Photos, Karten attraktiver gemacht wurde).
Schlüsselwörter: Botschaft – Ansprache, Gedicht – Lied, akustische Mittel, visuelle Mittel,Text, Bericht.

Tekst, czyli komunikat składający się wyłącznie z elementów językowych, właściwie nie występuje w naturalnych kontaktach między nadawcą i odbiorcą. W porozumiewaniu się bezpośrednim środki foniczne łączą się z różnorodnymi dźwiękowymi i optycznymi, haptycznymi składnikami paralingwistycznymi, akustycznymi i wizualnymi efektami ekstralingwistycznymi wywoływanymi, bądź tylko wykorzystywanymi przez nadawcę ewentualnie tylko interpretowanymi jako składniki przez odbiorcę. Także komunikaty pisane (drukowane) nie są wolne od (graficznych, ikonicznych) elementów niejęzykowych, które inaczej funkcjonują w rozprawach naukowych a inaczej w literaturze pięknej i np. w korespondencji internetowej. Jedynie tekst przekazywany za pomocą alfabetu Morse'a mógł być wolny od znaków niejęzykowych.

Mimo coraz powszechniejszej znajomości tej prawdy, ciągle jeszcze interpretacja językowych składników komunikatów jest oddzielana od interpretacji ich pozostałych elementów. Wcześniejsze opracowania językoznawcze poświęcane były

niemal wyłącznie środkom językowym[1], zaś od niedawna szczególne zainteresowanie budzą niejęzykowe[2]. Oczywista jest prawda, że w komunikacji istotne są jedne i drugie. Jest wprawdzie tak, że same językowe wystąpić nie mogą – zawsze trzeba je jakoś (z wybraną intonacją) wymówić albo z użyciem wybranych środków graficznych zapisać. W określonych sytuacjach można się bez (tradycyjnie pojętego, fonicznego) języka porozumieć za pomocą gestykulacji, mimiki, posturyki, ale z ograniczeniami, które powodują m.in., że trudno opracować słownik *języka migowego*, utrwalać komunikaty *migane*, że tak niewiele posługujących się głównie *językiem migowym* osób głuchych kończy studia wyższe.

Tekst (językowy składnik komunikatu) jest najistotniejszy dla porozumiewania się między ludźmi, bo znosi ograniczenia czasowe, przestrzenne i znaczeniowe (semantyczne), ale towarzyszące mu paralingwistyczne i ekstralingwistyczne środki komunikowania się nie są fakultatywnym dodatkiem upiększającym, uatrakcyjniającym, są ważnym modyfikatorem jego wartości stylistycznej i semantycznej. Nie powinny być ignorowane ani nawet lekceważone.

Niesłuszny do nich stosunek utrwalił się w związku z upowszechnieniem cennego wprawdzie, niezwykle ważnego dla ludzkiej cywilizacji, ale niedoskonałego pisma. W szczególnych przypadkach cechy niejęzykowe rejestrowane są za jego pomocą w sposób bardzo ograniczony. Ideogramy nie nawiązują do brzmienia wyrazów, co wprawdzie umożliwia ich stosowanie przez różnojęzyczne grupy etniczne, ale utrudnia dekodowanie postaci akustycznej tekstu. Pisma sylabiczne i literowe oddają brzmienie wyrazów, lecz przekazują niewiele sugestii co do melodii, akcentu zdaniowego. Nawet znaki interpunkcyjne niewystarczająco informują o przerwach, o segmentacji tekstu. Wiadomo jednak, że także zapis nutowy stosowany przez muzyków nie przesądza bez reszty o brzmieniu

[1]Por. np.*Gramatyka współczesnego języka polskiego,* red. S. Urbańczyk, Warszawa 1984, s. 6 (*Składnia*)

[2] Por. E. Thiel, *Mowa ciała zdradzi więcej niż tysiąc słów*, Wrocław 1992

kompozycji, więc tym bardziej oczywiste są np. aktorskie, recytatorskie interpretacje tekstów literackich.[3]

Oczywista jest konieczność interpretowania, ale to nie zawsze jest jednakowo rozumiane. Mówi się np. o interpretacji *wiernej intencji autora*, *udanej interpretacji*, tak, jakby była jakaś interpretacja idealna, ku której aktor zmierza, którą wszakże wyjątkowo tylko realizuje. Taka interpretacja wchodzi w rachubę tylko wtedy, kiedy tekst wypowiada autor. Realizuje (nie zawsze!) z powodzeniem zamysł, który może być w pewnych przypadkach (polityka, propaganda) czytelny. O trafności (fortunności) autorskich interpetacji decyduje odbiorca.

Zdarzyło mi się występować roli biegłego sądowego w sprawie wykorzystania fragmentów cudzych siedmiu tekstów (bez zgody **B** – ich autora) przez popularnego w Polsce piosenkarza **W**. Teksty były przed upowszechnieniem zmodyfikowane i spór między prawnikami reprezentującymi oponentów dotyczył między innymi tego, czy oryginalne wypowiedzenia zostały użyte (połączone) bez istotnych zmian, czy też stały się wyłącznie materiałem, z którego piosenkarz utworzył jeden tekst własny. Czy może stały się tylko pretekstem do napisania słów piosenki. Rozważania miały prowadzić do określenia procentowego udziału w dochodach uzyskanych przez W. i jego zespół za wykonywanie spornego utworu w czasie koncertów i upowszechnianie go za pomocą nośników elektronicznych.

W aktach sprawy pojawiają się dwa warianty tekstu piosenki. W jednym, obszerniejszym nadawca jest pacjentem szpitala psychiatrycznego, co odbiorcy ułatwia przyjmowanie do wiadomości udziwnień tekstu (także oryginalnych, niemodyfikowanych fragmentów utworów pana B.). W żadnym z oryginalnych utworów o takiej sytuacji nie ma mowy. W wariancie uboższym nawiązania do oryginalnych partii spornych tekstów są bardziej wyraziste, jednak i w nim postrzega się przede wszystkim ogólny zamysł piosenkarza W, a nie niepowiązane między sobą fragmenty różnych utworów B.

---

[3] G. B. Shaw o sposobach wymawiania słowa *tak*. /za/ T. Kowzan, *Znak i teatr*, Warszawa, 1998

Bez trudu dało się wykazać, że do utworzenia piosenki zostały zużyte zmodyfikowane wypowiedzenia, których autorem był pierwotnie B. Fragmenty wierszy zastosowane zostały podobnie jak w kolażach plastyków części znalezionych przedmiotów (np. lalek, stron czasopism, fotografie, cudze rysunki itp.). Tylko jedno wypowiedzenie B zostało wykorzystane bez jakichkolwiek zmian fleksyjnych, słownikowych, składniowych. Fragmenty tekstu piosenki są zatem do rozważanych wierszy podobne, ale nie są z nimi identyczne (por. np.: *ano to co powiem nie dotyczyć będzie ziemi ani niebios...ani przebijanych igłą*... W i *To co mówię nie dotyczy ziemi ani niebios to nie dotyczy poprzebijanych igłą...* B.).

To samo dotyczy stosunku ilościowego słów występujących w wykorzystanych wypowiedzeniach B. Oryginalne wersy zawierają 96 słowoform, zaś wariant dłuższy piosenki słowoform 332, a krótszy 203 słowoformy. Liczenie słowoform identycznych jest o tyle bezcelowe, że pozostawienie w piosence tylko takich dałoby bezsensowny ciąg następujących po sobie, niepowiązanych składniowo wyrazów.

Nawiązania do innych (nie tylko cudzych) utworów miewają formę pastiszu, trawestacji, parodii. Teksty kolażowe spotyka się także w twórczości powszechnie znanych polskich poetów (m.in. I. Krasickiego, J. Tuwima). Z cudzymi tekstami podobnie postępują m. in. dziennikarze np. tworząc tytuły artykułów z kilku tytułów *filmów (Wielka ucieczka małego Buddy* – por.: *Wielka ucieczka i Mały Budda*). Różnica między licznymi przykładami tego rodzaju a tekstami rozpatrywanymi przez sąd polegała na tym, że tytuły filmów są większości czytelników gazet znane, kiedy teksty B. znane są niewielkiej liczbie czytelników ekskluzywnego wydawnictwa wspominanego przez pełnomocników powoda, więc nawiązania do nich są nieczytelne dla tysięcy wielbicieli piosenkarza W.

O wiele ważniejsze niż rozbieżność słowoform i konstrukcji składniowych wydaje się to, że porównywane teksty są składnikami różnie ukształtowanych komunikatów. Drukowane utwory B. składają się przede wszystkim z elementów werbalnych wspomaganych skromnymi wizualnymi - graficznymi (paralingwistycznymi i pozajęzykowymi) składnikami książek,

biuletynów o specjalnym przeznaczeniu. Na ich ocenę mają wpływ również okoliczności powstawania i sytuacja towarzysząca ich przedstawianiu publiczności, a dokładniej rzecz ujmując – niewielkiej grupce odbiorców. Bardzo istotne oddziaływanie na zmianą wartości wypowiedzeń autorstwa. B ma wkomponowanie ich w tekst piosenki, przetworzenie, uzupełnienie muzyką i ostatecznie zaprezentowanie odbiorcom, upowszechnienie przez zespół estradowy, który dużo wcześniej zdobył uznanie, a w roku prezentacji spornej piosenki już bez wątpienia cieszył się sympatią wielu tysięcy ludzi. Dowodem popularności W i jego zespołu był m.in. występ w konkursie Eurowizji i udział w cyklu audycji telewizyjnych Ogólnie znane są różnice między honorariami otrzymywanymi przez nawet uznanych poetów za wiersze drukowane a honorariami uzyskiwanymi przez mniej cenionych autorów spopularyzowanych piosenek, zwłaszcza przebojów odtwarzanych wielokrotnie w radiu i telewizji.

Melodia połączona z tekstem tworzy utwór samoistny. Piosenka jest całością, w której wprawdzie powinna panować harmonia obu elementów, ale dominować może zwracający uwagę słuchaczy jeden tylko składnik, więc tekst lub melodia. Wiele młodzieżowych zespołów estradowych prezentuje piosenki z własnymi tekstami, rzadko postrzeganymi jako poetyckie, artystyczne. Popularność zdobywają te utwory dzięki muzyce – melodii i aranżacji, a także dzięki inscenizacji, na którą składają się zachowania wykonawców, ich wygląd, różnorodne efekty akustyczne i wizualne towarzyszące prezentacji piosenki na estradzie. Zdarzało się, że teksty wybitnych polskich poetów dopiero dzięki połączeniu z melodią, przeobrażeniu w piosenkę upowszechnianą w różnych sytuacjach, a zwłaszcza w radiach i telewizjach zyskały rzeczywistą popularność – J. Kochanowskiego (*Daj*), A. Mickiewicza (*Czy to jest miłość*), J. Tuwima (*GrandeValse Brillante – A może byśmy...*). Znane są teksty kolęd (np. *Ogień krzepnie* F. Karpińskiego), piosenek (np. *Parasolki* J. Słowikowskiego), chociaż słuchacze bardzo często nie wiedzą, kim są ich autorzy.

Ponieważ w trakcie koncertu zespołu prezentowane są liczne piosenki, niektóre z nich, mniej atrakcyjne, nie wywołują wprawdzie sprzeciwu publiczności, ale przyjmowane są z zachwytem relatywnie oszczędniej wyrażanym niż przeboje oczekiwane przez odbiorców zgromadzonych w sali koncertowej. Są traktowane jak wypełniacz programu koncertu. Do której kategorii zaliczają rozpatrywaną piosenkę wielbiciele zespołu W. można by powiedzieć obserwując reakcje publiczności, a pewniej jeszcze przeprowadzając badania jej opinii. Dla rozpatrywanej przez Sąd sprawy istotna była niepewność co do tego, czy każdy spośród kilkunastu utworów prezentowanych w trakcie jednego koncertu i ewentualnie umieszczonych następnie na jednym CD jest dla odbiorców jednakowo atrakcyjny. Równy podział wartości (ceny) całego zbioru utworów (dyskietki, kasety) przez ich liczbę może oczywiście być przyjęty z konieczności, ale rzeczywista wartość tekstów poszczególnych piosenek z takiego podziału nie wynika. Nie można wykluczyć, że w szczególnych przypadkach osoby zainteresowane jedną wyłącznie piosenką kupują CD z kilkunastoma, także zupełnie dla nich nieistotnymi utworami. Informację pewniejszą dają wyniki sprzedaży tzw. *singla* z nagraniem wybranej jednej piosenki.

Niewątpliwie istotna dla oceny wartości rozpatrywanych tekstów jako składnika multimodalnego[4] komunikatu jest popularność wykonawcy piosenki (zespołu wykonawców) zdobywana, czasem w dłuższym okresie, dzięki różnorodnym, nie tylko artystycznym działaniom. Kolejne koncerty (bez względu na ich program) bywają często okazją, by wielbiciele mogli się zetknąć ze swoim ulubionym zespołem, a inni, ulegający oddziaływaniu otoczenia, mogli się do nich przyłączyć. Powtarzanie się tych samych piosenek w trakcie kolejnych koncertów nie tylko nie zraża publiczności, ale bywa przez nią oczekiwane, pożądane, nawet wymuszane. Pojawianie się nowych piosenek ulubionego zespołu jest zaś przyjmowane ze wstępną aprobatą niezależnie od ich zobiektywizowanej

[1] J. Rey-Debove, *Semiotique,* PUF, Paris 1979, [za:] T. Kowzan, *Znak i teatr*, Warszawa 1998, s. 69.

wartości. Mniej istotne są wynikające ze sformalizowanych przesłanek opinie profesjonalnych krytyków, ważniejsza jest aprioryczna gotowość aprobowania przez publiczność niemal wszystkiego, co prezentuje wybrany przez nią zespół wykonawców. Zdarza się, co trzeba uwzględnić, że ta sama piosenka (por. *Kolorowe jarmarki*) zmienia zdecydowanie wartość w zależności od tego kto ją wykonuje (już dziś niewielu osobom znany jest jej twórca i pierwszy wykonawca, a jako kreatorka przeboju uznawana jest M. Rodowicz).

Nie ma oczywiście wątpliwości co do tego, że W. wykorzystał w tekście piosenki zmodyfikowane fragmenty wypowiedzeń występujących w utworach, których autorstwo przypisane jest B., jednak nie można ani precyzyjnie określić procentowego udziału pierwotnych, oryginalnych wypowiedzeń w słowach piosenki ani tym bardziej twórczego udziału pierwszego autora tekstów w ukształtowaniu jej rynkowej wartości. Wprawdzie można wyliczyć stosunek liczby wyzyskanych wersów B (15) do ogólnej liczby wersów W (50 w wariancie pierwszym i 45 w drugim), ale ze świadomością, że decyzja o podziale na wersy, więc o tym, czy któryś z nich ma się składać z jednego wyrazu, czy też z wyrazów kilkunastu, była podejmowana przez obu autorów niezależnie, bez skrępowania jakimikolwiek wspólnymi zasadami.

Jeśli nawet uznać, że zależność między tekstami jest widoczna, to rozstrzygnięcie co do o proporcji między udziałami poszczególnych osób w przygotowaniu, spopularyzowaniu i sprzedawaniu piosenki nie jest łatwe.

Ciekawym przypadkiem włączenia tekstu do multimodalnego komunikatu było też telewizyjne orędzie prezydenta RP z marca 2009 roku. Miało o tyle zaskakujący charakter, że prócz zwykłego w takich sytuacjach przemówienia docierała do odbiorców muzyka (z filmu *Polskie drogi* dotyczącego II wojny światowej) a prócz Prezydenta widać było fragmenty filmów, filmowych wiadomości telewizyjnych, mapy.

Zwykle orędzie wygłaszane było w bardzo uroczystej oprawie scenograficznej. Prezydent (każdy kolejny) zasiadał przed kamerami w swoim gabinecie, na tle symboli państwowych (godła, flagi). Był elegancko ubrany, starannie uczesany, miał

stosowny makijaż. Najistotniejszym składnikiem prezydenckiej prezentacji był tekst – orędzie. Były mu właściwe ceremonialne składniki prozodyczne – umiarkowana siła głosu, powolne tempo, niemal jednostajny rytm, krótkie przerwy, niezbyt urozmaicana melodia. Barwa głosu każdego taka jak we wszystkich wypowiedziach rejestrowanych przy różnych okazjach przez media.

Różną barwę miały głosy dotychczasowych prezydentów, nieco różna była też ich naturalna siła. Tempo mówienia najpowolniejsze ma obecny prezydent i ten też najczęściej przerywa swoje wypowiedzi. Przerywa czasem kilkakrotnie nawet niedługie wypowiedzenia.

Z naturalnych powodów różnili się też prezydenci wyglądem – wyrazem twarzy, wzrostem, tuszą. Okazywali na co dzień niejednakową skłonność do gestykulacji i niejednakową aktywność mimiczną, ale w trakcie wygłaszania orędzia opanowywali i gestykulację i mimikę. Tło, wygląd nadawcy, brzmienie wypowiadanego tekstu, jego forma (słownictwo, frazeologia, składnia, budowa całej wypowiedzi) miały dostojny charakter. Rzadko orędzie zawierało ważne, użyteczne dla słuchaczy informacje. Pełniło najczęściej funkcję emocjonalną i fatyczną. Przywódca narodu zaznaczał za jego pomocą swoją obecność i budził pozytywne uczucia obywateli. Niekiedy wyrażał też swoją opinię o sytuacji, w której przyszło mu sprawować urząd. Schemat wystąpień utrzymuje się ten sam, różnice dotyczą głównie wyglądu kolejnego nadawcy i niektórych właściwości jego głosu.

Wspomniane marcowe orędzie zaprezentowane było zdecydowanie niekonwencjonalnie. W istocie potraktowane zostało jako składnik telewizyjnego widowiska propagandowego. Ruchome obrazy, mapy, fotografie i subtelna, sentymentalna melodia stanowiąca tło dźwiękowe miały wspierać wygłaszane sądy, opinie związane głównie ze sprawą relacji między Rzeczpospolitą Polską i Republiką Federalną Niemiec. Niewerbalne składniki komunikatu miały skłaniać odbiorców do ostrożności w kontaktach z Niemcami, uzasadniać nieufne traktowanie niemieckich polityków i Unii

Europejskiej, w której państwo niemieckie ma szczególną, mocną pozycję.

Widowisko zostało przygotowane, o czym powszechnie wiadomo, przez najaktywniejszego propagandystę partii Prawo i Sprawiedliwość. Dopuścić można, że zostało pomyślane jako środek partyjnej walki propagandowej z ugrupowaniem aktualnie sprawującym władzę a szczególnie z jego przywódcą, aktualnym premierem Rzeczypospolitej Polskiej. Wprawdzie wchodzą w rachubę również osobiste powody Prezydenta i jego brata, by żywić niechęć do Niemców, ale te oddziałały zapewne w najmniejszym stopniu. Zarówno powody spreparowania i wyemitowania widowiska jak i racje, które by miały tłumaczyć germanofobię lub przed nią wstrzymywać, nie są w tym momencie istotne, idzie bowiem o zburzenie schematu, w którym najistotniejsze miejsce miały środki werbalne.

Konsekwencją przyjęcia niekonwencjonalnego sposobu wygłaszania orędzia, a właściwie prezentacji widowiska telewizyjnego pt. *Orędzie Prezydenta RP*, jest w istocie podanie w wątpliwość deklarowanego autorstwa komunikatu.

Często teksty wygłaszane przez ważne osobistości są przygotowywane wcześniej w formie pisanej. Autorem przemówienia nie zawsze jest wygłaszający je polityk. Obserwuje się niekiedy nieudolne odczytywanie cudzych tekstów przez posłów w Sejmie. Zdarzały się świadczące o nierozumieniu wygłaszanych tekstów błędy polityków występujących w telewizji i w radiu. Przygotowujący się starannie do publicznego wystąpienia zapoznaje się z przygotowanym tekstem wcześniej. Także i wtedy, kiedy sam jest autorem przemówienia, powtarza sobie tekst, opracowuje go jak aktor przed spektaklem. Nadaje mu melodię podkreślającą wybraną segmentację, rozkłada akcenty zdaniowe, przerwy, decyduje o sile głosu itd.

Co do tego, czy Prezydent sam przygotował przemówienie, nie można mieć pewności, ale nie to jest dla omawianej sprawy najistotniejsze. Bez wątpienia jednak nie on sam je oprawił, dopełnił składnikami ekstralingwistycznymi.

Telewidzowie odbierający po raz pierwszy tak prezentowane orędzie nie ukrywali zdumienia. Wiele osób wypowiadających

się publicznie oceniło ten komunikat krytycznie. Głównie z powodu jego formy. Krytycy wskazywali autora – reżysera telewizyjnego spektaklu, ale też wyrzucali Prezydentowi zgodę na taki sposób obudowania orędzia. Zgoda została potraktowana jako współautorstwo.

Niewerbalne składniki komunikatu, którym stało się orędzie, nie były ozdobnikami, nie uatrakcyjniły wystąpienia Głowy Państwa, ale je zinterpretowały na użytek mniej sprawnych pod względem językowym odbiorców. Główny motyw muzyczny powinien wywołać skojarzenia z II wojną światową, stare mapy pokazywały przynależność dzisiejszych ziem polskich do Niemiec, uprzejma rozmowa Angeli Merkel z Eriką Steinbach sugerować miała niecne intencje władz RFN wobec Polski itd. Natrętna jednoznaczność komunikatu zdecydowanie zaakcentowana została za pomocą środków niejęzykowych. Sam tekst mógł być odebrany nie tak jednoznacznie.

Skoro tekst współcześnie nie występuje sam, jest składnikiem komunikatu mieszanego, wielomodalnego, to jego interpretacja, ocena musi uwzględniać towarzyszące mu składniki paralingwistyczne i ekstralingwistyczne. Wynikają z tego liczne konsekwencje:

1. komunikat może nie zawierać tekstu. Przekazy wielomodalne słusznie jest nazywać ogólnie komunikatami nawet wtedy, kiedy ich składnikiem jest tekst.
2. autorem komunikatu nie zawsze jest autor zawartego w nim tekstu. W teatrze, kinie, telewizji, radiu, prasie jest tych autorów wielu.
3. paralingwistyczne i ekstralingwistyczne składniki komunikatu, tło komunikacji, sytuacja, w której komunikat jest prezentowany, pora i czas trwania komunikowania nie są nieznaczącymi dodatkami do tekstu, więc powinny być brane pod uwagę , gdy się tekst interpretuje.
4. tekst zmienia się w każdym odmiennym komunikacie. Wiersz bywa różnie recytowany, śpiewany staje się niesamodzielnym składnikiem piosenki, powieść adaptowana przez filmowców jest innym utworem od drukowanej. Wyzwiska bywają w szczególnych okolicznościach świadectwem czułości.

5. fortunność komunikatu zależy m.in. od kompetencji i gotowości percepcyjnej odbiorcy. Nawet zinterpretowany przez nadawcę tekst zostaje dalej jako składnik komunikatu do dyspozycji adresata lub przygodnego odbiorcy.

Prof. dr hab. Kazimierz MICHALEWSKI
Katedra Współczesnego Języka Polskiego
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Łódzki
ŁÓDŹ
kmichal@uni.lodz.pl

KE STYLOVÉ CHARAKTERISTICE RANNÍHO RADIOŽURNÁLU ČESKÉHO ROZHLASU

Olga Müllerová

ON THE STYLISTIC CHARACTERISTICS OF CZECH RADIO'S MORNING RADIO JOURNAL

Czech Radio's Morning Radio Journal, as a unit of the contemporary news broadcasting of Czech Radio, is characterized by the alternation and intertwining of genres, the tendency toward dialogization, the conversationalization of monological units and the informal nature of communication, and by the attempt at a lighter or humorous rendering of informational content. Fragmented pieces of information of various types in quick succession, the constant alternation of words, music, different voices, jingles and the like may seem chaotic or even confused when first heard. However, in reality this is a very linked, coherent discourse formed by a set of texts, a significant portion of which have the character of formulae, implemented models and repeated utterances.

Key words: Czech Radio, news broadcasts, institutional communication, formality and informality, dialogue, monologue, moderator style, coherence of discourse.

1. Úvod

Radiožurnál je název pro jednu zřejmě z nejsledovanějších veřejnoprávních rozhlasových stanic a současně pro diskurz, který se na této stanici uskutečňuje každý den od časného rána do večera. Jde o nepřetržitý proud jednotlivých zpravodajských útvarů, bloků s odborným, politickým, informačním i zábavným zaměřením, rozhovorů, interview, upoutávek, reklam. Mluvené slov je podbarvováno a přerušováno hudbou jiného než klasického typu, jejíž funkcí je kromě vyplňování mezer mezi mluvenými bloky funkce zábavní. Zejména ve výběru písniček se snaží vyhovět vkusu spíše střední generace, není určena pro soustředěný poslech, ale jen jako pozadí, doprovod, vyplnění ticha.

2. Formální a neformální rysy Radiožurnálu

Základní členění diskurzu je časové, podle denní doby se dělí na Radiožurnál ranní, dopolední a odpolední, jejich celkový ráz je v podstatě obdobný, s některými modifikacemi. Ve svém příspěvku se zaměřím zejména na Radiožurnál ranní, který je nejdynamičtější a snaží se svou náplní vystihnout informační potřeby běžného pracujícího českého občana.

Z hlediska institucionálnosti a civilnosti (Bogoczová a kol., 2000) je Radiožurnál institucionálním diskurzem. Odehrává se v institucionálním prostoru rozhlasového studia, moderátor reprezentuje Český rozhlas. Jeho úkolem je realizovat mechanizmus rozhlasového programu, děleného na bloky, části a různé drobné útvary. Dá se říct, že pro průběh diskurzu a často i pro podobu komunikace je rozhodující plynutí času.

Výrazným institucionálním rysem je asymetrie mezi moderátorem a ostatními účastníky diskurzu (redaktory, reportéry, zpravodaji, hosty převážně telefonických interview, hosty ve studiu), z nichž někteří jsou zástupci téže instituce, ale podřizují se organizačnímu vedení moderátora. Ti, kteří jsou hosty v ranních i jiných interview a vstupech, jsou moderátorovými civilními partnery a jsou nuceni akceptovat jeho organizační a řídící pozici.

Podle poznatků konverzační analýzy se v institucionální komunikaci uskutečňují strukturně asymetrické formy interakce (Hutchby, 1996, s. 16). V rozhlasovém diskurzu ranního Radiožurnálu to znamená, že moderátor má právo tázat se, zahájit a ukončit rozhovor, udělit slovo, přerušit hosta, uvolnit prostor. Hlavně kladení otázek a partnerovo odpovídání vytvářejí specifický sled sekvencí typických pro institucionální komunikaci. Tím se liší od běžných denních rozhovorů, kde jsou zase jiné asymetrie (Müllerová, 1999), ne však tyto strukturní. Ještě k tomu lze dodat, že tyto asymetrie, t. j. způsob vytváření aktuálního rozhovoru sekvence po sekvenci, většinou laičtí partneři v institucionální komunikaci sami dodržují (např. v rozhovorech pacientů u lékaře). V programu ranního Radiožurnálu není pro civilní hosty v dílčích komunikacích mnoho prostoru pro to, aby mohli tuto asymetrii narušit.

Z hlediska konverzační analýzy se také rozlišují dva základní typy institucionální komunikace, formální a neformální (Hutchby, 1996, s. 28). Z tohoto pohledu není ranní Radiožurnál úplně vyhraněný. Jeho základní podobu, pevné uspořádání, dodržovanou posloupnost bloků, převažující spisovnost, zdvořilost, již zmíněnou strukturní asymetrii komunikačních rolí účastníků lze považovat za rysy formálního diskurzu. Jiné rysy mu dodávají ráz neformálnosti. Jsou to hlavně:

2.1 způsob prolínání, proplétání, střídání různých hlasů: největší prostor je vyhrazen hlasu moderátora a redaktorů v podrobnější i stručnější verzi zpráv, v širší verzi se pravidelně střídá mužský a ženský hlas. Ozývají se hlasy domácích i zahraničních reportérů, hlasy zachycené při rozhovorech „v terénu“, někdy i v cizích jazycích, překrývané hlasem tlumočníků a podbarvené hudbou, hlasy hostů přítomných ve studiu nebo přenášené telefonem, hlasy dopravních hlídek i řidičů podávajících aktuální zprávy o dopravní situaci, hlasy meteorologů, hlasy reklam, dále ještě vemlouvavé hlasy sloganů propagujících vysílání Radiožurnálu se střídáním mužského a ženského hlasu, střídáním hlasů různých barev, hlasitosti.

2.2 dialogičnost: patrná je preference dialogu před monologem, kromě dialogů moderátora s hosty ve studiu či v telefonických rozhovorech nebo dialogů vkládaných v podobě informačních konzerv pokouší se moderátor naznačovat dialogické dění mezi sebou a redaktory. Snaha vyhnout se delšímu monologu je patrná například i v tom, že meteorologická zpráva se realizuje střídáním formálních pasáží meteorologa (*v neděli teploty vystoupí až na tropických třicet stupňů celsia*) a neformálních pasáží redaktora (*a počasí bude pokračovat ve víkendovém trendu / pořádně se ohřejeme i v pondělí*), zprávy dopravních zpravodajů jsou prokládány výroky svědků dopravních nehod (*tady je jednadvacátej kilometr dé jedničky / ani by nebyly takový kolony / ale bohužel páni řidiči to úmyslně brzděj / stojej dva vedle sebe / a jedou velmi velmi pomalu / před nima je i dvě stě tři sta metrů volno / teď sem jel proti / viděl sem to na vlastní voči*). Přátelský neformální zdvořilý kontakt se moderátor snaží navazovat také s posluchači (*četli ste už dnešní noviny?; děkujeme že posloucháte Radiožurnál;*

buďte u toho s námi; těším se na víkend / doufám že i vy). K různým zvukovým efektům, které mají naladit posluchače k optimistické náladě, patří i hlas modifikovaný úsměvem, jímž redaktorka pravidelně slibuje posluchačům krásné počasí.

2.3 různost žánrů: vždy jde o nerozsáhlé útvary, nejčastější jsou zprávy. Ty jsou oživovány reportážemi, dialogy nebo jejich úryvky, citáty z jiných projevů, autentickými výpověďmi svědků, krátkými odbornými výklady specialistů, komentáři. Tok těchto většinou neutrálních promluv je oživován slogany, znělkami, reklamami (*sponzorem časomíry je deník Metro / noviny k nezaplacení; zelená vlna a víte kudy kam / mladý vůz a starý řidič je koktejl / ze kterého po přidání alkoholu až zamrazí, kdo se chová tak / jako by měl vždycky přednost / bude mít přednost i při cestě do nebe, než začnete nadávat na ostatní řidiče / zameťte si dřív před vlastním prahem, lidé v černých autech a s kouřovými skly to fakt mají těžké / pořád je někdo honí | zelenou vlnu vám přináší Kooperativa / pojišťovna pro život jaký je*; *poslechněte si další otřesné zprávy / vědci zjistili že workoholizmus se přenáší kapénkovou infekcí / v příští pětiletce se plánuje stavba druhého patra čínské zdi / místo chobotnice vyroste na Letné obří mandelinka bramborová / sponzorem otřesných zpráv je maxim / garantovaný vklad od uni kredit bank / se kterým nic neotřese / využijte výjimečný úrok ... / více na infolince osm set... / nabídka platí i pro podnikatele*).

2.4 styl moderátora: jako reprezentant instituce a osoba, která má dění v rozhlasovém Radiožurnálu pevně v rukou, je moderátor dobrým organizátorem, hostům Radiožurnálu ve studiu i těm na telefonní lince je zdvořilým partnerem, který sice vždy zachovává jejich tvář, ale má právo jako první klást otázky, zpochybňovat odpovědi, podkládat hostům své mínění, dokonce i vyzvídat; to vše však ve velmi omezeném čase. Nekompromisně končí komunikaci s hostem v okamžiku, kdy vypršel čas. Host musí být často nespokojen, že nedořekl to, co měl v plánu; rozladění také někdy zaznívá z tónu, jímž host pronese ukončující pozdrav, toho si však moderátor už nevšímá. Vystupuje sice jako představitel instituce, ale zároveň se snaží působit jako konkrétní osoba a osobnost. Ohlašuje se svým jménem, které často spojuje přímo s Radiožurnálem

(*Radiožurnál právě dnes a Jan Pokorný; teď Jan Pokorný a ranní Radiožurnál*), různé varianty sloganu *Radiožurnál / vaše zpravodajství / vaše rádio* se pro upoutání pozornosti posluchačů a pro propagaci pořadu ozývají sice v nepravidelných, ale častých intervalech (se střídáním vemlouvavého mužského a ženského hlasu, se zvukovým efektem vyvolaným různou intenzitou a hlasovým zabarvením); moderátor to také sám komentuje (*to uslyšíte ještě párkrát / protože to je taková naše reklama*). Snaží se také o to, aby – v jistých mezích – vyvolal příznivou, lehkou atmosféru příjemné komunikace a dobré spolupráce se svými rozhlasovými kolegy. Lehká dialogizace komunikace s redaktory při ohlašování nebo ukončování zpráv (redaktorka: *hlavní zprávy dnešního ranního Radiožurnálu sou za námi / co k tomu dodá Jan Pokorný* – JP: *nic moc jen to / že je osum hodin a sedum minut*), s komentátory ve studiu (moderátor: t*o byl komentátor Petr Nováček* – PN: *na shledanou / už ste mě odmáv / já odcházim*), s reportéry při telefonickém rozhovoru (moderátor: *takže v čele poroty je žena / říká Jan Šmíd // si tam ještě?* – JŠ: *jo jo* – moderátor: *tak na shledanou* – JŠ: *na shledanou*) atp. vyvolává dojem, že ve studiu panuje atmosféra pohody, vstřícnosti, kooperace, že jsou všichni „dobrá parta". Vysvítá to i ze způsobu oslovování (moderátor Jan Pokorný: *Lenka Šumová u druhého mikrofonu / **Lenko** / co to znamená?* – LŠ: *sou to příznaky / se kterými by člověk **Honzo** měl zůstat doma*), tykání (moderátor: *Petře / hezké ráno ti přeju* – Petr Nováček: *tobě také*), někdy i ze vzájemných komplimentů (moderátor: *už ti někdo řekl / Alžběto / že si krásná?* – Alžběta Havlová: *ne / ještě ne* – moderátor: *si krásná / a teď tady ve studiu nám řekneš o projektu zelená úspora / Alžběta Havlová*) a jiných přátelských výroků. I redaktoři sami okoření někdy neutrální strohé zprávy o nějakou pikantnost (*nově zvolený jihoafrický parlament by dnes měl vybrat i nového prezidenta země … pravděpodobně budoucí prezident … / který na veřejnosti rád vystupuje v tradičním zulském oděvu z leopardí kůže / má nejméně tři legální manželky*). Moderátor se tedy snaží diskurz, jehož hlavním cílem je podat základní denní informace o dění ve světě, čase, počasí a dopravě, oživit tak, aby působil dojmem

neformální, příjemné komunikace, nepostrádající ani prvky zábavy.

Z hlediska formálnosti a neformálnosti lze tedy ranní Radiožurnál řadit mezi institucionální diskurzy s četnými neformálními rysy. Projevy neformálnosti jsou ze strany tvůrců tohoto pořadu záměrné, mají přispívat k poutání pozornosti posluchačů, k jejich příznivému naladění, vyhovují současné všeobecné tendenci ke konverzacionalizaci komunikace v médiích (Čmejrková, 2008; Hoffmannová, 2008).

3. Prostředky provázanosti, koherence diskurzu

Radiožurnál přes rozmanitost, rychlé střídání žánrových forem, tempo, zdánlivou chaotičnost je ve skutečnosti velmi provázaným diskurzem s pevnou vnitřní stavbou. Jedním z prostředků provázanosti je opakování stálých položek (časové znamení, znělka Radiožurnálu, bloky tvořené zprávami všeobecnými, dopravními a meteorologickými, interview s hostem po telefonu). Jejich základní forma je vždy stejná, informační náplň se proměňuje podle aktuálního vývoje vnější situace.

Výrazným rysem je **opakování** jednotlivých zpráv. Hlavní, nejdůležitější zpráva dne se podává opakovaně v krátkých časových intervalech jako stručné sdělení nebo je poněkud rozvedena. Obsahuje obdobnou, už zautomatizovanou formulaci, která se však podává tak, jako by vždy šlo o nové sdělení, počítá se s tím, že se příjemci u rozhlasových přijímačů střídají, že se k příjmu dostávají noví posluchači bez možnosti napojit se při poslechu na kontext předcházejících sdělení. Tak nejdůležitější zpráva ze 6. 5. 2009 vždy obsahuje obdobně formulované oznámení, které se v průběhu ranního (ale i dopoledního a odpoledního) Radiožurnálu mnohokrát opakovalo:

senát dnes bude hlasovat o lisabonské smlouvě / dokumentu který reformuje fungování evropské unie

horní komora parlamentu má dnes hlasovat o osudu lisabonské reformní smlouvy

senát dnes bude hlasovat o lisabonské smlouvě / klíčovém dokumentu který reformuje fungování evropské unie po jejím rozšíření
senátoři posuzují lisabonskou smlouvu / ratifikaci nových pravidel fungování unie sleduje doslova celá Evropa
k dlouho očekávanému hlasování se chystá senát / rozhodovat bude o lisabonské smlouvě
pozornost celé Evropy a všech hlavních médií se upíná na český senát / po sněmovně má i horní komora parlamentu rozhodnout o přijetí lisabonské smlouvy
nebývale vysoký počet zahraničních a našich novinářů je od rána v senátu / důvodem je projednávání lisabonské smlouvy
osud lisabonské smlouvy mají dnes ve svých rukou senátoři
o lisabonské smlouvě dnes rozhodují senátoři
lisabonská smlouva / k tomuto komplikovanému dokumentu se mají dnes definitivně vyjádřit senátoři
v České republice se dneska k smlouvě vyjádří senát
tak tedy ještě jednou / lisabonská reformní smlouva dnes v horní komoře parlamentu
cestu sněmovnou má smlouva za sebou / dnes o ní mají hlasovat senátoři
den dé pro lisabonskou smlouvu je tady

Všechny formulace tohoto mnohačetného ohlašování sledované politické události jsou si velmi podobné, obsahují označení předmětu, o který jde (*lisabonská (reformní) smlouva, (klíčový, komplikovaný) dokument*), většinou časové určení (*dnes*), subjekt (*senát, horní komora parlamentu, senátoři*). Rozmanitější je označení děje z hlediska času, modality, vyjádření povahy děje (*bude, má hlasovat, chystá se k hlasování, posuzují, má rozhodnout, rozhodují, vyjádřit se ke smlouvě*). Rozdíl mezi jednotlivými „oznámeními“ je ve větší či menší stručnosti, mluvčí se snaží drobnými aktualizacemi např. pomocí slovosledu, náznaků osobního hodnocení či pokusem o obrazné vyjádření jednotvárná sdělení přebíraná jako hotové výroky oživit.

Opakování důležitých zpráv je velmi příznivým prostředím pro rychlý proces **automatizace** nově, aktuálně pronesených

výroků, slovních spojení, formulací (Kraus, 2008, s. 75). Obrazné vyjádření *ocitnout se na periferii*, které má svůj původ ve výroku M. Topolánka (*posílily by se totiž tendence na* ***rozdělení evropské unie na integrační jádro a periferii*** */ což pro nás není výhodný model / žene nás zpátky do vlivu Moskvy*), se okamžitě stalo součástí řady zpráv komentujících projednávání lisabonské smlouvy v senátu (*odstupující premiér Topolánek to dnešní projednávání smlouvy tady v senátu vlastně zahájil ... podle něj by se totiž v opačném případě tedy v případě odmítnutí / mohla evropská unie rozštěpit na dva proudy / a* ***Česko by se tak mohlo ocitnout na periferii;*** *i někteří občanští demokraté na jejichž hlasech dnes senátu hodně záleží říkají / že zamítnutí lisabonské smlouvy znamená* ***návrat na periferii Evropy***). Z neotřelého, aktuálně vytvořeného obrazného vyjádření se velice rychle, v průběhu několika desítek minut stane otřepaný výrok, který rozmnoží počet novinářských a publicistických klišé. Opakuje se buď spojení *dostat se, ocitnout se na periferii Evropy* nebo se volí synonymní či jiná ekvivalentní vyjádření (*Česku by odmítnutím dokumentu hrozilo / že se dostane na okraj Evropy; zastánci smlouvy varují / že neschválením lisabonské smlouvy by se Česká republika vyřadila z hlavního proudu směřování unie)*.

Z dalších prostředků, které zajišťují provázanost tohoto diskurzu, je nejčastější signalizace toho, o čem se bude v ranním Radiožurnálu dále mluvit. Jde o několikeré oznamování toho, co přijde bezprostředně nebo po nějakém čase. Moderátor k tomu užívá časové příslovce *teď* (*o tom* ***teď*** *v dopravě*), substantivum *chvíle* ve spojení s výrazem *víc*, popřípadě se substantivem *podrobnosti* jako neurčité označení blízké budoucnosti (*je středa šestého května / a to bude ostře sledovaný den zejména v horní komoře parlamentu /* ***za chvíli víc; podrobnosti*** *uslyšíte* ***za chvíli*** */ v hlavních zprávách / právě dnes*), ale i frazémy nebo neformální výroky (*další zprávy za dveřmi; na řadě je doprava; Radiožurnál přichystal zprávy; i něco takového uslyšíte za chvíli ve zprávách*). Užívá také přesné časové údaje pro ohlašování bezprostředně následujících, ale i vzdálenějších témat; za jak dlouho se bude o něčem mluvit (*každý národ má svůj humor / ten bulharský má své meze / víc*

o tom ***za minutu****; více v hlavních zprávách právě dnes /* ***za čtvrt hodiny****; další informace o tom* ***za patnáct minut*** */ právě dnes*) nebo jen kdy (*kauzu vám přiblížíme také v hlavních zprávách radiožurnálu* ***v osum hodin****; Taťána Wilhelmová bude hostem Lucie výborné / dnes* ***po desáté hodině****; a to si představte že bude o počasí hovořit celou hodinu /* ***po desáté hodině*** *přijde do radiožurnálu klimatolog*). Místo časových údajů orientuje moderátor posluchače i pomocí názvů ustálených vysílacích bloků *(kolony na dé jedničce a na hradecké dálnici / více* ***v zelené vlně****; víc* ***v přehledu tisku****; poslouchejte* ***ranní interview*** */ dozvíte se víc*).

V souladu s pohledem dopředu, s plynoucím časem, který přináší stále nové události, jsou odkazy na to, o čem se mluvilo, daleko řidší a týkají se jenom toho, co bezprostředně předcházelo (*o lisabonské smlouvě* ***sme v těchto chvílích mluvili*** *v ranním Radiožurnálu s Nikolou Bojčevem;* ***tolik ranní interview*** */ a co bude dál;* ***tak to bychom měli*** */ je za osum minut osum hodin a před sebou máme ranní interview*).

Závěrečná poznámka

V omezeném prostoru se nedostalo místa na další rysy a prostředky diskurzu, který se denně, i bez vůle rozhlasových posluchačů, dostává do jejich povědomí (např. pozdravy, oslovení a další prostředky neutrálního i přátelského zdvořilého kontaktu, výstavba textu zpráv kombinovaných s reportážemi a informačními konzervami, odkazování na další média, způsoby a prostředky posilování argumentace, úloha paraverbálních prostředků, kombinace a prolínání slova a hudby). Stranou zůstala také vlastní jazyková charakteristika komunikace, především podoba češtiny z hlediska spisovnosti a nespisovnosti, syntaktická výstavba promluv s častými nominalizacemi, elipsami atd.

Literatura

BOGOCZOVÁ, Irena a kol. 2000. *Tváře češtiny.* Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 265 s. ISBN 80-7042-566-0

ČMEJRKOVÁ, Světla. 2008. Jazyk médií a jeho konverzacionalizace. In: *Jazykovědné aktuality*, XLV, 2008, s. 87 – 100.
HOFFMANNOVÁ, Jana. 2008. Jazyková neformálnost a „kolokvializace" v českých médiích. In: *Jazykovědné aktuality*, XLV, 2008, č. 3 a 4, s. 100 – 111.
HUTCHBY, Ian. 1996. *Confrontation Talk. Arguments, Assymmetries, and Power on Talk Radio.* Mahwah; New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. 130 s. ISBN 0-8058-1797-2.
KRAUS, Jiří. 2008. *Jazyk v proměnách komunikačních médií.* UK Praha : Karolinum. 172 s. ISBN 978-80-246-3
MÜLLEROVÁ, Olga. 1999. Vyrovnávání asymetrií (při slavnostní rodinné návštěvě). In: Jana Hoffmannová – Olga Müllerová – Jiří Zeman. *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Praha : Trizonia. 256 s. ISBN 80-85573-71-7

Příspěvek byl vypracován v rámci projektu 405/09/2008 *Styl mediálních dialogů* podporovaného Grantovou agenturou AV ČR.

Doc. PhDr. Olga MÜLLEROVÁ, CSc.
Na Průhonu 30
180 00 PRAHA 8
olga.muller@centrum.cz

WPŁYW MEDIÓW ELEKTRONICZNYCH NA JĘZYK MŁODZIEŻY SZKOLNEJ

Bernadeta Niesporek – Szamburska

THE INFLUENCE OF ELECTRONIC MEDIA ON THE SCHOOL CHILDREN'S LANGUAGE
The study describes the influence of a few media sources on school children's language: films, commercials, television and new brands of communication (internet and mobiles). The results of the researches shows that a lot of teenagers' language features reflect the tendency which has been already noticed in media communication (dialoguity, ellipticity, text shortening, the hybrid of spoken and written language). What is especially clear in school children's language is the combination of verbal and iconic code (very common in a school communication – emoticons and acronyms) and the usage of new vocabulary and proverbs (loanwords, "computer" neologisms, quotations from films and commercials). All those establish a kind of "media speech" that integrates the youngest language users.
Key words: media – media communication – teenagers' language – emoticons – acronyms.

1 Początek XXI wieku to okres szczególnego zainteresowania mediami. Telewizja, komputer, telefon komórkowy, Internet – wyznaczają dziś także przestrzeń życia dziecka. W życiu młodego pokolenia odgrywają tak wielką rolę, że jego reprezentanci są nazywani przez badaczy *pokoleniem sieci*. Układ ten niewątpliwie wpływa na język i komunikację. W badaniach humanistycznych ekspansja multimedialności utożsamiana jest z kryzysem słowa i myślenia. „Nowy paradygmat nazwany został *kulturą obrazkową*, a kryzys słowa bywa często określany mianem *powrotu do jaskini*" (Piekot, 2005, s. 286). Jaki ślad pozostawia ten paradygmat w języku i komunikacji uczniów

szkoły podstawowej, którzy wchodzą w świat etolektu młodzieżowego[1]?

2 By mówić o języku 10-13-latków, warto scharakteryzować to pokolenie z perspektywy jego obycia z mediami. Socjologowie zajmujący się językiem Internetu piszą, że dzieci wychowujące się na mediach audiowizualnych, są przyzwyczajone do pisania mejli i SMS-ów i nie wykazują zainteresowania książką, poszukiwaniem źródeł archiwalnych, gromadzeniem wiedzy spoza Internetu. Dzieci sieci różnią się zasadniczo od swoich rodziców:

– **nie uznają** bowiem **logiki tradycyjnych mediów**, polegającej na przekazie jednokierunkowym. Jeśli oglądają telewizję, to często z klawiaturą komputera lub komórką w ręce, by na gorąco dyskutować z kolegami za pomocą internetowych komunikatorów, esemesów lub mikroblogów. Chcą uczestniczyć w rozmowie, a nie tylko słuchać. Są już uodpornieni na przekaz telewizyjny, także na jego siłę perswazyjną;

– jako pierwsze pokolenie globalne **są szybsi, bystrzejsi** i bardziej **tolerancyjni** „wobec różnorodności niż generacja ich poprzedników" – pisze Don Tapscott, kanadyjski badacz Internetu (Tapscott, 1998);

– **są innowacyjni**, lubią rozwiązywać problemy metodą współpracy, pragną też, by praca była częścią zabawy;

– nie ufają dorosłym;

– **wartością nadrzędną** jest dla nich **wolność**, którą daje przestrzeń Internetu. To ona także zapewnia kontrolę nad światem – dzieci sieci są prosumentami – aktywnymi konsumentami, którzy wytwarzają własne komunikaty w

[1] W opracowaniu wykorzystano badanie sondażowe przeprowadzone wśród 142 uczniów klasy 4. (72 uczniów) i 6. (70 uczniów) szkoły podstawowej (SP nr 1 w Katowicach – 49 uczniów, SP nr 34 we Wrocławiu – 43 uczniów oraz SP nr 12 w Chorzowie – 50 uczniów). Istniejące badania dotyczące socjolektu młodzieżowego koncentrują się głównie na dzieciach starszych i młodzieży szkół średnich (11-16 i 16-19 lat). Jak piszą badacze, dzieci młodsze (7 – 11 lat) „dopiero odkrywają atrakcyjność modnych, młodzieżowych powiedzonek" (por. Ożóg, 2004, s.180), także tych powstałych pod wpływem mediów.

odpowiedzi na reklamę i mówią je na tyle głośno, aby usłyszało je znaczne grono osób;
– to **pokolenie prefiguratywne**, które przekazuje wiedzę techniczną starszym pokoleniom i tym samym zmienia kierunek przekazu wartości (Cwalina, 2001, s. 29 – 42).

We wczesnym dzieciństwie pokolenie to poznało w środowisku rodzinnym tzw. stare media, a więc film i telewizję. Zewsząd oddziaływała i oddziałuje na nie – rozumiana jako „swoisty proces informacyjny, który można nazwać „informowaniem zaprogramowanym", reklama (Skowronek, 2001, s. 5). Przyjacielem każdego dziecka – może niezbyt atrakcyjnym, ale umożliwiającym korzystanie z gier czy Internetu, stał się komputer. Jako podstawa wszelkich form audiowizualnej aktywności jest swoistym metamedium, a dodatkowo, daje możliwość prowadzenia komunikacji synchronicznej, pozwalającej osobom uczestniczącym na równouprawnienie, tak odmienne od szkolnych układów komunikacyjnych[2]. Atrakcyjne stały się dla dzieci najnowsze media – Internet i telefon komórkowy, z których korzystają najchętniej. Ten ostatni stał się swoistą hybrydą wielu odrębnych urządzeń, przy czym najważniejszą jego funkcją jest pełnienie roli narzędzia komunikacyjnego, a „krótkie wiadomości, [...] forma komunikowania wyrażająca i definiująca nowy styl życia młodego pokolenia, medialnego i mobilnego" stały się znakiem czasu (Goban-Klas, 2002, s. 45).

3. Jeśli badacze Internetu i pedagodzy piszą o wpływie mediów na postawy ludzkie i zachowania, to językoznawcy zauważają, że „media nie tylko wpływają na sposób myślenia o świecie en globe, dostarczając jego gotowych interpretacji, ale również kształtują dyskurs na jego temat, proponując atrakcyjne wzory (szablony) wymiany znaczeń. Ich atrakcyjność polega na szczególnej ekonomii nowego języka oraz fakcie wspólnotowości pewnych doświadczeń komunikacyjnych podzielanych przez

[2] Wyróżnia się pięć podstawowych form prowadzenia takiej komunikacji: Telnet – wykorzystana do systemów interaktywnych MUD (do gier), IRC (do rozmów), Web Chat, Direct Chat (np. Gadu-Gadu) oraz Word Chat (przestrzeń wirtualna) (Stawowczyk-Tsalawoura, Chyła, 2005, s. 206).

przedstawicieli nowych generacji" (Ogonowska, Skowronek, 2005, s. 298). Niezależnie od stopnia „nowości" odwołania wciąż biegną ku słowu i tekstowi. Bogusław Skowronek i Agnieszka Ogonowska określają następujące cechy tekstu i języka w „medialnym" dyskursie – komunikacja ta:
– cechuje się eliptycznym i skrótowym tekstem;
– łączy cechy typowe dla kodu mówionego i pisanego (hybryda mowy i pisma);
– użytkownicy rezygnują w niej z uznanych norm poprawnościowych;
– łączy ona kod werbalny z ikonicznym – często występują emotikony i piktogramy;
– ma charakter dialogowy (odchodzi od linearności);
– wypowiedź jest dosadna i „luźna" w stylu („innowacje stylistyczne") – niezależne od sytuacji i kontekstu użycie języka potocznego, socjolektu młodzieżowego;
– występuje w niej charakterystyczna leksyka („innowacje leksykalne"): zapożyczenia, neologizmy.
Prześledźmy teksty dzieci szkolnych pod kątem tych cech:

3.1 W codziennej komunikacji uczniów na kilkunastu forach internetowych widoczna jest szybka wymiana **skrótowych i eliptycznych** wypowiedzi (wpisów)[3], charakterystycznych dla komunikatów elektronicznych (Ogonowska, Skowronek, 2005). Młodzi ludzie czują się najlepiej w formach o uproszczonej składni, jakie dominują w SMS-ach. Przy określaniu stylistyki tego typu tekstów można wręcz pokusić się o nazwanie jej „stadium jednowyrazowym małego dziecka" bądź potokiem składniowym, polegającym na skrótowych wyliczeniach nazw. Tak też jest w grach: *Liczymy do 100* czy *Oset litera*[4]. Dobrym przykładem jest także fragment wątku *X czy Y*.

[3] Na potrzeby opracowania przebadano ponad dwadzieścia forów (na serwisie społecznościowym Nasza-klasa) uczniów klas 4., 5. i 6. ze szkół Chorzowa i Katowic. Dla wszechstronnego opisu zjawiska pozostawiłam w zapisie kolejnych wpisów oryginalną ortografię i interpunkcję. Dywizem na początku wersu oddzieliłam kolejne wpisy.

[4] Zasady gry w *Oset literę* są wyjaśnione w przykładzie III, *Liczymy do 100* – oznacza odliczanie kolejnych liczb przez uczestników wątku.

Przykład I:
X czy Y
Ta gra polega co bardziej wolicie np:
PEPISI czy COCA COLA
COCA COLA

– Adidas czy Nike
– Nike

– Pizza czy Bułeczki (w Diawolo)
– pizza

– castorama czy praktiker
– Praktiker

– szkoła czy Plac (odpowieć bedzbłedna jesli odpowiesz szkoła to ktos cie w głowe walnął).

We wszystkich komunikatach widoczny jest także brak dbałości o poprawność ortograficzną (częsty brak polskich znaków diakrytycznych, wielkiej litery), charakterystyczny dla języka w Internecie. „Gramatyka traktowana jest lekko, a interpunkcja uważana za zbyteczną" (Goban-Klas, 2002, s. 46). Cechą komunikatów medialnych jest bowiem **łączenie cech typowych dla kodu mówionego i pisanego** (hybryda mowy i pisma). Komunikaty elektroniczne, pomimo korzystania z zapisu, zbliżają się do języka mówionego – przez swą natychmiastowość, eliptyczność, korzystanie ze skrótów, zapisy naśladujące wymowę. Dla użytkownika-ucznia jest to zjawisko o tyle niebezpieczne, iż jeszcze nie opanował on normy, a fascynacja szybką i uproszczoną komunikacją problem ten dodatkowo komplikuje.

W tekstach uczniów (co potwierdza sondaż) można stwierdzić sprawne posługiwanie się akronimami[5], sprzyjającymi maksymalnej skrótowości (pierwotnie wymuszonej przez

[5] Skróty wyrazów, głównie z języka angielskiego.

komunikację za pomocą SMS-ów). Uczniowie piszą w swoich postach: *ZW* (*zaraz wracam*), *JJ* (*już jestem*), *NMZC* (*nie ma za co*), *MZ* (*moim zdaniem*), *OIMW* (*o ile mi wiadomo*), *3 znasz?*, *OMG* (*Oh my God*), *4U* (*for sou*), *SQL* (*school – szkoła*), *LOL*[6], *ROTFL*[7].

Specyficzna jest sytuacja ich używania przez uczniów: akronimy pojawiają się nie tylko w komunikacji elektronicznej, ale także (według opinii nauczycieli) jako modne „dodatki" na kartkówkach, w brudnopisach czy w zeszytach. Niezwykłą „karierę" zrobił w dzisiejszej szkole akronim *LOL* – pojawia się w różnych połączeniach: *Jaki LOL? O, LOL!* Uczniowie, używając go (już jako neosemantyzm), często nie mają pojęcia, że jest to jakiś skrót.

Ankietowani uczniowie (dziewczynki i chłopcy) w większości go znają, 50 % czwartoklasistów i 80 % szóstoklasistów chętnie go używa. Niezależnie od pierwotnego znaczenia uczniowie nadają mu znaczenie szersze: *gdy ktoś powie coś głupiego, gdy się śmieję, gdy coś wydaje mi się dziwne, gdy mam zdziwko, gdy coś jest dziwne lub absurdalne, gdy piszę do kogoś sms-a, gdy rozmawiam na gadu-gadu, gdy coś jest lolowate*.

3.2 W tekstach pisanych uczniów pojawiają się często, **łączące kod werbalny z ikonicznym**, emotikony i piktogramy – przeniesione tam z komunikatorów elektronicznych (Goban-Klas, 2002). Typowe dla języka w Internecie – w języku uczniów pojawiają się w nietypowym kontekście – tak jak akronimy trafiają do uczniowskich zeszytów, klasówek i kartkówek[8].

W ankiecie stanowią najliczniejszą grupę uzupełnioną z własnej inicjatywy uczniów, dodatkowo z obszernym zestawem ikonek w „mangowej" stylizacji[9]. Oto niektóre przykłady:

---

[6] Laugh Out Loud – śmiać się głośno.

[7] Roll On The Floor Laughing – tarzać się po podłodze ze śmiechu.

[8] Uczeń często kończy nimi swoją pracę.

[9] Tworzone z podkreślników – odbierane bez konieczności 'obracania' buźki o 90◦ (np.: O_O, -_-).

;) ;] – oczko; **:-x -** nic nie powiem; ☺ - uśmiech; ☹ – smutek; xd – szalona radość; :P – pokazuję język; :] – śmieję się szeroko; ^^ , ^___^ – uśmiech, radość.

Często też uczennice klasy 4. dopisywały obok akronimów podanych w ankiecie własne propozycje ze specyficznym zapisem w nawiasie ostrokątnym, stosowane przez siebie w komunikacji – obok <LOL> pojawiły się: <przytul>, <serce>, <jupi>, <zakochany>. Są to kolejne emotikony, kolorowe i ruchome obrazki, „wywoływane" w systemie komunikatorów (np. w „gadu-gadu") przez odpowiedni zapis. Dzieci, stosując zapis także poza komunikatorami, „wywołują" w wyobraźni odbiorcy-rówieśnika żądany obraz. To kolejny przykład świadczący o przenikaniu kodów medialnych do pozamedialnych użyć w języku uczniów.

3.3 W mediach linearność i uporządkowanie przyczynowo-skutkowe zostają wyparte przez **komunikację o charakterze dialogowym**. Sam tekst traci swoje stałe cechy: delimitację, utrwalenie i kompleksowość na rzecz procesualności hipertekstu. „W ten sposób procesy odbioru przeważają nad procesami interpretacji; procesy konstruowania tekstu nad jego strukturą; aktywność odbiorcy nad wszelką kontemplacją, potencjalność tekstu nad jego aktualizacją" – piszą badacze (Ogonowska, Skowronek, 2005, s. 299). Kluczowego znaczenia nabierają: interaktywność, nawigacja czy gra.

Codzienna komunikacja uczniów na kilkunastu forach internetowych to szybka wymiana słów w kolejnych grach. Uczniowie klasy 5. bawią się kolejno w: *Liczymy do 100*, *X czy Y*, *Ikariam – wątek otwarty dla wszystkich graczy*, *Wymarzony mecz*, *Wymarzony przepis*, *Historyjka, Oset litera, Uderz głową w klawiaturę, The West*. Każda gra zaczyna się od krótkiego określenia zasad, po czym następuje szybka wymiana kwestii.

Przykład II:

Tutaj piszemy „Wymażony mecz", np.

1. post: (np. X) rozpoczął gre ze srodka boiska podaje do...

2. post: (np.W) ktory ten drybluje przez cale boisko itp.

– Gra nie tylko dla chłopców :P

– rafał hanke rozpoczyna gre ze środka boiska i następnie namyśla sie do kogo podac i w koncu podaje do...
PS. zachecam do gry dziewczyny

– Klaudi (zależy w co gramy) ona podaje Ady zaś tak zostaje sfałlowana przez.....

– przeciwnika ktory ja kopnal w glowe. ada przymierza sie do rzutu wolnego ze 25m, bierze rozbieg, szczela, podkrecona pilka wpada do bramki przeciwnika.
rywal rozpoczyna gre ze srodka boiska ze stanem gry 1:0 dla naszej druzyny i
podaje do...

– Karola M.(wymyślone), który niestety nie zauważył tej piłki Rafał wykożystał sytuacje i podał do...
– Filipa (wymyślony) a ten wyglebił się, stracił jedynki i pojechał na Truchana...[...].

Przykład III:
Oset litera
Zasady:
1. Ja pisze słowo: "Plemie"
2. Kolejna osoba pisze słowo na ostatnią literę mojego słowa.
3. po tej osobie czynność ciągle się powtarza tylko, że pisze się słowo na ostatnią literę ostatniego gracza.
4. Jeżeli słowo kończy się na "y" pisze się słowo na przedostatnią literę.
5. Jeżeli słowo kończy się na "ć", "ż", "ź", "cz" itp. słowo na to musi się rozpoczynać
6. Słowa mogą się powtarzać
7. Nie piszemy cyferek ;]
8. Powodzenia
Pierwsze słowo: ***Plemie***

Przytoczone teksty charakteryzuje interaktywność i dialogowość, budowane są one wokół kategorii gry. Jednocześnie potwierdzają takie cechy młodych ludzi, jak

szybkość (zapisy według ukazanego czasu były natychmiastowe), chęć zabawy, ale też umiejętność współpracy.

Procesualność, potencjalność tekstu, stała aktywność odbiorców, ale też innowacyjność twórców, umiłowanie wolności w kreowaniu sytuacji komunikacyjnej widoczne są najlepiej w tworzonej *Historyjce* (ok. 200 wpisów).

Przykład IV:
tworzymy historie
zasady dodajemy 3 – 4 slowa na post
zaczynam

– Dawno, dawno temu...
– Pewnego Dawida przejechała.....
– ciezarowka z budka toi-toi
– i wylała się cała jej zawartość.....(BIEEEE)
– mu na głowe, pojechali do szpitala, a tam...
– Lekarz powiedział mu, że nie ma....
– uszow poniewaz...
– zawartość toi toi była zatruta,...
– kwasem .....(nie powiem jakim)który zawierał.....
– bardzo groźną bakterię,która ...
– wywoływała chorobę trawienną o nazwie.....
– bul bul, lekarz powiedział, ze nie ma szans na
– odzyskanie ucha i, że.....
– nie wie co dalej zrobic... [...]

– w szpitalu poznał kobietę o imieniu....
– Anna, pokochał ją od pierwszego wejrzenia, potem...
– deadła na stole operacyjnym a on sie cieszyl [...]

– kazał przyszyć mu język jakieś krowy....(:P)
– okazało sie że krowa miała chorobę...
– magi bugi i.....
– kupil se nici i se przyszyl jezor i palec od pieknej osiemdziesieciolatki... .

Autorami odpowiedzialnymi za kreację komunikatu – bez z góry założonego przesłania – stają się wszyscy tworzący tekst uczniowie. Produkują pozornie chaotyczny, a w istocie zorganizowany wedle zasad sieci twór. Jako odbiorcy i nadawcy jednocześnie charakteryzują się znakomitym poczuciem humoru – moderator *Historyjki*, chłopiec o imieniu Dawid, staje się komiczno-tragicznym bohaterem tekstu, co nie przeszkadza mu w dalszym tworzeniu.

3.4. Komunikaty medialne (w Internecie, telewizji, filmie, reklamie) zachęcają do niedbałej ekspresji słownej i posługiwania się językiem potocznym, a młodych użytkowników do szerokiego stosowania socjolektu młodzieżowego. Stąd – „**dosadność wypowiedzi i tzw. luz komunikacyjny**", powszechnie stosowane niezależnie od uwarunkowań aktu komunikacji (kontekstu, stopnia oficjalności i sytuacji) (Ożóg, 2004, s. 187 – 188).

Powszechnie znane jest nasycenie tekstów socjolektu ekspresywizmami lub nawet wulgaryzmami – na uczniowskich forach klasowych wulgaryzmów było stosunkowo niewiele, więcej pojawiło się ich w ankietach.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na wpływy, jakim może podlegać styl ucznia. Media przyzwyczaiły go do korzystania z gotowych struktur czy obrazów – jednocześnie wolność w komunikatorach wiedzie ku „kreatywności, łamaniu konwencji". Młody człowiek lubi też posługiwać się humorem i dowcipem, mieszać w tym celu najróżniejsze style.

Takie uwarunkowania wiodą do zauważalnego w języku uczniów posługiwania się modnymi sformułowaniami o charakterze cytatu. Rodzaj porozumienia, który wywołują, bazuje na komunikacyjnych nawykach wykształconych w bezpośrednich kontaktach we wspólnocie dyskursu (Duszak, 1998, s. 255). Cytat nie spełni swej roli, jeśli odbiorca nie zna źródła, do którego nadawca zrobił aluzję. Kiedyś źródło odwołań stanowiła literatura, dziś funkcję źródła pełnią teksty zaczerpnięte z mediów: filmów, tekstów popularnych kabaretów, reklam – najczęściej także „zanurzonych" w odmianie potocznej języka.

W badaniach sondażowych znalazły się dwa rodzaje cytatów: z filmów i z reklamy[10]. Wyniki badań popularności **cytatów z filmów** ukazały zaskakująco szybkie tempo zmian mody językowej, idącej w ślad za zjawiskami kultury popularnej (szybko przemijających wraz z tytułami zmieniającymi się w kinach czy w Internecie). Popularne cytaty, wybrane na podstawie pretestu, w momencie badania okazały się niemodne – wszyscy uczniowie je znali, lecz rzadko się nimi posługiwali[11]. Pojedynczy uczniowie dopisywali własne przykłady ulubionych powiedzonek – z filmów o Harrym Potterze (dziewczynki) i z „Gwiezdnych wojen" (chłopcy). W czasie badań hitem wśród powiedzonek „filmowych", krążących w populacji dziewcząt (młodszych i starszych), okazał się cytat z filmu „Zmierzch"[12]: *pamiętaj, oddech jest najważniejszy* – mówiony w sytuacji, gdy coś jest trudne do zrobienia.

Cytaty z reklamy to kolejne źródło modnych powiedzonek krążących wśród uczniów. Młodsze „dzieci uwielbiają reklamy. Kiedy zaczyna się blok reklamowy, odrywają się od zabawy i zasiadają przed telewizorem, traktując go jako świat baśni. Reklamy podobają się ponieważ są kolorowe, dynamiczne, nie wymagają długiej koncentracji" (Gajos, 2002, s. 56). Dla możliwości percepcyjnych młodych odbiorców sprzyjające jest także ich ciągłe powtarzanie. Starsi odbiorcy – uczniowie, otwarcie wyrażają swoją postawę prosumencką (niechęć do niej deklaruje 90% badanych) – niezależnie od tego, iż reklama często nawiązuje do młodzieżowego sposobu komunikowania się. Agencje reklamowe za pomocą słów z „najmłodszej polszczyzny" „chcą wmówić młodym ludziom, że trzymają z nimi" (Chaciński, 2005, s. 115). Tymczasem używając modnych słów,

[10] Por. przypis 1.

[11] Na podstawie pretestu wybrano do badań cytaty z filmów: 1. „Włatcy móch": *Dzień dobry…Nazywam się Czesio…;* 2. *Bye, bye maszkaro!*; 3. „Shrek 2": *Zainwestuj w tick tacki, bo Ci jedzie!* Badanie właściwe odbyło się po trzech miesiącach od pretestu. Największą popularność miał cytat 2. wśród młodszych chłopców (ok. 50 % badanych) – spadła w klasie 6. (do 12 %).

[12] Popularny film nakręcony według książki Stephenie Meyer o tym samym tytule o miłości młodej dziewczyny i wampira. W badaniach sondażowych nie został ujęty.

„zabijają" spontaniczność młodego języka i powodują, że młodzi ludzie rezygnują z ich używania.

Wyniki sondażu potwierdzają te dane[13]. Wszyscy uczniowie deklarują znajomość podanych sloganów, ale sporadycznie ich używają. Wyjątek stanowi slogan z reklamy piwa: *prawie... robi wielką różnicę* – stosowany w sytuacji, gdy ktoś powie „prawie" – używa go w ten sposób 15 dziewcząt i 17 chłopców (22,5 % badanych). „Luz", użyty w reklamie nawiązującej do socjolektu oraz stylu bycia młodzieży, wraz z funkcją perswazyjną i „osłuchaniem" traci dla młodych ludzi swą spontaniczność oraz atrakcyjność (Chaciński, 2005). Uczniowie potwierdzają, że znają slogany, ale ich nie używają. Czasem dołączają konkretną opinię: *znam, ale nie używam, bo to głupie* – lub: *nie używam, bo mi się nie chce*. Jednocześnie nauczyciele dodają, że cytaty z nowych reklam posługujących się humorem, są w częstym użyciu.

3.5 **Leksyka** odmiany środowiskowej najszybciej i najbardziej dobitnie **ilustruje** wszelkie **przemiany** w sposobie widzenia i przeżywania rzeczywistości. Warto więc i na tym poziomie języka poszukiwać wpływu mediów. Wpływ ten dotyczy najczęściej zapożyczeń i neologizmów.

W języku uczniów pojawiają się – jak i w języku innych grup stosowanym w Internecie, polskie fonetyczne transkrypcje i formy słowotwórcze angielskich terminów, niektóre charakterystyczne tylko dla młodszych użytkowników języka. Spotykamy w tekstach uczniów przykłady: *biforka, afterka, sofcik, plis, deadnąć, kaman, sorki, sorciu, kissek, oki*, czy wyrazy z przedrostkami obcego pochodzenia: *super-, hiper-, mega-, ekstra-*. W języku uczniów funkcjonują one często w formach samodzielnych, służących głównie do wartościowania, koniecznie w ekspresywnej formie (zapisane dodatkowo ze zwielokrotnionymi samogłoskami, naśladującymi emocjonalny sposób mówienia): *supcio, suuuper, superowo, extra supcio,*

[13] W ankiecie badano znajomość i stosowanie w mowie wybranych w preteście sloganów reklam: *To teraz ja jestem sprite, a ty pragnienie; Snickers…i jedziesz dalej; Padłeś?! Powstań!...Powerade; Red Bull…doda Ci skrzydeł; Prawie…robi wielką różnicę.*

suuupcioooo[14]. Na młodzieżowych stronach w Internecie jest sporo zapożyczeń, np.: *cool, nick, ellos, helloof*. Wiele – neologizmów słowotwórczych (znanych i mniej znanych): *spox, spoko, blondi, odjazdowy*; skrótów, zdrobnień i zgrubień, jak: c*ze, pozdro, siemka, hejka, buź, mata, wufa, pola, infa, techa, muza, plasta, dyska, stronka, zdziwko, pozdrowiona, buziol*.

Pojawiają się też neosemantyzmy – te ogólnie znane z Internetu, jak: *wyczesany, wypas, ziomal, ziomek* i „świeższe", związane z komputerem i Internetem[15], funkcjonujące samodzielnie lub we frazie, jak: *zawiesić się* – w znaczeniu „nie móc się od czegoś oderwać", „nie myśleć", *odblokować kogoś* – w znaczeniu „oderwać od czegoś, jakiejś natrętnej myśli lub działania", wreszcie: *żal.pl* (lub: *jak masz problem to napisz do żal.pl*, lub po prostu – *żal*). Tego ostatniego uczniowie używają w znaczeniu: „gdy jestem niezadowolny", „gdy ktoś ma problem", „gdy jestem wkurzony", „gdy coś jest żalowskie".

4 Próba podsumowania powyższych rozważań prowadzi do stwierdzenia, iż sposób przenikania cech komunikacji medialnej do języka starszych uczniów szkoły podstawowej jest rezultatem intensywności ich kontaktów z różnego rodzaju mediami. Silniejszy wpływ mają tzw. nowe media, zwłaszcza telefon komórkowy i Internet – w tekstach i w odpowiedziach na pytania ankiety najwięcej było akronimów i emotikonów. Wyraźny, choć zmienny w czasie, jest też wpływ filmów na styl komunikacji pozamedialnej i zadziwiająco słaby – reklamy, choć i tu należy wziąć pod uwagę szybkie zmiany zachodzące w preferencjach

---

[14] Sporo jest też mieszania stylów: język polski przetykany jest zwrotami z języka angielskiego: *Ja też chce do my house; deadła mu na stole operacyjnym*, itp.

[15] W ankiecie badano użycie fraz: *Opcja; nie ma takiej opcji; wykasować coś; dysk Ci się przegrzał; zawiesiłem się* lub *zawiesiłam się*. Młodsi uczniowie (4. klasa) używają ich często w sensie dosłownym, choć zdarzają się użycia: *zawiesiłem się* w znaczeniu „nie mogę się od czegoś oderwać" i *dysk ci się przegrzał* w znaczeniu „gdy ktoś coś głupiego powie". W klasie 6. częste już jest użycie powiedzenia *zawiesiłem się/ zawiesiłam się* – w znaczeniu „nie chce mi się myśleć", „nie wiem, co zrobić", „ktoś nie reaguje" (33 % respondentów); zaś powiedzenia *dysk ci się przegrzał*, gdy „ktoś mówi coś głupiego" (18 %). Na stronach forum klasowego pojawia się też: *odblokuj mnie, bo mi się klawiatura zawiesiła*.

używanych przez młodych odbiorców sloganów. Ta swego rodzaju "mowa medialna" – posługiwanie się hybrydą mowy i pisma, kodu werbalnego i ikonicznego, sięganie do skrótu, akronimów, nowej leksyki (zapożyczeń, neosemantyzmów sięgających do technicznych określeń), innowacji stylistycznych (cytatów) – integruje użytkowników mediów, także tych najmłodszych, pełniąc w dobie kultury popularnej rolę swoistego kodu kulturowego.

Bibliografia

CHACIŃSKI, Bartek. 2005. *Wyczesany słownik najmłodszej polszczyzny*. Kraków : Wydawnictwo „Znak", 2005. 192 s. ISBN 83-240-0544-7

CWALINA, Wojciech. 2001. Generacja Y – ponury mit czy obiecująca rzeczywistość. In: *Internet – fenomen społeczeństwa informacyjnego*. Ed. T. Zasępa – R. Chmura. Częstochowa : Edycja Św. Pawła, 2001, s. 29 – 42.

DUSZAK, Anna. 1998. *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa : PWN, 1998. 385 s. ISBN 83-01-12552-7

GAJOS, Beata. 2002. Oddziaływanie reklamy na dzieci i młodzież. Analiza etyczno-psychologiczna. *Kwartalnik Edukacyjny*, 2002, nr 3-4, s. 33 – 42.

GOBAN-KLAS, Tomasz. 2002. Edukacja wobec pokolenia SMS-u. In: *Media i edukacja w dobie integracji*. Ed. W. Strykowski – W. Skrzydlewski. Poznań : eMPi2, 2002, s. 43 – 48.

JUSZCZYK, Stanisław. 2000. *Człowiek w świecie elektronicznych mediów – szanse i zagrożenia*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000. 215 s. ISBN 83-226-0956-6

OGONOWSKA, Agnieszka – SKOWRONEK, Bogusław. 2005. „Język na nielegalu", czyli wpływ multimediów na komunikację werbalną młodego pokolenia. In: *Język @ multimedia*. Ed. A. Dytman-Stasieńko – J. Stasieńko. Wrocław : Wydawnictwo Naukowe DSWE TWP, 2005, s. 297 – 309.

OŻÓG, Kazimierz. 2004. *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku*. Rzeszów : Otwarty Rozdział, 2004. 267 s. ISBN 83-919653-0-9

PIEKOT, Tomasz. 2005. Słowo w kulturze multimediów. In: *Język @ multimedia*. Ed. A. Dytman-Stasieńko – J. Stasieńko. Wrocław : Wydawnictwo Naukowe DSWE TWP, 2005 s. 285 – 296.

SKOWRONEK, Katarzyna. 2001. *Reklama. Studium pragmalingwistyczne*. Kraków : Rabid, 2001. 99 s. ISBN 83-88668-06-4
TAPSCOTT, Don. 1998. *Growing Up Digital. The Rise of the Net Generation*. New York : McGraw Hill, 1998. 338 s. ISSN 0-07-063361-4
Umysł – ciało – sieć. 2005. Ed. E.. Stawowczyk-Tsalawoura – W. Chyła. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2005. 290 s. ISBN 83-232-1534-0

Prof. UŚ dr hab. Bernadeta NIESPOREK-SZAMBURSKA
Katedra Dydaktyki Języka i Literatury Polskiej
Wydział Filologiczny Uniwersytetu Śląskiego
Pl. Sejmu Śląskiego 1
40-032 KATOWICE
POLSKA
benia@szam.neostrada.pl

LINGVISTICKÉ ZDROJE V KOMUNIKAČNOM PROSTREDÍ INTERNETU

Ivan Očenáš

LINGUISTIC SOURCES ON THE INTERNET
The goal of the paper is to check the electronic linguistic sources on the internet as information sources with different characteristics and origin. Differentiation and categorization of the sources is based on elementary communication parameters/vectors – WHO is the author of the web sites and who is it for, WHAT is its content, HOW is the content presented (text, graphic, photography, animation, sound, video, interactivity), WHY have been the sources created. On the basis of origin, content and function there is presented a differentiation of electronic linguistic sources into several categories: online sources, (un)authorised, institutional/private, monothematic, polythematic, summary, linguodidactic and educational; dictionaries, encyclopaedias, magazines, proceedings, monographs, bibliographies as well as discussion forums.
Key words: electronic sources, information sources, linguistic sources, slovakistics, internet, authorised sources, institutional sources, summary sources, linguodidactic and educational sources, dictionaries, encyclopaedias, magazines, proceedings, monographs, bibliographies, discussion forums.

V komunikačnom prostredí internetu ako globálnej a komplexnej siete sietí navzájom prepojených počítačov sa dnes už nachádza a využíva enormný počet elektronických (textových, grafických, auditívnych, vizuálnych, multimediálnych) dokumentov a informačných/myšlienkových zdrojov. Elektronické dokumenty ako informačné pramene bez ohľadu na svoj obsah, formu, funkciu či spôsob prezentácie sa tvoria zaznamenávaním, registráciou či evidenciou informácií preto, aby sa zachovali v čase a prenášali v priestore. Sprostredkúvajú informácie najrozmanitejšieho zamerania a charakteru. Vznikajú z rôznych pohnútok a dôvodov aj s rozličnými cieľmi. Diferencovanosť ich

vzniku, pôvodu, obsahu, formy, funkcií a možností využitia spôsobuje nápadnú heterogénnosť týchto dokumentov a zdrojov. V našom príspevku sústredíme pozornosť na vybrané internetové (online) zdroje a dokumenty, ktorých tematika súvisí so slovenským jazykom, s jeho vedeckou teóriou a komunikačnou praxou, najmä školskou, vyučovacou.

Elektronické informačné zdroje v prostredí internetu sa vyznačujú viacerými výhodami v porovnaní s ich tradičnými písanými/tlačenými alebo knižnými formátmi. Ide najmä o všeobecnú dostupnosť v aktuálnom čase, ktorú umožňuje a realizuje technické zariadenie – počítač (hardvér) a jeho programové vybavenie (softvér). Elektronické informačné zdroje ďalej preferuje výber čiže vyhľadávateľnosť informácií a rýchlosť vyhľadávania informácií, intuitívnosť ich používania a interaktívnosť, t. j. individuálne a selektívne vyvolávané a spracovávané informácie z rozmanitých súborov či korpusov. S internetovými zdrojmi s neuveriteľným množstvom informácií sa však spája aj riziko informačného labyrintu a vecnej či faktickej hodnovernosti.

Parametrom hodnovernosti, pravdivosti a objektívnosti elektronických zdrojov v internetovom prostredí ostáva – rovnako ako v tlačených zdrojoch – uvedený informačný prameň čiže autorizácia informácií citovaním alebo odkazovaním, na základe čoho možno identifikovať a verifikovať pôvod informácií: autora, resp. inštitúciu, a primárny zdroj. Takéto elektronické informačné zdroje môžeme kategorizovať ako ***autorizované zdroje***, elektronické informačné zdroje bez autorizačných údajov patria medzi ***neautorizované zdroje***.

Využitím internetových vyhľadávacích programov či už fulltextových (napr. Google, Bing, Zoohoo, Morfeo), alebo katalógových (napr. Zoznam, Azet, Atlas, Centrum a i.) po zadaní výrazu z lingvistickej tematickej oblasti získame prehľad odkazov na internetové stránky s lingvistickými informáciami. Nájdené zdroje často odkazujú na ďalšie s príbuznou tematikou. Z množstva elektronických lingvistických zdrojov sú najviac užitočné priamo dostupné ***online zdroje***, ktoré umožňujú hľadanú informáciu získať priamou interaktívnou komunikáciou prostredníctvom počítača a sieťových technológií.

Z vyhľadaných zdrojov za najdôveryhodnejšie možno považovať webové stránky vedeckých a akademických inštitúcií – ***inštitucionalizované weby/zdroje*** –, ktorých cieľom činnosti je výskum slovenského jazyka, resp. tiež jeho lingvodidaktická aplikácia v podmienkach vysokých škôl. Informácie, ktoré prezentujú, sú pôvodné a jednoznačne autorizované, týkajú sa lingvistiky ako vedy a jazyka – slovenčiny, ďalej podmienok a priebehu štúdia slovenčiny, spravidla v kontexte so slovenskou literatúrou, ale aj vedecko-pedagogickej, publikačnej a projektovej činnosti jednotlivých akademických pracovísk a vysokoškolských učiteľov.

Prehľad inštitucionalizovaných webov s lingvistickou tematikou:

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied	http://www.juls.savba.sk
Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied	http://www.slavu.sav.sk
Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity	http://www.unipo.sk/794
Katedra knižničných a slovakistických štúdií Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity	http://www.unipo.sk/2629
Katedra komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity	http://www.unipo.sk/4211
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika	http://www.upjs.sk/filozoficka-fakulta/katedra-slovakistiky-slovanskych-filologii-a-komunikacie
Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského	http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=ksj
Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa	http://www.ksj.ff.ukf.sk/index.htm
Katedra slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela	http://www.fhv.umb.sk/app/index.php?ID=508
Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity	*http://www.ff.ku.sk/index.php/ouniverzite/pracoviska-rektoratu/katedra8.html*

Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda	http://ff.ucm.sk/Slovensky/Katedry/slovencina/slovak/index.htm
Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity	http://pdfweb.truni.sk/katsj
Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského	http://www.fedu.uniba.sk/index.php?id=2287

Webová stránka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave prezentuje túto inštitúciu ako vedecké pracovisko, v ktorom sa skúma systém súčasnej slovenčiny, fungovanie jazyka v súčasnej komunikácii (sociolingvistický výskum), teoretické otázky lexikológie a lexikografie (koncepcia výkladových slovníkov súčasného spisovného jazyka, špecifiká celonárodného nárečového slovníka, koncepcia historického slovníka, teória ekvivalentu v prekladovom slovníku, výskum synchrónnej a diachrónnej dynamiky slovnej zásoby, etymológia slovnej zásoby slovenčiny), riešia sa problémy teórie a praxe jazykovej kultúry a odbornej terminológie, buduje sa korpus textov a bázy dát slovenského jazyka. Návštevník tejto inštitucionálnej internetovej stránky tu ďalej nájde informácie o štruktúre Ústavu, o jeho oddeleniach (oddelenie súčasného slovenského jazyka; súčasnej lexikológie a lexikografie; jazykovej kultúry a terminológie; spracúvania lingvistických dát; dejín slovenského jazyka, onomastiky a etymológie; Slovenského národného korpusu a dialektologické oddelenie), o zamestnancoch, o histórii Ústavu, ktorý vznikol v roku 1943, o Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV ako dobrovoľnom, výberovom združení vedeckých a odborných pracovníkov v oblasti slovakistiky, slavistiky, všeobecnej jazykovedy a fonetiky, prípadne iných príbuzných disciplín, ako aj o organizovaných či pripravovaných podujatiach. Často adresované otázky o slovenčine a Jazykovednom ústave boli podnetom vzniku podstránok jazykovej poradne a FAQ (Frequently Asked Questions) ako zdrojov riešení opakujúcich sa jazykových problémov (http://www.juls.savba.sk). V kontexte globálnej dostupnosti internetových informácií a ich rozmanitého

obsahu v slovenčine je na škodu, že stránka nášho reprezentatívneho vedeckovýskumného lingvistického pracoviska neposkytuje aj informácie cudzojazyčným záujemcom.

V súčasnosti prirodzenou sekciou webu, ktorá pomáha tak vedeckovýskumným pracovníkom, ako aj bežným používateľom slovenčiny, je súbor digitálnych dokumentov a lingvistických zdrojov, ktoré tvoria lexikografické príručky, personálne bibliografie prác slovenských slovakistov a slavistov, jazykovedné časopisy, vybrané monografie a zborníky alebo automatický prekladač do štúrovskej slovenčiny.

Prehľad dokumentov prístupných v digitálnej forme a ďalšie lingvistické zdroje prístupné cez webovú stránku Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV:
Lexikografické príručky: *Krátky slovník slovenského jazyka* (4., doplnené a upravené vyd. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003) *Pravidlá slovenského pravopisu* (3., upravené a doplnené vyd. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000) *Synonymický slovník slovenčiny* (3. nezmenené vyd. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2004) *Slovník cudzích slov* [akademický] (2, doplnené a upravené slovenské vydanie, SPN 2005) *Slovník slovenského jazyka* (Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968) *Morfologický analyzátor* *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997)* *Priezviská na Slovensku* (stav v roku 1995) *Databáza urbanoným na Slovensku* (stav v roku 1995) *Historický slovník slovenského jazyka V* (R-rab — Š-švrkotať)
Slovenskí jazykovedci 1925 – 2000 : Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov
Kultúra slova : Vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu
Slovenská reč : Časopis pre výskum slovenského jazyka
Jazykovedný časopis
Sociolinguistica Slovaca
Morfológia slovenského jazyka (1966)
Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989)
Sémantická štruktúra slovenských deverbatív (1974)
Frazeologická terminológia

Slowár Slowenskí Češko-Laťinsko-Ňemecko-Uherskí
Nauka reči Slovenskej (Ludevít Štúr)
Automatický prekladač do štúrovskej slovenčiny
Rukoväť spisovnej reči slovenskej (1902)
Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom (1931)
Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom (1940)
Zborníky VARIA
Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku
Aktuálne otázky súčasnej syntaxe
Slovenský národný korpus

Webový *Krátky slovník slovenského jazyka* zodpovedá štvrtému knižnému, doplnenému a upravenému vydaniu z r. 2004. Úvod k tlačenej verzii je dostupný online v súborovom formáte PDF (Portable Document Format), ktorý umožňuje ukladanie a prezeranie dokumentov nezávisle od softvéru a hardvéru, prostredníctvom ktorých boli vytvorené. Digitálna slovníková databáza obsahuje odborný opis slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny, zachytávajúc jadro slovnej zásoby s niektorými termínmi (odbornými názvami), neologizmami, zastarávajúcimi, knižnými, ale aj hovorovými slovami, frekventovanými nespisovnými výrazmi. Je to výkladový slovník, ktorý zároveň slúži ako poradca v otázkach jazykovej správnosti a poskytuje informácie o gramatických vlastnostiach slov. K internetovým lexikografickým zdrojom patrí aj online verzia staršieho, nie súčasného kodifikačného – ako sa aj vhodne upozorňuje na internete – *Slovníka slovenského jazyka*, ktorý knižne vyšiel v rokoch 1959 – 1968. Úvod k tlačenej verzii je takisto dostupný online v súborovom formáte PDF aj v grafickom/obrázkovom formáte DJVU.

Webová verzia *Pravidiel slovenského pravopisu* korešpondujúca s aktuálnym tretím knižným, upraveným a doplneným vydaním z r. 2000 podáva sústavný opis grafických prostriedkov, ktorými sa zachytáva primárna ústna, resp. hlásková (fonematická) podoba spisovnej slovenčiny a tvorí sa písomný prejav. Pravopisná a gramatická digitálna databáza s najfrekventovanejšími slovami súčasnej spisovnej

slovenčiny je doplnená výberom osobných mien a cudzích i domácich zemepisných názvov.

Synonymický slovník slovenčiny vo webovej verzii obsahuje systematický opis časti slovnej zásoby, ktorá sa označuje ako lexikálne synonymá, t. j. slová zvukovo odlišné majúce rovnaký alebo blízky význam. Jeho aktívny používateľ tak zdokonaľuje svoje poznanie a ovládanie synoným, čím obohacuje osobný hovorený aj písomný prejav a rozvíja svoje vyjadrovacie schopnosti. Úvod k tlačenej verzii je takisto dostupný online v súborovom formáte PDF.

Morfologický analyzátor tvarov v slovenčine sa začal vyvíjať v r. 2005 v oddelení Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave. Primárne sa využíva na automatizovanú anotáciu textov v korpuse. Slovník morfologickej databázy obsahuje približne 26 tisíc paradigiem podstatných mien, 13 tisíc paradigiem prídavných mien, 28 tisíc paradigiem slovies a v istom rozsahu aj ostatné slovné druhy. Jej východiskovým zdrojom boli heslové slová obsiahnuté v Krátkom slovníku slovenského jazyka a postupne sa databáza rozširuje o najfrekventovanejšie slová v korpuse, ktoré sa nenachádzali v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Morfologický analyzátor informuje o slovnodruhovej príslušnosti slova alebo slovnej triede (particípium, reflexívum, kondicionálová morféma, abreviácia, značka), paradigme a relevantných morfologických kategóriách (významoch). Verejnosti môže slúžiť na overenie správneho tvaru alebo celej paradigmy konkrétneho slova, nenahrádza však kodifikačné príručky (http://slovnik.juls.savba.sk/ma_info.html).

Elektronický korpus propriálnej lexiky reprezentuje na webovej lokalite http://www.juls.savba.sk trojica internetových zdrojov: *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997), Priezviská na Slovensku* (stav v roku 1995) a *Databáza urbanoným na Slovensku* (stav v roku 1995).

Webová databáza názvov obcí Slovenskej republiky je doplnená chronologicky usporiadanými doloženými názvami. Pri jednotlivých názvoch obcí sa uvádzajú abecedne usporiadané latinské, nemecké, maďarské a staršie slovenské názvy

súčasných, ako aj zlúčených a pričlenených obcí so všetkými slovotvornými a hláskovými variantmi.

Databáza názvov ulíc a ostatných názvov verejných priestranstiev poskytuje „celkový detailný pohľad na názvy tohto typu na Slovensku a je vhodnou referenčnou základňou pre ďalší výskum urbanonymie na Slovensku“ (Ďurčo, http://slovnik.juls.savba.sk/urb.html).

Databáza priezvisk reprezentuje tretí podkorpus propriálnej lexiky. Uvádzané informácie o priezviskách vychádzajú z ich frekvencie na Slovensku v roku 1995 a sú doplnené celkovým počtom lokalít a enumeráciou jednotlivých lokalít s najčastejším výskytom.

Online verziu dostupnú cez internetový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV (http://www.juls.savba.sk) možno využiť aj na získanie informácií zo súbornej personálnej ***bibliografie*** slovenských slovakistov a slavistov, ktorá korešponduje s knižnými vydaniami obsahujúcimi bibliografické záznamy o knižných dielach a príspevkoch v periodických a neperiodických publikáciách vydaných v rokoch 1925 – 2000. Personálne bibliografické súpisy jednotlivých slovenských slovakistov a slavistov sú zostavené chronologicky v štyroch časových obdobiach (1925 – 1975, 1976 – 1985, 1986 – 1995 a 1996 – 2000) a abecedne podľa priezviska autora.

Historické zdroje reprezentuje najnovší webový prírastok – Bernolákov päťjazyčný *Slowár Slowenskí Češko-Laťinsko-Ňemecko-Uherskí* (tlačou 1825) a Štúrova *Nauka reči slovenskej* (tlačou 1846).

Jeden z odkazov na webe Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV privedie čitateľa na vlastnú internetovú stránku Slovenského národného korpusu. *Slovenský národný korpus* je elektronická databáza textov slovenského jazyka (publikovaných približne od roku 1955) zahŕňajúca široké spektrum jazykových štýlov, žánrov a vecných oblastí, obsahujúca prídavné jazykovedné informácie a výkonné vyhľadávacie nástroje, ktoré umožňujú vyhľadávanie a triedenie skúmaných jazykových prostriedkov a informácií. Korpus bol sprístupnený v roku 2004 a je určený pre verejnosť na výskumné, učebné a iné výlučne nekomerčné účely. Bežným používateľom jazyka môže korpus

poslúžiť ako zdroj praktického poznania systému jazyka a overenia či doplnenia jednotlivých poznatkov o reálnom fungovaní jazykových prostriedkov v praxi (http://korpus.juls.savba.sk). K ďalším dôležitým informáciám patrí zoznam poskytovateľov textov, ktorých aktuálny počet je 521, bibliografia z oblasti korpusovej lingvistiky a terminológie, prehľad výskumných projektov a získaných ocenení pracovníkov oddelenia Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra, hyperlinky na ďalšie korpusy slovanských aj neslovanských jazykov alebo cudzojazyčné lingvistické zdroje, licenčné zmluvy a iné dokumenty súvisiace s tvorbou a využívaním korpusu.

V Slovenskom národnom korpuse možno vyhľadávať pomocou jednoduchého webového vyhľadávača (interface – vyhľadávacieho okienka) bez osobného konta, t. j. s obmedzenými možnosťami (napr. bez štatistiky a ďalších charakteristík a len v dvoch podkorpusoch). Na získanie plného prístupu do Slovenského národného korpusu je potrebné odoslať písomný súhlas s podmienkami používania korpusu a elektronicky sa registrovať. Po registrácii sa do korpusu vstupuje prostredníctvom korpusového manažéra Manatee s klientom Bonito, ktorý umožňuje podrobnejšie vyhľadávanie a je dostupný z webovej stránky korpusu. Aktuálna verzia korpusu je prim-4.0. Je prístupná od začiatku r. 2009 a obsahuje viac ako 520 mil. tokenov (textových jednotiek ako reťazcov znakov medzi dvoma medzerami). Vzhľadom na počet starších verzií korpusu je pre verejnosť k dispozícii iba aktuálna verzia. Prístup aj k starším verziám je umožnený iba na požiadanie.

Prehľad lingvistických zdrojov a slovníkov prístupných cez webovú stránku Slovenského národného korpusu:
Lexikografické príručky a iné zdroje Pravidlá slovenského pravopisu, 2000 Krátky slovník slovenského jazyka, 2003 Slovník cudzích slov (akademický), 2005 Slovník slovenského jazyka, 1959 – 1968 Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997) Priezviská na Slovensku (stav v roku 1995) Historický slovník slovenského jazyka V (R-rab — Š-švrkotať)
Monografie Nový deklinačný systém slovenských substantív, 2007 Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, 1989 Morfológia slovenského jazyka, 1966 Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom, 1940 Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom, 1931 Rukoväť spisovnej reči slovenskej, 1902 Nauka reči Slovenskej, 1846
Časopisy Jazykovedný časopis Kultúra slova Slovenská reč
Zborníky Aktuálne otázky súčasnej syntaxe Insight into the Slovak and Czech Corpus Linguistics Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní Sociolinguistica Slovaca Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku VARIA
Iné Slovenskí jazykovedci 1925 – 2000 Frazeologická terminológia Automatický prekladač do štúrovskej slovenčiny Slovenská terminologická databáza

Väčšina lingvistických zdrojov je prístupná aj cez webové rozhranie http://www.juls.savba.sk. K ďalším patrí monografia M. Sokolovej *Nový deklinačný systém slovenských substantív* (2007), zborník *Insight into the Slovak and Czech Corpus Linguistics* (2006) a *Slovenská terminologická databáza*, ktorá je dostupná cez samostatné webové rozhranie https://data.juls.savba.sk. Ide o prístupový protokol https (Hypertext Transfer Protocol Secure) so zabezpečením, ktorý umožňuje komunikáciu medzi prehliadačom internetových stránok a serverom, kde sú uložené príslušné lingvistické zdroje, overením a šifrovaním dát použitím SSL (Secure Socket Layer) protokolu. Takýto prístup umožňuje prehliadanie aj ďalších dvoch lingvistických zdrojov: Slovenského hovoreného korpusu a Paremiologickej databázy.

Slovenská terminologická databáza zahŕňa súbor informácií o termínoch usporiadaných do terminologických záznamov. Pomocou programového vybavenia možno tieto informácie aktualizovať, modifikovať a dopĺňať. Terminologická databáza zároveň umožňuje vytvárať rôzne druhy výstupných informácií formou, ktorá je v súlade s cieľmi terminologickej databázy (najčastejšie vo forme tematických glosárov a slovníkov). Slovenská terminologická databáza má ambíciu sústrediť slovenské terminologické sústavy z rôznych oblastí a prispieť tak k ich ustáleniu a unifikácii na základe spolupráce odborníkov a lingvistov. Príprava projektu Slovenskej terminologickej databázy sa začala v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v roku 2005. Databáza slúži pre odbornú verejnosť, lingvistov, prekladateľov, lexikografov aj širokú verejnosť, je v skúšobnej prevádzke a aktuálne obsahuje dáta z týchto kategórií (https://data.juls.savba.sk/std):

Kategórie Slovenskej terminologickej databázy:			
1.	Astronómia	7.	História
2.	Bezpečnostnoprávna oblasť	8.	Korpusová lingvistika
3.	Bilingvizmus	9.	Migračná politika
4.	Civilná ochrana	10.	Požiarna ochrana
5.	Frazeológia	11.	Sociálna práca
6.	Historické meracie jednotky	12.	Stavebníctvo

Projekt Slovenského hovoreného korpusu sa začal realizovať ako súčasť Slovenského národného korpusu v r. 2008 a v primárnej verzii hovor-1.0 bol sprístupnený 20. 12. 2008. Ku korpusu možno pristupovať prostredníctvom klienta *Bonito* (v rámci registrácie do Slovenského národného korpusu) alebo prostredníctvom WWW (World Wide Web) rozhrania, kde do vyhľadávacieho okienka píšeme výrazy podľa platnej pravopisnej normy a vo výstupe nachádzame prepis podľa reálnej výslovnosti. Do roku 2011, keď sa bude uzatvárať prvá fáza projektu, by mal *Slovenský hovorený korpus* obsahovať 2 milióny textových jednotiek. Prvá verzia hovor-1.0 obsahuje takmer 128 tisíc textových jednotiek v prepisoch hovorených digitálnych nahrávok. Databáza textov Slovenského hovoreného korpusu umožní ich využitie pri koncipovaní nového výkladového a ortoepického slovníka, skúmaní foneticko-fonologických a gramatických javov, kultúry reči a pod. (https://data.juls.savba.sk/oral).

Paremiologická databáza registruje a opisuje súčasné živé slovenské parémie, čiže príslovia a porekadlá, ale aj ďalšie útvary, ako úslovia, pranostiky, povrávky, wellerizmy a hádanky. K cieľom vytvárania Paremiologickej databázy patrí tiež skúmanie regionálnych parémií v súčasnej slovenčine, registrácia cudzojazyčných ekvivalentov slovenských parémií a onomaziologická klasifikácia parémií (https://data.juls.savba.sk/paremiografia).

Na základe pôvodu, obsahu a funkcie môžeme ďalšie lingvistické zdroje v internetovom prostredí rozdeliť na ***mono-*** alebo ***polytematické***.

K monotematickým patria internetové stránky, ktorých obsahom môže byť jedna rovina jazykového systému, jedna lingvistická disciplína, jedna oblasť využitia slovenčiny alebo jedna osobnosť slovenskej jazykovedy. Takto tematizované a usporiadané informácie nájdeme napríklad na internetových stránkach venovaných životu a dielu dvoch významných slovenských jazykovedcov: Ľudovíta Štúra a Jozefa Mistríka.

Webová stránka o druhom kodifikátorovi spisovnej slovenčiny Ľudovítovi Štúrovi – vedúcej osobnosti slovenského

národného hnutia v prvej polovici 19. storočia, ponúka Štúrov životopis v textovom formáte aj v dátumoch, prehľad tvorby a plné znenia vybraných diel, novinových článkov, snemových rečí či osobných listov, ďalej vybrané Štúrove myšlienky, odborné a popularizačné príspevky súvisiace s osobnosťou Ľ. Štúra, rodokmeň Štúrovej rodiny, výber z bibliografie Ľ. Štúra, ako aj informácie z rôznych oblastí, ktoré súvisia s osobnosťou Ľudovíta Štúra, a taktiež informácie o obsahu aktualizácií stránky.

Webová stránka o zakladateľovi modernej jazykovednej štylistiky Jozefovi Mistríkovi – jazykovedcovi a popularizátorovi jazykovedy, literárnom vedcovi, grafológovi a vysokoškolskom pedagógovi, je informačne skromnejšia. Obsahuje Mistríkov vlastný životopis, bibliografický súpis prác za roky 1976 – 1995 a spomienkové básne venované J. Mistríkovi. Odkaz na Základnú školu J. Mistríka v Španej Doline je v súčasnosti neaktívny.

Základné informácie o živote a diele niektorých ďalších slovenských jazykovedcov možno nájsť aj na serveri osobnosti.sk. Svoje profily tu majú V. Blanár, J. Findra, J. Horecký, J. Kačala, J. Klincková, R. Krajčovič, M. Majtán, V. Patráš, A. Rýzková, J. Stanislav, P. J. Šafárik.

K monotematickým internetovým webom a zdrojom lingvistických informácií zaraďujeme aj ***slovníky***, ktoré sú na internete vo veľkom počte a rôznej odbornej kvalite. K autorizovaným elektronickým slovníkom okrem už uvádzaných výkladových slovníkov slovenského jazyka patrí aj *Slovník cudzích slov (akademický)* korešpondujúci s druhým knižným, doplneným a upraveným vydaním (SPN, 2005). Najpočetnejší rad webových slovníkov tvoria prekladové slovníky, ktoré sú najčastejšie súčasťou katalógových vyhľadávačov, napr. azet.sk, zoznam.sk (obojstranné: slovensko-anglický, -nemecký, -francúzsky, -španielsky, -maďarský, -taliansky, -ruský), atlas.sk ponúka aj obojstranný slovensko-rómsky slovník; cyberspace.sk zasa iba jednosmerný slovensko-anglický, -nemecký, -ruský slovník. Spravidla ide o autorizované zdroje, ktoré poskytli firmy zaoberajúce sa výrobou digitálnych jazykových prekladových

softvérov (napr. TEOS Trenčín, výrobca programov PC Translator® a Language Teacher®).

Online slovník slovenského jazyka ako prezentáciu produktu *SLEX99 – elektronický lexikón slovenského jazyka* je dostupný aj na webovej stránke spoločnosti FORMA, s. r. o., ktorá je výrobcom slovenských jazykových nástrojov pre kancelárske počítačové aplikácie. Webslovník je založený na Krátkom slovníku slovenského jazyka, ktorý vydalo vydavateľstvo Veda a Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v roku 1987.

Autorizovaný online terminologický slovník reprezentuje tiež anglicko-slovenský výkladový terminologický slovník elektronických komunikácií na http://www.vus.sk/iecd/new/Vyklad.asp. Obsah slovníka sa každý rok rozširuje a aktualizuje.

Najväčšiu databázu prekladových slovníkov (spolu 132 obojstranných slovníkov) reprezentuje portál http://slovnikonline.sk.

Výkladové aj prekladové otvorené slovníky, čiže slovníky s obsahom, ktorý môžu slobodne vytvárať a upravovať používatelia internetu, nájdeme na slovnik.dovrecka.sk. K dispozícii je frazeologický, nárečový, slangový, synonymický, etymologický, krížovkársky či viacjazyčný prekladový slovník alebo slovník cudzích slov. Projekt dovrecka.sk je otvorenou databázou s cieľom zbierať dáta a sprístupniť ich ako open source – bezplatne a pre každého (http://www.dovrecka.sk). Portál dovrecka.sk je založený na dobrovoľnosti a podpore nadšencov myšlienky slobodného softvéru. Ktokoľvek môže pridať zbierané dáta, ako aj dáta preberať. K slovníkom otvoreného typu patrí aj portál prekladových (obojstranne anglický, český, fínsky, francúzsky, hebrejský, holandský, chorvátsky, latinský, maďarský, nemecký, nórsky, poľský, ruský, španielsky, švédsky a taliansky) a výkladových slovníkov www.slovnicek.sk, Šarišsko-slovenský slovník na http://www.stofanak.sk/slovnik alebo Veľký slovník cudzích slov na http://www.cudzieslova.sk. Cudzieslova.sk je údajne „najväčšia databáza cudzích slov a ich významov na slovenskom internete“. Slová možno vyhľadávať cez vyhľadávacie okienko alebo prostredníctvom abecedného a stránkového indexu slov. Súčasťou portálu je tiež sekcia jazykovej poradne, kde si návštevníci webu môžu vymieňať

poznatky, rady a názory na problematiku cudzích slov, sekcia FAQ, vedomostných testov a stručný prehľad teórie slovenčiny, ktorý tvoria témy o vybraných slovách, o písaní i/y, veľkých písmen, čiarky a priamej reči, o zásadách rozdeľovania slov a problematika podstatných mien. Ďalším online slovníkom cudzích slov je web http://slovnikcudzichslov.eu.

Zoznam krstných/rodných mien možno nájsť na http://www.fodor.sk/Spectrum/mena.htm. Zoznam sa stal na základe licencie východiskom Glosára mien na http://www.sk-spell.sk.cx/slovniky/index.php. Glosár obsahuje vyše 1 400 hesiel, v ktorých autor uvádza pôvod a význam mena a používané domáce podoby. Na tomto webe je tiež dostupný *Otvorený slovník skratiek* obsahujúci takmer 800 slovenských aj cudzojazyčných skratiek a značiek.

Najväčšou otvorenou encyklopédiou na internete je už veľmi dobre známa Wikipédia, ktorá obsahuje aj lingvistické informácie. Má 195 nezávislých jazykových vydaní vrátane slovenského a najrozsiahlejšieho anglického. Popri článkoch encyklopedického typu obsahuje (najmä anglická encyklopédia) aj články podobajúce sa almanachu, atlasu či stránky aktuálnych udalostí. Wikipédia je jedným z najpopulárnejších zdrojov informácií na webe s približne 80 miliónmi zobrazeniami denne. Kategória Jazykoveda v slovenskej Wikipédii aktuálne obsahuje 27 podkategórií (napr. Abecedy, Fonetika, Gramatika...) a 173 stránok (napr. Bernolákovčina, Dôsledkové súvetie, Koreň slova, Prozódia, Text...). Vzhľadom na to, že Wikipédia presadzuje otvorenú filozofiu, jej najväčším problémom je vandalizmus a nepresnosť (http://sk.wikipedia.org).

Prostredie internetu sprostredkúva digitálnu verziu troch základných slovenských lingvistických časopisov: *Slovenská reč, Kultúra slova* a *Jazykovedný časopis*, ktoré nájdeme medzi lingvistickými zdrojmi na stránke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Rovnako to je aj v prípade vybraných lingvistických zborníkov, napr. *Sociolinguistica Slovaca 2 (1996), 3 (1997), 5 (1999), 6 (2000)*, *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku* (tlačou 2003), *Aktuálne otázky súčasnej syntaxe* (tlačou 2005). Zborníky *Varia I – VIII* z kolokvií mladých

jazykovedcov sa prezentujú vo formáte PDF, v ktorom každý súbor obsahuje dve vrstvy – naskenovaný obrázok a pod ním automaticky rozpoznaný text. To znamená, že v zborníkoch sa dá vyhľadávať ako v obyčajných textových dokumentoch. Ďalšie lingvistické zborníky možno nájsť na webových stránkach akademických slovakistických pracovísk, napr. zborníky *Slovo o slove 11 (2005) – 14 (2008)* na stránke Katedry komunikačnej a literárnej výchovy PdF PU v Prešove, zborníky *Studia Slovaca 2004, 2006* ponúka stránka Katedry slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici. Lingvistické ***časopisy*** a najmä ***zborníky*** však nateraz nereprezentujú elektronické zdroje v žiaducej miere, čo iste súvisí aj s uplatňovaním autorských práv na internete.

Prehľadne a stručne sprístupniť lingvistické zdroje a slovakistický vzdelávací obsah žiakom základných škôl i študentom stredných škôl, ako aj širšej verejnosti sú základné parametre a cieľ lingvodidaktických a edukačných internetových stránok. Ich ambíciou je nahradiť, minimálne doplniť aktuálne učebnice, cvičebnice a zbierky úloh zo slovenského jazyka. Súčasťou takto zameraných webov sú často prehľady jazykového učiva, pravopisných pravidiel a testy z vedomostí slovenskej gramatiky a pravopisu.

V predchádzajúcich rokoch bola výrazne budovaná webová stránka projektu Infovek (http://www.infovek.sk), ktorého cieľom je pripraviť mladú generáciu na uplatnenie sa v globálnej informačnej spoločnosti tretieho tisícročia. Projekt sa opiera o tri piliere: hardvérový, edukačný a obsahový. Stránka venovaná predmetu slovenský jazyk a literatúra obsahuje sekcie: AKTUALITY, DOKUMENTY, NÁMETY, PROJEKTY, SÚŤAŽE, VZDELÁVANIE PEDAGÓGOV, ŠTÚDIUM SJ NA VŠ, DISKUSNÉ FÓRUM. Sekcia AKTUALITY však informuje, že stránka nie je aktualizovaná od roku 2007. Publikujú sa tu osnovy a vybrané vzdelávacie štandardy predmetu, učitelia slovenčinári tu ďalej nájdu pracovné listy, prípravy na vyučovanie, testy, zábavné edukačné hry, ďalšie rôzne nápady a metodické postupy vhodné na vyučovanie, ale aj projekt *Slangové výrazy žiakov a študentov* orientovaný na používanie a frekvenciu slangových výrazov v rôznorodých komunikačných situáciách stredoškolákov.

Lingvodidaktické a edukačné internetové stránky reprezentuje autorizovaný Slovenský jazyk do vrecka (http://www.slovencina.vselico.com), ktorého autorom je Mgr. Miloš Gábriš (pôsobí ako učiteľ v ZŠ a MŠ v Radošinej). Stránku tvoria tri sekcie: TEÓRIA, CVIČENIA A E-MONITOR9. Teoretické výklady aj cvičenia sa vzťahujú na pravopis, slovnú zásobu, tvaroslovie, skladbu a slohovú výchovu, testy z celoplošného testovania deviatakov základných škôl MONITOR možno riešiť interaktívnym aj neinteraktívnym spôsobom. Jednotlivé jazykové javy sú vysvetlené stručne a prehľadne v rozsahu učebných osnov pre základné školy, výklady a opisy sa ilustrujú jednoduchými a názornými príkladmi, pričom ide o základný či skôr minimálny, nie komplexný výklad učiva.

Edukačným portálom pre slovenčinu je aj Hravá slovenčina (http://www.hravaslovencina.wz.cz), kde nájdeme zábavné testy s úlohami na rozdeľovanie slov, priamu reč, písanie i/y, slovné druhy alebo diktáty, či jazykovú hru. Stránka nie je autorizovaná. Internetové ***diskusné fóra*** zamerané na problematiku lingvistiky a slovakistiky reprezentuje fórum k predmetu slovenský jazyk a literatúra na stránke projektu Infovek (http://infovek.sk/forum/viewforum.php?f=5&sid=8fb2ea4128ce0080f72c53d0c45d9178).

Pri identifikácii, diferenciácii a kategorizácii lingvistických zdrojov v internetovom prostredí možno vychádzať zo základných komunikačných parametrov či „vektorov“: KTO je ich autorom a pre koho sú primárne určené, ČO tvorí ich obsah, AKO – ktorými výrazovými prostriedkami (textom, grafikou, fotografiou, animáciou, zvukom, videosekvenciami, interaktivitou) je ich obsah prezentovaný adresátovi, PREČO boli takéto zdroje vytvorené, a to so zreteľom na realizáciu komunikačnej situácie v elektronickom komunikačnom prostredí internetu, najmä webových stránok. Na základe pôvodu, obsahu a funkcie možno rozlišovať elektronické lingvistické zdroje v rámci týchto kategórií: online zdroje, (ne)autorizované, (ne)inštitucionálne, mono-/polytematické, lingvodidaktické; slovníky, encyklopédie, časopisy, zborníky, monografie, bibliografie či diskusné fóra.

Zoznam internetových odkazov

http://korpus.juls.savba.sk
http://sk.wikipedia.org
http://slovnik.azet.sk
http://slovnik.cyberspace.sk
http://slovnik.dovrecka.sk
http://slovnik.juls.savba.sk/ma_info.html
http://slovnikcudzichslov.eu
http://slovnikonline.sk
http://slovniky.atlas.sk
http://webslovnik.zoznam.sk
http://www.cudzieslova.sk
http://www.dovrecka.sk
http://www.fodor.sk/Spectrum/mena.htm
http://www.infovek.sk
http://www.jozefmistrik.szm.sk
http://www.juls.savba.sk
http://www.osobnosti.sk
http://www.sk-spell.sk.cx/slovniky/index.php
http://www.slex.sk
http://www.slovencina.vselico.com
http://www.slovnicek.sk
http://www.stur.sk
http://www.vus.sk/iecd/new/Vyklad.asp
https://data.juls.savba.sk/oral
https://data.juls.savba.sk/paremiografia
https://data.juls.savba.sk/std

PaedDr. Ivan OČENÁŠ, PhD.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
Slovenská republika
ocenas.ivan@fhv.umb.sk

OBRAZ SŁOWACJI I SŁOWAKA W „GAZECIE WYBORCZEJ"

Gabriela Olchowa

THE PICTURE OF SLOVAKIA AND SLOVAK IN GAZETA WYBORCZA
The article presents the vision of the Slovakia and Slovak, which can be received by Polish reader of all-Poland journal Gazeta Wyborcza. Numbers of the periodical, which appeared between 01. 01. 2009 – 30. 06. 2009 made the research material. In the introduction the author shows brief historical outline of Slovakia and Slovak, but first of all she emphasises on the changing picture of Slovakia and Slovak in Poland in last years, and especially at present after introducing the euro by Slovakia.
Key words: Slovakia, Slovak, picture, Gazeta Wyborcza.

W niniejszym artykule przedstawiony zostanie obraz Słowacji i Słowaków w jednym z najpoczytniejszych, ogólnopolskich, wysokonakładowych dzienników społeczno-politycznych, który wydawany jest od 1989 roku w nakładzie ponad 500 tyś. – mowa oczywiście o *Gazecie Wyborczej*. Materiał badawczy stanowią numery, które ukazały się między 01. 01. 2009 r. a 30. 06. 2009 r. W artykule tym spróbujemy odpowiedzieć na pytanie – jaki wizerunek Słowacji i Słowaków może otrzymać polski czytelnik, w tym przypadku czytelnik *Gazety Wyborczej*? Zbadanie takiego ogólnego obrazu sąsiedniego kraju i jego obywateli będzie pomocne przy analizie wszelkiego rodzaju ankiet dotyczących wiedzy jednego narodu o drugim. Określając stopień wiedzy Polaków na temat południowych sąsiadów należy wziąć pod uwagę różne możliwości zdobycia wiadomości czy kreowania obrazu tego kraju i obywateli, będą to zapewne: rozmowy z przyjaciółmi; obserwacje życia mniejszości słowackiej w Polsce, ale również podczas pobytów za granicą, gdzie dochodzi do osobistych kontaktów ze Słowakami; pobyty na Słowacji, ale przede wszystkim źródłem naszych wyobrażeń o tym narodzie są środki masowego

przekazu, które bardzo często są pierwszym źródłem informacji i przez większość uznane za najpewniejsze. Dlatego wyznaczyliśmy sobie za cel prześledzenie czasopisma, które odgrywa ważną rolę w kształtowaniu obrazu Słowacji i Słowaków. To przecież wydawane masowo czasopismo a nie specjalistyczne i ukazujące się w niskim nakładzie monografie kształtują świadomość społeczeństwa. To prasa silnie wpływa na kształtowanie się wzajemnego postrzegania i relacji pomiędzy różnymi narodowościami. Ma to szczególne znaczenie współcześnie, w sytuacji nasilonych procesów migracyjnych i coraz większego zróżnicowania kulturalno-narodowościowego w poszczególnych państwach, głównie europejskich. Czasopisma są również zwierciadłem, w którym odbija się obraz polityczny, gospodarczy czy kulturowy Słowacji.

W świadomości wielu narodów nie istnieje wyraźny stereotyp Słowaka albo Słowacji, co jest przyczyną niewiedzy o egzystencji tego państwa przez niektórych cudzoziemców. Chociaż Słowacja znajduje się w środkowej Europie i tradycyjnie określano ją jako „serce Europy" na Zachodzie często myli się ją ze Słowenią albo występuje jeszcze jako Czechosłowacja (zdarza się to także w Polsce). Niestety, chociaż Słowacy są bezpośrednimi sąsiadami Polski, postrzegano ich w sposób mało wyrazisty i powierzchowny. Niektórzy Polacy ciągle odwiedzają „czeskie Tatry".

Bliskie państwa, a tak mało o sobie wiemy! Nasza wspólna granica liczy sobie 539 km. Niewiele powstaje także publikacji dotyczących Słowacji i Słowaków. Należy tu przytoczyć następujące pozycje: dwutomową pracę Michała Jagiełły pt. *Słowacy w polskich oczach*, w której przedstawia obraz Słowaków w piśmiennictwie polskim, stara się uporządkować wiadomości o bliskim, a zarazem, jak pisze: „jakby dalekim i słabo określonym od 1993 roku nowym sąsiedzie" (Jagiełło, 2005, s. 7). Kolejna pozycja zatytułowana „*Kwestia słowacka w XX wieku*" to antologia pism politycznych Słowaków mówiących o problemach narodowych, państwo-prawnych, ekonomicznych, społecznych i kulturowych. Ponadto ukazały się tomy poświęcone stosunkom słowacko-polskim – *Slovensko-poľské jazykové a literárne vzťahy, Slovensko-poľsko bilateralne vzťahy*

v procese transformacie, Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov, Polsko-słowackie stosunki po roku 1918 i *Świadomość narodowa w Polsce i Słowacji w XIX i XX wieku.*

Słowacja to jedyny sąsiedni kraj, który na przestrzeni dziejów był i jest stale postrzegany pozytywnie. W języku polskim przeważają negatywne stereotypy narodowe, zwłaszcza sąsiadów np. stereotyp Niemca, Rosjanina czy Ukraińca. W pierwszej połowie XIX wieku „Słowacy, nie posiadający własnego państwa, nie byli postrzegani jako „naród państwowy”; jeśli ich zauważono, to zwykle jako element słowiański w państwie Węgrów. Z jednej strony Słowak „rozpływał się w ogólnym pojęciu Słowiańszczyzny, z drugiej strony zaś w kategorii, którą można określić jako „nasi górale” (Jagiełło, 2005, s. 57). Korzystną rolę w procesie „odkrywania” Słowaków spełniały osobiste kontakty polskich studentów, uczonych, pisarzy w okresie romantyzmu (Jagiełło, 2005, s. 64). Badacz pieśni ludowych Oskar Kolberg napisał w „*Bibliotece Warszawskiej*” – „Słowak jak słowik rodzi się śpiewakiem, przy każdej sposobności, o każdej godzinie i na każdym miejscu śpiewa” (Kolberg, 1841, s. 50). Jeszcze w II połowie XIX wieku pojawiały się głosy, że Słowacja jest dla Polaków terra incognita. Roman Zawaliński napisał: „o Słowianach od Vachu i Hronu (...), wiemy tyle co o ludożercach czy Czukczach” (Zawaliński, 1899, s. 7). Przytaczany tu R. Zawaliński opisał szerzej Słowację i jej mieszkańców, wspominał słowackie cuda przyrody w Tatrach, piękno doliny rzeki Hron. Podkreślał nadzwyczajną gościnność Słowaków, wzajemną pomoc, zaradność i spryt a zarazem krytykował, że nie znają umiaru w piciu alkoholu. Za nieszczęście tego narodu uznał fakt, że Słowacy nie mają własnej szlachty. (Zawaliński, 1899, s. 58 – 59) W potocznym mniemaniu Słowak był przedstawiany jako domokrążca w kapeluszu z laską w ręce, tkacz, owczarz, druciarz lub szklarz. Z kolei Władysław Semkowicz w „Przedmowie” do pierwszego tomu „Słowacja i Słowacy” pisze: „jeśli spojrzymy na długą grzędę granic naszego państwa i zapytamy, gdzie tuż za tą miedzą mamy naprawdę życzliwych nam i sympatycznych sąsiadów, to wzrok nasz skieruje się od razu w stronę południową. Oto tam, (...)

sąsiaduje z nami bratni naród Słowaków, bliskich nam mową, jak może żaden inny lud słowiański, jeszcze bliższy typem charakteru i kulturą duchową. Jako tacy mają Słowacy wszelkie dane po temu, aby zostać naszymi najlepszymi przyjaciółmi, których z nami połączyć może i winna prawdziwa, trwała i szczera miłość bratnia" (Semkowicz, 1937, s. 5 – 7). Drugi tom autor dedykował tym Polakom, którzy chcą bliżej poznać przeszłość i twórczość tak mało znanego, a wskutek tego niedocenianego sąsiada (Semkowicz, 1938, s. 6).

Historyk i politolog Pavol Lukáč scharakteryzował stosunek Słowacji i Polski jako „stosunek dwóch sąsiadów obróconych do siebie plecami" (Lukáč, 1998, s. 21) Twierdził, że nie zostały wykorzystane możliwości we wzajemnych sąsiedzkich politycznych, ekonomicznych i kulturalnych kontaktach mimo działań w ramach Grupy Wyszehradzkiej, NATO, Unii Europejskiej. Konserwatywny obraz Słowacji i Słowaków zmienia się w ostatnich latach. Przyczynę należy upatrywać w rozwoju gospodarczym (Słowację parę lat temu nazywano – tygrysem Europy Środkowej), wprowadzeniu euro oraz wyraźnym rozwoju ruchu turystycznego.

Zanim prześledzimy obraz Słowacji i Słowaków w „*Gazecie Wyborczej*" należałoby przytoczyć słowa jej redaktora naczelnego – Adama Michnika, który w eseju „*Słowaku, kim jesteś?*" pisze: „Polak odczytuje kolejne fragmenty słowackich sporów w sposób szczególny; komentuje słowackie doświadczenie z polskim, porównuje mity i stereotypy, lęki i nadzieje, pasje i fobie. W słowackim zwierciadle ogląda jakby nieco odmienny wariant własnej historii i własnego losu. Słowak częściej niż Polak zastanawia się nad swoim charakterem narodowym. Jakby był mniej pewien sensu swej narodowej kondycji, jakby ostrzej odczuwał zagrożenie ze strony świata. Polak sytuował swoje zagrożenie „między Rosją a Niemcami; Słowak – między Węgrem a Czechem. Wczytując się w pisma polityczne Słowaków można odnieść wrażenie, że ten naród wciąż jest nieukształtowany w swej tożsamości: wciąż szukający twarzy. A może wszystkie narody są w podobnej sytuacji, a tylko małe narody mają odwagę i potrzebę otwartego formułowania

swoich dylematów i lęków. Może na tym właśnie polega wielkość małych narodów?” (Michnik, 2002, s. 544)

Wertując numery „*Gazety Wyborczej*” możemy znaleźć artykuły poświęcone słowackiej polityce, gospodarce, turystyce, kulturze, a także dotyczące sportu. Pierwsza wzmianka o Słowacji w tym roku oczywiście informowała o wprowadzeniu euro. W artykule pt. „*Słowacja żegna koronę*” czytamy: „Do strefy euro przystąpił szesnasty kraj. Operacja była przygotowana kilka lat. Kampanie edukacyjne i reklamowe kosztowały Bratysławę prawie 6 mln euro. (...) 1- i 2-eurowe monety ozdobiono słowackim godłem – dwuramiennym krzyżem stojącym na trzech wzgórzach, na 10-, 20- i 50-centówkach tatrzański Krywań. Słowacja jest pierwszym państwem postkomunistycznym, które wprowadziło euro” (Skieterska, 2009, 1). Następnie autorka prezentuje drogę Słowacji do euro: „W latach 90. za czasów premiera Vladimira Mecziara Słowacja wlokła się w ogonie reform. Po odsunięciu Mecziara od władzy premierem został Mikulasz Dzurinda i Słowacja zaczęła szybko nadrabiać stracony czas. W 2004 r. weszła razem z nami do Unii Europejskiej i niemal od razu przystąpiła do systemu ERM II, poczekalni do strefy euro. Później Słowacy wprowadzili 19-proc. podatek liniowy, dzięki któremu gospodarka poszła ostro do przodu. Choć w czerwcu 2006 r. Dzurinda przegrał wybory, a premierem został lewicowy populista Robert Fico, po początkowej panice inwestorów gospodarka słowacka wybroniła się. W 2007 r. Słowacja miała 10-proc. wzrost gospodarczy. Wszelkie warunki stawiane przed wejściem do strefy euro, w tym dług publiczny poniżej 60 proc. PKB i deficyt budżetowy poniżej 3 proc. PKB udało się spełnić i w lipcu 2008 r. Słowacy otrzymali zielone światło. Ustalono sztywny kurs wymiany – 30, 1260 koron za 1 euro.” W tym samym artykule zostały zamieszczone wypowiedzi Słowaków. Jeden z nich mówi: „Dobrze, że mamy euro. Nowa waluta będzie bardziej stabilna, co liczy się, szczególnie gdy na świecie jest kryzys. Sztywny kurs nam pomógł, bo wartość korony nie spadła tak jak np. węgierskich forintów”. Również druga wypowiedź potwierdza zadowolenie naszych sąsiadów z przyjęcia euro: „Pracuję za granicą i wreszcie nie będę musiał

przeliczać pieniędzy. Nasza gospodarka jest coraz mocniej związana z rynkiem europejskim, dla firm obracanie jedną walutą będzie korzystniejsze. To także wygodne dla inwestorów zagranicznych." Podobnego zdania są słowaccy ekonomiści, którzy przewidują, że „mimo kryzysu kraj będzie miał w 2009 r. ponad 5-proc. wzrost gospodarczy." Dalej reporterka cytuje słowa premiera R. Fico, które wypowiedział w pamiętną sylwestrową noc: „przyjęcie euro to kontynuacja zakończonej sukcesem historii, która zaczęła się w 2004 r. wraz z przystąpieniem Słowacji do Unii Europejskiej."

W kolejnym artykule o wymownym tytule „*Słowacy nam uciekli*" napisane jest: „Słowacja jest już gdzie indziej niż my – Czesi, Polacy i Węgrzy. (...) Słowacy są z przodu, przed nami, obiema nogami w Europie, w euro-Europie. Myślę, że Słowacja poszła w dobrym kierunku, ze zrobiła duży krok i uciekła z Europy Środkowej do Europy. Płynęliśmy tym samym statkiem, Słowacja znów się oddaliła." (Palata, 2009, s. 2) Dalsza wzmianka zatytułowana „*Dzięki euro jesteśmy bardziej w Europie*" wymienia korzyści, których spodziewa się Słowacja: „Przede wszystkim większej stabilizacji! Poza tym liczymy na pozytywne efekty, które już wcześniej wystąpiły w krajach strefy euro: brak ryzyka kursowego dla biznesu, mniejsze koszty transakcyjne w handlu wewnątrz Unii Europejskiej, wzrost obrotów handlowych, wzrost atrakcyjności kraju dla inwestorów zagranicznych, większa przejrzystość cenowa i w końcu – sprawa nie bez znaczenia – większy komfort podczas podróży po Europie. Ważny jest także czynnik psychologiczny – wzrost samoświadomości Słowaków. Słowacja jest małym krajem położonym nieco na uboczu Europy. Dzięki europejskiej walucie Słowacy będą bardziej w Europie. (...) Członkostwo w silnej strefie walutowej jest schronem dla małej gospodarki. Proszę spojrzeć na Europę Środkową, na wahania forinta, złotego, czeskiej korony. My dzięki przyjęciu euro jesteśmy wolni od tego ryzyka." (Gadomski, 2009, s. 19)

Ostatni, w badanym półroczu, artykuł, który dotyczy wprowadzenia euro zawiera dyskusję pt. *Czy euro się opłaca w czasie kryzysu?*" Dowiadujemy się z niego, że: „Słowacja weszła do strefy euro w apogeum kryzysu, więc nie mogła skorzystać z

osłabienia kursu korony jako czynnika łagodzącego spowolnienie gospodarcze. To oznacza, że weszła do strefy euro przy przewartościowanym kursie. Kurs korony pewnie byłby zbliżony do optymalnego, gdyby nie kryzys, ale tego nie można było przewidzieć. Słowacka gospodarka jest mniej zdywersyfikowana niż polska. Przed kryzysem aż 20 proc. słowackiego PKB dawał eksport samochodów i części do nich. A to przecież sektor motoryzacyjny tak mocno odczuwa skutki załamania. Słowacy wszystko postawili na jednego konia - przed wejściem do strefy euro koncentrowali się na przyciąganiu inwestycji z sektora motoryzacyjnego.“ (Baj, 2009, s. 117) Teraz, aby mogła zachować konkurencyjność, musi „przy sztywnym kursie dostosować wynagrodzenia, czyli na Słowacji będą musiały spaść płace, a to jest oczywiście trudniejsze.”

W „*Gazecie Wyborczej*” znajdziemy również artykuły ukazujące jak przejście Słowacji do strefy euro odbiło się na polskiej polityce, gospodarce i samych Polakach. 23 stycznia na łamach gazety pojawiły się wypowiedzi polskiego ministra finansów: „Rząd jest zdeterminowany do przyjęcia euro w 2012 r. Zazdroszczę ministrowi finansów Słowacji” oraz szefa Klubu Parlamentarnego PO: „wczoraj w Sejmie otwarto wystawę na temat drogi Słowacji do euro. Nasi południowi sąsiedzi przyjęli wspólną europejską walutę na początku roku. Chcemy, by otwarcie wystawy było początkiem merytorycznej debaty publicznej na temat euro.” (Baj, 2009, s. 19) Inne reportaże informują polskich czytelników, że „Słowacy rzucili się na polskie sklepy przy granicy. Dla nich – przyjeżdżających do Polski z euro w portfelu – słabnąca złotówka to gratka. Na jarmarku w przygranicznej Jabłonce na Orawie od lat co środę handlują Polacy i Słowacy. Jeszcze przed rokiem nasi południowi sąsiedzi przyjeżdżali tu z alkoholami, papierosami, kosmetykami czy obuwiem. Teraz przyjeżdżają już tylko na zakupy. Czego im Polacy nie sprzedają: konserwy mięsne i rybne, masło, oscypki, dywany, meble. Na polskich przygranicznych stacjach benzynowych Słowacy tankują do pełna baki swoich samochodów. Bo to się opłaca.” (Kuraś, 2009, s. 32) W artykule „*Słowacy na tanich zakupach w Polsce*” mamy wypowiedź Słowaka, kupującego na polskim

targowisku: „W Polsce jest teraz dla nas dosyć tanio. Polacy wypytują nas, czy po wprowadzeniu euro wszystko u nas podrożało i dlatego tak chętnie od kilku tygodni tutaj przyjeżdżamy na zakupy. Ale to nie jest tak. U nas po przeliczeniu na euro ceny są takie same jak w ubiegłym roku. Tylko w Polsce zrobiło się dla nas tanio, jak jeszcze nigdy nie było, bo wasza złotówka bardzo traci w ostatnich tygodniach względem euro." Przytoczona została także wypowiedź Polaka: „Już się powoli przyzwyczajam, że Słowacy dysponują twardą walutą. Z początku ciężko mi szło, bo pamiętam czasy, nie tak odległe przecież, gdy nasza złotówka dużo lepiej stała niż słowacka korona. I to nam bardziej opłacało się jeździć na drugą stronę Tatr po towary. A teraz, proszę, Słowacy są paniska z euro w kieszeni."

Poniższe cytaty ilustrują wpływ Niemców i Słowaków na sprzedaż nowych aut w Polsce. W artykułach pt. *Kupują nam auta*, *Niemcy i Słowacy napędzają sprzedaż aut*" czytamy: „W kwietniu w Polsce sprzedano 26,7 tys. nowych aut, o 2,4 proc. więcej niż przed rokiem. Ale statystykę zawyżają zakupy Niemców i Słowaków. (...) od 15 do 20 proc. nowych aut kupują Niemcy i Słowacy. Opłaca im się, bo ich ceny w Polsce po przeliczeniu na euro są niższe. Kierowcy mogą dostać od swojego rządu do 2,5 tys. euro premii przy rejestracji nowego auta – także kupionego w Polsce – jeśli oddadzą na złom w swojej ojczyźnie ponad dziesięcioletni pojazd. Liderem sprzedaży nowych aut jest w Polsce Skoda – wyprzedza Fiata, Toyote i Volkswagena" (QUB, 2009, s. 107)

Wprowadzenie euro ma też wpływ na ruch turystyczny w obu krajach. Jak donoszą reporterzy na Słowacji nastała dla Polaków drożyzna. Świadczą o tym tytuły artykułów: *Na Słowacji drogo w euro*, *Na narty na Słowację? w Polsce taniej.* W jednym z nich możemy przeczytać: „Na Słowacji można już płacić tylko w euro. Czy to odstrasza turystów z Polski? Odstrasza." (Furtak, 2009, s. 45) Zaś w artykule *Zimowy urlop na Słowacji* autor podaje powody, dlaczego warto spędzić urlop na Słowacji? Są to: bliskość i szybki dojazd, infrastruktura, a więc nowoczesne wyciągi, darmowe parkingi, skibusy, karnet na cały region, ponadto mili ludzie, mówiący podobnym językiem. Jednak

„pełnię szczęścia zakłóca tylko wysoki kurs euro.” (Lasociński, 2009, s. 62) Na łamach gazety pojawiły się również informacje o specjalnej promocji dla Polaków, którzy chcą przyjechać na Słowację na przykład w artykule *Słowacka promocja tylko dla Polaków*: „Ośrodki narciarskie na Słowacji oferują polskim narciarzom niższe ceny na wyciągi niż turystom innych nacji. To reakcja na kryzys i spadek kursu złotego do euro. (...) Brak polskich narciarzy odbija się na kondycji finansowej słowackich kurortów. Od kilku lat nowe wyciągi i trasy po słowackiej stronie Tatr budowane są z myślą o Polakach. Słowacy właściciele prywatnych kwater, zastanawiają się jak zatrzymać polskich turystów. W regionach przygranicznych turyści z Polski stanowili 80 proc wszystkich gości. (...) żeby lepiej trafić w gusta klientów, zatrudniliśmy nawet polski personel.” (Kuraś, 2009, s. 51)

Analizując numery z pierwszej połowy 2009 roku możemy stwierdzić, że zainteresowanie Słowacją w polskich mediach wzrosło wraz z przejściem tego kraju do strefy euro. Wprowadzenie euro na Słowacji miało wpływ nie tylko na słowacką gospodarkę, ale także na dyskusję w Polsce nad przyjęciem euro, ponadto na sprzedaż nowych aut, handel przygraniczny, czy ruch turystyczny w obu krajach. Z pewnością artykuły zamieszczone w *Gazecie Wyborczej* przybliżyły polskiemu czytelnikowi to, co dzieje się u naszych południowych sąsiadów. Miejmy nadzieję, że stosunki polsko-słowackie nie będą już określane jako „stosunek dwóch sąsiadów obróconych do siebie plecami”.

Literatura

BAJ, Leszek. 2009. Euro w Polsce w 2012 r. In: *Gazeta Wyborcza,* 19, 2009, s. 24.

BAJ, Leszek. 2009. *Czy euro się opłaca w czasie kryzysu. Gazeta Wyborcza*, 117, 2009, s. 28.

FURTAK, Ewa. 2009. Na Słowacji drogo w euro. In: *Gazeta Wyborcza*, 45, 2009, s. 6.

FURTAK, Ewa. 2009. Słowacy przyjeżdżają do Polski na zakupy, bo u nas jest o wiele taniej. In: *Gazeta Wyborcza*, 52, 2009, s. 4.

FURTAK, Ewa. 2009. Czesi i Słowacy kupują w Polsce. In: *Gazeta Wyborcza*, 87, 2009, s. 15.
GADOMSKI, Witold. 2009. Dzięki euro jesteśmy w Europie. In: *Gazeta Wyborcza*, 19, 2009, s. 25.
Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov. 2000 Ed. J. Hvišč. Bratislava: LUFEMA, 2000. 198 s.
JAGIEŁŁO, Michał. 2005. *Słowacy w polskich oczach. Obraz Słowaków w piśmiennictwie polskim*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2005. 342 s. I, 452 s. II. ISBN 83-7009-451-1
KOLBERG, Oskar. 1841. Melodie ludu słowiańskiego. In: *Biblioteka Warszawska*, 1841.
KUBLIK, Andrzej. 2009. Niemcy i Słowacy napędzają sprzedaż aut. In: *Gazeta Wyborcza*, 82, 2009, s. 27.
KURAŚ, Bartłomiej. 2009. Słowacy na tanich zakupach w Polsce. In: *Gazeta Wyborcza*, 32, 2009, s. 3.
KURAŚ, Bartłomiej. 2009. Mamy euro i nie zawahamy się ich użyć. In: *Gazeta Wyborcza*, 33, 2009, s. 7.
KURAŚ, Bartłomiej. 2009*. Słowacka promocja tylko dla Polaków. Gazeta Wyborcza*, 51, 2009, s. 6.
Kwestia słowacka w XX wieku. 2002. Gliwice: Kaligram, GREG, Gazeta Wyborcza, 2002. 576 s. ISBN 83-917409-0-0
LASOCIŃSKI, Dawid. 2009. Zimowy urlop na Słowacji. Vratna i okolice. In: *Gazeta Wyborcza*, 62, 2009, s. 11.
LUKÁČ, Pavol. 1998. Poľsko a Slovensko (susedia obrátení k sebe chrbtom). In: *OS*, február 1998, č. 2.
MICHNIK, Adam. 2002. Słowaku skąd jesteś? In: *Kwestia słowacka w XX wieku*. Gliwice : Kaligram, GREG, Gazeta Wyborcza, 2002. s. 544-550 ISBN 83-917409-0-0
PALATA, Lubosz. 2009. Słowacy nam uciekli. In: *Gazeta Wyborcza*, 2, 2009, s. 9.
Polsko-słowackie stosunki po roku 1918. Slovensko-poľské vzťahy po roku 1918. 2002 Ed. H. Mieczkowska, J. Hvišč. Wrocław: ATUT, 2002. 166 s. ISBN 9788388430053
QUB. 2009. Kupują nam auta. In: *Gazeta Wyborcza*, 107, 2009, s. 29.
SEMKOWICZ, Władysław. 1937. Przedmowa. In: *Słowacja i Słowacy*. T. 1: *Kraj i lud*, Kraków 1938.
SEMKOWICZ, Władysław. 1938. Przedmowa do II tomu. In: *Słowacja i Słowacy*. T. 2: *Dzieje i literatura*, Kraków 1938.
Slovensko-poľsko bilateralne vzťahy v procese transformácie. 2008. Ed. J. Hvišč. Bratislava : LUFEMA, 2008. 293 s. ISBN 978-80-89058-26-6

Slovensko-poľské jazykové a literárne vzťahy 1997. Ed. J. Hvišč. Bratislava : MEDIUM, 1997. 194 s. ISBN 80-88676-04-5
SKIERSKA, Agnieszka. 2009. Słowacja żegna koronę. In: *Gazeta Wyborcza,* 1, 2009, s. 20.
Świadomość narodowa w Polsce i Słowacji w XIX i XX wieku. 2003 Ed. S. Bednarek. Wrocław : ATUT, 2003, 202 s. ISBN 8387299065
ZAWALIŃSKI, Roman. 1899. *Słowacja, ich życie i literatura*. Warszawa, 1899.

Mgr. Gabriela OLCHOWA, PhD.
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Katedra slovanských jazykov
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
ginginha@go2.pl

KOMUNIKACE S DĚTMI JAKO ZVLÁŠTNÍ TYP MEDIÁLNÍHO DIALOGU

Jindřiška Svobodová

COMMUNICATION WITH CHILDREN AS A SPECIFIC TYPE OF THE MEDIA DIALOGUE
That is in the centre of the interest is the analysis of two talk-shows with child respondents – *Neviňátka* and *Tykadlo*. The differences of both programmes arise from the concepts of a supposed addressee, the pre-set communication frame follows from their interests and needs. Even if children of preschool and school age are the guests of the programme *Neviňátka* the moderator deals with the current problems of public political and social life. On the contrary the topics in the programme *Tykadlo* are always chosen with rexpect to the interests of the invited guests – pupils in their teens. Hence the differences in the dialogue structure cohere with their thematic structure.
Key words: Communication of children, communicative competence, media dialogue, moderator, supposed addressee, thematic structure.

1. Mediální dialog si získal ve vysílacích schématech kanálů veřejnoprávní televize i soukromých stanic značný prostor, oblibu nejrůznějších typů talk-show dokládají i grafy sledovanosti; tak například údaje poskytované zpravodajským serverem o marketingu, médiích a reklamě Marketing a media, přístupný na adrese: http://mam.ihned.cz/index.php?p=102240 naznačují jednoznačné preference diváků – pro ilustraci jsme vybrali období od 22. do 25. týdne na prvním programu ČT (tedy od konce května do konce června roku 2009), kdy se mezi prvními deseti nejoblíbenějšími pořady pravidelně objevovaly tři: *Uvolněte se, prosím* (třikrát první a jednou druhé místo), *Pošta pro tebe* (třikrát druhé a jednou šesté až sedmé místo) a *Všechnopárty* (čtvrté, páté, páté až šesté a deváté místo). Veřejná komunikace na dané téma, vedená de facto pro komunikaci samotnou, tak zřejmě supluje u celé řady recipientů

absenci reálně uskutečněného sociálního kontaktu. *„Aby ovšem mediálně vysílané komunikační události nalezly u masového publika příznivou odezvu, snaží se vyhovět vkusu široké divácké obce. Tak vzniká symbiotický kruh nabídky a poptávky, v němž se lidé, jejich jazyk a média ocitají"* (Čmejrková, 2008, s. 88).

A pravděpodobně právě zákon nabídky a poptávky způsobuje, že pořady typu talk- show, které by byly postaveny na komunikaci s dětmi, se v nabídce českých televizí vyskytují velmi sporadicky. V našem příspěvku se chceme zaměřit na dva, ve kterých roli pozvaných hostů a současně i komunikačních partnerů ve studiu plní děti, jde o pořad komerční stanice Nova *Neviňátka,* zařazovaný do vysílacího schématu této televize v průběhu podzimu roku 2008, a o pořad veřejnoprávní České televize *Tykadlo*. Oba dva se od sebe navzájem výrazně odlišují, počínaje řešením interiérů a rozmístěním komunikantů, přes věk pozvaných hostů a tematickou skladbu pořadu, až po okruh předpokládaných recipientů.

2. Pořad komerční stanice Nova *Neviňátka* byl sice pojat poměrně ambiciózně a v programu se mu dostalo i příznivého vysílacího času (šlo o dobu nedělního podvečera), přesto byl po uvedení devíti částí stažen z vysílacího schématu. Časová dotace pořadu byla dvacet minut, získali jsme tedy přibližně 180minutový záznam a jeho přepis nám poskytl základní materiál pro další analýzu. (Primárně jsme se zaměřili na ty relace, ve kterých jako komunikační partneři figurovaly děti předškolního a mladšího školního věku.)

2.1 Jako zásadní se při koncipování celého pořadu ukázala představa o okruhu předpokládaných recipientů. Moderátorka sice komunikovala ve speciálně upraveném televizním studiu se čtyřmi dětmi, ovšem jejich vzájemná komunikace nebyla primárně určena dětskému divákovi, jak ostatně signalizují i slova pronesená hned v úvodu prvního odvysílaného dílu:

(1) *M: Dobrý den / viděli jste ty zprávy? a za dvě hodiny budou další / a znovu tam budou defilovat poslanci / a vy uvidíte stohy mrtvol / které vidět vůbec nechcete / a nepochybně se najde vykuk / co nás všechny převeze a nic se mu za to nestane / a znovu si budete myslet / že si z vás někdo dělá srandu // já si*

myslím / že na to se v klidu může dívat jenom ten / komu je to tak trochu ještě jedno // koho prostě nepřevezete // a proto jsou tady tyhle čtyři děti.

Pravděpodobným záměrem tvůrců pořadu tedy bylo získat si adresáty mezi dospělými televizními diváky. Ve své podstatě autentický dialog mezi moderátorkou a dětmi tak byl na první pohled nápadný svou tematickou skladbou. Moderátorka se vědomě vyhýbala tématům, jež by odpovídala dosavadním komunikačním zkušenostem i kognitivním možnostem pozvaných dětí, komunikační rámec každého pořadu byl nastaven tak, že po odvysílání komponovaného zpravodajského bloku reagujícího na nejnovější události politického a veřejného života moderátorka kladla otázky, které s těmito událostmi bezprostředně souvisely. A právě na předpokládaných paradoxech vyplývajících z nepochopení „světa dospělých" a jeho odlišné interpretaci dětským recipientem byl postaven očekávaný komický účinek na straně televizního diváka:

(2) *M: viděli jste toho pána ve vaně?*
– jo
M: všimli jste si ho?
– jo
M: proč on vlez do té vany / co myslíš Honzo?
– nevím
– chtěl se vykoupat
– asi tam byl u něj mrož
M: byl u něj mrož myslíš // ty sis všiml mrože // já jsem si všimla slečny
– možná se chtěl / aby ty bublinky ho promasírovaly
M: a k čemu tam měl tu slečnu
– aby mu řekla / který bublinky k čemu slouží
– tu slečno tam mohl mít proto že to byla jeho milenka a možná že se chtěl tím pomstít aji své bývalé manželce třeba // že aby záviděla hrozně moc / že je s ňou takhle v té vaně.

Jako hosté byly do pořadu pozvány čtyři vždy přibližně stejně staré děti, a to buď předškolního a mladšího školního věku, nebo „náctiletí".

Na jejich vzájemné komunikaci s moderátorkou se výrazně projevovala „trojsměrnost" komunikační události. Moderátorka

ze své pozice vyplývající ze vztahu k instituci kladla otázky, určovala další aktivní komunikanty a ovlivňovala délku jejich replik, nicméně průběh dialogu byl výrazně ovlivněn představou o „třetím" účastníkovi komunikace, jejím předpokládaném adresátovi – tedy o televizním divákovi. „Velké problémy" světa dospělých měly být podrobeny ve své podstatě naivní, ale o to upřímnější a tím i více zdrcující kritice dětí – neviňátek. Tomuto záměru byl přizpůsoben i interiér televizního studia, děti usedaly do křesel obřích rozměrů a tak byl podtržen a zviditelněn věk respondentů.

Ve snaze získat si recipienta, plnícího v případě komerčních stanic roli spíše jakéhosi konzumenta, nerespektovala moderátorka základní předpoklady řečové komunikace: *„Lidé by se spolu však nedomluvili, kdyby nesdíleli* ***věcné znalosti*** *o jevech každodenního života nashromážděné předchozími komunikačními zkušenostmi; právě tyto předchozí zkušenosti se podílejí značnou měrou na výběru témat, o kterých se hovoří, i na tom, jak jednotliví komunikanti k těmto tématům přistupují"* (Nebeská, 1992, s. 67).

2.2 Svou strukturou mohou sledované komunikáty sice připomínat školský rozhovor, moderátorčiným záměrem ovšem nebylo prověřit si rozsah a hloubku respondentových znalostí, ale spíše využít jeho vědomostních limitů. Ačkoli respondenti ve studiu nezřídka postrádali věcné znalosti a okruh komunikovaných témat výrazně překračoval jejich dosavadní kognitivní rámec, vždy na jejich straně byla patrná snaha kooperovat a svůj deficit nějak nahradit. Tak například děti předškolního věku, které neznaly slovo, jehož význam byl pro pochopení otázky zásadní, se snažily zachytit lexikální jednotky, která byla danému výrazu nějak blízká, ať už svým základem nebo hláskovou skladbou, a ve své odpovědi ji znovu použít. Tím docházelo k významovým posunům nebo ke vzniku velmi specifických paronym:

(3) *M: co to je sňatkový podvodník / co myslíš Kájo?*
– že třeba podvádí v něčem
M: a proč se tomu říká sukničkář / hele?
– nevím
– protože vyrábí třeba sukně

– třeba džínový
– sukničkář bere jenom ty největší barbíny // v sukničkách
(4) *M: proč je to Nobelova cena?*
– protože to je nóbl cena / nóbl / prostě to je slyšet nóbl.

Poměrně častá také byla, a to zejména u nejmladších respondentů, doslovná interpretace významu. Dětský respondent, jehož schopnost abstrakce je v předškolním věku značně omezená, aktivizoval svůj dosavadní zkušenostní rámec a při formulaci odpovědí jej zasazoval do zcela nového kontextu:

(5) *M: co myslíš / že znamená máme holé ruce?*
– jako že nemají chlupy a kůži.

Obdobně respondenti postupovali i v případech obrazných metonymických vyjádření, pokud se s nimi ve své dosavadní komunikační praxi nesetkali, pracovali s původním nepřeneseným významem a význam fráze jako celku jim unikal:

(6) *M: kde myslíš / že se perou peníze?*
– v Český národní bance
M: a v čem se perou?
– no právě? aby se nezničily
M: a od čeho jsou špinavé?
– to jsou jako věci / třeba tohle tričko za pět dní taky bude špinavý.

Jak jsme již zmínili výše, z pragmatického hlediska byla na straně dětí jasně patrná snaha kooperovat s moderátorkou ve všech situacích, tedy i v případech, kdy otázky překračovaly jejich zkušenosti a znalosti. Respondenti si pak poměrně často vypomáhali tím, že se odvolávali na některou z blízkých autorit, např. rodiče (*mamka říkala, že..., to je Bursík, toho mám rád a táta taky, ...*), velkou roli při utváření jejich názoru ale hrála také média (*já jsem to jednou viděla ve zprávách, já to vidím skoro každej den v novinách, nejmladší dítě se porodilo v Guinessově světě rekordů*). Ve vyjádření dětí byl pak vliv rodičů jasně patrný:

(7) *M: a tátu by nebavilo přispět na olympiádu?*
– my sami máme málo peněz
(8) *M: proč?*
– protožeee abych si užil víc života // pak už je to samý trápení.

2.3 Daný typ sledovaného mediálního dialogu vedeného s dětským respondentem byl tedy nejvýrazněji ovlivněn představou předpokládaného adresáta, kterým byl v tomto případě paradoxně dospělý recipient. Moderátorce se velmi dobře dařilo po celou dobu udržovat ve studiu pozitivní atmosféru, děti byly motivované ke spolupráci a kreativně v dialogu vyplňovaly mezery, které souvisely s bílými místy na jejich kognitivních mapách.

3. Zcela jiný charakter má pořad veřejnoprávní České televize *Tykadlo*, vysílaný vždy po čtrnácti dnech v úterý kolem šestnácté hodiny (a reprízovaný následující středu kolem čtrnácté). V tomto případě nepřicházejí respondenti do televizního studia, ale naopak televizní štáb za nimi přijíždí do jejich školy, děti tak získávají výhodu domácího prostředí; při motivaci komunikantů navíc oba moderátoři, kteří se v jednotlivých relacích střídají, využívají pozitivního efektu, který se dostaví, pokud s dotazovanými jednají jako s rovnocennými komunikačními partnery. Přibližně patnáct žáků vybraných ve třídách druhého stupně školy sedí v půlkruhu ve dvou řadách za sebou a moderátoři vždy usedají do druhé z nich, v první je místo vyčleněné pro pozvaného hosta, který má buď osobní nebo profesní vztah k probíranému tématu. Rozmístění komunikantů ve školní třídě považujeme za velmi důležité, protože opticky stírá asymetrii mezi dětmi a moderátorem vyplývající jak z jeho příslušnosti k instituci, tak i z jeho věku. Časová dotace pořadu je tentokrát pouze patnáct minut, celý pořad zastřešuje jedno společné, poměrně široce koncipované hypertéma; předmětem zájmu se stávají celospolečenské problémy, jako například rasismus, ekonomická krize, generační problémy, výběr potravin apod. (Předmětem našeho zájmu se tentokrát stalo šest vydání tohoto pořadu odvysílaných v první polovině roku 2009.) Na výslednou podobu komunikačních aktů má vliv skutečnost, že věk respondentů ve studiu je stejný jako věk předpokládaných televizních diváků. Moderátor nevede respondenty k tomu, aby se vyjadřovali k otázkám přesahujícím jejich zkušenosti a znalosti, ale předpokládá, že k danému tématu budou schopni zaujmout postoj a vyjádřit vlastní názor. Tomu také odpovídá forma pokládaných otázek, které jsou koncipovány poměrně široce a neomezují respondenty při vyjadřování vlastních názorů: *tak pojďme říct, co*

ten rasismus je, nebo co si pod tímto pojmem představujete // jak se hospodářská krize dotkla vás // povězte mi, jak podle vás vypadá kulturní člověk? apod. Výběr témat je tedy veden tak, aby svým záběrem přesahovala rámec soukromí komunikantů, motivem může být potřeba veřejnoprávní televize vychovávat mladé lidi a probouzet v nich zájem o celospolečenské problémy: *„Lze tedy předpokládat, že média mohou zvyšovat pozornost k některým komunikačním událostem a posilovat jejich relevanci, zatímco jiné komunikační události do mediálního prostředí nemají šanci vstoupit"* (Čmejrková, 2008, s. 88).

3.1 Způsob, jakým moderátor této talk-show vystupuje, je jiný než v případě Neviňátek, ve svých recipientech neustále posiluje pocit, že přichází jako jejich kamarád, že je tu jenom proto, aby jim poskytl prostor pro vyjádření vlastních názorů, nikdy ale nezapomene na skutečnost, že pořad by měl vybízet k zamyšlení i širší okruh televizních diváků. Jim také přímo adresuje závěrečné repliky pořadu:

(9) *M1: a vy pamatujte / že divadla / koncerty / galerie jsou tady pro vás // tak jako pořad Tykadlo M2: pokud máte jiný názor / nebo chcete nám napsat ještě něco jiného / dejte nám vědět a jinak se těším zase za čtrnáct dní na shledanou.*

Původní smysl interview, tedy potřeba získat nějakou informaci, se zde vytrácí, velmi pozitivně je ovšem třeba ocenit fakt, že předpokládanému adresátovi – žákovi druhého stupně základní školy – je předkládáno poměrně závažné téma, které přesahuje rámec jeho běžných každodenních zážitků ryze soukromého rázu.

3.1.1 Pokud bychom se pokusili o srovnání komunikačních kompetencí respondentů obou analyzovaných pořadů, zjistíme, že na replikách žáků druhých stupňů škol je patrný velmi silný vliv školské komunikace. Děti odpovídají tak, jako kdyby byly prověřovány jejich znalosti, a ve svých odpovědích používají i takové výrazové prostředky, které sice souvisí s tématem, ale nejsou pro danou věkovou skupinu příznačné:

(10) *M1: co to je ta hospodářská krize / Veroniko*
– podle mě jako vlastně krach akcií // lidi vlastně přicházej o práci a vlastně firmy propouštěj zaměstnance / takhle bych to asi řekla

– no tak hospodářská krize k nám přišla z USA // vlastně to vzniklo tím/ že zkrachovaly ty americké pojišťovny / banky a todlecto // no a potom spadl propad / se spadnul ten finanční propad a tím se stala tadleta krize.

Vedle snahy kooperovat s moderátorem se tak projevuje také poměrně silná tendence po intelektualizaci projevu, a to zejména v oblasti výběru lexikálních jednotek. Výše zmiňovaná tendence moderátorů navázat s dětmi ve studiu kamarádský vztah tak paradoxně nevede ke „zlidovění" užitého kódu.

Při kladení otázek je velmi častý případ, že moderátor vytvoří velmi obecnou, široce koncipovanou iniciační repliku a na ni pak reaguje několik přítomných recipientů. V těchto případech už je odpověď velmi konkrétní:

(11) *M1: konec světa // co si pod tím představujete?*
– zánik lidstva
– že se lidstvo zničí samo
– vyčerpání zdrojů
– celá planeta vybuchne.

Obdobně jako v případě *Neviňátek* je i zde patrná ochota kooperovat a spolupracovat s moderátorem, ačkoli otázky bývají nezřídka návodné a zavádějící a recipient je de facto tlačen k jisté odpovědi:

(12) *M2: co si myslíte o těch / kteří záměrně jezdí na červenou?*
– no tak to sou hulváti / lepší slovo pro to není / prostě trest za to a nedával bych pokuty / protože když je to nějaký bohatý člověk / tak se ho to téměř nedotkne // prostě bych dával jo // prostě bych mu odebral řidičák... .

4. Studium mediálního dialogu zaujímá v kontextu nejenom naší současné lingvistiky velmi významné postavení, jeho specifický typ – komunikace s dětským respondentem zůstává ovšem poněkud na okraji zájmu. Výsledky našeho výzkumu naznačují, že podoba verbálního vyjádření dětí realizovaného v mediálním prostředí je výrazně ovlivněna komunikačními zkušenostmi i kognitivními možnostmi recipientů, ale svou nezpochybnitelnou roli hraje také celková koncepce pořadu a způsob, jak s pozvanými dětmi pracuje moderátor. Ve sledovaných komunikačních událostech se projevila jednak schopnost respondentů předškolního a mladšího školního věku

poměrně kreativně se vypořádat s kognitivními nedostatky i omezenou komunikační zkušeností, jednak snaha starších respondentů neomezovat se ve svých vyjádřeních na nejběžnější výrazové prostředky.

Zoznam bibliografických odkazov

ČMEJRKOVÁ, Světla. 2008. Jazyk médií a jeho konverzacionalizace. In: *Jazykovědné aktuality,* XLV, č. 3 – 4, s. 87 – 100.
ČMEJRKOVÁ, Světla. 2009. Já, ty a oni v komunikaci. In: *Ty, já a oni v jazyce a v literatuře, sborník z mezinárodní konference.* Ústí nad Labem 2. – 4. září 2008. Ed. P. Mitter. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 2009, s. 24 – 31.
Jazyk, média, politika. 2003, Ed. S. Čmejrková – J. Hoffmannová, 1. vyd. Praha : Academia, 2003. 258 s. ISBN 80-200-1034-3
KOŘENSKÝ, Jan a kol. 1999. *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. 3. vyd. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 1999. 149 s. ISBN 80-7040-363-2
MÜLLEROVÁ, Olga – HOFFMANNOVÁ, Jana. 1994. *Kapitoly o dialogu*. 1. vyd. Praha : Pansofia. 1994. 94 s. ISBN 80-85804-29-8
NEBESKÁ, Iva. 1992.*Úvod do psycholingvistiky*. Praha : HaH, 1992, 127 s. ISBN 80-85467-75-5
http://mam.ihned.cz/index.php?p=102240 (15-09-2009)

Mgr. Jindřiška SVOBODOVÁ, PhD.
Filozofická fakulta UP
Katedra bohemistiky
Křížkovského 10
771 80 OLOMOUC
ČESKÁ REPUBLIKA
svobodovaina@tiscali.cz

KATEGORIA POTOCZNOŚCI W DYSKURSIE MEDIALNYM

Urszula Żydek – Bednarczuk

THE CATEGORY OF COLLOQUIALITY IN MEDIA DISCOURSE
The presentation shows the category of language and cultural colloquiality and its presence in media discourse. The characteristic of media discourse was described as well as precise examples of the use of colloquiality. The analysis concerned the existence of colloquiality in the press, public discourse (radio and TV texts) and chats on the Internet. The attention was paid to the vulgarisms and aggression in internet comments. The reflections from the analysis legitimised the dominance of colloquiality in media, understood not only in language categories but also in categories of quotidian cultural experience.
Key words: language colloquiality, cultural colloquiality, media discourse, vulgarisms, aggression on the Internet.

1. Kategoria potoczności

Wśród wielu nazw przydawanych współczesności pojawia się także określenie „wiek komunikacji". Wynika ono niewątpliwie z nietrudnej do zaobserwowania we współczesnym świecie powszechnej (komunikacyjnej) łączności wszystkich ze wszystkimi, z umożliwionego przez rozwój technologiczny przyspieszenia i zastąpienia interakcji typu face to face interakcjami zapośredniczonymi przez media. Wszystko to doprowadziło do stanu nasilenia procesów komunikacyjnych, ich zagęszczenia, a co za tym idzie – i to wydaje się najbardziej godnym uwagi skutkiem eksplozji komunikacyjnej – do stanu, w którym ludzie mają nieporównywalny z żadnym innym czasem dostęp do zasobów o charakterze symbolicznym.

Taka sytuacja może budzić optymizm lub prowokować reakcje zaniepokojenia. Niewątpliwie jednak, coraz znaczniejszą rolę w komunikacji, w codziennym życiu zaczyna odgrywać kategoria potoczności. Nie przynależy ona tylko do sfery

językowej, ale staje się kategorią językowo-kulturową, wszechobecną także w mediach.

Celem artykułu jest przedstawienie obecności potoczności w dyskursie medialnym. Analiza wybranych przykładów z prasy, radia, telewizji i Internetu ma pokazać zakres potoczności, jej funkcję i działania. Przedmiotem opisu jest więc polszczyzna codzienna występująca w dyskursie medialnym.

Nasz język na co dzień charakteryzuje się następującymi cechami: – jest używany przez społeczeństwo dla celów przede wszystkim komunikatywnych, choć nie wyłączając poznawczych i emocjonalnych, bez których żaden język istnieć nie może; – jest to język, jakim posługujemy się na co dzień, używając go jako środka porozumiewania się na tematy wspólne nam wszystkim (Furdal, 1977, s. 151).

Władysław Lubas pisze: „potoczność jest językową aktualizacją systemu do uzusu w naturalnej mowie; w systemie językowym przejawia się ona poprzez uproszczone struktury" (Lubaś, 1988, s. 47). To podejście językowo – komunikacyjne w dzisiejszych badaniach potoczności (Lubaś, 2003) jest za wąskie, ograniczone właśnie paradygmatem strukturalizmu. Dzisiaj o potoczności mówimy także pod kątem ontogenezy, procesu myślenia potocznego (Hołówka, 1986) wraz z zasadami: które rządzą owym myśleniem. Należą do nich (Schütz, 1984):

– zasada generalizacji prostych doświadczeń życiowych*: ubierz się ciepło w zimie, bo się zaziębisz, choroby rodzą się z brudu, więc myj ręce i owoce*;

– zasada stosowania schematu odniesienia – dotyczy typów i schematów towarzyszących nam na co dzień, np.: *dzień, noc, słońce grzeje, deszcz pada, łyżka służy do jedzenia*;

– zasada typizacji – zdeterminowanej poprzez doświadczenie i kulturę, np. typowy polski ptak – *wróbel,* typowy owoc - *jabłko*;

– zasada myślenia antropocentrycznego – wszystko co nas otacza jest widziane i określane z perspektywy Ja – centralnie usytuowanego w przestrzeni (Warchala, 2003, s. 37);

– zasada ukonkretnienia abstrakcji polegająca na zastosowaniu codziennej metafory typu, *miłość to droga (rozchodzimy się, schodzimy z właściwej drogi życiowej*, życzymy nowożeńcom:

wszystkiego najlepszego na nowej drodze życia. Podobnie w metaforze: *czas to pieniądz: czas tracimy, oszczędzamy go, gubimy, inwestujemy swój czas, wykorzystujemy go*. (Lakoff, Johnson, 1988, s. 30, 73).

Do kolejnych cech potoczności należą: wiedza zdroworozsądkowa, która ma przede wszystkim charakter instrumentalny oraz interakcja, konieczna do porozumiewania się ludzi.

Potoczność nie ma jednak tylko wymiaru językowego W wielu koncepcjach mieści się w kulturze. Nawiązuje bowiem do antropocentryczności. Badacze wykorzystują do jej opisu cechy, pojawiające się w sferze tworzywa językowego jak i w płaszczyźnie wartości, to jest presuponowanych założeń ontologicznych i poznawczych postaw i ocen, a także w modelu komunikacyjnym (relacje nadawczo-odbiorczych) (Bartmiński, 1991, s. 18). Towarzyszy im potoczny, językowy obraz świata, w którym słownictwo odnosi się do człowieka, jego najbliższego otoczenia i elementarnych stosunków międzyludzkich.

Kolejne podejścia do potoczności dotyczy komunikacji. Jeżeli jest to języka nasz codzienny – polszczyzna codzienna, to wymaga ona interakcji i połączenia poprzez sprzężnie zwrotne nadawcy i odbiorcy. Samo komunikowanie jako świadome i celowe służy również socjalizacji i umiejętnościom wchodzenia w role oraz wykorzystanie do tego celu właśnie nabytych poprzez doświadczenia ról społecznych i rozróżniania sytuacji oficjalnych i nieoficjalnych.

Jawi się nam kategoria potoczności w formie płynnej, dynamicznej, a o jej cechach decydują w większym lub mniejszym stopniu bezpośrednio umotywowane doświadczenia ludzi, cechy interakcyjne warunkujące sposób komunikowania się jak i rozumienie sytuacji wynikających z naszej interakcji (...) (Lakoff, Johnson, 1988, s. 57). W rezultacie potoczność upatruje się dzisiaj jako część wspólną wielu zbiorów, które są w ciągłym ruchu. Wśród wyznaczników dominuje umieszczenie człowieka w kulturze wraz z jego zachowaniami pozajęzykowymi i językowymi uwarunkowanymi sytuacją, interakcją i komunikacją.

Kategoria potoczności dzisiaj (model 1)

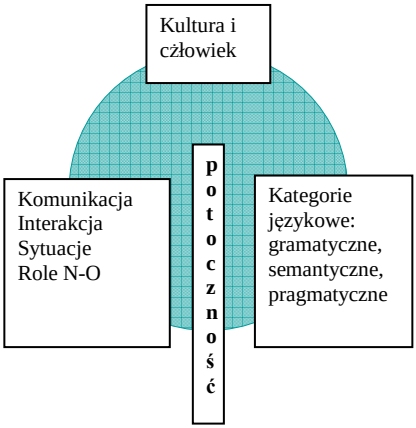

Potoczność nie tylko obecna jest w codziennym języku, ale na stałe zadomowiła się w mediach. Jej wejście w sferę publiczną podyktowane zostało następującymi warunkami:
– zmiana modelu dyskursu publicystycznego reprezentowanego w mediach (dwa przełomy: 1980/1981, 1989), zacieranie się oficjalności i nieoficjalności,
– poszukiwanie wiarygodności słowa w mediach,
– wejście nowego typu tekstów i gatunków:, np. reklama, talk show,
– umasowienie potoczności – wprowadzenie jej pomiędzy kulturę wysoką, rozumiana jako monolog nadawcy i konceptualizacja wiedzy nadawcy, a kulturę masową, rozumianą „jako mówienie ze względu na odbiorcę, a więc jego językiem, konceptualizując świat odbiorcy" (Warchala, 2003, s. 201).

2. Dyskurs medialny

W mediach toczy się dyskurs, który jest społeczną i kulturową normą oraz strategią regulującą tworzenie tekstów i wypowiedzi w prasie, radiu, telewizji i Internecie. (Labocha, 2009, s. 61, Żydek-Bednarczuk, 2009). Medialna koncepcje dyskursu odnosi się do sfery użycia języka. Jeżeli do definicji włączymy media, jako narzędzia kształtujące dyskurs, to możemy zdefiniować go w:

– kategoriach procesu, w wyniku którego kształtują się zjawiska komunikacyjne,

– kategoriach zastosowanych strategii (opisują normy i zasady tworzenia tekstu / wypowiedzi w mediach,

– kategoriach kognitywnych uwzględniających doświadczenie i wiedzę o świecie nadawców i użytkowników,

– kategoriach interakcji i interaktywności związanych z zachowaniami społecznymi i kompetencjami medialnymi (Duszak, 1998, s. 118; Nocoń, 2009, s. 15; Żydek-Bednarczuk, 2009).

Odchodzimy w tym miejscu od rozważań natury teoretycznej, ale odnosimy go do praktyki językowej. Zdajemy sobie jednocześnie sprawę, że dyskursy dystrybutywnie pozostają produktami pewnych formacji społecznych, w związku z czym zmieniają komunikację i kulturę. W opisie dyskursu wychodzi się z założenia, że istnieje taki poziom organizacji komunikatywnej, który pojawia się między poziomem organizacji gramatycznej wypowiedzi, a poziomem organizacji pozajęzykowej. Ta wzajemna relacja między poziomami nazywa się dyskursem (Coulthard, 1977). Cele dyskursu są zawarte w akcie komunikacji a wyznacza je:

– poziom językowy, uwzględniający tekst medialny,

– poziom komunikacyjny i interakcyjny, w którym dziennikarz i użytkownik, stosując interakcję i interaktywność, wprowadzają i wybierają odpowiednie teksty,

– poziom kognitywny, zawierający formalną strukturę tekstów ukształtowanych przez mentalny obraz świata i procesy kognitywne leżące u źródeł jego poznania i zrozumienia.

Dyskurs jest więc tekstem w kontekście (Adamzik, 2004, Wodak, 1997, Fricke, 1999. Jäger, 1999) jak i konkretną formą

użycia języka, ale także pewnego rodzaju sytuacją społeczną i komunikacyjną (Dijk van, 2001, Warnke, 2001). W rezultacie, typ medium decyduje o typie dyskursu, np. dyskurs radiowy, telewizyjny, ale też prasowy czy internetowy (elektroniczny). Spotykamy się tutaj ze zjawiskiem koherencji kognitywnej, która polega na połączeniu procesów mentalnych z percepcją pragmatycznie uwarunkowanego formą zapisu tekstu, ukształtowania strony oraz wiedzą ogólną czytelnika, czerpaną z rzeczywistości pozajęzykowej. Obejmuje więc koherencja kognitywna obszar zjawisk globalnych, zdominowanych przez procesy makro. Chodzi o taką organizację przestrzeni tekstowej i wyznaczenie punktów strategicznych, które „służą" odbiorcy, a mianowicie, o wyznaczenie pozycji strategicznych ułatwiających poruszanie się w przestrzeni tekstu. Zjawisko to łączy się z pojęciem procesu synestezji. Stefan Freisler (1984) określa ten proces jako znikającą granicę między słowem, obrazem, dźwiękiem a ruchem. (telewizja i Internet). Różne typy znaków (tekst, obraz, dźwięk) służą użytkownikowi i znajdują się na powierzchni dyskursu (Bittner, 2003, s. 110). Dyskurs medialny jest zatem „wspólną dla nadawcy i odbiorcy przestrzenią tworzenia sensów, a o skuteczności tej interakcji decyduje repertuar tekstowych strategii ułatwiających interpretację przekazów i orientację w świecie" (Piekot, 2008, s. 39).

3. Potoczność w prasie

Jedną ze strategii wykorzystywanych w dyskursie medialnym jest właśnie potoczność. W zależności od medium, stosowane są różne praktyki wprowadzenia potoczności W prasie znajdziemy jej obecność głównie w tytułach, np.:

W Rosji giną ci, którzy wejdą w drogę byle kacykowi
Obligacje drogowe sprzedały się na pniu
No to prywatyzujemy
Potrzebna kasa? Zastaw się
Białe ściany i sufity? Czemu nie?

Gazeta Wyborcza 12. 08. 09

Rolą nagłówka nie jest więc tylko informowanie. Ma on także funkcję fatyczną i ludyczną. Zachęca do kupna, reklamuje. To właśnie efekt potoczności, nawiązania szybkiego kontaktu z odbiorcą i mówienia jego językiem. W warstwie językowej mamy więc słowa kolokwialne, nacechowane, ale też potoczne związki frazeologiczne. Potoczność bywa także wykorzystywana w perswazji. Ujawnia się szczególnie w felietonach. Oto przykłady potocznych fragmentów służących przekonywaniu, nawoływaniu do zmiany opinii i oceny:

„Kaziu nie świruj, dał mi – jak dawniej mawiano „pełny odpór w imieniu kolegów, którzy sterują dziś SEP" (...)
„ (...) jeszcze nie jestem wygasłym wulkanem ani stetryczałem ramolem, na jakiego mnie pan lansuje (...)
Dziś idzie o to aby ograć przeciwnika i wyjść na swoje (...) "
GW, Gwoździem po szybie, 10. 08. 09

Ale w Internecie ta polska choroba osiągnęła skalę, której z niczym nie da się porównać. Bo internetową debatą zawładnęła nieobliczalna, ale bardzo aktywna grupa chamów, debili, idiotów, nieuków i pospolitych nieokrzesanych głupków (...)
GW Chamstwo hula w internecie 10. 08. 09

Słownictwo potoczne występujące w prasie dotyczy następujących zakresów;
– potocyzmy występują w tekstach degradujących osoby, instytucje, państwa,
– potocyzmy decydują o ironicznym, a w konsekwencji negatywnym stosunku do zdarzeń, programów i czynności. Występują w nagłówkach informacjach komentarzach prasowych, felietonach i esejach,
– potocyzmy spełniają funkcję osadzenia tekstów w sytuacjach socjolingwistycznych (grupy społeczne, wiek, zawód, sytuacja komunikacyjna),
– potocyzmy pełnią funkcję ludyczną – bawią i wprowadzają luz, oraz fatyczną – pozwalają szybko nawiązać relacje nadawczo-odbiorcze, potocyzmy występują w różnego typu figurach

retorycznych i są stosowane w grach słownych i komunikacyjnych (por. Lubaś, 2000, s. 86 – 88).

4. Potoczność w radiu

Radio to medium wykorzystujące funkcję kanału ustno słuchowego. Musi więc w realizacji przejąć funkcję kanału wzrokowo-słuchowego. Potoczność jest obecna w radiu w szerokim wymiarze. Charakteryzuje ją spontaniczność, nieprzygotowanie, nacechowanie emocjonalne. Szczególnie w radiach niepublicznych, np.: RFM-FM, Radio Zet i inne wszystkie rozmowy na antenie, rozmowy ze słuchaczami, komentarze obfitują w słownictwo potoczne. Występują też konstrukcje składniowe o charakterze kolokwialnym, np.:

Zapowiedź piosenki z dedykacja: dla dzidziusiów i tatusiów, dla tych którzy nie śpią lub nie mogą zasnąć, dla fanów metalu, dla pewnej pani Irenki (ona wie).
W niniejszym gronie panuje bardziej osobista atmosfera, można się lepiej zrozumieć niż w większym kręgu rodzinnym, kiedy jest dość chaotycznie i nie można nigdy... wszyscy nie słuchają jednej osoby, tylko tworzą się grupki przy stole.

(Radio Lublin, Pora na Juniora 1997)

Podobnie jak w prasie, potoczność w radiu pojawia się w jednostkach tekstu pełniących funkcje: informacyjną, perswazyjną fatyczną i grzecznościową. Szczególną rolę odgrywa w języku prezenterów, którzy usiłują dzięki potoczności nawiązać kontakt ze słuchaczami. Dziennikarze ci ukształtowani są przez kulturę masowa, a więc język potoczny jest ich chlebem codziennym. Potoczność we współczesnym radiu przejawia się głównie w używaniu leksyki charakterystycznej dla kontaktów nieoficjalnych: rodzinnych, towarzyskich i przyjacielskich (por. Mielczarek 2005, s. 325). Widoczne to jest w pauperyzacji form grzecznościowych: mówienie na ty, zarówno do prezenterów jak i gości, bez względu na wiek. Język jest mało staranny, często zaś występuje mówienie o niczym, w którym uzewnętrznia się funkcja perswazyjna w postaci zwrotów: *Słuchajcie nas, Bądźcie z nami* oraz

słownictwo emfatyczne i nacechowane emocjonalnie, np.: *koszmarny, wstrętny, zajebisty, światowy.* Tendencje do podkreślenia wyjątkowości uzyskuje się, stosując przedrostki: *mega-, super-, arcy-, hiper-*. Wiele zapowiedzi traci charakter informacyjny na rzecz reklamowego. Polszczyzna mówiona w sytuacji oficjalnej obowiązująca w radiu przechodzi do historii. Na jej miejsce wkracza wszechobecna potoczność.

5. Potoczność w telewizji i Internecie

Telewizja i Internet to dwa najmłodsze media. Wykorzystują kanał wzrokowo –słuchowo – werbalny. Słowo, dźwięk, obraz wirują i wzajemnie się uzupełniają. Dochodzi do tego interaktywność, pozwalająca za pomocą e-maila łączyć się z dziennikarzami w czasie trwania audycji. W Internecie interaktywność to podstawa komunikacji. Ogromną rolę odgrywa tu także potoczność. Jej najważniejsze składowe kształtują wzory publicznego komunikowania, nadają konkretną postać ikonosferze codzienności. Doświadczane są pod postacią „języków" polityków, celebrity i kształtują konwencje mówienia w określonych sytuacjach.

W czasie oceny występów par tańczących na lodzie czy śpiewających „gwiazd" słyszymy w telewizji wypowiedzi:

A. Ja mam różę od „konia"
B. Boże ja chcę być różowym dynamitem
C. No syneczku no 10
D. Może uda wam wcisnąć się w szparę między Dodą Elektrodą a, a Feel
E. Ha ha, w szparę?
D. No w szczelinę
D. Twoja piosenka taka nie będzie, no, no taka, taka spokojna?
F. No, ja będę siedziała
G. Reżyser mnie pewnie zabije, ale ja muszę. muszę to powiedzieć. oni wszystko zagrają co mój mały umysł i chory umysł wymyśli w nocy
B. Panowie, ja do was nic nie mam ale kocham was
D. Byliście różnymi jurorami
B. Ale nie byliśmy w filharmonii

A. No daj buzi

Taniec z gwiazdami 2008

W rozmowach i monologach programów o charakterze talk show, często także powtarzają się zwroty silnie nacechowane, przesycone s k r a j n ą p o t o c z n o ś c i ą, której ogólny wydźwięk sprawia wrażenie wypowiedzi wulgarnej, wskutek nagromadzenia dużej liczby ostrych kolokwializmów , np.:
Ewelina: „*Łukasz jest po prostu ciotą nie z tej ziemi, jest dla mnie dupkiem i żałuję, że w ogóle te kwiaty od niego przyjęłam (...) ale generalnie sikam na niego sikiem prostym (...) popatrzyłam na niego i sobie pomyślałam, Ewelina, (...) gdzie ty masz oczy, dziewczyno, przecież zobacz, pryszcz na pryszczu, w ogóle ryj jakiś wykrzywiony*"

Talk show Bar 2007

Podobne zjawisko obserwujemy w Interenecie. Wulgaryzacja wypowiedzi i skrajna potoczność dotyczy zwłaszcza komentarzy i uwag do wypowiedzi, np. celebrytów czy dziennikarzy oraz ich artykułów, np.: komentarz do artykuł prof. Jana Hartmana: *Sieć to ostra jazda.*

Hihihoho:
Ty profesorku qrrrva j-bany, co ty qrrrva p-dolisz, że ty qrrrva niby taki mądry i łagodny i chamstwo po główce uprzejmie głaszczesz, bo jesteś od chamstwa mądrzejszy. I teraz pewnie myślisz, że chamstwo miło się do ciebie uśmiechnie? A g-wno, chamstwo mówi ci p-dol się w d-pę, profesorku j-bany, j-biemy cię, nie potrzebujemy qrrrrva twojego j-banego pozwolenia, żebybluzgać i żeby ci na pysk się spuścić.

(Forum dyskusyjne, Gazeta pl, 19. 08. 2009)

6. Wnioski

Potoczność pełni w mediach rolę strategiczną. Konstruuje dyskursy medialne. W płaszczyźnie werbalnej następuje redukowanie tych elementów warstwy werbalnej, które według użytkownika są nieistotne ze względu na komunikację, a wprowadzenie na to miejsce ikon, obrazu, dźwięku. Ważna

bowiem jest funkcja fatyczna i ludyczna, a nie zawsze informacyjna. Obok leksyki kolokwialnej, kolejną cechą potoczności wpisanej w dyskurs medialny są **powtórzenia,** wpisujące się w estetyczne kody, które prowadzą do akceptacji konwencji, jakimi posługuje się kultura. Na to czekają odbiorcy. Powtórzenie konwencji tematycznych, gatunków czy raczej formatów z nieznacznymi modyfikacjami stanowi wymiar dzisiejszego dyskursu medialnego. Taka codzienność ma określoną postać znakową, ma swój wygląd – to matryce kształtujące świadomość. Przecież język modeluje świadomość, choć jej nie determinuje. Język potoczny ma jeszcze jeden wymiar – **etykietuje,** wytwarza złudzenia, że jakaś cecha jest stałą właściwością. Potoczność w znaczeniach językowych i kulturowych przejawia się też w zabawie, w myśl sloganu - *nie bawisz się nie żyjesz*. *Być na luzie, wyluzuj* Tak jawiącą się potoczność jako kategorię trudno opisać i sklasyfikować. Dawne podziały na komunikację prywatną i publiczną, kulturę wysoka i niską w dyskursie medialnym nie znajdują zastosowania. Mamy więc dyskurs **eklektyczny** z punktu widzenia poetyk tekstowych (Kloch, 2006). Potoczność, która kształtuje nasze codzienne doświadczenie kultury jest w dyskursie medialnym zbiorem tekstów niejednorodnych, obsługujących różne dziedziny społecznego bytowania. Zmiany w zachowaniach komunikacyjnych i dyskurs medialny z wszechobecną potocznością rozwija się. W efekcie:

- Media zdominowane są potocznością językową i kulturową;
- Widz jest konsumentem;
- W programach przeważa funkcja ludyczna i fatyczna;
- Kultura wysoka jest w odwrocie, kultura popularna – wszechobecna;
- Kompetencje komunikacyjne, które są bardziej spontaniczne, swobodne, improwizacyjne i trudne do przewidzenia, wywierają coraz większy wpływ na potoczne zachowania ludzi i utrwalają w życiu społecznym nawyki audiowizualnego działania.

Bibliografia

ADAMZIK, Kirsten. 2004. *Textlinguistik. Eine einführende Darstellung.* Tübingen, 2004.

BARTMIŃSKI, Jerzy. 1991. Styl potoczny jako centrum systemu stylowego języka. In: *Poradnik Językowy*, z. 1 – 2, 1991, s. 10 – 24.

BITTNER, Johannes. 2003. *Digitalität, Sprache, Kommunikation. Eine Untersuchung zur Medialität von digitalen Kommunikationformen und Textsorten und deren varietätenlinguistischer Modellierung.* Berlin, 2003.

COULTHARD, M. 1977. *An Introduction to Discourse Analysis*. London, 1977.

DIJK van, Teun A. 2001. Badania nad dyskursem. In: *Dyskurs jako struktura i proces*. Praca zbiorowa pod red. T.A. van Dijka. Przełożył G. Grochowski, Warszawa, 2001.

DUSZAK, Anna. 1998. *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa.* Warszawa, 1988.

FREISLER, S. 1994. Hypertext. Eine Begriffsbestimmung. In: *Deutsche Sprache* 22, 1994, s. 19 – 50.

FRICKE, Matthias. 1999. *Empirische Diskursanalyse nach Foucault. Diskussion neuerer Foucault-basierter Verfahren der Diskursanalyse anhand von empirischen Analysen von Printmedientexten*. Diss. Oldenburg, 1999.
[http://docserver.bis.unioldenburg.de/publikatonen/dissertation/1999/friemp99/friemp99.html]

FURDAL, Antoni. 1977. *Językoznawstwo otwarte*. Opole, 1977.

HOŁÓWKA, Teresa. 1986*. Myślenie potoczne. Heterogeniczność zdrowego rozsądku.* Przedmowa M. Czerwińska, Warszawa, 1986.

JÖGER, Siegfried. 1999. *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung.* Duisburg, 1999.

KLOCH, Zbigniew, 2006. *Odmiany dyskursu. Semiotyka życia publicznego w Polsce po 1989 roku.* Wrocław, 2006.

LABOCHA, Janina. 2009. *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*. Kraków, 2009.

LAKOFF, George – JOHNSON, Mark. 1988. *Metafory w naszym życiu*. Tłum. T. P. Krzeszowski. Warszawa, 1988.

LUBAŚ, Władysław. 1988. Potoczność i jej przejawy w tekstach słowiańskich. In: *Socjolingwistyka*, t. 8. Red. W. Lubaś, Wrocław, Warszawa, 1988, s. 45 – 57.

LUBAŚ, Władysław. 2000. Słownictwo potoczne w mediach. In: Język w mediach masowych. Red. J. Bralczyk, K. Musiołem-Kłosińska. Warszawa 2000, s. 83 – 95.

LUBAŚ, Władysław. 2003. *Polskie gadanie. Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny.* Opole, 2003.
MIELCZAREK, Agnieszka. 2005. *Język prezenterów radiowych*. Poznań, 2005.
NOCOŃ, Jolanta. 2009. *Podręcznik szkolny w dyskursie dydaktycznym – tradycja i zmiana.* Opole, 2009.
PIEKOT, Tomasz. 2000. *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*. Kraków, 2000.
SCHÜTZ, Alfred. 1970. *Phenomenology and Social Relations*. Chicago; London, 1970.
WARCHALA, Jacek. 2003. *Kategoria potoczności w języku*. Katowice, 2003.
WARNKE, Ingo. 2002. Adieu text – bienvenue Diskurs? Über Sinn und Zweck einer poststrukturalischen Entgrenzung des Textbegriffs. In: *Brauchen wir einen neuen Textbegriff?* Ed. U. Fix., K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm. Frankfurt am Main; Berlin; New York; Wien, 2002, s. 125 – 142.
WODAK, R. 1997. *Gender and Discourse*. London; Thousand Oaks; New Delhi, 1997.
ŻYDEK-BEDNARCZUK, Urszula. 2009. *Der mediale Diskurs und Veränderungen in der Kommunikation* (w druku).

Prof.dr. hab. Urszula ŻYDEK – BEDNARCZUK
Fakulta humanitných vied UMB
Katedra slovanských jazykov
Tajovského 40
BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA

Wydział Filologiczny
Instytut Nauk o Kulturze
pl. Sejmu Śląskiego 1
KATOWICE
POLSKA
urszula.zydek-bednarczuk@us.edu.pl

SOCIOLINGVISTICKÉ ŠTÚDIE

КОМУНИКАТИВНА ВРЕДНОСТ РИМЕ У ПОЕТСКИМ СТРУКТУРАМА

Милосав Ж. Чаркић

THE COMMUNICATIVE VALUE OF RHYME IN POETIC STRUCTURES

As one of the crucial elements of poetic expression, rhyme has a variety of different poetic functions, the most important being: organizational, rhythmic, euphonic, semantic, and syntactic. Besides the enumerated functions of rhyme in poetic structures, we can say that it also has a significant value in establishing the communicability of a poetic text. In order to determine the communicative value of rhyme in poetic structures, one should bear in mind that rhyme is an element of the aesthetic structure of the poetic text and that the poetic text has an aesthetic function along with the communicative one. The author is therefore trying to determine the communicative value of rhyme in poetic structures.

0.0. Бавећи се комуникативном вредношћу риме у поетским структурама дужни смо да у уводном делу одредимо и дефинишемо три основана појма: *комуникативна вредност* (као појам комуникативне функције) *рима* (као појам поетског дискурса) и *поетска структура* (као појам стихованог текста). Средишњи, основни део нашег рада послужиће за анализу у којој намеравамо да откријемо узајамне везе ових трију појмова у реалном, одабраном поетском контексту. У завршном, закључном делу овог рада биће изнета запажања и резултати до којих смо дошли у току проучавања.

0.1. *Комуникативна вредност као појам комуникативне функције*. Многи истраживачи бавили су се комуникативним функцијама, пре свега, природног језика, али су се неки у оквиру таквих испитивања дотицали и поетске функције. Тако поједини лингвисти бавећи се комуникативним функцијама језика често их замењују терминима функције мишљења и

функције говорних актова. У неким интерпретацијама термин *комуникација* упућује на оно што корисници језика чине са својим језиком за време социјалне активности. То практично комуникацију изједначава са категоријама комуникативне функције, са илокуционим чиновима, као што су: обећања, захтеви, наредбе, описи, дефиниције итд. Насупрот овоме, почесто се истиче да у комуникацији говорно лице изражава своје мисли у нади да слушалац разуме то што му се говори. На тај начин се функција језика исказујући мисли не супротставља комуникативној функцији, тачније она је претпостављена употребом језика за специјалне потребе комуникације. Једни истраживачи сматрају да језик служи за изражавање садржаја који потичу из говорниковог искуства и поимања реалног света укључујући и унутрашњи свет, тачније свест. Међу многим проучаваоцима функционисања језика, посебно се издваја Јакобсоново мишљење. Његов модел језичких функција састоји се од шест елемената или фактора комуникације који су неопходни да би се ова остварила: (1) контекст, (2) пошиљалац, (3) прималац, (4) веза (контакт), (5) заједнички код, (6) порука. Сваки фактор је кључан у успостављању релације и функције која делује између поруке и других фактора. У вези с тим овај аутор наводи седеће језичке функције: (1) референцијалну („Земља је округла“), (2) емотивну („Фуј!“), (3) конативну („Дођи овамо!“), (4) фатичку („Ћао?“), (5) металингвалну („Шта подразумевате под ‘krill’“) и (6) поетску („Smurf“). Поводећи се за Јакобсоном више је истраживача прихватило његову поделу језичких функција, уносећи и нека своја запажања, те су тако унеколико мењали његово одређење језичких функција. У том смислу Ј. Московљевић, узимајући у обзир елементе говорне ситуације, указује на следеће језичке функције: емотивну, директивну, референцијалну, поетску, метајезичку и контактну (www.fil.bg.yu). Расправљајући о језичким функцијама Л. Хеберт се у својим основним ставовима слаже са Јакобсоном и подвлачи да оно што карактерише поезију и разликује је од других књижевних родова није толико присуство поетске функције колико њена доминација.

0.2. *Рима као појам поетског дискурса*. Рима је гласовна фигура која као елеменат фонолошке супстанце поетског језика представља пуно или делимично подударање. У науци о стиху више је пута истицано да је рима понављање које враћа читаоца на претходни текст, оживљавајући у његовој свести сазвучје прве римоване јединице. Рима као таква има важну улогу у формирању гласовне (фонолошке) структуре стиха. Отуда она поседује значење хомофоничног елемента на крају стиха (или стихова) или на неком другом истакнутом месту у стиху (иницијална или медијална позиција). Међутим, многа историјско-компаративна истраживања показују да је овакво њено тумачење доста уско и да мора бити много еластичније, јер се крај стиха и потпуна гласовна подударност римованих сагласја мења у зависности од поетског укуса једне епохе, од књижевне традиције и личног става песника. Стога је велики број проучавалаца покушавао да дефинише риму. Они су, улазећи у конкретну анализу, доживљавали и проучавали риму са аспекта аудитивне и визуелене перцепције. Тако *Elvert* „Под римом разуме акустичку идентичност слога или крајњих слогова две речи, идентитет који обухвата последњи наглашени слог и гласове који следе“ (Elwert 1965: 23). *Gramon* сматра да „Први услов да се две речи могу римовати јесте да су им наглашени вокали хомофони или да су истоветни“ (Gramon 1908: 78). *Morje* истиче да је „Рима (...) хомофонија последњег вокала и фонема који га евентуално следе“ (Morier 1943/44: 32). *Жирмунский* предлаже да „У појам риме треба уврстити свако гласовно понављање које има организациону функцију у метричкој композицији песме“ (Жирмунский 1923: 113). *Томашевский* под римом подразумева „сазвучје двеју речи које се налазе на одређеноме месту у ритмичкоме склопу песме“ (Томашевский 1959: 78). За *Шенглеија* „Рима јесте сазвучје последњих акцентованих вокала и свих иза њих сугласника и самогласника“ (Шенгели 1960: 87). Рими се понекад прилазило и много комплексније. Један од таквих приступа извео је Пољак *Stankiewicz*: „У поезији сви су елементи паралелни и врше истовремено много функција. То показује пример риме. Она носи очекивање понављања, максимални тип сличности, а у исто време очекивање изненађења, то јест разлика. Рима

еуфонијски одређује квалитет читавог стиха, служи као конфигурациони план, сигнализира крај и дефинише структуру строфе у којој има делимитативну и интеграциону улогу. Рима је чвор реализација које су истовремено слободне и нужне. Зато што заузима критичку структурну позицију у песми, рима постаје кондензована формула поетског језика; идентитет и варирање, обавезност и слобода, глас и значење, јединица и мноштво: '*texture and structure*'" (Stankiewicz 1961: 45). Ово риму чини посебно важном у структури стиха с обзиром на општа испитивања природе ритмичких понављања у поетском тексту. Али, наравно, функције риме се не исцрпљују само у ритмичкој улози. То је заправо само једна од њених бројних функција.

0.3. *Поетска структура као појам стихованог текста*. Лириком (поезијом) се у свакодневном говору називају књижевна дела у стиховима. Поезија се, дакле, остварује углавном у стиховима, па се стих може узети као природни облик поезије. Начин писања стихова и сам је израз одређеног начина организације говора. Стих, као изразито строго организован језички сегмент, представља згуснути поетски говор у посебној графичкој, али и посебној ритмичкој и посебној звуковној организацији. У стиховним структурама и графичка и ритмичка и звуковна организација долазе у динамичан међуоднос и у извесном смислу „деформишу" материјал природног језика, чинећи стих посебном језичком структуром (конструктом, дискурсом). Начини стиховне организације усмерени су и на „интензивирање" свих средстава поетског говора с циљем да се створи и појача утисак који целина књижевног дела (нпр. лирска песма) треба да произведе код реципијента (читаоца или слушаоца). Сви ови елементи указују на суштину стиха, као специфичног говорног типа, чија се посебност остварује друкчијом организацијом језичког материјала која је „поетски задата, а не језички дата" (Петковић 1975: 238). У стиху као специфичној језичкој структури неке особености језика произилазе из чињенице да речи, осим што нешто означавају, имају неку самосталну вредност (као јединице које некако звуче) и учествују у конструкцији песничког дела. Ако се такве речи организују на начин да се међусобно не повезују искључиво синтаксичким везама и везама њихових значења, него и

неким својим звучним (еуфонија и рима) особинама, онда оне истичу и своја формална обележја која нису чисто смисаона, већ су и стилистичка. Тачније, звучни, фонички састав песничког језика, чија се формална, структурна и семантичка својства најизразитије очитују у стиху, изражава се у виду гласовних понављања, која обавезно морају доспети до реализације доступне чулном примању. Таква гласова појава је рима. Она је „канонизовано“, обавезно звучно понављање које је „прогресивно“ јер се очекује. Назива се и „спољашњом хомофонијом“ и „експресивним“ звучним средством. Рима делује у виду гласовне хармоније, која се обично разлаже на просте или „имитативне“ (слика или израз) и на симболичне („метафоричне“) саодносе који карактеришу њену функционалну страну: орнаменталну, симболичку, ритмичку, синтаксичку и семантичку. На тај начин гласовна структура, „која у природном језику припада плану израза, у поезији прелази у структуру садржаја образујући семантичке опозиције“ (Лотман 1976: 161) неодвојиве од датог контекста. Отуда римоване „ријечи очито немају своје основно језичко значење, већ преносе контекст у коме се оне употребљавају“ (Вулетић 1988: 152). И графичка и ритмичка и звуковна особеност стиха заснована је на стиховном уређењу говорног низа који је способан да путем уметничко-вербалне комуникације истовремено пренесе смисаону и формалнојезичку информацију. Инсистирање на фармалнојезичкој информацији у стиху има за циљ да истакне аутоинформацију, то јест информацију форме о самој форми, односно структурнојезичку информацију (информацију о структури форме, о њеној фонетско-фонолошкој, морфолошкој, лексичко-семантичкој, синтаксичкој, текстуалној/графичкој и ритмичкој организацији), стилистичку информацију (информацију о стилистичком потенцијалу форме), стилску информацију (информацију о форми као врсти стила), естетску информацију (информацију о форми као продукту естетског процеса).

1.0. *Комуникативна вредност риме у поетским структурама*. У претходном излагању указали смо на основне одреднице трију појмова о којима се овде говори. Из изнетог могли смо се уверити да *комуникативна вредност као појам комуникативне функције* проистиче из комуникативних функција природног језика у оквиру којих се појављује и

поетска комуникација, као резултат постојања садржајне и формалне структуре поетског текста. Могли смо се, такође, уверити да *рима као појам поетског дискурса* игра веома важну улогу у њему, јер је један од значајнијих елемената песничког израза, чиме стиче мноштво различитих поетских функција, што јој очигледно повећава комуникативну вредност. Могли смо се уверити да *поетска структура као појам стихованог текста* представља једну посебну структуру умногоме друкчију од структуре природног језика. Сада нам преостаје да одговоримо на питање: *колика је комуникативна вредност риме и одаке она долази*? На постављено питање може се дати исхитрен одговор: *комуникативна вредност риме је велика, а долази од њеног посебног значаја у стиховном тексту*. Иако је порекло риме још и данас спорно, неки сматрају да је увођење риме у поезију извршио отац Амброзије у четвртом веку. Али, на појаву риме указује чак и Аристотел у својој *Реторици*. Но, без обзира на то када је рима постала елеменат стиховне структуре, она се повремено јављала у стихованом народном усменом стваралаштву, пре свега, у стихованим народним пословицама и стихованим народним загонеткама, где је помагала да се такви искази лакше памте. Чак и данас, по угледу на ово старо народно стваралаштво, у савременим афоризмима рима се често користи из истих разлога. Она је употребљавана и у античко доба у разним говорима, и то на оним местима у њима која је говорник желео посебно да истакне, нагласи, те је ту рима коришћена и са жељом да се таква места као изузетно важна лакше и запамте. Дакле, у првим покушајима употребе риме, и то пре свега у прозним текстовима (говорима), она је служила као средство, као сигнал, као мост за лакше успостављање комуникације између говорника и слушалаца или између саговорника. Касније са употребом риме ова њена особина пренета је и у стиховни уметнички дискурс, где су јој додате и друге комуникативне функције, које произилазе из специфичности поетског језика, односно специфичности стиховног текста. Тако је рима као елеменат уметничко-вербалне комуникације постала једно од основних изражајних средстава песничког исказа. Зато се с правом може тврдити да из мноштва функција које рима поседује у стиховном тексту

произилази њена комуникативна вредност. А основне функције риме у стиховним структурама између осталог су: *звуковна* (*еуфонијска*), *организациона*, *ритмичка*, *синтаксичка*, *семантичка* итд.

1.1. *Звуковна* (*еуфонијска*) *функција риме*. Гледано са звуковне стране, рима се може поделити на два основан типа: *подударану* и *неподударну*. Приликом одређивања ова два типа риме нису узимане у обзир акценатске разлике у квантитету и квалитету, није узимано ни место акцента (Исп. Чаркић 2009: 289–303). Ове појаве као кулминативне могуће је издвојити у посебну област, у прозодију (Петковић 1975: 146).

1.1.1. *Подударна рима* јавља се само у једном облику као *изоморфна рима* која подразумева изоморфни однос између римованих речи, где су римована гнезда идентична и где су десна граница риме и десна граница речи корелативне. Дешава се понекад да речи које се римују немају исте завршетке или да немају иста римована гнезда, па су песници приморани да врше одређене операције како би остварили потпуну гласовну идентичност, односно изоморфност међу римованим сагласјима.

(1) У пусто срце у мртво време ме з**ови**,
Минула чежњо, да се свет пон**ови**.
Ако не сазнах љубав и успавах свој **ум**,
Па ми је празан дан који још дошао н**ије**,
Ко грану која се издужује у узалудан ш**ум**
Нека ме недостојног ветар обав**ије**
(БМИ, 56)

(2) Иако сам ев’ овде штогод к**рива**,
Кривицу моју хоћу да ти платим:
Све пољупце што њему ја да**рива**’
Ја хоћу теби редом да их вратим,
Све притискаје с чим га претискава,
И те нећу, злато, да закратим,
Још додаћу ти велику множ**ину**
Да тако скинем с мене сву крив**ину**
(БРР, 199).

У примеру (1), у секстини, у свих шест стихова, односно три римована пара (з**ови** – пон**ови**, **ум** – ш**ум**, н**ије** – обав**ије**) налазимо потпуно идентична римована сагласја (*-ови* : *-ови*, *ум* : *-ум*, *-ије* : *-ије*). Дакле, у оваквом случају није била потребна песникова интервенција да се римована сагласја доведу у стање потпуне подударности. То је произашло из постојеће гласовне структуре римованих речи. Међутим, у примеру (2) у два римована пара (к**рива** – да**рива**') и (множ**ину** – крив**ину**) из поетског контекста се јасно види да се у другим римема не ради о исправном облику 1. л. јед. аориста **даривах**, него о овом деформисаном облику. Да би се успоставила *подударна*, односно *изоморфна рима*, песник је изоставио финални глас „-х“ и тиме створио потпуно идентична римована гнезда (*-рива* : *-рива-*). У другом примеру риме из контекста се може уочити да се не ради о речи **кривина**, него о речи **кривица**: *да тако скинем с мене сву* ***кривицу***, а не „Да тако скинем с мене сву кривину“, како стоји у наведеној строфи. Без оваквих песникових интервенција римовани парови би изгледали: крива – даривах и множину – кривицу.

1.1.2. *Неподударна рима* се може јавити у три различита облика: као *епентетска*, као *метатезна* и као *метатезно-епентетска*. Ради економије простора прокоментарисаћемо само по један пример од ова три облика неподударне риме.

(1) Овде су вечни, што ватрама жртве,
И болом срца пробудише мртве, –
Србине, стани! Овде леже они!

Ово су наше ларве и **о**лт**ари**;
Њиховим светлим сјајем се **о**з**ари**,
И чело своје с молитвом приклони!
(АШПр, 108).

(2) Зрело сунце метохијско по васцелом греје крају.
(Изгрејао Христос с ф**реске**.)
А кад звона, кад ударе, тад дудиње опадају
као сузе калуђ**ерске**
(МТУ, 36).

(3) Највише има празнине у **ст**ва**рима**

Мушко што те писах по зиду п**рстима**
Најлепше пева коме је најтеже
Јер му душу чвршће са ваздухом веже –
(МБМ, 44).

У примеру (1) у две задње строфе сонета рима је у потпуности остварена, али је у два предзадња стиха у римованом пару (**о**лт**ари** – **о**з**ари**) дошло до неподударности у римованим сагласјима (*о-ари* : *о-ари*). Као што се види, римовање започиње на иницијалним, почетним гласовима обеју речи, међутим, надаље долази до појаве неподударних гласова (лт : з) да би даље уследили подударни. Алтернација -лт-/-з- условила је појаву епентетске риме, јер изгледа као да су неидентични гласови убачени усред римованих сагласја. У примеру (2), у катрену, остварена је укрштена рима, али је у римованом пару (ф**реске** – калуђ**ерске**) дошло до метатезе подударних гласова у оквиру компактног римованог сагласја (*-реске* : *-ерске*). На овај начин нестала је идентичност римованих сагласја у две римоване речи. У примеру (3), такође у катрену, остварена је парна рима у којој је у првом римованом пару (**ст**ва**рима** – п**рстима**) дошло до неподударности римованих сагласја (*ст-рима* : *-рстима*). Као што се да видети, римована сагласја су у великој мери звуковно неуједначена јер су подударни гласови смештени тако у римована сагласја да истовремено остварују појаву и метатезе и епентезе. Неподударни гласови (-ва-/п-) стоје на асиметричним позицијама ст**ва**рима – **п**рстима), што још више појачава звуковну разноликост римованих сагласја.

Узимајући у обзир и примере подударне и неподударне, риме може се закључити да рима у оквиру поетске комуникације као информациони сигнал шаље декодеру поруку, у једном случају информацију о уређености своје форме, а у другом случају о неуређености своје форме и њеном накнадном уређењу. Отуда, у оба случаја ради се о посебном истицању, наглашавању форме, што повећава њен значај у поетском контексту, чиме се повећава количина предате поетске информације.

2.0. *Организациона функција риме*. Ова функција риме испољава се у њеној способности да организује стихове у

строфе. Зависно од врсте строфе: дистих, терцина, катрен, квинта, секстина, септима итд., мењају се организационе функције риме. За ову прилику узећемо да прокоментаришемо функцију риме у најзаступљенијој строфи строфног песништва, то јест у катрену.

2.1. Рима организује стихове у катрену на тројак начин: у виду *парног*, *укршеног* и *обгрљеног система*. Навешћемо за сваки од њих по један пример.

(1) Пашћу, умрећу, душа ми г**оре**,
Растопиће ме до беле з**оре**,
Кô груду снега врело сунч**ање**; –
О, лакше, лакше кроз густо гр**ање**!
(ЂЈП, 42).

(2) Можда никад више! – Збогом. – Снег још п**ада**,
Све трагове брише, завејава св**е**,
И под тешким белим покровом, без ј**ада**,
Ко огроман лабуд, сва природа мр**е**
(МРП, 45).

(3) Сунце, ко дан судњи, скине све до г**ола**.
Чемпрес што те растом љубоморе пр**ати**
тад, ко да је био слијеп од иско**на ти**,
жагри у те нову, а њег нема п**ола**
(СКП, 107).

У примеру (1) употребљена парна рима стихове повезује по систему непосредног контакта: први и други (г**оре** – з**оре**), а трећи и четврти (сунч**ање** – гр**ање**), чиме потврђује природан след понуђеног текста. У примеру (2) стихови су повезани укрштеном римом према наизменичном следу: први и трећи (п**ада** – ј**ада**), а други и четврти (св**е** – мр**е**). У овом случају рима не поштује природни ток стихова, него као таква условљава накнадно преструктурирање понуђеног текста, доводећи у непосредни контакт први и трећи, а други и четврти стиха. У примеру (3) системом обгрљене риме, такође се не поштује природни ток наведеног текста, него се први и четврти стих

доводе у непосредну везу (г**ола** – п**ола**), док други и трећи имају свој природни след (пр**ати** – искон**а ти**).

На први поглед основна функција риме у строфи је да повеже стихове у једну целину. Међутим, ту има још нешто, а то је: рима зависно од начина повезивања стихова у строфу врши и одређену сегментацију строфе. У сваком катрену налазе се четири основна елемента (стиха) који чине њен контекст. Рима својом организационом функцијом повезује стихове по поетској задатости, а не по следу какав захтева природни језик. Она истовремено тај исти контекст дели и на мање делове, на два стиха, на два потконтекста: у примеру (1) потконтексти су састављени од 1+2 и 3+4 стиха; у примеру (2) потконтексти су састављени од 1+3 и 2+4 стиха, а у примеру (3) потконтексти су састављени од 1+4 и 2+3 стиха. На овај начин рима реципијенту преноси информацију о унутрашњој структури контекста. То има велики утицај на повећање количине значења строфе, јер на овај начин рима отвара перспективу троструког читања и троструког поимања контекста катрена.

3.0. *Ритмичка функција риме*. Рима као гласовно понављање на крају, на средини и на почетку стиха има веома важну ритмичку улогу. Та јој улога, пре свега, долази од тесне везе са клаузулом и основном паузом стиха. Појављујући се на крају стиха она, с једне стране, чини завршни део стиха, а с друге стране, служи обједињавању строфе као јединствене метричке композиције. Рима на цезури указује на раслојавање стиха на два симетрична или асиметрична ритмичка дела, односно два полустиха, на почетку рима означава почетак основне ритмичке јединице, односно почетак стиха.

3.1. Рима на крају стиха повећава већ постојећу паузу (на пример, и бели стих има паузу на крају), јер долази до поређења двеју римованих клаузула, двеју римованих речи. У овом случају ритмичка функција риме се испољава у означавању краја једне и почетка друге ритмичке јединице, односно стиха, те тако утиче на првостепени ритам истичући основну паузу стиха.

(1) Нестало, наједном, зиме даха з**лога**, 12
Пролистале гране сваког младог ш**иба**; 12
Цвет осуо круне новог, белог г**лога**, 12
Ветрић свежу траву милује и г**иба**. 12
(СПП, 61).

(2) И занавек кад се растасмо, *и т**ако*** 12
*Стежућ своје срце рукама об**ема**,* 12
Отишла си плачна, замрзла и н**ема**, 12
Кô што беше дошла, тужно и пол**ако**. 12
(ЈДПІ, 164).

(3) С друге стране гроба // жива звезда к**уца** 12 (6//6)
И запаљени ветар // на почетку дана сн**ива** 15 (7//8)
Ноћ у моме гласу // више не доз**ива** 12 (6//6)
Просторе изгубљене // које поседују с**унца** 15 (7//8)
(БМСІ, 109)

У примеру (1) није дошло до колизије између метричко-ритмичке и синтаксичко-интонационе структуре стиха. Наиме, у сва четири стиха у метричко-ритмичком смислу ради се о симетричном дванаестерцу (6//6), а у синтаксичко-интонационом смислу сви стихови су потпуне синтаксичко-интонационе целине, што показују знаци интерпункције на њиховим крајевима. У примеру (2) дошло је до колизије између метричко-ритмичке и синтаксичко интонационе структуре, јер је на граници између првог и другог стиха уследило опкорачење: „..., *и т**ако*** / *Стежућ своје срце рукама об**ема***“. Иако рима и овде има ритмичку улогу, која се испољава у означавању завршетка ритмичке јединице, она истовремено јасно раздваја ритмичку и гласовну структуру стиха од његове синтаксичке и интонационе структуре. Наиме, у прва два стиха постоје две засебне метричко-ритмичке целине постављене у два симетрична дванаестерца (6//6). Међутим, због појаве опкорачења синтаксичко-интонациона структура повезује ова два стиха у једну недељиву целину. У примеру (3) рима по принципу обгрљеног римовања повезује: први и четврти (к**уца** – с**унца**), а други и трећи стих (сн**ива** – доз**ива**). Пошто је строфа написана у различитим врстама стихова: дванаестерце смењују

петнаестерци, рима није веза између њих, него је веза између силабички и метрички различитих стихова: дванаестерца и петнаестерца. Римујући међусобно силабички и метрички различите стихове, рима на овај начин посебно подвлачи истоветност у различитости.

Рима као звуковни, формални елеменат на клаузулама оваквих врста контекста поред ритмичке функције означавања краја основне ритмичке јединице (стиха) указује и на различите структурне особине наведених контекста. У примеру (1) указује на корелативност метричко-ритмичке и синтаксичко-интонационе структуре; у примеру (2) указује на колизију метричко-ритмичке и синтаксичко-интонационе структуре, а примеру (3) указује на силабичку и метричку различитост основних елемената контекста, односно стихова.

4.0. *Синтаксичка функција риме*. Посматрана са лексичке стране, рима може бити *именичка* (када се међусобно римују две именице), *глаголска* (када се међусобно римују два глагола), *придевска* (када се међусобно римују два придева) итд. У овом смислу рима може бити и: *именичко-глаголска* (када се међусобно римују именица и глагол), *именичко-придевска* (када се међусобно римују именица и придев), *глаголско-прилошка* (када се међусобно римују глагол и прилог), итд. У првом случају, римовање двеју именица може изражавати синтаксичку везу удвајања *субјеката* или *објеката*, римовање двају глагола може изражавати синтаксичку везу удвајања *предиката*, римовање двају придева може изражавати синтаксичку везу удвајања неке од *одредби*, итд. У другом случају римовање именице и глагола може изражавати синтаксичку везу *субјекта* и *предиката* или *предиката* и *објекта*, римовање именице и придева може изражавати синтаксичку везу *основне речи* и *њене одредбе*, римовање глагола и прилога може изражавати синтаксичку везу *предиката* и неке од *прилошких одредби*.

4.1. Због ограниченог простора нећемо бити у могућности да проанализирао све наведене случајеве, него ћемо узети само три примера као бисмо бар донекле демонстрирали наведену појаву.

(1) На сарани маја била је и **она**;

Саранила дане цвећа и мл**адости**
И са њима венце, и своје р**адости**,
И све што је била њена васи**она**
(ВПП, 54).

(2) Већ месецима огањ д**ажди**,
Препуклу земљу мори **суша**;
Најзад ће сунце сад да з**ажди**
Замрли гајић о**скор**у**ша**
(ЈДПП, 137).

(3) Као сан исконски прохујале с**реће**
Утиснуте давно у људској пам**ети**,
Он се свако вече кроз просторе к**реће**,
Вечна опомена оног што се св**ети**!
(МРП, 117).

У примеру (1) римовани пар (мл**адости** – р**адости**) посебно издваја објекте из синтаксичке структуре строфе, указујући на њихов значај у наведеном контексту. У другом римованом пару (**она** – васи**она**) исте строфе римују се заменица и именица, наглашавајући синтаксички однос субјекта и објекта. У примеру (2) у два римована пара налазе се две различите синтаксичке ситуације: у римованом пару (д**ажди** – з**ажди**) рима истиче два предиката, две глаголске радње које долазе од различитих субјеката – први **дажди** од субјекта **огањ**, а други **зажди** од субјекта **сунце**. У истом примеру, у катрену, у другом римованом пару (**суша** – о**скор**у**ша**) рима посебно подвлачи субјекат **суша** и објекат **оскоруша** који припадају различитим реченицама. У примеру (3) у римованом пару (с**реће** – к**реће**) римују се именица (среће) и глагол (креће), подвлачећи две различите синтаксичке функције римованих речи: субјекат и предикат. У другом римованом пару (пам**ети** – св**ети**) исте строфе римују се именица (памети) и глагол (свети), истичући везу двеју синтаксичких функција објекта и предиката.

У оваквим случајевима информативна вредност риме се испољава у обележавању одређених речи које у датом контексту имају исте или различите синтаксичке функције, чиме се посебно наглашавају и истичу те синтаксичке функције у односу на све друге које постоје у датој строфи. Али ако се ово

истицање одређених синтаксичких функција односи на различите реченице, оно још доприноси и већој кохезији околног текста.

5.0. *Семантичка функција риме*. Нису само проучаваоци риме већ су и песници одавно приметили семантичку функцију риме[1]. Међутим, инсистирати на претераној систематичности и закономерности у њеној значењској функцији било би превише претенциозно. Свака рима у одређеном контексту има и одређено значење. У поезији једног песника, или једне песничке школе или правца, могуће је пронаћи семантичку улогу риме која се јавља у облику тенденције. Основа семантика риме састоји се у потенцирању – гласовно подударање истиче семантичку разлику (Лотман 1976: 175). Хомонимских, таутолошких рима има веома мало. Свакако су у праву они који указују на то да сваком примеру риме треба прилазити одвојено и тражити њено значење у датом контексту[2].

5.1. Када су у питању смисаони односи међу римованим речима, онда се са синхроног плана могу издвојити таква четири типа. Прво, повезују се речи са блиским семантичким значењем – *синонимија*. Друго, повезују се речи са семантичком супротстављеношћу – *антонимија*. Треће, повезују се речи које допуњују једна другу – *тематска лексика*. Четврто, повезују се речи које немају никакве међусобне семантичке везе. За сваку од ових категорија навешћемо по један пример.

(1) Спутана сам и тешким ћу платити дугом,
јер сам волела росу и **самоћу**

---

[1] „Объединяя одинаковым созвучием два разных слова, замыкающих стих, рифма выдвигает эти слова по сравнению с остальными, делает их центром внимания и сопоставляет их в смысловом отношении друг с другом. Поэтому весьма существенным фактором поэтического сзиля является выбор рифмущих слов и их взаимоотношение с точки зрения значения“ (Жирмунский 1975: 290).

[2] „При анализе смыслового значения рифмы необходимо конкретно подходить к каждому данному случаю и не стараться обязательно ’выжать‘ из каждой рифмы какое-нибудь значение. Важно понять роль рифмы по отношению к остальным словам строки или сстрофы в целом, а не соотносить лишьрифмующиеся слова“ (Гончаров 1973: 169)

овде где загрљени иду друг с другом
и деле кров, грех, и сунце, и хл**а**дн**оћу**
(ДМП, 77).

(2) Последњи човек на граници св**ега**,
Последњи талас отишлих спомена.
Свуд мртво море, свуд нигде ни**чега**;
И спава вода, и нема промена
(ВПП, 106).

(3) Вече ће јој тихо да окупа т**ело**
У мирису руже и у чистој роси;
Месечина мирно да посребри ч**ело**,
И поноћно иње да проспе по коси
(ЈДПИ, 99).

(4) Бледе и сетне. О, мој боже, ту је
Опет тај занос раздражљив, што п**ије**
Моћ нерава ми слабих, као гује,
К'о женска тела, кад ме с њима кр**ије**
(СПП, 84).

У примеру (1) римовани пар (с**а**м**оћа** – хл**а**дн**оћа**) у семантичком смислу изражава *поетску синонимију*, јер речи „самоћа“ и „хладноћа“ нису лексички синоними: **самоћа** означава *стање одвојености од људи*, *осаму*, *усамљеност или забачено*, *пусто*, *ненасељено место*; док **хладноћа** означава *ниску температуру*, *студен*, *зиму или хладно*, *нељубазно држање*, *ненаклоност*, *нељубазност*. Обе речи у поетском тексту исказују негативну конотацију, пошто у свом значењу имају компоненте које изазивају негативне реакције код реципијента. У примеру (2) римовани пар (св**ега** – ни**чега**) исказује *речничку антонимију*, јер речи „свега“ и „ничега“ именују праву супротност пошто лексема **све** означава, а лексема **ништа** означава *непостојање*, *потпуно одсуство било чега*, *ништавило*, *празнину*. У примеру (3) римовани пар (т**ело** – ч**ело**) обележава тематско јединство изражено у виду *људског тела*, с тим што успостављена релација одражава однос целине (тело) према појединачном (чело). У примеру (4) римовани пар (п**ије** – кр**ије**) не може се на семантичком плану укључити ни у

једну од наведених трију веза, јер речи „пије“ и „крије“ нису значењски компатибилне: пошто лексема **пити** значи *уносити кроз уста у свој организам какву течност и гутати је*, а лексема **крити** значи *не допуштати да се нешто види, примети, скривати, прикривати*[3].

У наведеним примерима рима путем римовања указује на различите семантичке односе који се успостављају међу римованим речима. На овај начин рима реципијенту преноси одређену значењску порцију контекста засновану на вертикалним везама речи које нису могуће остариве ни на синтагматској ни на парадигматској оси функционисања природног језика.

6.0. *Закључак*. Сада смо у могућности да изнесемо нека од запажања и укратко сумирамо резултате до којих смо дошли након извршене анализе. Рима као један од значајнијих елемената песничког израза има мноштво различитих поетских функција, међу којима су најзначајније: гласовна (еуфонијска), организациона, ритмичка, синтаксичка и семантичка. Због тога је комуникативна вредност риме у поетским структурама веома велика, јер она реципијенту преноси различите информације. Када је у питању звуковна (еуфонијска) улога риме, она преноси информацију о уређености и неуређености своје форме; када је у питању организациона улога риме, она преноси информацију о унутрашњој структури строфе, о њеној сегментацији на различите суптекстове, о њеној сложености и слојевитости; када је у питању ритмичка улога риме, она преноси информацију или о потпуној подударности метричко-ритмичких и синтаксичко-интонационих елемента или о колизији метричко-ритмичких и синтаксичко-интонационих елемента у строфи, као и о повезивању различитих ритмичких елемента по својој силабичности и метричности; када је у питању синтаксичка улога риме, она преноси информацију о најразличитијим синтаксичким везама лексичких елемената који се ни преко синтагматске и парадигматске везе не могу остварити у

[3] Све значењске дефиниције лексема преузете су из Електронског речника српског језика М. Симића (Симић 2005).

природном језику; када је у питању семантичка улога риме, она преноси информацију о четири типа семантичких односа: синонимичности, антонимичности, тематској укључености и семантичкој некомпатибилности.

Скраћенице и извори

АШПр – **Алекса Шантић**, *Претпразничко вече*, Београд, 1968.
БМИ – **Бранко Миљковић**, *Изабране песме*, Београд, 2005.
БМСI – **Бранко Миљковић**, *Сабрана дела* I, Ниш, 1972.
БРР – **Бранко Радичевић**, *Руковети*, Нови Сад – Београд, 1971.
ВПП – **Владисав Петковић Dis**, *Песме*, Нови Сад – Београд, 1970.
ДМП – **Десанка Максимовић**, *Песме*, Нови Сад – Београд, 1969.
ЂЈП – **Ђура Јакшић**, *Песме*, Нови Сад – Београд, 1970.
ЈДПI – **Јован Дучић**, *Песме*I, Нови Сад – Београд, 1971.
МБМ – **Матија Бећковић**, *Метак луталица*, Београд, 2003.
МРП – **Милан Ракић**, *Песме*, Нови Сад – Београд, 1970.
МТУ – **Милосав Тешић**, *У тесном склопу*, Београд, 2005.
СКП – **Скендер Куленовић**, *Поезија*, Нови Сад – Београд, 1969.
СПП – **Сима Пандуровић**, *Песме*, Нови Сад – Београд, 1969.

Цитирана литература

ВУЛЕТИЋ, Б. 1988. *Језични знак, пјеснички знак, говорни знак*. – Осијек, 1988.
ГОНЧАРОВ, Б. П. 1973. *Звуковая организация стиха и проблемы рифмы*, Москва, 1973.
ЖИРМУНСКИЙ, В. М. 1923. *Рифма, ее история и теория*. – Ленинград, 1923.
ЖИРМУНСКИЙ, В. М. 1975. *Теория стиха*. – Москва, 1975.
ЛОТМАН, Ј. М. 1976. Структура уметничког текста. – Београд, 1976.
ПЕТКОВИЋ, Н. 1975. *Језик у књижевном делу*. – Београд, 1975.
СИМИЋ, М. 2005. *Електронски речник српског језика*, Београд, 2005.
ТОМАШЕВСКИЙ, Б. В. 1959. *К истории русской рифмы*. – In: Стих и язык. – Москва – Ленинград, 1959.
ЧАРКИЋ, М. Ж. 2009. *Акценат и рима у поезији српских модерниста*. – In: „Стил“, бр. 8, Београд, 2009. стр. 298 –303.
ШЕНГЕЛИ, Г. А. 1960. *Техника стиха*. Москва, 1960.
ELWERT, TH. 1965. *Traité de versification française*. Paris, 1965.
GRAMMONT , M. 1908. *Petit traité de versification française*. Paris, 1908.

MORIER, H. 1943/44. *Le rythme du vers libre sumboliste*. – Genéve, 1943/44.
STANKIEWICZ, E. 1961. *Poetic and non-poetic langugage*. – Warszawa, 1961.
www.fil.bg.yu

Milosav Ž. ČARKIČ
Институт за српски језик САНУ
БЕОГРАД
SERBIA
milosav.carkic@gmail.com

ÚSKALIA LOKUČNÝCH A PERLOKUČNÝCH AKTOV V BEŽNOM DOROZUMIEVANÍ

Eva Čulenová

THE PROBLEMS OF THE LOCUTION AND PERLOCUTION SPEECH ACTS IN THE CURRENT COMMUNICATION

The natural language is dynamic, variable, often inaccurate and ambiguous in the verbal communication. In his way aren´t changed only informations but they are realized like special kind of the acts too. One of the sentences of natural language can give the most variable consequences – they depended on the external cirkumstances and mental condition of talkers. The article wants to explore the compatibility of locution and perlocution speech acts in the current communication, at the same time it wants to take out the cause of the diference consequences said sentence.

Key words: speech acts, the communication face to face, the psychology in the communication.

Úvod

Prirodzený jazyk sa prejavuje ako žijúci organizmus so svojím vývinom, svojou dynamikou, spoznávaním nových prvkov a triedením alebo vyraďovaním starých prvkov, so všetkými svojimi (ne)dokonalosťami, nejednoznačnosťami a nepresnosťami. V písomnej komunikácii sú nejednoznačnosť, nepresnosť (spôsobené napr. homonymiou, rôznymi formami antonymie, synonymiou, defektnými syntaktickými konštrukciami, inverziou slovosledu a pod.) okrem určitých prípadov nežiaduce, ale verbálna komunikácia, najmä neoficiálna (ale aj polooficiálna), vykazuje ich bohaté zastúpenie. Dôvod vidíme v tom, že reč indivídua je prejavom jeho správania sa a myslenia. Človek má svoje zážitky, skúsenosti, emócie, túžby, psychické obsahy, ktoré sa nie vždy dajú vtesnať do jazykovej formy. V prúde plynulej výpovede za určitý časový úsek, najmä v neoficiálnej komunikácii, kedy človek nie je nútený (do istej miery) vyberať slová a konštruovať zmysluplné vety (podľa terminológie analytickej filozofie a logiky), stupňuje sa pravdepodobnosť formulovania

nepresnej alebo nejednoznačnej repliky. To znamená, že výpoveď človeka, ktorý chce sformulovať do jazykovej výpovede nejaký psychický obsah (podľa terminológie kognitívnych vied), bude adresátom interpretovaná inak, ako bol pôvodný úmysel autora.

Tento stav sa potom prejavuje v sústave tzv. rečových aktov (speech acts, termín podľa: J. Austin, J. Searle), ktoré sú všeobecne charakterizované ako „[...] základná jednotka rečovej komunikácie a sú nevyhnutným základom interpersonálnej komunikácie“ (www.wikipedia.sk/recoveakty). J. Searle ich charakterizuje ako „[...] jazykové vyjadrenie intencie, ktorá sa riadi konštitutívnymi pravidlami.“ (www.wikipedia.sk/recoveakty)

J. Searle i J. Austin rozlišujú tri dimenzie aktu hovoreného jazyka (podľa: Matal: http:// profil.muni.cz/01_2004/matal_ searle. html, s. 4/13):

- **lokučné** – jazyk sa používa na vyjadrovanie istého obsahu: napr. rozkaz *zastreľ ju!* sa skladá z rozkazu zastreľ a istej informácie;
- **ilokučné** – keď človek hovorí, zároveň vykonáva istú činnosť, napr. ospravedlnenie, hrozbu, otázku atď.;
- **perlokučné** – týmto termínom označujeme účinok našej výpovede, napr. zastrelenie tej ženy.

Austinov nasledovník J. Searle delí rečové akty nasledovným spôsobom:

- direktívne rečové akty – hovoriaci sa snaží prinútiť počúvajúceho, aby niečo vykonal;
- komisívne rečové akty – hovoriaci sľubuje, že niečo vykoná;
- expresívne rečové akty – hovoriaci svojou výpoveďou zároveň prezentuje aj svoje emócie;
- deklaratívne rečové akty – výpovede hovoriaceho menia vonkajšiu situáciu, napr. vykonáva sobáš, promuje a pod.;
- reprezentatívne rečové akty – hovoriaci vyjadruje svoj postoj k pravdivosti propozície, čiže tvrdí, predpokladá a podobne.

Príklad 1

Expedient (E) povie: *Je jedenásť hodín.*
Adresát (A): *Čo ma naháňaš?!*

Analýza príkladu 1

Táto situácia obsahovala neutrálnu výpoveď E, ktorý len oznamoval presný čas, ale bez toho, aby A položil otázku, koľko je

hodín. O 11.30 sa mali E aj A nachádzať v mieste vzdialenom od súčasnej polohy (premisa 1.1), zároveň je v povahe E neustále pripomínať, že sa máme ponáhľať (premisa 1.2). Z oboch premís vyplýva reakcia A, ktorý si premisy spojil do záveru, že E sa ponáhľa a chce už odísť. Z repliky E však tento záver zrejmý nie je a nemusel byť ani E mienený. To znamená, že nepresná výpoveď obsahovala nejednoznačný obsah, teda lokučný akt nebol kompatibilný s očakávaným perlokučným aktom. Perlokučná fáza (reakcia A) teda nezodpovedala informácii obsiahnutej v lokúcii. Tým sa do istej miery znehodnotila komunikácia medzi E a A a vzniklo emocionálne napätie, čoho následkom bolo vynútenie ďalšej komunikácie.
Ak by sme chceli, aby lokúcia tejto situácie bola totožná s nasledujúcim perlokučným aktom, bolo potrebné vysloviť zo strany E napr. túto repliku: *Informujem ťa, že je presne jedenásť* hodín, pretože v prvej časti výpovede (informujem ťa) už je obsiahnutý akt – informovanie.

Výsledok analýzy príkladu 1
Perlokučný akt by mal teda na základe toho prebehnúť napríklad v nasledovnom duchu:
A: *Ďakujem za informáciu* (vyvolanie aktu poďakovania sa, pričom sa nevyvolá iný prejav).

Príklad 2
E je športový tréner (T): *Na sústredenie odchádzame o deviatej spred školy*.
Množina A (športovci – zverenci T) sa o 9.00 na druhý deň po oznámení informácie celá zíde pred budovou školy (Š), v ktorej vždy prebiehajú tréningy.
T sa dostaví pred budovu strednej školy (P), ktorá sa nachádza na výjazde z mesta.

Analýza príkladu 2
Množina A sú športovci – zverenci T, ktorí majú spolu s T odísť na druhý deň na sústredenie. T ich informoval o čase odchodu (dátum poskytovať nemusel, lebo každý člen množiny A poznal dátum odchodu). Ako sa neskôr ukázalo, problémom sa stalo miesto odchodu, pretože každý tréning T a A prebiehal v škole Š, ktorá však bola na tom konci mesta, kadiaľ sa na sústredenie nešlo. Cestou von

z mesta sa nachádza stredná škola (P), v ktorej ale neprebehol ani jediný tréning T a A. T však vychádzal z predpokladu, že členovia množiny A sa stretnú pri východe z mesta pri P, čo jeho lokučný akt explicitne neobsahoval. T teda bral do úvahy ekonomizáciu cestovných nákladov.

Členovia množiny A, vychádzajúc z premisy (2.1), že takmer každý deň prebiehajú tréningy v Š a premisy (2.2), že informácia zo strany T sa realizovala tiež v Š, došli k záveru, že sa bude odchádzať od Š. Predpoklad T bol vzhľadom na premisy 2.1 a 2.2 nesprávny. Chyba sa stala v lokučnej fáze T, ktorá okrem oznámenia neobsahovala potrebný informačný obsah. To spôsobilo neadekvátny účinok obsiahnutý v perlokúcii: všetci členovia množiny A prišli pred budovu Š, a nie pred budovu P, čo zapríčinilo spustenie ďalších reťazí komunikácie, hľadanie a neskorý odchod na sústredenie.

Výsledok analýzy príkladu 2
Adekvátna lokučná fáza by teda bola takáto:
T: *Informujem Vás, že odchádzame na sústredenie 27. augusta 2009 o 9.00 hod. spred hlavného vchodu Základnej školy XY na Z ulici*.

Takýchto prípadov existuje v bežnej komunikácii nespočetné množstvo. Vplyvom nejednoznačnej výpovede môže dôjsť k zahmleniu alebo znehodnoteniu komunikácie, ku vzniku napätia medzi E a A, prípadne k dezinformáciám a mylným interpretáciám.
Aké sú teda príčiny nekompatibility lokučnej a perlokučnej fázy rečových aktov?

1. Psychologické faktory

Pod psychologickými faktormi rozumieme súbor zážitkov, skúseností, povahových a charakterových čŕt daného človeka, jeho minulosť, súbory jeho myšlienok a psychických obsahov, emócií, temperament, zručnosti, návyky, talent a nadanie. Menované faktory ovplyvňujú správanie sa v komunikácii, postoj daného človeka k danej komunikačnej situácii a jeho interpretáciu a chápanie recipovaných výpovedí.

Môžeme ich rozdeliť na:

- „*všeľudské*“ *faktory* – teda faktory a vlastnosti dané všetkým indivíduám bez rozdielu národnosti, pohlavia a veku. Pod týmto

pojmom rozumieme psychologické danosti a vlastnosti, ktorými disponujú všetky ľudské živé bytosti, napr.: sklon k (akejkoľvek) ekonomizácii (prejavov, myslenia, činnosti, ...), vlastnosť urážlivosti, schopnosť radosti, ústretovosť, pud sebazáchovy, určité potreby (relaxu, činnosti, ...), zámery a pod.

- *individuálne faktory* – sú súborom všetkých podmieňujúcich okolností správania sa a reakcií konkrétneho človeka. Sem možno zaradiť napr. povahové črty jednotlivca, jeho temperament, minulosť, skúsenosti, zážitky a pod.
- *národnostné a etnické faktory* – každá kultúra, etnikum má svoje zvyky a osobitosti súvisiace s interpersonálnou komunikáciou, ktoré treba pri vstupe do cudzej krajiny poznať. Napríklad, ak nám v našich krajinách ponúknu čaj a my odmietneme, priebeh našej nasledujúcej komunikácie sa nezmení, no ak nám niekto napr. v arabských krajinách ponúkne čaj, prípadne vodnú fajku a my odmietneme, priebeh nasledujúcej komunikácie sa podstatne zmení vplyvom vyvolania negatívnych emócií u nášho komunikačného partnera. Ponúknutie domáceho čaju (prípadne vodnej fajky) sa v danom národe chápe ako uctenie si svojho hosťa a odmietnutie ponuky z našej strany znamená odmietnutie nadviazania akéhokoľvek vzťahu s ním. K neúspešnej komunikácii dochádza napr. aj v Japonsku pri priamom zrakovom kontakte, zatiaľ čo v našich krajinách je zrakový kontakt povolený, prípadne sa vyžaduje. V takomto prípade sa naša snaha o komunikáciu môže skončiť aj neúspechom, napriek inému želanému výsledku, ak sa nepokúsime o vysvetlenie situácie.

2. Správna identifikácia konverzačných implikatúr a presupozícií

Konverzačné implikatúry (Čermák, 2001, s. 92) označujú fakt, že hovoriaci svojím prehovorom hovorí viac, než v skutočnosti verbálne predniesol. Napr. keď povieme: „*Už je jedenásť hodín*." (príklad podľa Čermáka, 2001, s. 92) nemusíme mať na mysli, že je práve 11.00 hodín, ale v závislosti od situácie, vzťahu k adresátovi alebo k predchádzajúcemu dialógu máme touto replikou na mysli, že napr. o 3 minúty nám odchádza posledný autobus a mali by sme sa poponáhľať.

Podobné konverzačným implikatúram sú podľa H. P. Grica presupozície (presuppositions), ktoré charakterizuje ako predpoklady

(S) vety P; teda v každej situácii, v ktorej je predpoklad S akceptovaný, je akceptovaná aj veta P (http://www.ux1.eiu.edu/~cfbxb/class/1900/prag/presupp2.htm). To znamená, že pod týmto pojmom ide o predpoklady, na základe ktorých je replika vyslovená.

Príklad 3

Človek X sa opýta adresáta A: *„Ideš dnes na angličtinu?“* Je teda jasné, že predpokladmi tejto repliky boli nasledovné vedomosti:

a) A sa učí angličtinu,
b) A sa učí angličtinu v škole alebo u učiteľa,
c) práve dnes má byť vyučovanie.

Samotná otázka môže byť presupozíciou a práve na ňu sa očakáva reakcia.

H. P. Grice rozdeľuje presupozície na (http://www.ux1.eiu.edu/~cfbxb/class/1900/prag/presupp2.htm):

- Presupozície otázok (pozri príklad 3) – otázka je presupozícia, odpoveď (napr.: *Áno, idem.*) je veta.
- Presupozície rozkazov – pr.: *Zaraď nižšiu rýchlosť!* Tento rozkaz predpokladá dvojaké správanie: 1. zaradím nižšiu rýchlosť alebo 2. nezaradím nižšiu rýchlosť. Rozkaz je teda presupozícia.
- Dvojica presupozícia a odmietnutie – podľa H. P. Grica len vzdialene môžeme uvažovať o presupozícii, pretože veta (odpoveď, odmietnutie) samotná neposkytuje uspokojujúce „vyúčtovanie“ predchádzajúcej vety, napr. otázky.

Príklad 4

(podľa Grica, http://www.ux1.eiu.edu/~cfbxb/class/1900/prag/presupp2.htm):

Prečo Zeke podvádzal na skúške z logiky?

Čaká sa odpoveď *„Zeke podvádzal na skúške z logiky, lebo...“*, ale namiesto toho prichádza odpoveď: *„Zeke nepodvádzal na skúške z logiky.“* Táto odpoveď nezodpovedá významu otázky, popiera ju a ide o odmietnutie tvrdenia.

- Zamietnutie otázky alebo rozkazu – v tomto prípade ide o negáciu presupozície tejto otázky alebo odpovede.

Príklad 5

(podľa Grica, http://www.ux1.eiu.edu/~cfbxb/class/1900/prag/presupp2.htm):

Kde si schoval ukradnutú ceruzu?
Táto replika dotyčnému dieťaťu napovedá, že: 1. vieme, že práve ono ukradlo ceruzu a že 2. ju niekam ukrylo. Dieťa nemôže odmietnuť túto otázku a nemusí ju chápať ani ako rozkaz; odmietnutie poskytuje komunikačný nástroj tohto občasného nebezpečenstva sily otázok a rozkazov. Preto sú tieto prípady tiež posudzované vzdialene od problematiky presupozícií.

Príklad 6
Ale je dnes pekne!
Lokučná fáza tohto rečového aktu obsahuje oznam a zároveň informáciu, že dnes je pekné počasie. Ak však berieme do úvahy aj presupozície a konverzačné implikatúry, tak vieme, že expedient nepodáva len informáciu o peknom počasí, pretože samotná takáto replika je pomerne irelevantná, keďže na prvý pohľad vidno, že je vonku pekne. Preto treba predpokladať existenciu iných okolností, ktoré vypovedanie tejto repliky spôsobili (samozrejme okrem prípadu, že ide len o bezvýznamné povzdychnutie si, „aby reč nestála"). Tie môžu byť nasledovné:
1. je pekne, ideme dnes von? = návrh
2. chcem, aby sme išli spolu von = som rád s tebou a cítim sa príjemne.
S najväčšou pravdepodobnosťou ide o vyjadrenie pozitívneho vzťahu k adresátovi, ale adresát ho pochopí vtedy, keď pozná svojho komunikanta a komunikačnú situáciu. To znamená, že napr. ak adresát nevie, že jeho komunikačný partner je aktívny človek so záľubou tráviť svoj voľný čas vonku a nevie, že má k nemu pozitívny vzťah, môže túto repliku pochopiť len ako informáciu o počasí.

Nesprávna interpretácia, nedostatočné pochopenie alebo nepoznanie správnych presupozícií môže teda viesť k neadekvátnej prelokučnej fáze daného komunikačného aktu, teda k výsledku komunikácie, ktorý nebol kompatibilný so zámerom vypovedanej repliky, teda s lokučnou fázou daného komunikačného aktu.

3. Správnosť logického usudzovania a vychádzanie z (ne)správnych premís

Virtuálna encyklopédia Wikipedia (http://sk.wikipedia.org/wiki/Usudzovanie) charakterizuje usudzovanie (inferenciu) ako „[...]

základný druh uvažovania; dospievanie k istému názoru, nadobúdanie istého názoru, [...] je [...] to [...] myšlienková činnosť, ktorá sa začína od istých východísk (množiny prvých premís), postupne prechádza operáciami, ktorými sa získavajú relatívne závery, a napokon rezultuje v poslednom závere. Prechod od premís, ktorých môže byť akýkoľvek konečný počet, vždy k jednému záveru sa uskutočňuje na základe nejakých prijatých pravidiel. Voľba východísk a zamýšľaných cieľov je motivovaná niečím, čomu slúži usudzovanie ako prostriedok. Usudzovaním si rozširujeme poznatky za hranice pozorovania alebo experimentu."

Podľa toho, či je inferencia uvedomená alebo neuvedomená, rozlišujeme jej dva základné druhy (http://www.fses.uniba.sk/courses/inf/doc/slidy11.doc):

A. Reflexívne usudzovanie – kde bez vedomého úsilia interpretujeme náš okolitý svet, o ktorom bez prestania dostávame stále nové a nové informácie (napr. pri interpretácii počutého prirodzeného jazyka),
B. reflektívne usudzovanie – kde s vedomým úsilím vytvárame náš obraz o okolitom svete (napr. tvorba vedeckej teórie).

Usudzovanie v ľudskej mysli môže prebiehať rôzne, a to ako:

- **indukcia** – „[...] je taká inferencia, ktorá zovšeobecňuje pozorovania. Verifikácia indukcie znamená hľadanie ďalších pozorovaní, ktoré podporujú zovšeobecnenie, falzifikácia indukcie spočíva v náleze aspoň jedného pozorovania, ktoré vyvracia zovšeobecnenie. Podľa Karla Poppera, falzifikácia patrí medzi základné hybné sily rozvoja vedy." (http://www.fses.uniba.sk/courses/inf/doc/slidy11.doc)
- **dedukcia** – „[...] také odvodzovanie nových poznatkov, ktoré je založené na logických zákonoch typu modus ponnens a pod., kde pravdivosť výsledku je plne určená len pravdivosťou vychádzajúcich premís." (http://www.fses.uniba.sk/courses/inf/doc/slidy11.doc) podľa http://www.fses.uniba.sk/courses/inf/doc/slidy11.doc americký filozof a logik Ch. S. Pierce zaviedol klasifikáciu nededuktívnych metód inferencie; od indukcie oddelil tzv. **abdukciu** – metódu nezávislú od indukcie, ktorá sa často používa pri tvorbe hypotéz. Abdukcia spočíva v tom, že z množiny alternatívnych hypotéz vyberáme tú, ktorá je najprijateľnejšia. Medzi indukciou a abdukciou je len veľmi malý rozdiel, indukcia môže byť považovaná za zvláštny prípad abdukcie.

dedukcia	indukcia	abdukcia
$p \Rightarrow q$ p q	p q $p \Rightarrow q$	$p \Rightarrow q$ q p
Každé *B* je *A*. Niektoré *C* je *B*. Niektoré *C* je *A*.	Niektoré *C* je *B*. Niektoré *C* je *A*. Každé *B* je *A*	Každé *B* je *A*. Niektoré *C* je *A*. Niektoré *C* je *B*

Tabuľka 1 Dedukcia, indukcia, abdukcia
(Tab. podľa: http://www.fses.uniba.sk/courses/inf/doc/slidy11.doc)

Príklad 7
A *Ideme na námestie. Idú aj manželia X, Y.*
B *Pozdravujte Z.*

Analýza príkladu 7
Podnet: výrok osoby A.
Premisy: 1. výrok osoby A + 2. spoločným priateľom osoby A a manželov X, Y je osoba Z.
Kroky:
– A oznámila, že ide spolu s X a Y na námestie.
– A, X a Y idú v rámci voľného času.
– Z trávi s X a Y veľa voľného času.
– Z trávi voľný čas aj s A, ale menej.
Záver: Keďže Z trávi pomerne veľa svojho voľného času s A a veľmi veľa svojho voľného času s X, Y, pravdepodobne pôjde na námestie aj Z.

Výsledok analýzy príkladu 7
Ide o správnu logickú dedukciu zo strany B.
Perlokučný akt, ktorý nastane: výrok zo strany osoby A: Ďakujem, pozdravíme (poďakovanie za pozdrav v mene pozdravovanej osoby, odovzdanie pozdravu). Perlokučná fáza je kompatibilná a je lokučnou fázou danej komunikácie.

Príklad 8
Situácia: Na pozvanie osoby A prišli do vzdialenej dediny 3 ženy (množina B), aby u nej strávili víkend.
A: *Čaute, baby! Kde máte chalanov?*

Analýza príkladu 8
Replika osoby A je evidentne záverom usudzovania, hoci môže (a chce) vyzerať ako podnet na reakciu osôb (množina B).
Podnet pre usudzovanie osoby A: Zaujíma ma, či tie ženy majú priateľov. Chcem vedieť túto informáciu.
Premisy: 1. Musím prichádzajúce ženy privítať + 2. nemôžem sa opýtať na túto informáciu priamo, nekorešponduje to s konvenčným správaním.
Kroky:
– spojím privítanie s otázkou, ktorá bude vyzerať spoločensky prijateľne a nenápadne.
– predpokladám, že ženy mi na otázku odpovedia.
Záver: Daná replika osoby A, ktorej zámer je ľahko dešifrovateľný.

Výsledok analýzy príkladu 8
Ide o logicky nesprávnu dedukciu (repliku), dedukcia je násilná.
Nesprávna je preto, že osoba A nezobrala do úvahy všetky možné okolnosti (možné svety), teda:
– osoba A osobne (telefonicky) pozvala len 3 ženy, ktoré osobne pozná.
– Osoba A nepozvala mužov.
– 3 ženy (množina B) sú z cudzieho mesta a budú musieť v daný čas bývať u osoby A v jednom dome.
– Ak by prišli 3 ženy a ich 3 priatelia, spolu s rodinou osoby A sa do malých priestorov domu nezmestia.
– Osoba A bola dopredu pripravená na príchod 3 osôb (žien).

Môže nastať viacero variantov perlokučnej fázy, napr.: negatívna odpoveď (chalani sedia doma/ je to dámska jazda), žiadna odpoveď, hnev (v prípade okamžitého odhalenia pôvodného zámeru osoby A), údiv, odpoveď na pôvodnú a utajovanú všetečnú otázku osoby A (máme alebo nemáme priateľov). Až v poslednom prípade by bol perlokučný akt kompatibilný s lokučnou fázou, no nesprávny postup pri úvodnom usudzovaní s najväčšou pravdepodobnosťou nepovedie k výsledku očakávanom osobou A, pretože do popredia môžu vystúpiť emócie členov množiny B, prípadne neposkytnutie informácie.

Z reprezentatívnych príkladov vyplýva, že logické usudzovanie sa výrazne podieľa na nasledujúcom výsledku komunikačného aktu.

4. Časový interval repliky

Pod uvedeným pojmom rozumieme

- časový interval, kedy bola replika vyslovená,
- časový interval, na ktorý sa daná replika obsahovo vzťahuje,
- časový interval, kedy sa replika dostala k recipientovi.

Tento problém vysvetľuje P. Cmorej v rámci problematiky okamihovej sémantiky (Cmorej, 2001) na jednom z príkladov (pre kondenzáciu textu ho mierne upravujeme), pri ktorom berie do úvahy vetu z prirodzeného jazyka.

Príklad 9

Guľa G1 *na biliardovom stole vráža do gule 2* G2*.*

Analýza príkladu 9

Táto veta je pravdivá len v okamihu z časového intervalu, kedy ju vyslovíme, v iných okamihoch už pravdivá nie je. Položme si teda otázku, kedy máme vetu vysloviť, aby bola pravdivá a kedy by ju mal vysloviť reportér, ktorý opisuje napr. biliardový zápas.

Vychádzame z faktu, že bol použitý prézent verba *vraziť*, z čoho vyplýva, že G1 vráža do gule G2 na biliardovom stole práve teraz, v tomto okamihu. Mohli by sme teda povedať: *Guľa* G1 *na biliardovom stole teraz vráža do gule 2* G2.

Ťažkosti podľa P. Cmoreja (Cmorej, 2001) robí aj použitie slova *teraz,* pretože v prirodzenom jazyku zmena slovosledu spôsobí zmenu významu vety. Napr.: *Teraz je presne 12 hodín*. Alebo: *Presne teraz je 12 hodín*. Okrem toho samotná artikulácia vety trvá určitý časový interval (K), ktorý sa skladá z ďalších podintervalov. Kým teda vetu dopovieme, už pravdivá nebude. Je teda otázne, či by sme ju považovali za pravdivú vtedy, keby sa gule zrazili na začiatku alebo na konci intervalu jej artikulácie (K). V takých prípadoch sa podľa P. Cmoreja „[...] okamihový sémantik musí rozhodnúť, ktorý z okamihov má zvoliť za ústredný – či prvý alebo posledný okamih intervalu K, či niektorý z vnútorných okamihov K, alebo dokonca ktorýkoľvek z okamihov istého podintervalu ležiaceho v K.“ (Cmorej, 2001) Veta by sa dosť núdzovo mohla interpretovať napríklad nasledovne:

Guľa G1 *sa približuje ku guli* G2*, teraz vráža do gule* G2*, odráža sa od nej a pohybuje sa od gule* G2 *smerom k mantinelu.*

Na tomto príklade vidno, že „[...] niekedy treba presne určiť, na ktorý okamih sa viaže vyslovená alebo napísaná výpoveď, a to isté platí aj o výrazoch iných kategórií.“ (Cmorej, 2001) Okamih, ku ktorému treba vyjadrený výraz relativizovať, aby sme vedeli určiť jeho extenziu, resp. vedeli, na ktorú extenziu sa vzťahuje (či už priamo alebo nepriamo) P. Cmorej nazýva ústredným okamihom jeho vyslovenia či artikulácie (alebo aj okamihom jeho použitia). Lenže ktorý okamih z intervalu vyplneného artikuláciou výrazu je ústredný? Podľa autora „[...] v prirodzenom jazyku niet pravidiel jednoznačne určujúcich ústredný okamih vyslovenia alebo napísania nejakého výrazu, a ak aj jestvujú, podistým majú rozmazaný charakter [...]“ (Cmorej, 2001), čo môže zásadne ovplyvniť aj perlokučnú fázu komunikačného aktu.

Napr. keď povieme vetu *Ideme do kina*, komunikačný partner – vychádzajúc z aplikácie prézenta verba – môže zareagovať spôsobmi vzťahujúcimi sa na náš výlet do kina (napr. si začne zbierať oblečenie, peňaženku alebo porozmýšľa, či nemá dohodnutý iný program, dohadovať iné termíny a pod.). Táto veta z prirodzeného jazyka však nevypovedá o presnom čase, kedy by sme mali ísť do kina, dokonca ani o presnom dni. Účinok tejto výpovede – správanie sa adresáta (perlokučný akt) – teda môže byť úplne odlišný od našich očakávaní. Ak by sme chceli podať presnú informáciu, na ktorú by sa vzťahovala aj adekvátna perlokučná fáza, museli by sme povedať: *Ideme do kina dnes 30. augusta 2009 o 16.30 hodine do Europa shopping centrum v Banskej Bystrici*. To však pre vyjadrovanie sa v bežnom dorozumievaní nie je prirodzené a nezodpovedá to ani charakteru prirodzeného jazyka.

Záver

V príspevku sme v stručnosti odhalili a zhrnuli príčiny nekompatibility lokučnej a perlokučnej fázy jednej komunikácie, ktorú tvoria jeden a ten istý expedient a jeden a ten istý adresát. Motívom analýzy tejto problematiky je fakt, že v bežnej komunikácii často dochádza k odlišnému účinku výpovede prednesenej expedientom, to znamená, že obsah výpovede (lokučný akt) vyvolá správanie sa adresáta, ktorý expedient nečakal. Základná príčina tejto nekompatibility spočíva v nejasnosti a nejednoznačnosti prirodzeného jazyka.

Príspevok v krátkosti predstavuje príčiny uvedenej situácie, ktoré vidí v:

- súbore psychologických faktorov expedienta a percipienta, ktoré môžu ostať v komunikácii skryté, v dôsledku čoho môže dochádzať k nekompatibilite lokučnej a perlokučnej fáze jednej komunikácie;
- v správnej identifikácii konverzačných implikatúr a presupozícií;
- v správnosti logického usudzovania expedienta a percipienta a v schopnosti vychádzať zo správnych premís;
- v schopnosti správne sformulovať časový interval, na ktorý sa replika vypovedaná expedientom vzťahuje.

Literatúra

CMOREJ, Pavel. 2001. *Okamihová sémantika a rečové akty*. http://til.phil.muni.cz/text/cmorej_okamihova_semantika.pdf. (02-09-2009)
ČERMÁK, František. 2001. *Jazyk a jazykověda*. Praha : Karolinum, 2001. 341 s. ISBN 80-246-0154-0.
Rečové akty. www.wikipedia.sk/recoveakty (02-09-2009)
MATAL, Oldřich. 2004. *John R. Searle: Od mluvních aktů k sociální realitě*. *h*ttp://profil.muni.cz/01_2004/matal_ searle. html (16-04-2006)
GRICE, Herbert Paul. 2007. *Presuppositions of Questions and Commands* http://www.ux1.eiu.edu/~cfbxb/class/1900/prag/presupp2.htm (20-05-2007)
Usudzovanie. 2006. http://www.fses.uniba.sk/courses/inf/ (27-10-2006)
Usudzovanie. 2006. http://www.fses.uniba.sk/courses/inf/doc/slidy11.doc (02-09-2009)

PaedDr. Eva ČULENOVÁ, PhD.
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Ružová 11
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
culenova.eva@fhv.umb.sk

ÚSTNY JAZYKOVÝ PREJAV RÓMSKYCH A NERÓMSKYCH DETSKÝCH HOVORIACICH

Anna Gálisová

VERBAL COMMUNICATION OF ROMA AND NON-ROMA CHILDREN
The author pays her attention to spoken language of Roma and non-Roma children. These children live in the city or in the country. The analyses are focused on comparison of several levels of language system, e. g. phonetics, phonology, morphology, syntax, lexicology as well as stylistics. In connection with each level there is obvious that the difference between Roma and non-Roma children's speech is really huge.
Key words: Verbal communication, Roma and non-Roma children, linearity, stereotype collocation, mistakes in speech.

Ústnej verbálnej komunikácii sa v ostatných desaťročiach venuje zvýšená pozornosť. Predmetom nášho výskumného záujmu bolo porovnanie ústneho jazykového prejavu rómskych[1] a nerómskych detských hovoriacich. V lokalite okresu Banská Bystrica sme zrealizovali výskum, v rámci ktorého sme analyzovali ústne komunikáty detských hovoriacich. Výskumnú vzorku tvorilo 87 detí vo veku 7 – 8 rokov, deti boli rómskej a slovenskej národnosti a pochádzali z mesta alebo obce. Na základe analýz a komparácie môžeme usudzovať, že na úrovni jednotlivých jazykových rovín sa v rámci porovnávaných komunikátov črtá niekoľko významných rozdielov a špecifík.

Pri všeobecnom hodnotení zvukovej roviny prejavov týchto hovoriacich musíme skonštatovať niekoľko nasledujúcich faktov. Pri realizácii nahrávok a ich prepise sme si všimli, že viacerí rómski hovoriaci mali výrazné artikulačné problémy alebo sa tu vyskytovali iné špecifiká – nedôsledná výslovnosť fón, dištančná

[1] Pri výbere rómskej výskumnej vzorky sme brali do úvahy etnickú príslušnosť a materinský jazyk.

disimilácia prejavujúca sa ako zámena artikulačne blízkych sonórnych hlások *r* a *l* (*lebrík*), ako aj prítomnosť neznelých aspirovaných hlások p^h, t^h, $č^h$, k^h, ktoré sú charakteristické pre rómčinu. Keďže ich rómski hovoriaci majú osvojené cez materinský jazyk, tieto prídychové hlásky sa presúvajú aj do ich fonematického inventára v rámci slovenčiny. V tejto súvislosti je však dôležité podotknúť, že každá z týchto neznelých aspirovaných hlások má svoj neaspirovaný pendant (pozri Šebková – Žlnayová, 2002, s. 15), preto by výslovnosť neaspirovaných hlások v slovenčine nemala rómskym hovoriacim spôsobovať problémy. V prejavoch rómskych detí sa vyskytovali i prípady nedbalej výslovnosti (*poto* namiesto *potom*), zjednodušená výslovnosť spoluhláskových skupín (*cela* namiesto *chcela*), disimilácia ovplyvnená dialektom (*kcel* namiesto *chcel*). V rámci zvukovej roviny sme v skupinách nerómskych detských hovoriacich nezaznamenali žiadne výrazné artikulačné problémy.

V rámci realizácie suprasegmentálnych javov sme medzi jednotlivými skupinami nezistili výrazné rozdiely. Pre všetky skupiny bola charakteristická (nie však u všetkých hovoriacich paušálne) neschopnosť zosúladiť fyziologickú a významovú pauzu v reči, čo je pre daný vek z hľadiska vývinu charakteristické. Pauzy z váhania, často dlhšie a sprevádzané hezitáciou sa v skupine rómskych detí vyskytovali podstatne častejšie ako v skupinách nerómskych detí. Kvantita, prízvuk i melódia boli v niektorých prejavoch ovplyvnené nárečovou oblasťou, kde sa výskum realizoval (porušovanie normy bolo najzreteľnejšie u detí zo Šumiaca, a to tak u rómskych, ako aj nerómskych hovoriacich). U detí zo Šumiaca sa vyskytoval prízvuk na penultime a nedodržiavanie kvantity. V prejavoch všetkých hovoriacich sa vyskytovali predlžované vokály v dôsledku vyplnenia pauzy z váhania.

Z morfologického hľadiska sú rozdiely medzi rómskymi a nerómskymi detskými hovoriacimi najtransparentnejšie. Jednotlivé diskrepancie sú najmarkantnejšie v rámci deklinácie a konjugácie nominálnych i verbálnych jazykových prostriedkov. U mnohých rómskych hovoriacich sa prejavili výrazné problémy so skloňovaním a časovaním, vo svojich prejavoch používali

neadekvátne alebo v jazykovom systéme nejestvujúce relačné morfémy. Ukázalo sa, že majú problémy i so správnym či adekvátnym, norme vyhovujúcim vyjadrovaním jednotlivých gramatických kategórií. Značný problém im spôsobuje vyjadrovanie gramatickej kategórie zhody medzi substantívami a adjektívami či adjektiváliami, ako aj medzi nominálnymi slovnými druhmi a verbami. Rómski hovoriaci nadužívajú deiktiká, používajú často ich nesprávne tvary, preferujú ich namiesto substantív a adjektív, čo je determinované pomerne nízkym rozsahom aktívnej lexikálnej zásoby hovoriacich. Okrem ukazovacej a odkazovacej funkcie spĺňajú deiktiká v prejavoch týchto detí i expletívnu funkciu. V komunikátoch taktiež neraz nesprávne nahrádzali výrazy neadekvátnym pronominom a do prejavu často inkorporovali zámenné tvary bez toho, aby sa v predchádzajúcich častiach komunikátu vyskytol výraz, na ktorý by deiktiká ukazovali či odkazovali. V dôsledku toho dané prejavy pôsobia schematicky, nekonkrétne, na mnohých miestach až konfúzne. Dané neadekvátnosti neraz vnášajú do prejavu potenciálne komunikačné šumy vedúce k neporozumeniu výpovedného aktu, resp. jeho častí. V rámci verbálnej lexiky im výrazný problém spôsobujú gramatické kategórie vidu a času. Hoci je pre rozprávanie charakteristické préteritum, prípadne historický prézent, rómski hovoriaci veľmi často nefunkčne menili v priebehu rozprávania čas z préterita na prézent a späť alebo opačne. Výrazné problémy im spôsobovalo i používanie reflexívnych komponentov *sa/si* pri slovesách. Mnohokrát ich používali nesprávne, resp. ich nepoužívali v situáciách, keď si to lexikálny či gramatický tvar verba vyžaduje (*tu sa horí*, *oni pozerajú*). Pri analýzach sa ukázalo, že deti majú ťažkosti aj s používaním synsémantických slovných druhov. Pre danú skupinu sa javí ako problematické predovšetkým používanie prepozícií, sú často neadekvátne a vedú k chybám v deklinácii (*nohy má do vody, nuka do doma nebolo nič...*).

V prejavoch rómskych detských hovoriacich dominujú substantíva nad verbami, čo spôsobuje retardáciu dynamických zložiek komunikátov. Hovoriaci dej pribrzďovali rôznymi deskripciami, digresiami a enumeráciami.

Medzi skupinou nerómskych hovoriacich z obce a z mesta sa nevyskytli výrazné rozdiely ani v používaní či frekvencii viacerých slovných druhov. Nerómovia z obce používali vo svojich prejavoch viac pronomín a menej konjunkcií, prepozícií a adjektív. Predpokladáme, že tento rozdiel súvisí predovšetkým so šírkou výrazu. U detí z obce boli totiž prejavy stručnejšie, rozdiel v šírke výrazu sa prejavil ako štatisticky významný. V tejto súvislosti treba podotknúť, že rozdiel v preferencii jednotlivých slovných druhov môže byť podmienený menšou komunikačnou empíriou, azda v dôsledku nedostatku komunikačných podnetov v rodinnom alebo školskom prostredí[2].

Zo syntaktického hľadiska prejavy rómskych detí charakterizuje linearita a stereotypnosť v dôsledku opakovania tých istých výrazov, čo je determinované nielen ústnosťou jazykového prejavu, ale aj limitovanosťou aktívnej slovnej zásoby prejavujúcej sa v nízkej lexikálnej variabilite jazykových prostriedkov. To so sebou prináša i vysoký index opakovania slova.

Keďže sa v ústnom jazykovom prejave nedajú presne a uspokojivo vymedziť hranice vety, nedá sa napr. presne stanoviť, kedy ide o samostatnú jednoduchú syntaktickú jednotku (vetu) a kedy o parataktické súvetie, nevenovali sme bližšiu pozornosť vetám. Vo všeobecnosti však môžeme na základe analýz skonštatovať, že hoci je parataxa pre detských hovoriacich v danom vekovom období charakteristickejšia než hypotaxa, u rómskych detí sme zaznamenali pomer v prospech parataxy evidentnejší než u nerómskych detí (potvrdzuje to i analýza použitých konjunkcií)[3]. Nadväznosť syntaktických jednotiek sa v prejavoch týchto hovoriacich realizuje predovšetkým prostredníctvom pripájacích častíc a spojenia

[2] Pre hodnoverné a reliabilné podloženie tohto tvrdenia by sme však museli zrealizovať výskum komunikácie v rámci týchto prostredí.

[3] V analyzovaných komunikátoch sa vo všetkých troch skupinách výskumnej vzorky preukázala preferencia parataktických konjunkcií, u rómskych hovoriacich bol však tento výskyt jednoznačne najvyšší.

a potom. Niektoré časti prejavov sú natoľko ochudobnené o konektívne prostriedky, že ich skladba pôsobí nekohézne, enumeratívne, miestami ruptúrne, napr. *On to ≈ [KTO JE TOTO?] prasa > ≈ [ČO SA TAM STALO?] horieť > ≈ [ČO?] dom > [A ČO BOLO ĎALEJ?] ≈ on vodu > on utekal; Horí > ≈ [A ČO BOLO ĎALEJ?] vodu hodia > ≈ aby hasnulo > ≈ [A POTOM? ČO BOLO, MIŠKO, EŠTE POTOM?] ≈ a potom uteka > ≈ [A ČO BOLO ĎALEJ?] ≈ aj vtačik lieta > ≈ [A ČO BOLO ĎALEJ?] ≈ a tu je chlapec (ukazuje na okno na obrázku) > ≈ [A ČO BOLO ĎALEJ?] ≈ horelo*.

Najfrekventovanejšou neadekvátnosťou rómskych detských hovoriacich v porovnaní s nerómskymi detskými hovoriacimi boli nežiaduce elipsy, prostredníctvom ktorých deti vypúšťali z výpovede sémanticky dôležité komponenty, ktoré boli nevyhnutné pre bezproblémovú percepciu výpovede. V týchto prejavoch sa vyskytovali i rôzne anakolúty (*Prasiatko, zhorelo mu dom.*), neukončené výpovede, syntakticky nekomplexné formulácie, keď hovoriaci zámerne prerušil svoju výpoveď a začal ju formulovať nanovo, ale s využitím nových jazykových prostriedkov (*robili potom ≈ dom > a ≈ a bil ~ bila biø ≈ potom s kladivom ~ biju ≤ klince*), neadekvátne i adekvátne eliptické výpovede, skratkovité infinitívne výpovede (*[ČO SA TAM STALO?] horieť > ≈[ČO?] dom*), adície, juxtapozície, slovosledné inverzie a pod. Tieto prvky sú tiež typické pre ústne jazykové prejavy a vyskytovali sa vo všetkých troch sledovaných skupinách hovoriacich.

Zo syntaktického hľadiska je pre prejavy nerómskych detských hovoriacich z obce (taktiež) charakteristická linearita a stereotypnosť výrazov, jednoduchá stavba vety, u niektorých detí vysoká miera prítomnosti konektorov, u iných juxtapozičné pripájanie. V dôsledku toho sa v tejto skupine prejavov vyskytuje menej spojok.

V rámci skladby sa v prejavoch nerómskych hovoriacich z mesta (tak ako u rómskych či nerómskych hovoriacich z obce) prejavujú ako charakteristické typické vlastnosti ústneho jazykového prejavu (slovosledné inverzie, elipsy, neukončené výpovede, rektifikácie, adície a pod.). Texty týchto

detí sú však výrazne kohézne, syntakticky ucelené, verbá sú rozvité okolnostnými určeniami, hoci typická detská linearita a stereotypnosť sa prejavuje aj tu.

Z lexikálneho hľadiska považujeme za nevyhnutné akcentovať ten fakt, že z analýzy prejavov rómskych detí jednoznačne vyplýva, že inventár lexikálnych prostriedkov aktívnej slovnej zásoby je markantne nižší. Tento fakt nám potvrdili i ďalšie výsledky získané v rámci realizovaného výskumu (analýzy lexikálnej variability pri analýzach jednotlivých slovných druhov a test konkrétnych podstatných mien). Lexika týchto hovoriacich je značne „chudobnejšia", preferujú skôr nocionálnu lexiku, neprejavujú sa u nich tendencie siahať po príznakovej lexike (s výnimkou deminutívnych pomenovaní postáv príbehu). Nižší rozsah aktívnej slovnej zásoby a nižšia miera komunikačnej empírie a zručnosti sa prejavili aj v rôznych neadekvátnostiach ako pýtanie sa hovoriacich na lexému, ktorú nedokázali z inventára svojej lexikálnej zásoby aktivovať, resp. ju nepoznali, nahrádzanie lexém opisom (z rovnakého dôvodu), nenáležite použité lexémy (napr. *drak* namiesto *žaba*), rôzne nespisovné alebo hovorové výrazy, dialektizmy, neexistujúce lexémy (*korura*), chyby v sémanticky relevantných morfémach slovných tvarov a pod. V dôsledku tých istých faktorov sa v prejavoch týchto detí vyskytujú neadekvátne slovné spojenia (často deskriptívne), ktoré sa v slovenčine nepoužívajú (*dávať vodu na oheň*, *robiť naspäť dom*), ako aj rôzne alogické výpovede (*sa jablká dávať do vody*).

Prejavy nerómskych hovoriacich z obce sú výrazovo jednoduchšie a lexikálne málo variabilné. Na rozdiel od rómskych hovoriacich je však lexika v týchto prejavoch pestrejšia i štylisticko-sémanticky rôznorodejšia. Vyskytujú sa tu i menej frekventované lexémy, ktorých použitie vyplýva z rozvinutejšej slovnej zásoby v dôsledku osobnej životnej či jazykovej skúsenosti, napr. *grilovať, stanovať, ísť k jazeru, opekať klobásky, džús, vodička šumela* a pod. V súvislosti s adekvátnosťou kolokácií sa v tejto skupine hovoriacich prejavuje menej neadekvátnych slovných spojení než u rómskych hovoriacich, ale viac ako u nerómskych hovoriacich

z mesta. Myslíme si, že aj tento fakt by mohol poukazovať na nižšiu komunikačnú empíriu týchto detí.

Lexika prejavov nerómskych detí z mesta je primeraná, výrazne bohatšia, než v ostatných dvoch skupinách. I tu však hovoriaci používali rôzne expletíva a nefunkčné lexémy. Prirodzene, ide o sprievodný jav ústnosti jazykového prejavu, ale retardačne pôsobiaci na jej kultúrnu úroveň.

Dominantný slohový postup bol determinovaný žánrom, ktorý bol deťom pri realizácii výskumnej úlohy oznámený ako záväzný. Rozprávací slohový postup bol teda vo všetkých skupinách hovoriacich východiskovým postupom pri výstavbe prejavu. Najmä u rómskych hovoriacich však dochádzalo na viacerých miestach ku kombináciám s opisným slohovým postupom. Niektoré prejavy rómskych detí pôsobia značne *inkohéznejšie* než prejavy nerómskych detí. Na jednej strane tu síce pôsobí kontinuita deja, ale niektoré skratkovité či deformované syntaktické konštrukcie, stereotypnosť spojok a pripájacích častíc, neadekvátne používanie zámen, oslabené vyjadrovanie výpočtu v texte a nevyužívanie slovies myslenia a hovorenia a celkovo nie vždy adekvátna práca s konektívnymi prostriedkami oslabujú kohéziu daných textov. *Explikatívnosť* je v prejavoch mnohých rómskych hovoriacich narušená enumeratívnosťou, často ide len o vyratúvanie dejových faktov v chronologickej postupnosti, s mnohými odbočeniami a nefunkčným opakovaním, ďalej o vyratúvanie osôb a predmetov. Okolnosti deja sú v týchto prejavoch obmedzené zväčša na určenie miesta, unikajú im temporálne a kauzálne súvislosti. *Sukcesívnosť* tematických komponentov textu je jedna z bazálnych vlastností rozprávacieho slohového postupu a formálne sa vyjadruje sémantikou verba, časovými spojkami a príslovkami. Môžeme skonštatovať, že väčšina hovoriacich (rómskych i nerómskych) sa snažila dodržiavať časovú následnosť determinovanú objektívne – časovou následnosťou v príbehu. Viacerí rómski hovoriaci však často potrebovali stimuláciu prostredníctvom otázok na to, aby pokračovali v rozprávaní príbehu. V situáciách, keď nedokázali (nemohli, nevedeli) v rozprávaní ďalej pokračovať, opakovali to, čo už vyslovili v predchádzajúcej časti výpovede, resp. sa uchyľovali

k enumerácii výskytu postáv a predmetov na obrázkoch *(potom nazad spravili > [A POTOM? ČO BOLO ĎALEJ?] ≈ skaly ≤ kvetky ≤ zajačik ≤ huska ≤ žabka > tu je ešte voda > tu robi si oheň > jablka tam maju > vedru > kameni ≤ kvetky < luku > a tu je sirup > ≈ tu je zajačik ≤ prasiatko ≤ prasiatko chytá jablčø ~ jablkok > ~ a drevo > ~ daju na oheň > [A ČO BOLO ĎALEJ?] ≈ kvetky > a tu lietaju vtačiky*). Vzhľadom na rozprávací postup niektoré deti (rómske i nerómske) uplatňovali pri rozprávaní príbehu i priamu reč postáv. *Aktualizovanosť* ako *„kvalifikovanie deja časom"* (porov. Mistrík, 1985) je v prejavoch rómskych hovoriacich často narušená neadekvátnym a nefunkčným striedaním gramatickej kategórie času. *Subjektívnosť* nie je v žiadnom z prejavov hovoriacich ničím narušená.

V rámci elementárnych vlastností rozprávacieho slohového postupu sme neidentifikovali žiadne výrazné rozdiely medzi skupinou nerómskych hovoriacich z obce a z mesta.

Šírka výrazu je u rómskych hovoriacich pomerne značná, podobná ako u nerómskych hovoriacich z mesta. V porovnaní s touto skupinou sú však ich prejavy sémanticky menej nasýtené, sú rozvláčnejšie, syntakticky často nesúrodé, ruptúrovité, gramaticky mnohokrát chybné či neadekvátne, štylizačne necizelované, nezručné.

Skupina nerómskych hovoriacich z mesta sa nám z hľadiska jazykovej úrovne jednotlivých prejavov javí omnoho heterogénnejšia než skupina nerómskych hovoriacich z obce, ako aj rómskych hovoriacich.

V rámci tejto skupiny a čiastočne i v rámci skupiny nerómskych hovoriacich z obce sme si všimli, že niektorí žiaci mali tendencie využívať pri kompozičnej výstavbe textu rámcové zložky, niekedy charakteristické pre morfológiu rozprávky (*kde bolo, tam bolo; na prvom obrázku..., na druhom obrázku...* a pod.), čo je pravdepodobne ovplyvnené ich skúsenostným komplexom.

Na základe zrealizovaného výskumu a analýz možno skonštatovať, že deti s rómskym materinským jazykom majú v danej oblasti vo veku 7 – 8 rokov výrazný jazykový hendikep, ktorý sa prejavuje v komunikácii na všetkých úrovniach jazykového systému.

Zoznam bibliografických odkazov

GÁLISOVÁ, ANNA. 2009. *Komunikačná zručnosť rozprávania u rómskych žiakov na 1. stupni základnej školy.* [Dizertačná práca.] Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela – Pedagogická fakulta, 2009. 252 s.

MISTRÍK, Jozef. 1985. *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 582 s.

ŠEBKOVÁ, Hana – ŽLNAYOVÁ, Edita. 2002. *Romaňi čhib*. Učebnica rómčiny (severocentrálny dialekt). Košice : BOHEMIA KONTAKT, 2002. 272 s. ISBN 80-968784-0-9

Mgr. Anna GÁLISOVÁ, PhD.
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
galisova.anna@fhv.umb.sk

POUŽÍVANIE DEKLINAČNÉHO A KONJUGAČNÉHO SYSTÉMU V HOVORENEJ PODOBE JAZYKA V MESTE VEĽKÝ KRTÍŠ

Ladislav György

THE USING OF THE DECLINATION AND CONJUGATION SYSTEM IN THE SPOKEN LANGUAGE FORM IN THE CITY VEĽKÝ KRTÍŠ
In our article we deal with the systemic and structural analyze of morphology plane of unprepared and spontaneous verbal communicate realized by everyday language in everyday communication field. We base on the research of morphology of verbal communication. using the method of survey of the researched target group – the indigenous inhabitants of Velky Krtis and the immigrants – considering the age, education and social classification.
Key words: Sociolinguistic, morphology, verbal communication, bilinguism.

Metodicko-technické otázky výskumu

Mesto poskytuje široký priestor pre rôzne sociálne, vekové, profesijné skupiny ľudí. Stretávajú sa tu rôzne varianty, ktoré sa prelínajú, ovplyvňujú, modifikujú a tvoria výsledný „subvariant". [...] Jazyk mesta je súhrnom spisovných prvkov, prvkov zo sociolektov a teritoriálnych nárečí a čiastočne aj idiolektov. Tento variant jazyka je možné vymedziť spoločnými znakmi pri konkrétnej lokalite a v konkrétnom ohraničenom (obmedzenom) čase (Urbancová, 2000, s. 213).

V príspevku sa venujeme čiastkovej systémovo-štruktúrnej analýze morfologickej roviny nepripraveného, spontánneho a neštylizovaného bežného hovoreného prejavu, ktorý sa realizuje bežným hovoreným jazykom v bežnej dorozumievacej sfére. Výskum hovorenej podoby slovenčiny (zameraný na používanie deklinačného a konjugačného systému) čiastočne uskutočňujeme v konfrontácii s maďarským jazykom.

Zhromaždený materiál (skompletizovaný textový korpus a zvukové nahrávky, ktoré sme získali a spracovali v pomerne krátkom, časovo ohraničenom štvormesačnom období) bližšie špecifikujeme a zaraďujeme do konkrétnej jazykovej oblasti, ktorou je národnostne zmiešané územie, slovensko-maďarské bilingválne prostredie v meste Veľký Krtíš.

Výskum verbálnej komunikácie sme realizovali v interdisciplinárnych súvislostiach a uplatnili sme sociolingvistický prístup, ktorý chápe vznik, celkový vývin a samotnú realizáciu bežného hovoreného prejavu komplexne v jednote komunikačnej, sociálnej a jazykovej zložky, umožňujúc tým zvýrazniť a zviditeľniť sociálno-komunikačný charakter jazyka.

Opierame sa o terénny výskum, pri ktorom sme uplatnili metódu priameho pozorovania skúmanej cieľovej skupiny – autochtónni obyvatelia mesta Veľký Krtíš a prisťahovalci s prihliadnutím na vek, vzdelanie a sociálne zaradenie. Metóda dotazníka a zaznamenávania zvukových nahrávok (rozhovorov a monologických prejavov) pomocou skrytého diktafónu nám zabezpečila získať autentický, nefalšovaný materiál. Po uskutočnení nahrávky sme požiadali o súhlas použiť obsah nahrávky, čím sme eliminovali prípadné etické nebezpečenstvo.

Reprezentatívna výskumná vzorka – zvukové nahrávky a dotazník

Zhromažďovanie zvukového materiálu sme realizovali v 16 výskumných bodoch na priesečníku vek – vzdelanie. V záujme objektívneho spracovania informácií sme použili materiály získané od účastníkov všetkých vekových generácií, ktorí sú súčasťou rôznych sociálnych tried a patria do skupiny slovenských monolingvistov a slovensko-maďarských bilingvistov žijúcich vo Veľkom Krtíši. Počet zvukových nahrávok nie je, samozrejme, vo všetkých výskumných bodoch rovnaký z objektívnych skutočností.

VÝSKUMNÉ BODY (priesečník *vek – vzdelanie*):

VEK: 10 – 19 rokov; 20 – 39 rokov; 40 – 59 rokov; 60 a viac

VZDELANIE: základné; stredoškolské bez maturity; stredoškolské s maturitou (nešpecifikovali sme bližšie, či ide o gymnázium, odbornú školu...); vysokoškolské (nešpecifikovali sme bližšie, či ide o 1., 2., 3. stupeň vysokoškolského štúdia, docentúru, profesúru...).

Z celkového počtu zvukových nahrávok (68 komunikantov) tvorili autochtónni obyvatelia mesta 61 % (41 komunikantov) a prisťahovalci z okolitých dedín 39 % (27 komunikantov).

Mimoriadne dôležitou časťou nášho výskumného materiálu boli dotazníkové tlačivá, prostredníctvom ktorých bolo možné získať za určité časové obdobie dostatočnú reprezentatívnu vzorku a charakterizovať skutočné používanie vybraného súboru jazykových prostriedkov. Dotazník sme vypracovali tak, aby zachytil všetky jazykové javy a niektoré sociolingvistické fakty. Pri samotnom vyplňovaní dotazníka sme ponúkli alternatívny súbor jazykových prostriedkov a v prípade že by nevyhovovala ani jedna z uvedených možností, nechali sme priestor na vlastnú realizáciu. Dbali sme aj na grafickú úpravu a prehľadnosť formulára. Išlo o vlastný dotazník, ktorý sčasti vychádzal z dotazníka aplikovaného pri riešení vedeckého grantu VEGA č. 1/4713/07 Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny (hlavný riešiteľ: prof. PhDr. et Dr. h. c. Ján Findra, DrSc.).

V rámci sociodemografických údajov sme sledovali hlavne vek respondenta, jeho najvyššie dosiahnuté vzdelanie, regionálny pôvod a prostredie ako extrakomunikačný parameter, v ktorom respondent žije a pracuje. Isté relevantné údaje poskytlo aj sociálne zaradenie a pohlavie respondentov. Musíme tiež poznamenať, že výskum sme neuskutočňovali na základe vopred vybratého a špecificky diferencovaného socioprofesiového prostredia – prostredí.

Na základe uskutočnenej dotazníkovej metódy sme získali odpovede od 137 respondentov, z ktorých 54 % (74 respondentov) boli autochtónni obyvatelia mesta Veľký Krtíš, kým prisťahovalci z okolitých dedín tvorili 46 % (63 respondentov).

Ak berieme do úvahy aj regionálny pôvod, 113 respondentov (83 %) pochádzalo z okresu Veľký Krtíš, kým 24 respondentov (17 %) boli prisťahovalci z iných regiónov Slovenska.

Orientačnú (enumeratívnu) podobu malo pohlavie skúmaného obyvateľstva, na základe ktorého nepatrne väčšie percentuálne zloženie tvorili ženy (53 % – 72 komunikantov), ktoré boli komunikatívnejšie a celkovo otvorenejšie pre zvukové nahrávanie a dotazníkový výskum ako muži (47 % – 65 komunikantov).

Analýza používania deklinačného a konjugačného systému

Na úrovni morfológie (v rámci deklinačného a konjugačného systému) sa nám u monolingválnych obyvateľov mesta, v rámci bežných hovorených komunikátov, pôsobivo ukazuje na báze diglosie protiklad norma – dialekt, kým u bilingválnych obyvateľov sa manifestuje aj interlingválny zásah do tvarotvornej stránky oboch jazykov, vplyv maďarčiny na slovenčinu a naopak.

Substantíva

V. Patráš vo svojej kandidátskej práci píše: *„Substantíva spríznačňuje predovšetkým gramatický rod, pretože ho majú všetky tvary tohto slovného druhu. Rod podstatných mien vplýva aj na ostatné gramatické kategórie a najväčšmi podporuje rozkolísanie jazykových noriem v nepripravenej spontánnej komunikácii“* (Patráš, 1990, s. 135).

Práve absencia gramatického menného rodu v maďarskom jazyku mohla byť, podľa našich úvah, u bilingvistov (najmä staršej vekovej generácie a komunikantov s dominantným jazykom maďarským) príčinou chybného zaradenia slova do gramatického rodu v slovenčine. Máme na mysli hlavne konsonantické zakončenie substantív ženského a stredného rodu, ktoré boli často radené k maskulínam, napr. *ten obuv, ten múzeum, ten gymnázium* (posledné dve slová nie sú len problémom bilingvistov). Pri cudzích substantívach zakončených na *-um*, ktoré sú latinského pôvodu, sme spozorovali rozkolísané skloňovanie, napr. *do centrumu, v centrume*,

z múzeumu, namiesto správnych tvarov *do centra, v centre, z múzea*.

Nekodifikovaná flexia sa vo veľkej miere prejavovala v skupine pomnožných podstatných mien. Nekorektné tvary plurálií tantum vytvárali monolingválni i bilingválni komunikanti všetkých vekových kategórií. U bilingválnych komunikantov sme zaznamenali veľký počet nesprávne vytvorených apelatívnych tvarov (*f šatox, z okuliar/okuliarí* oproti spisovným tvarom *f šatáx, z okuliaroŭ*), kým u monolingválnych komunikantov sa tento počet obmedzil predovšetkým na propriá (*z Donovaloŭ, s Králikoŭ, s Kraľovanoŭ* namiesto *z Donovál, s Kráľik, s Kraľovĭan*). Tieto tvary boli vytvárané spontánne bez akejkoľvek štylizácie a pripravenosti a nepredpokladáme, že komunikanti použili relačnú morfému *-ov [-oŭ]* v G pl. v závislosti od uvedomovania si, že ide o maskulína, pre ktoré je charakteristická už spomínaná prípona v spomínanom páde, i keď určitú zložku analógie pripúšťame. Aj v tejto skupine podstatných mien sme registrovali u bilingvistov miešanie jazykov, keď pomnožné substantívum dostalo pri skloňovaní maďarskú koncovku (kam? na Donovaly – *Donovalira*, kde? na Donovaloch – *Donovalin*).

Najväčšie nepravidelnosti vo flexii sme zistili v skupine substantív ženského rodu. Chybné pádové prípony sa ukazovali pri vzoroch *žena* a *ulica*. V radoch príslušníkov staršej vekovej skupiny, pochádzajúcich z okolitých obcí, v ktorých prevláda rázovitý charakter miestneho nárečia, sa pri vzore žena objavovala v N pl. veľmi často koncovka *-e* namiesto spisovnej pádovej prípony *-y* (*nohe, ruke, stoličke* oproti *nohy, ruky, stoličky*). U všetkých typoch komunikantov, i keď sporadicky a nie mechanicky stále, bola nahradzovaná v D sg. pri vzore *žena* prípona *-e* príponou *-i* (*da to Katki*) a v G sg. pri vzore *ulica* prípona *-e* príponou *-i* (*šiel do Bistrici*). Všetky generácie porušovali aj zákon o rytmickom krátení, keď vytvárali nespisovný tvar G pl., napr. *ot kamaráťĭek, ot spolužĭačĭek* namiesto spisovných tvarov *ot kamarátok, ot spolužĭačok*.

Nedodržiavalo sa ani skloňovanie ženského substantíva *pani*, ktoré podľa pravidiel spisovného jazyka podlieha flexii, ak nie je

v spojení so žiadnym menom a nefunguje ako prívlastok (*povec to tej paňi* namiesto *povec to tej paňeĭ*).

Kolísanie sme pozorovali aj pri feminínach, ktoré sa skloňujú podľa slova *gazdiná*, a to u komunikantov všetkých vekových kategórií. Popri náležitých tvaroch (*dám to našeĭ maleĭ kráľoŭneĭ, čítam rospráŭku o princezneĭ*) sa objavovali aj nespisovné formy (*dám to našeĭ maleĭ kráľoŭňe, čítam rospráŭku o princezňe*).

Pri niektorých maskulínach dochádzalo k animizovaniu neživých predmetov a javov, napr.

31 rokov, súkromný podnikateľ:

[ja už ot svojih dvacĭaťix podňikám a ma to baví zaťĭal // lietam po celom slovensku a vibavujem // mám svojho volksvágena (vollkswagen) / ten ma fšaďe zavezĭe // ... ešťe ma ňesklamal //]

Používanie pádových prípon životných maskulín pri skloňovaní neživotných substantív nachádzame hlavne v prejavoch komunikantov s malými deťmi:

24 rokov, žena v domácnosti na materskej dovolenke:

[ňexoť tam g internetovi (k počítaču na internet) */ aj on už iďe búvať //]*

Adjektíva

V komunikácii staršej generácie sa vyskytuje pri skloňovaní maskulínnych adjektív v G a D sg. popri e-ovom elemente aj i-ový element s dlhým i krátkym vokálom v niektorých pádoch (*pekního/pekňího/pekniho, peknímu/peknimu*) a v I pl. popri prípone *-ími* aj prípony *-íma* a *-ima* (*pekníma/pekňíma, peknima*). V strednom rode sa objavili tvary ako *peknŭo, pekňĭe* a podobne. Mladšie ročníky a stredná veková generácia tieto elementy využíva ojedinele z aspektu pragmatického účelu, napr.

17 rokov, študent strednej školy:

[seva! čo je novího?]

Pri týchto vekových skupinách sme zaregistrovali nekodifikované tvary privlastňovacích adjektív typu *bratové a to, bratoví kamaráťi* namiesto spisovného *bratovo a to, bratovi kamaráťi*.

Z ďalšieho záveru, ktorý môžeme vyvodiť, že u bilingvistov sa častejšie, takmer vždy, prejavilo využívanie genitívnych tvarov substantív na vyjadrenie privlastňovania namiesto privlastňovacích adjektív, napr. *Evina svadba – svadba Evy* (analogicky z maďarčiny *Éva lagzija*).

Stupňovanie adjektív je spisovné a nekorektné tvary sa vyskytujú len sporadicky a bez pravidelností. Komunikanti používajú základné tvary syntetického a analytického stupňovania. V rámci nepravidelného syntetického stupňovania adjektív sa popri náležitých tvaroch *krajší, najkrajší* ojedinele objavovali aj formy *pekňejší, najpekňejší*. Pokiaľ ide o analytické stupňovanie, pri vytváraní komparatívneho stupňa sa takmer výlučne používala neurčitá číslovka viac oproti číslovke menej, napr.

59 rokov, vodič:

[fšak oní / som mu aj hovoriŭ vždi / že keby boŭ povedzme vĭac usilovní než ľeňiví / ako jeho brat / mohoŭ sa veru i ľepšie mať //]

V bežne hovorených prejavoch sme sa často stretli aj so substantivizáciou adjektív (*vedúci/práce/, nočná/služba/*), ako aj s adjektivizáciou substantív (*hlupák xlapec, debil učiteľ*). Podobne, ako to už načrtol aj V. Patráš: *„Substantivizácia sa hodne uplatňuje v apoziopetických konštrukciách typu dobrý /deň, večer/, dobrú /noc/, ktoré sú rozšírené v celom vekovom spektre.*“ (Patráš, 1990, s. 145).

Pronominá

Najviac odlišností voči spisovnému jazyku pozorujeme u monolingválnych hovoriacich staršej generácie pri skloňovaní pronomín, kde v G a D sg. popri e-ovom elemente jestvuje aj i-ový element (*takího, kerého/kerího, kerému/kerímu*). Pri ukazovacích zámenách tiež zisťujeme obmeny formy (*tem, temto, telko, tedi, tohoto*). Často sa vyskytoval aj ohľadom na kodifikáciu nekorektne vytvorený inštrumentálny tvar od osobného zámena ja – *so mňou* namiesto spisovnej formy *so mnou*.

U príslušníkov všetkých vekových skupín sa objavili tvary vymedzovacích zámen (*fšetké ženi odišli, ďe čatá boli doma*

samé namiesto spisovných tvarov *fšetki ženi odišli, ď e čatá boli doma sami*). V hovorených komunikátoch sa nerozlišovalo ani v 3. os. pl. medzi osobnými základnými zámenami *oni – ony*. Tvar maskulína, určený na zastupovanie životných substantív, sa používal aj v ostatných prípadoch (analogicky *raďí* namiesto *radí*), napr.

38 rokov, zdravotná sestra:

[no raz zme si vílet urobili po celom slovensku // zme si hradi a zámki pozreli // ... no oňi sú strašňe pekné // zme sa vinaďívať ňeveďeli //]

U niektorých bilingvistov bolo problematické používanie tvarov 3. osoby singuláru osobných základných a privlastňovacích zámen, kde často dochádzalo k zámene gramatického rodu, napr.

54 rokov, predavačka:

[ja čas na zábavu ňemám // keď z roboti domov príďem / opčas prídu moje krásné dve vnučki / varím im / vipekám / no a dávám pozor na ňix //]

Ako to môžeme vidieť na hore uvedenej vete, komunikantka použila nesprávny tvar – rod zámena *na nich*, keďže neutrum *vnučky* si žiadalo zastúpenie tvarom *na ne*. Na ilustráciu uvádzame ďalší príklad:

47 rokov, krajčírka:

[toto sú fšetko joškové veci / sú to fšetko / fšetko jej veci //]

Komunikantka použila vo svojej výpovedi tvar privlastňovacieho zámena *jej* namiesto správneho *jeho*, čo si vysvetľujeme z dvoch hľadísk: a) v rýchlych, nepripravených a spontánnych prejavoch dochádza často ku gramatickým kolíziám; b) komunikantka možno postupovala analogicky a priradila privlastňovacie zámeno *jej* k podstatnému menu v ženskom rode (*tá vec*) v zhode s tvarom *moja vec*, neuvedomujúc si, že v slovenskom jazyku tvar 3. os. sg. privlastňovacieho zámena nezávisí od toho, v akom rode a čísle je privlastňované podstatné meno (tento fakt sa zohľadňuje pri 1. a 2. os. sg. a pl.), ale kto dané podstatné meno privlastňuje (muž, dieťa – *jeho kniha*, žena – *jej kniha*).

Podobne ako pri adjektívnej flexii, aj pri deklinácii pronomín sme zaznamenali u staršej vekovej generácii slovenských monolingvistov, u ktorých v bežne hovorených prejavoch

dominovalo tradičné nárečie, vyššiu frekvenciu diftongov v jednotlivých tvaroch. Vyskytovali sa typy ako *takŭo, inšŭo*...

Často sme pozorovali aj redukciu diftongu *ŭo* eliminovaním *u-* a jeho následnú realizáciu prostredníctvom vokálov *o* alebo *ó*, napr. *moj, mój*...

Numeráliá

Skloňovanie čísloviek má tiež svoje špecifiká. Zaujímavým javom staršej vekovej skupiny je substitúcia vokálu *e* samohláskou *i* v genitíve jednotného čísla radových čísloviek, dôvodom čoho môže byť vplyv adjektívnych paradigiem (*prvího, dvacĭatiho/ dvacĭaťiho*).

Pri číselných príznakoch substancií sa v množnom čísle pri životných podstatných menách mužského rodu preferuje nesklonná forma, a tak tvar N pl. je substituovaný tvarom G pl. (*bolo tam asi osem mužoŭ* namiesto *boli tam asi ŭosmi muži*).

Pre mnohých bilingvistov je charakteristické nespisovné používanie základnej číslovky *dva, dve, dvaja* (*dve domi*) a tvarov skupinových čísloviek (nie je to problém len bilingvistov), ktoré sa používajú namiesto základných v spojení s pomnožnými podstatnými menami, napr. *kúpila som dve nohavice* namiesto *kúpila som dvoje nohavíc*.

Niektorí komunikanti (najmä starší obyvatelia, hovoriaci úzko spätí s nárečím, ľudia s nižším stupňom vzdelania) uprednostňujú pri tvorení multiplikatívnych čísloviek podobu *seďem ráz* oproti *seďemkrát*, často s defektným tvarom *seďem razi*.

Problematickým sa javí aj používanie zlomkov – zlomkových výrazov, keďže takmer u všetkých komunikantov boli frekventovanejšie nespisovné podoby (*nula celá dvacaďosem, peť celá/celé tricaťpeť, osem ďeleno dva, ďesať lomeno peť* namiesto *nula celíx dvacaďosem, peť celíx tricaťpeť, osem ďelené dvoma, ďesať lomené p aťimi*).

Verbá

Pri časovaní slovies je najcharakteristickejším prvkom staršej generácie používanie bilabiálneho namiesto l-ového participia

v minulom čase. V spontánnej hovorenej podobe jazyka sa často stretáme u tejto vekovej skupiny aj s používaním predminulého času, napr.
74 rokov, murár na dôchodku:
[keď som sa boŭ najedoŭ / išoŭ som do páci a vráťiŭ som sa až pozďe večer //]

Okrem iného, keďže podrobné skúmanie predminulého času nie je naším prvoradým cieľom, už len v krátkosti pripomíname, že „*antepréteritum* vo svojej základnej funkcii vyjadruje *predčasnosť v minulosti*, kým sekundárne (štylistická funkcia) vyjadruje *dávno minulý dej* bez vzťahu k inému deju“ (Horák, 1993, s. 99). Vychádzajúc napokon z primárnej funkcie *antepréterita*, zdá sa nám vhodnejšie nazývať ho *predminulým* a nie *dávnominulým* časom (Horák, 1993, s. 100). V rámci nášho skúmania sa reflektovali mnohé ďalšie postoje, s ktorými sa zhodujeme a ktoré by sme mohli pretaviť do výpovede, že *antepréteritum* „je v skutočnosti minulý čas vyjadrujúci minulý dej ako výsledok, ktorý je aktuálny pre iný minulý dej“ (Horecký, 1967, s. 79). Svedčí o tom aj nasledujúci príklad, v ktorom nachádzame využitie *antepréterita* v hlavnej vete (*Keď mu rodičia pomreli, Maco sa bol chcel i oženiť...*/Tajovský/).

Aj keď antepréteritum sa v iných vekových skupinách nepoužíva a môžeme ho nahradiť préteritom, jeho použitie je v niektorých prípadoch opodstatnené a odôvodnené časovými vzťahmi. Na ilustráciu uvádzame príklad:
81 rokov, dôchodkyňa:
[miselo to biť tak / vo zvoľeňe ostaŭ / gďe aĭ boŭ ako ľekár pracovaŭ //]

V príklade komunikantka použila tvar antepréterita „bol pracoval“, a tým jednoznačne vyjadrila už skončený dej *(Zostal vo Zvolene, kde „kedysi predtým – vtedy“ pracoval ako lekár)*. Keby sa vo vedľajšej vete nahradil tvar antepréterita „bol pracoval“ tvarom préterita „pracoval“, dej by ešte nebol dokončený *(Zostal vo Zvolene, kde „ešte stále – teraz“ pracoval ako lekár)*. V nadradenej vete je použité sloveso dokonavého vidu, v podradenej vete je sloveso nedokonavého vidu.

Pokiaľ ide o vyjadrenie predčasného minulého deja v časových podraďovacích súvetiach, súhlasíme, že „pri *predčasnosti* vedľajšieho deja je v podradenej vete záväzné dokonavé sloveso, v nadradenej vete je možné aj sloveso nedokonavého vidu, ak význam sledu dejov vyplýva z jej vecného významu“ (Ferenčíková, 1986, s. 17), napr.
„Tvaroh to až potom zbadal, keď vozík zastal.“ /Kukučín/

Príslušníci najstaršej generácie striedavo používajú na vyjadrenie zdvorilostnej formy 2. a 3. os. pl, a to nielen v priamom kontakte s osobou, ktorej vykajú, resp. onikajú, ale i v nepriamych prehovoroch, napr. pri spomienkach:
81 rokov, dôchodkyňa:
[éĭ / veru ťetka moja / zvlášne žĭeňa to boľĭ / oňi maľĭ...]

V reči slovensky hovoriacich monolingvistov a, samozrejme, aj bilingválnych obyvateľov mesta sa črtajú rozdiely oproti spisovnej podobe jazyka pri konjugácii slovies v rámci distribúcie monoftongov *e* – *é*. K monoftongizácii diftongu *ie* dochádza u niektorých slovies v neurčitku a jednotlivých tvaroch préterita slovesných vzorov *trieť* a *brať*. Spisovný infix *ie* sa nahrádza krátkym korelátom *e* hlavne po konsonante *r*, napr. *pozre, umrem, bereme, ale aj museť/miseť* oproti spisovným tvarom *pozrie, umriem, berieme, musieť*, Tento jav je charakteristický pre všetky vekové skupiny (nárečový tvar miseť používajú len niektorí komunikanti staršej vekovej generácie).

K pravidelnému vynechávaniu stredového *-e-* dochádza v 1. a 2. os. pl. od slovesa *môcť* (*muožme, muošťe* oproti *muožeme, muožete*). V dôsledku rýchlejšieho tempa reči nachádzame aj tvary *móžme, móšťe*.

V radoch bilingvistov sme zaznamenali nesprávne používanie zvratného zámena *sa* pri reflexívnych slovesách, a to buď jeho vynechanie (tento jav bol frekventovanejší, keďže maďarčina zvratné slovesá nepozná), alebo naopak jeho nadmerné a nežiaduce použitie (*smĭala som na ňom, hovorila som sa, že...*). Našli sme u nich aj nesprávne tvorenie futúra dokonavých slovies pomocou slovesa *byť* (*buďem napísať úlohu*).

Rozkolísanosť sme badali aj pri niektorých imperatívnych tvaroch (*buď – buť/budz – buc, xoď – xoť/xo>ťe/xoť – xoťťe*) a trpnom príčastí (*vidatá/vidaná, vibratá/vibraná*).

U starších komunikantov sa v 3. os. pl. prítomného času slovesa byť často vyskytoval tvar *sa* namiesto spisovného *sú* (*prečo sa tu ťieto taške, ďe sa oňi*). Záporný tvar *ňeňi* namiesto spisovného *ňie je* spontánne využívali príslušníci všetkých vekových kategórií.

Záver

Náš výskum bol realizovaný ako samostatná práca so snahou prispieť novými poznatkami k ďalším sociolingvisticky a kontaktologicky orientovaným výskumom verbálnej komunikácie.

Na slovenčinu pôsobí zvonka prestížne jazyk mesta a jazyk médií. Hovorená podoba slovenčiny mesta Veľký Krtíš pôsobí ako komplexná dorozumievacia sústava, vypĺňaná najmä prvkami štandardnej a subštandardnej formy jazyka, tesne ohraničená na jednej strane kodifikovanou normou a na strane druhej slangom a prvkami stredoslovenského dialektu (južná oblasť), najmä modrokamenskými nárečiami. Na finálnej podobe jazyka mesta sa funkčne prejavuje polodialekt a v rozličnej miere aj interlingválne vplyvy zo strany maďarčiny. Tento jazykový útvar s väčšími či menšími odchýlkami pozorujeme v rámci bilingválnej komunikácie tak u bilingvistov, ktorí žijú v meste, ako aj u bilingvistov, žijúcich na vidieku. U mladšej generácie sme pozorovali príklon k spisovnému jazyku, výskyt slangu, a u starších obyvateľov väčší počet nárečových javov. Najbohatší a najucelenejší výskyt funkčných variet sme zaznamenali u strednej generácie.

Zoznam bibliografických odkazov

BOSÁK, Ján. 1995. Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty súčasnej slovenčiny.* Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1995, s. 17 – 42. ISBN 80-224-0160-9

HORECKÝ, Ján. 2000. Jazyková situácia v malom meste. In: *Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2000. s. 141 – 142. ISBN 80-224-0605-8
PATRÁŠ, Vladimír. 1992. Anketové sondy do bežnej komunikácie v meste. In: *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 10 – 19. ISSN 0037-6981
PATRÁŠ, Vladimír. 1990. *Hovorená podoba slovenčiny v Banskej Bystrici*. [Rukopis kandidátskej práce.]Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1990, 274 s.
SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miroslava. 1995. Výskum podoby hovorenej komunikácie na východnom Slovensku. In: *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty súčasnej slovenčiny.* Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1995, s. 132 – 143. ISBN 80-224-0160-9
Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1995. ISBN 80-224-0160-9
Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk. Zost.: S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2000. ISBN 80-224-0605-8
URBANCOVÁ, Lujza. 2005. Projekt výskumu hovorenej podoby slovenčiny v meste Zvolen. In: *Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk.* Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2000, s. 213 – 216. ISBN 80-224-0605-8

PhDr. Ladislav GYÖRGY
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Ružová 11
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
gyorgy.ladislav@fhv.umb.sk

SLOVENČINA AKO PROSTREDOK KOMUNIKÁCIE V SLOVENSKÝCH NÁRODNOSTNÝCH ŠKOLÁCH V MAĎARSKU

Horváthné Farkas Éva

DIE SLOWAKISCHE SPRACHE ALS MITTEL DER KOMMUNIKATION IN DEN SLOWAKISCHEN NATIONALITÄTENSCHULEN IN UNGARN
Die slowakischen Gemeinschaften in Ungarn leben in einer charakteristisch zweisprachigen Umgebung, die dominierende Sprache der jüngeren Generation ist aber schon das Ungarische. Die Kinder von slowakischer Abstammung haben die Möglichkeit in ihren Siedlungen slowakische Nationalitätengärten und Nationalitätengrundschulen zu besuchen. Die Sprachgewohnheiten der Schüler habe ich in den zwei slowakischen Nationalitätengymnasein des Landes mit der Fragebogen-Methode untersucht. Bei der Auswahl der slowakischen Mittelschule haben die Gymnasisten die Abstammung, die Sprache, die slowakische Kultur, die Traditionen in der Familie und die Motivation der Grundschule erwähnt.
Schlüsselwörter: Nationalitäten, Zweisprachigkeit, Muttersprache, Nationalitätenschule, Unterrichtssprache, Sprachgewohnheiten, Kultur.

V súčasnom Maďarsku žije trinásť zákonom uznaných národností, z nich 12 národnostných menšín a jedna – Rómovia – etnická menšina. Národnostné menšiny v poradí podľa ich klesajúceho počtu sú: Nemci, Slováci, Chorváti, Rumuni, Ukrajinci, Srbi, Slovinci, Poliaci, Gréci, Bulhari, Rusíni a Arméni.

Národnostné menšiny v Maďarsku žijú charakteristicky roztrúsene v dvojjazyčnom prostredí, z čoho vyplýva, že používanie ich národnostných jazykov vo väčšine národnostných obcí sa dostáva stále viac do pozadia. Starší ľudia, generácia starých rodičov v každodennej komunikácii so svojimi rovesníkmi používajú často, ale nie výlučne svoj vlastný národnostný jazyk, ale v styku s mladšími, aj v rámci rodiny, už prevláda používanie maďarského jazyka.

Výsledky sčítania ľudu z roku 2001 tiež ukazujú, že počet občanov hlásiacich sa k niektorej z národností je výrazne väčší, ako počet tých občanov, ktorí ako svoj materinský jazyk uviedli niektorý národnostný jazyk. Kým podľa národnosti 314.059 občanov Maďarskej republiky (17.692 Slovákov, 7.995 Rumunov, 15.620 Chorvátov, 3.816 Srbov, 3.040 Slovincov, 62.233 Nemcov, 190.046 Rómov, 13.617 predstaviteľov iných národností), teda takmer 3 percentá všetkého obyvateľstva sa vyjadrilo, že patrí k niektorej národnosti, (Vékás, 2003, s. 240) podľa materinského jazyka však len 135.787 ľudí (11.816 Slovákov, 8.482 Rumunov, 14.345 Chorvátov, 3.388 Srbov, 3.187 Slovincov, 33.792 Nemcov, 48.685 Rómov, 12.092 predstaviteľov iných národností). (Vékás 2003, s. 241) Na základe údajov sčítania ľudu môžeme konštatovať, že iba dve tretiny občanov hlásiacich sa k slovenskej národnostnej menšine uviedlo ako svoj materinský jazyk slovenčinu. Napriek negatívnej tendencii je potešiteľné, že výmena materinského jazyka neznamená automatickú asimiláciu. 5.876 osôb sa prihlásilo k slovenskej národnosti, aj keď deklarujú, že slovenčina nie je pre nich dominantným jazykom, prípadne slovenčinu ani neovládajú. Číslami podopretý fakt potvrdzuje, že v slovenských národnostných spoločenstvách slovenský jazyk vo výraznej miere stratil prioritu materinského jazyka, čo znamená veľkú výzvu a nesmierne ťažkú úlohu pre slovenské národnostné školstvo. Z toho všetkého vyplýva, že pri odovzdávaní národnostného jazyka u detí a mladých ľudí zohrávajú významnú úlohu v prvom rade materské a základné školy. Nie je ľahké vyhovieť takýmto požiadavkám, veď za bežných okolností si dieťa osvojuje jazyk doma, v rodinnom kruhu. Anna Divičanová zdôrazňuje, že „teoretické prístupy i skúsenosti nadobudnuté v praxi dokazujú, akú dôležitú úlohu zohrávala a má národnostná škola v pestovaní a rozvíjaní kultúry každej národnostnej menšiny. Jej dôležitosť sa úmerne zvyšuje, ba stupňuje s rozvojom moderných spoločností.“ (Divičanová, 2009, s. 110)

V Maďarsku funguje v súčasnosti v školstve približne 130 inštitúcií, ktoré možno podľa právnych predpisov považovať za slovenské národnostné. Slovenská národnostná výchova

v materských školách je obvykle v nejakej forme prístupná pre deti predškolského veku, žijúce v národnostných obciach. V oblasti výchovy v materských školách sa v súčasnosti rozoznávajú dve formy: výchova v národnostnom jazyku a dvojjazyčná výchova. Hoci po absolvovaní materskej školy deti žijúce v národnostných obciach majú možnosť sa vzdelávať v miestnych alebo blízkych slovenských národnostných základných školách, lenže vyučovacím jazykom vo väčšine týchto škôl je maďarčina a slovenský jazyk sa vyučuje len ako jeden z predmetov. Ďalší problém národnostného školstva spočíva v tom, že po absolvovaní národnostnej základnej školy má iba skromná časť žiakov možnosť zdokonaľovania sa v slovenčine v školských podmienkach: v Maďarsku fungujú len dve slovenské národnostné gymnáziá, v Budapešti a v Békešskej Čabe.

Vzťah žiakov k slovenskému a maďarskému jazyku, ich návyky pri používaní jazykov som sledovala dotazníkovou metódou v dvoch slovenských národnostných gymnáziách.

Materská škola, základná škola, gymnázium, stredná odborná škola a internát s vyučovacím jazykom slovenským v Budapešti si zvolila za motto svojho pedagogického programu myšlienku veľkého učiteľa národov Jana Ámosa Komenského: *„Byť menšinovým občanom ... to nie je stav, to je poslanie. Precítiť ho a vykonávať povinnosti s ním súvisiace.“* V štyroch ročníkoch gymnázia sa tradičnou formou zabezpečuje osvojenie si slovenského jazyka, aj príprava na maturitu vyššieho a stredného stupňa. Predmety slovenská literatúra, slovenský jazyk, dejepis a zemepis sa vyučujú po slovensky, reálne predmety v dvoch jazykoch.

Slovenské gymnázium, základná škola, materská škola a internát v Békešskej Čabe je školským a duchovným centrom dolnozemských Slovákov. Za motto svojho pedagogického programu si škola zvolila citát slovenského básnika žijúceho v Maďarsku Alexandra Kormosa z básne Pôvod a cieľ: *„Zrodení v tom istom hniezde, Letíme k tej istej hviezde.“* V triedach gymnázia sa okrem slovenského jazyka a literatúry vyučujú po slovensky aj predmety vizuálna kultúra, technika, telesná

výchova, hudobná výchova, dejepis, zemepis a slovenská vzdelanosť.

Dotazníky v rámci iného hlbšieho výskumu som predložila všetkým žiakom dvoch slovenských gymnázií, v tejto práci analyzujem odpovede 75 respondentov. Vyhodnocujem odpovede žiakov na nasledovné otázky: materinský jazyk žiakov a ich rodičov, používanie jazyka v užšej rodine, typ navštevovanej základnej školy, prečo si vybrali navštevované gymnázium, ako hodnotia svoj triedny kolektív, v čom poskytuje ich škola viac ako ostatné gymnáziá, aké špeciálne úlohy sa vyžadujú od žiakov v navštevovanom gymnáziu, ktorý jazyk dominuje pri čítaní krásnej literatúry a časopisov, jazyk navštevovaných stránok na internete, ktorý jazyk si volia pri sledovaní filmov na DVD, jazyk kníh v rodinnej knižnici, či majú príbuzných a známych na Slovensku a v ktorom jazyku s nimi komunikujú, ako sa hodnotia na Slovensku ich jazykové znalosti, ako hodnotia svoje používanie slovenčiny, či by chceli mať v budúcnosti takú prácu, pri ktorej je potrebné aj používanie slovenčiny, v ktorom jazyku budú rozprávať so svojimi deťmi a aký typ školy by vybrali pre svoje deti.

Pri vyhodnotení odpovedí vysvitlo, že pri uvádzaní materinského jazyka nielen u samotných žiakov, ale podľa detí aj u ich rodičov dominuje maďarský jazyk. V komunikácii v rodinách má dominantné miesto maďarčina: 55 žiakov (73,33 %) hovorí so svojou matkou výlučne po maďarsky, 16 (21,33 %) viac po maďarsky, 1 žiak (1,33 %) v inom jazyku a len traja žiaci (4,00 %) rozprávajú s matkou rovnako často po slovensky aj po maďarsky; s otcom podľa odpovedí 72 respondentov 57 žiakov (79,16 %) komunikuje len po maďarsky, 13 žiakov (18,06 %) viac po maďarsky ako po slovensky, dvaja žiaci (2,87 %) rovnako často po slovensky aj po maďarsky. V komunikácii medzi rodičmi je postavenie maďarčiny ešte dominantnejšie: v 65 rodinách (90,28 %) rodičia sa medzi sebou rozprávajú len po maďarsky, v 4 rodinách (5,56 %) viac po maďarsky, ale niekedy aj po slovensky a v 3 rodinách (4,17 %) sa rozprávajú rodičia v rovnakej miere po slovensky aj po maďarsky. Naproti tomu v komunikácii so súrodencami používanie slovenčiny je o niečo častejšie. Päť žiakov neuviedlo súrodencov,

pravdepodobne sú jedináčikovia, 46 žiakov (65,71 %) sa so súrodencami rozpráva výlučne po maďarsky, 22 žiakov (31,43 %) viac po maďarsky, ale niekedy aj po slovensky, a dvaja žiaci (2,86 %) rovnako často po slovensky ako po maďarsky. Intenzívnejšie používanie slovenčiny v komunikácii medzi súrodencami možno dávať do súvislosti s blahodarným výsledkom navštevovania slovenskej národnostnej školy.

Väčšina žiakov uviedla, že sa začali učiť po slovensky v materskej alebo v základnej škole, len traja žiaci (4,00 %) sa učia po slovensky od narodenia, 35 žiakov (46,67 %) od materskej školy, 33 žiakov (44,00 %) od prvého ročníka základnej školy, jeden žiak (1,33%) sa učí po slovensky od druhého ročníka, jeden (1,33 %) od štvrtého ročníka základnej školy a dvaja (2,67 %) až od prvého ročníka gymnázia. Väčšina žiakov – 62 (82,67 %) navštevovala dvojjazyčnú národnostnú základnú školu, 11 (14,67 %) respondentov chodilo do národnostnej základnej školy, v ktorej sa slovenčina vyučuje ako predmet, a dvaja žiaci (2,67 %) navštevovali základnú školu s vyučovacím jazykom maďarským, v ktorej sa neučili po slovensky.

Pri rozhodovaní prihlásiť sa do národnostného gymnázia žiaci uviedli viacero motivácií. Najviac žiakov zdôrazňuje možnosť zdokonaľovania sa v slovenčine a nárok na poznanie slovenskej kultúry (napr.: *Lebo ma zaujíma slovenský jazyk a chcel som si ho osvojiť na úrovni materinského jazyka. – Aby som mohol pokračovať v učení sa jazyka, lebo mám rád tento jazyk. – Môj pôvod, mám rád tento jazyk. – Máme slovenské korene, pred gymnáziom neučil som sa po slovensky.*). Vo viacerých prípadoch je motivačnou silou v rozhodnutí žiakov rodina (napr.: *Môj súrodenec chodí tiež do tejto školy. – Sem chodí aj môj bratranec a zaujímam sa o slovenčinu. – Sem som chodil do materskej aj do základnej školy.*). Niekoľko žiakov uviedlo pomoc učiteľov v základnej škole (napr.: *Moji učitelia mi to navrhli. – V škole mi povedali. – Môj učiteľ slovenčiny mi navrhol túto školu.*). Vo viacerých prípadoch sa žiaci prihlásili do gymnázia, aby tým neskoršie získali čas na voľbu povolania (napr.: *Lebo ešte neviem, čím chcem byť. – Ešte som sa*

nerozhodol, čo chcem študovať a po maturite v tejto škole mám viac možností.). Zopár žiakov sformulovalo praktické dôvody (napr.: *Chcem byť tlmočníkom. – Chcem zložiť jazykovú skúšku. – Lebo ma zaujíma slovenský jazyk a chcel by som žiť na Slovensku.*).

So školou je väčšina žiakov spokojná: 32 žiakov (42,67 %) hodnotí svoj triedny kolektív ako veľmi dobrý, 28 žiakov (37,33 %) ako dobrý, 9 žiakov (12,00 %) ako priemerný a 6 respondentov (8,00 %) ako zlý. Na otázku, v čom poskytuje ich škola viac ako nenárodnostné gymnáziá, žiaci odpovedali jednoznačne pozitívne a väčšina žiakov zdôrazňovala, že tu majú možnosť na osvojenie si slovenčiny (napr.: *Máme tu možnosť, aby sme sa perfektne naučili po slovensky. – Nemusím chodiť na súkromné hodiny, aby som sa mohol naučiť po slovensky. – Koľko jazykov ovládaš, toľkokrát si človekom. – Naučíme sa po slovensky a potom už budeme rozumieť všetkým slovanským jazykom.*). Popri jazyku respondenti vyzdvihovali aj oboznámenie sa so slovenskou kultúrou a slovenskými tradíciami (napr.: *Podrobné zoznámenie sa so slovenskou kultúrou. – Môžeme tu spoznať kultúru jednej krajiny, nediskriminuje sa pôvod. – Mám možnosť na spoznanie slovenskej kultúry.*). Žiaci hodnotia aj bohatú ponuku programov školy, predovšetkým cestovania na Slovensko (napr.: *Škola organizuje výlety na Slovensko. – Organizovanie exkurzií na Slovensko. – Máme často možnosť na cestovanie na Slovensko.*). Žiaci často zdôrazňujú rodinnú atmosféru školy a vážia si sebaobetavú prácu učiteľov (napr.: *Je to menšia škola, učitelia sa nám venujú viac. – Je to malá škola, učitelia sa zaoberajú s nami viac, pomáhajú nám a lepšie nás poznajú. — V našej škole je naozaj rodinná atmosféra. – Veľa nám poskytuje naša škola. Do školy chodíme vlastne len preto, aby sme sa učili, všetky ostatné záležitosti nám vybavujú učitelia. – Pomoc učiteľov, čo potrebujeme k úspešnej maturite a ďalším štúdiám.*).

Na otázku, aké špeciálne úlohy sa vyžadujú od žiakov v navštevovanom gymnáziu, sú odpovede žiakov značne heterogénne. Väčšina žiakov si myslí, že majú viac úloh ako žiaci iných škôl. Na prvom mieste sa uvádza účasť na rozličných

národnostných podujatiach a súťažiach (napr.: *Účasť na národnostných podujatiach. – Programy Mestskej národnostnej samosprávy, tanec, hudba. – Chodíme na slovenské predstavenia. – Reprezentujeme školu na Slovensku, napr. na súťažiach. – Národnostné podujatia, tanečné skupiny, vystupovania v meste, pestovanie tradícií, filmový seminár.*). Viacero žiakov vyzdvihuje vyučovanie v dvoch jazykoch (napr.: *Viac predmetov sa musíme učiť po slovensky, kontrolné práce píšeme po slovensky. – Učíme sa po slovensky, národnostné súťaže. – Osvojenie si slovenského jazyka a slovenskej literatúry. – Vyučovanie jazyka na vysokej úrovni.*). Pri pomenovaní špeciálnych úloh žiaci často zdôrazňujú aj ich pozitívne následky (napr.: *Na viac vystúpení a do divadla nám treba chodiť, ale to všetko nám slúži na prospech. – Máme veľa programov, ale aspoň sa nenudíme.*). Zopár žiakov si myslí, že v ich škole sa nekladú na žiakov žiadne špeciálne úlohy (napr.: *Môžeme sa prihlásiť na slovenské súťaže. Ale neverím, že by sme mali viac úloh. – Nemáme viac úloh.*).

Čo sa týka charakteristiky školy, žiaci zdôrazňujú slovenský jazyk a slovenské národnostné programy, v ich osobných aktivitách má však maďarčina dominantnejšie miesto ako slovenčina. Zo 75 respondentov 58 žiakov (77,33 %) číta krásnu literatúru obyčajne po maďarsky, 17 žiakov (22,67 %) po maďarsky aj po slovensky. Traja sa vyjadrili, že krásnu literatúru čítajú aj v angličtine. V oblasti čítania novín a časopisov má slovenčina výraznejšie miesto: 40 žiakov (53,33 %) číta noviny a časopisy v oboch jazykoch, 35 (46,67 %) žiakov však nečíta žiadnu slovenskú tlač. Traja žiaci čítajú noviny a časopisy aj v angličtine. V navštevovaní stránok na internete je situácia podobná: 46 žiakov (61,33 %) navštevuje len maďarské stránky, 29 žiakov (38,67 %) maďarské aj slovenské stránky. V prípade sledovania filmov na DVD nosičoch, kde si divák môže zvoliť žiadaný jazyk, len 15 žiakov (25,00 %) sa vyjadrilo, že filmy pozerá aj so slovenskými titulkami, 60 žiakov (80,00 %) si nevolí nikdy slovenské titulky, 18 žiakov (24,00 %) sleduje filmy aj s anglickými titulkami a jeden respondent (1,33 %) s nemeckými. V rodinnej knižnici majú žiaci väčšinou

k dispozícii aj slovenské knihy. Len 13 žiakov (17,33 %) sa vyjadrilo, že majú doma iba maďarské knihy, v knižnici 48 rodín (64,00 %) je viac maďarských ako slovenských kníh, v 2 prípadoch (2,67 %) vlastnia viac slovenských ako maďarských kníh a v 12 rodinách (16,00 %) je približne podobný počet maďarských aj slovenských kníh.

35 žiakov (46,67 %) má na Slovensku príbuzných, s ktorými 1 respondent (2,86 %) sa rozpráva vždy po maďarsky, 13 osôb (37,14 %) vždy po slovensky a 21 respondentov (60,00 %) po slovensky aj po maďarsky. Známych majú žiaci na Slovensku vo väčšom počte: 57 respondentov (76,00 %) má na Slovensku známych alebo priateľov. So známymi a priateľmi na Slovensku 5 žiakov (8,77 %) komunikuje výlučne po maďarsky, 23 žiakov (40,35 %) vždy po slovensky a 29 respondentov (50,88 %) v oboch jazykoch.

Zo 75 respondentov 42 žiakov (56,00 %) sa vyjadrilo, že len zriedkakedy si ľudia na Slovensku všimnú, že sú zo zahraničia, 29 žiakov (38,67 %) referovalo o svojich skúsenostiach v takom zmysle, že na Slovensku si všimnú vždy, že nie sú domáci a 4 žiaci (5,33 %) sú takého názoru, že nikdy. Pre nesprávne používanie jazyka 5 žiakom adresovali na Slovensku negatívne pripomienky, 47 žiakov však pochválili za ich peknú slovenčinu. O pochvale sa žiaci vyjadrujú otvorene a nadšene (napr.: *Hovorili mi, že som šikovný. – Pekne si sa naučil po slovensky. – Vzhľadom na to, že žiješ v Maďarsku, dobre hovoríš po slovensky. – Šikovne reagujem v daných jazykových situáciách. – Pochválili ma mojím učiteľom.*). Väčšina žiakov je toho názoru, že ich slovenčina sa odlišuje od slovenského jazyka používaného na Slovensku. Rozdiel vidia predovšetkým v chudobnejšej slovnej zásobe, v maďarskej výslovnosti, v gramatických chybách, v pomalšom tempe reči, v nedostatku poznania slangu (napr.: *Mám menšiu slovnú zásobu, ani gramatika nie je v poriadku. – Mám menší maďarský akcent, robím aj gramatické chyby. – Problém je v mojej výslovnosti a neviem tak plynule hovoriť ako oni. – Nepoznám slovenský slang.*).

Čo sa týka plánov žiakov do budúcnosti v súvislosti s používaním slovenského jazyka, ukazujú sa tu značné

rozdiely: z 50 respondentov 38 žiakov (50,67 %) by si volilo takú prácu, v ktorej je potrebné aj ovládanie slovenčiny, 6 žiakov (8,00 %) by chcelo mať takú prácu, v ktorej sa slovenčina nepoužíva, 31 žiakov (41,33 %) sa vyjadrilo, že na tom nezáleží. So svojimi deťmi chce 31 žiakov (41,33 %) hovoriť výlučne len po maďarsky, 41 žiakov (54,67 %) po maďarsky aj po slovensky a dvaja, 1 žiak (1,33 %) len po slovensky a dvaja (2,67 %) ešte nevedia. Na otázku, do akej školy by dali zapísať svoje deti, z 50 respondentov dalo konkrétnu odpoveď 65 žiakov (86,67 %), z nich štyria (5,33 %) by dali zapísať svoje deti do školy s vyučovacím jazykom slovenským, 39 žiakov (52,00 %) do maďarsko-slovenskej dvojjazyčnej školy, 14 respondentov (18,67 %) do školy s vyučovacím jazykom maďarským, v ktorej sa vyučuje slovenčina ako predmet a 8 žiakov (10,67 %) nemá záujem o to, aby sa ich deti učili po slovensky. Ak porovnáme, v ktorom jazyku sú respondenti odhodlaní komunikovať so svojimi deťmi a do akej školy by ich dali zapísať, môžeme konštatovať, že percentuálne je výrazne väčší počet tých žiakov, ktorí majú záujem o to, aby sa ich deti naučili v škole po slovensky (76,00 %), ako počet žiakov, ktorí plánujú s nimi hovoriť aj po slovensky (56,00 %).

Na záver môžeme konštatovať, že žiaci dvoch slovenských národnostných gymnázií sa pozitívne vyjadrili o svojej škole. Vážia si prácu svojich učiteľov, aj rodinnú atmosféru školy. Aj keď v ich každodennej komunikácii má dominantné miesto skôr maďarčina, väčšina žiakov by chcela mať v budúcnosti prácu, pri ktorej môžu používať svoj národnostný jazyk a sú odhodlaní odovzdávať slovenčinu aj svojim deťom.

Literatúra

DIVIČANOVÁ, Anna. 1999. *Slováci v Maďarsku*. Budapešt : Press Publica, 1999. 128 s. HU ISBN 963 9001 49

KISS, Jenő. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002. 318 s. ISBN 963 19 2789

UHRINOVÁ, Alžbeta. 2004. *Používanie materinského jazyka v kruhu békeščabianskej slovenskej inteligencie*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2004. 215 s. ISBN 963 214 959 9

VÉKÁS, János. 2003. Statisztikai adatok az 1980-2001. évi népszámlálások összehasonlító elemzéséhez. In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdéskörából.* Ed. Kovács Nóra, Szarka László. Budapest : MTA, 2003. s. 235.-251. ISBN 963 379 469 2

HORVÁTHNÉ Dr. FARKAS Éva
Fakulta Jána Vitéza
Katolíckej univerzity Petra Pazmáňa
Katedra cudzích a národnostných jazykov
Majer István u. 1 – 3.
2500 ESZTERGOM
MAĎARSKÁ REPUBLIKA
farkas.eva@vjk.ppke.hu

SYNTAX HOVORENÝCH KOMUNIKÁTOV

Jana Klincková

SYNTAX OF SPOKEN UTTERANCES
The problem of spoken utterances, whether private or public, has been paid to greater attention lately, primarily in connection with the speculations about the existence and acceptance of a spoken variety of the Slovak language. When obtaining arguments for or against the existence of this variety, one can use several approaches and apply several evaluating criteria and follow the means of common spoken language in all levels of the language system. Our contribution deals not only with the syntactic phenomena which due to their frequency are becoming acceptable and "normative" (nobilited) means of spoken utterances, but primarily with those which are exceptional and special, but in spite of this they meet the requirements for the communication standard. When building-up such syntactic constructions, the speaker in his effort for successful and effective communication uses either deliberately or intuitively the means of language pragmatics.
Key words: spontaneous spoken communication, colloquiality, speech, communication functions of the language, communication strategy, language-communication approach, syntactic means, pragmatism in communication.

Zmeny v sociálnej štruktúre sa celkom prirodzene premietajú aj do zmien v jazykových subsystémoch. Spravidla sú dôsledkom pragmatických tendencií (jazyková ekonómia, interkultúrne súvislosti, globalizačné tendencie) a možno ich pozorovať najmä v hovorenej komunikácii. Najvýraznejšie sa prejavujú v lexike, kde účelovosť podporujú internacionalizmy, univerbizované pomenovania, profesionalizmy a i.

Súčasnosť ako postmoderné obdobie charakterizuje v hovorenej komunikácii spontánnosť, pluralita názorov aj na využívanie jazyka v komunikácii a relativizácia pojmu spisovná norma. Relativizovanie spisovnej normy sa odzrkadľuje v nedostatočnej jazykovej kompetencii používateľov jazyka, čo

dokazujú napr. gramatické prešľapy v gramatických tvaroch (*roly/role, medaily/medaile, v maile/ v maili, na teplomere/na teplomeri a pod.)*, absencia korešpondencie pri vykaní, absencia rodových (genderových) tvarov v oslovení (*vážení kolegovia a kolegyne a i.*). Menej nápadne sa uvedené tendencie odrážajú v syntaxi, v gramatickej a sémantickej štruktúre vety a v javoch, ktoré sú konštitujúcimi prvkami výpovedí (slovosled, funkčná perspektíva výpovede, intonácia a i.). Nie je to preto, že by sa nevyskytovali, skôr preto, že v spontánnej komunikácii nepôsobia tak nápadne ako jednotlivé slová, nepociťujeme ich ani rušivo, pretože nemaria napĺňanie komunikačného zámeru, či komunikačnej stratégie.

Táto skutočnosť je celkom pochopiteľná, pretože slovo ako informéma sa v hovorenej komunikácii presadzuje ako dominantný prvok. Vzťahy v štruktúre výpovedí sú komplikovanejšie. Ich výpovedná hodnota bezprostredne súvisí s komunikačnou stratégiou komunikantov. Čitateľnejšie sú v komunikátoch, ktorých primárna forma je písomná a vzťah medzi významom a výrazom je explicitne jednoznačný. V spontánnej hovorenej komunikácii vzťahy vo výpovedi sú pod vplyvom neverbálnych a extralingválnych faktorov a tie aj bez súhlasu hovoriaceho ovplyvňujú gramatiku a sémantiku výpovedí.[1] Uvedené konštatovanie opierajúce sa o analýzy hovorených komunikátov nás opodstatňuje poukázať na *hovorovosť* a *pragmatiku* ako základné tendencie, ktoré možno sledovať v syntaxi hovorených komunikátov.

Teoreticko-metodologické východiská

1. Súčasná komunikácia sa opiera o existujúcu teóriu spisovného jazyka. Vychádza z toho, že ak komunikanti rešpektujú jazykové a komunikačné normy[2] a komunikácia

[1] V príspevku sa osobitne nevenujeme expresívnym syntaktickým konštrukciám, pretože ich pokladáme za výsledok pôsobenia pragmatických a sémantických faktorov hovoriaceho, ktoré sa „premietli“ do modifikovanej syntaktickej štruktúry. Ich funkciami sa zaoberá štylistika, textová lingvistika a psycholingvistika.

[2] Komunikačné normy sú vlastne konvencionalizované zásady, ktoré podmieňujú úspešný priebeh komunikácie (Dolník – Bajzíková, 1998, s. 124). Nie sú presne vymedzené, korešpondujú s komunikačnou stratégiou a s komunikačnými cieľmi.

sa realizuje v ideálnom prostredí (t. j. oficiálna komunikácia – polooficiálna komunikácia – neoficiálna komunikácia), ak komunikanti sú rovnocenní partneri a ak funguje prepínanie kódov, tak dosahovanie komunikačného zámeru je bezproblémové. Je to tak aj vtedy, ak dôjde k nesúhlasu, k nepochopeniu či ku konfliktu, pretože v takýchto komunikačných situáciách existujúce normy majú vhodné nástroje na zabezpečenie bezporuchového priebehu komunikácie.

2. Reálne sú však i komunikačné situácie, v ktorých opakovane dochádza k neúmyselnému nerešpektovaniu jazykových a komunikačných noriem, pričom komunikačný zámer sa podarí dosiahnuť. Deje sa to často vtedy, keď ide o spontánnu hovorenú komunikáciu. V prípade, že tento stav je výnimočný, môžeme ho hodnotiť ako osobitosť, pretože jazykové hry sú aj na to, aby ozvláštňovali reč. V druhom prípade môže ísť o frekventovaný výskyt takých výrazových (lexikálnych a gramatických) prvkov, ktoré nesú atribúty hovorovosti, a tak ich odôvodnene posudzujeme z ich funkčného hľadiska ako štylémy.
3. Už dlhšiu dobu sa prezentujú čiastkové výsledky sociolingvistických výskumov, ktoré signalizujú, že teória spisovného jazyka je „konzervatívna“ a to preto, že sa vždy snaží o zachovanie tradícií a overených teórií a princípov (Bosák, 1995, s. 26). Poukazuje sa na to aj v súvislosti s fenoménom bežný hovorený jazyk (ďalej BHJ).
4. Teórie, ktoré máme na mysli, nehovoria o tom, že funkčný prístup vo výskume a pri hodnotení a rozbore jazykových javov treba ignorovať, skôr naopak, rozširujú obsah funkčného prístupu o komunikačný prístup a to tak, že poukazujú na potrebu

- posudzovať jazykové javy podľa **komunikačných funkcií** (pozri optimálna komunikácia, Dolník, 1999, 2005, 2007),
- hodnotiť jazykové javy **v súlade s komunikačnou stratégiou**,
- **postoje** účastníkov komunikačných aktov interpretovať ako **komunikačno-pragmatické prijímanie a hodnotenie spisovnej normy**,

- akceptovať skutočnosť, že **systémový a komunikačný prístup**[3] **nie sú v protiklade** (Bosák, 1995, s. 26, Dolník, 2000, s. 3).

Terminológia

Aplikovať vhodné teoreticko-metodologické východiská predpokladá vymedziť si náležitý inventár pojmov. V tomto prípade je to dôležité aj preto, že bežný hovorený jazyk v slovenčine ešte nie je systémovo a komunikačne klasifikovaný a autori koncepcií ho vymedzujú rôzne, napr.

- J. Bosák (1990, s. 75 – 84, 1993, s. 171 – 178) v súvislosti s varietami národného jazyka zdôrazňuje, že bežný hovorený jazyk nie je varieta a hovorená podoba slovenčiny nie je hovorová slovenčina.
- V. Patráš (1990, 1995, s. 119 – 131) v syntetizujúcich komentároch o mestskej reči, ktorá má byť podľa viacerých sociolingvistov základom bežného hovoreného jazyka, hovorí o štrukturujúcich sa varietach súčasnej slovenčiny.
- M. Krčmová (1993, s. 119 – 125) sa nazdáva, že formovanie bežného hovoreného jazyka sa začína v mestskom prostredí. Konštatuje, *že „BHJ je skutočným systémom, osobitným útvarom národného jazyka, ktorý sa postupne stabilizuje a smeruje k norme záväznej pre členov príslušnej sociálnej skupiny“*. Toto je podľa M. Krčmovej dôvod, prečo treba zisťovať nielen jeho odchýlky od spisovného jazyka, ale aj jeho zhody s ním. Domnievame sa, že relevantné sú aj príčiny, ktoré odôvodňujú potrebu niektorých opakujúcich sa systémových javov v bežnej hovorenej komunikácii.
- D. Slančová – M. Sokolová (1994, s. 225) v súvislosti so spontánnou komunikáciou, ktorá je podľa autoriek „*typická pre tie komunikačné situácie, v ktorých je spoločensky podmienené vedomie preskripčného pôsobenia sociálnych, komunikačných*

[3] Komunikačný prístup (komunikačná orientácia, J. Bosák, 1995, s. 23 – 30) možno vyvodzovať na podklade sociolingvistických výskumov a chápať ho v tom zmysle, že „odchádzanie“ od normy spisovného jazyka môže mať aj komunikačné príčiny a dôsledky.

aj jazykových noriem najslabšie, teda v komunikačných situáciách neverejnosti, dialogickosti, situovanosti" pracujú s pojmom hovorená podoba slovenčiny, ktorá sa v takýchto komunikačných situáciách používa ako základná forma jazykového kódu. Tiež konštatujú, že čím je „nižšie" postavená varieta, tým je komunikácia adresnejšia, prvky ústnosti sú frekventovanejšie, čo je dôsledkom dialogickosti, situačnosti a súkromnosti.

- J. Kořenský (1993, s. 102) sa nazdáva, že semikomunikačné tendencie v určitých sociálnych prostrediach budú / môžu smerovať k dosiahnutiu komunikačnej úspešnosti.
- J. Dolník (2007, s. 69 – 75) rozlišuje spisovný jazyk v užšom zmysle a spisovný jazyk v širšom zmysle. Spisovný jazyk v širšom zmysle pokladá za štandardný jazyk spisovnej slovenčiny (funkčný štandard) s charakteristickými odchýlkami od spisovnej formy. Autorovo vymedzenie deduktívneho a pragmatického štandardu, ale najmä potreba definovať hodnotiaci štandard vzhľadom na chápanie a) vzťahu medzi funkciami jazyka, b) interpretáciu funkčnosti jazykových prostriedkov, c) objektívnych potrieb a záujmov jazykového spoločenstva, d) jazykového systému, resp. systémovosti rečových prvkov, posúva fungovanie jazyka do axiologickej roviny, ktorá môže byť dobrým teoretickým východiskom na vymedzenie súčasnej podoby spisovného jazyka a hovorenej podoby slovenčiny.

Uvedené názory sa opierajú o argumenty z fonickej, lexikálnej a morfologickej roviny. Na ich opodstatnenosť premosťujúco elegantne nadväzujú autori, ktorí sa cez gramatické a sémantické vzťahy – pokladajúc ich za špecifické, dostávajú k syntaxi hovorených komunikátov. Vychádzajú z toho, že gramatické vzťahy sa uplatňujú medzi vetnými členmi ako prvkami gramatickej štruktúry vety a za sémantické vzťahy pokladajú vzťahy medzi sémantickými jednotkami vety ako prvkami jej sémantickej štruktúry.

Otázka, či výpoveď v hovorených komunikátoch plní svoju komunikačnú funkciu najmä „zásluhou" vhodného lexikálneho prostriedku, alebo či je dominantná gramatická a sémantická

štruktúra výpovede, nie je síce v týchto súvislostiach primárna, ale o jej dôležitosti jednoznačne vypovedá názor J. Nižníkovej (2003, s. 156 – 161): *„Ak platí, že „syntaktická rovina najúplnejšie odráža vzťah jazyka myslenia a iba v nej sa prejavuje uplatňovanie jazykového systému v konkrétnych jazykových prejavoch...“, a tak syntax hovorených komunikátov by mala vážne vstupovať do diskusií o hovorenej podobe slovenčiny*.

V týchto súvislostiach možno bude osožné uviesť už všeobecne známe chápania funkcie vety tak, ako ich v istom čase prezentovali relevantné syntaktické teórie:

- E. Pauliny (1943, s. 16 – 17) zdôrazňuje, že *„významová plnosť vety závisí od toho, či sú vyslovené tie členy, ktoré sloveso ako predikát potrebuje mať vyslovené.“*
- M. Jelínek (1984, s. 26 – 48) chápe reč ako *„neuzatvorenú množinu prehovorov realizovaných i realizovateľných, v ktorej sú prostriedky jazykového systému aplikované podľa konkrétnych komunikačných intencií hovoriacich. Uvažuje o selektívnych prostriedkoch, pri nich výber robí hovoriaci, a konkurenčných prostriedkoch. Konkurenčné prostriedky (napr. referenčné, kontextové, situačné; jazykové i mimojazykové) možno funkčne využiť pri napĺňaní komunikačného cieľa.“*
- Na Paulinyho myšlienky nadväzuje J. Kačala (1989, s. 39, 86 n) pri vymedzení predikátového slovesa ako centrálneho člena vety, pokladajúc ho za dôležitý organizujúci činiteľ gramatickej a sémantickej štruktúry vety, ale aj S. Ondrejovič (1989, s. 11 – 26), ktorý pokladá sloveso za štruktúrno-organizačné centrum vety a odôvodňuje postavenie slovesa ako dominanty vety v súlade s valenčnou teóriou slovesa.

Sledovať, ako sa v hovorených komunikátoch dodržiavajú základné postuláty valenčnej syntaxe, najmä chápanie predikátového slovesa ako štruktúrneho a organizačného centra vety, ale aj ponímanie vzájomného vzťahu a prepojenosti gramatickej a sémantickej štruktúry vety, znamená tiež sledovať systémové a komunikačne kompetentné využívanie poznatkov zo syntaktickej, morfologickej a lexikálnej roviny jazyka. V tejto

súvislosti za zaujímavé pokladáme odpovede napr. na takéto otázky:

- V akom vzťahu je kvantita a kvalita v hovorených komunikátoch? Ako je schopný plniť svoje funkcie v komunikácii komunikát s elipsami, deixami, apoziopézami a podobnými ekonomizujúcimi prvkami uplatnenými vo výpovediach?
- Ak sú kategoriálne javy – morfologické, slovnodruhové kategórie a vzťahy medzi syntagmatickými komponentmi (vetnými členmi) – pre syntax rozhodujúce, ako ovplyvňuje in/variantné poradie (slovosled) syntagmatických komponentov bežnú hovorenú komunikáciu?
- Možno hovoriť o implicitne-explicitnej konkurencii ako o jazykovo-systémovom jave v syntaktickom systéme bežných hovorených komunikátov?

Niektoré odpovede ponúka teória J. Horeckého (1991, s. 103 – 113; 1992, s. 105n), ktorá precizuje využívanie a úlohy jazykových (aj mimojazykových) prostriedkov rešpektujúc jazykovo-systémový a pragmaticko-účelový charakter komunikácie, a to 1. v noematickej (logicko-myšlienkovej) rovine, 2. v strategickej rovine, 3. obsahovo-jazykovej (povrchovej) rovine, 4. v tematicko-pragmatickej rovine (modálnosť, konexia, syntagmatika, medzivetné a súvetné vzťahy).

J. Bosák (1997, s. 45) názorovo korešpondujúc s J. Horeckým dopĺňa tieto informácie o fungovanie jazykových (aj mimojazykových) prostriedkov v jazykových štruktúrach, pretože podľa neho sú tu prítomné aspekty sociálne, psychologické, etnokultúrne a ďalšie, ktoré sa „nestrácajú“ pri procesualizácii jazykových štruktúr v reči, ale práve naopak, markantne vystupujú do popredia.

E. Tibenská (2000, s. 292) hoci generalizujúco, v podstate však opodstatnene a inšpiratívne konštatuje, že *„Pri analýze vetných štruktúr treba rozlišovať medzi základovými alebo východiskovými štruktúrami, ktoré sú minimálne, ale zároveň štruktúrne úplné celky so svojou sémantickou a formálnou stránkou, a ich formálnymi obmenami – deriváciami, pri ktorých dochádza vplyvom zmenenej formy k istej modifikácii, nie však k zmene sémantickej stránky vety.“* Poukazuje tiež na to, že treba počítať aj s modifikáciami, ktoré sa rodia

s obligatórnymi rozširujúcimi alebo s obligatórnymi zužujúcimi obmenami základových vetných štruktúr, vedúcich k obohateniu alebo zúženiu vetného významu a k odlišnému jazykovému spracovaniu skutočnosti."

Uvedené názory, vymedzenia a teórie sú východiskami pri analýzach hovorených komunikátov, pri ktorých sme sa zamerali na sledovanie a interpretáciu najmä tých prvkov, ktoré súvisia s výstavbou výpovede. Nevyhli sme sa syntaktickým javom, ktoré nesú prvky hovorovosti.[4] Uvedomujeme si, že pri interpretácii syntaktických javov sa nemožno zamerať len na gramatickú stránku javov, pretože situačné a pragmatické javy sú dôležitými komplementárnymi prvkami hovorenej komunikácie, hoci pri transkripte záznamu sú málo „čitateľné".

Syntaktické javy budeme dokladovať na zvolenom komunikáte, ktorý zaznamenáva konkrétnu komunikačnú situáciu, a to **rozhovor** v predajnom mieste telekomunikačného operátora.[5] Ide o rozhovor, ktorý má atribúty oficiálnej komunikácie, polootvoreného riadeného rozhovoru a formu spontánnej hovorenej komunikácie. Vzhľadom na to, že ide o záznam len verbálnej stránky rozhovoru, nedostatkom je absencia neverbálnych a paralingválnych prostriedkov, ktoré môžu dokresľovať práve funkciu a význam výpovedí. Účastníci komunikačnej udalosti – zákazník (Z) = muž, VŠ, dôchodca, 62 r., zamestnankyňa telekomunikačnej spoločnosti (ZTK) = žena, SŠ, 25 r. – osobne sa nepoznajú.

Komunikát sme hodnotili z jazykovo-komunikačného pohľadu so zameraním na to, ako sa dosahuje komunikačná stratégia, ako sa napĺňajú komunikačné ciele: úroveň kooperácie,

---

[4] Opakujúce sa (spoločné) syntaktické javy sú ovplyvnené charakterom komunikačnej situácie a dotvárajú podobu bežnej variety; spravidla sa využívajú aj v hovorenej podobe spisovnej variety.

[5] Komunikačná situácia je dôležitá pre charakter komunikácie. Jednotlivé komunikačné situácie možno charakterizovať konfiguráciou vlastností: interpersonálnosť, súkromnosť, neoficiálnosť, nepripravenosť, bezprostrednosť, priamy (vizuálny) kontakt/sprostredkovaný kontakt, úroveň poznania sa komunikantov.

V komunikačnej situácii výraz a význam ovplyvňuje skúsenostný, jazykový, situačný kontext, úroveň referencií a sociálne vzťahy medzi komunikantmi.

nadväzovanie/ukončovanie kontaktu, ochota komunikovať, presviedčanie, zdvorilostné prvky a ako sa na týchto zámeroch zúčastňujú syntaktické prostriedky: opakovanie, opravy/ rektifikácie, parafrázovanie, elipsy, vsuvky, neukončenosť a neúplnosť výpovedí, doplňovanie a pripájanie, vety podľa vlastností gramatického jadra vety; sloveso ako nositeľ informácie a ako nositeľ predikačných kategórií – verbocentrická teória, fungovanie neplnovýznamových slovies v pozícii nositeľov predikácie.

Téma: zákazník sa prišiel opýtať, či treba zaplatiť faktúru, ktorá prišla poštou a je adresovaná jeho dcére momentálne pôsobiacej v zahraničí, pretože platba sa mala realizovať cez e-banking. V transkripte boli použité tieto značky: ☐pauza vo výpovedi – // ukončenie výpovede – ↑stúpavá intonácia – ↓klesavá intonácia – ☺ otázka – ▸vstup do reči – ??? potenciálne neverbálne signály.

Z: môžem ↑☺ dobrý deň ☐ ja mám len dotaz // dcera dostala ↑☐ / dostala teda ↑???? si to zriadila u vás↑☐/ a teraz nevieme, či to ona má platiť ☐ alebo už je to zaplatené ↑☐ alebo čo to ☐ /

ZTK: samozrejme ☐ treba to zaplatiť ↑☐//

Z: no ↑☐ ale tu som nenašiel nikde ☺ či si to náhodou nesťahujete sami ☐ alebo ako to je ☐ / a potom číslo účtu som tu ale nevidel ☐ len nejaký variabilný symbol ☐ a ☐ //
(pracovníčka si prezerá predložený doklad)

ZTK: posaďte sa ☐ nech sa páči ☐

Z: no ja som myslel že to je ☐ // ??? takže ☐ len alebo je tam niekde to číslo účtu ☐ že by som ☐ /

ZTK: ano ☐ / číslo účtu máte písané tuna hore ☐ /

Z: aha ☐ /??? zaplatíme to cez internet ☐ a hotovo ☐ // bankové spojenie ☐/ a jasne ☐/ ???

ZTK: neviete mi povedať náhodou rodné číslo ☐ /

Z: to teda neviem ☐ / to teda neviem ☐ / narodila sa ☐ / osemnásteho ☐ /☐ prvý ☐ / osemdesiat dva ☐ / ??? to druhé čís posledné číslo ☐ to neviem ☐ / a to je treba ☐ /

ZTK: ??? lebo pani si zvolila spôsob platby ☐ teleplatba ☐ takže sa jej to uhradí z jej účtu ☐ / malo by sa jej to uhradiť z jej účtu ☐☐ takže treba na to dať pozor ☐ ona tuná nie je ☐ /

Z: momentálne nie ☐ /
ZTK: momentálne nie ☐ / nuž ona si dala spôsob platby z účtu ☐ takže by sa to malo uhradiť z jej účtu ☐ /
Z: takže ☐☐ / takže netreba ☐/ nič ☐ / malo by to bežať ☐☐ /
ZTK: faktúra bola splatná dvadsatieho ôsmeho desiaty ☐ takže to už je zrejme uhradené ☐/
Z: aha ☐ a vy to tu nemôžete zistiť ☺☐
ZTK: nie ☐ pretože mi neviete povedať rodné číslo ☐ /
Z: aha ☐ /
ZTK: ???
Z: tak jedine tak ☐ /
ZTK: ale malo by to byť uhradené ☐ lebo ma nepúšťa už ani cez sumu ☐ čiže suma tam už taká nie je na úhradu ☐ / čiže pravdepodobne by to malo byť uhradené ☐/
Z: dobre ☐ /
ZTK: malo by to byť v poriadku ☐ /
Z: dobre ☐
ZTK: lebo to je už dvadsiateho ôsmeho desiaty ☐ / to je už ???
Z: no ☐/ a /☐ / práve preto že tu nebola ☐ / tak ☐/☐
ZTK: ????
Z: no ☐ / že ona ☐ / býva v Kolíne ☐ toto prišlo sem ☐ ja som to neotváral ☐/
ZTK: aha ☐ / no ☐ / malo by to byť uhradené ☐ je to v poriadku ☐ / zrejme si to dala uhradiť ???? takže by to malo byť v poriadku ☐/
Z: dobre ☐ / fajn ☐ ďakujem pekne dovidenia ☐/
ZTK: dovidenia ☐//

Za bezpríznakové prostriedky spontánnych hovorených komunikátov sme pokladali: opakovanie informácií, defektné syntaktické konštrukcie, frekvenciu slovesa, kondicionál.

Neutrálne prostriedky sú tie, ktoré možno využiť v hovorených komunikátoch bez ohľadu na to, či ich primárna forma bola písomná alebo ústna. K nim možno zaradiť: expletíva, uvádzacie slová, kontextovú elipsu, uvádzacie formulky, podraďovacie súvetia.

Príznakové prostriedky tvoria súbor syntaktických javov využívaných primárne v spontánnych hovorených komunikátoch. Vzhľadom na ich funkciu v komunikácii ich možno označiť ako

pragmémy. Najvyššiu frekvenciu zaznamenali nasledovné prostriedky:

- expletíva: *no, tak, teda*
- uvádzacie slová: *no, aha, takže, tak, ale aj, ale, lebo* na začiatku výpovede majú vysoký glutinačný stupeň. Na začiatku replík vystupujú ako uvádzacie a hodnotiace častice, napr. *no, aha, takže, tak, ale, lebo (no ja som myslel, že to je; aha, a vy to nemôžete zistiť; takže netreba nič; tak jedine tak; ale malo by to byť uhradené; lebo to je už dvadsiateho ôsmeho desiaty*), ktoré majú úvodnú a opornú funkciu, vyjadrujú postoj, sú nositele modálnosti, môžu plniť fatickú funkciu.
- redundancia je charakteristická pre syntax hovorených komunikátov. Často ju možno nájsť nielen vo východisku výpovede, napr. *(neviem, či si to **náhodou** nesťahujete sami; neviete mi povedať **náhodou** rodné číslo; to **teda** neviem; čiže suma tam **už taká** nie je na úhradu)*, ale aj v jadre výpovede; na konci výpovedí sme používanie redundantných výrazov nenašli. V tejto pozícii predpokladáme ich výskyt pri persuazívnych výpovediach alebo pri kontrolných otázkach.
- redundancia môže mať aj podobu opakovania obsahovo totožných, no formálne modifikovaných výpovedí, napr. výpovede zamestnankyne telekomunikačného operátora. Súvisí to pravdepodobne s tým, že zákazník bol neoblomný a zamestnankyňa sa ho snažila presvedčiť: *takže sa jej to uhradí z jej účtu* → nasleduje zdvorilostná oprava *malo by sa to uhradiť z jej účtu, takže by sa to malo uhradiť z jej účtu; takže to už je zrejme uhradené, ale malo by to byť uhradené, čiže pravdepodobne by to malo byť uhradené, malo by to byť v poriadku, malo by to byť uhradené, je to v poriadku, takže by to malo byť v poriadk*u. Opakovanie je častý jav vyskytujúci sa v hovorených prejavoch pri niektorých komunikačných funkciách (presviedčanie, argumentácia, sebaprezentácia).

Tieto prvky sú charakteristické pre každý dialóg, ktorý má rýchly priebeh, komunikant je buď v časovom strese, alebo jeho komunikačná kompetencia „má rezervy“. Otázkou je, či môžu ovplyvniť komunikačný zámer a komunikačnú stratégiu alebo len robia komunikát menej čitateľným?

- kontextová elipsa: *môžem (vojsť)? Takže netreba nič (robiť), malo by to bežať. Tak jedine ta (to je). To teda neviem (povedať).*
- kontaktové výpovede: Z: *dobre / fajn, ďakujem pekne, dovidenia/*
  po: *dovidenia ||*

- zdvorilostné formulky: Z: *môžem ???? dobrý deň, ja mám len dotaz /*
  po: *posaďte sa, nech sa páči* .
- formulácia komunikačného zámeru využijúc subjektívne členenie výpovede (jadro výpovede – východisko výpovede):

Z: *ja mám len dotaz / dcéra dostala / dostal teda ???? si to zriadila u vás / a teraz nevieme či to ona má platiť alebo už je to zaplatené alebo čo to /*

Komunikant Z pokračuje vo vysvetľovaní, pretože prvotne aplikované subjektívne členenie výpovede uplatnil z dôvodu urýchlenia komunikácie, ktoré v tomto prípade nebolo vhodné, pretože komunikantka ZTK reagovala na začiatku neprimerane, a to z dôvodu absencie potrebných referencií:

ZTK: *samozrejme, treba to zaplatiť/ ...*
ZTK: *???? lebo pani si zvolila spôsob platby, teleplatba, takže sa jej to uhradí z jej účtu/ malo by sa jej to uhradiť z jej účtu, takže treba na to dať pozor ...*
ZTK: *nuž ona si dala spôsob platby z účtu, takže by sa to malo uhradiť z jej účtu/ ...*
ZTK: *(faktúra bola splatná dvadsatieho ôsmeho desiaty), takže to už je zrejme uhradené ...*
ZTK: *ale malo by to byť uhradené, lebo ma nepúšťa už ani cez sumu, čiže suma tam už taká nie je na úhradu,/ čiže pravdepodobne by to malo byť uhradené/ ...*
ZTK: *malo by to byť v poriadku /...*
ZTK: *aha / no / malo by to byť uhradené, je to v poriadku/ zrejme si to dala uhradiť ???? takže by to malo byť v poriadku/*

Priebeh rozhovoru verne kopíruje komunikačnú situáciu, pre ktorú je typická spontánnosť tvorenia výpovedí, ich následnosť a

snaha o efektívnu komunikáciu, t. j. o rýchle a uspokojivé získanie odpovede na konkrétnu otázku *„Zaplatiť či nezaplatiť došlú faktúru?“*. Vzhľadom na to, že zákazník predpokladá pri zamestnankyni potrebné znalosti, domnieva sa, že zamestnankyňa má k dispozícii všetky relevantné informácie, upúšťa od vysvetľovania a formuluje otázku, na ktorú dostane aj odpoveď:

Z: *... ja mám len dotaz/ dcera dostala / dostal teda ???? si to zriadila u vás / a teraz nevieme či to ona má platiť alebo už je to zaplatené alebo čo to/*

ZTK: *samozrejme treba to zaplatiť /*

Samozrejme, že profesionálka by bez znalosti problematiky nemala odpovedať takto jednoznačne. Opäť je pragmaticky dôležitý prvok, potvrdzujúci známu premisu, že adresát si slobodne interpretuje získanú informáciu a aktuálne na ňu reaguje. Otázkou je, či výber jazykových prostriedkov / jazyka je v takýchto prípadoch len sprievodným javom, či nie je rozhodujúce to, ako komunikačný zámer pochopí komunikačný partner. Pri takejto analýze je dominujúcim determinantom komunikačná situácia a komunikačný zámer hovoriaceho.

V prípade, že komunikačný zámer diktuje výber a využívanie jazykových prostriedkov, interpretácia ich významu je často individuálna, pretože percipient si subjektívne „vysvetlí“ význam výpovedí. Nie je celkom jednoznačné, nakoľko ľubovoľná môže byť voľba jazykových prostriedkov a ako explicitné majú byť syntaktické konštrukcie, aby ich interpretácia na strane percipienta korešpondovala s komunikačným zámerom expedienta.

Klasické vymedzenie jazykovej a komunikačnej kompetencie komunikantov zrejme v tejto súvislosti nebude stačiť, pretože obom kompetenciám chýba prvok pragmatiky.[6]

[6] R. Carston/-ová (2000, s. 97) hovorí o diskurzovej kompetencii (*discourse competence*), pokladá ju za lingvisticko-pragmatickú kompetenciu prezentujúcu súbor princípov, ktoré na strane hovoriaceho „dohliadajú“ nad výberom syntaktických a referenčných volieb v určitom kontexte a na strane adresáta „dozerajú“ nad ich porozumením.

Funkčná syntax, ktorá bezpochyby veľmi dobre plní svoje poslanie, je založená na tom, že (premyslene) vybrané jazykové prostriedky v primeranej forme a vo vhodných vzťahoch (výraz) sú (vhodnými) nositeľmi informácie (význam) sprostredkovanej v zmysle výpovede. Takéto vetné konštrukcie je možné kategorizovať a vytvárať tak napr. vetné modely, alebo ich podľa gramatických a funkčných vlastností interpretovať v rámci existujúcich funkčných štýlov ako expresívne syntaktické konštrukcie (Findra, 2004a). Nevyriešenou však zostáva otázka, ako dokážeme interpretovať to, čo explicitne nie je, nemôže byť a hovoriaci ani nie je to schopný vyjadriť. Význam získava slovo vo výpovedi, resp. v kontexte (Findra, 2004b, 131 – 133), pričom kontext má byť dostatočný na to, aby význam, ktorý mal na mysli hovoriaci, dokázal akurátne dekódovať aj adresát. Znamená to rozumieť intonácii, deixám, významu spájacích prostriedkov, mať potrebnú mimojazykovú skúsenosť. Intonácia je paralingválny prostriedok, ktorý v ideálnej spontánnej komunikácii jednoznačne komplementuje význam oznamovacích a výzvových výpovedí. Stretávame sa tiež s výpoveďami, pri ktorých – z rôznych dôvodov – je náročné identifikovať súlad medzi oznámením majúcim podobu úplnej výpovede podčiarknutou konkluzívnou kadenciou, otázkou s antikadenciou či kadenciou a súvetnou konštrukciou so semikadenciou. Takéto prípady môžu vyvolať neprimeranú reakciu a nežiaduco ovplyvniť ďalší priebeh komunikácie.

Záznam komunikačnej udalosti dokumentuje, že kým zákazník sa temer kontinuitne udržiava v pozícii semikadencie, a tým si modeluje aj rolu „vinníka“, zamestnankyňa presvedčivo – využívajúc pragmatiku intoném – vysiela informácie, ktoré sa od nej očakávajú. Na dokreslenie situácie treba dodať, že zamestnankyňa sedí pri počítači, čo môže fungovať ako sekundárny mimojazykový faktor ovplyvňujúci jej komunikačnú kompetenciu. Svoju kompetentnosť podčiarkuje využívaním podraďovacích súvetí s vedľajšími vetami dôsledkovými a príčinnými a opakovaním slovných spojení:

ZTK: neviete mi povedať náhodou rodné číslo /...

*ZTK: ???? **lebo** pani si zvolila spôsob platby teleplatba, **takže** sa jej to uhradí z jej účtu/ malo by sa jej to*

uhradiť z jej účtu. ***takže*** *treba na to dať pozor. ona tuná nie je/...*

ZTK: *momentálne nie / nuž ona si dala spôsob platby z účtu,* ***takže*** *by sa to malo uhradiť z jej účtu / ...*

ZTK: *faktúra bola splatná dvadsatieho ôsmeho desiaty,* ***takže*** *to už je zrejme uhradené/ ...*

ZTK: *aha / no/ malo by to byť uhradené, je to v poriadku/ zrejme si to dala uhradiť ????* ***takže*** *by to malo byť v poriadku /*

Formálne sú vzťahy medzi súvetnými členmi vyjadrené hypotaktickými spojkami, vzťahy vo vetách sú aktualizované špecifickými prostriedkami referencie,[7] častokrát deixami. Deixy majú funkciu kompletizovať plnovýznamové výrazy, odkazovať na komunikačne relevantné komponenty výpovede, prípadne meniť význam aktuálnej komunikačnej situácie.

V sledovanom komunikáte sa v tejto pozícii opakovane využívajú temporálne, lokálne a personálne deixy, ktoré špecifikujú konkrétny príznak. Vzhľadom na situáciu a komunikačný zámer komunikantov robia tak jednoznačne, bez možnosti akýchkoľvek konotácií.

Z: *si to zriadila* ***u vás*** *– lokálna deixa – / a* ***teraz*** *– temporálna deixa – nevieme či to ona má platiť alebo* ***už*** *je to zaplatené – temporálna deixa – ale* ***tu*** *som nenašiel nikde ???? – lokálna deixa – a potom číslo účtu som* ***tu*** *ale nevidel – lokálna deixa – ona* ***tuná*** *nie je/ práve preto že* ***tu*** *– lokálna deixa – nebola*

ZTK: *číslo účtu máte písané* ***tuna hore –*** *lokálna deixa*

Z: ***ja*** *– personálna deixa – mám len dotaz / a teraz nevieme či to* ***ona****- personálna deixa – má platiť no* ***ja*** *– personálna deixa – som myslel že to je*

ZTK: *|nuž* ***ona****- personálna deixa – si dala spôsob platby*

[7] Referencia je vzťah jazykových výrazov, resp. celého textu k istému úseku objektívnej reality alebo aj k fiktívnemu obrazu, jeho zapojenie do času a priestoru. Ako ukazovatele tohto vzťahu fungujú: pomenúvacie a gramatické prostriedky + zámená + pragmatické (aj mimojazykové) prostriedky, encyklopedické vedomosti poslucháčov, znalosť predchádzajúceho textu.

z účtu
Z: *a **vy** – personálna deixa – to tu nemôžete zistiť*
...
***ona** – personálna deixa – / býva v Kolíne.*

Záver

V príspevku sa venujeme syntaxi hovorených komunikátov, pretože pri vymedzovaní bežného hovoreného jazyka syntax ako jazykový subsystém nemožno obísť. Na zvolenom komunikáte, ktorý reprezentuje početnú vzorku podobných rozhovorov, je vidieť, ako sa syntaktické jednotky v konkrétnych komunikačných situáciách dokážu prispôsobovať jazykovým i mimojazykovým okolnostiam. Nezodpovedanou naďalej zostáva otázka vymedzenia bežného hovoreného jazyka a hovorenej podoby slovenčiny. V týchto súvislostiach sa javí vhodné precizovať pojem hovorovosť a aktualizovať funkcie hovorového štýlu. To je úlohou teoretickej lingvistiky. Sociolingvistika môže serióznymi výsledkami výskumu argumentačne podporiť existenciu javov, prípadne ich existenciu spochybniť.

Zatiaľ sa pomerne preukázateľne ukazuje, že bežný hovorený jazyk existuje a nesie jednak prvky nespisovnosti, jednak prvky hovorovosti. Otázkou zostáva, či ho budeme vymedzovať ako fenomén, v ktorom dochádza k striedaniu variet (Slančová), alebo ako pragmatický štandard (Dolník) alebo ako útvar majúci systém (Krčmová), alebo ho budeme chápať ako variant národného jazyka (Bosák).

Pri takýchto úvahách nie je problém s akceptáciou dynamických zmien, ktoré nastávajú v niektorých jazykových subsystémoch, niektoré z nich dokonca „podporujú“ existenciu bežného hovoreného jazyka. Náročnejšie je to pri identifikácii syntaktických javov, pretože modifikácia vetných štruktúr spôsobená zmenou tradičného hodnotenia napr. gramatických slov, bez aplikácie funkčného a komunikačného prístupu a bez rešpektovania pragmatického pohľadu na ich fungovanie v komunikácii môže viesť k nepochopeniu na strane percipienta, k vzájomnému neporozumeniu, prípadne až ku komunikačnému konfliktu. Osobitnú pozornosť treba venovať slovesu ako dominantnému prostriedku hovorenej komunikácie.

Na to, aby sme komunikáty mohli komplexne posudzovať, je potrebné synkretizovať deskriptívnosť jazykovej analýzy zameranú klasicky na funkčnosť jazykových prostriedkov s explanáciou, ktorá umožňuje hodnotenie kvality výpovedí z pohľadu dosahovania komunikačného zámeru a komunikačnej stratégie, teda z evaluačnej úspešnosti komunikácie, pri čom možno úspešne aplikovať komunikačný prístup.

Zoznam bibliografických odkazov

BOSÁK, Ján. 1990. Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii.* Red. J. Horecký. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1990, s. 75 – 84.

BOSÁK, Ján. 1993. Skúmanie slovenčiny ako sociálno-komunikačného systému v slovanskom kontexte. *Slavica Slovaca*, 28, 1993, č. 1 – 2, s. 171 – 178.

BOSÁK, Ján. 1995a. Hľadanie nových ciest v teórii spisovnej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca 24*. Bratislava : STIMUL, 1995, s. 26.

BOSÁK, Ján. 1995b. Spisovné jazyky v pohybe : problematika ich opisu. *Jazykovedný časopis*, 1995, 46, č. 1, s. 23 – 36.

BOSÁK, Ján. 1997. Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. In: *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Sociolingvistica Slovaca 3. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : VEDA, 1997, s. 45.

CARSTONOVÁ, Robyn. 2000. The relationsship between generative grammar and (relevance-theoretic) Pragmatics. 2000. In: *Language & Communication* 20, Volume 20, Number 4, October 2000, s. 87 – 103. London : Elsevier, 2000.

DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia. 1998. *Textová lingvistika*. Bratislava : STIMUL, 1998.

DOLNÍK, Juraj. 1999. *Jazyk a hodnotenie.* 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Filologická fakulta, 1999.

DOLNÍK, Juraj. 2000. O prístupoch k spisovnej slovenčine. *Slovenská reč*, 65, 2000, č. 3, s. 151 – 159.

DOLNÍK, Juraj. 2007. *Súčasná spisovná slovenčina a jej problémy.* Bratislava : STIMUL, 2007. s. 27n.

FINDRA, Ján. 2004a. *Expresívne syntaktické konštrukcie.* Banská Bystrica : FHV UMB, 2004.
FINDRA, Ján. 2004b*. Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2004.
HIRSCHOVÁ, Milada. 2006. *Pragmatika v češtině*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2006.
HORECKÝ, Ján. 1991. Výpovedné akty v súčasnej slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca 20*. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa, 1991, s. 103 – 113.
JELÍNEK, Milan. 1984. Text a množiny konkurenčních výrazových prostředků. In: *Štylistické otázky textu..* Prešov : PF UPJŠ v Prešove, 1984, s. 27.
KAČALA, Ján. 1989. *Sloveso a sémantická štruktúra vety.* Bratislava : VEDA, 1989. ISBN 80-224-0048-3.
KOŘENSKÝ, Jan. 1993. Pojem gramatické změny a pojem synchronní dynamiky. In: *Języki słowiańskie wóbec współczesnych przemian w krajach Europy środkowej i wschodniej. Materiały konferencji z 23-25 IX 1992 r.* Ed. S. Gajda. Opole 1993. 292 s.
KRČMOVÁ, Marie. 1993. Proměny běžne mluveného jazyka velkoměsta. In: *Języki słowiańskie wóbec współczesnych przemian w krajach Europy środkowej i wschodniej. Materiały konferencji z 23-25 IX 1992 r.* Ed. S. Gajda. Opole 1993. 292 s.
MÜLLEROVÁ, Olga. 2000. Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů. In: *Tváře češtiny*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis 132. Ostrava : Ostravská univerzita, Filozofická fakulta 2000, s. 21 – 54.
NIŽNÍKOVÁ, Jolana. 2003. Vetnočlenský a valenčný prístup k skúmaniu syntaxe. In: *Tradície a perspektívy výskumu gramatiky na Slovensku.* Ed. M. Šimková. Bratislava : VEDA, 2003, s. 156 – 161.
ONDREJOVIČ, Slavomír. 1989. Jazykovedné štúdie. *Medzi slovesom a vetou. Problémy slovesnej konverzie*. Bratislava : VEDA, 1989.
ONDREJOVIČ, Slavomír. 2000. O otázke dominanty vety. In: *Človek a jeho jazyk 1. Jazyk ako fenomén kultúry*. Ed. K. Buzássyová. Bratislava :VEDA, 2000, s. 269n.
PAULINY, Eugen. 1943. *Štruktúra slovenského slovesa.* Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1943.
PATRÁŠ, Vladimír. 1990. *Hovorená podoba slovenčiny v Banskej Bystrici.* [Rukopis kandidátskej dizertácie.] Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1990, 274 s.
PATRÁŠ, Vladimír. 1995. Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky). In: *Sociolinguistica Slovaca.*

1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : Veda, 1995, s. 119 – 131.
PEKÁRIKOVÁ, Petra. 2006. *Jazyk v spontánnej komunikácii*. [Diplomová práca.] Banská Bystrica : FHV UMB, 2006.
Przemiany współczesnej polszczyny. Red. S. Gajda – Z. Adamiszyn. Opole 1994.
SLANČOVÁ, Dana – SOKOLOVÁ, Miroslava. 1994. Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca 23*. Bratislava : STIMUL 1994, s. 225.
TIBENSKÁ, Eva. 2000. Syntaktický systém súčasnej slovenčiny (v oblasti syntagmatiky a vetnej syntaxe) In: *Studia Academica Slovaca*, 29, Bratislava : STIMUL, 2000.

Príspevok je výstupom vedeckého grantu VEGA 1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny*.

Doc. PhDr. Jana KLINCKOVÁ, PhD.
Fakulta humanitných vied UMB
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
klinckova@fhv.umb.sk

KOMUNIKACE SLOVÁKŮ – VYSOKOŠKOLÁKŮ V ČR (SOCIOLINGVISTICKÝ PRŮZKUM)

Květoslava Musilová

COMMUNICATION OF SLOVAK UNDERGRADUATES IN CZECH ENVIRONMENT (SOCIO-LINGUISTIC PROBE)
The author presents partial results of her longitudinal research into Czech-Slovak and Slovak-Czech perceptive bilingualism, comparing the results of questionaire surveys carried out in 2005, 2007 and 2009 among Slovak undergraduates in the Czech Republic. Survey participants gave their subjective evaluation of the degree of their understanding written and spoken Czech texts and identified respective communication strategies. Statistical data analysis has shown that during the examined time there was no profound change in the communication between Czechs and Slovaks.
Key words: Czechs, Slovaks, perceptive bilingualism, communication, text understanding, bohemisms, dubbing, translation, xenophobia.

0. Téma vzájemné komunikace Čechů a Slováků je stále aktuální. Velmi výstižně pojmenovala tuto sociolingvistickou problematiku M. Nábělková jako „pokračovanie príbehu“ ve své monografii Slovenčina a čeština v kontakte (2008).

V našem referátu předkládáme výsledky „pokračování“ anketního průzkumu mezi Slováky studujícími na vysokých školách v Čechách a na Moravě. Chceme tak přispět k mapování „slovenské přítomnosti“ v českém prostředí v oblasti komunikace běžné, neformální, ale také oficiální a navázat tak především na studie O. Műllerové, J. Hoffmannové (2004) a M. Nábělkové (2005, 2008).

1. V současné době můžeme porovnat statistická data ze tří anketních šetření: první jsme realizovali na přelomu r. 2004 – 2005 s 94 studenty (dále jen A2005), porov. Musilová 2007, druhé na přelomu r. 2006 – 2007 se 132 studenty (A2007) a zatím poslední na přelomu r. 2008 – 2009 se 74 studenty

(A2009)[1]. Nevysoký počet respondentů nás sice neopravňuje k vyvozování obecně platných závěrů, které by se vztahovaly k celé komunitě slovenských studentů v ČR, považujeme však podobné „sondy" za užitečné z toho důvodu, že zachycují alespoň část názorů této naší cílové skupiny. Velmi cenné jsou pro nás také poznámky a postřehy studentů spontánně uváděné mimo zodpovídané otázky[2]; přestože je nelze vyhodnocovat statisticky, slouží jako ilustrační materiál k některým tematickým okruhům dotazníku a dotvářejí celkový dojem z těchto šetření. Z počtu 28 (většinou) uzavřených otázek vybíráme ty z nich, které korespondují s tématem této konference. Statistické hodnoty uvádíme v procentech validních, a to chronologicky od prvního šetření po třetí – přímo v textu (v závorce) nebo ve formě grafu[3].

1.1 Téměř všichni studenti se narodili na Slovensku a tam také mají své trvalé bydliště. V rodinné komunikaci používají nejčastěji slovenštinu, méně často nářečí a ojediněle maďarštinu nebo češtinu.

1.2 Doba pobytu u nás (t. j. na VŠ) se u jednotlivců velmi liší – od několika měsíců po 6 let. Většina studentů má k České republice nějakou bližší vazbu (příbuzné, kamarády, známé).

1.3 Rozhodujícím faktorem pro studium v ČR byla pro dotazované vyšší prestiž českých škol, ale také např. skutečnost, že v SR nebyli na školu přijati (průměrně 20 % studentů v každé anketě). Mnozí spatřují výhodu studia u nás v teritoriální blízkosti republik a také v neexistenci jazykové bariéry. Někteří studenti připomněli rovněž dlouholetou tradici studia Slováků na českých školách.

---

[1] Statistickou analýzu provedla RNDr. Milena Kršková z CVT UP v Olomouci. Poděkování patří také všem slovenským a českým studentům, kteří se na organizaci těchto anket podíleli.

[2] Citované komentáře uvádíme v autentické podobě.

[3] S ohledem na limitovaný rozsah příspěvku připojujeme grafy pouze k některým souborům odpovědí.

2. V českém prostředí spoluvytvářejí slovenští studenti dvojjazykovou komunikaci, kdy jednotliví mluvčí hovoří svou mateřštinou a vzájemně si dobře rozumějí.

2.1 Úroveň své percepční kompetence ve vztahu k češtině hodnotí respondenti jako bezproblémovou: většina z nich „rozumí vždy“ jak textům psaným (60 %, 60 %, 78 %), tak mluveným (64 %, 64 %, 79 %), zbývající procenta patří odpovědi „občas některému výrazu nerozumím“, viz grafy č. 1 a 2. Při zapisování českých přednášek (viz graf č. 3) studenti běžně „přepínají kód“: průměrně 30 % si zapisuje slyšený text slovensky, kolem 60 % smíšeně, t. j. slovensky s českými prvky; používání češtiny zdůvodňuje 21 letá studentka tím, že *čeština má kratšie slová → praktické na rýchle písanie* (FF UP, muzikologie, Olomouc, A2007).

graf č. 1

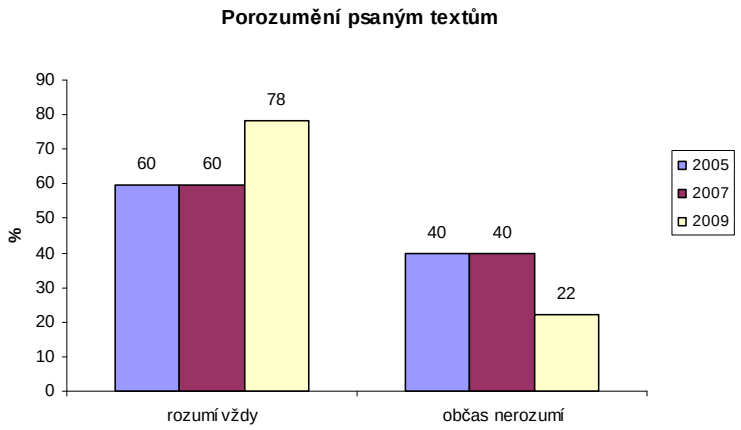

graf č. 2

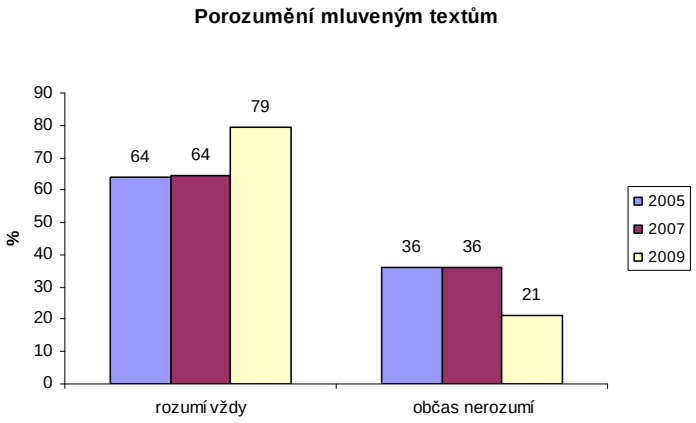

2.2 Blízkost obou jazyků je pro studenty výhodou také při komunikaci s českými vyučujícími: téměř třetina z nich používá výhradně svou mateřštinu, většina mluví „smíšenou formou“, t. j. slovensky s českými prvky, a někteří se snaží mluvit česky, viz graf č. 4.

2.3 Vstřícnost českých vyučujících ke slovenským studentům se projevuje také v tom, že většina z nich nevyžaduje vypracování seminárních, diplomových a jiných prací v češtině (85 %, 75 %, 80 %).

graf č. 3

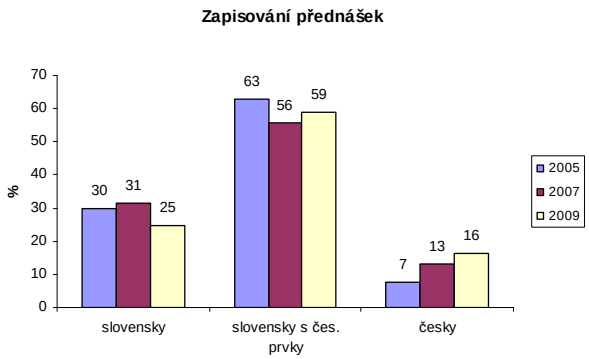

graf č. 4

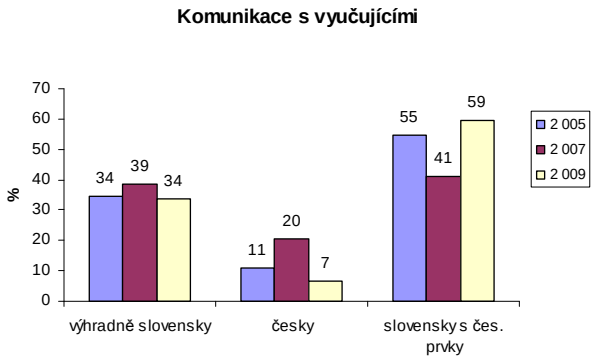

2.4 Také mimo výuku, v běžných komunikačních situacích, používají slovenští studenti svou mateřštinu: více než polovina jich mluví výhradně slovensky (62 %, 55 %, 61 %) a přibližně třetina slovensky s českými prvky. Pouze minimum studentů uvedlo, že hovoří česky (viz graf č. 5), např. 22 letá studentka uvedla tento důvod: *väčšinou používam češtinu v kontakte s malými deťmi, ktoré slovensky ťažko rozumejú a s cudzincami hovoriacimi česky* (VŠE FFÚ, Praha, A2007). O svých ambicích mluvit česky se další studentka vyjádřila takto: *Rada by som hovorila po česky, ale ešte som sa to za 4,5 roka nenaučila. Deti mi niekedy nerozumejú.* (23 let, LF UP, Olomouc, A2009)

graf č. 5

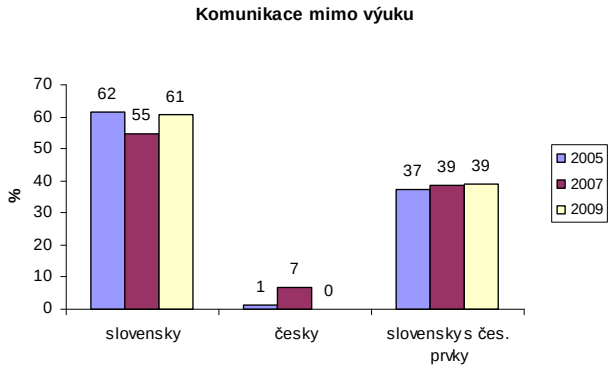

2.5 Vlivem českého prostředí užívá vysoké procento studentů některé české výrazy zcela „zautomatizovaně“, mimovolně (t. j. nezáměrně): mnozí respondenti je ani nenahrazují slovenským ekvivalentem (53 %, 38 %, 46 %), někteří studenti však svůj projev korigují (29 %, 36 %, 34 %). Přibližně třetině respondentů sdělili v této souvislosti jejich blízcí, že u nich zaznamenali změnu vyjadřování v důsledku delšího pobytu v ČR. Menší část studentů se domnívá, že žádné české výrazy neužívá. (Graf č. 6)

graf č. 6

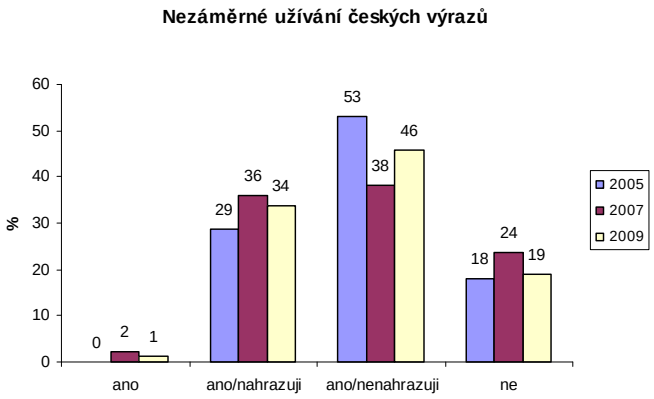

2.6 Ani při extrémní genetické blízkosti češtiny a slovenštiny nelze vyloučit možnost nedorozumění. Proto studenti uplatňují v některých situacích takovou komunikační strategii, kdy nahrazují ve svém projevu potenciálně nesrozumitelná slova vlastního jazyka výrazy jazyka majoritního (viz graf č. 7); např. 22 letý student medicíny napsal: *v komunikácii s pacientom alebo lekárom používam české slová, ktorých slovenský ekvivalent by dotyčný nemusel rozumieť, pr. kýla, játra, ledvina, leden …* (LF UP, Olomouc, A2009).

V dotaznících uváděli studenti především lexémy v obou jazycích odlišné, zvláště z odborného názvosloví (lékařské termíny: *zarděnky – ružienka, špičák – očný zub, jícen – pažerák, játra – pečeň, páteř – chrbtica, zánět – zápal,*

neštovice – kiahne, děloha – maternica, tlusté střevo – hrubé črevo, ledviny – obličky, právnické termíny: *trestní řízení – trestné konanie, trestní řád – trestný poriadok, hlavní líčení – hlavné pojednávanie*; ekonomické termíny: *nabídka – ponuka, poptávka – dopyt*; přírodovědné termíny: (rostliny) *jednoděložné, dvojděložné* – (rastliny) *jednomaternicové, dvojmaternicové*, *želva – korytnačka*, *velbloud – ťava* aj., ale také z každodenní komunikace: *tramvaj, „šalina“ – električka, kolej(e) – internát, nádraží – stanica, dříve – skôr, později – neskôr, sudý – párny, lichý – nepárny, tečka – bodka, polštář – vankúš, uklízet – upratovať, bruslit – korčuľovať, ručník – uterák, pokoj – izba, kartáček – kefka, tužka – ceruzka, žízeň – smäd, rampouch – cencúľ, rohlík – rožok, koblih – šiška, kapsy – vrecká, penál – peráčnik, holka – dievča*, *smyčka – sľučka*, pozdrav *nashle(d) – dovi*, názvy měsíců, ojediněle rovněž výrazy odlišné pouze hláskově: *řasenka – riasenka, kdy – kedy, knihovna – knižnica, máta –* m*äta,* dále zrádná slova *tisknout – tlačiť, tisk – tlač, hubený – chudý, dobrý – hodný* a citátové výrazy *jo!, ty vole! dobrý!, tohlensto, nechce se mi*, které přijali do své slovní zasoby nikoliv kvůli obavě z nedorozumění, ale pro ozvláštnění svého projevu, např. podle vyjádření jednoho studenta: *keď je české slovo výstižnejšie v danej situácii* (19 let, VUT Brno, A2005).

graf č. 7

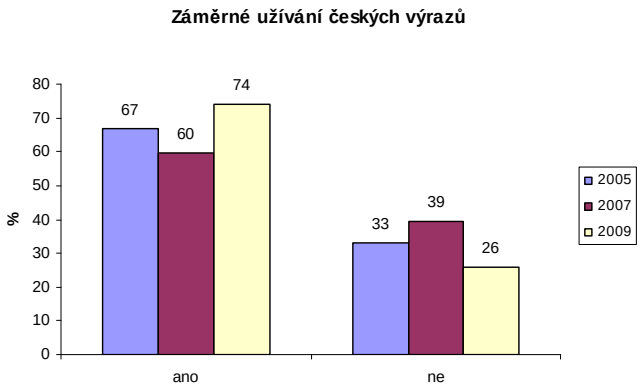

2.7 Většina respondentů se u nás setkala s jazykovým nedorozuměním: méně často (z důvodů zřejmých) ve výuce (39 %, 48 %, 47 %), porov. graf č. 8, častěji v běžné komunikaci (64 %, 57 %, 81 %), porov. graf č. 9. Pravděpodobně nešlo o nedorozumění zásadního charakteru, které by znemožnilo další komunikaci; oprávněně se můžeme domnívat, že častěji nerozuměli Češi Slovákům než naopak. Už před čtyřmi lety glosovali tento stav někteří respondenti, např. 19 letý student vyjádřil podiv nad tím, jak málo rozumí Češi slovenštině, slovy: *mäta – máta – tak toto mi niekto nerozumie* (VUT, A2005); jeho kolega popisuje možný problém takto: *Občas mi Česi nerozumejú, možno je to výslovnosťou.* (19 let, VUT Brno, A2005)

graf č. 8

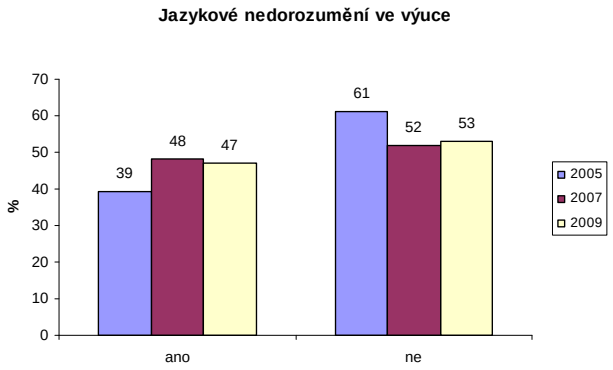

graf č. 9

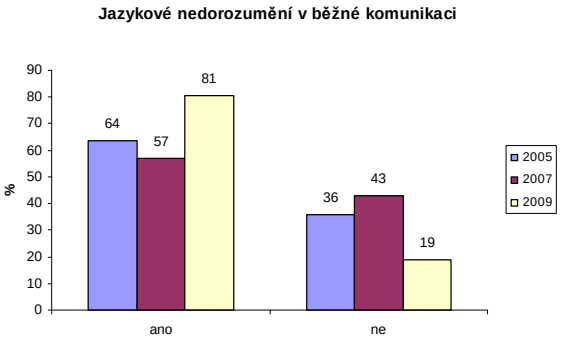

3. Jeden z okruhů otázek zjišťoval názory studentů na překládání z češtiny do slovenštiny a naopak; většině z nich připadá zbytečný, zvláště pokud jde o překlady z češtiny do slovenštiny. Zároveň však někteří respondenti ve svých komentujících poznámkách reflektovali tu skutečnost, že u mladší generace (především české) klesá úroveň porozumění blízkému jazyku; 23 letý student naznačil i nepříznivou prognózu spojenou s překládáním: *preklad je nutný pre mladú generáciu, ale tým sa priepasť medzi jazykmi zväčšuje* (LF UP, Olomouc, A2009)

3.1 Za nutný považuje překlad české literatury do slovenštiny jen mizivé procento respondentů (3 %, 5 %, 1 %), přibližně jedna čtvrtina však nemá vyhraněný názor (graf č. 10).

3.2. Obdobné hodnocení se vztahuje také na dabing. Především slovenský dabing českých filmů vnímají respondenti jako zbytečný a rušivý, viz graf č. 11.

graf č. 10

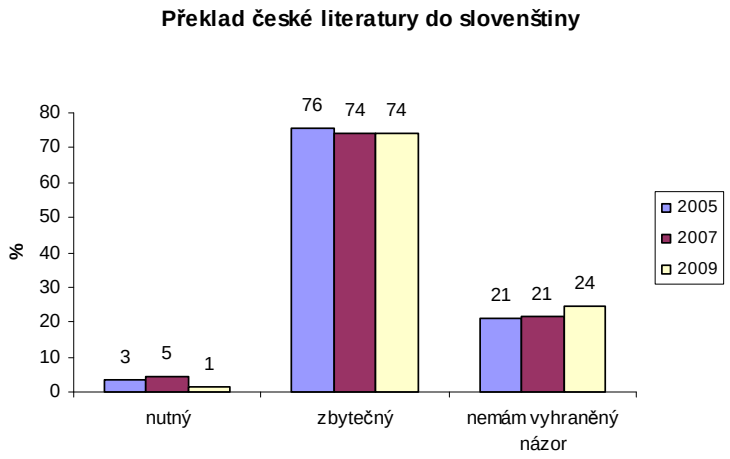

graf č. 11

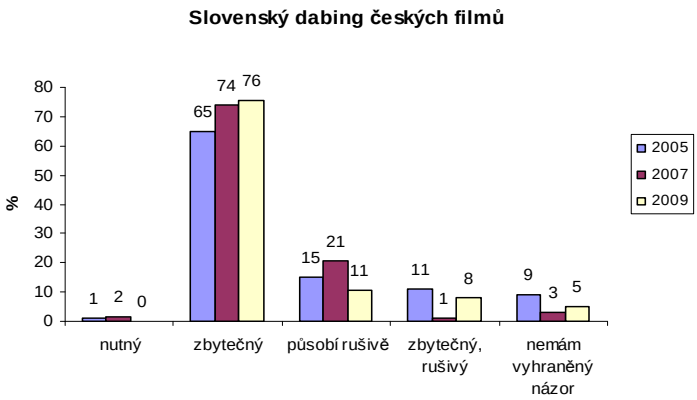

4. Respondenti vyjadřovali také svůj vztah k užívání kontaktových jazykových jevů – bohemismů, ve slovenštině (graf č. 12). Odpovědi „neškodí slovenštině“ (29 %, 45 %, 34 %) a „obohacují slovenštinu“ (19 %, 14 %, 27 %) tvoří většinový názor na tuto část slovní zásoby. Své výhrady vůči bohemismům projevila zhruba pětina dotazovaných (17 %, 20 %, 19 %); někteří respondenti připojili ještě zdůvodnění tohoto svého postoje, např. *škodia, keď nahrádzajú slová, neškodia, pokiaľ dopĺňajú slovnú zásobu* (19 letý student VUT, Brno, A2005).

graf č. 12

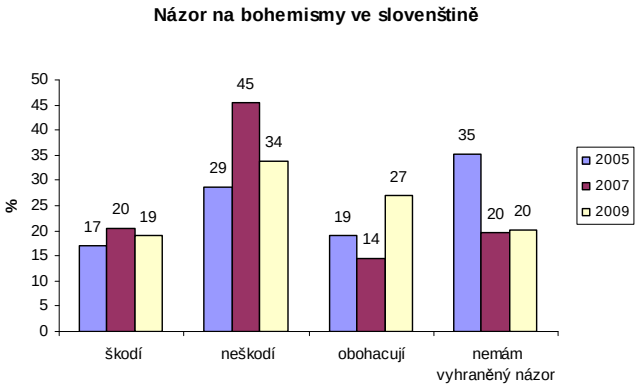

5. Vedle faktorů jazykových mají důležité místo ve vztazích různých etnik také faktory mimojazykové. Slovenští studenti netvoří na našem území uzavřené společenství, stýkají se jak se svými krajany, tak ve velké míře rovněž s Čechy. Sledují kulturní, sportovní, politické a zvláště hospodářské dění u nás. Přestože mají Češi podle agentury STEM a dalších zdrojů dlouhodobě (tradičně) pozitivní vztah ke Slovákům, setkali se bohužel někteří naši respondenti s xenofóbií vůči jejich osobě (graf č. 13); jako nejčastější důvod uváděli emočně vypjaté situace při společném sledování sportovních utkání českých a slovenských týmů, ale také problémy v souvislosti s nedostatkem ubytovacích kapacit na kolejích. Ještě závažnější konflikt popsal 18 letý student: *Pani na stanici mi odmietla vydať žiacky preukaz na české dráhy, lebo „slovenskí študenti vyciciavajú ČR“* (MatFyzF UK, Praha). Respondenti vnímají jako projev xenofóbie také to, když Češi předstírají, že jim nerozumí; takovou situaci vystihují slova 24 leté studentky: *Niekedy mám pocit, že mi ľudia aj keď rozumejú – mi nechcú rozumieť. Najčastejšie sa mi to stáva v obchode. 50-nici si myslím že so slovenčinou by nemali mať problémy* (LF UP, Olomouc, A2005).

graf č. 13

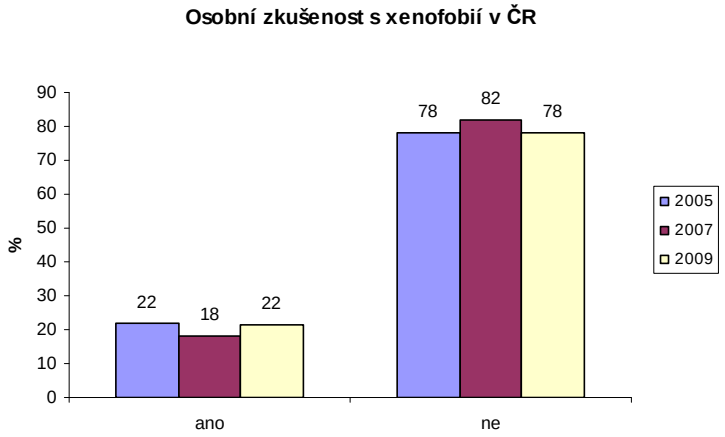

6. Při porovnání jednotlivých proměnných ze všech tří anket se podle očekávání ukázala statisticky významná závislost u „délky pobytu v ČR“ ve vztahu ke „změně vyjadřování vlivem češtiny“, ke „kontaktům ve volném čase“ a k „setrvání v ČR“.

graf č. 14

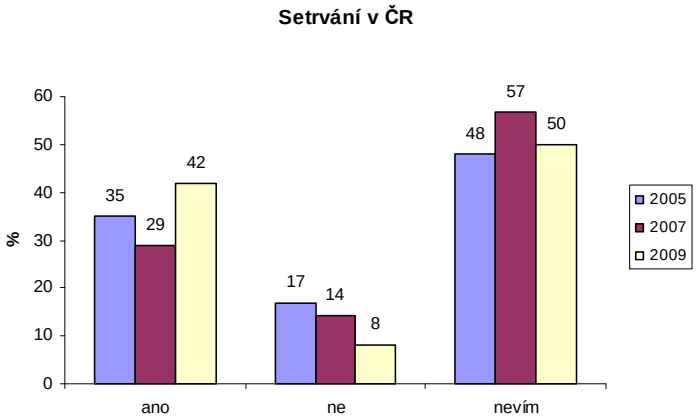

7. Na základě výsledků našich dosavadních anket můžeme konstatovat, že slovenští vysokoškoláci nemají problémy s komunikací v českém prostředí. Mnozí z nich chtějí po ukončení studia najít zaměstnání právě v České republice (viz graf č. 14). Takové rozhodnutí vyjádřili v dotazníku především studenti, kteří u nás studují déle než dva roky. Kromě neexistence jazykové bariéry je motivem setrvání v ČR především jejich přesvědčení, že zde najdou lepší pracovní uplatnění (navíc s lepším finančním ohodnocením) než na Slovensku. Je tedy reálný předpoklad, že nadále zůstanou oba naše jazyky v přímém kontaktu.

Literatura

MUSILOVÁ, Květoslava. 2006 Slovenští vysokoškoláci v ČR (výsledky ankety) In: *Česko-slovenská súčasnosť a česká slovakistika*. Ed. M. Nábělková, J. Pátková. Praha : FF UK 2006, s. 131 – 141.

MÜLLEROVÁ, Olga, HOFFMANNOVÁ, Jana. 2004. Kontakt češtiny a slovenštiny v rodinné komunikaci. Problematika idiolektu. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : UMB, 2004, s. 387 – 396.
NÁBĚLKOVÁ, Mira. 2005. Slovenská prítomnosť v súčasnej českej (jazykovej) situácii. In: *Eurolitteraria & Eurolingua* Ed. O. Uličný. Liberec : KČL TUL 2005, s. 250 – 260. ISBN 80-7372-040-X
NÁBĚLKOVÁ, Mira. 2008. *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava : VEDA 2008. 364 s. ISBN 978-80-224-1060-1

PhDr. Květoslava MUSILOVÁ, Dr.
Pedagogická fakulta UP
Katedra českého jazyka a literatury
Žižkovo nám. 5
774 01 OLOMOUC
ČESKÁ REPUBLIKA
kveta.musilova@iol.cz

PROFESNÍ JAZYK TŘINECKÝCH ŽELEZÁREN

Irena Orszulik

PROFESSIONAL LANGUAGE IN THE TRINEC STEEL WORKS
The author submits an introductory study related to the topic of the dominating language code in the Trinec Steel Works from the point of view the theory of language management. She finds out that the universal medium of communication is the professional language (slang) characterized by numerous German professionalisms within the system of Silesian-Polish dialect. She considers important the fact that the professional language used to be and still is used at all the production and management levels, including the top management.
Key words: Language management, language situation, language in professional use, dialect, language policy, Germanism in Silesian-Polish dialect , language planning.

Jazykový kód Třineckých železáren

Užití němčiny je v Třineckých železárnách (dále TŽ) spojeno s dlouholetou tradicí, která byla dána jednak německou kulturou původních majitelů železáren a na němčinu orientovaných a do Třince přesídlených hutních specialistů, jednak původní technikou a technologií, která byla do značné míry německého původu nebo nesla německé názvy, jednak posílením role němčiny v období okupace území Říší, kdy se Třinec stal součástí říšského území a používání polštiny bylo v tomto prostoru tvrdě potlačováno. Německá slova byla přebírána především slezsko-polským dialektem, jehož mluvčí tvoří základ profesního společenství těch, kteří tento jazyk přinejmenším v pracovním prostředí běžně užívají.

Germanismy se staly integrální součástí slezsko-polského dialektu do té míry, že během dlouhých generací vytvořily v prostředí Třineckých železáren profesní jazyk zaměstnanců na

všech úrovních. V tomto smyslu využíváme Wandruszkovu[1] teorii interlingvistiky, která nám umožňuje nahlížet na tento kód jako na jeden z možných slezsko-polských jazyků. Navíc jde o teorii, která považuje každou variantu této skupiny nářečí za samostatný jazyk. V kontextu železáren v Třinci pak lze snadněji uchopit nástroj jazykové komunikace, aniž jsme nuceni složitě dohledávat definice poměrně nepřehledných variant nářečí.

Jazyková situace v TŽ je ve stálém vývoji, u něhož však lze předpokládat postupnou nivelizaci a náhradu germanismy naplněného slezsko-polského dialektu češtinou a angličtinou. Pojmenování slezsko-polský dialekt používáme tedy ve velmi obecné rovině ve smyslu autonomního jazykového kódu, který používají mluvčí určitého teritoria v běžné komunikaci. Jedná se o identifikační prvek s územím, kulturou, rodinou a tradicí.[2]

Obměna techniky a technologií sebou nese velké množství anglicismů, rovněž management vzhledem ke své internacionalizaci začíná preferovat komunikaci v anglickém jazyce. Nyní pozorujeme postupný zánik jazyka velké skupiny polských, českých a slovenských zaměstnanců, totiž těch, kteří pro svoji profesní, ale také sociální komunikaci využívají německých profesionalismů. Hlavní provozy Třineckých železáren jsou soustředěny v jediné lokalitě na území města Třince, jejich rozloha činí 500 ha. Kromě vlastní tradiční výroby zajišťuje si podnik také železniční přepravu v rámci svého areálu. Železniční síť představuje 130 km.

V současné době je profesní slang využíván především v provozech oceláren, vysokých pecí, válcoven, druhotných surovin, dopravy a údržby. Dále i v dceřiných společnostech nacházejících se v areálu TŽ: Slévárny Třinec, a.s., Energetika Třinec, a.s., Refrasil, s.r.o. Strojírny Třinec, a.s., D5, a.s.

Se svým týmem spolupracovníků věnujeme již delší dobu pozornost komunikačnímu médiu sociální skupiny (society),

---

[1] WANDRUSZKA, M. 1971. *Interlingvistik. Umrisse einer neuen Sprachwissenschaft.* München, 1971.

[2] KADLUBIEC Jan Daniel, RACVLAVSKÁ Janina. 2009, s. 30 – 31.

která v provozech železáren užívá profesní jazyk (ve smyslu interlingvistiky)[3], jehož podstatnou charakteristikou je velké množství germanismů. Tato německá slova byla přebírána především slezsko-polským dialektem, jehož mluvčí tvoří základ profesního společenství těch, kteří tento jazyk přinejmenším v pracovním prostředí běžně užívají.

Vzhledem k současnému stavu studovaného jazykového média, jeho předpokládanému zániku, shromažďujeme co nejvíce dokladů o jeho fungování v prostředí železáren: hodláme uchovat v co největším rozsahu obraz tohoto jazykového kódu, který se stává jedinečným svědectvím jazykového vývoje mikroregionu Těšínského Slezska. Zaznamenáváme především slovník železárenské society. Postupně jsme dospěli k poznání, že bude účelné prostudovat také užívání jazyka a jeho pozici komplexně, v celé sociální struktuře třineckých železáren – včetně vrcholového managementu.

Ověřili jsme si totiž, že slezsko-polský dialekt, prostředí, v němž se koncentrovalo nejvíce odborných (provozních) germanismů, slouží jako nástroj základní jazykové komunikace naprosté většině polských zaměstnanců, včetně managementu na všech úrovních. Rozhodli jsme se proto, že ve stávající fázi výzkumu použijeme či vyzkoušíme metodu jazykového managementu, jeho procesuální stránky. Na úrovni makro a mikromanagementu, zhruba tak, jak tento obor definuje Neústupný.[4] Ten považuje státní instituce za úroveň makromanagamentu, méně komplexní sociální systémy za rovinu mikromanagementu.

---

[3] WANDRUSZKA, M. 1971. *Interlingvistik. Umrisse einer neuen Sprachwissenschaft.* München, 1971.

[4] *Language planning taking place at the level of the state or language planning performed by state/governmental institutions may be referred to as macro planning. However, it is evident that language is also planned by less complex social systems, which is why the term micro planning has come to be used,* s. 307.

Pro svou studii považuji za vhodné využití koncepce Neústupného, který předpokládá pět stadií jazykového managementu:

(a) V interakční situaci vznikají odchylky od norem jednání (*deviation*).
(b) Těchto odchylek si mluvčí povšimnou (*noting*).
(c) Takové odchylky hodnotí negativně či pozitivně (*evalution*).
(d) Za účelem úpravy hodnocených odchylek vybírají akční plán (*adjustment design*)
(e) a ten realizují (*implementation*).

Neústupný uvažuje, že *„proces jazykového managementu může být ukončen v kterémkoli stadiu. Například v interakci se objeví odchylky od norem, ale nikdo si jich nepovšimne. Nebo odchylky mohou být povšimnuty, ale nejsou hodnoceny apod.*“[5]

Interakční situace je v železárnách založena na uznání námi studovaného profesního jazyka prakticky na všech úrovních řízení. Ve snaze zjistit, jak je jazyk přijímán v provozech a administrativě obecně, připravili jsme dotazník, na který nám odpověděli pracovníci středního, vyššího i vrcholového managementu. Jeden z nich působí jako oficiální překladatel – němčinář. Jeho postoje a svědectví považujeme navíc za jazykově kompetentní.

Úředním jazykem Třineckých železáren je jazyk český, jeho akademická varianta, která určuje pravidla vnitřní komunikace psaného i mluveného jazyka. V České republice nemáme jazykový zákon jako takový. Vysvětlení podává na webu Karel Oliva, ředitel Ústavu pro jazyk český ČAV ČR: *„Jazykový zákon je naší době nepřiměřený prostředek. Čeština není vystavena žádnému nebezpečí zániku, a není proto potřeba ji chránit pohrůžkami zákonných sankcí. Tak jako nevydáváme zákony na to, jak se mají lidé třeba oblékat, bylo by nevhodné, aby se násilně regulovalo používání jazyka.*“[6] Toto stanovisko nekomentujeme, ale je pro nás výchozí situací jazykové

[5] NEÚSTUPNÝ, J., 2002, s. 436.

[6] http://www.ujc.cas.cz/oddeleni/index.php?page=dottyd200

interakce, je v souladu s níže uváděnou definicí Neústupného makro úrovní jazykové komunikace v železárnách.

Spolu s češtinou tam může jako závazné jazykové médium sloužit také spisovná polština – také tento jazyk považujeme za součást oficiální jazykové komunikace. Na této úrovni však zaznamenáváme základní odchylku od normy (deviation): jak spisovná čeština, tak i polština jsou závazné jen v oficiálních dokumentech a při slavnostních příležitostech, především v kontaktu oficiální reprezentace železáren s veřejností, tj. zástupci města, státní správy apod. Ve funkci jednacích jazyků svoji prioritu ztrácejí, a to na všech úrovních výroby i správy. Převládající normou se stává slezsko-polský dialekt, za určitých podmínek (při popisu některých výrobních postupů a problémů) naplněný množstvím germanismů, většinou odborných termínů. Profesní jazyk výroby (jak uvedeno výše) proniká prostřednictvím slezsko-polského dialektu i do vrcholového managementu podniku. Nikoliv nahodile, ale jako součást odborné komunikace.

Výsledky dotazníkového šetření

V námi zpracované anketě potvrzují tuto skutečnost dotazovaní pracovníci středního i vrcholového managementu. Jak jsem se již zmínila, v této studii využívám trojí expertizní stanovisko – jde o tři generačně odstupňovaná svědectví: střední úroveň řízení (technik a překladatel němčinář, stáří 55 let, označujeme zkratkou Kw), vedoucí jednoho z menších provozů (vyšší management, stáří 45 let, označujeme Sz) a bývalý vedoucí významného provozu (vrcholový management, 70 let, označujeme Zm). Všichni tři jsou polské národnosti a velmi dobře ovládají slezsko-polský dialekt, stejně tak jsou velmi dobře obeznámeni s profesním jazykem Třineckých železáren.

Respondent Sz – vyšší management, stáří 45 let

Jaký byl(je) vztah managementu k profesnímu slangu, kterým se hovořilo (hovoří) v některých provozech TŽ? **Nejsou výhrady k používání v osobním kontaktu, písemně se nepoužívá**.

1) Existují(existovaly) kroky managementu TŽ, které upravovaly užití germanismů v TŽ (nařízení, vyhláška, doporučení, školení)? **Ne**.
2) Jaký byl vztah středního managementu (např. Hed. mistr) k jazyku, kterým se takto hovořilo? **Hovorově se používá**.
3) Předpokládáme, že management se přizpůsoboval užití profesního jazyka u dělnických kategorií. **Ano**.
4) Předpokládáme, že top management se přizpůsoboval jak spisovné normě (německé, české, polské), tak i profesnímu slangu. **Zpravidla ano, pokud osoba pochází z regionu**.

Pro doplnění k bodu 5): osobami pocházejícími z regionu se myslí ti členové vrcholového managementu, kteří při jednání aktivně využívají profesní slang/jazyk.

Obdobně odpovídá na tytéž otázky dotazník respondent Kw – střední úroveň řízení (technik a překladatel němčinář, stáří 55 let).

1) Jaký byl(je) vztah managementu k profesnímu slangu, kterým se hovořilo (hovoří) v některých provozech TŽ? **V podstatě ho přijímal**.
2) Existují(existovaly) kroky managementu TŽ, které upravovaly užití germanismů v TŽ (nařízení, vyhláška, doporučení, školení)? **Nevím o tom, nesetkal jsem se s tím, neslyšel jsem o tom**.
3) Jaký byl vztah středního managementu (např. Hed. mistr) k jazyku, kterým se takto hovořilo? **Všechno záleželo na tom, odkud tento člověk pocházel**.
4) Předpokládáme, že management se přizpůsoboval užití profesního jazyka u dělnických kategorií. **Ano, avšak minimální procento se nepřizpůsobovalo**.
5) Předpokládáme, že top management se přizpůsoboval jak spisovné normě (německé, české, polské), tak i profesnímu slangu. **Platí stejné jak výše uvedeno**.

Třetí respondent, bývalý člen vrcholového managementu (Cm), se ve svých odpovědích příliš neodlišuje, ale potvrzuje, že profesní jazyk železáren/slang byl bez větších výhrad akceptován naprostou většinou řídících pracovníků také na oficiálních jednáních. Uvádím jen odpovědi:

1) **Běžně jsem používal často i na výrobních poradách vedení.**
2) **Nebylo žádné nařízení.**
3) **Většina takto hovořila.**
4) **Komunikace managementu probíhala prakticky jen jazykem slangovým.**
5) **Ano, přizpůsoboval se.**

Dotazník odpovídá rovněž na bod c) v řazení Neústupného, který zní: Takové odchylky hodnotí negativně či pozitivně (*evalution*). Otázka v dotazníku: Jaký byl (je) vztah managementu k profesnímu slangu, kterým se hovořilo (hovoří) v některých provozech TŽ? Kw (němčinář) odpovídá: 1) Nejsou výhrady k používání v osobním kontaktu, písemně se nepoužívá. Sz (člen managementu): 1) V podstatě ho přijímal. Charakteristická je odpověď Zm, vysokoškolsky vzdělaného odborníka: 1) Běžně jsem používal i na výrobních poradách. 3) Většina takto hovořila. 4) Komunikace managementu probíhala prakticky jen jazykem slangovým.

Obecně lze tedy konstatovat, že podnikový management bez větších výhrad přijímal užití profesního jazyka, tj. jazyka, jehož důležitou součást tvoří germanismy (a nezkoumáme v této etapě jejich historický a sociální původ), jako součást vnitropodnikové profesní komunikace.

Příklady germanismů v profesní komunikaci TŽ

Při sbírání jazykového materiálu jsme se zaměřili na hutníky-seniory, kteří nastoupili do dělnických profesí TŘ v období po 2. světové válce. Podařilo se nám shromáždit ukázku jazykového kódu z provozu válcoven (Karol Świenczyk 1954 – 1998, Rudolf Hajduk 1951 – 1983) a provozu uhelného prádla (manželé Macurovi 1964 – 1994). Třídění jazykového materiálu provádím v této fázi podle kriterií, které se mi při daném množství a vhledu do problematiky jeví jako nejvhodnější. Nicméně jsem přesvědčena o tom, že postupně s přibývajícím jazykovým materiálem bude propracován preciznější způsob.

Jako nejlépe uchopitelné se mi při rozhovorech s hutníky seniory jevilo názvosloví jednotlivých provozů, profesí a názvosloví z oblasti údržby (nástroje), kde se germanismy objevovaly výlučně, někdy byla snaha ze strany respondentů najít příslušný český ekvivant nebo se pokousili o překlad do spisovné němčiny nebo polštiny. Opět se odvoláváme na teorii jazykového management ve smyslu Neústupného[7]: v interakci vznikly odchylky od norem jednání (*deviation*), (b)Těchto odchylek si mluvčí povšimnou (*noting*), (c)Takové odchylky hodnotí negativně či pozitivně (*evalution*).

Zachytili jsme rovněž celé výpovědi, kde respondenti na otázku: „Popište vaší práci, vyprávějte, co jste přesně dělal, jak začínal váš pracovní den, kdo vám pomáhal, s čím jste pracoval, atd.“, vyprávěli příběh už bez potřeby pozitivního či negativního hodnocení (*evaluation)*. V některých případech se pozastavili nad užitím příslušného názvosloví ve snaze prohloubit interakci s posluchačem.

Příklady:

Rudolf Hajduk 1951 – 1983, válcovny:

.... Jo wyciongol z pieca, wyciongalo se to na **wozik** ... no **rolgang**, a ku tymu byly taki **paki**, no **heble** wiycie.

Karol Świenczyk 1954 – 1998, válcovny:

... Majster **tajlowol**....., **rozdzielowol** robote na kolegow a helfrow.

Názvosloví provozů TŽ

Dialekt	Němčina	Čeština
Kolowesz	e Kohlenwäsche	uhelné prádlo, prádlo uhlí, pračka uhlí
Sztalwerk	s Stahlwerk	ocelárna
Walcwerk	s Walzwerk	válcovna
Gizernia	e Gießerei	slévárna
Ferker	r Verkehr	doprava

[7] NEÚSTUPNÝ, J., 2002, s. 436.

Kantynia	e Kantine	kantýna
Betryb	r Betrieb	závod, provoz
Abtajlung	e Abteilung	oddělení
Gaswesz	e Gaswäsche	prádlo plynu, plynové prádlo, pračka plynu
Mitelloch	e Mittelstrecke	střední trať
Ślosarnia	e Schlosserei	zámečnická dílna
Warsztat	e Werkstatt	dílna
Dyrekcja	e Direktion	ředitelství
Magazyn	s Magazin	sklad
Kolplac	r Kohlenlagerplatz	skládka uhlí
Szrotplac	r Schrottplatz	skládka šrotu, šrotiště
Sztreka	e Strecke	trať
Forsztrek	e Vorstrecke	přední trať

Názvosloví profesí

Dialekt	**Čeština**	**Němčina**
Forarbajter	r Vorarbeiter	předák
Helfer	r Helfer	pomocný dělník
Majster	r Meister	mistr
Ślosorz	r Schlosser	zámečník
Drejer	r Dreher	soustružník
Szmyrantka	r Schmierer	mazač, femininum *mazačka*
Walcyrz Forwalcer	r Walzer r Vorwalzer	valcíř valcíř – předák
Sztojrerman	r Steuermann	řidič, kormidelník
Granfyra	r Kranführer	řidič jeřábu
Maszynfyra	r Maschinführer	řidič lokomotivy
Hajcer	r Heizer	topič

Příklady popisu pracovních činnosti

Granfyra ladowol cagle na **gran.**

Jeřábník nakládal sochory na jeřáb

Majster tajlowol robote na kolegow a **helfrow.**

Mistr rozděloval práci mezi kolegy a pomocníky.

Z **rolgangu** szly **druty do brechera.**

Z válečkového dopravníku byly dráty transportovány do drtiče (lamače).
Cagle byly na **roszcie** a szly po **sztrece.**
Sochory byly na roštu a procházely tratí.
Na **weli** byl **naszpanovany** pas a na boku do vrchu szly **nyple.**
Na hřídeli byl napnutý pás a ze stran nahoru směřovaly tlakové mazničky.
Szmyrantka nafilovala nyple szmyrym.
Mazačka naplnila tlakové mazničky mazivem.
Drejer robi na **drebanku.**
Soustružník pracuje na soustruhu.
Vypucovac sypki.
Vyčistit sýpky (násypky, zásobníky, bunkry ...)
Lolo se **szlauchym.**
Polévalo se hadicí.

Ferflaszka (e Feldflasche – vojenský termín = polní láhev, bandaska; dělníci – hutníci, havíři i jiní si nosili v ní do práce nápoje případně i jídlo) byla z **deklym** na wyrchu, jak bylo **cagle** cieple tak se to przigrzolo.
Bandaska měla nahoře víko; jestliže byly sochory teplé, bandasky se na nich ohřívaly.

Závěr

V příspěvku **Profesní jazyk Třineckých železáren** zaznamenáváme především slovník železárenské society období po druhé světové válce až doposud. Postupně jsme dospěli k poznání, že bude účelné prostudovat také užívání jazyka a jeho pozici komplexně, v celé sociální struktuře Třineckých železáren – včetně vrcholového managementu. Zachycujeme současný stav studovaného jazykového média, vzhledem k jeho předpokládanému zániku, shromažďujeme co nejvíce dokladů o jeho fungování v prostředí železáren. Naším cílem do budoucna je uchovat v co největším rozsahu obraz tohoto jazykového kódu, který se stává jedinečným svědectvím jazykového vývoje mikroregionu Těšínského Slezska.

Literatura

KADLUBIEC Jan Daniel – RACVLAVSKÁ Janina. 2009. Šlaska gwara. In: *Zwrot* 1/2009, s. 30 – 31.
NEÚSTUPNÝ, J. V. 2002. Sociolingvistika a jazykový management. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 2002, Vol. 38, No. 4.
NEKVAPIL, J. – NEKULA, M. 2006. On Language Management in Multinational Companies in the Czech Republic. In: *Current Issues in Language Planning*, 2006, Vol. 7, No. 2/3, s. 307 – 326.
ORSZULIKOVÁ, I. Němčina v roli profesního jazyka v Těšínsko-Slezském regionu. In: *Sborník z mezinárodní vědecká konference Čtyři roky členství zemí střední a východní Evropy v EU: SU, OPF v Karviné 14. – 16. 5. 2008*, s. 569 – 574.
WANDRUSZKA, M. 1971. *Interlingvistik*. München : R. Pipper Verlag, 1971. ISBN 3-492-00314-l
http://www.ujc.cas.cz/oddeleni/index.php?page=dottyd2008.

Mgr. Irena ORSZULIK, Ph.D.
Slezská Univerzita v Opavě
Obchodně-podnikatelská fakulta v Karviné
Katedra cizích jazyků a komunikace
Univerzitní náměstí1934/3
733 40 KARVINÁ
ČESKÁ REPUBLIKA
orszulikova@opf.slu.cz

SOCIÁLNA DEIXA V TRÉNERSKOM REGISTRI

Daniela Slančová – Terézia Slančová

SOCIAL DEIXIS IN COACH REGISTER
The main aim of the paper is to introduce methodological basis of the research into the communication between coach and older school-age ball games players and to find out the realization of the social deixis, which means the personal reference with social meaning. Two main ways how to express it are analyzed: addressing and personal reference. There are three main ways how coaches address their players and how they refer to them: individual, group and team. The research is based on video and audio records and transcripts of the training units and matches of three ball games: soccer, handball and volleyball.
Key words: Communication, social deixis, addressing, personal reference.

Úvod

Sociálna inštitúcia, akú v súčasnosti predstavuje šport, sa doteraz zo strany lingvistiky nestala predmetom sústavnejšieho záujmu. Komunikácia v rámci športových aktivít nebola predmetom výraznejšieho záujmu ani zo strany vied o športe. Z hľadiska slovenskej lingvistiky sú k dispozícii iba čiastkové štúdie, ktoré sa sústreďujú na lexiku, terminológiu, frazeológiu, príp. mediálne stvárnenie športu. Komunikácii v rámci samotnej športovej aktivity sa v podstate venujú len práce, ktoré odzneli priamo na pôde komunikačných konferencií v Banskej Bystrici alebo sú úzko spojené s Banskou Bystricou (porov. napr. Odaloš, 1993, 1997, Čulenová, 2004, Škvareninová, 2007). Komunikáciu v športe sme sa pokúsili sledovať v rámci projektu grantovej agentúry VEGA 1/0455/08 Komunikácia medzi trénerom a hráčmi loptových hier staršieho školského veku. Ide o pilotný projekt, ktorého cieľom je sledovať a opísať komunikačnú aktivitu trénera a hráčov troch druhov loptových hier – futbalu, hádzanej a volejbalu.

Metóda

Náš výskum má empirický charakter s deskriptívnym cieľom. Prebieha na základe pozorovania, následnej deskripcie a čiastočnej explanácie zistených faktov. V priebehu jedného roka/jednej sezóny sme sa zamerali na zachytenie interakcie trénera a hráčov v tréningových jednotkách a zápasoch jedného futbalového, hádzanárskeho a volejbalového družstva.[1] Pre tento príspevok sme vyhotovili pre každú dyádu (tréner – hráči) 1 videozáznam kompletnej tréningovej jednotky a 1 videozáznam zápasu v rámci ligovej súťaže (spolu 6 videozáznamov). Okrem toho sa rečový prejav trénera zachytával paralelne pomocou diktafónu. V rámci celého projektu máme k dispozícii videonahrávky a audionahrávky spolu 15 tréningov a 15 zápasov (po päť tréningových jednotiek a po päť zápasov pre každý šport). Verbálny a neverbálny prejav trénera a čiastočne hráčov sa transkriboval pomocou transkripčného a kódovacieho systému CHAT systému CHILDES.[2]

Základné pojmy

Predmetom nášho výskumu sú loptové kolektívne hry, ktoré možno začleniť do výkonnostného športu. Ten je v pozorovanej vekovej kategórii hráčov prípravou na vrcholový šport.[3] Pre výkonnostný šport je charakteristické, že zdôrazňuje hlavne silu, rýchlosť, ovládnutie protivníka; je založený na myšlienke, že

---

[1] Na tomto mieste by sme rady vyslovili poďakovanie športovým klubom, trénerom a hráčom mužstiev staršieho školského veku 1. FC Tatran Prešov (futbal), Tatrana Prešov (hádzaná) a VK Chemes Humenné (volejbal).

[2] Systém CHILDES (*Child Language Data Exchange System*) bol pôvodne konštituovaný začiatkom 80. rokov minulého storočia (1984) na zachytávanie a výskum detskej reči a využíva tri základné nástroje: transkripčný a kódovací systém CHAT (*Codes for the Human Analysis of Transcript*), program analýz CLAN (*Computerized Language Analysis*) a svetovú databázu vzoriek transkriptov (porov. www.childes.psy.cmu.edu). Transkripčný a kódovací systém však možno bez ťažkostí použiť aj na transkripciu akéhokoľvek rečového záznamu.

[3] Seniorské mužstvá klubov, v rámci ktorých sme výskum uskutočňovali, patria medzi slovenskú, resp. širšiu európsku špičku.

športové majstrovstvo je výsledkom súťaživého úspechu; pestuje antagonistický myšlienkový princíp, na základe ktorého sú športoví súperi chápaní ako nepriatelia; vytvára a udržuje hierarchické autoritatívne štruktúry.[4]

Tréner kolektívnych hier je osobou, ktorá stojí na čele tímu, vedie ho k plneniu úloh, motivuje, podieľa sa na vytváraní sociálnych väzieb, usmerňuje, modifikuje úlohy, prijíma zodpovednosť za výsledky. Je teda formálnym, ako aj pedagogickým vodcom (porov. Sekot, 2008, s. 69 – 70). Pri všetkých týchto činnostiach má nezastupiteľnú úlohu spôsob, akým komunikuje s družstvom smerom dovnútra aj navonok.

Trénerský register pokladáme za mikrosociálny komunikačný register, teda konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa ľudí viazané na ich sociálny status, sociálnu rolu a sociálnu vzdialenosť medzi nimi. Trénerský register ako mikrosociálny komunikačný register sa realizuje v rámci športového makrosociálneho komunikačného registra. Makrosociálny komunikačný register chápeme ako konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa ľudí v istej komunikačnej sfére, ktorá je viazaná na prísušnú sociálnu inštitúciu, v našom prípade na sociálnu inštitúciu športu.[5]

Čiastkovým výstupom výskumu v rámci tohto príspevku je analýza sociálnej deixy, uplatňovanej v trénerskom registri počas komunikácie medzi trénerom a hráčmi, resp. ďalšími účastníkmi sledovaných tréningov a zápasov. Sociálnu deixu chápeme v zmysle vydelenia M. Hirschovej ako referovanie k osobám špecificky podmienené sociálnymi rolami komunikantov (2007, s. 68). Ide teda o zachytenie spôsobu personálnej referencie, ktorá je nositeľom sociálneho významu. Keďže pri realizácii sociálnej deixy ide o štylizovanie sociálneho významu v interakcii, je problematika sociálnej deixy tak

[4] K charakteristikám výkonnostného športu pozri Sekot, 2008.

[5] K vymedzeniu makrosociálneho a mikrosociálneho komunikačného registra pozri Slančová – Zajacová, 2007. K vymedzeniu športu ako inštitucionalizovanej pohybovej aktivity porov. napr. Velký sociologický slovník, 1996, Sekot, 2008.

pragmalingvistickou, sociolingvistickou, ako aj štylistickou záležitosťou.

Komunikačnú štruktúru vo vzťahu trénera a hráčov v rámci tréningu aj zápasov možno schematicky naznačiť ako:

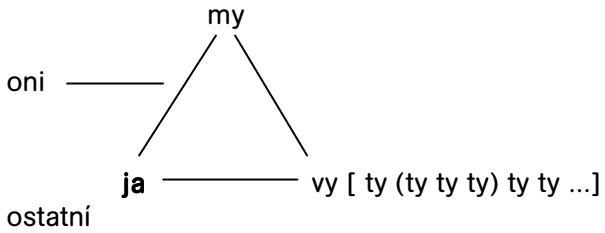

Ústredným bodom komunikácie je v rámci hierarchických vzťahov v družstve tréner [**ja**]. Ten komunikuje s kolektívom hráčov [vy], s jednotlivými hráčmi [ty][6] a so skupinami hráčov [(ty ty ty)]. Tréner a hráči vytvárajú sociálnu skupinu [my]. Z hľadiska sociálnej deixy je dôležitý potenciálny protivník trénovaného družstva [oni], resp. ďalší účastníci komunikácie, napr. asistenti trénera, rozhodca, lekár a pod. [ostatní]. Okrem týchto komunikačných vzťahov sa realizuje aj egocentrická reč samotného trénera, t. j. komunikácia k sebe samému bez úsilia o odozvu zo strany ostatných komunikantov. Komunikáciu trénera a hráčov možno z hľadiska sociálnorolového obsadenia charakterizovať ako disproporčnú komunikáciu (porov. Zajacová, 2009b).

Výsledky

Sociálna deixa sa uskutočňuje buď oslovením, alebo referenciou.

Oslovenie

Oslovenie chápeme ako komunikačný akt, v rámci ktorého sa realizuje akt kontaktu a výzvy. Z hľadiska kontaktovosti je

[6] K použitiu osobného zámena 2. osoby singuláru nás oprávňuje aj fakt, že tréner svojim zverencom tyká, hráči mu však vykajú.

oslovenie impulzom vo vzťahu k adresátovi a zároveň jeho identifikáciou. Výzvový akt v rámci oslovenia umožňuje jeho plynulý prechod k ďalším komunikačným aktom výzvového, resp. výzvovo-hodnotiaceho charakteru (upozornenie, napomenutie, nabádanie, zákaz, povel, kritika, pokarhanie, výčitka), pričom kontaktovosť, teda impulz a identifikácia zostávajú súčasťou tých aktov, ktoré sa realizujú spolu s oslovením (porov. aj Slančová, 1999). Práve športová komunikácia je výrazným príkladom uplatnenia komunikačného aktu oslovenia ako komplexného aktu identifikácie a výzvy, pričom štylistická voľba oslovenia a, ako uvidíme ďalej, aj referencie sú vzťahovo senzitívne a konštituujú kvality sociálnych vzťahov medzi účastníkmi komunikácie.

(i)
*TRE: Rišo Tiňo on dá rozcvičku.
*TRE: poďme!
*TRE: **Rišo:!**
*TRE: poď urobíš rozcvičku.

V príklade (i) tréner jednoznačne (hypokoristikom a priezviskom) identifikuje hráča, ktorý má splniť úlohu. Tento komunikačný akt je zároveň implicitnou výzvou, na ktorú hráč ihneď nereaguje (pretože neregistroval, nepočul či neuvedomil si, čo tréner hovorí). Nasleduje individuálno-kolektívna výzva (*poďme*), ktorá sa týka tak identifikovaného hráča, ako aj ostatných, a potom individuálne oslovenie so zvýšenou intenzitou hlasu a predĺženým koncovým vokálom, ktoré je jednoznačnou výzvou, čo dokazuje aj nasledujúci komunikačný akt (*poď urobíš rozcvičku*).

(ii)
%act: tréner ide smerom k hráčom.
*TRE: **Ku:bo:!**
*TRE: Kubo musíš jak mu môžeš nahrať keď sa ešte otáča.
*TRE: vysvetli mi to jak má prebrať tú prihrávku?

V príklade (ii) sa realizáciou individuálneho oslovenia so špecifickou intonémou (v tomto prípade spojenie dôrazu, kvantity a melódie) zároveň realizuje negatívne hodnotiaci komunikačný akt. Kým komunikačnými aktmi výzvy a negatívneho hodnotenia sa zväčšuje sociálna vzdialenosť medzi trénerom a hráčom, tým, že sa na oslovenie štandardne využíva hypokoristikum, sa udržuje konvenčná sociálna vzdialenosť.

Oslovenie sa v komunikácii trénera a hráčov realizuje v intenciách zákonitostí skupinovej komunikácie, v ktorej sa uplatňuje kolektívne [ja – vy], individuálne [ja – ty] a skupinové [ja – (ty ty ty)] oslovenie.

Základné kolektívne oslovenie predstavuje vo všetkých situáciách a vo všetkých sledovaných športoch oslovenie *chlapci*. Sporadicky sa vyskytlo aj oslovenie *hráči*.

Pri individuálnom oslovení sa využíva substantívne, pronominálne alebo neverbálne oslovenie. Tréner oslovuje hráčov rodným menom, hypokoristikom rodného mena, prezývkou, prípadne strieda oslovenie pomocou rodného mena a hypokoristika rodného mena. Striedanie rodného mena a hypokoristika sa vyskytuje hlavne v spojení s negatívne hodnotiacimi komunikačnými aktmi. Tu sa znova potvrdzuje vytváranie sociálneho vzťahu pomocou oslovenia, keď vplyv negatívneho hodnotenia sa zmierňuje zjemneným oslovením

(iii)
*TRE: **Duško** to je pomalé **Dušan** strašne pomalé.
*TRE: **Lukáš** to je zle to je zle **Luky**.

(iv)
*TRE: ale to musí byť presné **Jozef**.
*TRE: poď poď.
*TRE: **Ďodi Ďodi Ďodi** to musí byť presné.

Rovnako deminutívum rodného mena slúži na zjemnenie negatívneho komunikačného aktu. Potrebu vytvorenia menšej sociálnej vzdialenosti medzi trénerom a hráčmi možno pozorovať v používaní vokatívnych exponentov, typických pre

štandardnú varietu slovenčiny (porov. Slančová – Sokolová, 1994, 1998): *Joji*, *Joži*, *Ďodi*, *Ďusi*, *Vladi*; *Tome*; *Filipku*, *Matejku*.

Potvrdzuje sa, že využitie vokatívnych exponentov, ktoré predstavujú formu „navyše", je popri oslovovacom zámere signálom ďalších komunikačných intencií. Prejavuje sa pri vyššej miere psychickej zainteresovanosti trénera na hre a vo vzťahu k hráčovi. Tieto intencie sa prenášajú aj do egocentrickej reči trénera.

Oslovenie pomocou rodného mena a priezviska, prípadne len pomocou priezviska sa vyskytuje v identifikačnej intencii, keď je súčasťou družstva viacero chlapcov s rovnakým rodným menom.

Pre športový makrosociálny register je charakteristické oslovovanie využitím terminologického alebo profesijného pomenovania postu, ktorý hráč zastáva, napr. *brankár, libero*, *účko* (napr. *šak tam zbehni libero*).

Oslovenie pomocou osobného zámena 2. osoby sg. *ty* (*ty tu co robiš tak neskoro?*) znamená zvýraznenie negatívnej intencie trénerovej výpovede (výčitka), oslovenie pomocou spojenia osobného zámena 2. osoby sg. a rodného mena (*ty Jano neprihrávaš*) zasa zvýšenie naliehavosti výpovede (o využití osobných zámen na sociálnu deixu porov. Kesselová, 2005). Osobné privlastňovacie zámeno 1. os. sg. v oslovení (*no ty môj smečiar*) je výrazným signálom blízkeho vzťahu trénera a hráčov.

Na individuálne oslovenie sa využívajú aj neverbálne prostriedky: ukazovacie gesto a dotyk, ktoré posilňujú identifikačnú zložku oslovenia.

Skupinové oslovenie sa realizuje predovšetkým profesijným pomenovaním, teda buď využitím pomenovania hráčskeho postu (*brankári*, *blokári*, *útočníci*, *obrana*), alebo organizačného útvaru pri tréningu a hre (*prvé štyrky*, *dvojice*), prípadne číslovkou (*ťahaj ťahaj dvaja*), pričom spojením osobného zámena a číslovky sa zvyšuje naliehavosť výpovede (*vy šiesti*). Číslovka sa používa aj pri nešpecifikovanom kolektívnom oslovení (*choďte jeden po loptu*). Pri fingovanom rozdelení na domácich a súperov v rámci tréningu sa používajú pomenovania

podľa farby rozlišovacích dresov (*zelení, žltí, oranžoví*). V rámci oslovenia skupiny hráčov sa používa rozčlenené skupinové oslovenie, ktoré je spojením viacerých individuálnych oslovení (*Filip Ďuri Stano poďte sem*).

Podobne ako v iných komunikačných situáciách a sférach (porov. Slančová, 1999), aj v komunikácii trénera a hráčov sa ukázalo, že pozícia sprievodného oslovovacieho komunikačného aktu (na začiatku výpovede, na konci a vnútri výpovede) má vplyv na jeho ilokučnú silu. Ak je oslovenie na začiatku, je výraznejšia jeho adresnosť, posilňovaná aj dlhšou pauzou medzi oslovením a výpoveďou, ktorú uvádza (*Filip # vieš čo to je vyšprintovať?*); pozícia na konci bez pauzy medzi úvodnou výpoveďou a oslovením dáva vyniknúť skôr obsahu a ilokučnej sile výpovede, ktorá predchádza oslovenie (*daj to ďalej Lukáš*). V kladne hodnotiacich komunikačných aktoch, hlavne tých, ktoré majú charakter stručného prijatia aktivity hráčov a pozitívnej spätnej väzby (porov. Slančová – Slančová, 2009) je oslovenie takmer vždy vo finálnej pozícii (*dobre dobre Deco*, *pekne Hažo*, *to je ono výborne Tomáš*).

Oslovenie sa môže realizovať jednoslovne alebo pomocou viacerých slov v rozličných pozíciách. Opakované oslovenie (*Martin Martin poď tu poď doprava poď doprava*), podobne ako rámcujúce oslovenie (*Dušan pridaj Dušan*) znamená zvýšenie naliehavosti komunikačného aktu. Rámcujúce variované oslovenie v skupinovej komunikácii znamená aj jednoznačnejšiu identifikáciu (*Maťo choď tam Kobyľan*).

Oslovenie v skúmanom type komunikácie býva často samostatným komunikačným aktom, ktorým sa zároveň realizuje ďalší komunikačný akt – ide o kombinovaný komunikačný akt, resp. realizáciu kombinovanej komunikačnej funkcie (Slančová, 1999, s. 70). Oslovenie sa realizuje v spojení s upozornením, výzvou, povelom.

Personálna referencia

Nominálna personálna referencia je pomenovanie osôb, ktoré sa zúčastňujú na komunikácii, resp. ďalších osôb mimo komunikačnej situácie. Aj pri personálnej referencii možno uvažovať o individuálnej, skupinovej a kolektívnej referencii.

Referencia vo vzťahu k individuálnym hráčom sa realizuje rodným menom, hypokoristikom rodného mena, spojením rodného mena a priezviska, profesijným pomenovaním hráčskeho postu alebo funkcie (*hráč*, *brankár*, *ľavá spojka*, *pravá spojka*, *nahrávač*, *univerzál/učko*, *streďák*, *kapitán*), perifrázou (*hráč bez lopty*, *hráč s loptou*, *stojaci hráč*), osobným zámenom, adjektívom (*ďalší*, *každý*), číslovkou (*jeden*). V prípade egoistickej reči pri negatívne hodnotiacich vyjadreniach používa tréner aj dysfemizmy.[7]

Referencia vo vzťahu k skupinám hráčov sa realizuje pomenovaním hráčskeho postu alebo organizačného útvaru (*hráči*, *brankári*, *fialoví*, *farební*), perifrázou (*tí traja bez lopty*; *pre tých ktorí nevedia*, *ktorá je pravá ktorá ľavá*). V druhom príklade ide o aktualizovanú referenciu, ktorá je zároveň implicitným negatívnym hodnotením. Využívajú sa aj osobné a vymedzovacie zámená (*každý*, *nikto*) a adjektíva (*ďalší*, *ostatní*).

Referencia vo vzťahu k celému kolektívu sa realizuje tak, že tréner hovorí o svojich zverencoch najčastejšie ako o c*hlapcoch*; výrazný sociálny význam nadobúda referenčné vyjadrenie pomocou privlastňovacieho osobného zámena 1. osoby sg. *moji chlapci*, ktoré odznelo v rozhovore trénera a osoby, ktorá vyhotovovala videozáznam; podobne ako využitie slovesnej 1. os. sg slovesa *mať*: *mám dvoch chlapcov zranených* v tej istej situácii.

Vo vzťahu k celému kolektívu sa tréner identifikuje s hráčmi a využíva na toto označenie osobné zámeno 1. osoby plurálu *my*.

Verbálna referencia znamená identifikáciu osôb pomocou kategórie slovesnej osoby. Vo verbálnej referencii sa naplno ukazuje sociálna súdržnosť trénera a hráčov, ktorí vytvárajú sociálnu skupinu. 1. osoba plurálu (symbiotický plurál – porov.

[7] Používanie dysfemizmov v egoistickej reči trénera je nepriamym dôkazom, že tréneri si počas nahrávania neuvedomovali diktafón, ktorý mali zavesený na krku.

napr. Slančová, 1999) sa tak stáva indexom športovej sociálnej súdržnosti, a to tak vo vzťahu vnútri skupiny, ako aj vo vystupovaní skupiny navonok (v):

(v)
*TRE: aj to že sme prehrali absolútne # vôbec nevadí lebo: eee ste bojovali # všetci # všetci do jedného.

Na úzke prepojenie perspektívy [ja – vy (ty ty ty ...) – my] poukazujú zmeny slovesnej a zámennej referencie prostredníctvom posunov v slovesných osobách a zámennom vyjadrení:

(vi)
*TRE: stadiaľ ide prihrávka na stojaceho hráča čiže to je jednotka prvá činnosť.
*TRE: **ja** akonáhle **odohrám idem** cval stranou tu sa **otáčam dostávam** späť loptu od toho hráča **dostávam** späť prihrávku **dávam** prihrávku na tohto hráča na tohto hráča čiže čiže čiže toto je dvojka
*TRE: toto je trojka.
*TRE: **bežím** obrátka **preberám** loptu štvorka tu a **idem** samozrejme do streľby.
*TRE: ano?
*TRE: jasné?
*TRE: dobre?
*TRE: z deviny zo šestky ako **vám** to vyjde a striedavo zľava sprava.
*TRE: **rozdelíme sa**.
*TRE: čiže tuná **sa** na šestku **postavte**.
*TRE: no.
*TRE: tuná **sa obraciame**.

Používanie 1. osoby sg. namiesto bezpríznakovej 2. os. sg. alebo pl. je znakom disproporčnej komunikácie. Takýto posun v osobách je zároveň typickým ukazovateľom autority hovoriaceho (o disproporčnej komunikácii a markeroch autority porov. Zajacová, 2009a, b, c).

Použitie zámena *oni* na pomenovanie hráčov znamená zväčšenie sociálnej vzdialenosti, preto ho tréner v skupinovej referencii používa len v reči pre seba alebo v komunikácii s členmi realizačného tímu (*oni dopozerajú akciu že či to strední obrancovia vybavia ale oni tam nejdú*).

O [my] ako o [oni] sa referuje v tréningových podmienkach, keď družstvo nacvičuje herné akcie a rozdelí sa akoby na dve družstvá, pričom sa používajú pomenovania charakteristické pre vzťah [my – oni] (porov. nižšie): *družstvo*, *súper*, *brániace mužstvo*, *farební*.

V referencii vo vzťahu k [oni] sa naplno prejavuje antagonistická povaha chápania loptových hier. Symbolizuje ho pomenovanie súper, ale aj osobné zámeno *oni*, tvoriace protipól osobného zámena *my* a slovesnej 1. osoby pl.

(viii)
*TRE: **ideme** šľapať vytvoriť si nejakým spôsobom žeby **ich sme eliminovali** lebo **oni** budú chcieť ísť na začiatku druhého polčasu niečo robiť žeby **ich sme eliminovali** a **my** sa pokúsili dať tretí gól.

Menej častá je vo vzťahu k súperovi individualizovaná referencia (*hráč*, *chlapec*):
Na označenie súpera sa používa metonymické toponymum (*Trebišov*, *Kežmarok*, *Strážske*, *Pugačevka*), ako aj športové termíny a profesionalizmy (*áčko*, *béčko*, *mladší žiaci*, *deväťdsiatpäťky*, *deväťdsiatštyrky*[8]).

Záver

Analýza realizácie sociálnej deixy v rečovom prejave trénera počas tréningových aktivít aj počas zápasov nás oprávňuje postulovať niekoľko záverov. Zistili sme, že zákonitosti sociálnej deixy sú rovnaké v tréningových aj zápasových aktivitách. Spôsob verbálnej aj neverbálnej realizácie sociálnej deixy potvrdil dominantné postavenie trénera v sociálnej dyáde tréner

[8] Číselné označenie sa odvíja od roku narodenia hráčov.

– hráči. Ďalej sa prostredníctvom oslovenia aj personálnej referencie ukázalo, ako sa rečovým prejavom trénera posilňuje skupinová súdržnosť družstva, a to dovnútra skupiny aj vo vzťahu k súperovi. Druhou stranou tej istej mince je verbalizácia športového antagonizmu. Tréner je aj prostredníctvom svojho rečového prejavu emocionálne zúčastnený na tréningovej a rovnako na hrovej aktivite svojich zverencov. Jeho reč, prostredníctvom znakov makrosociálnej registrovej príslušnosti, nesie znaky profesijnej športovej špecifickosti. Zároveň však sme u sledovaných trénerov pozorovali rozdiely v individuálnom štýle vedenia dialógu s hráčmi. Rozdiely medzi nimi boli napríklad v miere použitia irónie, v miere verbalizácie toho, čo pracovne nazývame „emocionálne vlastníctvo hráčov", ako aj v použití regionálnych štandardných a subštandardných prostriedkov.

Literatúra

ČULENOVÁ, Eva. 2004. Komunikačné špecifiká prostredia športového karate. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach.* Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici Fakulta humanitných vied, Pedagogická fakulta, 2004, s. 187 – 198.

HIRSCHOVÁ, Milada. 2006. *Pragmatika v češtině.* Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci Filozofická fakulta, 2006. 243 s. ISBN 80-244-1283-7

KESSELOVÁ, Jana. 2005. Komunikačno-pragmatický status osobných zámen v súčasnej hovorenej komunikácii. *Slovenská reč*, 70, 2005, č. 3, s. 129 – 141.

ODALOŠ, Pavol. 1993. Sociolingvistický pohľad na spätosť sociálnej roly a komunikačného zapojenia v rámci basketbalového zápasu. In: *Varia.* II. Zost. M. Nábělková – P. Odaloš. Bratislava – Banská Bystrica : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, 1993, s. 90 – 96.

ODALOŠ, Pavol. 1997. *Sociolekty v basketbalovom a penitenciárnom prostredí.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici Pedagogická fakulta, 1997. 92 s. ISBN 80-8055-031-X

SEKOT, Aleš. 2008. *Sociologické problémy sportu.* Praha : Grada, 2008. 224 s. ISBN 978-80-247-2562-8

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava. 1994. Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Vedecký redaktor J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 1994, s. 225 – 240.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava. 1998. Prostriedky s vokatívnym exponentom v slovenčine. *Slovenská reč*, 63, 1998, s. 210-220

SLANČOVÁ, Daniela. 1999. *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 1999. 278 s. ISBN 80-88722-30-6

SLANČOVÁ, Daniela – ZAJACOVÁ, Stanislava. 2008. Komunikačný register ako prostriedok verbálnej socializácie dieťaťa. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 6. – 7. 9. 2007 na Katedre slovenského jazyka a literatúry v Bratislave*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008, s. 153 – 170.

SLANČOVÁ, Terézia – SLANČOVÁ, Daniela. 2009. Attitudinal communicative acts in the ball games training of the players in older school-age. In: *Przeglad naukowy kultury fizycznej Uniwersytetu Rzeszowskiego* (v tlači).

ŠKVARENINOVÁ, Oľga. 2007. Komunikácia futbalových trénerov. In: *Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2007, s. 332 – 336.

Velký sociologický slovník. I. II. Praha : Karolinum, 1996. 1627 s. ISBN 80-7184-311-3

ZAJACOVÁ, Stanislava. 2009a. Registrové markery autority ako znaky disproporčnej komunikácie. In: *Ty, já a oni v jazyce a v literatuře*. Sborník z mezinárodní konference pořádané katedrou bohemistiky PF UJEP v Ústí nad Labem ve dnech 2. – 4. září 2008. Ed. P. Mitter, K. Tošková. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 2009, s. 173 – 177.

ZAJACOVÁ, Stanislava. 2009b. K vymedzeniu pojmu disproporčná komunikácia a jej základných znakov. In: *Varia*. XVIII. Zborník príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008). Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2009 (v tlači).

ZAJACOVÁ, Stanislava. 2009c. Symbiotický plurál a posuny v slovesnej a zámennej osobe ako prejav asymetrie medzi komunikačnými partnermi. In: *Nepravidelnost a nejednoznačnost v non/verbální komunikaci (a jejím popisu)*. Sborník příspěvků z X. mezinárodního setkání mladých lingvistů. Olomouc, 11. – 13. května, 2009 (v tlači).
www.childes.psy.cmu.edu

prof. PhDr. Daniela SLANČOVÁ, CSc.
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Ulica 17. novembra 1
080 78 PREŠOV
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
slandan@unipo.sk

Mgr. Terézia SLANČOVÁ, PhD.
Fakulta športu Prešovskej univerzity v Prešove
Ulica 17. novembra 13
081 16 PREŠOV
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
slancova@unipo.sk

DYSFEMIZMY W POLSKICH I SŁOWACKICH KORPUSACH JĘZYKOWYCH

Sylwia Sojda

DYSPHEMISMS IN POLISH AND SLOVAK LANGUAGE CORPUSES
Dysphemisms are the opposites to euphemisms and are concidered as the substitution of offensive or disparging expressions. Nowadays, one of the ways of finding dysphemisms is usage of national language corpus, known as a collection of samples of written and spoken language. Computational linguistics appeared in Poland and Slovakia in the end of the 20th century and is widely used to construct corpuses. The aim of this study is to show dysphemisms, which can be found in corpuses. The author also shows the importance of context in dysphemisms' qualification.
Key words: dysphemism, computational linguistics, language Corpus

Panująca we współczesnych społeczeństwach dominacja kultury popularnej nad kulturą wysoką znajduje swoje odzwierciedlenie również w warstwie leksykalnej języka. Dlatego tak istotny staje się problem jego wulgaryzacji i brutalizacji. Zauważa się zmianę w świadomości narodu, który coraz częściej posługuje się językiem obraźliwym, brutalnym, czy nieprzyzwoitym. Używanie tego typu określeń nie stanowi dla większości społeczeństwa problemu, stąd też nie istnieją grupy społeczne, które nie poddałyby się tej wszechogarniającej tendencji. Badania nad wulgaryzacją języka mają charakter interdyscyplinarny, obejmują swoim zasięgiem, poza aspektem lingwistycznym również aspekt socjologiczny, społeczny, czy psychologiczny.

Jednym z językowych sposobów ukazania brutalizacji języka jest użycie dysfemizmów. Opisując to zjawisko nie sposób pominąć najważniejszego punktu odniesienia, a mianowicie eufemizacji uznawanej za przeciwieństwo dysfemizacji. Jest ono szeroko opisane w lingwistyce polskiej (Dąbrowska, 1993), publikacje z tego zakresu znajdziemy także w językoznawstwie światowym (Allan, Burridge, 1991). Brakuje niestety prac poświeconych kompleksowemu opisowi

zagadnienia eufemizacji w słowackiej literaturze przedmiotu. Eufemizmami są „wszystkie środki formalne (fonetyczne, morfologiczne, składniowe) i semantyczne, które mogą być użyte zastępczo w miejsce sformułowań oznaczających zjawiska, których nazwy wprost [...] nie mogą być użyte" (Dąbrowska, 1992, s. 121).

Występowanie dysfemizmów w języku nierozerwalnie wiąże się z agresją językową rozumianą jako ogół zachowań lingwistycznych zmierzających do werbalizacji protestu lub gniewu w stosunku do osób bądź instytucji, ukazania skrajnie negatywnego nastawienia do określonych zjawisk, m.in. przez stosowanie wyrazów, wyrażeń bądź zwrotów odczuwanych współcześnie przez użytkowników ogólnej polszczyzny w kontaktach oficjalnych jako niestosowne, prostackie, nieprzyzwoite lub ordynarne (Mazur, Rzeszutko, 2000, s. 151 – 152).

O ile mianem eufemizmów określa się wyrażenia delikatne, upiększające rzeczywistość, o tyle dysfemizmy to wyrazy rubaszne, obraźliwe, mające na celu zdeprecjonować, czy wręcz obrazić osobę nimi nazywaną. Użycie dysfemizmu służy obniżeniu wartości jakiegoś zjawiska, przedstawia je w ujemnym świetle (Dąbrowska, 1991, s. 140). Dlatego też, zestawiając je z eufemizmami należy podkreślić, że istnieją wyrażenia neutralne, które można wyrazić za pomocą eufemizmów, jak i dysfemizmów, Zwraca się jednak uwagę, że ich suma w języku powinna dać zero (Dąbrowska, 1993, s. 62).

Głównym celem niniejszej pracy jest ukazanie występowania dysfemizmów w polskich i słowackich korpusach językowych.

Postęp technologiczny i wzrastające znaczenie komputerów nie tylko w naukach ścisłych, zaowocował w latach pięćdziesiątych XX wieku wyłonieniem się nowej dyscypliny językoznawczej na styku lingwistyki i nauk informatycznych, a mianowicie językoznawstwa komputerowego (*computational linguistics).* Zajmuje się ono komputerowym przetwarzaniem i produkcją języka naturalnego. Jedną z jego części jest językoznawstwo korpusowe, które analizuje język zgromadzony w korpusach językowych. Mianem korpusu określamy zbiór tekstów dobranych według kryteriów odpowiednich dla konkretnych celów badawczych. Może on obejmować źródła pisane (beletrystykę, artykuły prasowe, korespondencję, teksty reklamowe itp.) oraz mówione (wywiady, przemowy, luźne wypowiedzi i in.) (Wawrzyńczyk, 2006, s. 5). Wyodrębnienie się językoznawstwa korpusowego było wynikiem kilku połączonych ze

sobą faktów historycznych (Lewandowska-Tomaszczyk, 2005, s. 9). Bodźcem do jego rozwoju był postęp technologiczny pociągający za sobą coraz powszechniejsze wykorzystanie komputerów również w naukach humanistycznych. Kolejną przyczyną była odpowiedź naukowców na postulaty gramatyki transformacyjno-generatywnej. Wreszcie założenia językoznawstwa kognitywnego pozwoliły w pełni stworzyć nowe modele ujmowania jednostek języka. Przyjmuje się, że prawdziwy rozkwit lingwistyki korpusowej nastąpił w latach 90-tych XX wieku.

Obecnie można dokonać podziału korpusów językowych na podstawie wielorakich kryteriów. Ich zestawienie i klasyfikacja przedstawiona została w poniższej tabeli:

Cecha tekstu	**Rodzaj korpusu**
język	-jednojęzyczne -dwujęzyczne -wielojęzyczne
czas powstania lub publikacji	-synchroniczny -diachroniczny
odmiana języka	-ogólny -jednej odmiany
tematyka	-ogólny -tematyczny
gatunek lub rodzaj	-ogólny -specjalny
medium publikacji	-ogólny -specjalny
sposób doboru tekstów	-reprezentatywny (zrównoważony) -„oportunistyczny”
rozmiar	-mały/średni -duży
dostępność	-publiczny -komercyjny
architektura informatyczna	-lokalny -rozproszony (internetowy)
adnotacje	-adnotowany -nieadnotowany

Źródło: WAWRZYŃCZYK A., s. 7 – 10

Na materiale korpusowym powstaje współcześnie wiele prac, wśród których wymienić należy gramatyki, czy słowniki frekwencyjne. Jako narzędzie badań, korpusy językowe służą min. do nauczania słownictwa języków obcych, nauczania tłumaczenia, statystycznego modelowania języka, tłumaczenia maszynowego, badania łączliwości słów, czy badań statystycznych.

Pierwszym korpusem stanowiącym zbiór tekstów zgromadzonych celowo, uporządkowanych i opracowanych elektronicznie był Brown Corpus, którego twórcami byli Henry Kučera i Wintrop Nelson Francis. Ów korpus powstał w 1967 roku na Brown University oraz obejmował milion słów amerykańskiej pisanej odmiany języka angielskiego. Pierwsze korpusy z początku lat 70-tych obejmowały 5 milionów słów, kolejne z lat 80-tych 20 milionów, a z lat 90-tych setki milionów słów.

W Polsce pierwszy korpus tworzyły listy frekwencyjne różnych odmian polszczyzny, które powstały w latach 60-tych XX wieku. Listy te obejmowały około 600 tysięcy haseł będących podwalinami do opracowania słownika frekwencyjnego języka polskiego. Wśród innych polskich korpusów należy wymienić przede wszystkim Korpus PWN obejmujący 40 milionów słów, Korpus IPI PAN z 250 milionami słów, czy Narodowy Korpus Języka Polskiego liczący kilkaset milionów leksemów.

Historia powstania pierwszego korpusu języka słowackiego (Slovenský národný korpus, dalej SNK) rozpoczęła się od projektu instytucjonalizacji oddziału matematyki lingwistycznej i fonetyki w Ústave slovenského jazyka SAV (dzisiejszy Jazykový Ustav Ľudovíta Štúra Slovenskej Akademie, dalej JÚĽŠ SAV) w latach 1962 – 70. Na bazie tej inicjatywy powstały w latach późniejszych słowniki frekwencyjne i coraz częściej mówiono o potrzebie opracowania zasobów języka słowackiego w wersji elektronicznej. Efektem tych starań było stworzenie pod kierownictwem J. Horeckého w roku 1990 grupy roboczej lingwistyki komputerowej, która rozpoczęła prace nad opracowaniem koncepcji przyszłego korpusu tekstów języka słowackiego. Koncepcja ta została stworzona w roku 2003, kiedy to rozpoczęto prace nad gromadzeniem danych i testowaniem oprogramowania. Wtedy również udostępniono pierwszą internetową wersję testową korpusu liczącą około 30 milionów słów. W kolejnych latach zwiększano liczbę gromadzonego materiału, jak również

rozwijano własne narzędzia i oprogramowanie komputerowe niezbędne przy korzystaniu z korpusu (Šimková, 2004, s. 150-158). Na stronie internetowej JÚĽŠ SAV można znaleźć kompleksowe informacje na temat korpusu języka narodowego, takie jak: definicje, sposób gromadzenia materiału w korpusach, podział, dostępne wersje, struktura, źródła tekstów. Prace nad powiększaniem zasobów SNK trwają w dalszym ciągu, a korzyści płynące z wykorzystywania go do celów badawczych są niewątpliwe. Równolegle do powstawania SNK powstawały również prace teoretyczne wypracowujące metodologię oraz narzędzia do stosowania korpusu, czy, w szerszym aspekcie – prace propagujące ideę językoznawstwa korpusowego na Słowacji. Ich autorami są min. A. Jarošová, M. Šimková, J. Levická, A. Horák, czy R. Garabík. Warto wymienić również inne istniejące na Słowacji korpusy językowe. Są to korpusy równoległe: Parallel Corpus of Computer Terms, Francúzsko-slovenský paralelný korpus, Rusko-slovenský paralelný korpus.

Korpusy językowe obejmują różnego rodzaju teksty zaczerpnięte z wielorakich źródeł. W języku istnieje wiele pól semantycznych dotyczących życia i działalności człowieka, w których zaobserwować można występowanie dysfemizmów. Są to dziedziny związane z życiem seksualnym człowieka, czynnościami fizjologicznymi, wyglądem zewnętrznym, czy sposobem zachowania się i cechami charakteru. Z zagadnieniem dysfemizacji związane jest także zjawisko deprecjonowania, które osiąga się przykładowo poprzez przyrównanie człowieka do zwierzęcia. Dlatego też efekt obrażenia, umniejszenia rangi osoby osiąga się poprzez opisywanie człowieka za pomocą pewnych cech typowych dla zwierząt w związkach frazeologicznych, np. *uparty jak osioł, natrętny jak mucha, brudny jak świnia, pogoda pod psem, czarna owca, pisać jak kura pazurem, patrzeć jak ciele w namalowane wrota, puszyć się jak paw, przyssać się jak pijawka, pasować jak wół do karety; chudobný ako kostolná myš, hlúpy ako osol, vlečie sa ako slimák, lenivý ako voš, rozumie tomu ako hus pivu, byť sto rokov za opicami, tučný ako sviňa.* Należy jednak zwrócić uwagę na jeszcze jedną istotną kwestię, a mianowicie na kontekst sytuacyjny. Wyrażenie neutralne wypowiedziane w sposób obraźliwy, szyderczy w określonym kontekście może mieć znaczenie wybitnie dysfemistyczne. Z taką sytuacją mamy do czynienia wykorzystując frazeologizmy ze zwierzętami, np. negatywna

konotacja nazwy *osioł* w momencie przyrównania człowieka do tego zwierzęcia we frazie *uparty jak osioł.* Od kontekstu zależy także negatywny wydźwięk określeń *biedny jak mysz kościelna, siedzi jak mysz pod miotłą, puszy się jak paw.* To właśnie kontekstowe pogardliwe użycie danego leksemu uznawanego za dysfemizm stanowi najpoważniejszą przeszkodę w kwalifikacji dysfemizmów w języku.

W dostępnych internetowych korpusach językowych najważniejsze dla badań językowych jest dokładne dobranie kryteriów wyszukiwania. Przy analizie polskich i słowackich dysfemizmów, należałoby przyjąć następującą metodologię. Pierwszym krokiem jest stworzenie listy określeń mogących w języku pełnić funkcję dysfemizmu. Taka lista oparta jest na kompetencji i intuicji badacza. Napotykamy tu jednak na pierwszą przeszkodę: można założyć, że lista takich określeń będzie nieograniczona, gdyż użycie każdego leksemu może być w danym kontekście (np. wypowiedziane z lekceważeniem) uznane za dysfemizm. Po drugie, należy wyszukiwać każde określenie osobno, a następnie (bazując na wyczuciu językowym i intuicji) stwierdzić, czy kontekst pozwala na uznanie go za dysfemizm. W słownikach jednojęzycznych pomocne w kwalifikacji leksemów są kwalifikatory, które przyjmują formę skrótową oznaczeń umieszczonych przed definicją lub przed podhasłem opisującym wyrażenie, bądź zwrot frazeologiczny. Informują do jakiej odmiany stylistycznej należy dana jednostka leksykalna, mogą również mieć funkcję waloryzującą – określającą, które jednostki leksykalne mogą być używane w danym typie kontaktu językowego (Szymczak-Rozlach, 2009). Brak kwalifikatorów określających dysfemizmy nastręcza kolejnych problemów metodologicznych. Przyjmuje się, że nieobecność kwalifikatora przy haśle oznacza jego przynależność do języka ogólnego, gdyż powszechnie znanych wyrazów nie opatruje się oznaczeniami. Tak jest np. w przypadku leksemu *mysz*, który w internetowym wydaniu *Słownika języka polskiego* nie posiada żadnego oznaczenia. Mimo to, użycie go w pewnym kontekście (jak choćby w związkach frazeologicznych *mysz kościelna, siedzieć jak mysz pod miotłą)* może sugerować znaczenie dysfemistyczne. Łatwiej metodologicznie jest odnajdować dysfemizmy opatrzone kwalifikatorami *pogard., obraźl., wulg.,* słow. *hrub., expr., pejor.* Niestety korpusy językowe nie posiadają przy hasłach odpowiednich

kwalifikatorów, stąd ekscerpcja materiału musi opierać się na intuicji badacza.

Wyodrębniając określenie z kontekstu należy zastanowić się nad tym, czy ma ono znaczenie wyrażenia obraźliwego, rubasznego, oszczerczego, czy też jest neutralne. Przykładowo, w korpusie języka polskiego PWN znaleziono 166 rekordów dla nazwy *mysz,* z których wynotowano cztery dotyczące użycia związków frazeologicznych *siedzieć jak mysz pod miotłą, być biednym jak mysz kościelna, spocić się jak mysz.* Jak już wcześniej była mowa, o uznaniu wyrażenia za dysfemizm decyduje przede wszystkim kontekst i intencja mówiącego, dlatego trudno jednoznacznie ocenić, czy związki te użyte zostały w zaprezentowanych tekstach w takiej właśnie funkcji. Zaprezentowane poniżej użycia określeń *szara mysz, mysz kościelna*, *mysz pod miotłą* mogą być, w mojej ocenie skwalifikowane jako dysfemizmy.

Korpus Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN

Typ tekstu: Rozmowa bezpośrednia
Tytuł: Rozmowa o ogrodzie,o książkach,o diecie i owocach
Rok powstania: 2000

tam może się wydawać wręcz tragicznie, głośno, pewnie ja się przyzwyczaiłam, ale myślałam, myślałam po prostu, że to jest nierealne, a potem się stało tak, że ja w pewnym momencie, wiesz tak wewnętrznie dostałam nogą i powiedziałam, byłam całe życie **myszą** kościelną, nie zależało mi na statusie materialnym...
I dosłownie myszą kościelną, bo koło kościoła mieszkałaś.
Dostałam tą nogą wewnętrznie i powiedziałam, coś w tym kierunku chcę zrobić, żeby trochę tę moją stopę życiową podnieść, trochę i zaczęłam to było cztery

Korpus Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN

Typ tekstu: Książka
Autor: Praszyński Roman
Tytuł: Jajojad
Rok: 1997

tydzień, a potem go rozwalą.
Goethe przerwał głośnym beknięciem.
- I co? - zainteresował się suchotniczy Mann.
- Rozwalili go.
Zwalisty Wolfgang popukał się w czoło.
- I dlatego zło jest potrzebne?
Kafka spojrzał na niego z pogardą.
- Ten facet od urodzenia żył jak **mysz** pod miotłą. Przepraszał, że oddycha. Ale gdy dostał wyrok, wstąpił w niego diabeł. Koleś okradł własny bank i zaczął hulać. Panienki, używki, hazard. Przez tydzień żył, jak maharadża. Warto było, nie?
- Może to i racja? - zamyślił się Mann. - Gdyby mnie

Korpus Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN

Typ tekstu: Książka
Autor: Bielecki Michał
Tytuł: Siostra komandosa
Rok: 1997

Ma na imię Hanka. Jest ode mnie młodsza o dwa lata, skończyła dwadzieścia pięć. Uczy w szkole specjalnej i zaocznie studiuje resocjalizację.
Zabrzmiało to okropnie poważnie: zobaczyłem oczami wyobraźni dziewczynę w grubych okularach, zasadniczą jak kodeks karny, pozbawioną wdzięku szarą **mysz** , która za swoje jedyne powołanie uważa pracę na rzecz potrzebujących.
- Masz jej zdjęcie?
Wyjął z szuflady biurka fotografię, która leżała tam pewnie przygotowana na tę okazję. Wziąłem ją do ręki i dosłownie szczęka mi opadła: siostra Komandosa należała do tych

Korpus Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN

Typ tekstu: Książka
Autor: Oppman Artur
Tytuł: Legendy warszawskie
Rok wydania: 1996
Rok powstania: 1925

opowiedziała im rzecz całą.
Chorowała długo, a gdy wyzdrowiała wreszcie, przeniosła się aż na Litwę, bojąc się zemsty owych zbójów przeklętych.

Złota kaczka

I
Był sobie szewczyk warszawski. Nazywał się Lutek. Dobre było chłopczysko, wesołe, pracowite, ale biedne jak ta **mysz** kościelna. Pracował ci on u majstra jednego, u majstra na Starym Mieście. Ale cóż? Majster jak majster, grosz zbierał do grosza, z groszy ciułał talary i czerwońce, a u chłopaka bieda, aż piszczy.
Niby-to mu tam pożywienie dawał. Boże

Źródło: http://korpus.pwn.pl

W podobny sposób dokonano oceny poniżej zamieszczonych określeń, uznając je za dysfemizmy. Wszystkie cytowane teksty pochodzą z korpusów języka polskiego i słowackiego:

A jeżeli się trafi jakiś dzieciak, to uda się komuś dostać do tego liceum, a a a nie a no może nie wiem, jak to określić, może nie ma mniej od nich, to to już jest... Czarna owca.

... ale także takich zjawisk z zakresu patologii społecznej jak podziały ludzi na równych i równiejszych, kreowanie niektórych głęboko skorumpowanych osób na święte krowy pozostające poza wszelką odpowiedzialnością...

Poszliśmy do miasteczka i Paweł spił się jak świnia jeszcze tego wieczora, i nie wrócił ze mną. Następnego dnia nie wyszedłem do pracy.

Tak naprawdę, te żony nie rozumieją nic, są biednymi kurami domowymi nafaszerowanymi sławą męża. Owszem, szanują męża-twórcę, nawet potrafią wyrecytować kilka napisanych przez niego stron i podać dobry obiad...

Skutočne nebolo nič zábavné na tom, že ma každý považuje za zloducha, presvedčivý dôkaz čoho mi poskytla dievčina, ktorej som raz umožnil, aby sa dostala so mnou do Ascotu. „Steven, zlatko, si tvrdohlavý osol, g vyčítala mi koketne. „Ten chudák chlapec bojuje, aby neskrachoval. Aj keby ti potiahol zopár libier, prečo okolo toho robíš toľko kriku? Juraj zareagoval na nové zvuky, nadvihol sa na posteli a očami pátral, odkiaľ prichádzajú. „Ty si teda riadna krava“, povedal a bezvládne si ľahol naspäť.

Gregor ho krátkym, no kvetnatým prejavom spod okennej parapety poslal do riti a vyzval ho, aby sa spamätal a vložil svoje sily do národnej revolúcie. – Neblázni, Gregorko! – pokúšal sa vyjednávať tajomník. – Bojuj, ty sviňa! – prerušil ho Gašpar. Útok sa však nezačal.

No ostal aj ďalej bezdomovcom, tulákom a bohémom. Umrel v roku 1918 chudobný ako kostolná myš a ani sa len nevie, kde ho pochovali.

Jeho matka je hrozná krava a otec právnik. Má malého adoptovaného brata — Kanaďana Ika, s ktorým sa často hráva hru „nakopni to dieťa".

Zaprezentowane przykłady potwierdzają użycie określeń zwierzęcych w negatywnym kontekście do opisania cech człowieka. Nie ulega wątpliwości, że w przykładzie polskim wykorzystanie np. określenia *święta krowa* na celu umniejszenie rangi, deprecjację, obrażenie odbiorcy. Podobnie w słowackim sformułowaniu *ty si riadna krava* wypowiedzianym pod adresem kobiety, odnajdujemy tylko negatywne konotacje. Podsumowując, należy podkreślić najistotniejszą rolę kontekstu w klasyfikacji dysfemizmów w języku polskim i słowackim. Jest to decydujący w badaniu wyrażeń spełniających w języku funkcje dysfemizmów.

Literatura

ALLAN, Keith, BURRIGE, Kate. 1991. *Euphemism and dysphemism: Language used as shield and weapon.* Oxford : Oxford University Press, 1991. 263 s. ISBN 0195066227

DĄBROWSKA, Anna. 1991. Językowy obraz przeciwnika politycznego (na podstawie tekstów prasowych z marca 1968 roku). In: [W:] *Język a kultura. 4. Funkcje języka i wypowiedzi.* Ed. J. Bartmiński, R. Grzegorczykowa. Wrocław : Wiedza o kulturze, 1991, s. 115 –147.

DĄBROWSKA, Anna. 1992. Eufemizmy mowy potocznej. In: *Język a kultura. 5. Potoczność w języku i kulturze.* Ed. J. Anusiewicz, F. Nieckula. Wrocław : Wiedza o kulturze, 1992, s. 119 – 178.

DĄBROWSKA, Anna. 1993. *Eufemizmy współczesnego języka polskiego.* Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993. 420 s. ISBN 83-229-1008-8

Korpus Języka Polskiego http://korpus.pwn.pl (2009-09-12)

MAZUR, Jan, RZESZUTKO, Małgorzata. 2000. Słownictwo "NIE" jako przykład agresji i wulgaryzacji języka we współczesnej polszczyźnie. In: *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian.* Ed. J. Mazur. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000, s. 149 – 160.

Podstawy językoznawstwa korpusowego. 2005. Ed. B. Lewandowska — Tomaszczyk. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2005. 306 s. ISBN 83-7171-842-X

Slovenský národný korpus – prim-4.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2007. http://korpus.juls.savba.sk (2009-09-12)

Słownik języka polskiego www.sjp.pwn.pl
SZYMCZAK-ROZLACH, Mariola, 2009. Eufemizmy w wybranych słownikach języka polskiego i języka słowackiego. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie v Modre na počesť jubilea Kláry Buzássyovej.* Ed. M. Šimková, 2009, s. 12 [w druku].
ŠIMKOVÁ, Mária. 2004. Slovenský národný korpus – východiská a plány. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia.* Ed. M. Imrichová. Prešov : Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied 2004, s. 150 – 158.
WAWRZYŃCZYK, Andrzej. 2006. *Korpusy językowe. Tekstowe zasoby internetu jako korpus. Wprowadzenie.* Warszawa : Takt, 2006. 47 s. ISBN 83-87850-31-4

Dr. Sylwia SOJDA
Wydział Filologiczny, Uniwersytet Śląski
Instytut Filologii Słowiańskiej
ul. Grota-Roweckiego 5
41-205 SOSNOWIEC
POLSKA
sylwia.sojda@us.edu.pl

TERMINOLOŠKI IZAZOVI NOVIH TEHNOLOGIJA

Diana Stolac

TERMINOLOGICAL CHALLENGES OF NEW TECHNOLOGIES
The beginning of the 21st century has triggered a great number of changes in the social, economic, political, technical, scientific and cultural spheres. Of course, all this has left its mark on the language. Although the changes are noticeable at all linguistic levels, it is evident that they are the most frequent at the lexical level. Technological development has imposed a fast pace to create a large number of new terms, including the complete terminological systems (for example, computer terminology). There are many different ways to create new words: in addition to the existing active word formation models (for example, the system of suffixes), there are also many others, for example – the revitalization of the passive fund, changes in word meaning and adaptations of new loan words. The examples are from the science project *Croatian marine engineering terminology*.
Key words: Croatian language, Croatian standard language, lexicology, word formation, terminology, terminological principles, marine engineering, Croatian marine engineering terminology.

Kraj 20. i početak 21. stoljeća obilježio je planet Zemlju cijelim nizom značajnih promjena na društvenom, ekonomskom, političkom, tehničkom, znanstvenom i kulturnom planu. Svjedoci smo promjene društvenih uređenja, novih političkih zemljovida u Europi, rasta novih tehnologija, a naročito novoga pristupa komunikaciji. Kompjutorizacija gotovo svakoga radnoga procesa te gotovo trenutna povezanost internetom i s najudaljenijim krajevima svijeta promijenili su mnoge dojučerašnje postulate postojanja.

Sve je to moralo ostaviti traga na jeziku (*Hrvatski jezik u XX. stoljeću*. 2006.). Jezik je onaj sustav znakova koji služi za sporazumijevanje među pojedincima u ljudskim zajednicama na određenome administrativno označenome području, ali i šire od toga. Stoga društveni čimbenici koje smo spomenuli određuju

jezik, uz unutrašnje razloge, imanentne njegovu sustavu. Odnos tih vanjskih i unutrašnjih čimbenika dinamičan je odnos, pa shodno tome varira.

U našemu vremenu, obilježenu izrazitim promjenama svijeta koji nas okružuje, pojačan je utjecaj vanjskih čimbenika na jezične promjene. Premda promjene zamjećujemo na svim jezičnim razinama, ipak im je najviše podložna leksička razina. Upravo je na leksičkome planu jedan od najzahtjevnijih zadataka – imenovanje novih činjenica bitno promijenjenoga vanjskoga svijeta. Znači to da za novo označeno valja stvarati nove označitelje.

Kada je promjena svijeta spora, jezik je polako slijedi i prilagođava joj se, bez posebnih stresova za one koji jezik rabe. Značajno je drukčija situacija kada tehnološki razvoj nametne brz tempo za stvaranje velikoga broja novih naziva. Ne podrazumijeva to samo kreiranje pojedinačnih naziva, nego čak i cjelovitih terminologijskih sustava. Time se značajno povećava leksički fond svakoga suvremenoga jezika. Stoga je razumljivo da je u to uključeno više različitih načina stvaranja novih riječi, ne samo uporaba postojećih aktivnih tvorbenih modela, nego i revitalizacija pasivnoga fonda, promjene značenja riječi i adaptacija novih leksičkih primljenica (Babić, 1986).

U ovome ćemo radu upravo s ovih stajališta govoriti o odnosu jezika i novih tehnologija, odnosno o izazovima koji se postavljaju pred stručnjake raznih struka i u kojima im je nužna pomoć jezikoslovaca.

Tehnolološki su prinosi bitno obilježeni vremenom i uporabom, a svjedoci smo brzih promjena koje neke tehnologije vrlo brzo zamjenjuju novima, a one prethodne postaju zastarjele. Takve zastarjele tehnologije sa stanovišta jezika i nisu potpuno zastarjele. Naime, ostavile su traga u jeziku i bez obzira na neke nove tehnologije koje su ih uklonile, jezik ih u svojoj svojevrsnoj "ropotarnici" čuva.

Takva je ropotarnica svakakao frazeologija (za značenja usp. Matešić, 1982; Menac – Fink Arsovski – Venturin, 2003; Anić 1998). Pogledajmo neke primjere:

- *odvrtjeti film; kad ti pukne film;*
- *okrenuti ploču; preskače ti igla...*

U prvom paru primjera pojavljuju se frazemi nastali kao odraz tehnologije filmskih traka iz 20. stoljeća. Odvrtjeti film znači fizički pokretati traku natrag, na početak filma, ili od početka do kraja. Frazem *odvrtjeti film* znači 'u jednom trenu podsjetiti se svega', kao da si pred očima brzo pokrećemo filmsku vrpcu i gledamo cijeli život ili neku životnu situaciju kao što se gleda film.

Kada je u toj i takvoj filmskoj tehnologiji puknuo film, to je značilo da je pukla krhka filmska vrpca. Frazem, pak, *puknuo je film* znači da je netko izgubio strpljenje, iznervirao se te burno i temperamentno reagirao.

Danas se ta tehnologija mijenja, u uporabi su drugi, digitalni nosači slike i zvuka, koje se fizički ne vrti na početak niti pucaju – ali frazemi su ostali.

U dugom paru frazema asocira se na gramofonske, vinilne ploče, koje su imale zapise zvuka s obje strane, pa ih se za drugu pjesmu trebalo okrenuti, a igla koja je po njima klizila znala je nakon dugotrajna rada preskakati pa je stalno ponavljala isti dio zvučnoga zapisa.

Danas digitalni zapisi (CD-zapisi) na sebi nose neusporedivo više pjesama, a ipak ih ne treba okretati, mogu se preslušavati nebrojeno puta, a ako se nešto pokvari, to nije igla (nje i nema) niti je zvuk koji se u tom kvaru dobiva ponavljanje istoga dijela zvučnoga zapisa.

Ipak, jezik čuva staru tehnologiju u frazemu *okrenuti/okretati ploču* sa značenjem 'promijeniti / mijenjati stav (način razmišljanja)', odnosno 'postupiti drukčije, na nov način'. Frazemom *preskače ti igla* upozorava se sugovornika da ponavlja istu već nekoliko puta izgovorenu (dosadnu) priču.

Nije to tako samo u hrvatskom jeziku, naravno. Kao zoran primjer može nam poslužiti engleski naziv za nacrt – *Blueprint*. Nekada su kopije nacrta bile plave, što je bilo uvjetovano tehnologijom, a danas takvih uvjetovanja nema pa ni kopije nisu obvezno plave. Dapače, najčešće nisu plave. Ipak, naziv je ostao i zadržao malo daha prošlosti.

Vidimo da znanost i tehnologija grabe ogromnim koracima naprijed i mijenjaju našu stvarnost. Istovremeno, sudionici smo sve jače globalizacije, u kojoj tzv. "mali jezici" trče neizvjesnu trku s tzv. "velikim jezicima", posebice na terminološkome planu. Hrvatski je jedan od tzv. "malih jezika", slovački također (Kovačec, 2004; Stolac – Grahovac-Pražić, 2008.).

A ni tzv. "velikim jezicima" nije puno lakše jer zapravo samo jedan, engleski jezik, sve više i više preuzima primat ili ga bar pokušava preuzeti. Ne samo u terminologiji, ali se u terminologiji i medijskome diskursu najjasnije vidi.

Nacionalna zaklada za znanost, visoko školstvo i tehnologijski razvoj Republike Hrvatske (*The National Foundation for Science, Higher Education and Technological Development of the Republic of Croatia*) (www.nzz.hr) pokrenula je stoga projekt *Izgradnja hrvatskoga strukovnog nazivlja* – STRUNA. *Struna* je kratica nastala od početaka sintagme stručno nazivlje, pa već naziv projekta govori o usmjerenosti na usustavljivanje hrvatskoga stručnoga nazivlja.

Nositelj nacionalnoga projekta *Strune* je Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje iz Zagreba, središnja nacionalna institucija koja skrbi o hrvatskom jeziku.

Odobreno je nekoliko projekata čiji je cilj usustavljivanje nazivlja pojedinih struka. Jedan je od njih projekt *Hrvatsko brodostrojarsko nazivlje*, koji se izvodi pri Pomorskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

Okupljeni su stručnjaci interdisciplinarnih područja (u jezikoslovnom i brodostrojarskom području) koji će na temelju poznavanja literature (leksikološke, leksikografske, rječotvorne, terminološke, odnosno brodostrojarske) omogućiti usklađivanje hrvatskoga brodostrojarskoga nazivlja po jedinstvenim načelima.

Nepouzdanost dosadašnjih rječnika ne zadovoljava ni potrebe struke ni standardološke i terminološke zahtjeve suvremene kroatistike.

Važnost ovoga istraživanja vidi se u objedinjavanju parcijalno uočenih nesustavnosti u hrvatskome brodostrojarskome nazivlju, sortiranju građe, sastavljanju prijedloga naziva za pojedine strukovne cjeline, njihovoj verifikaciji te popunjavanju

baze podataka, koja će biti dostupna široj javnosti te time omogućiti protok informacija.

Cilj je projekta pokazati da je hrvatskim jezikom moguće komunicirati na području brodostrojarstva, odnosno imenovati sve dijelove strojeva, sve postupke itd.

Očekivani izravni rezultat projekta jest oblikovanje osnove za izradu brodostrojarskoga rječnika, čime bi bila omogućena jednoznačna uporaba nazivlja u priručnicima, srednjoškolskim i sveučilišnim udžbenicima, uputama za rad i održavanje pojedinih strojeva i sl. Također bi se time omogućilo unošenje usustavljenih brodostrojarskih naziva u hrvatsku jednojezičnu i višejezičnu opću i tehničku leksikografiju.

Dugotrajni je rezultat senzibiliziranje stručnjaka za potrebu stvaranja hrvatskoga stručnoga nazivlja na utvrđenim terminološkim načelima.

Kao nositelj projekta *Hrvatsko brodostrojarsko nazivlje* pokušat ću na primjerima iz rada na ovom projektu pokazati na koje sve probleme nailazimo i koje zapreke u radu usporavaju usustavljivanje nazivlja.

Pokušat ću predstaviti neke skupine problema. Dio ih je vezan uz prilagodbu internacionalnih naziva, dio uz hrvatsku rječotvorbu, a ne smije se zanemariti ni nesustavnost u stručnoj leksikografiji, gdje su osnovni problemi prevelika ponuda istoznačnica, koje najčešće nisu istoznačnice.

Krenut ćemo od problema vezanoga uz usustavljivanje tvorbenih obrazaca, posebice u prilagodbi stranih naziva, od kojih su na jednoj strani izvori iz klasičnih jezika, a na drugoj iz suvremenih jezika, posebice engleskoga. Ovo su problemi koji se ne odnose samo na stručno nazivlje nego obilježavaju primanje općega leksika iz drugih jezika (*Norme i normiranje,* 1999).

Promotrimo sljedeće primjere:

- *licenca > licencija;*
- *izolacioni > izolacijski;*
- *kočioni > kočni;*
- *šablon > šablona;*
- *aerodinamički > aerodinamični;*

- *software > softver.*

Za latinsku riječ *licentia* ('sloboda, dozvola') normira se lik *licencija* (Anić-Goldstein, 1999, s. 778). Ipak, u uporabi je u nižem stilu lik *licenca*, a nailazimo na uporabe čak i u potpuno neprihvatljivim likovima *licenc* ili *licens*. Tvorba na *-cija* inače nije problem, npr. *evidencija, garancija, intervencija*... (Babić, 1986, s. 192). Hrvatski jezični savjetnici nude sustavne informacije o integraciji internacionalizama (Barić, 1999, s. 285-287).

Pridjev *izolacioni* tvoren je sufiksom *-oni*. Prihvatljiviji su hrvatski tvorbeni načini od puke morfonološke adaptacije (Barić, 1999, s. 285) – ovdje je to lik *izolacijski*. Isto je i s drugim likovima tvorenima stranim dočetkom *-oni*, npr. *rotacioni, kompresioni, informacioni, organizacioni,* za koje se normiraju likovi tvoreni hrvatskim relacijskim sufiksom *-ski*, npr. *rotacijski, kompresijski, informacijski, organizacijski...*
Veći je problem kada se u domaćim riječima počinje rabiti izvedenica sa sufiksom *-oni*, npr. *kočion*i umjesto *kočni*. To je znak globalizacijskih rječotvornih utjecaja i trebao bi daleko više zabrinjavati standardologe nego što se to, prema stručnoj i znanstvenopopularnoj literaturi, čini. Upozorenja na to ipak ima u jezikoslovnim zbornicima (usp. *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj, 2002. Jezik u društvenoj interakciji, 2005*).

Riječi iz germanskih jezika imaju također svoja pravila prilagodbe u hrvatskom jeziku. Kao primjer možemo uzeti nizozemsku primljenicu u njemačkom jeziku *Schablone*, iz kojega je ušla u hrvatski jezik, kao lik *šablona*. To je prema pravilu: "Tuđice iz njemačkog jezika dobivaju umjesto njemačkog dočetnog -e u hrvatskom jeziku nastavak ženskog roda –a" (Barić, 1999, s. 289). U razgovornome stilu nalazimo i neknjiževnojezični lik *šablon*.

Pridjevi *dinamični* i *dinamički* imaju različita značenja: *dinamični* znači 'pokretljiv, ubrzan, pun snage', a *dinamički* se odnosi na dinamiku. Stoga složenica *aerodinamički*, koju nalazimo u stručnoj leksikografiji i u uporabi, nije dobro tvorena nego je valja zamijeniti normiranim likom *aerodinamični*. Ovaj nas primjer upozorava da nije moguće automatski mijenjati ili

prilagođavati likove pojedinih riječi samo zato što postoje slični obrasci. Zanemarivanje značenjskih razlika, koliko god one bile male, može prouzročiti terminološke nejasnoće i samim time nesporazume.

S anglizmima (Filipović, 1990; Barić, 1999, s. 287 – 289) sve je manje problem u grafijskom, fonološkom ili morfološkom prilagođavanju (Filipović 1986) – riječi se u početku pišu izvornom grafijom, a učestalost uporabe brzo za njih nalazi grafijske likove blize adaptiranome izgovoru, npr. *software* > *softver*.

Ne smijemo podcijeniti brojnost anglizama (Opačić, 2006; *Govorimo hrvatski,* 1997), ali mislimo da su dugoročno veći problem od leksičkoga posuđivanja sintagmatski odnosi karakteristični za germanske jezike koji se izravno preslikavaju u hrvatske sintagme, posebice atributne, koje takve odnose rijetko mogu normirati, npr. *dizel gorivo* ili *Bosch pumpa* (Bujas, 1957, s. 62). Hrvatske i slavenske atributne sintagme traže na tim mjestima odnosne pridjeve pa norma nudi *dizel gorivo* (> *dizel-gorivo*) > *dizelsko gorivo* i *Bosch pumpa* > *Boschova pumpa*. Da je problem širi od jednostavnoga nekritičkoga preuzimanja stranih modela, pokazuju primjeri takvih sintagmatskih odnosa poluprilagođenih kao polusloženice i u domaćih riječi, npr. *zvijezda-spoj* > *zvjezdasti spoj*.

Naravno, suvremeni govornik hrvatskoga jezika nema samo probleme s terminima preuzetima iz drugih jezika ili tvorenima prema modelima drugih jezika. Dvojbe oko uporabe dvaju likova domaćega stručnog termina *prijemnik* i *prijamnik* tek se u posljednje vrijeme jednoznačno rješavaju upućivanjem na prihvatljiviji lik *prijamnik* (Barić, 1999, s. 1171).

Vratimo se brodostrojarskom nazivlju. Rekli smo da je jedan od problema i nesustavnost u leksikografiji, a time i nepouzdanost postojećih rječnika.

Pogledajmo sljedeće primjere:

- *engl. switchboard – razvodna ploča; rasklopna ploča; uklopna ploča; ploča s električnim prekidačima; razdjelna ploča; razdjelnica; razdjelnik; električna uklopnica; rasklopnica; sklopna ploča; upravljačka ploča (otvorena);*

- *engl. disc – pločica; ploča (npr. zamašnjaka); šajba; kolo (turbine); klapna ventila; leptir; okrugla ploča (leptirastog ventila); pladanj (ventila); tanjur (bubnja centrifugalnog čistioca); lamela (lamela kočnice);*
- *engl. crankshaft – koljenasto vratilo; koljenčasto vratilo; koljeničasta osovina; koljenasta osovina; križasta osovina; radilica.*

Dovoljan je samo pogled na ove tri riječi za koje se u rječnicima nalazi toliki broj ponuda istoznačnica da je već iz toga vidljivo da sve ne mogu biti istoznačnice.

Kada se bliže pogleda svaki od nizova ponuđenih naziva, nameću nam se različiti načini rješavanja zbrke.

Za prvu se riječ (*engl. switchboard*) nudi istoznačnica *ploča*, s nizom različitih atributa, odnosno izvedenice prema rječotvornim pravilima, pa je potrebno izabrati jedan od ponuđenih naziva najprihvatljivijim te utvrditi redoslijed za ostale, ovisno o kontekstu.

Kod druge riječi (*engl. disc*) nije u svim ponuđenim istoznačnicama vidljiva osnovna *pločica*, pa se u nizu imenica primarno različita značenja (*ploča, šajba, kolo, klapna, leptir, pladanj, tanjur, lamela*) teško može naći zajednički nazivnik.

Treći je primjer (*engl. crankshaft*) pokazatelj kakva zbrka vlada u rječnicima jer se kao istoznačne nude *vratilo* i *osovina* – dvije riječi izrazito česte u tehničkome nazivlju, od kojih svaka pokriva drugo značenje.

Vratilo je "dio stroja koji preuzima i dalje prenosi zakretni moment, tj. Snagu" (HER, 2002, s. 1441).

Osovina je "element stroja koji nosi dijelove što rotiraju ili se njišu (npr. kotače ili poluge)" (Anić, 1998, s. 704), odnosno "strojni element duguljasta oblika koji nosi dijelove što se njišu ili rotiraju" (RHJ, 2000, s. 777).

Već je ovaj pregled samo nekoliko izabranih problema pokazao pred kakvim se složenim zadatcima nalaze terminolozi i kakve izazove nove tehnologije stavljaju pred nas.

Literatura

ANIĆ, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskog jezika*. Novi Liber, Zagreb.
ANIĆ, Vladimir – GOLDSTEIN, Ivo. 1999. *Rječnik stranih riječi*, Novi Liber, Zagreb.
BABIĆ, Stjepan. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku – Nacrt za gramatiku*, JAZU/HAZU, Zagreb.
BARIĆ, Eugenija i sur. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*, ur. Lana Hudeček – Milica Mihaljević – Luka Vukojević, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena i Školska knjiga, Zagreb.
BUJAS, Željko. 1957. Utjecaj engleskih atributa, *Jezik*, god. VI, br. 2, s. 62 – 63.
FILIPOVIĆ, Rudolf. 1986. *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU, Školska knjiga, Zagreb.
FILIPOVIĆ, Rudolf. 1990. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje*, JAZU, Školska knjiga, Zagreb.
Govorimo hrvatski. 1997. *Govorimo hrvatski: jezični savjeti*, ur. Mihovil Dulčić, Hrvatski radio i Naprijed, Zagreb.
HER 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Novi Liber, Zagreb.
Hrvatski jezik u XX. stoljeću. 2006. Zbornik radova, ur. Marko Samardžija – Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb.
Jezik u društvenoj interakciji. 2005. Zbornik radova, ur. Diana Stolac – Nada Ivanetić – Boris Pritchard, HDPL, Zagreb – Rijeka.
KOVAČEC, August. 2004. Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard. *Jezik*, god. 51, br. 2, s. 60 – 66.
Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika. 1999. ur. Marko Samardžija, Matica hrvatska, Zagreb.
MATEŠIĆ, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
MENAC, Antica – FINK-ARSOVSKI, Željka – VENTURIN, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb.
OPAČIĆ. Nives. 2006. *Hrvatski u zagradama – globalizacijske jezične stranputice*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj – izazovi na početku XXI. stoljeća. 2002. Zbornik radova, ur. Diana Stolac – Nada Ivanetić – Boris Pritchard, HDPL, Zagreb – Rijeka.
RHJ 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*, Jure Šonje (ur.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb.

STOLAC, Diana – GRAHOVAC-PRAŽIĆ, Vesna. 2008. Hrvatski jezik i održivi razvoj, *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj*); Rijeka, s. 175 – 181.
www.nzz.hr

Prof. Dr.sc. Diana STOLAC
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet Rijeka
Odsjek za kroatistiku
Trg Ivana Klobučarića 1
51 000 RIJEKA
HRVATSKA
diana.stolac@ri.t-com.hr

TVARY REGIONÁLNÍCH ZEMĚPISNÝCH JMEN NA *-(OV)ICE* V MLUVĚ SOUČASNÉ MLÁDEŽE

Jana Marie Tušková, Vendula Pekárková,
Martina Fridrichová

REGIONAL FORMS OF GEOGRAPHICAL NAMES ENDING WITH –*(OV)ICE* IN THE PRESENT TEENAGE SPEECH
Article occupies with problematic of dative and instrumental plural forms of geographicals names ending with *-(ov)ice* in the present teenage speech. It´s record are based on research, which proceeded in year 2009 at 8 primary schools of 2 moravian regions – Jihomoravský and Zlínský. Pupils at the age of 14 to 15 took part in this research. From questionnairy investigation resultats, that pupils in both regions use in dative and instrumental plural of this names mostly codific endings *-ím* and *-emi*.
Key words: czech language, morphology, geographical names, regional forms, frequency, teenage speech.

Úvod

Náš příspěvek je věnován problematice gramatických tvarů regionálních zeměpisných jmen zakončených na *-(ov)ice* v mluvě současné české mládeže. Zaměřili jsme se na názvy moravských měst a obcí na *-(ov)ice*, tzn. sídlištních jmen (oikonym). K výzkumu byly vybrány dva současné moravské kraje[1], a to Jihomoravský a Zlínský.

Oikonyma na *-(ov)ice* tvoří nejfrekventovanější skupinu českých oikonym a jejich tvarová soustava prochází stále vývojem. Běžní uživatelé českého jazyka v tvarech těchto jmen buď chybují, nebo se jejich mluvená norma odlišuje od normy spisovné. Problémy při deklinaci existují zejména při volbě

[1] Současné kraje České republiky vznikly podle ústavního zákona ze dne 3. prosince 1997 o vytvoření vyšších územních samosprávných celků a o změně ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb. Je jich celkem čtrnáct.

gramatického čísla jmen, v rámci početné skupiny pomnožných oikonym na *-(ov)ice* pak především v tvarech dativu a instrumentálu plurálu. V současné době chybí aktuální popis dané problematiky, který by zachycoval užití tvarů oikonym v běžně mluvených projevech mládeže. Situace v nářečích je zachycena především v Českém jazykovém atlasu (2002), ten je však založen na dokladech starých několik desítek let. Stav v psaném spisovném jazyce popisují mluvnice současné češtiny, nejpodrobněji Mluvnice češtiny 2 (1986). Článek vznikl v rámci výzkumného projektu Pedagogické fakulty MU Brno, č. MUNI/41/096/2009, zaměřeného na studentskou odbornou činnost studentů magisterských studijních programů.

Původ oikonym na *-(ov)ice* a jejich tvary ve spisovné češtině

Převážnou část oikonym na *-(ov)ice* představují názvy obcí a městských částí, ne názvy měst. Přípona *-(ov)ice* není v češtině typickou „městskou" příponou, na rozdíl např. od přípony *-ov* (*Prostějov*) aj. Oikonyma na *-(ov)ice* dělíme z hlediska původu do dvou základních skupin. Kritériem dělení je propriální či apelativní původ jména, který se dnes promítá do rozdílů v gramatické kategorii čísla jmen, diachronně též do kategorie rodu (v současnosti jsou všechna tato oikonyma femininy).

Frekventovanější skupinu tvoří oikonyma s propriálním původem, která mají jen plurálové tvary. Jedná se o původně mužská obyvatelská jména, která vznikla podle Lutterera – Šrámka (2004) z vlastního osobního jména kmenového náčelníka, hlavy rodu, nebo otce rodiny, např. název vesnice *Mikulčice* (znamená „ves lidí Mikulkových") nebo název města *Luhačovice* (znamená „ves lidí Luhačových"). Pro oblast spisovné češtiny platí, že tato původně mužská jména se během jazykového vývoje postupně sbližovala se skloňováním ženským[2]. Teprve Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost

[2] Ještě v Trávníčkově mluvnici z poloviny 20. století se řadí všechna tato jména k mužskému rodu a v 3. p. mn. č. je kodifikována jen původní koncovka *-ům*

(1978) zařadil všechna tato pomnožná oikonyma k rodu ženskému (typ *ulice*), jen v Dpl. je zachována původní koncovka *-ům*, ale pouze jako dubletní *-ím/-ům*.

Méně frekventovanou skupinu oikonym na *-(ov)ice* představují jména apelativního původu, která jsou diachronně i synchronně ženského rodu. Ve spisovné češtině má dnes jedna část z nich tvary plurálu (typ *ulice* s dubletní koncovkou v Dpl. *-ím/-ům*). Původ těchto jmen je různý, např. *Kralice* pocházejí z obecného označení osoby, tj. „ves lidí poddaných králi", *Jemnice* z obecného označení místa, tj. „ves ležící v místě, kde jsou jámy", viz Lutterer – Šrámek (2004). U druhé části se ustálily tvary singuláru (pravidelná deklinace typu *růže*). Podle Čižmárové (1985) se jedná zpravidla o ta oikonyma, která označovala původně nějaký vodní tok (*Bystřice, Lednice* apod.) nebo je v základu jejich pojmenování obsažen název nějakého stromu (*Březnice*), dále jsou to jména vzniklá z apelativních zdrobnělin (*Doubravice* – k doubrava), nebo z adjektiv (*Strážnice* – „strážné" město).

Stav v nářečích

Tvaroslovné charakteristiky pomnožných jmen vzniklých ze jmen obyvatelských zachycuje Český jazykový atlas 4 (2002)[3] a článek Hany Konečné (2003)[4] v *Naší řeči*. Podle těchto zdrojů mají oikonyma typu „*Prachatice*" v českých a moravských nářečích mnohem pestřejší soustavu koncovek než spisovná

(*Domažlice – Domažlicům*), v 7. p. mn. č. pak dubletní koncovka, tzn. původní mužská *-i* a novější ženská *-emi* (*Domažlici/Domažlicemi*).

[3] Informace zaznamenané v ČJA vycházejí z přímého terénního výzkumu provedeného v letech 1964 – 1972 ve venkovských lokalitách a v letech 1973 – 1976 v 57 městech. Ve venkovských lokalitách byly informátory zpravidla příslušníci staré generace zemědělského obyvatelstva (65–75letí a starší). Stejná generace byla zkoumaná ve městech, jednalo se ale o vrstvy řemeslnické a dělnické. Ve městech byl zkoumán také mluvní úzus mladé generace, a to mezi 14 – 15letými žáky základních škol.

[4] Geografické rozšíření koncovek Dpl. a lpl. bylo získáno z Dotazníku pro výzkum českých nářečí (1964 – 1965).

čeština. Variantní koncovky nacházíme nejen v dativu, ale také v instrumentálu plurálu. Tato situace je způsobena dvěma faktory. Jednak tím, že v nářečích se zejména v plurálu uplatňuje silná tendence k unifikaci koncovek různých deklinací, a to i mezi jednotlivými rody, jednak častějším zachováváním starobylého stavu koncovek. V Dpl. se pak vedle spisovných koncovek *-ím/-ům* objevují ještě koncovky *-um, -im, -om, -ám, -am*. V lpl. existují jen nespisovné koncovky *-i, -ema, -ama, -ami, -ámi, -amy* a *-oma*.

Náš výzkum týkající lokalit Jihomoravského a Zlínského kraje zahrnuje oblasti středomoravských a východomoravských nářečí. V Dpl. uvádějí výše jmenované zdroje pro větší část středomoravských nářečí koncovku *-ím*[5] nebo její zkrácenou variantu *-im.* Dále koncovku *-ám*, která je typická ze středomoravských nářečí pro Holešovsko, na Kroměřížsku a podél řeky Svitavy byla doložena jako dubletní, u východomoravských nářečí je charakteristická pro Valašsko a jižní okraje východomoravského nářečí. Koncovka *-om* se objevuje ve střední části východomoravských nářečí a v oblasti středomoravských nářečí na Kroměřížsku. ČJA dále uvádí, že v moravských městech byly zachyceny vedle odpovídajících nářečních podob také koncovky *-ím*, případně *-ám*.

V lpl. je doložena pro velkou část Moravy koncovka *-ama*, najdeme ji u středomoravských a jižní a střední části východomoravských nářečí. Severní část východomoravských nářečí užívá pak koncovku *-ami* (Valašsko s výběžkem na Uherskobrodsko)[6].

---

[5] Sporadicky je ve středomoravských nářečích zachycena jako dubletní vedle koncovky *-ím* koncovka *-um*.

[6] Ojediněle byly jako dublety zaznamenány i podoby na *-ámi* a *-amy*.

Metodika výzkumu

Pro počáteční fázi výzkumu byly použity metody vícenásobného a záměrného výběru[7]. K výzkumu byly vybrány nejprve dva současné moravské kraje – Jihomoravský a Zlínský. V každém kraji byla pak záměrně zvolena čtyři města s ohledem na existenci nářečních oblastí. V Jihomoravském kraji se jednalo o města Adamov, Brno, Klobouky u Brna a Znojmo, které se nacházejí v různých částech středomoravské nářeční oblasti. Ve Zlínském kraji pak o města Hulín, Bystřice pod Hostýnem (severovýchodní část středomoravské nářeční oblasti), dále Rožnov pod Radhoštěm (severní část východomoravské nářeční oblasti) a Uherský Brod (jižní část východomoravské nářeční oblasti). V každém městě byla náhodně zvolena jedna základní škola či víceleté gymnázium[8], na nichž byly, pokud to bylo možné, náhodně zvoleny dvě třídy 14 – 15 žáků. Celkem se do výzkumu zapojilo 15 tříd (pouze ve Znojmě se výzkumu účastnili žáci jedné třídy). Dotazníky byly na většinu škol rozeslány poštou, pouze v Adamově a Kloboukách u Brna jsme výzkum provedli osobně.

V jednotlivých třídách probíhal výzkum dotazníkovou metodou. Dotazník byl zaměřen na zjišťování tvarů Dpl. a Ipl. pomnožných oikonym, které žáci ve svých mluvených projevech

---

[7] Vzhledem ke zkoumanému jazykovému materiálu byly při výzkumu zkombinovány metody vícenásobného výběru a záměrného výběru, které jsou používány při pedagogických výzkumech. Podle M. Chrásky (2007, s. 22) se u vícenásobného výběru nezačíná výběrem jednotek, ale výběrem skupin vyššího řádu, a potom se pokračuje ve dvou až třech stupních, až dospějeme k základním jednotkám. U záměrného výběru nerozhoduje o výběru jistého prvku náhoda, jako např. u metody vícenásobného výběru, ale buď úsudek výzkumníka, nebo zkoumané osoby.

[8] V Jihomoravském kraji se jednalo o ZŠ Adamov – Komenského 4, třídy 8. A a 9.; ZŠ Brno – Gajdošova 3, třídy 8. A a 9. A; Městské víceleté gymnázium Klobouky u Brna, třídy III. G a IV. G; Gymnázium Znojmo, třída IV. A. Ve Zlínském kraji se výzkumu účastnily: ZŠ T. G. Masaryka Bystřice pod Hostýnem, třídy 9. A a 9. B; ZŠ Hulín – Nábřežní 938, třídy 9. A a 9. C; ZŠ Rožnov pod Radhoštěm – Videčská 63, třídy 8. A a 9. B; ZŠ Uherský Brod – Mariánské nám. 41, třídy 8. A a 8. B.

běžně užívají. Při sestavování seznamu oikonym jsme vycházeli ze souboru jmen obsažených v publikaci *Geografická jména České republiky* (2002) a ze seznamu venkovských a městských lokalit zahrnutých v ČJA (2002). Při konečném výběru jmen jsme zohledňovali jejich umístění v kraji tak, aby vytvořený seznam zahrnoval oikonyma rovnoměrně rozmístěná po celém zkoumaném regionu. Dotazník pro Jihomoravský kraj obsahoval celkem 80 oikonym na *-(ov)ice*, z toho 16 názvů měst, 5 názvů městských čtvrtí a 59 názvů obcí. Dotazník pro Zlínský kraj zahrnoval celkem 45 oikonym na *-(ov)ice*, z toho 4 názvy měst, 2 názvy městských čtvrtí a 37 názvů obcí. Rozdílný počet oikonym pro jednotlivé kraje je dán dvěma faktory: rozdílnou rozlohou krajů a distribucí zkoumaných oikonym v nich (JM kraj má větší rozlohu než ZL kraj, oikonyma na *-(ov)ice* jsou typičtější pro JM kraj).

Pro zajištění objektivity výzkumu jsme při závěrečném statistickém zpracování nevyhodnocovali všechny získané dotazníky (tzv. základní soubor), ale u jednotlivých škol jsme náhodným výběrem zvolili vždy 15 dotazníků z každé třídy, tzn. 30 dotazníků z každé školy (v případě Znojma jen 15 dotazníků), se kterým jsme dále pracovali (tzv. výběrový soubor). Celkově bylo tedy vyhodnoceno 225 dotazníků.

Výsledky výzkumu tvarů Dpl. pomnožných oikonym

Absolutní frekvenci výskytu jednotlivých koncovek Dpl. v tzv. výběrových souborech jsme získali součtem frekvencí dané koncovky u všech oikonym uvedených v dotazníku. Do tabulky jsme zařadili kodifikované koncovky *-ím/-ům* a přehled všech nářečních koncovek, které se mohou v Dpl. v uvedeném kraji vyskytovat[9]. Dále singulárovou koncovku *-í*, kterou žáci u některých pomnožných oikonym mylně užili. V kategorii „jiná“

[9] Lokality Adamov, Brno, Znojmo, Hulín, Bystřice pod Hostýnem leží ve středomoravské nářeční oblasti, Klobouky u Brna na hranicích středomoravské a jižní části východomoravské nářeční oblasti, Uherský Brod a Rožnov pod Radhoštěm v odlišných částech východomoravské nářeční oblasti.

koncovka je zahrnuta frekvence všech dalších chybných koncovek, jedná se o koncovky jiných pádů.

Tabulka č. 1: Frekvence koncovek Dpl. v lokalitách Jihomoravského kraje

Lokality	**Frekvence koncovek Dpl. absolutní frekvence/procenta**							
	-ím	**-im**	**-ům**	**-ám**	**-om**	**-i (sg.)**	**jiná**	**celkem**
Adamov	2087 86,96	0 0%	0 0%	126 5,25%	0 0%	136 5,66%	51 2,13%	**2400** **100%**
Brno	2282 95,08%	0 0%	3 0,13%	11 0,46%	0 0%	104 4,33%	0 0%	**2400** **100%**
Klobouky u Brna	1635 68,13%	0 0%	1 0,04%	642 26,75%	0 0%	42 1,75%	80 3,33%	**2400** **100%**
Znojmo	1171 97,59%	0 0%	10 0,83	0 0%	0 0%	19 1,58	0 0%	**1200** **100%**
celkem	**7175** **85,42%**	**0** **0%**	**14** **0,17%**	**779** **9,27%**	**0** **0%**	**301** **3,59%**	**131** **1,56%**	**8400** **100%**

Z výsledků výzkumu koncovek Dpl. pro oblast Jihomoravského kraje vyplývá, že z repertoáru možných kodifikovaných a nářečních koncovek respondenti užívali koncovky *-ím, -ám, -ům*. Zcela zřetelně zde převažovala dativní koncovka *-ím*, která je koncovkou kodifikovanou a zároveň pro tyto lokality také nářeční. Výraznější pokles její frekvence jsme zaznamenali jen v Kloboukách u Brna, a to ve prospěch druhé nejfrekventovanější koncovky *-ám*[10]. Důvodem pro její užití zde je fakt, že se jedná o typickou nářeční koncovku pro jižní okraje východomoravské nářeční oblasti, blízko jejichž hranic Klobouky leží. V menším rozsahu je v Brně a Adamově doložena ještě koncovka *-ám*, což také odráží nářeční stav těchto lokalit – podle ČJA zde existuje jako dubletní vedle koncovky *-ím*. Zřetelný ústup jsme zaznamenali u kodifikované koncovky *-ům*.

[10] U lokality Klobouky u Brna se frekvence koncovky *-ám* pohybovala v rozmezí 5 – 11 výskytů u každého jména, např. *Boskovicám* (11), *Černovicám* (10) atd. V Adamově byla doložena sice u všech zkoumaných oikonym, ale pouze s frekvencí 1 – 2 výskyty a v Brně se objevila jen u malého počtu oikonym s frekvencí 1 – 2 výskyty.

Chybný singulárový tvar na *-i* [11] byl nejčastěji zaznamenán u oikonym *Nové Bránice*, *Kostice* a *Knínice u Boskovic*.

Tabulka č. 2: Frekvence koncovek Dpl. v lokalitách Zlínského kraje

Lokality	**Frekvence koncovek Dpl. absolutní frekvence/procenta**							
	-ím	**-im**	**-ům**	**-ám**	**-om**	**-i (sg.)**	**jiná**	**celkem**
Bystřice pod Hostýnem	1221 90,44%	0 0%	0 0%	52 3,85%	4 0,30%	5 0,37%	68 5,04%	**1350** **100%**
Hulín	1283 95,04%	3 0,22%	2 0,15%	38 2,82%	0 0%	9 0,66%	15 1,11%	**1350** **100%**
Rožnov pod Radhoštěm	1289 95,48%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	41 3,04%	20 1,48%	**1350** **100%**
Uherský Brod	1113 82,44%	0 0%	0 0%	191 14,15%	0 0%	23 1,70%	23 1,70%	**1350** **100%**
celkem	**4906** **90,85%**	**3** **0,06%**	**2** **0,04%**	**281** **5,20%**	**4** **0,07%**	**78** **1,44%**	**126** **2,34%**	**5400** **100%**

U lokalit Zlínského kraje[12] byly doloženy v Dpl. koncovky *-ím, -ám, -ům, -om* a *-im*. Je zde patrný převažující výskyt kodifikované koncovky *-ím* (v její frekvenci se jednotlivé lokality výrazně neliší), to i přesto že pro Rožnov a Uherský Brod se nejedná zároveň o koncovkou nářeční. Jako druhá v pořadí frekvence se objevuje koncovka *-ám*[13]. Nejpočetněji je doložena v lokalitě Uherský Brod, přestože zde jako nářeční podle ČJA vůbec nefiguruje (měla by zde být typická *-om*). Naopak v Bystřici pod Hostýnem, Hulíně a Rožnově pod Radhoštěm je uváděna ČJA jako typická nářeční, ale náš výzkum ji v poměrně nízké distribuci dokládá jen v Bystřici pod Hostýnem a Hulíně. Rozšíření koncovky *-ám* považujeme tedy za důsledek unifikační

[11] Chybný singulárový dativní tvar s koncovkou *-i* je sledován v jednotlivých lokalitách od frekvence 5 a výše. Brno – *Nové Bránice* (11), *Kostice* (6), *Knínice* (5); Adamov – *Kostice* (5); Klobouky u Brna – *Nové Bránice* (5).

[12] Lokality Bystřice pod Hostýnem a Hulín se řadí do středomoravské nářeční oblasti, Rožnov pod Radhoštěm a Uherský Brod do východomoravské nářeční oblasti.

[13] V Uherském Brodě byla koncovka *-ám* doložena u všech oikonym s frekvencí 2 – 6 výskytů. V Bystřici pod Hostýnem a Hulíně se objevila téměř u všech oikonym, ale pouze s frekvencí 1 – 3 výskyty.

tendence mezi deklinačními typy *žena* a *růže*. Stejně jako v Jihomoravském kraji i zde můžeme konstatovat naprostý ústup kodifikované koncovky *-ům*. Zcela okrajově se objevily také koncovky *-om* a *-im*, jejichž nízká frekvence není relevantní pro objektivní závěry. Chybný singulárový tvar na *-i* nejčastěji dokládají oikonyma *Bílovice* a *Rymice*[14].

Výsledky výzkumu tvarů lpl. pomnožných oikonym

Absolutní frekvenci výskytu jednotlivých koncovek lpl. v tzv. výběrových souborech jsme získali obdobně jako v případě Dpl. součtem frekvencí dané koncovky u všech oikonym uvedených v dotazníku. Do tabulky jsme zařadili kodifikovanou koncovku *-emi* a přehled všech možných instrumentálových nářečních koncovek typických pro zkoumaný kraj. Dále chybně užitou singulárovou koncovku *-í* a pod termín „jiná" koncovka jsme zahrnuli frekvenci všech dalších chybných koncovek.

Tabulka č. 3: Frekvence koncovek lpl. v lokalitách Jihomoravského kraje

	Frekvence koncovek lpl. absolutní frekvence/procenta						
Lokality	**-emi**	**-ami**	**-ama**	**-ema**	**-í (sg.)**	**jiná**	**celkem**
Adamov	1661 69,21%	85 3,54%	83 3,46%	216 9%	85 3,54%	270 11,25%	**2400 100%**
Brno	2041 85,04%	26 1,08%	0 0%	255 10,63%	77 3,21%	1 0,04%	**2400 100%**
Klobouky u Brna	927 38,63%	2 0,08%	671 27,96%	744 31%	42 1,75%	14 0,58%	**2400 100%**
Znojmo	930 77,5%	0 0%	0 0%	257 21,42%	13 1,08%	0 0%	**1200 100%**
celkem	**5559 66,18%**	**113 1,35%**	**754 8,98%**	**1472 17,52%**	**217 2,58%**	**285 3,39%**	**8400 100%**

Na základě výzkumu koncovek lpl. pro oblast Jihomoravského kraje lze říci, že nejfrekventovanější zde byla kodifikovaná koncovka *-emi*. Její postavení se však oslabuje ve

[14] Chybný singulárový dativní tvar na *-i* je doložen v lokalitách Zlínského kraje s nejvyšší frekvencí 3 výskyty, a to jen v Rožnově pod Radhoštěm u oikonym *Bílovice, Rymice*.

prospěch koncovky *-ema*[15], nejzřetelněji je to patrné v lokalitách Klobouky u Brna a Znojmo. Nářeční koncovka *-ama*[16], typická pro tyto lokality, je výrazněji doložena pouze v Kloboukách u Brna, omezeně pak již jen v Adamově. Šíření koncovek s duálovým zakončením, tj. *-ema* a *-ama*, je důsledek unifikační tendence, která způsobuje vyrovnávání koncovek lpl. v rámci všech rodů. Tato tendence je typická pro tradiční nářečí a podle našich výzkumů proniká i do mluvy současné mládeže. Okrajově byla doložena koncovka *-ami* v Adamově a Brně. Chybný singulárový tvar na *-í*[17] nejčastěji dokládají oikonyma *Knínice u Boskovic, Kostice, Babice nad Svitavou.*

Tabulka č. 4: Frekvence koncovek lpl. v lokalitách Zlínského kraje

	Frekvence koncovek lpl. absolutní frekvence/procenta						
Lokality	**-emi**	**-ami**	**-ama**	**-ema**	**-í /sg.**	**jiná**	**celkem**
Bystřice pod Hostýnem	721 53,41%	0 0%	34 2,52%	528 39,11%	10 0,74%	57 4,22%	**1350** **100%**
Hulín	1171 86,74%	0 0%	19 1,41%	146 10,81%	12 0,89%	2 0,15%	**1350** **100%**
Rožnov pod Radhoštěm	1153 85,41%	0 0%	4 0,30%	107 7,93%	36 2,67%	50 3,70%	**1350** **100%**
Uherský Brod	1143 84,67%	54 4%	136 10,07%	0 0%	17 1,26%	0 0%	**1350** **100%**
celkem	**4188** **77,56%**	**55** **1,02%**	**193** **3,57%**	**780** **14,44%**	**75** **1,39%**	**109** **2,02%**	**5400** **100%**

[15] Doklady koncovky *-ema* se v případě Klobouk u Brna pohybovaly ve frekvenci 8 – 12 výskytů u všech zkoumaných oikonym, např. *Ketkovicema, Křižanovicema* atd. Ve Znojmě, Adamově a Brně pak rovněž u všech jmen, ale s frekvencí 2 – 5 výskytů.

[16] Koncovka *-ama* byla doložena v Kloboukách u všech oikonym ve frekvenci 5 – 12 výskytů, např. *Dražovicama, Drnovicama*. V Adamově u všech jmen, ale pouze s frekvencí 1 – 2 výskyty.

[17] Chybný singulárový tvar na *-í* s frekvencí vyšší než 5 je doložen v lokalitách Jihomoravského kraje: Adamov – Kostice (5); Brno – *Babice nd Svitavou* (5), *Knínice u Boskovic* (7).

V lokalitách Zlínského kraje byl doložen stejný repertoár instrumentálových koncovek se shodným frekvenčním pořadím jako v kraji Jihomoravském, tzn. nejfrekventovanější byla kodifikovaná koncovka *-emi*, pak koncovky s duálovým zakončením *-ema, -ama* a nakonec okrajově se vyskytující *-ami*. Odlišnosti jsou v rozdílné výši absolutní frekvence jednotlivých koncovek, tzn v rozdílném proporčním využití koncovek. Kodifikovaná koncovka *-emi* je zde celkově frekventovanější než ve zkoumaných lokalitách Jihomoravského kraje. Vysokou frekvenci měla v Hulíně, Rožnově pod Radhoštěm i v Uherském Brodě. Jen v Bystřici pod Hostýnem byla její frekvence výrazně nižší, a to ve prospěch duálového zakončení *-ema*[18], které se objevilo s nižší frekvencí ještě v Hulíně a Rožnově pod Radhoštěm. Nářeční koncovka *-ama*[19], která by se měla podle ČJA vyskytovat v lokalitách Bystřice pod Hostýnem, Hulín a Uherský Brod, je výrazněji doložena pouze v Uherském Brodě (zdá se, že zde nahrazuje koncovku *-ema* šířící se v ostatních lokalitách). Okrajově byla doložena koncovka *-ami* v Uherském Brodě, která je zde podle ČJA koncovkou nářeční. Chybný singulárový tvar na *-í*[20] nejčastěji dokládají oikonyma *Mistřice, Rymice*.

Závěr

Na základě provedených dotazníkových šetření lze říci, že v obou krajích užívali respondenti v dativu a instrumentálu plurálu pomnožných oikonym na *-(ov)ice* převážně kodifikované koncovky *-ím* a *-emi*. Mezi mimojazykové faktory ovlivňující tuto volbu patří věk respondentů, charakteristika lokalit, ve kterých

---

[18] Koncovka *-ema* byla doložena v Bystřici pod Hostýnem u všech oikonym ve frekvenci 5 – 17 výskytů, např. *Prusinovicema, Rajnochovicema* atd., v Hulíně pak s frekvencí 2 – 5 výskytů a v Rožnově s frekvencí 1 – 4 výskyty u všech jmen.

[19] Koncovku *-ama* dokládají všechna oikonyma v Uherském Brodě, a to s frekvencí 3 – 4 výskyty. Zcela okrajově je doložena jen u některých jmen v Bystřici pod Hostýnem, Hulíně a Rožnově pod Radhoštěm s frekvencí 1 – 2 výskyty.

[20] Ve Zlínském kraji se chybné singulárové tvary lpl. s koncovkou *-í* objevily s nejvyšší frekvencí 3 výskyty: Bystřice pod Hostýnem – *Mistřice*, Rožnov pod Radhoštěm – *Mistřice, Rymice*.

průzkum probíhal – městské lokality, a do jisté míry i školní prostředí, ve kterém byly dotazníky vyplňovány a případný osobní faktor v podobě zadávajícího učitele. K faktorům jazykovým patří především centrální postavení těchto kodifikovaných koncovek v oblasti spisovné češtiny u zkoumaného typu proprií, stejně jako u apelativ typu *růže*.V případě dativní koncovky *-ím* také fakt, že se zároveň jedná o nářeční koncovku pro tři lokality Jihomoravského kraje. Druhá kodifikovaná dativní koncovka *-ům* má podle výzkumu periferní postavení, což rovněž koresponduje se stavem v současném spisovném jazyce, viz Tušková (2009). Frekvence nekodifikovaných koncovek, tj. v Dpl. především *-ám* a v lpl. zejména *-ama*, *-ema*, je nižší, než jsme předpokládali pro oblast běžně mluvených projevů vzhledem k faktu, že všechny zvolené lokality patří do jisté míry živých nářečních oblastí. Rozdílnou frekvenci těchto koncovek v jednotlivých lokalitách ovlivňuje jednak fakt, zda jsou pro danou oblast koncovkami nářečními (pak jejich frekvence zpravidla vzrůstá), jednak působení unifikační tendence. Ta způsobuje v Dpl. vyrovnávání koncovek typů *žena* a *růže* (šíření koncovky *-ám*) a v lpl. vyrovnávání koncovek lpl. v rámci všech rodů promítající se do rozšiřování tvarů s duálovým zakončením na *-ema, -ama*.

Provedený výzkum rovněž potvrdil, že uživatelé českého jazyka chybují při volbě gramatického čísla v případě některých oikonym na *-(ov)ice*. Tuto oblast bude nutné důkladněji prozkoumat a stanovit případné faktory, které nesprávnou volbu gramatického čísla ovlivňují.

Literatura

BALHAR, Jan. 1998. Některé případy unifikace v nářeční deklinaci. In: *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínku k pětasedmdesátinám*. Ed. P. Karlík, M. Krčmová. Brno : Masarykova univerzita, 1998, s. 193 – 198. ISBN 80-210-1801-1.

BOHÁČ, Pavel. 2002. *Geografická jména České republiky*. Praha : Český ústav zeměměřičský a katastrální, 2002. 102 s. ISBN 80-902321-6-7.

Český jazykový atlas 4. 2002. Praha : Academia, 2002. 626 s. ISBN 80-200-0921-3. [ČJA]

ČIŽMÁROVÁ, Libuše. 1985. Ty, či ta Nedvědice. *Naše řeč*, 68, 1985, č. 5, s. 229 – 233.
CHRÁSKA, Miroslav. 2007. *Metody pedagogického výzkumu. Základy kvantitativního výzkumu*. Praha : Grada, 2007. 272 s. ISBN 978-80-247-13-69-4.
KONEČNÁ, Hana. 2003. Dativ a instrumentál místních jmen typu Prachatice v nářečích. *Naše řeč*, 86, 2003, č. 3, s. 126–132.
LUTTERER, Ivan – ŠRÁMEK, Rudolf. 2004: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 2. vyd. Havlíčkův Brod : Tobiáš, 2004. 317 s. ISBN 80-7311-025-3.
Mluvnice češtiny 2. 1986. 1. vyd. Praha : Academia, 1986. 536 s.
POLÍVKOVÁ, Alena. 1985. K vývojovým tendencím českých místních jmen zakončených na -ice. *Naše řeč*, 68, 1985, č. 5, s. 234 – 236.
POLÍVKOVÁ, Alena. 2007. *Naše místní jména a jak jich užívat*. 2. vyd. Praha : Universum, 2007. 208 s. ISBN 978-80-242-1940-0.
Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 1978. 1. vyd. Praha : Academia, 1978. 799 s.
Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 1998. 2. vyd. Praha : Academia, 1998. 647 s. ISBN 80-200-0493 9.
ŠRÁMEK, Rudolf. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno : Masarykova univerzita, 1999. 191 s. ISBN 80-210-2027-X.
TRÁVNÍČEK František. 1951. *Mluvnice spisovné češtiny*. Praha : Slovanské nakladatelství, 1951. 611 s.
TUŠKOVÁ Jana. 2009 Gramatické tvary českých měst na *-ov)ice* – historie a současnost. (příspěvek z konference v Poznani) (v tisku).

PhDr. Jana Marie TUŠKOVÁ, Ph.D.
Pedagogická fakulta MU
Katedra českého jazyka
Poříčí 7
603 00 BRNO
ČESKÁ REPUBLIKA
tuskova@ped.muni.cz

Bc. Vendula PEKÁRKOVÁ
Pedagogická fakulta MU
Katedra českého jazyka
Poříčí 7
603 00 BRNO
ČESKÁ REPUBLIKA
150369@mail.muni.cz

Bc. Martina FRIDRICHOVÁ
Pedagogická fakulta MU
Katedra českého jazyka
Poříčí 7
603 00 BRNO
ČESKÁ REPUBLIKA
146841@mail.muni.cz

RODOVO CITLIVÁ SLOVENČINA – SÚČASNÝ STAV, MOŽNOSTI JEJ TVORBY A VYUŽITIA

Lujza Urbancová

GENDER SENSITIVE SLOVAK LANGUAGE – CONTEMPORARY SITUATION, ITS CREATION AND PRACTICAL APPLICATION
Recent development in a society has shown that gender sensitive language in Slovakia is not an issue, which can be marginalized, overlooked or labelled as not required. A paper deals with extra-linguistic factors supporting and stressing the need to create gender neutral language (EU recommendations, research in this field, projects about gender equality); it shows examples of Slovak gender sensitive language used by certain institutions, especially those operating in the field of anti-discrimination and gender equality; attention is also paid to comments on „new" language and there are some examples given.
Key words: Gender sensitive language; gender sensitive Slovak; markedness and unmarkedness; generic masculine.

Rodovo citlivý jazyk (RCJ) je taký, ktorý nediskriminuje žiadny rod napríklad tým, že ho nepomenúva (čiže zahŕňa v druhom) či zneviditeľňuje a zároveň druhý rod vyzdvihuje a preferuje. Nepoužívajú sa v ňom lexémy interpretovateľné ako diskriminujúce k ženskému či mužskému rodu. V príručke o používaní rodovo neutrálneho jazyka v Európskom parlamente ("Gender-neutral" language in the European parliament) je uvedené, že vo väčšine kontextov by malo byť pohlavie osoby irelevantné – v takomto prípade uvažujeme o rodovo neutrálnom jazyku –, napríklad v angličtine, kde existujú aj zásady, aby sa rod vôbec jazykovo neoznačoval, a preto by väčšina substantív mala mať len jednu formu. Používa sa tiež termín nesexistický jazyk ako synonymum rodovo citlivého jazyka; základom preň je termín *sexizmus* označujúci rodovo diskriminujúce lexémy. V slovenských podmienkach sa preferuje termín rodovo citlivý jazyk. Definícia je známa, ale zatiaľ zostáva pomerne neznáma

podoba takto vytvoreného slovenského jazyka – alebo pri optimistickom pohľade je možné konštatovať, že vieme len čiastočne, ako ho tvoriť. Môže vzniknúť otázka, či je výskum orientovaný na túto oblasť produktívny, či tu nejde o akýsi „diktát" Európskej únie neaplikovateľný v našom jazyku, či ho nemáme odmietnuť ako politicky korektný jazyk (ktorý, mimochodom, na Slovensku zaznamenal len echo v podobe kritických komentárov a nie v realizácii (porov. Krpelan – Friš, 2004)). Takéto úvahy by viedli k označeniu rodovo citlivého jazyka za absurdnosť a nepotrebný produkt feministických iniciatív či moderných trendov.[1] Existujú aj iné prístupy a jeden z nich predstavujem v príspevku.

Pri sociolingvistických bádaniach neoddeľujeme od seba jazyk a jazykové spoločenstvo a v prípade rodovo citlivého jazyka – ako sociolingvistického problému par excellence – má toto sledovanie výsledok v podobe protichodných stanovísk. Na jednej strane stojí deklarované používanie rodovo citlivého jazyka a aj reálna snaha o jeho aplikáciu, v opozícii je jeho úplné odmietanie a kritika. Na webových stránkach rôznych organizácií sa už môžeme stretnúť s tým, že sa explicitne vyjadruje používanie rodovo citlivého jazyka. Nejde výlučne o tie inštitúcie, ktoré majú ako hlavný druh aktivít snahu o elimináciu akejkoľvek diskriminácie, ale použitie nediskriminujúceho jazyka sa niekde chápe, pravdepodobne, ako súčasť firemnej kultúry. Uvediem niekoľko príkladov:

– v Štatúte programových pracovníkov a spolupracovníkov Slovenského rozhlasu z februára 2008 sa uvádza: „Slovenský rozhlas v rámci vysielania a v súlade s pravidlami slovenského jazyka dodržiava rodovo citlivý jazyk (Štatút, 2008, s. 12);

[1] Z tlače za všetky názory spomeniem reakciu poslanca Európskeho parlamentu, ktorý kriticky hodnotil odporučenie o nepoužívaní oslovenia pani či slečna v parlamente na začiatku roka 2009: „*Podľa škótskeho europoslanca Struana Stevensona celá tá záležitosť je o politickej korektnosti, ktorá zošalela: ‚Úprimne povedané, je to nezmysel. Videli sme už inštitúcie Európskej únie, ako sa snažia zakazovať gajdy alebo diktovať tvar banánov, ale teraz sa zdajú byť odhodlaní predpisovať nám ešte aj to, ktoré slová smieme používať v našom vlastnom jazyku.*'" (Komentár..., 2009).

– pri Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny pracuje Rada vlády Slovenskej republiky pre rodovú rovnosť – v reakcii na pripomienky k svojej činnosti okrem iného akceptovala pripomienku o používaní rodovo citlivého jazyka:
„Ministerstvo akceptovalo i požiadavku používať rodovo citlivý jazyk pri činnosti Rady a jej komunikácii s verejnosťou – i keď v tejto oblasti, ako aj v mnohých iných, iste pôjde o proces postupných a dlhodobých zmien.“ (Ministerstvo..., 2007, s. 1);
– mimovládne organizácie ako Aspekt či Občan a demokracia zdôrazňujú potrebu používania RCJ a snažia sa ho používať aj v praxi; pri komunikácii o rodovo citlivej pedagogike sa tiež akcentuje pozitívny efekt uplatňovania RCJ;
– v Európskom parlamente sú vypracované odporúčania na používanie RCJ. Z odporúčania Rady Európy (Council of Europe Recommendation, 1990) o Eliminácii sexizmov v jazyku[2] vyplýva, že Rada „dáva dôraz na úlohu jazyka pri formovaní sociálnej identity osobnosti a na interakciu, ktorá existuje medzi jazykom a spoločenskými postojmi; tiež je presvedčená, že sexizmus, charakteristický pre súčasnú jazykovú prax vo väčšine členských štátov Európskej únie – kde maskulína prevažujú nad feminínami –, brzdí rozvoj rovnocennosti medzi ženami a mužmi...“. Rada „odporúča vládam členských krajín, aby podporovali použitie jazyka uplatňujúce princíp rovnoprávnosti žien a mužov a tiež aby využili vhodné prostriedky na podporu používania nesexistického jazyka“. (Porov. aj odporučenie

[2] Stressing the fundamental role of language in forming an individual's social identity, and the interaction which exists between language and social attitudes... Convinced that the sexism characterising current linguistic usage in most Council of Europe member states – whereby the masculine prevails over the feminine – is hindering the establishment of equality between women and men, since it obscures the existence of women as half of humanity, while denying the equality of women and men... … Recommends that the governments of member states promote the use of language reflecting the principle of equality of women and men and take any measures they consider appropriate with a view to: Encouraging the use, as far as possible, of non-sexist language to take account of the presence, status and role of women in society, as current linguistic practice does for men... (http://portal.unesco.org/shs/en/ev.php-URL_ID=4148&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html).

z roku 2007 – Recommendation CM/Rec(2007)17 of the Committee of Ministers to member states on gender equality standards and mechanisms);
– UNESCO vypracovalo v roku 1999 *Príručku rodovo neutrálneho jazyka*, predchádzalo jej niekoľko ďalších vydaní príručiek nesexistického jazyka od roku 1987 (Guidelines..., 1999).

Príkladov toho, že termín rodovo citlivý jazyk nie je okazionalizmom, je dostatok. Nemožno ho už odmietať bez vysvetlenia, no skúsenosti ukazujú, že komentáre a jeho hodnotenia sú neraz negatívne a kritické, v jadre konzervatívne, zastávajúce tradíciu. Ide o začarovaný kruh – ak je spoločnosť rodovo hierarchizovaná, nedokáže odkryť rodovú diskrimináciu v živote a tiež ani v jazyku; diskriminujúce použitie jazyka podporuje rodovú nerovnosť. Uvedené konštatovania naznačujú širšiu problematiku, zostanem však pri jazyku. V súčasnosti sa mení pohľad na niektoré skutočnosti, ide napríklad o otázky rasizmu, postavenie ľudí so zdravotnými problémami či rovnoprávnosť žien a mužov, a preto ak chceme realitu sprostredkúvať inak, mali by sme na to použiť aj iný jazyk.

Pracovne by sme mohli uviesť výrazy tradičný a rodovo citlivý jazyk. Pre tradičný jazyk je charakteristická ekonomizácia v jazyku a uplatňuje sa príznakovosť a bezpríznakovosť morfologických kategórií, dôsledkom čoho je generické maskulínum a eliminácia, resp. zneviditeľnenie ženského rodu. Na potvrdenie konštatovania použijem príklad z Českého národného korpusu od S. Čmejrkovej (2005, s. 188), ale analogickú situáciu môžeme predpokladať aj v slovenčine:

Maskulínum	poslanec	turista	turisté	učitel	učitelé
Počet výskytov	4500	549	1334	2190	1614
Feminínum	poslankyně	turistka	turistky	učitelka	učitelky
Počet výskytov	686*	42	28	1007	406

*(Výskyt, nepochybne, vychádza aj z mimojazykovej skutočnosti – poslankýň je menej –, avšak pri ďalších lexémach tento argument neplatí.)

Podľa štrukturalistickej teórie príznakovosti a bezpríznakovosti je takýto stav v poriadku a v tradičnom jazyku je neutrálny, ale rodovo

citlivý jazyk sa vzdáva tejto teórie v rámci kategórie rodu a aj z nej vyplývajúcej ekonomizácie. Interdisciplinárne bádania zdôrazňujú vzťah jazyka a spoločenstva, resp. individualít používajúcich daný dorozumievací kód; „... poststrukturalistický výklad nerezignuje na to, jak jazykové prvky vypadají, a nevěří a nechce, aby tvary, vypadající jako mužské, plnily funkci tvarů ženských“ (Čmejrková, 2005, s. 188).

Pred sebou máme minimálne tri otázky: prečo, kde a ako používať RCJ. Mojou ambíciou nie je odpovedať s istotou na všetko, ide tu skôr o proces hľadania, o diskusiu. Napriek všetkým zmenám, ktoré sa v jazyku dejú, je jeho používanie predsa len konzervatívne a pomerne ťažko prijímame nové javy, resp. sa vzdávame svojich jazykových návykov. Ak je to navyše zmena, ktorá sa týka stereotypov, napríklad rodových, pôsobí to negatívne a znemožňuje akékoľvek hľadanie ďalších alternatív v jazyku. Existujú minimálne dva dôvody na použitie rodovo citlivého jazyka: inštitucionálne – vyplývajúce z odporúčaní EÚ, ministerstiev či iných úradov – a jazykovo-spoločenské, jazyk ovplyvňuje spoločnosť a naopak, čiže rodová asymetria v jazyku nepomáha pri eliminácii rodových rozdielov v spoločnosti. Vychádzajúc z toho, že používanie RCJ, resp. rodovo citlivej slovenčiny, je už niektorými inštitúciami deklarované, nebudem presviedčať o potrebe takéhoto jazyka, ale urobím sondu do jeho podôb a poskytnem niekoľko návrhov na jeho použitie.

RCJ by sa mal používať primárne v písaných dokumentoch organizácií, ktoré ohlasujú jeho použitie; malo by ísť nielen o orgány s rodovou agendou, ale aj o ministerstvá, štátne či verejné inštitúcie. Rovnako by mali byť na jeho fungovanie vyhradené ústne oficiálne či polooficiálne komunikačné situácie.

Považujem za potrebné zdôrazniť, že vytvorenie a použitie rodovo citlivého jazyka si vyžaduje poznať širší kontext a vedieť, prečo je takýto jazyk potrebný. Inak podľahneme argumentom o jeho umelosti a o tom, že ideme proti tendencii ekonomizácie vo vyjadrovaní. Rôzne organizácie a osobnosti uplatňujú RCJ podľa individuálnych preferencií alebo podľa pravidiel redakcie. Nie je však zatiaľ úplne jasné, ako sa má používať vo všetkých jazykových rovinách, pretože zďaleka to nie je len problém

generického maskulína. V slovenčine, tak ako aj v ostatných flektívnych jazykoch, je situácia v rámci rodovo citlivého jazyka pomerne zložitá. Musíme zvažovať aj vplyv použitia feminína a maskulína predovšetkým na verbum, ale aj na ďalšie slovné druhy vo výpovedi, tiež je treba vyrovnať sa s námietkami o redundantnosti. V prehľade príkladov použitia RCJ nájdeme jednotlivé spôsoby a návrhy na označovanie oboch rodov.

- *Byť urážlivo oslovený/á neznamená len byť vystavený/á neznámej budúcnosti, ale predovšetkým znamená nepoznať miesto a čas urážky; oslovený/á sa v konečnom dôsledku v takejto reči a v celej situácii neorientuje. Ten/tá, kto je vo chvíli vystavený/á podobnému otrasu, zakúša nestálosť vlastného miesta v rámci spoločenstva ľudí...* (Butler, 1997, s. 51). *To znamená, že ak je niekto oslovený/á, neznamená to len, že je uznaný/á ako ten/tá, ktorý/á už je, ale znamená to, že človek má prepožičané isté označenie, prostredníctvom ktorého je vôbec možné pomenovať a určiť jeho/jej existenciu* (Butler, 1997, s. 52). *... chápať hovoriaceho/cu ako utváraného/ú cez jazyk...* (Butler, 1997, s. 60).

V ukážke je návrh realizácie rodovo citlivého jazyka v písanej forme, ženský rod sa uvádza gramatickou morfémou po lomke, príznakové je, že vždy je uvedené poradie maskulínum a feminínum. Daný text je určený na čítanie a nie na ústnu reprodukciu, preto by jeho forma nemala spôsobiť problémy pri porozumení.

- *Predseda BBSK slávnostne odovzdal ceny víťazovi a víťazkám, ktorý/é poslali svoj návrh do vyhlásenej súťaže o logo Inštitútu. Odovzdávanie cien sa uskutočnilo 27. apríla 2009 v priestoroch Úradu BBSK.* (Beňová, 2009).

Rovnocennosť rodov sa zabezpečuje lexémami a vo vedľajšej vete pri spájacom výraze *ktorý* gramatickou morfémou. Toto použitie je vhodné, nakoľko substantíva sú významovo v popredí. Iné riešenie je v nasledujúcom príklade, kde sa realizujú spájacie výrazy ako osobitné lexémy.

- *Touto cestou sa chceme poďakovať Vám všetkým, ktorí a ktoré ste zaslali svoje návrhy, za Vašu snahu a kreativitu.* (Beňová, 2009).
- *Zasadnutia sa zúčastnili zástupcovia štátnej správy – riaditeľ a riaditeľky Úradov práce, sociálnych vecí a rodiny (Lučenec, Brezno, Revúca), zástupkyne Materských centier (Banská Bystrica, Nová Baňa), zástupkyňa Slovenskej obchodnej a priemyselnej komory za podnikateľskú sféru, zástupkyňa akademickej pedagogickej obce a marketingová manažérka Regionálneho európskeho informačného centra.* (Beňová – Androvičová, 2009).

V texte ide o vhodné uvedenie názvov povolaní podľa rodu zúčastnených.

- *Na účely tohto textu používam pomenovanie „poslanec" iba pre muža, ak ide o poslancov oboch pohlaví, používam pojem poslanectvo. Rovnako na súhrnné pomenovanie senátorov a senátoriek používam pojem „senátorstvo".* (Seidlová, 2000, s. 5 – 7).

Formulácia je z vedeckej štúdie, inšpirujúce je použitie kolektív, ktoré nahrádzajú dve substantíva a riešia kumuláciu lexém; slovenčina je síce charakteristická menším používaním kolektív, avšak ich uvedenie sa môže stať typické práve pre RCJ.

Tabuľka 1 Návrh niektorých formulácií v RCJ

Tradičný jazykový prostriedok*	**Rodovo citlivý jazykový prostriedok**	**Komentár**
výchova absolventov profilovať uchádzača	absolventov a absolventiek uchádzačku a uchádzača	uvádzanie substantív ženského a mužského rodu ako základný spôsob eliminácie generického maskulína; odporúča sa meniť poradie – feminínum, maskulínum

Tradičný jazykový prostriedok*	**Rodovo citlivý jazykový prostriedok**	**Komentár**
činnosť pedagógov a študentov	... pedagogičiek, pedagógov a študentstva; pedagogického kolektívu a študentstva	okrem dvoch substantív je vhodné použiť kolektívum, príp. multiverbizované pomenovanie
dialóg so študentmi	... so študentmi a študentkami; so študentstvom, so študentskou komunitou	
príprava učiteľov-slovenčinárov	učiteliek a učiteľov slovenčiny	
členovia katedry	členovia a členky katedry	
rozhľad poslucháča	rozhľad poslucháčskej verejnosti; poslucháčstva	
Najpočetnejšie boli zastúpení domáci bádatelia... Usporiadatelia nezaradili do programu žiadne plenárne referáty.	Najpočetnejšie bola zastúpená domáca bádateľská komunita... Usporiadateľský tím (kolektív, štáb) nezaradil...	
... pôsobia 4 profesori...	4 profesori a profesorky; 4 profesorky a profesori, 3 profesori a 1 profesorka	v konkrétnych prípadoch je riešením uvedenie presného počtu, napr. profesorov a profesoriek na pracovisku
prax absolventov	absolventská prax	dve substantíva nahradí adjektívum
tím vedcov	vedecký tím	

Tradičný jazykový prostriedok*	**Rodovo citlivý jazykový prostriedok**	**Komentár**
Členovia pochádzajúci...	Členky a členovia, pochádzajúci a pochádzajúce... Členky a členovia, pochádzajúci... Členovia a členky, pochádzajúce...	prvý príklad je „základný“, v písanom texte by sa mohla spojka nahradiť lomkou, vhodnejšou možnosťou sa javí použitie jedného tvaru činného príčastia, ktorý sa v rode zhoduje s bližším substantívom
Študenti, ktorí...	Študentky a študenti, ktoré a ktorí... Študentky a študenti, ktorí... Študenti a študentky, ktoré...	okrem „základného“ príkladu navrhujem tak ako v predchádzajúcom uviesť jeden spájací výraz zhodný s bližším substantívom
Byť urážlivo oslovený neznamená len byť vystavený neznámej budúcnosti...	Byť urážlivo oslovený/á neznamená len byť vystavený/á neznámej budúcnosti... Byť urážlivo oslovená/oslovený neznamená len byť vystavená/vystavený neznámej budúcnosti...	gramatická morféma ženského rodu je po lomke; uprednostňujem druhú možnosť – po lomke napísať celý tvar lexémy, aby sa ani jeden z rodov neredukoval, tiež je nutné meniť poradie rodov
materská dovolenka obchod s bielym mäsom ženská logika, silnejšie a slabšie pohlavie, krajšie pohlavie	rodičovská dovolenka, resp. rodičovský úväzok obchod so ženami	nahradenie lexém rodovo neutrálnymi, nepoužívanie degradujúcich lexém, vyhýbanie sa lexémam vychádzajúcim zo spoločenských stereotypov

*Niektoré príklady sú prebraté z webovej stránky FHV UMB (www.fhv.umb.sk) a zo stránky Slovenského rozhlasu (www.slovakradio.sk).

Záver

Rodovo citlivý jazyk je určený zatiaľ pre špecifické texty, ktoré sa venujú rodovej rovnosti a antidiskriminácii; mali by ho však aplikovať aj tie organizácie, ktoré sa programovo hlásia k jeho používaniu. Vzhľadom na konzervatívnosť komunity používajúcej jazyk je reálne predpokladať množstvo výhrad k „novému jazyku" a jeho kritiku, na druhej strane sa však už stretávame s kladným stanoviskom ľudí, ktorí sa snažia tvorivo pristupovať k označovaniu skutočnosti (ako to ukazujú už uvedené príklady). Až pri snahe o rodovo citlivé vyjadrovanie zistíme mnohorozmernosť celého problému, ktorá neraz ústi do rezignácie. Striktné dodržiavanie RCJ môže odpútavať od obsahovej stránky (predovšetkým pri hovorenej komunikácii), to však neznamená, že sa tak deje vždy. Opäť ide o návyk – či už z produkčnej, alebo percipientskej pozície. Považujem za potrebné zdôrazniť, že by sme sa nemali správať ako policajtky či policajti a kritizovať nepoužitie RCJ tam, kde sa to očakáva, prípadne počítať feminína a maskulína. Tiež však nie je náležité RCJ nepoužívať vôbec – ak si inštitúcia jeho použitie uvádza, mala by sa o to snažiť. Verím, že odborná verejnosť neodmietne rodovo citlivý jazyk ako odborný problém a bude mu venovať pozornosť nielen hľadaním argumentov za a proti, ale aj prinášaním námetov na jeho formulovanie. Ambíciou predloženého príspevku je nielen predložiť základné poznatky o rodovo citlivom jazyku a jeho tvorbe, ale iniciovať diskusiu predovšetkým v sociolingvistickej komunite.

Zoznam bibliografických odkazov

BEŇOVÁ, Kamila. 2009. *Inštitút výskumu rodovej rovnosti a starostlivosti o rodinu vo všetkých politikách BBSK má svoje logo*. Dostupné na: http://www.vucbb.skBEŇOVÁ, /ganet/vuc/bb/portal.nsf/wnovinky/bd32aa84986fbf82c12575a500494536?OpenDocument. [Citované 1. 9. 2009.]

BEŇOVÁ, Kamila – ANDROVIČOVÁ, Jarmila. 2009. *Zasadnutie Krajskej expertnej skupiny: Zamestnanosť a podpora rodiny*. Dostupné na: http://www.vucbb.sk/ganet/vuc/bb/portal.nsf/wnovinky/3f03fab393ebcea7c125756d0036dd3d?OpenDocument. [Citované 1. 9. 2009.]

BUTLER, Judith. 1997. O jazyku, ubližovaní a cenzúre. Preložila Juráňová, Jana. In: *Ženské telo II*, Aspekt, 1997, č. 3, s. 50 – 61.
Council of Europe Recommendation. 1990. Dostupné na: http://portal.unesco.org/shs/en/ev.php-URL_ID=4148&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. [Citované 7. 11. 2008.]
ČMEJRKOVÁ, Světla. 2005. Řeč žen: balancování na hraně. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach.* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2005, s. 185 – 194. ISBN 80-223-2023-6
ČMEJRKOVÁ, Světla. Jazyk pro druhé pohlaví. In: DANEŠ, František et al.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí.* Praha : Academia, 1997, s. 146 – 158. ISBN 80-200-0617-6.
ČMEJRKOVÁ, Světla. Žena v jazyce. *Slovo a slovesnost,* 56, 1995, s. 43 – 55.
"Gender-neutral" language in the European parliament. Dostupné na: http://www.queens-english-society.com/uploads/Errors_genderneutrality.pdf. [Citované 7. 11. 2008.]
Guidelines on Gender-neutral Language. 1999. Dostupné na: http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001149/114950Mo.pdf. [Citované 7. 11. 2008.]
Komentár: EÚ zakazuje „slečnu" a „pani". 19. 3. 2009. Dostupné na: http://www.aktuality.sk/spravy/komentare/komentar-eu-zakazuje-slecnu-a-pani. [Citované 24. 5. 2009.]
KRPELAN, Roman – FRIŠ, Michal. 2004. Korektnosť: rozdiel medzi nami a západom je veľký. *Sme,* 13. 7. 2004, s. 3.
Ministerstvo akceptovalo pripomienky MVO k Rade vlády pre rodovú rovnosť. 2007. Dostupné na: http://www.oad.sk/?q=sk/node/166. [Citované 1. 9. 2009.]
Recommendation CM/Rec(2007)17 of the Committee of Ministers to member states on gender equality standards and mechanisms. 2007. Dostupné na: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1215219&Site=CM. [Citované 7. 11. 2008.]
SEIDLOVÁ, Adéla. V čem jsou poslankyně jiné než poslanci. In: *Gender – Rovné příležitosti*, 4, Výzkum 2000, s. 5 – 7. Citované podľa: ČMEJRKOVÁ, Světla. 2005. Řeč žen: balancování na hraně. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2005, s. 185 – 194. ISBN 80-223-2023-6.
Štatút programových pracovníkov a spolupracovníkov Slovenského rozhlasu. 2008, s. 12. Dostupné na: http://www.rozhlas.sk/inetportal/2007/docs/statut_programovych_pracovnikov.pdf. [Citované 1. 9. 2009.]

VALDROVÁ, Jana. Jazyk ako nástroj demokratizace společnosti. Lingvistika odhaluje genderové asymetrie. *Aspekt. Patriarchát.* 2/2000 – 1/2001, s. 98 – 100.
VALDROVÁ, Jana. Rod ženský v jazyce. In: *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme prišly, kam jdeme?* Ed. Vodáková, Alena; Vodáková, Olga. Praha : SLON, sociologické nakladatelství, 2003, s. 277 – 288. ISBN 80-86429-18-0.

Lujza URBANCOVÁ, PhD.
Fakulta humanitných vied UMB
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
lujza@fhv.umb.sk

KOMUNIKACE ZPROSTŘEDKOVANÁ WWW, SE ZAMĚŘENÍM NA WEBOVÉ STRÁNKY VÝZNAMNÝCH FIREM V ČR – VÝZVA PRO SOUČASNOU ČESKOU LINGVISTIKU

Veronika Vydrová

COMMUNICATION MEDIATED BY WEBSITES FOCUSING ON IMPORTANT COMPANIES' WEBSITES IN THE CZECH REPUBLIC – THE CHALLENGE FOR RECENT CZECH LINGUISTIC

The article focuses on one special type of mediated communication – communication mediated by WWW presentations of important business companies in the Czech Republic. This topic is quite new for the Czech linguistic, so we are trying to enter the area. The research is based on opening pages of several important companies, that are listed in a special chart called CzechTop100. We deal with the general description of this type of communication. We show those parts of WWW presentations (verbal or nonverbal) that we consider interesting for the initial research. We are aware of the fact that Czech linguistic should explore this topic more as this is a very important part of the present practical communication.

Key words: mediated communication, internet, WWW, website, company, business, hypertext, verbal, nonverbal, Czech.

Předmětem našeho zájmu je zprostředkovaná komunikace, tedy taková komunikace, kdy se komuniké přenáší od komunikátora k příjemci prostřednictvím nějakého média (Mikuláštík, s. 36). V tradičním pojetí médií jde například o rozhlas, televizi, telefon či fax. Prostředníkem komunikace však může být také další člověk (např. v případě mediace), nebo tzv. nová média, kam řadíme zejména počítače. Teoreticky médiem může být cokoli, co umožňuje přenášet sdělení – např. pivní sklenice s názvem konkrétní značky, tričko s nápisem, obal výrobku, lidské tělo s tetováním apod. V rámci našeho příspěvku jsme se rozhodli zaměřit na elektronickou komunikaci zprostředkovanou internetem, konkrétněji jednou ze základních

služeb, které internet nabízí – jedná se o komunikaci prostřednictvím WWW (World Wide Web). Vzhledem k tomu, že této oblasti dosud nebylo v odborných lingvistických kruzích v ČR věnováno mnoho pozornosti, pokoušíme se o prvotní vstup do problematiky – rozhlížíme se, klademe otázky, zabýváme se obecnými rysy dané problematiky, na závěr popisujeme několik prvků, které jsme při prvotním výzkumu vyhodnotili jako zajímavé.

Rozmanitých webových stránek je na internetu obrovské množství. Jak vybrat komunikáty, které lze považovat za vhodný vzorek pro výzkum? Pro vstupní výzkum jsme zvolili webové komunikáty vybraných firem v ČR, přičemž jsme se zaměřili zejména na úvodní stránku daných komunikátů. Jaké důvody nás k tomuto rozhodnutí vedly a podle jakých kritérií jsme komunikáty k analýze vybírali? Je obecně známo, že internet je „svobodným“ médiem, které může k vysílání komuniké využít téměř kdokoli z široké veřejnosti bez ohledu na další kritéria, jakými jsou např. vzdělání autora či jeho odbornost. Vlastní webové stránky si tak v dnešní době může zřídit téměř kdokoli, kdo má přístup k internetu a ovládá základní dovednosti práce s ICT (jedná se o tzv. individualizaci a decentralizaci masové komunikace, viz Srpová, s. 19 – 20). Kvalita a úroveň komunikace realizované přes WWW je proto velmi rozdílná. Předpokládáme, že webová komunikace tzv. významných firem v ČR je jistou zárukou kvality a profesionální úrovně zpracování, a proto ji považujeme za vhodný vzorek. Důvodů je několik – jednak, že tyto instituce mají na zřízení a provoz webových stránek dostatek finančních prostředků, jednak jim záleží na tom, aby se navenek prezentovaly „na úrovni“ a aby jejich komunikace byla účinná. Dalším důvodem je také „oficiálnost“ vybraných organizací plynoucí z toho, že adresáty je zpravidla široká veřejnost, nikoli jen úzká skupina příjemců, jako tomu bývá v případě osobních webových stránek. Při výběru jsme se opírali o žebříčky CzechTop100, které každoročně vypracovává stejnojmenné občanské sdružení a které na základě několika kritérií každoročně ve dvou žebříčcích vyhodnocují 100 „nejvýznamnějších“ a 100 „nejobdivovanějších“ firem v ČR.

Z hodnotících kritérií jmenujme například roční obrat organizace, inovativnost, kvalitu výrobků a služeb aj. (Dostupné z http://www.czechtop100.cz/index.php?article=zebricky-firem). Zprostředkovanou komunikaci jsme již krátce vymezili. Pojďme se nyní zaměřit na specifikaci webových stránek jako média komunikace. Jedná se o médium zprostředkovávající elektronickou komunikaci. Elektronická komunikace je v Encyklopedickém slovníku češtiny definována jako „komunikace realizovaná prostřednictvím sítě (nikoli faxování, zprávy na záznamníku apod.). Přinesla nové druhy textů (některé z nich jsou multimediální), nové způsoby jejich organizace (hypertext) i nové formy komunikace (tzv. interaktivní charakter optických textů)...“ (ESČ, s. 220). Všechny vyjmenované znaky platí také pro elektronickou komunikaci realizovanou přes WWW.

Komunikace přes WWW stránky je (popř. by minimálně ve fázi tvorby a vzniku měla být) předmětem zájmu různých vědních oborů. Vzhledem k technické povaze je v zorném poli informatiky, podstatná je také vizuální podoba a z ní vyplývající potřeba využít poznatky výtvarných oborů (design, grafika), v případě webových stránek firem se o tento typ komunikace zajímá také marketing. Vybrané téma je jedním z předmětů zájmu poměrně mladé disciplíny označované názvem CMC, tj. computer-mediated communication, česky počítačem zprostředkovaná komunikace (více viz diplomová práce Naďi Józsové, dostupné z http://is.muni.cz/th/224885/ff_m/). Vzhledem k tomu, že stěžejními částmi webových stránek jsou text, způsob jeho zprostředkování a také rozmanité prvky nonverbální, vnímáme zde velký prostor pro zkoumání teorie komunikace a lingvistiky. Přesto například v rámci lingvistiky v České republice prozatím nejde o příliš zmapovanou oblast, což se zpětně v praxi negativně odráží zejména v úrovni verbální složky českých stránek. Důvodů, proč se česká lingvistika této problematice dosud příliš nevěnovala, může být více – pole působnosti je vzhledem k množství různých oblastí elektronické komunikace pro odborníky dosti velké, dalším důvodem je nový ráz těchto komunikací (počátek rozvoje komunikace přes WWW v ČR se datuje do první poloviny 90. let, uživatelská skupina však dlouhou dobu byla dosti malá) a v poslední době také

neustálý a rychlý rozvoj a proměnlivost tohoto typu komunikátů (počet různých nejen firemních WWW stále narůstá). V ČR se na elektronickou komunikaci zaměřuje např. Světla Čmejrková (zájem zejména o e-mailovou komunikaci), Eva Jandová (komunikace přes chat), k našemu tématu má nejblíže práce Stefana Michaela Newerkly, který se zabýval jazykem vybraných osobních stránek českých studentů a absolventů vysokých škol (viz NŘ, roč. 82, č. 3, 1999).

Pokusme se nyní zhodnotit komunikaci přes WWW na základě zásad komunikace dle Josepha DeVita (viz DeVito, s. 28 – 34). V úvodu je potřeba podotknout, že tyto zásady byly vytvořeny na základě interpersonální komunikace a pro elektronickou komunikaci na WWW proto neplatí bezvýhradně.
Zásada akomodace upozorňuje na potřebu přizpůsobit sdělení jeho příjemci – jeho komunikačním schopnostem, jeho znalostem apod. Tato zásada bezpochyby platí také pro WWW komunikaci. Bývá dle našeho názoru většinou na firemních webových stránkách naplňována, neboť stránky jsou tvořeny odborníky z oblasti marketingu, kteří jsou zvyklí vytvářet sdělení s ohledem na jeho cílovou skupinu.

Komunikace je dle DeVita „balík“ verbálních a nonverbálních sdělení. To znamená, že většinou při komunikaci nevnímáme tyto dva typy signálů odděleně, ale vnímáme je současně jako jeden celek. Pro komunikaci zprostředkovanou přes WWW to platí stejně jako pro komunikaci přímou. Na WWW stránkách firem se objevují oba typy prvků. Pro jednoduchost pro ně používáme také stejné označení – verbální a nonverbální. Mezi verbální prvky řadíme veškeré texty. Kromě ucelených textových pasáží jednotlivých článků se jedná např. o názvy záložek, nebo o titulky a podtitulky článků. Verbálním prvkem je již samotná adresa stránky, která zpravidla začíná www. (někdy však www uvedeno není) a končí zkratkou označující buď určitý geografický celek, většinou stát (tzv. geografická doména prvního řádu), nebo jinou zkratkou, např. .info, .com, .org aj. (tzv. generická doména prvního řádu). Pro ČR je ukončující zkratkou .cz, pro Evropskou unii se používá .eu (viz http://aaadomeny.cz/seznam-domen-prvniho-radu/).

K nonverbálním prvkům patří: prvky vizuální – např. grafické zpracování, obrázky a jejich uspořádání, animace, typografické prvky (typ písma, barva) a také jejich proměny při práci se stránkou; prvky auditivní – hudební podkreslení, doprovodné zvuky při procházení webem; prvky audiovizuální, které kombinují prvky z předchozích dvou skupin – např. videoukázky, animace se zvukem, hry v rámci sekcí zábava apod.

Další zásada zní – komunikace má obsahové a vztahové rozměry. O obsahovém rozměru na webových stránkách není potřeba příliš hovořit, je zřejmý. Vztahový rozměr považujeme za implicitnější – dle našeho názoru se projevuje např. v zacílení informací pro různé skupiny (stávající zákazníci x potenciální noví zákazníci), projevuje se např. v tykání a vykání, či ve způsobu oslovování návštěvníků.

Komunikace je dělená, každá komunikace má svou „interpunkci". V této souvislosti je potřeba znovu zmínit hypertext jako způsob uspořádání a umisťování textů na WWW. Encyklopedický slovník češtiny definuje hypertext následovně: „Nelineární způsob uspořádání textu při počítačovém zpracování optických i zvukových informací. Základní informační jednotkou je uzel (úroveň) obsahující psané texty, tabulky, fotografie, videosekvence s případným ozvučením aj. Uzly jsou mezi sebou propojeny a hierarchicky uspořádány. Uzly na jedné úrovni mají zpravidla obdobné obsahové zaměření a/nebo obdobnou formální podobu nebo důležitost. Uživatel podle zájmu selektivně aktivuje různé uzly. Speciální spoje (links) dovolují v síti přechody do jiných hypertextů. (...)" (ESČ, s. 172). Dělení komunikace na WWW je ovlivněno tím, jak jsou uspořádány jednotlivé stránky a jak jsou mezi sebou propojeny pomocí hypertextových odkazů. Právě toto dělení (popř. dávkování) textu považujeme za důležitý prvek, který zajišťuje, aby byla webová stránka pro uživatele přehledná. Hypertextové uspořádání současně podporuje interaktivní ráz komunikace přes WWW.

Komunikace má svůj cíl. Domníváme se, že komunikace přes WWW má dva hlavní cíle neboli dvě hlavní komunikační funkce – informovat a přesvědčovat. Máme za to, že ostatní funkce jsou sekundární – např. zábavní funkce je rovněž využívána, má však

působit pozitivně a následně zpravidla persvazivně, obdobně případná estetická funkce má v příjemci vyvolat pozitivní naladění ne pro ně samo, ale za jiným účelem – dle našeho názoru je účel opět zpravidla persvazivní.

Komunikace je nevyhnutelná, nevratná, neopakovatelná. V tomto bodu je obsaženo nejvíce neshod a pro komunikaci na WWW tyto zásady většinou neplatí. Komunikace na WWW není nevyhnutelnou – důkaz můžeme najít v již zmiňovaném Newerklově článku, kde je uvedeno: „když čtenáře domovská stránka nezaujme, může ji kdykoli opustit" (Newerkla, s. 129). Obdobně na firemní WWW se návštěvníci dostávají zpravidla dobrovolně, z vlastní iniciativy, a mohou ji kdykoli opustit (délka setrvání na stránce je též jedno kritérium, podle něhož se hodnotí kvalita konkrétní webové prezentace). Se zásadou nevratnosti jednou realizované komunikace můžeme souhlasit, jakmile komunikace s konkrétním příjemcem proběhne, nelze ji vzít zpět. Výhodou webových stránek však je, že na základě zpětné vazby jednoho příjemce je možné je upravit tak, aby se prvotní situace (např. nedorozumění) neopakovala (viz např. odkaz Připomínka k WWW na www.cez.cz). Neopakovatelnost komunikace je na WWW také víceméně popřena – jednou z výhod komunikace přes WWW je možnost se ke sdělení vrátit (do doby, než je změněno ze strany provozovatele či tvůrce), stejně tak jako možnost při příjmu informací postupovat vlastním tempem.

Pojďme se v krátkosti zabývat také tím, kam zařadit webové stránky z hlediska stylu jazykové komunikace. Dosavadní zkoumání nás vede k hypotéze, že nejblíže mají WWW stránky ke stylu publicistickému, a to též svým grafickým uspořádáním (titulky, podtitulky, úvodní text, samotný text). Patrný je úzký vztah k reklamní komunikaci, samotná reklama je mnohdy jedna ze součástí firemních webových stránek. Objevují se též pasáže psané ve stylu administrativním (např. části o autorství WWW a ochraně osobních údajů) či odborném (např. specifikace výrobků). Přesnější zařazení včetně uvedení konkrétnějších proporcí mezi zmíněnými styly ještě dle našeho názoru vyžaduje obsáhlejší výzkum.

Z prvotního pozorování vybraných WWW prezentací významných firem v ČR uvádíme několik postřehů. Protože se jedná o výsledek prvotního výzkumu, výstupy prozatím nejsou nijak logicky setříděny.

Při výzkumu bylo zjištěno, že funkci hypertextového odkazu může mít nejen verbální prvek, ale také prvek nonverbální. Často je využíváno například firemní logo, které po kliknutí přivede návštěvníka stránky z jakékoli úrovně WWW zpět na úvodní stránku. Z uživatelského hlediska prvek hodnotíme pozitivně, usnadňuje procházení a zlepšuje orientaci ve struktuře WWW. Hypertextovým odkazem může být také jiný grafický prvek, např. obrázek (s textem i bez textu), a to zejména v případech, kdy je cílem propagace určité služby či produktu.

Z definice elektronické komunikace vyplývá, že jednou z výhod elektronické komunikace přes WWW, je možnost využít audiovizuální či multimediální sdělení. Z audiovizuálních prvků bychom konkrétně zmínili např. pohyblivý banner umístěný na WWW společnosti ČEZ či záznamy reklamních šotů umístěné na www.kofola.cz. Dalším příkladem zajímavého multimediálního nástroje je například též webová aplikace Škoda hrou – jedná se o zábavnou hru pro děti s prvky výukového programu z oblasti dopravy.

Při prvotním výzkumu jsme se setkali s vybranými sděleními, které hodnotíme jako sdělení metakomunikační povahy. Tato sdělení jsme prozatím rozdělili do několika skupin. Prvním typem jsou sdělení týkající se webových stránek jako celku. Jde např. o informaci o ocenění webových stránek společnosti ČEZ v rámci konkrétního projektu, či o možnost vložit zpětnou vazbu týkající se WWW prezentace firmy ČEZ skrze speciální webový formulář nazvaný Připomínka k www (viz http://www.cez.cz/cs/kontakty/napiste-nam/pripominka-k-www.html).

Druhým typem jsou sdělení zaměřená na způsob uspořádání WWW, která bychom mohli přirovnat k rejstříku v knize. Typickým prvkem tohoto typu, který se opakuje na mnoha webových stránkách, je rubrika nazývána „mapa stránek“, v níž bývá zobrazena struktura webu. Většinou se v této rubrice nachází verbální hypertextové odkazy, které jsou hierarchicky

uspořádány. Jistá inovace mapy stránek je ke zhlédnutí na www.skoda-auto.cz, kde jsou kromě prostých verbálních odkazů do struktury stránek zahrnuty též obrázky jednotlivých modelů automobilů značky Škoda (viz http://www.skoda-auto.cz/cze/aid/pages/sitemap.aspx). Do této skupiny patří také například abecedně řazený rejstřík vybraných cca 80 odkazů z konkrétních webových stránek nazvaný Obsah webu A – Ž (viz http://www.cez.cz/cs/obsah-webu-a-z.html).

Třetím typem metakomunikačních sdělení jsou komunikáty týkající se procesů, které souvisí s prohlížením konkrétních webových stránek. Patří sem například informace zobrazující se v čase, než dojde k načtení stránky prohlížečem, např. „stránka se načítá ... čekejte prosím!“ (www.skoda-auto.cz), branding image (www.cez.cz), nebo sdělení upozorňující na určitou chybu zobrazení WWW, např. „Server is too busy“ (www.skoda-auto.cz). Jak je patrné z uvedených příkladů, v tomto typu metakomunikačních sdělení se často objevuje anglický jazykový kód. Metakomunikačním sdělením nemusí být pouze verbální prvky, příkladem nonverbálního metakomunikačního prvku je běžná změna kurzoru klasické šipky na tzv. ručičku signalizující možnost otevřít další hypertextový odkaz.

Na závěr příspěvku si dovolím – s přihlédnutím k názvu této konference – krátkou osobní poznámku. Osobně považuji za výzvu zabývat se problematikou komunikace zprostředkované webovými stránkami firem i nadále. Domnívám se, že se jedná o oblast, která nejen, že si pozornost odborníků z řad lingvistů zaslouží, ale jde o oblast, kde se v současné době může lingvistika jako vědní disciplína významně prakticky uplatnit, a mám naději, že tím může též pozitivně ovlivnit úroveň této komunikace. Děkuji organizátorům konference za to, že jsem díky jejich práci mohla při kontaktu s kolegy ze zahraničí získat pro svou další práci užitečné odkazy.

Literatura

CZECHTOP100. *Žebříčky firem.* Dostupné z www.czechtop100.cz (2009-09-20)
DeVITO, Joseph. 2001. *Základy mezilidské komunikace*. Praha : Grada, 2001. 420 s. ISBN 80-7169-988-8
Encyklopedický slovník češtiny. 2002. Ed. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha : NLN, 2002. 604 s. ISBN 80-7106-484-X
JÓZSOVÁ, Naďa. 2009. *Trendy ve vývoji počítačem zprostředkované komunikace*. [Diplomová práce.] Brno : Masarykova univerzita v Brně-Filozofická fakulta, 2009. 183 s. Dostupné z http://is.muni.cz/dok/rfmgr.pl?lang=en;furl=%2Fth%2F224885%2Fff_m%2F;so=ea (2009-09-20)
LDK ltd. *Seznam LTD domén – domény generické a domény národní*. http://aaadomeny.cz/seznam-domen-prvniho-radu/ (2009-09-31)
MIKULÁŠTÍK, Milan. 2003. *Komunikační dovednosti v praxi*. Praha : Grada, 2003. 368 s. ISBN 80-247-0650-4
NEWERKLA, Stefan Michael. 1999. Jazyk vybraných domovských stránek českých studentů a mladých absolventů vysokých škol v síti 'World Wide Web'. *Naše řeč,* 82, 1999, č. 3, s. 127 – 138.
SRPOVÁ, Hana. 2008. *Knížka o reklamě*. Ostrava : OU – FF, 2008. 198 s. ISBN 978-80-7368-533-1

www.cez.cz (2009-09-20)
www.skoda-auto.cz (2009-09-20)
www.t-mobile.cz (2009-09-20)
www.kofola.cz (2009-09-20)

Mgr. Veronika VYDROVÁ
Slezská univerzita v Opavě
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Katedra cizích jazyků a komunikace
Žižkova 2364/56
733 01 KARVINÁ-MIZEROV
ČESKÁ REPUBLIKA
vydrova@opf.slu.cz

Názov:	Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie
Editorka:	Jana Klincková
Jazyková redakcia:	Jana Klincková, Július Lomenčík, Vladimír Patráš
Technická redaktorka:	Anna Stražovcová
Náklad:	100 ks
Rozsah:	579 strán
Vydanie:	prvé
Formát:	A5
Vydala:	Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tlač:	Bratia Sabovci, s. r. o. Zvolen
ISBN/EAN:	978-80-8083-960-4

mediálny partner FHV UMB

one radio